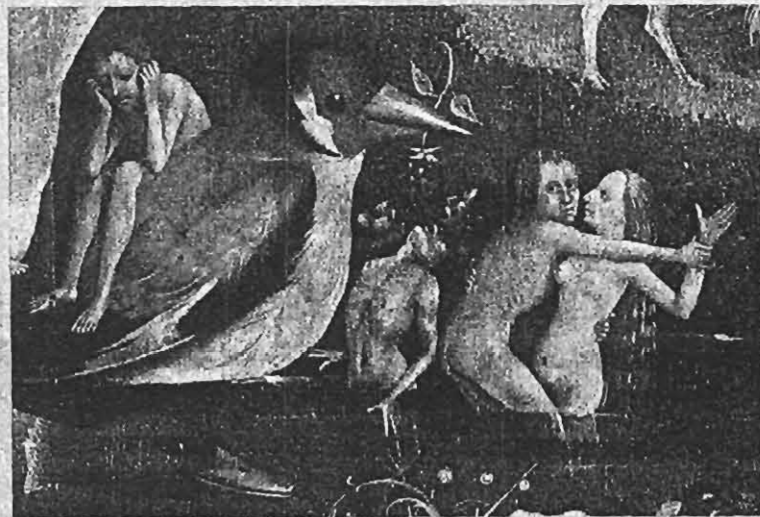

Freuds psykoanalyse har om noget sat det 20. århundredes menneskesyn, psykologiske videnskab og terapeutiske arbejde på nye formler. Vi har lært, at »jeget ikke er herre i sit eget hus«, at drømmetydning er »kongevejen til det ubevidste«, og at det sprælske driftsliv ligger bag Ødipuskompleks, narcissisme og meget andet.

Den bedste fremstilling af de banebrydende tanker herom er stadig Freuds egne forelæsninger om psykoanalyse fra henholdsvis 1916-17 og 1933 - dengang nødvendig formidling og selvkritik, i dag en milepæl i århundredets litteratur og videnskab. De i alt 35 forelæsninger foreligger nu for første gang samlet i et bind.

SIGMUND FREUD
PSYKOANALYSE - SAMLEDE FORELÆSNINGER

FREUD

PSYKOANALYSE SAMLEDE FORELÆSNINGER

Sigmund Freud på Hans Reitzels Forlag:

Afhandlinger om behandlingsteknik

Afhandlinger om seksualteori

Dora

Drømmetydning (paperback)

Hverdagslivets psykopatologi

Kulturens byrde (paperback)

Kærlighedslivets psykologi. En illusions fremtid (paperback)

Leonardo

Lille Hans

Metapsykologi 1-2

Om psykoanalyse. Om drømmen

Psykoanalyse. Samlede forelæsninger (paperback)

Rottemanden

Schreber

Totem og tabu

Ulvemanden

Sigmund Freud

Psykoanalyse Samlede forelæsninger

På dansk ved
Mogens Boisen

Hans Reitzels Forlag

Psykoanalyse. Samlede forelæsninger

er oversat fra tysk efter

„Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse“ (1917) og „Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse“ (1933).

Udkom første gang på dansk som

„Forelæsninger til indføring i psykoanalysen“ og „Nye forelæsninger til indføring i psykoanalysen“ i 1958 og 1959, fra 1972 og 1973 under faglig revision af Lone Spanheimer.

© for den danske udgave Hans Reitzels Forlag A/S, København 1972 og 1973.

Omslag: Kitte Fennestad (med detalje fra Hieronymus Bosch: Lysternes Have)

Sats: Special-Trykkeriet, Viborg

Tryk: Nørhaven A/S, Viborg

Printed in Denmark 1994

2. oplag

ISBN 87-412-3265-8

Kopiering fra denne bog er *kun* tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og Copy-Dan. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt efter oprethavsloven.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forfatterens forord	7
I. FEJLREAKTIONERNE	
1. Indledning	11
2. Fejlreaktionerne	18
3. Fejlreaktionerne (fortsættelse)	30
4. Fejlreaktionerne (slutning)	46
II. DRØMMEN	
5. Vanskeligheder ved og første tilnærmelse til emnet	63
6. Tydningens forudsætninger og teknik	76
7. Det manifeste og det latente indhold i drømmen	87
8. Drømme hos børn	96
9. Drømmecensuren	105
10. Symbolikken i drømmen	115
11. Drømmearbejdet	131
12. Analyser af eksempler på drømme	142
13. Archaiske træk og infantilisme i drømmen	154
14. Ønskeopfyldelse	165
15. Usikre punkter og kritiske bemærkninger	177
III. ALMINDELIG NEUROSELÆRE	
16. Psykoanalyse og psykiatri	187
17. Symptomernes mening	198
18. Fiksering til traumet. Det ubevidste	210
19. Modstand og fortrængning	221
20. Det menneskelige seksualliv	233
21. Libidoudvikling og seksualorganisationer	246

22. Synspunkter vedrørende udvikling og regression – ætiologi	261
23. Symptomdannelsens veje	276
24. Den almindelige nervøsitet	291
25. Angsten	302
26. Libidoteorien og narcissismen	317
27. Overføringen (Transferensen)	331
28. Den analytiske terapi	346
29. Revision af drømmelæren	359
30. Drøm og okkultisme	378
31. Den psykiske personligheds bestanddele	400
32. Angst og driftsliv	418
33. Kvindeligheden	441
34. Forklaringer – anvendelser – orienteringer	460
35. Om en verdensanskuelse	477
Index	497

FORORD TIL 1.-28. FORELÆSNING

Forelæsninger til indføring i psykoanalysen

Nærværende »Indføring i Psykoanalysen«, der hermed forelægges offentligheden, skal på ingen måde konkurrere med de allerede eksisterende samlede fremstillinger af dette område af videnskaben (Hitschmann: Freuds Neurosenlehre, 2. oplag, 1913. Pfister: Die psychoanalytische Methode, 1913. Leo Kaplan: Grundzüge der Psychoanalyse, 1914. Régis et Hénard: La Psychoanalyse des névroses et des psychoses, Paris 1914. Adolf F. Meijer: De Behandeling van Zenuwzieken door Psycho-Analyse, Amsterdam 1915). Den er en nøjagtig gengivelse af en række forelæsninger, som jeg i de to vintersemestre 1915/16 og 1916/17 holdt for en forsamling af begge køn og omfattende både læger og lægmænd.

Alle de ejendommeligheder, som læserne vil studse over ved læsningen af bogen, har deres forklaring i betingelserne ved dens tilblivelse. Det var ikke muligt at give fremstillingen den samme kølige ro som en videnskabelig afhandling; det måtte for taleren gælde om, at tilhørernes opmærksomhed ikke svækkedes i løbet af et foredrag på næsten to timer. Hensynet til den momentane virkning gjorde det uundgåeligt, at det samme emne blev behandlet ved flere lejligheder, f. eks. både i sammenhæng med drømmetydningen og senere ved neuroseproblemerne. Ordningen af stoffet måtte også medføre, at mange vigtige emner, f. eks. hele spørgsmålet om det ubevidste, ikke kunne behandles udtømmende på et enkelt sted, men måtte tages op flere gange og atter slippes, indtil der frembød sig lejlighed til at tilføje yderligere derom.

Den med den psykoanalytiske litteratur fortrolige vil i nærværende »Indføring« kun finde lidet, som han ikke har kunnet finde i andre og langt udførligere fremstillinger. Dog har ønsket om afrunding og sammenfatning af stoffet nødt forfatteren til i enkelte afsnit (ved angstens ætiologi og de hysteriske fantasier) at indføre hidtil ikke offentliggjort materiale.

Wien i foråret 1917.

Freud.

FORORD TIL 29.-35. FORELÆSNING

Nye forelæsninger til indføring i psykoanalysen

Mine »Forelæsninger til indføring i psykoanalysen« blev holdt i vintersemestrene 1915/16 og 1916/17 i et auditorium på Wiens psykiatriske klinik og for et publikum fra samtlige fakulteter. Den første halvdels forelæsninger blev improviseret og nedskrevet umiddelbart efter, medens den anden blev skitseret under et mellemliggende sommerophold i Salzburg og den følgende vinter holdt ordret efter originalen. Jeg havde dengang endnu den fordel, at jeg besad en fonografisk hukommelse.

Til forskel fra de nævnte forelæsninger er de efterfølgende aldrig blevet holdt. Min alder havde i mellemtiden fritaget mig for forpligtelsen til at bringe mit – omend kun periferiske – tilhørsforhold til universitetet til udtryk ved afholdelse af forelæsninger, og en kirurgisk operation havde gjort mig umulig som taler. Det er altså kun en akt af fantasien, når jeg under de følgende betragtninger påny hensætter mig til auditoriet; det vil måske, under fordybelsen i emnet, hjælpe mig til ikke at glemme hensynet til læseren.

Disse nye forelæsninger tilsigter på ingen måde at træde i stedet for de gamle. De er i det hele taget ikke noget selvstændigt arbejde, der kan gøre sig håb om at finde en egen læserkreds, men fortsættelser og supplement, der i deres forhold til de tidligere falder i tre grupper. Til en første gruppe hører nybearbejdelser af temaer, der er behandlet allerede for femten år siden, men på grund af uddybningen af vor indsigt og forandring i vore anskuelser kræver en anden fremstilling i dag – altså kritiske revisioner. De to andre grupper omfatter de egentlige udvidelser, idet de behandler ting, som enten endnu ikke fandtes, da de første forelæsninger om psykoanalysen blev afholdt, eller om hvilke der dengang fandtes for lidet materiale til at motivere en særlig kapiteloverskrift. Det kan ikke undgås, og heller ikke beklages, at enkelte nye forelæsninger i sig forener begge gruppers karaktertræk.

Disse nye forelæsnings afhængighed af »Forelæsninger til indføring« kommer også til udtryk i, at de fortsætter disses nummerering. Den første i nærværende række betegnes som den 29.

De byder faganalytikerens lidet nyt og henvender sig til den store mængde af dannede, hos hvem man kan forvente en velvillig, om end tilbageholdende interesse for den unge videnskabs egenart og erobringer. Også denne gang har det været et ledende synspunkt ikke at bringe ofre til noget skin af enkelhed, fuldstændighed og afsluttethed, ikke at tilsløre problemer, ikke at benægte lakuner og usikkerheder. På intet andet område af det videnskabelige arbejde ville man have lov til at rose sig af sådanne forsæt om nøgtern selvbegrænsning. De regnes overalt for selvfølgelige, og publikum venter det ikke anderledes. Ingen læser af en fremstilling af astronomien vil føle sig skuffet og overlegen over for videnskaben, når man viser ham de grænser, ved hvilke vort kendskab til verdensaltet fortoner sig i tågen. Kun i psykologien er det anderledes: her kommer menneskets konstitutionelle uduelighed til videnskabelig forskning til udtryk i fuld udstrækning. Man synes af psykologien ikke at kræve fremskridt i viden, men tilfredsstillelse på andre måder; hvert uløst problem og hver indrømmet usikkerhed bliver påskud til en kritik.

Den, der elsker videnskaben om sjælelivet, må også tage disse mangler med i købet.

Wien, sommeren 1932.

Freud.

1. FORELÆSNING

Indledning

Mine damer og herrer! Jeg ved ikke, hvor meget hver især af Dem fra Deres læsning eller på anden måde véd om psykoanalysen. Da jeg har bekendtgjort disse forelæsninger som en »elementær indføring i psykoanalysen«, er jeg imidlertid forpligtet til at tale, som om De intet ved og har brug for begynderundervisning deri.

Så meget tør jeg dog forudsætte, at De ved: at psykoanalysen er en metode, ved hvilken man behandler patienter med nervøse lidelser lægeligt, og jeg kan straks give Dem et eksempel på, hvorledes meget på dette område sker på anden måde end, ja ofte ligefrem omvendt af, hvordan man ellers bærer sig ad i lægekunsten. Når vi ellers underkaster en patient en ny lægelig teknik, vil vi i reglen bagatellisere dennes ulemper for ham og give ham optimistiske tilsagn om behandlingens resultat. Jeg mener, at vi er berettiget hertil, thi ved en sådan adfærd øger vi sandsynligheden for et godt resultat. Tager vi derimod en neurotiker i psykoanalytisk behandling, bærer vi os anderledes ad. Vi forklarer ham om metodens vanskeligheder, dens langvarighed, de anstrengelser og ofre, den koster, og med hensyn til resultatet siger vi, at vi ikke med sikkerhed kan love patienten et sådant – det afhænger af hans adfærd, hans forståelse, villighed til at efterkomme anvisninger og hans udholdenhed. Vi har naturligvis gode motiver til en tilsyneladende så rigtig adfærd, og disse vil De måske ved senere lejlighed lære at kende.

Jeg beder Dem nu om ikke at være vrede på mig, fordi jeg i første omgang behandler Dem på samme måde som disse neurotiske patienter. Jeg fraråder Dem i grunden at høre flere forelæsninger af mig. Med henblik herpå vil jeg fortælle Dem, hvilke ufuldkommenheder der nødvendigvis klæber til undervisningen i psykoanalysen, og hvilke vanskeligheder der består for at danne sig en klar mening om sagen. Jeg vil vise Dem, hvordan hele retningen i Deres hidtidige uddannelse og alle De-

res tænkevaner uundgåeligt har måttet gøre Dem til modstandere af psykoanalysen, og hvor meget De må overvinde hos Dem selv, hvis De skal overvinde denne instinktive modstand. Jeg kan naturligvis ikke på forhånd sige Dem, hvor megen forståelse De vil opnå for psykoanalysen ud fra mine oplysninger, men jeg kan i hvert fald love Dem, at De ikke blot ved at høre disse forelæsninger vil kunne lære at foretage en psykoanalytisk undersøgelse eller at gennemføre psykoanalytisk behandling. Hvis der imidlertid blandt Dem skulle være nogen, der ikke føler sig tilfredsstillet af et flygtigt bekendtskab med psykoanalysen, og som derfor kunne ønske at træde i et varigt forhold til denne, vil jeg ikke blot fraråde ham det, men direkte advare mod noget sådant. Som forholdene er i øjeblikket, ville den pågældende ved at vælge en sådan gerning ødelægge enhver mulighed for at kunne reussere ved et universitet, og hvis han går ud i livet som praktiserende læge, vil han møde et samfund, der ikke forstår hans bestræbelser, men betragter ham mistroisk og fjendtligt og slipper alle de onde ånder, som lurar i dette samfund, løs på ham. Måske vil De netop af ledsagefænomenerne til den krig, der for tiden raser i Europa, omtrent kunne vurdere, hvor mange legioner, det vil kunne dreje sig om.

Der findes på den anden side altid mange mennesker, der trods sådanne ubehageligheder tiltrækkes af noget, der kan udvide deres erkendelse. Hvis nogen af Dem skulle tilhøre denne kategori og vil sætte sig ud over mine advarsler og indfinde sig her næste gang, skal De være velkomne. Men De har alle sammen ret til at få at vide, hvori de antydede vanskeligheder ved psykoanalysen ligger.

Lad mig først nævne problemerne ved undervisningen i psykoanalyse. I den medicinske undervisning er De blevet vænnet til at se. De ser det anatomiske præparat, fænomenerne ved den kemiske reaktion, og musklens forkortelse som resultat af en parring af dens nerver. Senere viser man Deres sanser patienten, symptomerne på hans sygdom, produkterne af den sygelige proces, ja, i talrige tilfælde sygdomsfremkalderen i isoleret tilstand. I de kirurgiske discipliner bliver De vidne til de indgreb, med hvilke man hjælper patienten, og får lov til selv at forsøge på at foretage dem. Selv i psykiatrien giver patientens forandrede minespil, måde at tale på og hele adfærd Dem en rigdom af iagttagelser, der efterlader dybe indtryk hos Dem. Således spiller den medicinske lærer da fortrinsvis rollen som en fører og kommentator, der følger Dem gennem et museum, mens De opnår en direkte relation til objekterne og gennem egen

konstatering mener at overbevise Dem om de nye kendsgerningers eksistens.

I psykoanalysen forholder alting sig desværre på anden måde. I den analytiske behandling sker der ikke andet end en udveksling af ord mellem den analyserede og lægen. Patienten fortæller om tidligere oplevelser og nuværende indtryk, beklager sig og bekender sine ønsker og følelsesreaktioner. Lægen hører efter, søger at lede patientens tankegange, stimulerer ham, presser hans opmærksomhed i visse retninger, giver ham oplysninger og iagttager de reaktioner i henseende til forståelse eller afvisning, som han på denne måde fremkalder hos patienten. Vore patienters ulærde pårørende – der kun imponeres af det synlige og håndgribelige, helst handlinger af den slags, man ser i biografen – forsømmer heller aldrig at give udtryk for deres tvivl om, at man »kun udrette noget mod sygdommen med en behandling, der kun består i samtale«. Dette er naturligvis lige så kortsynet som inkonsekvent tænkt. Det er jo de samme mennesker, der så sikkert ved, at patienterne »kun indbilder sig« deres symptomer. Ord var oprindelig trolddom, og ordet har endnu i dag bevaret meget af sin gamle trolddomskraft. Med ord kan et menneske gøre et andet menneske lykkeligt eller drive det til fortvivelse, med ord videregiver læreren sin viden til eleverne, og med ord river taleren forsamlingen med sig og bestemmer dens domme og afgørelser. Ord fremkalder affekter og er det almindelige middel til indbyrdes påvirkning mellem menneskene. Vi vil altså ikke bagatellisere ordenes anvendelse i psykoterapien, men være tilfredse, hvis vi kan være tilhørere til de ord, der veksles mellem analytikeren og hans patient.

Men heller ikke dette kan vi. Den samtale, i hvilken den psykoanalytiske behandling består, tåler ingen tilhører; den lader sig ikke demonstrere. Naturligvis kan man godt fremstille en neurasteniker eller hysteriker for tilhørerne ved en psykiatrisk forelæsning. Han fortæller da om sine klager og symptomer, men heller ikke andet. De oplysninger, som analysen har brug for, fremkommer han kun med under forudsætning af en særlig følelsesbinding til lægen; han vil tie, så snart han bemærker et eneste vidne, der er ham uvedkommende. Disse oplysninger vedrører nemlig det mest intime i hans sjæleliv – alt det, han som socialt selvstændig person må skjule for andre, og dernæst alt det, han som homogen personlighed ikke vil tilstå over for sig selv.

De, mine tilhørere, kan altså ikke blive vidne til en psykoanalytisk behandling. De kan kun høre om den og vil, i ordets

absolutte betydning, kun lære psykoanalysen at kende *von Hörensagen*. Gennem denne undervisning på anden hånd kommer De i helt uvante vilkår for Deres meningsdannelse. Ifølge sagens natur vil det meste afhænge af, hvilken tillid De har til Deres hjemmelsmand.

Lad os antage, at De ikke havde begivet Dem til en psykoanalytisk, men til en historisk forelæsning, og at forelæseren fortalte Dem om Alexander den Stores liv og krigeriske bedrifter. Hvilke motiver ville De have til at tro på sandheden af, hvad han fortalte? I første omgang synes situationen at være endnu ugunstigere end med hensyn til psykoanalysen, thi historieprofessoren var lige så lidt som De deltager i Alexanders krigstog; psykoanalytikerens fortæller Dem dog i det mindste om ting, i forbindelse med hvilke han selv har spillet en rolle. Men så kommer vi til det, som gør historikeren troværdig. Han kan henvise til skrifter af gamle forfattere, der enten levede på nævnte tidspunkt, eller som dog stod de pågældende begivenheder nærmere, altså til bøger af Diodor, Plutarch, Arrian m. fl.; han kan vise Dem gengivelser af de mønter og statuer, som er bevaret, og lade et fotografi af den pompejanske mosaik, der viser slaget ved Issos, cirkulere blandt tilhørerne. Strengt taget beviser alle disse dokumenter dog kun, at allerede tidligere generationer har troet på Alexanders eksistens og realiteten i hans gerninger, og Deres kritik kan her begynde forfra. Den vil da konstatere, at ikke alt, hvad der er berettet om Alexander, er troværdigt eller lader sig fastslå i alle enkeltheder, men jeg vil dog ikke mene, at De vil forlade auditoriet som tvivlere om Alexander den Stores realitet. Deres standpunkt vil hovedsagelig blive bestemt af to betragtninger: for det første, at forelæseren ikke kan tænkes at have noget motiv til at udgive noget for virkeligt, som han ikke selv mener er en realitet, og for det andet, at alle tilgængelige historiebøger skildrer begivenhederne på nogenlunde samme måde. Når De derpå indlader Dem på en prøvelse af de ældre kilder, vil De tage de samme momenter i betragtning: hjemmelsmændenes mulige motiver, samt vidnesbyrdenes indbyrdes overensstemmelse. Resultatet af denne prøvelse vil sikkert være beroligende med hensyn til Alexander, men sandsynligvis falde anderledes ud, hvis det drejer sig om personligheder som Moses eller Nimrod. Hvilke tvivl De kan rejse mod den psykoanalytiske referents troværdighed, vil De tydeligt konstatere ved senere anledninger.

Nu vil De have ret til at spørge: når der ikke findes nogen objektiv legitimation for psykoanalysen og ingen mulighed for at

demonstrere den, hvordan kan man da overhovedet lære psykoanalyse og overbevise sig om dens påstandes rigtighed? Denne tilegnelse er virkelig ikke let, og det er heller ikke mange mennesker, der har lært psykoanalysen til gavn, men naturligvis findes der dog en farbar vej. Psykoanalyse lærer man i første omgang på sig selv, ved studiet af sin egen personlighed. Det er ikke netop det, man kalder selviagttagelse, men man kan til nød betragte det som en del af denne. Der findes en hel række meget hyppige og almindelig kendte sjælelige fænomener, som man efter nogen undervisning i teknikken kan gøre til genstand for analyse hos sig selv. Derved skaffer man sig den ønskede overbevisning om realiteten af de processer, som psykoanalysen beskriver, og om rigtigheden af dens anskuelser. Dog er der visse grænser for, hvor langt man kan nå ad denne vej. Man kommer meget længere, når man lader sig analysere af en kyndig analytiker, oplever analysens virkninger på sig selv og herunder benytter lejligheden til at aflure ham metodens finere teknik. Denne udmærkede måde er naturligvis kun anvendelig for en enkelt person, aldrig for et helt kollegium på én gang.

En anden vanskelighed i Deres forhold til psykoanalysen kan jeg ikke gøre denne, men Dem selv ansvarlig for – i hvert fald hvis De har studeret medicin. Deres foruddannelse har givet Deres tænkning en bestemt retning, der fører langt bort fra psykoanalysen. De er blevet øvet i at begrunde organismens funktioner og forstyrrelser anatomisk, forklare dem kemisk og fysisk og opfatte dem biologisk, men ingen del af Deres interesse er blevet ledet hen på det psykiske liv, uagtet det dog er i dette, at denne vidunderligt komplicerede organismes præstationer kulminerer. De er derfor forblevet fremmede for en psykologisk måde at tænke på, og De har vænnet Dem til at betragte en sådan med mistro, frakende den karakter af videnskabelighed, og at overlade den til lægmænd, digtere, naturfilosoffer og mystikere. Denne indskrænkning er absolut til skade for Deres lægelige virke, for patienten vil – som det er reglen ved alle menneskelige forhold – først vise Dem sin sjælelige facade, og jeg frygter, at De til straf vil blive nødsaget til at overlade en del af den terapeutiske indflydelse, De tilstræber, til de af Dem så foragtede naturlæger og mystikere.

Jeg er klar over, hvilken undskyldning man må fremføre for denne mangel i Deres foruddannelse. Vi mangler den filosofiske hjælpevidenskab, som kunne nyttiggøres til Deres lægelige formål. Hverken den spekulative filosofi, den deskriptive psykologi eller den såkaldte eksperimentopsykologi, der slutter sig til

sansepsykologien, er, sådan som de doceres i skolerne, i stand til at sige Dem noget brugbart om forholdet mellem det legemlige og det sjælelige og give Dem nøglen til forståelsen af en mulig forstyrrelse af de sjælelige funktioner. Inden for medicinen beskæftiger psykiatrien sig ganske vist med at beskrive de iagttagne sjælelige forstyrrelser og at sammenstille dem til kliniske sygdomsbilleder, men i deres bedre stunder tvivler psykiaterne selv om, hvorvidt deres rent deskriptive opstillinger fortjener navn af videnskab. De ved intet om oprindelsen til, mekanismen i og det indbyrdes forhold mellem de symptomer, der konstituerer disse sygdomsbilleder; til symptomerne svarer enten ingen påviselige forandringer i sjælens anatomiske organ eller også sådanne, som ikke kan give dem nogen oplysning. Disse sindsforstyrrelser er kun tilgængelige for en terapeutisk påvirkning, hvis de kan identificeres som bivirkninger til en eller anden organisk lidelse.

Her er den lakune, som psykoanalysen stræber efter at udfylde. Den vil give psykiatrien det savnede psykologiske grundlag og håber på at finde den fællesgrund, ud fra hvilken den legemlige forstyrrelses sammenhæng med den sjælelige bliver forståelig. Med henblik herpå må den holde sig fri for enhver for den fremmed forudsætning af anatomisk, kemisk eller fysiologisk natur, d.v.s. kun arbejde med rent psykologiske hjælpebegreber – og netop derfor er jeg bange for, at den i første omgang vil virke fremmedartet på Dem.

Den næste vanskelighed vil jeg ikke gøre Dem, Deres foruddannelse eller indstilling, medskyldig i. Med to af sine tæser krænker psykoanalysen hele verden og pådrager sig dennes antipati; den ene af dem støder an mod en intellektuel, den anden mod en æstetisk-moralsk fordom. Lad os ikke undervurdere disse fordomme; de er meget stærke kræfter, resultater af nyttige, ja, nødvendige udviklingsfaktorer i menneskeheden. De fastholder af affektive kræfter, og kampen mod dem er overordentlig vanskelig.

Den første af disse psykoanalysens upopulære påstande går ud på, at de sjælelige processer i og for sig er ubevidste, og at de bevidste kun er enkelte akter og dele af hele sjælelivet. Husk på, at vi jo tværtimod er vant til at identificere begreberne »psykisk« og »bevidst«. Bevidstheden står direkte for os som det definerende træk ved det psykiske, psykologien som læren om bevidsthedens indhold. Ja, så selvfølgelig forekommer denne ligestilling os, at vi mener at føle en modsigelse mod den som en åbenbar absurditet – og dog kan psykoanalysen ikke undlade

at rejse denne protest, for den kan ikke anerkende identiteten mellem det bevidste og det sjælelige. Dens definition på det sjælelige lyder, at det drejer sig om processer af arterne følen, tænken og villen, og den må hævde, at der findes ubevidst tænken og ubevidst villen. Men dermed har den på forhånd forskertset sympatien hos alle venner af nøgtern videnskabelighed og pådraget sig mistanke om at være en fantastisk, hemmelig lære, der gerne vil bygge i det dunkle og fiske i skumle vande. Men De, mine tilhørere, kan naturligvis endnu ikke forstå, med hvilken ret jeg kan proklamere en sætning af så abstrakt natur som: »Det sjælelige er det bevidste« som en fordom, og kan heller ikke gætte, hvilken udvikling der kan have ført til fornægtelsen af det ubevidste, hvis et sådant da skulle eksistere, og hvilken fordel der kan have resulteret af denne fornægtelse. Det lyder som en tom strid om ord, om man skal lade det psykiske falde sammen med det bevidste eller lade det strække sig derudover, og dog kan jeg forsikre Dem, at en afgørende nyorientering i verden og videnskaben forkyndes med antagelsen af ubevidste sjæleprocesser.

Lige så lidet kan De ane, hvilken inderlig sammenhæng der består mellem denne psykoanalysens første dristighed og den anden, som nu skal nævnes. Denne anden sætning, som psykoanalysen forkynder som et af sine resultater, indeholder nemlig den påstand, at driftsimpulser, som både i snævrere og videre forstand kun kan betegnes som seksuelle, spiller en ualmindelig stor og hidtil aldrig tilstrækkelig påagtet rolle ved nervøse sygdommes og sindssygdommes opståen, ja, at de samme seksuelle impulser også yder bidrag, der ikke må undervurderes, til menneskeåndens højeste kulturelle, kunstneriske og sociale frembringelser.

Efter min erfaring er modviljen mod dette resultat af den psykoanalytiske forskning den mest betydende kilde til den modstand, som den er stødt på. Vil De vide, hvordan vi forklarer os dette? Vi mener, at kulturen er blevet skabt under tryk af livsnødvendigheden og på bekostning af driftstilfredsstillelsen, og at den i betydelig grad stedse bliver skabt på ny, idet den enkelte, der nyindtræder i det menneskelige samfund, gentager opførelsen af driftstilfredsstillelse til gunst for helheden. Blandt de således anvendte drivkræfter spiller seksualimpulserne en betydelig rolle; de sublimeres derved, d.v.s. bortledes fra deres seksuelle mål og rettes imod socialt højere, ikke-seksuelle formål. Men denne konstruktion er labil: seksualdrifterne er kun dårligt tæmmet, og hos hver enkelt, der skal slutte sig til kultur-

arbejdet, består der en fare for, at hans seksualdrifter vil vægre sig ved at lade sig anvende på denne måde. Samfundet anser en tilfredsstillelse af seksualdrifterne og disses tilbagevenden til deres oprindelige mål for den stærkeste trussel, der kan tænkes mod dets kultur. Derfor bryder samfundet sig ikke om at blive mindet om denne delikate faktor i dets fundament; det har slet ingen interesse i, at seksualdrifternes styrke og seksuallivets betydning for den enkelte klarlægges, men er tværtimod i pædagogisk hensigt slået ind på den vej, at opmærksomheden skal bortledes fra hele dette område. Derfor kan det ikke fordrage psykoanalysens omtalte forskningsresultat og vil helst stemple det som æstetisk frastødende, moralsk forkasteligt eller farligt. Men med sådanne indvendinger kan man ikke komme et angiveligt objektivt resultat af videnskabeligt arbejde til livs. Protesten må overføres til det intellektuelle område, hvis den skal lade sig høre. Nu ligger det i den menneskelige natur, at man er tilbøjelig til at betragte noget som forkert, hvis man ikke kan lide det, og så er det let at finde argumenter imod det. Samfundet gør altså det upopulære til det urigtige, bestrider psykoanalysens sandheder med logiske og saglige argumenter, men ud fra affektive kilder, og fastholder disse indvendinger som fordomme mod alle forsøg på gendrivelse.

Vi tør imidlertid hævde, mine damer og herrer, at vi ved formuleringen af den pågældende kritiserede sætning overhovedet ikke har fulgt nogen tendens. Vi ville kun give udtryk for et faktisk forhold, som vi efter møjsommeligt arbejde mente at have erkendt. Vi kræver også nu retten til ubetinget at tilbagevise indblanding af sådanne praktiske hensyn i det videnskabelige arbejde – også inden vi har undersøgt, om den frygt, som disse hensyn vil diktere os, er berettiget eller ej.

Dette er nogle af de vanskeligheder, der rejser sig for Deres beskæftigelse med psykoanalysen. Det er måske mere end nok til en begyndelse. Hvis De kan overvinde indtrykket af dem, vil vi fortsætte.

2. FORELÆSNING

Fejlreaktionerne

Mine damer og herrer! Vi begynder ikke med postulater, men med en undersøgelse. Til dennes genstand vælger vi visse fænomener, der er meget hyppige, meget kendte og meget lidt på-

agtede, og som for så vidt intet har med sygdomme at gøre, som de kan iagttages hos enhver rask person. Det drejer sig om de såkaldte *fejlreaktioner* hos mennesket, som f. eks. når nogen vil sige noget og i stedet siger et andet ord, *fortalelsen*, eller det samme sker for ham under skrivning, hvilket han måske bemærker, måske ikke. Tilsvarende gælder, når nogen læser noget andet i det trykte eller skrevne, end der står, altså ved *fejllæsningen*, og når han opfatter noget forkert, som siges til ham, *fejllhøringen* – naturligvis uden at det drejer sig om en organisk forstyrrelse i hans høreevne. En anden række af sådanne fænomener har en *forglemmelse* som grundlag, ikke nogen varig, men kun en midlertidig forglemmelse, som f. eks. når nogen ikke kan huske et navn, som han kender og regelmæssigt genkender, eller når han glemmer at udføre et *forsæt*, som han dog senere kommer i tanker om, altså kun havde glemmt på et vist tidspunkt. I en tredje række af sådanne fænomener bortfalder det blot midlertidige som betingelse, f.eks. ved *forlægning*, hvor nogen anbringer en genstand et eller andet sted og ikke kan finde den igen, eller ved, at han ganske analogt hermed kommer til at *smide den væk*. Der foreligger her en forglemmelse, som man behandler anderledes end andre forglemmelser, og over hvilken man undrer eller ærgrer sig i stedet for at finde den forståelig. Hertil slutter sig visse *fejltagelser*, ved hvilke midlertidigheden igen kommer til udtryk, idet man en overgang tror noget, om hvilket man både før og senere ved, at det forholder sig anderledes, samt et antal tilsvarende fænomener under forskellige navne.

Disse fænomeners indbyrdes beslægtethed kommer på tysk til udtryk i, at de alle sammen betegnes ved ord med forstavelen »*ver-*«; de er næsten alle af uvigtig natur og oftest af meget flygtig karakter, uden megen betydning i menneskenes liv. Kun sjældent hæver et af dem, som f. eks. når genstande »bliver væk«, sig til en vis praktisk vigtighed. De er derfor heller ikke genstand for megen opmærksomhed, vækker kun svage affekter o.s.v.

Disse fænomener vil jeg altså nu henlede Deres opmærksomhed på, og De vil straks med mishag svare mig: »Der findes i verden som helhed og i sjælelivets snævrere verden så mange storslåede gåder, så mange vidundere på de sjælelige forstyrrelseres område, der kræver og fortjener opklaring, at det virkelig forekommer letfærdigt at øde arbejde og interesse på sådanne bagateller. Hvis De kunne gøre os begribeligt, hvordan et menneske med sunde øjne og øren ved højlys dag kan se og høre ting, der ikke eksisterer, og hvorfor et andet pludselig føler sig

forfulgt af dem, det hidtil har holdt mest af, eller med den skarpsindigste begrundelse hævder vrangforestillinger, der må forekomme ethvert barn tåbelige – ja, da ville vi tillægge psykoanalysen betydning; men hvis den kun kan fortælle os, hvorfor en festtaler kommer til at bruge et forkert ord, eller hvorfor en husmoder har forlagt sine nøgler, og lignende bagateller, vil også vi finde noget bedre at bruge vor tid og interesse på.

Jeg vil da svare Dem: Tålmodighed, mine damer og herrer! Jeg mener, at Deres kritik ikke er inde på det rette spor. Det er rigtigt, at psykoanalysen ikke kan rose sig af, at den aldrig har givet sig af med bagateller. Tværtimod dannes dens iagttagelsesmateriale som regel af de uanselige fænomener, som andre videnskaber forkaster som alt for uvigtige – så at sige affaldet fra fænomenverdenen. Men mon De ikke i Deres kritik forveksler problemernes storhed med symptomernes ydre voldsomhed? Findes der ikke meget betydningsfulde ting, der under visse vilkår og på visse tidspunkter kun kan røbe sig ved ganske svage symptomer? Jeg kunne med lethed anføre flere sådanne situationer for Dem. Af hvilke ubetydelige tegn slutter de unge herrer iblandt Dem ikke, at De har vundet en dames sympati? Venter De en udtrykkelig kærlighedserklæring, en stormende omfavelse – eller har De ikke tilstrækkeligt i et blik, som andre knap bemærker, en flygtig bevægelse, et håndtrykks forlængelse med et sekund? Og hvis De som opdager medvirker ved opklaringen af et mord, venter De da virkelig, at morderen har efterladt sit fotografi samt sin adresse på gerningsstedet, eller må De ikke nødvendigvis lade Dem nøje med svagere og utydeligere spor af den person, De søger? Lad os altså ikke undervurdere de små tegn; måske lykkes det ud fra dem at komme på sporet af det større. Og ligesom De mener jeg, at de store problemer i verden og i videnskaben har førsteret til vor interesse. Men det nytter i reglen kun lidet, hvis man fatter den klare beslutning, at man nu vil vende sig mod udforskningen af dette eller hint store problem. Man ved da ofte ikke, hvorhen man skal rette sit næste skridt. I det videnskabelige arbejde er det mere lovende at gå i gang med det, man netop har foran sig, og til hvis udforskning der viser sig en vej. Gør man dette grundigt, fordomsfrit og uden forventninger, og har man heldet med sig, da kan der – i kraft af den sammenhæng, der forbinder alt med alt, også det små med det store – også af et så fordringsløst arbejde resultere en adgang til studiet af de store problemer.

Således ville jeg altså tale for at fastholde Deres interesse ved behandlingen af de tilsyneladende så uvæsentlige fejlreaktioner

hos raske personer. Vi vil nu tage en person, der er ukendt med psykoanalysen, og spørge ham, hvordan han forklarer sig, at sådanne ting sker.

Han vil sikkert først svare: »Åh, det er ikke umagen værd at forklare – det er kun små tilfældigheder«. Hvad mener manden dermed? Vil han påstå, at der findes selv nok så små begivenheder, der ikke hører hjemme i altings sammenhæng, fænomener, der lige så godt ikke kunne eksistere, som de faktisk eksisterer. Hvis nogen på denne måde gennembryder den naturlige determinisme på et eneste sted, har han kasseret hele den videnskabelige verdens anskuelse. Man har da lov til at foreholde ham, hvor langt mere konsekvent da selv den religiøse verdensanskuelse er, når den med eftertryk forsikrer, at ingen spurv falder til jorden uden Guds vilje. Jeg mener, at vor ven ikke vil drage konsekvensen af sit første svar, og at han vil blive mere forsigtig og sige, at hvis han studerede disse ting, ville han sikkert finde forklaringer på dem: det drejer sig om små funktionelle afsporinger, unøjagtigheder i den sjælelige ydelse – unøjagtigheder, hvis betingelser lader sig angive. Et menneske, der ellers er i stand til at tale rigtigt, kan fortælle sig, når vedkommende 1) føler sig let utilpas og er træt, 2) er ophidset og nervøs, eller 3) når han er særlig optaget af andre problemer. Det er let at bekræfte disse angivelser. Fortællelsen optræder virkelig særlig hyppigt, når man er træt, har hovedpine eller står foran et anfald af migræne. Under de samme omstændigheder glemmer man også let navne. Mange personer er vant til at erkende, at et migræneanfald nærmer sig, fordi de i denne fase glemmer navne. Også i sindsbevægelse tager man ofte fejl af ord, men også af ting, og dette: at man glemmer forsæt, foruden at man begår en række andre utilsigtede handlinger, bliver påfaldende, når man er adspredt, d.v.s. i grunden er koncentreret om noget andet. Et bekendt eksempel på en sådan adspredthed er professoren fra »Fliegende Blätter«: han lader sin paraply stå og tager en forkert hat på, fordi han tænker på de problemer, han vil behandle i sin næste bog. Eksempler på, hvordan man kan glemme beslutninger, man har truffet, løfter, man har afgivet, fordi man i mellemtiden har oplevet noget, som har optaget én stærkt, kender vi alle af egen erfaring.

Dette lyder jo meget fornuftigt og synes også at være sikret mod modsigelse. Det er måske ikke meget interessant – ikke sådan, som vi har ventet det. Men lad os nu se nærmere på disse forklaringer af fejlreaktionerne. De betingelser, der angives for, at disse fænomener skal finde sted, er ikke af ind-

byrdes ensartet karakter. Utilpashed og fordøjelsesvanskeligheder giver en fysiologisk begrundelse for ændringen i den normale funktion; sindsbevægelse, træthed og adspredthed er momenter af anden art, som man kunne kalde psyko-fysiologiske. Disse sidste lader sig let forme til en teori; både ved udmattelsen og adspredtheden, måske også ved den almindelige sindsbevægelse, fremkaldes en fordeling af opmærksomheden, hvilket kan have til følge, at den pågældende præstation tildrager sig for ringe opmærksomhed. Denne præstation kan da særlig let blive forstyrret og dermed uøjagtigt udført. Utilpashed og forandringer i blodtilførslen til centralnervesystemet kan have samme virkning, idet de øver en lignende indflydelse på det afgørende moment, nemlig opmærksomhedens fordeling. Det skulle altså i alle tilfælde dreje sig om virkningerne af en forstyrrelse af opmærksomheden, enten af organiske eller psykiske årsager.

Dette synes ikke at frembyde meget stof for vor psykoanalytiske interesse. Vi kunne føle os fristet til på ny at lade emnet falde. Men når vi går nærmere ind på iagttagelserne, er det ikke alting, der passer med denne opmærksomhedsteori til forklaring af fejlreaktionerne – i det mindste er det ikke alt, der naturligt kan afledes af den. Vi gør den erfaring, at sådanne fejlhandlinger og forglemmelser også forekommer hos personer, der ikke er udmattede, adspredte eller befinder sig i sindsbevægelse, men i alle henseender befinder sig i normalt tilstand – medmindre man da netop på grund af fejlreaktionen vil pådutte de pågældende en sindsbevægelse, som de ikke selv vil være ved. Det kan heller ikke forholde sig så enkelt, at en præstation garanteres ved forøgelsen af den mod denne rettede opmærksomhed, og at en nedsættelse af denne truer præstationen. Der findes et stort antal handlinger, som man udfører rent automatisk, med meget ringe opmærksomhed, og alligevel ganske sikkert. Fodgængereren, der knap ved, hvor han går, følger alligevel den rigtige vej og standser ved målet uden at være gået fejl. I reglen går det i hvert fald sådan. Den øvede pianist rammer de rigtige tangenter uden at tænke over det. Han kan naturligvis også ramme forkert, men hvis det automatiske spil øgede faren for at slå forkert, måtte netop virtuosen, hvis spil efter langvarig øvelse er blevet helt automatisk, være mest udsat for den fare. Vi ser tværtimod, at mange handlinger sker med ganske særlig sikkerhed, når de ikke er genstand for en særlig opmærksomhed, og at den uheldige fejlreaktion netop kan forekomme, hvor der lægges særlig megen vægt på den rigtige præstation og der altså sikkert ikke sker nogen afledning af den nødvendige op-

mærksomhed. Man kan måske hævde, at dette er en følge af »sindsbevægelsen« eller »ophidselsen«, men vi forstår ikke, hvorfor ophidselsen ikke tværtimod koncentrerer opmærksomheden mod det, der er tilsigtet med så stærk interesse. Når en person ved en fortalelse i en vigtig tale eller mundtlig drøftelse siger det modsatte af det, han har til hensigt at sige, så kan dette næppe forklares ved den psyko-fysiologiske teori eller opmærksomhedsteorien.

Der findes ved fejlreaktionerne også så mange små bifænomener, man ikke forstår, og som vi ikke er blevet klogere på ved de hidtidige forklaringer. Hvis man f. eks. en overgang har glemt et navn, så ærgrer man sig, vil absolut se at komme i tanker om det og kan ikke rive sig løs fra denne opgave. Hvorfor lykkes det så overmåde sjældent den ærgerlige person at rette sin opmærksomhed – hvilket han jo så gerne vil – på ordet, der, som han siger, »ligger ham på tungen«, og som han straks genkender, når man siger det? Eller: der forekommer tilfælde, hvor fejlreaktionerne optræder i stort antal, knytter sig til hinanden eller afløser hinanden. Første gang havde man glemt et stævnemøde, og næste gang, da man jo har sat sig for ikke at glemme det, viser det sig, at man har indprentet sig et forkert tidspunkt. Ad omveje søger man at komme på et glemt ord og glemmer derved et andet navn, som kunne have hjulpet én ved eftersporingen af det første. Forsker man nu efter dette andet navn, forsvinder et tredje, o.s.v. Det samme kan som bekendt også ske m.h.t. trykfejl, der jo må opfattes som fejlreaktioner hos sætteren. En sådan hårdnakket trykfejl siges en gang at have indsneget sig i et socialdemokratisk blad. I referatet af en bestemt højtidelighed stod: »Blandt de tilstedeværende bemærkede man også H. k. H. kornprinsen«. Den næste dag forsøgte bladet at rette fejlen, gjorde undskyldning og skrev: »Der skulle naturligvis have stået knorprinsen«. Man taler i sådanne tilfælde gerne om trykfejlsdjævelen, sætternissen o. s.v. – udtryk, der i hvert fald går ud over en psyko-fysiologisk teori om trykfejlen.

Jeg ved heller ikke, om det er Dem bekendt, at man kan provokere fortalelsen – så at sige fremkalde den ved suggestion. En anekdote lyder: Da en meget ung skuespiller en gang havde fået betroet den vigtige rolle i »Jeanne d'Arc« at melde kongen, at »connétablen sender sit Schwert tilbage«, morede indehaveren af en helterolle sig under prøven med gang på gang at sige følgende tekst til den ængstelige unge skuespiller: »Komfortablen sender sin Pferd tilbage« – og han nåede

sin hensigt. I forestillingen debuterede staklen virkelig med denne modificerede replik, skønt han var tilstrækkelig advaret – eller måske netop derfor.

Alle disse småtræk ved fejlreaktionerne forklares ikke ved hjælp af teorien om opmærksomhedsforringelsen. Men derfor behøver denne teori endnu ikke at være forkert. Den mangler måske noget, et supplement, for at den kan blive fuldt tilfredsstillende. Men også mange af fejlreaktionerne selv kan betragtes fra en anden side.

Lad os som den for vort formål bedst egnede blandt fejlreaktionerne tage *fortalelsen*. Vi kunne lige så godt vælge fejlskrivningen eller -læsningen. Vi må da først sige til os selv, at vi hidtil kun har spurgt om, hvornår – under hvilke betingelser – man fortaler sig, og at vi også kun har fået svar på dette. Men man kan også rette sin interesse andetsteds hen og spørge om, hvorfor man netop fortaler sig på denne og ikke på nogen anden måde; man tager da i betragtning, hvad *fortalelsen går ud på*. De vil, mine tilhørere, indse, at så længe man ikke besvarer dette spørgsmål – altså opklarer *fortalelsens* virkning – bliver fænomenet psykologisk set ved med at være en tilfældighed, selv om der måtte være fundet en fysiologisk forklaring. Når jeg kommer til at fortale mig, kunne jeg åbenbart gøre det på uendelig mange måder – i stedet for det ene rigtige ord sige et af tusinde andre, foretage utallige forvrængninger af det rigtige ord. Findes der nu et eller andet, der i dette specielle tilfælde pånøder mig netop denne ene form for *fortalelse* blandt alle de mulige, eller er det stadig kun et tilfælde, vilkårlighed, og lader der sig måske overhovedet intet fornuftigt sige om dette spørgsmål?

To forfattere, *Meringer* og *Mayer* (en filolog og en psykiater) har da også i 1895 gjort forsøg på at angribe *fortalelsesproblemet* fra denne side. De har samlet eksempler og i første omgang beskrevet dem ud fra rent deskriptive synspunkter. Dette giver naturligvis ikke nogen forklaring, men kan vise vejen til en sådan. De inddeler de forvrængninger, som den tilsigtede tale undergår ved *fortalelsen*, i ombytninger, forklange, efterklange, sammenblandinger (kontaminationer) og erstatninger (substitutioner). Jeg vil referere eksempler fra de to forfatteres hovedgrupper. Et tilfælde af ombytning er det, når nogen siger: *Milo fra Venus* i stedet for *Venus fra Milo* (ombytning af ordenes rækkefølge). En forklaring er: »Es war mir *auf der Schwest ... auf der Brust so schwer*«. En efterklang ses i den uheldigt lydende skål: »Ich fordere Sie *auf, auf* das Wohl

unseres Chefs *aufzustossen*«. Disse tre former for *fortalelse* er ikke særlig hyppige. Langt oftere vil De se tilfælde, hvor *fortalelsen* opstår ved en *sammentrækning* eller *sammenblanding*, f. eks. når en herre på gaden tiltaler en dame med ordene: »Wenn Sie gestatten, mein Fräulein, möchte ich Sie gerne *begleit-digen*«. I *blandingsordet* ses foruden ordet *Begleiten* (ledsage) også ordet *Beleidigen* (krænke, tilføje overlast). (I øvrigt vil den unge mand næppe få noget ud af sin henvendelse). Som eksempel på en *substitution* anfører M. og M., det tilfælde, at en person siger: »Ich gebe die Präparate in den *Briefkasten*« i stedet for »*Brütkasten*«, o.s.v.

Det forsøg på en forklaring, som de to forfattere støtter på deres *eksemplensamling*, er ganske overordentlig *utilstrækkeligt*. De mener, at et ords stavelser og lyde har forskellig værdi, og at *innervationen* af det værdifuldere element kan virke *forstyrrende* ind på de mindre værdifulde elementers. De bygger åbenbart herved på de i sig selv slet ikke så hyppige *for- og efterklange*; på andre resultater af *fortalelsen* kan disse *foretrukne* lyde – hvis de overhovedet eksisterer – overhovedet ikke anvendes. Oftest fortaler man sig jo, idet man i stedet for et ord siger et andet, der ligner det meget, og denne *lighed* er for mange *tilstrækkeligt* til at forklare *fortalelsen*. F. eks. en professor i sin *indledningsforelæsning*: »Ich bin nicht *geneigt* (geeignet) die Verdienste meines sehr geschätzten Vorgängers zu würdigen«. Eller en anden professor: »Beim weiblichen Genitale hat man trotz vieler *Versuchungen ... Pardon: Versuche ...*«

Den almindeligste og også mest påfaldende form for *fortalelse* er imidlertid at sige det stik modsatte af, hvad man har til hensigt at sige. Derved kommer man naturligvis langt bort fra *lydforholdene* og *lighedsvirkningerne* og kan til *erstatning* herfor påberåbe sig, at *modsatninger* har et meget stærkt *begrebsmæssigt slægtskab* med hinanden og står hinanden særlig nær i den *psykologiske association*. Der findes historiske eksempler af denne art: En præsident for vort *deputeretkammer* åbnede en gang et møde med ordene: »Mine herrer, jeg konstaterer *tilstedeværelsen* af ... medlemmer og erklærer hermed *mødet for hævet*«.

På lignende måde som *modsætningsrelationen* virker en form for *uklar association*, der under visse omstændigheder kan dukke op på ret upassende måde. Det fortælles f.eks., at den berømte *fysiolog Dubois-Reymond* skulle holde *festtalen*, da et barn af den bekendte opfinder og industrimand *W. Siemens* skulle giftes med et barn af *H. Helmholtz*. Han sluttede sin sikkert *fortrinlige tale*

med ordene: Og derfor et leve for det nye firma – *Siemens og Halske!* Dette var som bekendt navnet på det gamle firma. Sammenstillingen af de to navne måtte ligge lige så mundret for berlineren som f.eks. *Christiani og Nielsen* for københavneren.

Til lydforholdene og ordligheden må vi altså også føje indflydelsen fra ordassocationerne. Men ikke nok hermed. I en række tilfælde synes forklaringen på den iagttagne fortalelse ikke at lykkes, før vi tager med i betragtning, hvad der blev sagt eller blot tænkt en sætning forinden. Altså atter et tilfælde af efterklang som det af Meringer nævnte, blot fra større afstand. – Jeg må tilstå, at jeg i det hele har indtrykket af, at vi nu er kommet længere bort end nogen sinde fra en forståelse af fortalelsen!

Imidlertid håber jeg, at jeg ikke tager fejl, når jeg siger, at vi alle under den netop anstillede undersøgelse har fået et nyt indtryk af eksempler på fortalelse – et indtryk, som det alligevel kunne lønne sig at dvæle ved. Vi undersøgte de betingelser, under hvilke en fortalelse overhovedet finder sted, derefter de påvirkninger, som bestemmer den forvrængning, i hvilken fortalelsen finder udtryk – men virkningen af fortalelsen, uden hensyn til dens opståen, har vi endnu slet ikke set på. Hvis vi beslutter os dertil, må vi endelig også finde mod til at sige: »I nogle af eksemplerne er der jo også en *mening* i det, som er sket ved fortalelsen.« Hvad vil det sige, at der er mening i det? Jo, det vil sige, at fortalelsens effekt måske har ret til selv at blive opfattet som en fuldgyldig psykisk akt, der forfølger sit eget mål – som en ytring af indhold og betydning. Vi har hidtil stedse talt om fejlhandlinger, men nu synes det, som om selve fejlhandlingen ofte har været en helt rimelig, ordnet handling, der blot har sat sig i stedet for den anden, forventede eller tilsigtede handling.

Denne fejlhandlingens egenbetydning synes jo i enkelte tilfælde at være håndgribelig og umiskendelig. Når præsidenten hæver deputeretkammerets møde med de første ord i stedet for at åbne dette, så er vi ifølge vort kendskab til de forhold, under hvilke denne fortalelse fandt sted, tilbøjelig til at finde en mening i den. Han venter sig intet godt af mødet og ville være glad for straks at kunne afbryde det. Påvisningen af denne mening, altså tydingen af denne fortalelse, volder os slet ingen vanskeligheder. Eller hvis en dame tilsyneladende anerkendende spørger en anden: »Den henrivende hat har De vel selv *aufgepatzt?*« – så vil ikke alverdens videnskabelighed kunne afholde os fra i denne ytring at høre: Denne hat er *eine Patzererei*.

Eller hvis en dame, der er kendt for at være meget myndig, fortæller: »Min mand spurgte doktoren, hvilken diæt han skulle holde, men doktoren sagde, at han ikke behøver nogen diæt – han kan spise og drikke, hvad jeg vil – så er denne fortalelse på den anden side et umiskendeligt udtryk for et konsekvent program.

Mine damer og herrer: Hvis det skulle vise sig, at ikke kun nogle få tilfælde af fortalelser og fejlreaktioner i det hele taget, men et større antal af dem har en *mening*, så vil uundgåeligt denne fejlreaktionernes mening, som der endnu ikke har været talt om, blive det for os interessanteste og med rette trænge alle andre synspunkter i baggrunden. Vi kan da ignorere alle fysiologiske og psyko-fysiologiske momenter og kan henvise os til rent psykologiske undersøgelser over meningen, d.v.s. betydningen, hensigten med fejlreaktionen. Vi vil ikke undlade at gennemgå et større iagttagelsesmateriale med henblik på denne forventning.

Før vi bringer dette forsæt til udførelse, vil jeg dog gerne indbyde Dem til sammen med mig at følge et andet spor. Det er ofte forekommet, at en digter har benyttet en fortalelse eller en anden fejlreaktion som middel i den digteriske fremstilling. Denne kendsgerning må i sig selv allerede vise os, at han anser fejlreaktionen, f. eks. fortalelsen, for at indeholde en mening, for han fremkalder den jo med hensigt. Det foregår jo ikke sådan, at digteren tilfældigt skriver fejl og derefter lader sin fejlskrivning blive stående som en fortalelse hos figuren. Gennem fortalelsen vil han bibringe os forståelse af noget, og vi kan jo kontrollere, hvad det drejer sig om – om han f. eks. vil antyde for os, at den pågældende person er adspredt og træt eller venter et anfald af migræne. Naturligvis vil vi ikke overvurdere det, når digteren anvender fortalelsen som noget meningsfyldt. Den kunne jo i virkeligheden være meningsløs, en psykisk tilfældighed eller kun i ganske sjældne tilfælde have en mening, idet digteren da beholdt retten til at gøre den spirituel ved at udstyre den med en mening for at bruge den til sine formål. Men det skulle heller ikke undre, om vi kunne få mere at vide om fortalelsen hos digteren end hos filologen og psykiateren.

Et sådant eksempel på fortalelse finder vi i »*Wallenstein*« (Piccolomini, første akt, femte scene). Max Piccolomini har i den foregående scene på det lidenskabeligste taget parti for hertugen og talt sværmerisk om fredens velsignelser, som han havde oplevet på sin rejse, mens han ledsagede Wallensteins dat-

ter ind i lejren. Han lader sin fader (Octavio) og hoffets ud-sending, Questenberg, tilbage i stor bestyrtelse. Og nu fortsætter femte scene: [1]

Questenberg: Ak, er det sådan fat? Min kære ven, skal han da gå herfra med disse tanker? Hvi kalder vi ham ikke straks tilbage? og åbne nu på stedet her hans øjne?

Octavio (efter et øjeblik at have været hensunken i grublerier): Han åbnede mine øjne, og jeg så, hvad ikke glæde voldte.

Questenberg: Kære ven, hvad fattes Dem?

Octavio: Oh, den fordømte rejse.

Questenberg: Hvorfor? Hvorledes?

Octavio: Kom, jeg må forfølge det skæbnesvangre spor – ja, jeg vil se med mine egne øjne – kom dog, kom! (vil føre ham med sig).

Questenberg? Hvorhen?

Octavio (hurtigt): Til hende!

Questenberg: Hvem?

Octavio (retter sig): Til Wallenstein!

Octavio ville sige »til ham«, til hertugen, men fortæller sig og forråder ved sine ord »til hende« i det mindste for os, at han meget vel har erkendt den indflydelse, der får den unge krigshelt til at sværme for freden.

Et eksempel, der gør endnu stærkere indtryk, har *O. Rank* fundet hos *Shakespeare*. Det findes i »Købmanden i Venedig« i den berømte scene, hvor den lykkelige elsker skal vælge mellem tre skrin, og jeg kan måske ikke gøre noget bedre end at læse Ranks korte fremstilling op for Dem:

»En digterisk overmåde fint motiveret og teknisk blændende anvendt *fortalelse*, der ligesom den af *Freud* i »*Wallenstein*« påviste røber, at digterne kender mekanismen og meningen i denne fejlreaktion og forudsætter forståelse herfor også hos tilhøreren, findes i *Shakespeares* »*Købmanden i Venedig*« (tredje akt, anden scene). Portia, som af faderens vilje er tvunget til at vælge ægtefælle ved lodtrækningen, er hidtil ved tilfældets gunst sluppet for alle uvelkomne friere. Da hun omsider i Bassanio har fundet den bejler, hun virkelig holder af, er hun bange for, at også han vil trække det forkerte lod. Hun vil nu allerhelst

1. Johannes Magnussens oversættelse.

sige til ham, at han også i så tilfælde kan være vis på hendes kærlighed, men er ved sin ed forhindret deri. I denne indre konflikt lader digteren hende sige til den velkomne bejler: [2]

Vent lidt, tøv dog en dag kun eller to,
før I forsøger. Hvis I vælger fejl,
så mister jeg jert selskab! Tøv en stund;
der er en røst, der siger mig, men det er
ej elskov, – at jeg nødig mister jer,
og hadet plejer ikke, veed I selv,
at give råd af den beskaffenhed;
men, for at I skal ikke misforstå mig, –
og dog, en pige har ej altid ord
for sine tanker, – helst jeg holdt jer hen
en måned eller to, for I skal prøve
jert held for mig. – Jeg kunne lære jer
at vælge ret; men så brød jeg min ed;
det vil jeg ej; I kan gå glip af mig!
men gør I det, så frister I mig til
et syndigt ønske, at jeg var mensvoren.
Oh, skam få Eders øjne; de har tryllet
og tvedelt mig; den ene halvdel af mig
er Eders og den anden Eders – nej,
jeg ville sige min; men er den min,
så er den Eders, og I får det hele.

Netop det, som hun vil antyde sagte for ham, fordi hun i grunden helt skulle fortie det, nemlig at hun allerede før valget *helt* er hans og elsker ham – dette lader digteren med beundringsværdig psykologisk finfølelse komme til åbent udtryk i fortællelsen og evner ved dette kunstgreb at berolige bejlerens ulidelige uvished og tilhørerenes tilsvarende spænding med hensyn til valgets resultat.«

Jeg beder Dem endelig bemærke, hvor fint Portia til slut mægler mellem de to udsagn, der indeholdes i fortællelsen – hvordan hun ophæver modsigelsen mellem dem og dog giver fortællelsen ret:

Men er den min, så er den Eders,
og I får det hele.

2. Lembckes oversættelse.

Løjlighedsvis har også en tænker, der står medicinen fjernt, med en bemærkning opklaret meningen med en fejlreaktion og anticiperet vore bestræbelser for dens opklaring. Alle kender den åndrige satiriker *Lichtenberg* (1742-1799), om hvem Goethe har sagt: »Hvor han siger en vits, skjuler der sig et problem.« Men af og til kommer gennem vitsen også problemets løsning for en dag. *Lichtenberg* skriver i sine vittige og satiriske betragtninger følgende sætning: »Han læste altid *Agamemnon* i stedet for *angenommen* – så meget havde han læst i *Homer*«. Dette er virkelig fejl læsningens teori.

Næste gang vil vi prøve, om vi kan følge digterne i deres opfattelse af fejlreaktionen.

3. FORELÆSNING

Fejlreaktionerne (fortsættelse)

Mine damer og herrer! Sidste gang fandt vi på ikke at betragte fejlreaktionen i relation til den af denne ødelagte tilsigtede præstation, men i sig selv; vi fik indtryk af, at den i enkelte tilfælde synes at forråde sin egen mening, og vi sagde til os selv, at hvis det var muligt at bekræfte i større omfang, at fejlreaktionen har en mening, ville denne sidste snart blive interessantere for os end undersøgelsen af de omstændigheder, under hvilke fejlreaktionen indtræffer.

Lad os endnu en gang vedtage, hvad vi vil forstå ved psykisk proces' »mening«: Ikke andet end den hensigt, den tjener, og dens position i en række af psykiske dannelser. Ved de fleste af vore undersøgelser kan vi i stedet for »mening« også sige »hensigt« eller »tendens«. Var det altså kun et bedragerisk skin eller en poetisk forherligelse af fejlreaktionen, når vi mente at se en hensigt i den?

Lad os blive ved eksemplerne på fortalelse og se ud over et større antal sådanne iagttagelser. Vi vil da finde hele kategorier af tilfælde, i hvilke fortalelsens hensigt, mening, er ganske åbenbar. Fremfor alt de tilfælde, i hvilke det modsatte træder i stedet for det tilsigtede. Præsidenten erklærer i sin åbningstale: »Jeg erklærer mødet for hævet«. Dette er jo utvetydigt. Meningen og hensigten med hans fortalelse er, at han vil afslutte mødet. »Han siger det selv,« kunne man sige dertil – »vi behøver jo kun at tage ham på ordet«. Forstyr mig nu ikke med den

indvending, at dette ikke er muligt – at vi jo ved, at han ikke ville hæve mødet, men åbne det, og at han selv, som vi netop har anerkendt som øverste instans, kan bekræfte, at han ville åbne det. De glemmer da, mine tilhørere, at vi er blevet enige om først at betragte fejlreaktionen for sig, dens forhold til den intention, som den forstyrrer, skal først senere diskuteres. De gør Dem ellers skyldig i en logisk fejl, ved hvilken De på forhånd opererer med svaret på det forhold, der skulle udgøre problemstillingen. Det er det, man på engelsk kalder *begging the question*.

I andre tilfælde, hvor man ikke netop har sagt det modsatte af, hvad man ville, kan en modsat mening dog komme til udtryk gennem fortalelsen: »Ich bin nicht *geneigt* (tilbøjelig til) die Verdienste meines Vorgängers zu würdigen«. »Geneigt« er ikke det modsatte af »geeignet« (skikket til), men det er en åbenlys tilståelse, som står i skarp modsætning til den situation, i hvilken taleren skal udtrykke sig.

I atter andre tilfælde følger fortalelsen ganske simpelt en yderligere mening til den tilsigtede. Sætningen høres da som en sammentrækning, forkortelse, fortætning af flere sætninger. F. eks. den myndige dame: »Han kan spise og drikke, hvad *jeg* vil«. Dette er ganske, som om hun havde fortalt: »Han kan spise og drikke, hvad han vil. Men hvad betyder hans vilje? I stedet for ham vil jeg«. Fortalelserne gør ofte indtryk af at være sådanne forkortelser, f. eks. når en anatomiprofessor efter sin forelæsning om næsehulen spørger, om tilhørerne også har forstået den, og efter det almindelige bekræftende svar på spørgsmålet fortsætter: »Jeg tror det ikke, for de folk, som forstår næsehulen, kan man selv i en millionby tælle på *en finger* ... undskyld, på én hånds fingre«. Den forkortede tale har også sin betydning; den siger, at der kun findes ét menneske, der forstår dette.

Over for disse grupper af tilfælde, i hvilke fejlreaktionen selv lader sin mening komme til udtryk, står der andre, i hvilke fortalelsen ikke har leveret noget, der i sig selv giver nogen mening, og hvor den altså strider absolut imod vore forventninger. Hvis nogen ved en fortalelse fordrejer et navn eller sammen sætter stavelsesrækker uden mening, så synes spørgsmålet om, hvorvidt alle fejlreaktioner udtrykker en eller anden mening, allerede at være besvaret benægtende ved disse meget hyppige tilfælde. Men ved et nærmere studium af sådanne eksempler viser det sig, at en forståelse af disse forvanskninger let bliver mulig, ja, at forskellen mellem disse dunklere og de tidligere, klare tilfælde slet ikke er så stor.

En mand, der blev spurgt om, hvordan hans hest havde det, svarede: »Ja, das draut . . . das dauert vielleicht noch einen Monat«. Da man derpå spurgte ham, hvad han i grunden ville have sagt, svarede han, at han syntes, at det var en »traurige« historie, og at sammenstødet mellem »dauert« og »traurige« havde resulteret i det omtalte »draut«.

En anden fortalte om visse forhold, som han kritiserede og fortsatte: »Dann aber sind Tatsachen zum Vorschwein gekommen . . .« På forespørgsel bekræfter han, at han ville betegne disse forhold som »Schweinereien«. »Vorschein« og »Schweineerei« havde i forening dannet det besynderlige »Vorschwein«. (Meringer and Mayer).

Husk nu tilfældet med den unge mand, der ville *begleitigen* den ham ubekendte dame. Vi tog os den frihed at opløse denne orddannelse i *begleiten* og *beleidigen* og følte os sikker på denne tydning uden at kræve bekræftelse på den. De ser af disse eksempler, at også disse dunklere tilfælde af fortalelse lader sig forklare ved sammenstødet, *interferensen*, mellem de to forskellige talehensigter; forskellene opstår kun derved, at i det ene tilfælde erstatter den ene hensigt fuldstændig den anden (substituerer den), som f. eks. ved fortællelser, som går ud på det stik modsatte af det, man ville sige, medens fortællelserne i andre tilfælde må nøjes med at forvrænge eller modificere hensigten, så at der opstår blandingsdannelser, der i sig selv forekommer mere eller mindre meningsfyldt.

Vi mener nu at have fattet hemmeligheden ved et stort antal fortællelser. Holder vi fast ved denne erkendelse, vil vi kunne forstå andre grupper, der hidtil har været gådefulde. Ved navneforvrængning kan vi f. eks. ikke antage, at det altid drejer sig om konkurrence mellem to hinanden lignende og dog forskellige navne. Men den anden hensigt er dog let at gætte. Forvrængning af et navn forekommer meget hyppigt uden for fortællelserne; man forsøger herved at få navnet til at lyde grimt eller at få det til at minde om noget lavt – en kendt form for forhånelse, som det dannede menneske snart lærer at give afkald på, omend med beklagelse. Han tillader sig ofte at anvende metoden som »vittighed«; omend på yderst lavt plan. For at nævne et grelt og hæsligt eksempel på denne navneforvrængning minder jeg om, at man i disse tider har forvandet navnet på den franske republiks præsident, *Poincaré*, til »Schweinkarré«. Det ligger altså nær også at antage en sådan smædende hensigt ved fortællelsen – en hensigt, som trænger igennem i forvrængningen af navnet. Lignende forklaringer ligger snublende nær, når vi vil

videreføre vor opfattelse, nemlig f.s.v. angår visse tilfælde af fortællelse med komisk eller absurd effekt. »Ich fordere Sie auf auf das Wohl unseres Chefs aufzustossen«. Her forstyrres en festlig stemning på uventet måde ved indtrængen af et ord, der vækker uappetitlig forestilling, og vi kan i analogi med visse spotte- og trusseltaler næppe tro andet, end at en tendens, der i høj grad strider mod den prætenderede hyldest, og f. eks. vil sige: »Tro ikke på dette, det er ikke mit alvor, jeg vil blæse på den fyr, o.s.v.«, ønsker at komme til udtryk. Noget ganske tilsvarende gælder for fortællelser, der laver harmløse ord om til uanstændige eller obscène gloser, såsom *Apopos* for *Apropos* eller *Eischeissweibchen* for *Eiweissweibchen* (Meringer und Mayer)«.

Vi kender hos mange mennesker en sådan tendens til med et vist velbehag og med vilje at forvanske harmløse ord til obscène gloser; denne tendens anses af mange for noget vittigt, og i virkeligheden må vi, når vi hører noget sådant af et menneske, først skaffe os at vide, om han har sagt det med vilje og som vittighed, eller om det drejer sig om en fortællelse.

Nuvel, så ville vi jo med forholdsvis ringe besvær have løst fejlreaktionernes gåde! De er ikke tilfældigheder, men alvorlige sjælelige akter, de har deres mening, de opstår ved samvirke – måske snarere: indbyrdes modvirken – af to forskellige hensigter. Men nu kan jeg også forstå, at De vil overøse mig med et væld af spørgsmål og tvivl, der skal besvares og afvikles, før vi tør glæde os over dette første resultat af vort arbejde. Jeg vil absolut ikke stimulere Dem til forhastede afgørelser. Lad os overveje det hele i den rette orden, det ene efter det andet.

Hvad vil De da sige til mig? Om jeg mener, at denne forklaring gælder for alle tilfælde af fortællelse eller kun for et vist antal? Om man tør udstrække denne opfattelse til de mange andre arter af fejlreaktioner – fejllæsninger, fejlskrivninger, forglemmelser, at smide ting væk o.s.v.? Hvad betyder da momenter som f. eks. udmattelse, sindsbevægelse, adspredthed og opmærksomhedsforstyrrelser i betragtning af fejlreaktionernes psykiske natur? Desuden ser man jo nok, at af de to konkurrerende tendenser ved fejlreaktioner er den ene altid åbenbar, men den anden ikke altid. Hvad gør man for at gætte denne sidste, og når man mener at have gættet den, hvordan beviser man så, at den ikke blot er sandsynlig, men også den eneste rigtige? Har De andet og mere at spørge om? Dersom dette ikke er tilfældet, så fortsætter jeg selv. Jeg minder Dem om, at vi i grunden ikke interesserer os så meget for selve fejlreak-

tioner – at vi ved studiet af dem kun ønskede at lære noget, der kunne udnyttes for psykoanalysen. Derfor opstiller jeg spørgsmålet: Hvad er det for hensigter eller tendenser, som kan forstyrres af andre hensigter og tendenser på en sådan måde, og hvilke forhold består der mellem de forstyrrende og de forstyrrede tendenser? Således begynder vort arbejde på ny, så snart problemet er løst.

Er dette altså forklaringen på alle tilfælde af fortaelse? Jeg er meget tilbøjelig til at tro dette – nemlig fordi der lader sig finde en sådan opløsning hver eneste gang, man undersøger et tilfælde af fortaelse. Men det lader sig heller ikke bevise, at en fortaelse ikke kan ske uden en sådan mekanisme. Det er muligt; for os er det teoretisk ligegyldigt, thi de slutninger, som vi vil drage med henblik på indføringen i psykoanalysen, vil stå fast, selv om – hvilket absolut ikke er tilfældet – kun et mindretal af fortaelserne skulle svare til vor opfattelse. Det næste spørgsmål: om vi tør anvende det, som vi har fundet ud af m.h.t. fortaelsen, på de andre arter af fejlreaktioner, vil jeg antcipere besvare bekræftende. De, mine tilhørere, vil selv kunne overbevise Dem derom, når vi giver os til at undersøge eksempler på fejlskrivning, fejltælling o.s.v. Jeg foreslår Dem imidlertid af tekniske grunde at udsætte dette arbejde, indtil vi har behandlet selve fortaelsen endnu grundigere.

Spørgsmålet om, hvad de fremhævede momenter: ildebefindende, træthed, sindsbevægelse, adspredthed, altså teorien om opmærksomhedsforstyrrelsen, kan betyde for os, hvis vi antager den beskrevne psykiske mekanisme i fortaelsen, fortjener en indgående besvarelse. Læg vel mærke til, at vi ikke bestrider disse momenter. Det sker i det hele taget ikke så ofte, at psykoanalysen bestrider noget, der hævdes fra anden side; den føjer som regel kun noget nyt til, men det sker ganske ofte, at dette hidtil oversete og nytilkomne netop er det væsentlige. Indflydelsen af de fysiologiske tilstande, der skyldes let utilpashed, fordøjelsesvanskeligheder og udmattelse på fortaelsernes opståen, må uden videre anerkendes; daglig og personlig erfaring kan overbevise Dem om det. Men hvor lidt forklares der ikke hermed! Fremfor alt er de ikke nødvendige betingelser for fejlreaktionen. Fortaelsen er lige så vel mulig, når man er fuldstændig rask og ved normalt befindende. Disse legemlige momenter betyder altså kun lettelser og begunstigelser for fortaelsens ejendommelige sjælelige mekanisme. Med henblik på dette forhold har jeg en gang benyttet en sammenligning, som jeg nu vil gentage, fordi jeg ikke kan finde nogen bedre. Lad os antage, at jeg i en sen natte-time vandrer på et

ensomt sted, hvor jeg bliver overfaldet af en bandit, der røver ur og tegnebog fra mig, og at jeg derefter anmelder røveriet på nærmeste politistation – idet jeg ikke har set røverens ansigt tydeligt – med følgende ord: »Ensomhed og mørke har netop berøvet mig mine værdisager«. Politikommissæren vil nu kunne sige til mig: »De synes med urette at hylde en ekstremt mekanistisk opfattelse. Lad os hellere fremstille sagens sammenhæng sådan: I ly af mørket og begunstiget af stedets ensomhed har en ukendt røver frarøvet Dem Deres værdisager. Den væsentlige opgave i Deres tilfælde forekommer mig at være, at vi finder forbrøderen. Måske kan vi da fratage ham hans bytte.«

De psykofysiologiske momenter såsom sindsbevægelse, adspredthed og opmærksomhedsforstyrrelse, giver os åbenbart meget lidt til forklaring. De er kun talemåder, spanske vægge, som vi ikke skal lade os afholde fra at kigge bagved. Vi må tværtimod spørge om, hvad der har fremkaldt sindsbevægelsen, den specielle afledning af opmærksomheden. Lydpåvirkninger ordligheder og de fra ordene udgående almindelige associationer må nok anerkendes som betydningsfulde. De letter fortaelsen, idet de viser den de veje, den kan vandre. Men hvis jeg har en vej foran mig, er det dermed også afgjort som en selvfølge, at jeg vil betrede den? Der behøves endnu et motiv, for at jeg skal beslutte mig dertil, og desuden en kraft, som bringer mig fremad på denne vej. Også disse lyd- og ordrelationer er altså kun, ligesom de legemlige tilstande, begunstigelser for fortaelsen og kan ikke give dens egentlige forklaring. Tænk dog på, at i et uhyre overtal af tilfælde forstyrres min tale dog ikke af den omstændighed, at de ord, jeg bruger, ved klanglighed minder om andre, at de er inderlig forbundet med deres modsætninger, eller at der udgår sædvanlige associationer fra dem. Man kunne måske med filosofien *Wundt* finde den udvej, at fortaelsen sker, når associationstilbøjelighederne på grund af legemlig udmattelse får overtaget over den øvrige taleintention. Dette lod sig meget vel høre, hvis det ikke stred mod erfaringen, ifølge hvis vidnesbyrd i én række af tilfælde de legemlige og i en anden de associative betingelser for fortaelsen mangler.

Af særlig interesse for mig er dog Deres næste spørgsmål – på hvilken måde kan man konstatere de to tendenser, der træder i interferens med hinanden. De aner sandsynligvis ikke, hvor skæbnesvangert dette spørgsmål er. Ikke sandt, den ene af de to tendenser, nemlig den forstyrrede, er altid utvivlsom: den person, som begår fejlhandlingen, kender den og vedkender sig den. Kun den anden, den forstyrrende, kan give anledning til tvivl og be-

tænkkeligheder. Nu har vi allerede hørt – og De har sikkert ikke glemt det – at i en række tilfælde er denne anden tendens lige så tydelig. Den viser sig gennem fortalelsens effekt, hvis vi blot har mod til at lade denne effekt tale for sig selv. Når præsidenten fortaler sig og siger det modsatte, er det klart, at han vil åbne mødet, men lige så klart, at han også gerne vil hæve det. Dette er så tydeligt, at der ikke bliver noget tilbage at tyde. Men de andre tilfælde, i hvilke den forstyrrende tendens kun forvansker den oprindelige uden helt at bringe sig selv til udtryk – hvordan er det i disse muligt at gætte den forstyrrende tendens ud fra forvanskningen?

I en første række af tilfælde kan det gøres på en meget simpel og sikker måde – nemlig den samme som den, på hvilken man konstaterer den forstyrrede tendens. Denne får man jo direkte oplyst af taleren: efter fortalelsens genopretter han straks den oprindelige tilsigtede ordlyd: »Das draut, nein, das dauert vielleicht noch einen Monat«. Nuvel, den forvanskende tendens får vi ligeledes ham selv til at tale om. Man spørger ham: »Hvorfor sagde De nu først 'draut'?« Han svarer: »Jeg ville sige: 'Das ist eine traurige Geschichte'.« Og i det andet tilfælde, ved fortalelsen »Vorschwein«, bekræfter han ligeledes over for Dem, at han først ville sige: »Das ist eine Schweinerei«, men at han derefter modererede sig og valgte en anden udtalelse. Konstateringen af den forvanskede tendens er altså her lykkedes lige så sikkert som klarlæggelsen af den forvanskede. Det er også i en bestemt hensigt, at jeg her har valgt eksempler, hvis meddelelse og analyse hverken stammer fra mig eller nogen af mine tilhængere. Dog var i begge disse tilfælde et vist indgreb nødvendigt for at fremme analysen. Man måtte spørge taleren, hvorfor han havde fortalt sig sådan – hvad han var i stand til at sige om fortalelsen. Ellers ville han måske være gået forbi sin fortalelse uden at ville opklare den. På forespørgsel gav han imidlertid forklaringen med det første indfald, han fik. Og nu ser De, at dette lille indgreb og dets resultat allerede er en psykoanalyse og forbilledet for enhver psykoanalytisk undersøgelse, som vi vil anstille i det følgende.

Er jeg nu for skeptisk, hvis jeg antager, at der også rejser sig en modstand hos Dem i samme øjeblik, psykoanalysen bringes på bane? Har De ikke lyst til at indvende over for mig, at oplysningen fra den adspurgte person, der har gjort sig skyldig i fortalelsen, ikke er fuldkommen beviskraftig? De mener, at han naturligvis vil gøre sig umage for at efterkomme anmodningen om at forklare fortalelsen, og at han så siger det første det bedste, der falder

ham ind, hvis det forekommer ham brugbart til en sådan forklaring. Dermed er der, mener De, ikke givet noget bevis for, at fortalelsen virkelig foregik således. Jovist, det kunne være sket sådan, men lige så godt på anden måde. Han kunne også være kommet i tanker om noget andet, der havde passet lige så godt, måske bedre – sådan vil Deres indvending lyde.

Det er mærkeligt, hvor ringe respekt De i grunden har for en psykisk kendsgerning! Forestil Dem nu, at en eller anden har foretaget den kemiske analyse af et bestemt stof og udvundet en vis vægt, så og så mange milligram, af en bestanddel af stoffet. Af dette kvantum lader der sig drage bestemte slutninger. Mener De nu, at det nogen sinde ville falde en kemiker ind at kritisere disse slutninger med den motivering, at den isolerede substans også kunne have haft en anden vægt? Enhver bøjer sig for den kendsgerning, at det netop var denne vægt og ingen anden, og bygger tillidsfuldt sine videre slutninger op på den. Hvis der derimod foreligger en psykisk kendsgerning, f.eks. den kendsgerning, at den adspurgte har fået et bestemt indfald, vil De ikke i samme grad være tilbøjelig til at acceptere faktum. De vil indvende, at han lige så godt kunne være kommet i tanker om noget andet. De har nemlig illusionen om en psykisk frihed i Dem og vil ikke give afkald på den. Det gør mig ondt, at jeg på dette punkt står i skarpeste modsætning til Dem.

Nu vil De slå Dem til tåls, men kun for at genoptage modstanden på et andet sted. De fortsætter: »Vi forstår, at det er psykoanalysens særlige teknik, at den lader sig sine problemers løsning sige af de analyserede selv. Nu vil vi tage et andet eksempel, nemlig dette, i hvilken festtaleren opfordrer forsamlingen til »auf das Wohl des Chefs aufzustossen«. De siger, kære taler, at den forstyrrende intention i dette fald er en forhånelse – det er den, som sætter sig imod udtrykket for hyldest og respekt. Men det er jo kun en tydning set fra Deres egen side, støttet på iagttagelser uden for fortalelsen. Hvis De i dette tilfælde spørger den, der har fortalt sig, vil han ikke bekræfte for Dem, at han tilsigtede en forhånelse – han vil tværtimod energisk benægte noget sådant. Hvorfor opgiver De ikke Deres ubeviselige tydning over for denne klare protest?« – sådan lyder Deres argument.

Ja, denne gang har De virkelig gode kort på hånden. Jeg præsenterer mig for den ubekendte festtaler; han er sandsynligvis assistent hos den fejrede chef, måske allerede lektor, en yngre mand med de bedste fremtidsudsigter. Jeg trængte ind på ham for at få at vide, om han alligevel ikke har mærket noget, der kan have protesteret mod opfordringen til at hylde chefen.

Men dér kom jeg galt af sted! Han bliver utålmodig og bruser pludselig op: »Nu råder jeg Dem til at høre op med alt Deres spørgeri, for ellers skal De få med mig at bestille. De ødelægger desuden hele min karriere med Deres mistænkliggørelse. Jeg sagde ganske simpelt 'aufstossen' i stedet for 'anstossen', fordi jeg allerede to gange tidligere i samme sætning havde sagt *auf*. Det er det, som *Meringer* kalder en efterklang, og mere er der ikke at snage i den historie. For står De? Basta!« Hm, det er jo en overraskende reaktion, en virkelig energisk afvisning. Jeg ser, at jeg ikke får noget ud af at udspørge den yngre mand, men tænker samtidig, at han røber en stærk personlig interesse i, at hans fejlreaktion ikke skal have nogen mening. De, mine tilhørere, vil måske også synes, at det ikke er rigtigt, at han straks bliver så grov ved en rent teoretisk undersøgelse, men, vil De mene, til syvende og sidst må han dog selv vide, hvad han ville sige og ikke ville sige.

Såh, må han det? Det er måske alligevel et spørgsmål.

Men nu tror De, at De har mig i saksen. »Dette er altså Deres teknik,« hører jeg Dem sige. »Når den pågældende, der er kommet til at fortale sig, siger noget derom, der passer Dem, så erklærer De ham for den højeste, definitive autoritet i sagen: Han siger det jo selv! Men hvis det, han siger, ikke passer i Deres kram, påstår De straks, at han intet betyder, og at han behøver man ikke at tro på.«

Dette er ganske vist rigtigt. Men jeg kan vise Dem et lignende tilfælde, i hvilket det går lige så uhyrligt til. Hvis en tiltalt tilstår en strafbar handling over for dommeren, så tror denne på tilståelsen, men nægter tiltalte, tror dommeren ham ikke. Hvis det forholdt sig anderledes, ville der ingen retspleje findes, og dette system må De vel lade forblive gældende trods lejlighedsvis fejltagelser.

»Ja, men er De da dommeren og den, der har fortalt sig, en tiltalt, der stilles for retten? Er en fortalelse da en forseelse?«

Måske behøver vi ikke engang at afvise denne sammenligning. Men se nu bare, hvilke dybtgående uoverensstemmelser vi er nået til ved en smule fordybelse i fejlreaktionernes tilsyneladende så harmløse problemer, uoverensstemmelser, som vi foreløbig endnu slet ikke evner at udjævne. Jeg tilbyder Dem et foreløbigt kompromis på grundlag af sammenligningen med dommer og tiltalte. De skal give mig ret i, at meningen i en fejlreaktion ikke kan være tvivlsom, når den analyserede selv indrømmer den. Til gengæld vil jeg tilstå for Dem, at et direkte bevis for den formodede mening ikke kan opnås, hvis den ana-

lyserede nægter at give oplysninger, og naturligvis heller ikke, hvis han ikke er til stede og kan give oplysninger. Vi er da, ligesom i retsplejens tilfælde, henvist til indicier, der kan gøre en afgørelse snart mere, snart mindre sandsynlig for os. Ved domstolen må man af praktiske grunde også kende folk skyldige på grundlag af indiciebeviser. For os består en sådan nødvendighed ikke; men dér er på den anden side heller ingen grund til at give afkald på udnyttelsen af sådanne indicier. Det ville være en vildfarelse at tro, at en videnskab består af lutter strengt beviste læresætninger, og forkert at kræve noget sådant. Dette krav stilles kun af et alt for autoritetshungrende sind, der har trangen til at erstatte sin religiøse katekismus med en anden, om end denne er videnskabelig. Videnskaben har i sin katekismus kun få apodiktiske sætninger og derudover kun påstande, som den har fremmet til visse trin af sandsynlighed. Det er netop et tegn på videnskabelig tænkemåde, når man finder tilfredshed ved disse tilnærmelser til visheden og kan fortsætte det konstruktive arbejde trods de manglende sidste bekræftelser.

Men hvor henter vi da holdepunkterne for vore tydninger, indicierne for vort bevis i det tilfælde, at fejlreaktionens mening ikke opklares ved den analyseredes eget udsagn? Fra forskellige sider. Først fra analogien med fænomener uden for fejlreaktionerne, f. eks. når vi påstår, at navneforvanskningen som fortalelse har den samme smædende betydning som den tilsligtede navnefordrejning. Og dernæst fra den psykiske situation, i hvilken fejlreaktionen indtræffer, fra vort kendskab til karakteren hos den person, der begår fejlhandlingen, og til de indtryk, denne person har modtaget inden fejlreaktionen, og på hvilke vedkommende muligvis reagerer med denne fejlreaktion. I reglen foregår det sådan, at vi afslutter tydningen af fejlreaktionen efter almindelige grundsætninger – en tydning, der altså i første omgang kun er en formodning, et forslag til tydning – og derefter henter bekræftelse ved undersøgelsen af den psykiske situation. Ofte må vi også afvente begivenheder, der ligesom har bebudet deres komme ved fejlreaktionen, for at se vor formodning bekræftet.

Jeg har ikke let ved at forelægge Dem dokumentation herfor, hvis jeg skal indskrænke mig til fortelelsernes område, om end der også her findes enkelte gode eksempler. Den unge mand, der gerne ville »*begleitdigen*« en dame, er sikkert meget forsagt; den dame, hvis mand må spise og drikke, hvad *hun* vil, kender jeg som en af de myndige kvinder, der forstår at føre kommandoen i huset. Eller tag følgende tilfælde: På en gene-

ralforsamling i »Concordia« holder et ungt medlem en voldsom oppositionstale, i hvilken han tiltaler bestyrelsen som de herrer »Vorschussmitglieder«, hvilket synes sammensat af ordene »Vorstand« og »Ausschuss«. Vi vil formode, at der i ham rørte sig en forstyrrende tendens mod hans opposition – en tendens, der kunne bygge på noget, som havde med et »forsku« at gøre. Og vi erfarede virkelig hos vor hjemmelsmand, at taleren var i konstant pengenød og netop dengang havde indgivet ansøgning om et lån. Som forstyrrende intention har vi altså virkelig tænkt: moderér dig i din opposition, for det er de samme mennesker, der skal bevillige dig forskuddet!

Men jeg kan forelægge Dem et rigt udvalg af sådanne indiciebeviser, når jeg begiver mig ind på de andre fejlreaktioners vidtstrakte område.

Hvis nogen glemmer et navn, han ellers kender godt, eller trods al umage har meget svært ved at huske det, så ligger det nær at antage, at han har noget mod bæreren af dette navn, så at han ikke gerne vil tænke på ham. Bemærk her de følgende afsløringer af den sjælelige situation, i hvilken denne fejlreaktion indtræder:

En hr. Y forelskede sig ulykkeligt i en dame, som snart efter giftede sig med en hr. X. Uagtet hr. Y havde kendt hr. X længe og endog stod i forretningsforbindelse med ham, glemte han atter og atter hans navn, så at han flere gange måtte spørge om det hos andre, når han ville skrive til hr. X. [1]

Hr. Y ville åbenbart ikke vide af sin heldige rival. »Ej på ham der tænkes skal«.

Eller: En dame spørger hos lægen til en fælles bekendt, men omtaler hende ved hendes pigenavn. Hun har glemt hendes giftenavn. Hun tilstår da, at hun var meget utilfreds med dette ægteskab, og at hun ikke kunne lide denne venindes mand. [2]

Vi vil sige meget mere om navneforglemmelser i andre forbindelser, men i øjeblikket er vi fortrinsvis interesseret i den sjælelige situation, i hvilken forglemmelsen sker.

Dette: at man glemmer et forsæt, lader sig stort set føre tilbage til en modsatrettet strømning, der ikke vil bringe forsættet til udførelse. Men sådan tænker ikke kun vi psykoanalytikere; det er den almindelige opfattelse hos menneskene, der alle hyl-der den i praksis, men fornægter den i teorien. Velynderen, der undskylder sig over for sin protegé og siger, at han har glemt dennes bøn, har ikke dermed retfærdiggjort sig over for ham.

1. Efter C. G. Jung.

2. Efter A. A. Brill.

Protegeén tænker straks: »Det interesserer ham ikke; han har nok lovet det, men i grunden vil han ikke gøre det.« I visse forhold er derfor glemsomhed også strafbar i det praktiske liv, og forskellen mellem den populære og den psykologiske opfattelse af disse fejlreaktioner synes ophævet. Forestil Dem en værtinde, der modtager gæsten med ordene: »Hvad er det – kommer De i dag? Jeg har fuldstændig glemt, at jeg havde indbudt Dem til i dag!« Eller den unge mand, der skal tilstå over for sin elskede, at han har glemt deres sidste aftale. Han vil sikkert ikke tilstå dette, men hellere på stedet opfinde de usandsynligste hindringer, som dengang har afholdt ham fra at komme, og som siden har gjort det umuligt for ham at sende meddelelse om det. Vi ved alle, at undskyldningen om at have glemt noget ikke gælder i militære forhold, og at den ikke beskytter mod straf – og vi må anse det for berettiget. Her er pludselig alle enige om, at en bestemt fejlhandling har en betydning, og hvilken betydning den har. Hvorfor er de så ikke konsekvente nok til at udstrække denne erkendelse til de andre fejlreaktioner og fuldt ud at vedstå den? Naturligvis findes der også et svar herpå.

Når betydningen i, at forsæt glemmes på denne måde, er så utvivlsom selv for lægmænd, vil De blive desto mindre overrasket over at konstatere, at digtere udnytter denne fejlreaktion i samme forstand. Den, som har set eller læst *Shaws* »Cæsar og Cleopatra«, vil huske, at den bortdragende Cæsar i sidste scene forfølges af den idé, at han har sat sig endnu noget for, men at han har glemt det. Endelig viser det sig, hvad det er: nemlig at sige farvel til Cleopatra. Dette lille kneb fra digterens side tillægger den store Cæsar en overlegenhed, som han ikke besad og slet ikke tilstræbte. Af historiske kilder kan De se, at Cæsar lod Cleopatra følge efter til Rom, og at hun boede her sammen med sin lille Cæsarion, da Cæsar blev myrdet, hvorpå hun flygtede fra staden.

De tilfælde, i hvilke et forsæt glemmes, er i almindelighed så klare, at de kun er lidet brugbare for vor hensigt: at udlede indicier om fejlreaktionens mening af den sjælelige situation. Lad os derfor se på en særlig mangetydig og uigennemskuelig fejlreaktion, nemlig at miste og forlægge ting. De vil sikkert ikke finde det troligt, at vi selv skulle være impliceret med en hensigt, når det drejer sig om at miste eller bortkaste noget – en tilfældighed, der ofte føles så ubehagelig. Men der findes talrige iagttagelser som følgende: En ung mand taber sin blyant, som han holdt meget af. Dagen før havde han fra sin svoger modtaget et brev, der sluttede med disse ord: »Jeg har

foreløbig hverken lyst eller tid til at støtte din ætsindighed og dovenskab.« [3] Men blyanten var netop en gave fra denne svoger. Uden dette sammentræf kunne vi naturligvis ikke hævde, at der ved dette tab forelå en hensigt om at skille sig af med genstanden. Lignende tilfælde er meget hyppige. Man mister genstanden, når man er blevet uvenner med giveren og ikke mere vil mindes om ham, eller også, når man ikke selv længere bryder sig om den og vil skaffe sig et påskud til at erstatte den med en anden eller bedre. Den samme hensigt over for en genstand tjener det naturligvis, når man taber den, kommer til at brække den eller slå den itu. Kan man anse det for tilfældigt, når et skolebarn umiddelbart inden sin fødselsdag taber sine sager, ødelægger eller beskadiger dem – som f. eks. sin skoletaske eller sit lommeur?

Den, der tilstrækkelig ofte har været i den ubehagelige situation ikke at kunne finde, hvad han selv har lagt til side, vil heller ikke tro på hensigten ved forlægningen. Og dog har man adskillige eksempler, i hvilke de ledsagende omstændigheder ved forlægningen viser en tendens til at fjerne genstanden midlertidigt eller varigt. Det smukkeste eksempel af denne art, er måske følgende:

En yngre mand fortalte mig: »For nogle år siden var der en del misforståelser i mit ægteskab. Jeg syntes, at min kone var for kold, og skønt jeg anerkendte hendes fortræffelige egenskaber, levede vi sammen uden at elske hinanden. En dag kom hun hjem fra en spadseretur og havde en bog med, som hun havde købt, fordi den sikkert ville interessere mig. Jeg takkede for dette tegn på »opmærksomhed«, lovede at læse bogen, lagde den fra mig og kunne ikke finde den igen. Der gik flere måneder, i hvilke jeg undertiden tænkte på den forsvundne bog og også forgæves ledte efter den. Cirka et halvt år senere blev min elskede moder, der boede alene, temmelig syg. Min hustru flyttede hjemmefra for at pleje sin svigermoder. Patientens tilstand blev alvorlig og gav min kone lejlighed til at vise sig fra sine bedste sider. En aften kom jeg hjem og var begejstret over hendes indsats og opfyldt af taknemmelighed mod hende. Jeg gik hen til mit skrivebord, åbnede uden nogen bestemt hensigt, men ligesom med søvngængeragtig sikkerhed en bestemt skuffe i dette, og øverst i skuffen fandt jeg den så længe savnede bog, jeg havde forlagt.«

3. Efter B. Dattner.

Da motivet forsvandt, kom den forlagte genstand atter til veje.

Mine damer og herrer! Jeg kunne forøge denne eksempelsamling indtil det monstrøse. Det vil jeg imidlertid ikke gøre her. I min »Hverdagslivets psykopatologi« (København, 1959) vil De i øvrigt finde en meget omfattende kasuistik til studiet af fejlreaktionerne. [4] Alle disse eksempler viser ustandselig det samme; de sandsynliggør for Dem, at fejlreaktioner har en betydning, og viser Dem, hvordan man slutter sig til eller bekræfter denne betydning ud fra ledsageomstændighederne. Jeg fatter mig i dag kortere, fordi vi jo har indskrænket os til den hensigt, at vi af studiet af disse fænomener vil uddrage materiale til en forberedelse til psykoanalysen. Kun to grupper af iagttagelser må jeg her endnu gå ind på – nemlig de ophobede og kombinerede fejlreaktioner og bekræftelsen af vore tydinger ved senere indtræffende begivenheder.

De ophobede og kombinerede fejlreaktioner er absolut den højeste blomstring af denne fænomengruppe. Hvis det kun drejede sig for os om at bevise, at fejlreaktioner kan have en mening, så ville vi på forhånd have begrænset os til denne kategori, thi her er meningen ikke til at tage fejl af for selv den modvillige betragter og vil med nødvendighed indses også af den kritisk indstillede. Ophobningen af ytringerne røber en hårdnakkethed, som næsten aldrig findes ved tilfældigheden, men harmonerer godt med forsættet. Endelig viser den indbyrdes ombytning af de enkelte arter af fejlreaktioner, hvad der er det vigtige og væsentlige i fejlreaktionen: ikke dennes form eller de midler, den benytter, men den hensigt, som den tjener, og som skal nås ad de forskelligste veje. Jeg skal nævne Dem et tilfælde af gentagen forglemmelse: E. Jones fortæller, at han en gang af ham ubekendte årsager havde ladet et brev ligge på sit skrivebord i flere dage. Endelig besluttede han sig til at afsende det, men fik det tilbage fra postvæsnet, fordi han havde glemmt at skrive adresse på. Efter at han havde adresseret det, lagde han det atter i postkassen, men denne gang uden frimærke. Nu måtte han omsider tilstå for sig selv, at han var utilbøjelig til overhovedet at sende brevet af sted.

I et andet tilfælde kombineres en fejltagelse med en forlægning. En dame rejser med sin svoger – en berømt kunstner – til Rom. Svogeren bliver stærkt hyldet af tyskerne i Rom og får blandt andet en guldmedalje af antik oprindelse som gave. Da-

4. Ligeledes i samlingerne af A. Maeder (fransk), A. A. Brill (engelsk), E. Jones (engelsk), J. Stärcke (hollandsk) m. fl.

men ærgrer sig over, at hendes svoger ikke sætter tilstrækkelig pris på den smukke ting. Efter at hun er blevet afløst af sin søster og atter er vendt hjem, opdager hun, at hun – hvordan hun er kommet til det, ved hun ikke – har taget medaljen med. Hun skriver straks derom til svogeren og meddeler ham, at hun næste dag vil sende medaljen tilbage til Rom. Men den næste dag viser medaljen sig at være så godt gemt, at den ikke kan findes og sendes, og det går nu op for damen, hvad hendes »adsprethed« betød, nemlig at hun ville beholde kostbarheden for sig selv. [5]

Jeg har allerede tidligere fortalt Dem et eksempel på kombinationen af en forglemmelse med en fejltagelse, idet en mand første gang glemmer et stævnemøde og anden gang kommer til et forkert tidspunkt, men med det forsæt absolut ikke at glemme mødet denne gang. En ven har fortalt mig et ganske analogt tilfælde fra sin egen erfaring. Han, der både har videnskabelige og litterære interesser, fortæller: »For nogle år siden modtog jeg valg til et udvalg i en vis litterær forening, fordi jeg antog, at denne engang ville kunne hjælpe mig med at få mit drama antaget, og jeg deltog regelmæssigt, om end uden synderlig interesse i møderne, som blev afholdt hver fredag. For nogle måneder siden fik jeg nu tilsagn om, at stykket ville blive opført på teatret i F., og siden da hændte det regelmæssigt for mig, at jeg glemte denne forenings møder. Da jeg læste Deres afhandling om disse ting, skammede jeg mig over min forglemmelse, sagde til mig selv, at det var yderst tarveligt af mig at udeblive fra møderne, efter at jeg ikke længere havde brug for de pågældende mennesker, og besluttede, at jeg absolut ikke ville glemme mødet den kommende fredag. Jeg huskede atter og atter mig selv på dette forsæt, indtil jeg udførte det og stod foran døren til mødelokalet. Til min forbavselse var den låset. Jeg havde nemlig taget fejl af dagen – det var allerede lørdag!«

Det kunne være fristende at samle lignende iagttagelser, men jeg vil gå videre og lade Dem kaste et blik på de tilfælde, i hvilke vor tydning må vente på, at fremtiden vil bekræfte den.

Hovedbetingelsen ved disse tilfælde er naturligvis, at den nuværende sjælelige situation er os ubekendt eller utilgængelig for vor undersøgelse. Vor tydning har da kun værdi som en formodning, vi selv ikke vil tillægge for megen vægt. Men senere sker der noget, der viser os, hvor berettiget vor tydning allerede

5. Efter R. Reitler.

dengang var. Jeg var engang gæst hos et nygift par og hørte den unge frue leende fortælle om en nylig oplevelse: Dagen efter, at hun var kommet hjem fra sin bryllupsrejse, opsøgte hun sin ugifte søster for, ligesom tidligere, at gå på indkøb med hende, mens ægtemanden gik på sit kontor. Pludselig lagde hun mærke til en herre på den anden side af gaden, puffede til sin søster og sagde: »Se, der går jo hr. L.« Hun havde glemmt, at hun havde været gift med denne herre i flere uger. Det løb mig koldt ned ad ryggen, da jeg hørte denne fortælling, men jeg vovede ikke at drage nogen slutning af den. Jeg kom først på ny i tanker om den lille historie flere år senere, da dette ægteskab var endt på en såre ulykkelig måde.

A. Maeder fortæller om en dame, der dagen før sit bryllup havde glemmt at prøve sin brudekjole og til skrædderindens fortvivelse først kom i tanker om det sent om aftenen. Han anfører i forbindelse med denne forglemmelse, at hun meget hurtigt blev skilt fra sin mand. – Jeg kender en dame, der nu er skilt fra sin mand, og som ved forvaltningen af sin formue tit underskrev sig med sit pigenavn, mange år før hun virkelig atter antog dette. – Jeg har hørt om andre kvinder, der har tabt deres vielsesring på bryllupsrejsen, og jeg ved, at ægteskabets forløb har givet denne tilfældighed en mening. Og endnu et klart eksempel, men med en bedre udgang. Man fortæller om en berømt tysk kemiker, at hans ægteskab ikke blev til noget, fordi han havde glemmt tidspunktet for vielsen og var gået i laboratoriet i stedet for i kirken. Han var klog nok til at lade det blive ved dette ene forsøg og døde ugift i en høj alder.

Måske har De også tænkt på, at fejlreaktionerne i disse eksempler er trådt i stedet for tidligere tiders tegn og varsler. Og det er virkelig sådan, at en del af disse *omina* ikke var andet end fejlreaktioner, som f. eks. når en mand snublede eller faldt. En anden del havde ganske vist karakter af objektive begivenheder og ikke af subjektiv handling. Men De vil ikke tro, hvor svært det ofte er at afgøre, om et bestemt fænomen hører til den ene eller den anden gruppe. Handlingen evner så ofte at maskere sig som en passiv oplevelse.

Enhver af os, der kan se tilbage på en længere livserfaring, vil sandsynligvis sige til sig selv, at han kunne have sparet sig mange skuffelser og smertelige overraskelser, hvis han havde haft mod og beslutsomhed nok til at tyde de små fejlhandlinger i omgangen med mennesker som varsler og udtryk for deres endnu hemmeligholdte hensigter. Man overer det som regel ikke; man føler det, som om man på ny ville blive overtroisk ad omvejen

via videnskaben. Det er jo ikke alle varsler, som slår til, og De vil af vore teorier forstå, at de ikke alle sammen behøver at slå til.

4. FORELÆSNING

Fejlreaktionerne (slutning)

Mine damer og herrer! At fejlreaktionerne har en mening kan vi vel nu efter vore hidtidige bestræbelser betragte som givet, så at vi kan lægge dette til grund for vore fortsatte undersøgelser. Det skal endnu en gang understreges, at vi ikke hævder – og for vore formål ikke behøver at hævde – at hver enkelt forekommende fejlreaktion har en betydning, om end jeg anser det for sandsynligt. Det er tilstrækkelig for os, hvis vi relativt hyppigt påviser en sådan mening ved de forskellige former for fejlreaktioner. De forskellige former forholder sig i øvrigt i denne henseende forskelligt. Ved fortalelsen, fejlskrivningen etc. kan der vel forekomme tilfælde med rent fysiologisk begrundelse, men ved de på forglemmelse beroende arter (når navne eller forsæt glemmes, ting forlægges etc.) kan jeg ikke tro på en sådan begrundelse; og når man mister ting, er det sandsynligt, at dette i visse tilfælde kan være uden dybere hensigt, mens det i andre tilfælde har en sådan dybere hensigt. De i livet forekommende fejltagelser er i det hele taget kun i en vis udstrækning underkastet vore synspunkter. Disse begrænsninger skal De huske på, når vi i det følgende går ud fra, at fejlreaktioner er psykiske handletendenser og opstår ved interferens mellem to hensigter.

Dette er det første resultat af psykoanalysen. Psykologien har hidtil intet vidst om, at sådanne interferenser forekommer, og om muligheden for, at de kan resultere i sådanne fænomener. Vi har udvidet området for den psykiske fænomenverden med et ganske betydeligt stykke og erobret fænomener for psykologien, som tidligere ikke blev regnet til denne.

Lad os nu et øjeblik dvæle ved den påstand, at fejlreaktionerne er »psykiske handlinger«. Ligger der mere i den end vort øvrige udsagn: at de har en betydning? Det tror jeg ikke, men den er mere ubestemt og let at misforstå. Alt, hvad man kan iagttage ved sjælelivet, vil man lejlighedsvis betegne som et sjæleligt fænomen. Det vil snart dreje sig om, hvorvidt den enkelte sjælelige ytring er fremgået direkte af legemlige, organiske, materielle på-

virkninger, i hvilket tilfælde undersøgelsen af den ikke henhører under psykologien, snart om, hvorvidt disse legemlige, organiske og materielle påvirkninger er afledt af sjælelige processer. Det er dette sidste forhold, vi tænker på, når vi betegner et fænomen som en sjælelig proces, og det er mere hensigtsmæssigt at iklæde vort udsagn denne form: Fænomenet er af betydning, det har en mening. Ved et fænomens mening forstår vi dets betydning, hensigt, tendens og stilling i en række af psykiske sammenhænge.

Der findes et antal andre fænomener, der står fejlreaktionerne meget nær, men på hvilke navnet ikke passer. Vi kalder dem for *tilfældigheds- og symptomhandlinger*. De har ligeledes karakter af noget umotiveret, uanseligt og uvigtigt og tilmed i tydeligere grad af at være noget overflødigt. De adskiller sig fra fejlhandlingerne ved, at der ikke findes nogen anden intention, som de støder sammen med, og ved hvilken de forstyrres. De går på den anden side uden nogen grænse over i de gestus og bevægelser, som vi henregner til udtrykket for sindets bevægelser. Til disse tilfældighedshandlinger hører alle de ligesom rent tilfældigt og formålsløst udførte berøringer, vi foretager af vor klædedragt, dele af vort legeme eller genstande, der er inden for rækkevidde, ligesom undladelser af at foretage disse berøringer, og endvidere de melodier, vi går og nynner hen for os. Jeg fremsætter over for Dem den påstand, at alle disse fænomener har betydning og kan tydes på samme måde som fejlhandlinger – at de er små symptomer på andre, vigtigere sjælelige processer, fuldgyldige psykiske akter. Det er dog ikke min hensigt at dvæle ved denne nye udvidelse af området for de sjælelige fænomener, men at vende tilbage til fejlreaktionerne, ved hvis hjælp de for psykoanalysen vigtige problemstillinger med langt større tydelighed lader sig udarbejde.

De interessanteste spørgsmål, som vi har stillet ved fejlreaktionerne og endnu ikke har besvaret, er vel følgende: Vi har sagt, at fejlreaktionerne er resultater af interferensen mellem to forskellige intentioner, af hvilke den ene kan betegnes som den forstyrrede, den anden som den forstyrrende. De forstyrrede intentioner giver ikke anledning til yderligere spørgsmål, men om de andre vil vi for det første vide, hvad det er for intentioner, der optræder som forstyrrelse for andre, og for det andet, hvordan de forstyrrende intentioner forholder sig til de forstyrrede.

Tillad mig på ny at vælge fortalelsen som repræsentant for hele gruppen, og at besvare det andet spørgsmål først.

Den forstyrrende intention ved fortalelsen kan stå i indholdsmæssigt forhold til den forstyrrede; den indeholder da en protest mod den, en korrektion eller et supplement til den. Eller – det dunklere og interessantere tilfælde – den forstyrrende intention har indholdsmæssigt intet med den forstyrrede at gøre.

Dokumentation for det første af disse to forhold kan vi uden vanskelighed finde i de eksempler, der allerede er os bekendt, og i tilsvarende tilfælde. Næsten i alle tilfælde af fortalelse til det modsatte udtrykker den forstyrrende intention modsætningen til den forstyrrede, og fejlreaktionen er altså klarlæggelsen af konflikten mellem to uforenelige tendenser. »Jeg erklærer mødet for åbnet, men vil hellere hæve det« – dette er meningen i præsidentens fortalelse. En politisk avis, der er blevet beskyldt for bestikkelighed, forsvarer sig i en artikel, der skal kulminere i ordene: »Vore læsere vil give os attest for, at vi altid har virket for almenvellet i *uneigennützigster Weise*«. Den journalist, der skal skrive artiklen, skriver imidlertid: »in *eigennützigster Weise*«. Dette vil sige, at han tænker: »Sådan skal jeg ganske vist skrive, men jeg véd bedre.« En rigsdagsmand, der opfordrer til *rückhaltlos* at sige kejseren sandheden, hører i sit indre en stemme, der forskrækkes over hans dristighed og ved en fortalelse forvandler ordet til *rückgratlos*. [1]

I de eksempler, De kender, hvor der gives indtryk af sammentrækninger og forkortelser, drejer det sig om korrektioner, tilføjelser eller fortsættelser, med hvilke en anden tendens træder frem ved siden af den første. Der er kommet ting til *Vorschein*, men sig hellere rent ud, at det var *Schweinereien*, altså er der kommet ting til *Vorschwein*. – De folk, der forstår dette, kan man tælle på *én hånds fingre*, men nej, der er jo i grunden kun *én*, der forstår det hele, altså kan man tælle dem på *én finger*. – Eller: Min mand kan spise og drikke, hvad han vil. Men De ved jo, at jeg overhovedet ikke finder mig i, at han vil noget, altså må han spise og drikke, hvad *jeg* vil. I alle disse tilfælde udgår altså fortalelsen fra indholdet af selve den forstyrrede intention eller har tilknytning til denne.

Den anden form for forhold mellem de to interfererende intentioner virker fremmedartet. Hvis den forstyrrende intention intet har med indholdet af den forstyrrede at gøre, hvorfra kommer den da, og hvad skyldes det, at den netop gør sig bemærket som forstyrrelse på dette sted? Den iagttagelse, som her alene kan give svaret, lader os erkende, at forstyrrelsen stammer

1. I den tyske rigsdag, november 1908.

fra en tankegang, der kort forinden har optaget den pågældende person, og som nu har en eftervirkning, uanset om den allerede har fundet udtryk i talen eller ej. Den kan altså virkelig betragtes som efterklang, men ikke nødvendigvis som efterklang af talte ord. Der mangler heller ikke her en associativ sammenhæng mellem den forstyrrende og den forstyrrede intention; den er dog ikke givet i indholdet, men fremkommer på kunstig måde, ofte ad meget sære forbindelsesveje.

Jeg skal fortælle Dem et simpelt eksempel herpå, som jeg selv har iagttaget. I de smukke Dolomiter traf jeg engang to wienske damer, der var klædt som turister. Jeg fulgtes med dem et stykke, og vi talte om nydelserne, men også om besværlighederne ved at leve som turist i datiden. Den ene af damerne erkendte, at denne måde at tilbringe dagen på havde mange ulemper. Ja, sagde hun, det er slet ikke behageligt, når man har vandret hele dagen i solen, og bluse og underkjole er helt gennemsvedt. I denne sætning måtte hun overvinde en lille standsning. Derpå fortsatte hun: »Men når man derefter kommer nach *Hose* og kan klæde sig om ...« Vi har ikke analyseret denne fortalelse, men jeg tror, at De let kan forstå den. Damen havde haft til hensigt at gøre opregningen fuldstændigere og sige: »Bluse, underkjole og *Hosen*«. Af hensyn til velanstændigheden undlod hun at omtale sidstnævnte beklædningsgenstand, men i den næste sætning, der indholdsmæssigt var helt selvstændig, kom det udtalte ord til udtryk som en omdannelse af det noget lignende lydende »nach *Hause*«.

Men nu kan vi vende os til det hovedspørgsmål, vi så længe har set frem til, nemlig hvilke intentioner det er, der på usædvanlig måde giver sig udtryk som forstyrrelser af andre intentioner. Det er naturligvis en meget broget gruppe, men vi vil finde det, der er fælles for disse tilfælde. Undersøger vi en række eksempler med henblik herpå, vil vi straks kunne dele dem i tre grupper. Til den første gruppe hører de tilfælde, i hvilke den forstyrrende tendens er den talende bekendt, og hvor han endog sporede den inden fortalelsen. Således tilstår taleren ved fortalelsen »*Vorschwein*« ikke alene, at han har fældet dommen »*Schweinereien*« over de pågældende foreteelser, men også, at han havde til hensigt – hvilket han dog senere opgav – at give mundtligt udtryk derfor. En anden gruppe dannes af tilfælde, i hvilke den forstyrrende tendens ligeledes af taleren anerkendes som hans egen, men han ved ikke, at den trådte aktivt frem hos ham umiddelbart inden fortalelsen. Han accepterer altså vor tydning af hans fortalelse, men er dog stadig

i nogen grad forbavset over den. Eksempler på denne adfærd lader sig måske lettere anføre fra andre fejlreaktioner end netop fortalelsen. I en tredje gruppe afviser den talende energisk tydningen af den forstyrrende intention; han bestrider ikke blot, at den har rørt sig hos ham inden fortalelsen, men vil påstå, at den i det hele taget er ham fuldstændig fremmed. Tænk på eksemplet med »aufstossen« og på den direkte uhøflige afvisning, med hvilken denne taler reagerede, da jeg påviste den forstyrrende intention. De ved, at vi endnu ikke har opnået enighed i opfattelsen af disse tilfælde. Jeg ville intet hensyn tage til talerens protest og uanfægtet holde fast ved min tydning, medens De, mener jeg, står under indtryk af hans protest og overvejer, om man ikke bør give afkald på tydning af sådanne fejlreaktioner og betragte dem som rent fysiologiske akter i foranalytisk betydning. Jeg kan tænke mig, hvad det er, der afskrækker Dem. Min tydning involverer den antagelse, at der hos taleren kan ytre sig intentioner, om hvilke han selv intet ved, men som jeg kan slutte mig til af indicier. De standser over for en så ny og skæbnesvanger teori. Det forstår jeg, og jeg giver Dem for så vidt ret. Men lad os fastslå en ting: Hvis De vil gennemføre den ved så mange eksempler dokumenterede opfattelse af fejlreaktionerne konsekvent, må De også beslutte Dem til den omtalte, fremmedartede antagelse. Hvis De ikke kan det, må De atter give afkald på den knap nok tilegnede forståelse af fejlreaktionerne.

Lad os dvæle lidt ved det, der forener de tre grupper – det, der er fælles for de tre mekanismer i fortalelsen. Dette er heldigvis ganske utvivlsomt. I de to første grupper erkendes den forstyrrende tendens af taleren; i den første kommer hertil yderligere, at den har meldt sig umiddelbart inden fortalelsen. I begge tilfælde er den imidlertid blevet *trængt tilbage*. Den talende har *besluttet sig til ikke at omsætte den i ord*, og derpå indtræder *fortalelsen*, d.v.s. *omsætter den tilbagetrængte tendens sig mod hans vilje til en ytring*, idet den *ændrer udtrykket for den af ham tilladte intention*, *blander sig* med det eller endog *sætter sig i dens sted*. Dette er altså fortalelsens mekanisme.

Fra mit standpunkt kan jeg også bringe processen i vor tredje gruppe i den smukkeste harmoni med den her beskrevne mekanisme. Jeg behøver kun at antage, at disse tre grupper adskiller sig fra hinanden ved at de udgør forskellige grader af tilbageholdelse af en intention. I den første er intentionen til stede og bemærkes af taleren inden ytringen; først da rammes den af den

tilbagevisning, som den tager revanche for i fortalelsen. I den anden gruppe går tilbagevisningen længere; intentionen bemærkes ikke inden ytringen. Det er besynderligt, at den på ingen måde derved afholdes fra at deltage i fremkaldelsen af fortalelsen! Men ved denne adfærd lettes forklaringen af processen ved den tredje gruppe for os. Jeg vil være så dristig at antage, at der i fejlreaktionen også kan komme en tendens til udtryk, der i længere tid, måske meget lang tid, har været trængt tilbage, ikke bemærkes og derfor kan benægtes direkte af taleren. Men lad foreløbig den tredje gruppes problem ligge; De må af iagttagelserne ved de andre tilfælde drage den slutning, at *undertrykkelsen af den bestående hensigt til at sige noget er den uafviselige betingelse for, at en fortalelse kan ske*.

Vi tør nu påstå, at vi har gjort videre fremskridt i forståelsen af fejlreaktionerne. Vi ved ikke blot, at de er sjælelige handlingstendenser i hvilke man kan erkende mening og hensigt, ikke blot at de opstår ved interferens mellem to forskellige intentioner, men derudover også, at den ene af disse intentioner må have været genstand for en vis tilbagetrængning fra udførelsen for at kunne ytre sig ved forstyrrelsen af den anden. Den må selv først være blevet forstyrret, før den kan blive den forstyrrende. Dermed har man naturligvis endnu ikke fået fuldstændig forklaring på de fænomener, som vi kalder for fejlreaktioner. Vi ser straks yderligere spørgsmål dukke op og aner i det hele taget, at der vil blive desto flere anledninger til nye spørgsmål, jo længere vi når i forståelsen. Vi kan f. eks. spørge, hvorfor det ikke går meget simplet til. Når der består en hensigt til at trænge en bestemt tendens tilbage i stedet for at udføre den, så burde denne tilbagetrængning lykkes sådan, at intet af denne tendens kommer til udtryk, eller også kunne den mislykkes, så at den tilbagetrængte tendens skaffer sig fuldstændigt udtryk. Men fejlreaktionerne er kompromis'er, der betyder halvt succes, halvt fiasko for enhver af de to hensigter; den truede intention bliver ikke helt undertrykt og kan heller ikke – bortset fra enkelte tilfælde – hævde sig uantastet. Vi kan tænke os, at der må være særlige betingelser til stede for at sådanne interferens- eller kompromisresultater skal komme i stand, men vi kan ikke engang ane, af hvilken art de kan være. Jeg tror heller ikke, at vi ville kunne opdage disse for os ubekendte forhold ved yderligere fordybelse i studiet af fejlreaktionerne. Det vil først være nødvendigt at gennemforske andre dunkle områder af sjælelivet; først de analogier, som vi møder der, kan give os mod til at opstille de antagelser, der er nødvendige for en dyberegående opkla-

ring af fejlreaktionerne. Og endnu ei! Selve arbejdet med små symptomer, sådan som vi stadig driver det på dette område, fører sine farer med sig. Der findes en sjælelig lidelse, den kombinatoriske paranoia, i hvilken patienten anvender sådanne små tegn på uindskrænket måde ved sin teoridannelse om omverdens natur, og jeg vil naturligvis ikke gå ind for, at de på et sådant grundlag opbyggede slutninger uden videre er rigtige. Mod sådanne farer i forbindelse med psykoanalysens teoridannelser kan kun en bred basis for vore iagttagelser bevare os – gentagelsen af tilsvarende indtryk fra de forskellige områder af sjælelivet.

Vi vil altså her forlade analysen af fejlreaktionerne. Men én ting vil jeg dog endnu opfordre Dem til: bevar den måde, på hvilken vi har behandlet disse fænomener, som ideel i hukommelsen. De kan af dette eksempel se, hvilke hensigter vor psykologi har. Vi vil ikke blot beskrive og klassificere fænomenerne, men opfatte og forstå dem som symptomer for et kræfternes spil i sjælen, som udtryk for målbevidste tendenser, der arbejder sammen eller mod hinanden. Vi tilstræber en *dynamisk opfattelse* af de sjælelige fænomener. De iagttagne fænomener må efter vor opfattelse træde tilbage i forhold til de tendenser, vi blot antager.

Vi vil altså ikke gå yderligere i dybden med hensyn til fejlreaktionerne, men vi kan foretage endnu et strejftog gennem bredden af dette område, på hvilket vi vil genfinde bekendte ting og opspore noget nyt. Vi holder os derunder til inddelingen i de allerede tidligere opstillede tre fortealelsesgrupper (med dertil parallelle former for fejlskrivning, fejllæsning, fejlhøring og forglemmelse med sidstnævnte kategoris underinddelinger alt efter det glemte objekt (navn, fremmedord, forsæt, indtryk), og fejltagelser, forlægning og tab. Fejltagelserne hører – for så vidt som de kommer i betragtning for os – dels til forglemmelsen, dels til den egentlige *fejltagelse*.

Vi har allerede behandlet fortealelsen så indgående og kan alligevel tilføje noget. Der knytter sig til fortealelsen mindre, af-fektive fænomener, der ikke er helt uden interesse. Ingen ynder at fortale sig; man overhører også tit sin egen fortealelse, aldrig en andens. Fortealelsen er også i en vis forstand smittende; det er slet ikke let at tale om fortealelsen uden selv at komme til at fortale sig. De uvæsentligste former for fortealelse, der netop ikke kan give særlige oplysninger om skjulte sjælelige processer, er dog lette at gennemskue i deres motivering. Når f. eks. nogen har udtalt en lang vokal kort på grund af en eller anden i det pågældende ord indtrådt forstyrrelse, udstrækker han til gengæld en snart derefter følgende kort vokal og begår en ny for-

talelse, idet han kompenserer for den første. Det samme gælder, når han har udtalt en dobbeltvokal urent eller skødesløst, f. eks. et *eu* eller *oi* som *ei*; han søger da at gøre det godt, idet han forandrer et efterfølgende *ei* til *eu* eller *oi*. Derved synes et hensyn til tilhøreren at være afgørende, for at denne ikke skal tro, at det er den talende ligegyldigt, hvordan han behandler modersmålet. Den anden, kompenserende forvrængning har netop til hensigt at gøre tilhøreren opmærksom på den første og at forsikre ham om, at den heller ikke er undgået den talendes opmærksomhed. De hyppigste, simpleste og ubetydeligste tilfælde af fortealelse består i sammentrækninger og forklange, der ytrer sig i uanselige dele af talen. Man fortaler sig f. eks. i en længere sætning på den måde, at det sidste ord i den til-sigtede taleintention siges for tidligt. Dette giver indtryk af en vis utålmodighed efter at blive færdig med sætningen og vidner i almindelighed om en vis modvilje mod at sige denne sætning eller mod at tale i det hele taget. Vi kommer således til grænsetilfælde, i hvilke forskellighederne mellem den psykoanalytiske og den almindelige psykologiske opfattelse af fortealelsen blandes. Vi antager, at der i disse tilfælde er en for taleintentionen forstyrrende tendens til stede; den kan imidlertid kun vise, at den er til stede, og ikke, hvad den selv tilsigter. Den forstyrrelse, som den fremkalder, følger da en eller anden form for regler for lyd-påvirkning eller association og kan opfattes som opmærksomhedens afledning fra taleintentionen. Men hverken denne opmærksomhedsforstyrrelse eller de aktiverede associationstilbøjeligheder siger noget afgørende om processens væsen. I et sådant tilfælde kan man blot iagttage en intention, der vil forstyrre talehensigten uden at man af den umiddelbare virkning kan slutte sig til denne intentions mening eller art.

Fejlskrivningen, som jeg nu går over til, stemmer i den grad overens med fortealelsen, at vi ikke kan vente nye synspunkter. Måske kan vi dog håbe på en lille ekstragevinst. De så almindelige fejlskrivninger, sammentrækninger og anticiperinger af senere ord, navnlig det sidste, tyder også her på en almindelig ulyst til at skrive og på utålmodighed efter at blive færdig; mere udprægede effekter af fejlskrivningen vidner om den forstyrrende tendens' natur og hensigt. Når man i et brev finder en fejlskrivning, ved man i almindelighed, at ikke alt er i orden hos den skrivende; man kan derimod ikke altid konstatere, hvad der har rørt sig hos ham. Fejlskrivningen bemærkes hyppigt lige så lidt som fortealelsen af den, der begår den. I denne sammenhæng er følgende iagttagelse af interesse: Der findes jo mennesker, som har

for skik at læse et brev igennem, de har skrevet, inden de afsender det. Andre plejer ikke at gøre dette; men når de undtagelsesvis gør det, finder de altid en påfaldende fejlskrivning og kan rette den. Hvordan skal dette forklares? Det ser ud, som om disse mennesker alligevel ved, at de har skrevet forkert under brevets tilblivelse. Skal vi virkelig tro dette?

Til fejlskrivningens praktiske betydning knytter der sig et interessant problem. De husker måske tilfældet med en morder, H., der havde haft held til at skaffe sig kulturer med overmåde farlige sygdomskim hos videnskabelige institutter, idet han udgav sig for bakteriolog, men som brugte disse kulturer til at skaffe sine pårørende af vejen med på denne hypermoderne måde. Denne mand beklagede sig nu engang til ledelsen af et sådant institut over de tilsendte kulturers uvirksomhed, men kom i brevet til at skrive fejl og skrev i stedet for ordene »ved mine forsøg på mus og marsvin« tydeligt »ved mine forsøg på mennesker«. Denne fejlskrivning faldt instituttets læger i øjnene, men så vidt jeg ved, drog de ingen konsekvenser af den. Hvad mener De nu? Burde lægerne ikke have opfattet fejlskrivningen som en tilståelse og taget initiativet til en undersøgelse, ved hvilken man i rette tid kunne have sat en stopper for morderens virksomhed? Er ukendskabet til psykoanalytikernes opfattelse af fejlreaktionerne ikke i dette tilfælde blevet årsagen til en praktisk betydningsfuld forsømmelse? Nuvel, en sådan fejlskrivning forekommer mig ganske vist mistænkelig, men for dens anvendelse som tilståelse består der en meget vigtig hindring. Sagen er nemlig ikke så simpel. Fejlskrivningen er nok et indicium, men i sig selv ville den ikke have været tilstrækkelig til indledning af en undersøgelse. Ganske vist siger fejlskrivningen, at manden omgås med tanken om at inficere mennesker, men det lader sig ikke afgøre, om denne tanke er et klart, skadevoldende forsat eller blot en i praksis ligegyldig fantasi. Det er endog muligt, at det menneske, der har skrevet fejl på denne måde, med den bedste subjektive berettigelse vil fornægte denne fantasi og afvise den som noget, der er ham ganske fremmed. Når vi senere når til en dybere forståelse af forskellen på psykisk material realitet, vil De bedre kunne forstå, hvorledes noget sådant er muligt. Men dette er på ny et tilfælde, i hvilket en fejlreaktion bagefter har fået uanet betydning.

Ved fejlslæsningen møder vi en psykisk situation, der adskiller sig klart fra fortalelsens og fejlskrivningens. Den ene af de to konkurrerende tendenser er her erstattet af en sensorisk impuls og måske derfor mindre modstandsdygtig. Det, man

skal læse, er jo ikke et produkt af éns eget sjæleliv, sådan som når man er i færd med at skrive noget. I det største antal tilfælde består fejlslæsningen derfor i en fuld substitution. Man erstatter det ord, man skal læse, med et andet, uden at der behøver at bestå en indholdsmæssig relation mellem teksten og effekten af fejlslæsningen, i reglen i tilslutning til ordlighed. Lichtenbergs eksempel: *Agamemnon* i stedet for *angenommen*, er det bedste i denne gruppe. Vil man lære den forstyrrende tendens, der fremkalder fejlslæsningen, at kende, må man lægge den oplæste tekst helt til side og kan indlede den analytiske undersøgelse med de to spørgsmål: Hvilket indfald viser sig at være det næste med hensyn til fejlslæsningens effekt? og: I hvilken situation er fejlslæsningen forekommet? Undertiden er det tilstrækkeligt at vide besked med denne sidstnævnte situation for at opklare fejlslæsningen, f. eks. når nogen i en vis trang vandrer omkring i en fremmed by og på en stor tavle på en førstesal læser ordet *Klosethaus*. Han når lige at undre sig over, at tavlen er anbragt så højt, før han opdager, at der strengt taget står *Korsethaus*. I andre tilfælde er det nødvendigt med en indgående analyse af en fejlslæsning, der er uafhængig af tekstens indhold, og det kan ikke gøres uden øvelse i den psykoanalytiske teknik og tillid til denne. Det substituerede ord røber efter eksemplet *Agamemnon* uden videre den tankekreds, af hvilken forstyrrelsen udgår. I disse krigstider er det f.eks. meget almindeligt, at man ustandselig kommer til at læse de navne på byer og hærførere og de militære udtryk, der svirrer én om ørerne, når man møder et lignende ordbillede. Det, som interesserer og optager én, sætter sig på denne måde i stedet for det fremmede og endnu uinteressante. Tankernes inertie vanskeliggør den nye tilegnelse.

Ved fejlslæsningerne findes også tilfælde af anden art, hvor den læste tekst selv fremkalder den forstyrrende tendens, gennem hvilken teksten da som regel forvandles til sin modsætning. Læser man noget, man ikke bryder sig om, vil man i sådanne tilfælde gennem analysen kunne overbevise sig om, at grunden til denne forvanskning ligger i et stærkt ønske om at afvise det læste.

Ved de først nævnte, hyppigere tilfælde af fejlslæsning kommer to momenter til kort, som vi har tildelt en vigtig rolle i fejlreaktionernes mekanisme: konflikten mellem to tendenser, og tilbagetrængningen af den ene, der tager revanche gennem fejlreaktionens effekt. Ikke sådan at forstå, at der ved fejlslæsningen kan findes noget, som strider mod dette forhold, men den kraft, med hvilken det tankeindhold trænger sig frem, der

fører til fejl læsningen, er langt mere påfaldende end den tilbage-
trængning, som dette indhold tidligere har været ude for.
Netop disse to momenter træder os i fejlreaktionens forskellige
situationer mest håndgribeligt i møde ved forglemmelsen.

Forglemmelse af forsæt er ligefrem éntydigt; som vi har
hørt, bestrides dens tydning ej heller af lægmanden. Den tendens,
som forstyrrer forsættet, er hver gang en modsatrettet hensigt,
en ikke-villens, om hvilken vi kun mangler at vide, hvorfor den
ikke giver sig udtryk på anden måde og mere utilsigret. Men
tilstedeværelsen af denne modsatrettede vilje er utvivlsom. Ofte
lykkes det også at slutte sig til noget af de motiver, der nøder
denne modsatrettede vilje til at skjule sig, og i hvert fald har
den fra sit skjul nået sin hensigt ved fejlreaktionen, mens den
ville have været sikker på at blive afvist, hvis den havde optrådt
som åbenlys protest. Hvis der imellem forsættet og dets udfø-
relse er indtrådt en vigtig ændring i den psykiske situation, som
følge af hvilken forsættets udførelse ikke længere er aktuel,
træder forglemmelsen af forsættet ud af fejlreaktionens ramme.
Man undrer sig ikke længere over det og indser, at det ville
have været overflødig at huske forsættet, som varigt eller fore-
løbig var opgivet. Forglemmelsen af et forsæt kan kun beteg-
nes som fejlreaktion, når vi ikke kan tro på en sådan afbry-
delse af hensigten.

Tilfældene af forglemmelse af forsæt er i almindelighed så ens-
artede og gennemskuelige, at de netop derfor ingen interesse har
for vor undersøgelse. Af studiet af denne fejlreaktion kan vi dog
i to henseender lære noget nyt. Vi har sagt, at forglemmelsen,
altså ikke-udførelsen af et forsæt, tyder på en mod dette rettet,
altså fjendtlig, vilje. Dette står nok fast, men vore undersøgelser
viser, at den modsatrettede vilje kan have to former: en direkte
og en indirekte. Hvad der menes med dette sidste kan bedst
forklares ved et par eksempler. Når en velynder glemmer at
lægge et ord ind for sin protegé hos tredjemand, kan dette ske,
fordi han i grunden ikke interesserer sig særligt for protegeen
og derfor heller ikke har større lyst til at tale hans sag. I denne
forstand vil i hvert fald protegeen opfatte velynderens forglem-
melse. Men det kan også gå mere kompliceret til. »Modviljen«
mod forsættets udførelse kan hos velynderen også komme fra
anden side og rettes andetsteds hen. Den behøver ikke at have
noget med protegeen at gøre, men retter sig f. eks. mod den
tredjemand, hos hvem han skulle lægge et godt ord ind. De
ser altså, hvilke betænkeligheder der også her står i vejen for
den praktiske anvendelse af vore tydninger. Protegeen løber

trods den rigtige tydning af forglemmelsen risiko for at blive
alt for mistroisk og at gøre sin velynder alvorlig uret. Eller:
Hvis nogen glemmer det møde, som han har lovet en anden
at komme til og har sat sig for at overholde, vil den hyppigste
begrundelse vel være den direkte utilbøjelighed til at træffe
dette menneske. Men analysen kunne måske her dokumentere,
at den forstyrrende tendens ikke gælder nævnte person, men
retter sig mod det sted, hvor mødet skal finde sted, som skyes
på grund af en til dette knyttet pinlig erindring. Eller: Hvis
nogen glemmer at afsende et brev, kan modviljen vel støtte
sig på selve brevets indhold, men det er på ingen måde ude-
lukket, at brevet i sig selv er harmløst, og at modviljen kun
aktualiseres, fordi noget i brevet minder om et andet, tidligere
skrevet brev, der gav direkte anledning til modvilje. Man kan da
sige, at modviljen her har overført sig fra det tidligere brev,
hvor den var berettiget, til det senere, hvor den i grunden intet
har at gøre. De ser altså, at man alligevel må vise tilbageholden-
hed og forsigtighed ved udnyttelsen af vore berettigede tyd-
ninger: det, som psykologisk set er utvetydigt, kan i praktisk
henseende være temmelig flertydigt.

Fænomener som de her beskrevne vil forekomme Dem me-
get usædvanlige. Måske er De tilbøjelig til at antage, at den
»indirekte« modvilje er tilstrækkelig til at karakterisere pro-
cessen som patologisk. Jeg kan imidlertid forsikre Dem, at den
også forekommer inden for det normales og sundes ramme.
Misforstå mig i øvrigt ikke. Jeg vil på ingen måde sige, at
vore analytiske tydninger skulle være upålidelige. Den omtalte
flertydighed i forglemmelsen af forsættet består jo kun, så
længe vi ingen analyse har foretaget af tilfældet og kun tyder
det på grundlag af vore almindelige forudsætninger. Hvis vi
udfører *analysen* med vedkommende person, erfarer vi hver
gang med tilstrækkelig sikkerhed, om det er en direkte modvilje,
eller hvor den ellers stammer fra.

Et andet punkt er følgende: Når vi i et flertal af tilfælde får
bekræftelse på, at forglemmelse af et forsæt skyldes en modvilje,
får vi mod til også at udstrække denne tolkning til en anden
række tilfælde, i hvilke den analyserede person ikke bekræfter
den modvilje, vi antager, men benægter den. Tag som eksempler
herpå de overmåde hyppige tilfælde, i hvilke man glemmer at
tilbagelevere bøger, man har lånt, eller at betale regninger og
anden gæld. Vi vil være så dristige at foreholde den pågæl-
dende, at der hos ham består en hensigt til at beholde bøgerne
og ikke betale gælden, medens han nægter denne hensigt, men

ikke vil være i stand til at give os nogen anden forklaring på sin adfærd. Vi fastslår da, at han har hensigten, og at han blot ikke ved af den; det er tilstrækkeligt for os, at den rører sig ved forglemmelsens effekt hos ham. Den pågældende kan nu gentage for os, at han kun har glemt det. De genkender nu situationen som én, vi tidligere har befundet os i. Hvis vi konsekvent vil videreføre vore tydinger af fejlreaktionerne – tydingen, som vi i så stort antal har vist er berettigede – nødes vi uundgåeligt til den antagelse, at der hos mennesket findes tendenser, der kan blive virksomme, uden at det selv er klar over dem. Dermed bringer vi os imidlertid i modsætning til alle de anskuelser, der behersker livet og psykologien.

Forglemmelse af navne og fremmedord lader sig på samme måde føre tilbage til en modsatrettet hensigt, der enten direkte eller indirekte retter sig mod det pågældende navn. Jeg har allerede tidligere givet Dem flere eksempler på sådan direkte antipati. Det indirekte årsagsforhold er imidlertid her særlig hyppigt og konstateringen af dette kræver oftest omhyggelige analyser. Nu har f. eks. krigstiden, der har tvunget os til at opgive så mange af vore tidligere tilbøjeligheder, også i høj grad skadet vor evne til at huske navne, hvilket skyldes de særeste associationer. For kort tid siden kom jeg ud for, at jeg ikke kunne huske navnet på den harmløse mähriske by *Bisenz*, og analysen viste, at det ikke skyldtes nogen direkte antipati, men ligheden med navnet på *Palazzo Bisenzi* i Orvieto, hvor jeg ellers med fornøjelse har opholdt mig ved flere forskellige lejligheder. Som motif til den mod denne navneerindring rettede tendens møder vi her for første gang et princip, der senere vil afsløre hele sin storlåede betydning for fremkaldelsen af neurotiske symptomer hos os: hukommelsens utilbøjelighed til at huske noget, der var forbundet med ulystfornemmelser, og som ved reproduktionen ville forny denne ulyst. Denne hensigt til at holde ulyst borte fra erindringen eller andre psykiske dannelser, denne psykiske flugt fra ulysten, har vi lov til at erkende som det sidste virksomme motif ikke blot til navneforglemmelsen, men også til mange andre fejlreaktioner, som f.eks. undladelser, fejltagelser m.m.

Navneforglemmelsen synes imidlertid psyko-fysiologisk at være særlig begunstiget og viser sig derfor også i tilfælde, i hvilke et ulystmotivs indblanding ikke lader sig påvise. Hvis en person viser tilbøjelighed til navneforglemmelse, kan De ved analytisk undersøgelse konstatere hos ham, at navne ikke blot glider ham af minde, fordi han ikke selv bryder sig om dem, eller fordi de minder ham om noget ubehageligt, men også fordi det

samme navn hos ham tilhører en anden associationskreds, til hvilken han har intimere relationer. Navnet bliver ligesom fastholdt i denne og nægtet adgang til de andre, momentant aktive rede associationer. Hvis De tænker på mnemoteknikkens kunststykker, vil De med nogen forundring konstatere, at man glemmer navne på grund af de samme sammenhænge, som man ellers med hensigt konstruerer for at beskytte dem mod at blive glemt. Det mest påfaldende eksempel herpå er personnavne, der naturligvis må have helt forskellig psykisk værdi for forskellige mennesker. Lad os tage et fornavn som Theodor. For nogle af Dem vil det intet betyde, for andre er det navnet på vedkommendes fader, broder, ven – eller ham selv. Den analytiske erfaring vil da vise Dem, at førstnævnte kategori ikke løber nogen risiko for at glemme navnet, når en fremmed person er bæreren, medens de andre konstant vil være tilbøjelige til at forholde den fremmede et navn, der forekommer dem forbeholdt for nære forhold. Antag nu, at denne associative hæmning kan træffe sammen med ulystprincipets virkning og tilmed med en indirekte mekanisme; først da vil De være i stand til at danne Dem et tilstrækkeligt begreb om, hvor kompliceret årsagsforholdet er ved den midlertidige navneforglemmelse. En rigtigt udført analyse vil imidlertid fuldstændigt klarlægge alle disse indviklede forhold for Dem.

Forglemmelse af *indtryk og oplevelser* viser endnu langt tydeligere og mere kategorisk end navneforglemmelsen virkningen af tendensen til at holde det ubehagelige borte fra erindringen. Denne form for forglemmelse hører naturligvis ikke i sin fulde udstrækning til fejlreaktionerne, men kun for så vidt den målt med vor vante erfaring forekommer os påfaldende og uberegtiget, altså f. eks. når forglemmelsen vedrører for friske eller for vigtige indtryk eller sådanne, hvis forglemmelse skaber en lakune i en ellers velerindret sammenhæng. Hvorfor og hvordan vi overhovedet kan glemme, deriblandt oplevelser, der absolut har efterladt det dybeste indtryk hos os, som f. eks. begivenhederne i vore første barneår, er et helt andet problem, ved hvilket forsvaret mod ulystfornemmelser spiller en vis rolle, men langt fra forklarer alt. At ubehagelige indtryk let glemmes er et ubestrideligt faktum. Forskellige psykologer har bemærket det, og den store *Darwin* modtog så stærkt et indtryk af fænomenet, at han opstillede som en »gylden regel« for sig selv, at han med særlig omhu skulle notere de iagttagelser, der forekom ugunstige for hans teori, da han havde erfaret, at netop disse ikke ville blive siddende i hans hukommelse.

Den, som første gang hører om dette princip vedrørende for-glemmelsens anvendelse som forsvar mod erindringsulysten, for-sømmer sjældent at fremkomme med den indvending, at netop det pinlige er vanskeligt at glemme, idet det atter og atter vender tilbage stik imod vedkommendes vilje for at pine ham, f. eks. erindringen om krænkelser og ydmygelser. Også dette er et faktum, men indvendingen slår ikke til. Det er vigtigt, at man i rette tid begynder at regne med den kendsgerning, at sjæle-livet er en kamp- og tumleplads for modsatte tendenser eller, udtrykt på ikke dynamisk måde: det består af modsigelser og mo-sætningspar. At man kan påvise en tendens udelukker på ingen måde, at den modsatte også eksisterer; der er plads til dem begge. Det kommer kun an på, hvordan modsætningerne for-holder sig til hinanden – hvilke virkninger der udgår fra den ene og hvilke fra den anden.

At miste og forlægge ting interesserer os særligt på grund af disse fænomeners mangetydighed, altså mangfoldigheden af de tendenser, i hvis tjeneste disse fejlreaktioner kan træde. Fælles for alle tilfælde er, at man ønsker at miste noget, medens grun-den dertil og de tilsigtede formål er forskellige. Man mister en genstand, når den er blevet skadelig, når man har til hensigt at erstatte den med en bedre, når man ikke længere bryder sig om den, når den stammer fra en person, til hvem forholdet har forværret sig, eller når den er erhvervet under omstændighe-der, som man ikke længere ønsker at mindes. At man taber tingen, beskadiger den eller ødelægger den kan tjene det samme formål. I samfundslivet siges man at have gjort den erfaring, at uønskede eller uægteskabelige børn har langt større dødelighed end de efter forældrenes ønske undfangne. Til dette resultat behøver man ikke den grove teknik fra de såkaldte englemag-erskers side; en vis forsømmelse i barneplejen er fuldt til-strækkelig. Med tingenes bevarelse kunne det forholde sig på tilsvarende måde som med de uønskede børn.

Imidlertid kan det også ske, at ting bestemmes til at gå tabt, uden at de har mistet noget af deres værd, nemlig når der består den hensigt at ville ofre noget til skæbnen for at afværge et andet, frygtet tab. Sådanne skæbnebesværgelser er ifølge analysens udsagn endnu meget hyppige iblandt os, og vore tab er derfor ofte et frivilligt offer. Ligeledes kan tabet gå i tje-neste hos trods og selvafstraffelse – kort sagt: de fjerne moti-veringer for tendensen til at skille sig af med en ting ved at »smide den væk« o. lign. er uoverskuelige.

Fejltagelsen benyttes ligesom andre vildfarelser hyppigt til at opfylde ønsker, som man burde forsage. Hensigten maskerer sig da som et heldigt tilfælde, f. eks. når man – som det skete for min bedste ven – med tydelig modvilje skal rejse med toget til et sted i byens nærhed og på omstigningsstationen undervejs stiger ind i det tog, som atter fører én tilbage til byen. Eller når man under rejsen absolut gerne ville gøre et længere ophold på en mellemstation, men på grund af bestemte forpligtelser ikke bør gøre det og da overser eller forsømmer en bestemt togforbindelse, så at man er tvunget til at gøre det ophold, man i grunden ønskede. Eller som det gik en af mine patienter, som jeg havde forbudt at telefonere til sin forlovede, men som »ved en fejltagelse«, »i tanker« sagde et forkert nummer, da han ville ringe til mig, så at han pludselig havde sin elskede i tele-fonen. Et smukt og også praktisk betydningsfuldt eksempel på direkte fejltagelse har vi i følgende udsagn fra en ingeniør om forhistorien til en maskinskade:

»For nogen tid siden arbejdede jeg sammen med flere kol-leger på højskolens laboratorium med en række komplicerede elasticitetsforsøg – et arbejde, som vi frivilligt havde påtaget os, men som var begyndt at kræve mere tid, end vi havde ventet. Da jeg en dag sammen med min kollega F. gik ind i laboratoriet, sagde han, hvor ubehageligt det netop i dag var for ham at spille så megen tid, da han havde meget at gøre hjemme. Jeg måtte give ham ret og sagde halvvejs i spøg, og idet jeg hentydede til en episode fra den sidste uge: 'Forhåbentlig svigter maskinen igen, så at vi kan afbryde arbejdet og gå tid-ligere hjem!'

Ved fordelingen af arbejdet skete der nu det, at kollegaen F. fik til opgave at styre presseventilen, d.v.s. han skulle ved forsigtig åbning af ventilen slippe trykvædsken langsomt fra akkumulatoren og ind i den hydrauliske presses cylinder. For-søgslederen stod ved manometeret, og da det rette tryk var nået, råbte han med høj røst: Stop! På denne kommando greb F. ventilen og drejede den af al magt – til venstre (alle ven-tiler uden undtagelse lukkes ved at dreje til højre!). Derved udløstes pludselig det fulde tryk fra akkumulatoren i pressen, hvilket rørledningen ikke var indrettet til, så at der straks sprang en pakning – en ganske harmløs maskinskade, der dog tvang os til at indstille arbejdet for den pågældende dag og gå hjem.

Det er i øvrigt karakteristisk, at da vi nogen tid efter talte om denne episode, kunne F. absolut ikke huske den udtalelse, som jeg med sikkerhed vidste, at jeg var kommet med.«

De kan heraf få den opfattelse, at det ikke altid er det harmløse tilfælde, der gør deres husassistents hænder til så farlige fjender for Deres indbo. Men De kunne også opkaste det spørgsmål, om det hver gang er et tilfælde, når man tilføjer sig selv skade eller udsætter sig selv for fare. Dette er tanker, hvis værdi De selv ved lejlighed kan prøve ved hjælp af iagttagelserne.

Mine ærede tilhørere! Dette er på ingen måde alt, hvad der kunne siges om fejlreaktionerne. På dette område er der endnu meget at udforske og diskutere. Men jeg er tilfreds, hvis De af vore hidtidige betragtninger derom i nogen grad har fået rystet Deres hidtidige anskuelser og opnået et vist beredskab til at antage nye. I øvrigt må jeg lade Dem blive stående over for en situation, der ikke er tilstrækkelig opklaret. Vi kan ikke ved studiet af fejlreaktionerne bevise alle vore teser, men vi er heller ikke på nogen måde alene henvist til dette materiale. Fejlreaktionernes store værdi for vore formål ligger i, at de er meget hyppige foreteelser, man også let kan iagttage hos sig selv, og hvis forekomst absolut ikke har noget sygeligt som forudsætning. Kun ét af Deres ubesvarede spørgsmål vil jeg gerne lade komme til orde her ved slutningen: Når menneskene – som vi har set af mange eksempler – i den grad nærmer sig forståelsen af fejlreaktionerne og ofte opfører sig, som om de ville gennemskue disses mening, hvordan kan det så være muligt, at de alligevel kan affærdige disse fænomener som tilfældige, menings- og betydningsløse, og så energisk modsætte sig deres psykoanalytiske opklaring?

De har ret: Dette er påfaldende og kræver en forklaring. Jeg vil imidlertid ikke give Dem denne, men langsomt føre Dem frem til de sammenhænge, af hvilke forklaringen vil fremgå for Dem uden min medvirken.

II. DRØMMEN

5. FORELÆSNING

Vanskeligheder ved og første tilnærmelser til emnet

Mine damer og herrer! Man gjorde en dag den opdagelse, at symptomerne hos visse nervøse patienter har en mening. (1) På denne opdagelse grundlagdes den psykoanalytiske helbredelsesmetode. Under denne behandling hændte det, at patienterne i stedet for deres symptomer talte om drømme. Derved opstod en formodning om, at også disse drømme har en mening.

Vi vil imidlertid ikke gå den historiske vej, men betræde den modsatte. Vi vil påvise drømmenes betydning som forberedelse til studiet af neuroserne. Denne metode er velmotiveret, thi studiet af drømmen er ikke blot den bedste forberedelse til studiet af neuroserne; selve drømmen er et neurotisk symptom, tilmed et symptom, der har den for os uvurderlige fordel, at det forekommer hos alle raske mennesker. Ja, hvis alle mennesker var raske og blot ville drømme, så kunne vi af deres drømme få næsten al den indsigt, som undersøgelserne af neuroserne har ført os til.

Således bliver drømmen altså til objekt for den psykoanalytiske forskning. Atter et almindeligt, upåagtet fænomen, der tilsyneladende er af lige så ringe praktisk værdi som fejlreaktionerne, med hvilke drømmen jo har det til fælles, at den forekommer hos sunde mennesker. Men bortset herfra er betingelserne for vort arbejde snarere mindre gunstige. Fejlreaktionerne var kun blevet forsømt af videnskaben, og man havde kun bekymret sig lidet om dem, men det var dog til syvende og sidst ingen skam at beskæftige sig med dem. Man sagde, at der ganske vist findes vigtigere anliggender, men at man dog muligvis kunne få noget ud af dette arbejde. Beskæftigelsen med drømmen er imidlertid, siger man, ikke blot upraktisk og

1. Josef Breuer i årene 1880–1882. Smlg. de forelæsninger, jeg i 1909 holdt i Amerika: »Über Psychoanalyse« og »Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung«.

overflødig, men direkte skændig; den involverer en sigtelse for uvidenskabelighed og vækker mistanke om en personlig hang til mysticisme. At en mediciner kan give sig af med drømmestudiet, når der både i neuropatologien og psykiatrien findes så meget, der er alvorligere: æblestore svulster, som trykker på hjernen, blodudtrækninger og kroniske betændelser, ved hvilke man kan demonstrere forandringerne i vævene under mikroskopet! Nej, drømmen er et alt for ubetydeligt og for forskning uværdigt objekt.

Og dertil kommer endnu en ting, som trodser alle krav til eksakt forskning. I drømmeforskningen er man jo ikke engang sikker på objektet. F. eks. optræder en vrangforestilling klart og bestemt afgrænset. Jeg er kejser af Kina, siger patienten højt. Men drømmen? Som regel kan den overhovedet ikke fortælles. Når nogen fortæller en drøm, har han da garanti for, at han har fortalt den rigtigt og ikke ændret noget under fortællingen, men tværtimod finder på noget, fordi han tvinges dertil ved sin erindrings ubestemthed? De fleste drømme kan overhovedet ikke erindres, men glemmes, med undtagelse af små fragmenter. Og på tydingen af dette materiale skulle man kunne grunde en videnskabelig psykologi eller en metode til behandling af syge?

En vis overdrivelse af en kritik kan gøre os mistroiske. Indvendingerne mod drømmen som forskningsobjekt går ganske tydeligt for vidt. Allerede ved fejlreaktionerne har vi truffet beskyldningen for »uvigtighed«. Vi sagde til os selv, at store ting også kan ytre sig i små symptomer. Hvad angår drømmens ubestemthed, så er dette blot et særkende som så mange andre – og man kan jo ikke foreskrive tingene deres væsen. Der findes i øvrigt også klare og bestemte drømme. Der findes også andre objekter for den psykiatriske forskning, objekter, der lider af den samme ubestemthed, f. eks. i mange tilfælde de tvangsforestillinger, med hvilke selv respektable, ansete psykiatere jo har beskæftiget sig. Jeg husker det sidste tilfælde, der er forekommet i min praksis. Patienten – en kvinde – forestillede sig for mig med ordene: »Jeg har en vis følelse, som om jeg havde gjort et levende væsen – et barn! – nej, snarere en hund – skade eller ville gøre det skade, måske puffe det ned fra en bro – eller noget andet!« Det uheldige i denne usikre erindring om drømmen kan vi råde bod på, når vi fastsætter, at netop det, som drømmeren fortæller, skal gælde som hans drøm, uden hensyn til alt, hvad han kan have glemt eller forandret i sin erindring. Og man kan heller ikke generelt påstå, at drøm-

men er noget uvigtigt. Vi ved af egen erfaring, at den stemning, i hvilken man vågner af en drøm, kan holde sig dagen igennem; lægerne har iagttaget tilfælde, i hvilke en sindssygdom begynder med en drøm eller hvor en vrangforestilling fastholdes, der begynder med en drøm. Om historiske personligheder fortælles, at de har hentet impulsen til vigtige handlinger fra drømme. Vi vil derfor spørge: Hvorfra kommer i grunden de videnskabelige kredses foragt for drømmen?

Jeg mener, at den er en reaktion på tidligere tiders overvurdering. Rekonstruktion af fortiden er som bekendt ikke let, men vi tør med sikkerhed antage – tillad mig denne spøg – at vore forfædre for tre tusind år siden og længere tilbage har drømt på lignende måde som vi. Så vidt vi ved, har oldtidens folk alle sammen tillagt drømmene stor betydning og ment, at de kunne udnyttes praktisk. De tog varsler af drømmene og søgte tegn og varsler i dem. For grækerne og Orientens folk var et felttog uden drømmetydere i visse perioder lige så utænkeligt som et moderne felttog uden rekognoscering med fly. Da Alexander den Store foretog sit erobringstog, havde han de berømteste drømmetydere i sit følge. Byen Tyrus, der dengang lå på en ø, gjorde så energisk modstand mod kongen, at han overvejede at opgive belejringen. Så drømte han en nat om en satyr, der dansede som i triumf, og da han fortalte sine drømmetydere om denne drøm, fik han til svar, at sejren over byen var blevet ham forkyndt. Han gav ordre til angreb og indtog Tyrus. Hos etruskerne og romerne anvendtes andre metoder til at opklare fremtiden, men i hele den hellenistisk-romerske tid dyrkedes drømmetydningen og holdtes i ære. Af den litteratur, som beskæftigede sig dermed, har vi bevaret *Artemidoros af Daldis* bog, der tilmed er hovedværket, og som stammer fra kejser Hadrians tid. Jeg kan ikke sige Dem, hvordan det gik til, at drømmetydningens kunst gik i forfald og drømmen kom i miskredit. Oplysningen kan ikke have haft megen andel i det, for den mørke middelalder bevarede langt absurdere ting end den antikke drømmetydning ganske uændret. Det er blot en kendsgerning, at interessen for drømmen efterhånden sank ned til overtro og kun kunne hævde sig blandt de udannede. Som et sidste misbrug af drømmetydningen søger man endnu i vore dage gennem drømme at få de tal at vide, som vil blive udtrukket i klasselotteriet. Derimod har nutidens eksakte videnskab gentagne gange beskæftiget sig med drømmen, men stedse kun i den hensigt at anvende sine fysiologiske teorier på den. For lægerne var drømmen naturligt en ikke-psy-

kisk dannelse, en ytring af somatiske pirringer i sjælelivet. Binz erklærer i 1876 drømmen for »en legemlig, i alle tilfælde unyttig, i mange tilfælde direkte sygelig proces, over hvilken verdenssjæl og udødelighed står lige så højt hævet som den blå æter over en ukrudtsbevokset sandflade i den dybeste lavning«. Maury sammenligner den med Sct. Veitsdansens uregelmæssige trækninger i modsætning til det normale menneskes koordinerede bevægelser; en gammel sammenligning jævnfører drømmens indhold med de toner, som »et udi musikken aldeles ukyndigt menneskes ti fingre, der løbe hen over instrumentets tangenter«, ville frembringe.

At tyde vil sige at finde en skjult mening; herom kan der naturligvis ikke være tale ved en sådan vurdering af drømme-reaktionen. Se efter i *Wundts*, *Jodls* og andre nyere filosofers beskrivelse af drømmen; de nøjes med at opregne drømmelivets afvigelser fra den vågne tænkning og gør dette på en måde, der desavouerer drømmen. De fremhæver associationernes mangel på sammenhæng, ophævelsen af kritikken, udelukkelsen af al viden og andre tegn på formindsket ydeevne. Det eneste værdifulde bidrag, som den eksakte videnskab har givet til kendskabet til drømmen, har relation til indflydelse under søvnen af legemlige stimuli på drømmeindholdet. Fra en nylig afdød norsk forfatter, *J. Mourly Vold*, foreligger der to tykke bind om eksperimentel drømmeforskning (oversat til tysk i 1910 og 1912), der næsten kun beskæftiger sig med resultaterne af stillingsforandringer af lemmerne. Disse bøger roses som forbilleder for eksakt drømme-forskning. Kan De nu tænke Dem, hvad den eksakte videnskab ville sige, hvis den fik at vide, at vi ville gøre forsøg på at finde drømmenes mening? Måske har den allerede sagt det. Men vi vil ikke lade os afskrække. Når fejlreaktionerne kunne have mening, kan drømmen det også, og fejlreaktionerne har i særdeles mange tilfælde en mening, der er undgået den eksakte forskning. Lad os blot bekende os til Oldtidens og folkets uvidenhed og træde i de antikke drømmetyderes fodspor.

Fremfor alt må vi orientere os om vor opgave, se os om i drømmenes område. Hvad er da en drøm? Det er vanskeligt at sige dette i én sætning. Men vi vil dog ikke forsøge nogen definition, da alle ved, hvad det drejer sig om. Men vi bør fremhæve det væsentlige ved drømmen. Hvor findes det? Der findes så uhyre forskelligheder inden for den ramme, der omslutter vort område, forskelligheder i alle retninger. Det væsentlige må vel være det, som vi kan vise er fælles for alle drømme.

Ja, det første fællestræk ved alle drømme skulle jo være, at vi sover imens. Drømmeriet er åbenbart sjælelivet under søvnen; det har visse ligheder med sjælelivet i vågen tilstand, men adskiller sig også fra dette i væsentlige henseender. Dette var allerede Aristoteles' definition. Måske består der endnu nærmere forhold mellem drøm og søvn. Man kan blive vækket af en drøm; man har meget ofte en drøm af hvilken man vågner spontant, eller af hvilken man bliver vakt på voldsom måde. Drømmen synes altså at være en mellemtilstand mellem søvn og vågen. Vi føres derved hen til søvnen. Hvad er nu søvnen?

Dette er et fysiologisk eller biologisk problem, der i mange henseender endnu er meget omtvistet. Vi kan ikke udtale os afgørende herom, men jeg mener, at vi har lov til at forsøge en psykologisk karakteristik af søvnen: Søvn er en tilstand, i hvilken jeg ikke vil vide af den ydre verden og har trukket min interesse bort fra den. Jeg begiver mig ind i søvnen, idet jeg trækker mig tilbage fra verden og holder dennes påvirkninger borte fra mig. Jeg falder også i søvn, når jeg er træt af den. Når jeg sover ind, siger jeg altså til omverdenen: Lad mig være i fred, for nu vil jeg sove. Omvendt siger barnet: Jeg vil ikke sove nu, jeg er ikke træt, og jeg vil opleve mere. Søvnens biologiske tendens synes altså at være rekreationen, og dens psykologiske karakter, at interessen for omverdenen ophører. Vort forhold til verden, som vi så ugerne er kommet ind i, synes at føre med sig, at vi ikke kan holde ud uden afbrydelse. Vi trækker os derfor midlertidigt tilbage til den tilstand, vi var i, før vi kom til verden – altså til tilværelsen i moders liv. Vi skaber os i det mindste ganske lignende forhold som dem, der dengang bestod: varme, mørke og ingen stimuli. Nogle af os ruller os endnu sammen næsten til en kugle og indtager i søvnen en lignende stilling som i moders liv. Det ser ud, som om verden kun ejer os voksne for de to tredjedele af livets vedkommende; i den ene tredjedel af dette er vi endnu ufødt. Enhver opvågnen om morgenen er da som en ny fødsel. Vi omtaler også tilstanden efter søvnen med ordene: »Vi er som nyfødte«, hvorved vi højst sandsynligt gør os ganske forkerte forestillinger om den nyfødtes almenbefindende. Man må antage, at denne tværtimod føler sig overmåde dårligt tilpas. Vi siger også om fødselsakten: At se verdens lys.

Hvis dette er søvnen, så står drømmen overhovedet ikke på dens program, men synes snarere at være en uvelkommen tilføjelse. Vi mener også, at den drømmeløse søvn er den bedste,

den eneste rigtige: Der bør ikke foregå nogen sjælelig virksomhed i søvne; rører en sådan sig alligevel, er genoprettelsen af den foetale hviletilstand blot ikke lykkedes og rester af sjælelig aktivitet har ikke helt kunnet undgås. Disse rester skulle så være drømmeriet. Men så synes det virkelig, som om drømmen ikke behøver at have nogen mening. Ved fejlreaktionerne lå det anderledes; det drejede sig jo dog om aktiviteter i vågen tilstand. Men når jeg sover, helt har indstillet den sjælelige virksomhed og blot ikke kunnet undertrykke visse rester af denne, så er det slet ikke nødvendigt, at disse rester har en mening. Jeg kan endda ikke bruge denne mening, da resten af mit sjæleliv jo sover. Det kan da i realiteten kun dreje sig om trækningsagtige reaktioner, kun om sådanne sjælelige fænomener, der følger direkte på somatisk stimulus. Drømmene ville altså være de søvnforstyrrende rester af den vågne tilstands sjælelige aktivitet, og vi måtte da fatte den beslutning snart igen at forlade dette tema som uegnet for psykoanalysen.

Imidlertid eksisterer drømmen jo, selv om den er overflødig, og vi kan forsøge at se lidt nærmere på denne eksistens. Hvorfor sover sjælelivet ikke ind? Sandsynligvis fordi noget ikke vil lade sjælen i fred. Der virker impulser ind på den, og den må reagere på dem. Drømmen er altså den måde, på hvilken sjælen reagerer på de i søvntilstanden indvirkende impulser eller stimuli. Vi mærker her en vej til forståelsen af drømmen. Vi kan nu ved forskellige drømme søge efter, hvilke de stimuli er, som vil forstyrre søvnen, og på hvilke der reageres med drømme. Derved skulle vi have arbejdet os frem til det første fællestræk for alle drømme.

Findes der andet, som er fælles? Ja, det er ubestrideligt, men det er langt vanskeligere at fatte og beskrive. De sjælelige processer i søvnen har også en helt anden karakter end den vågne tilstands. Man oplever alt muligt i drømme og tror på det, mens man i virkeligheden jo intet oplever undtagen måske denne ene forstyrrende stimulus. Man oplever det fortrinsvis i visuelle billeder; der kan også være følelser, ja, tanker ind imellem, og også de andre sanser kan opleve noget, men i overvejende grad er det dog billeder. En del af vanskeligheden ved drømmefortællingen skyldes, at vi er nødt til at omsætte disse billeder til ord. Jeg kunne godt tegne det, siger drømmeren tit til os, men jeg ved ikke, hvordan jeg skal sige det. Dette er nu i grunden ingen reduceret sjælelig aktivitet, sådan som den åndssvages i forhold til den geniales; det er noget, der er kvalitativt anderledes, men det er vanskeligt at sige, hvori forskellen

ligger. G. Th. Fechner har en gang fremsat den teori, at den skueplads, på hvilken drømmene (i sjælen) udspiller sig, er en anden end det vågne forestillingslivs. Denne teori forstår vi ganske vist ikke og ved ikke, hvad vi skal forestille os ved den, men den gengiver virkelig det indtryk af fremmedartethed, som de fleste drømme gør på os. Også sammenligningen mellem drømmeaktiviteten og en umusikalsk hånds præstationer svigter her. Klaveret vil jo i hvert fald svare med de samme toner, om end ikke melodier, når tilfældet farer hen over dets tangenter. Dette andet fællestræk ved alle drømme vil vi omhyggeligt bevare i erindringen, selv om vi ikke forstår det.

Er der endnu flere fællestræk? Jeg kan ingen finde, ser overalt kun forskelligheder, tilmed i alle henseender, både med hensyn til den tilsyneladende varighed og tydelighed, affekt og grad af erindring af drømmen. Alt dette er i grunden ikke sådan, som vi havde kunnet vente det ved det nødtvungne simple og nærmest trækningsagtige forsvar mod en stimulus. Hvad drømmens dimensioner angår, findes der meget korte drømme, der kun rummer et eller få billeder, én tanke, ja, kun et ord, og andre, der er ualmindelig indholdsrige, opfører hele romaner og synes at vare længe. Der er drømme, der er lige så tydelige som oplevelsen, så tydelige, at vi en stund efter vor opvågningen endnu ikke er klar over, at det er drømme – og andre, der er usigeligt svage, skyggeagtige og uklare. Ja, i én og samme drøm kan meget kraftige og de knap fattelige, utydelige partier veksle med hinanden. Drømme kan være helt meningsfyldte eller i det mindste sammenhængende, ja, endog åndrige, fantastisk smukke; andre forvirrede, afsindige, absurde, ofte direkte vanvittige. Der findes drømme, som lader os helt kolde, og andre, i hvilke alle affekter gør sig gældende – en smerte, der vil fremkalde gråden, en sådan angst, at man vågner, forundring, henrykkelse etc. Drømme glemmes som regel hurtigt efter, at man er vågnet, eller holder sig en dag igennem på den måde, at de indtil aften huskes stedse mere blegt og ufuldkomment; andre f. eks. barnsdrømme, holder sig dog så godt, at de 30 år senere står for hukommelsen som en ganske nylig oplevelse. Drømme kan, ligesom individer, optræde én gang og aldrig mere, eller hos samme person gentage sig uforandret eller med små afvigelser. Kort sagt – denne smule natlig sjæleaktivitet disponerer over et kæmpemæssigt repertoire og evner i grunden alt det, som sjælen kan klare om dagen, og dog er det ikke det samme.

Man kunne måske forsøge at forklare disse drømmens mangfoldigheder, idet man antog, at de svarer til forskellige mel-

lemstadier mellem søvn og vågen tilstand, forskellige trin af den fuldstændige søvn. Javist, men da måtte der i samme grad, som sjælen nærmer sig vågen tilstand, ikke blot ske en stigning i drømmeydelsens værdi, indhold og tydelighed, men også i erkendelsen af, at det drejer sig om en drøm, da jo sjælen ved sådant drømmeri nærmer sig den vågne tilstand, og det skulle da ikke kunne ske, at der umiddelbart ved siden af et tydeligt og fornuftigt lille drømmeafsnit optræder et, der er vanvittigt eller utydeligt, hvorpå der igen følger en fornuftig drøm. Så hurtigt ville sjælen sikkert ikke skifte sin søvndybde. Denne forklaring giver os altså intet; det er i det hele taget ikke så ligetil.

Vi vil foreløbig give afkald på drømmens »betydning« og til gengæld forsøge på ud fra det, der er fælles for drømmene, at bane en vej for bedre forståelse. Af drømmenes forhold til søvntilstanden har vi sluttet, at drømmen er reaktionen på en søvnforstyrrende impuls eller stimulus. Som vi har hørt, er dette også det eneste punkt, på hvilket eksperimentalpsykologien kan komme os til hjælp; den dokumenterer, at stimuli, der virker ind under søvnen, viser sig i drømmen. Mange sådanne undersøgelser er blevet foretaget, indtil Mourly Volds allerede omtalte; enhver af os har vel også selv været i stand til at kunne bekræfte dette resultat ved lejlighedsvis personlig erfaring. Jeg vælger til referat nogle ældre oplysninger. *Maury* lod sådanne forsøg udføre på sin egen person. Man lod ham lugte eau de cologne, mens han sov. Han drømte, at han var i Kairo og opholdt sig i Johann Maria Farinas butik, og dertil sluttede sig andre, fantastiske oplevelser. Man kneb ham i nakken, og han drømte da om et trækplaster og om en læge, der havde behandlet ham i hans barndom. Man lod en dråbe vand falde på hans pande, og han drømte da, at han var i Italien, hvor han svedte voldsomt og drak hvidvin fra Orvieto.

Det, der særligt gør indtryk på os ved disse eksperimentelt fremkaldte drømme, vil vi måske kunne forstå endnu tydeligere ved hjælp af en anden række stimulus-drømme. Det drejer sig om tre drømme, der er refereret af en åndfuld iagttagere, nemlig *Hildebrandt* – alle tre er reaktioner på larmen fra et vækkeur:

»Jeg spadserer en forårmorgen og vandrer gennem de grønne marker til en landsby i nærheden; her ser jeg beboerne i stadstøjet, med salmebogen under armen, på vej til kirke i stort tal. Ah ja, det er jo søndag, og morgengudstjenesten skal snart begynde. Jeg beslutter, at jeg vil overvære den, men da jeg er noget echaufferet, vil jeg først gå ind på kirkegården

og blive svalet lidt af. Mens jeg her læser forskellige gravskrifter, hører jeg klokkeren begive sig op i tårnet, kigger i vejret og får øje på den lille klokke, der vil give tegn til andagtens begyndelse. Den hænger endnu en stund ubevægelig, men så begynder den at svinge – og pludselig drøner slagene stærkt og gennemtrængende fra den, med en sådan styrke, at de gør ende på min søvn. Men klokketonerne kommer fra vækkeuret.«

»En anden kombination: Det er en klar vinterdag; der ligger høj sne i gaderne. Jeg har lovet at tage med på en kanetur, men må vente længe, før der bliver meldt, at kanen holder for døren. Nu følger forberedelserne til indstigningen – jeg tager pelsen på og haler fodposen frem – og endelig sidder jeg på min plads. Men endnu kører vi ikke straks – ikke før tøjlerne giver de ventende gangere tegn dertil. Nu begynder de at trække, og bjælderne tager ved den voldsomme rystelse fat på deres velkendte janitsjarmusik med en sådan kraft, at drømmens spindelvæv øjeblikkelig sønderrives. Og heller ikke her er det andet end vækkeurets skingre klokke.«

»Og så det tredje eksempel: Jeg ser en køkkenpige gå hen ad gangen til spisestuen med nogle dusin opstablede tallerkener. Det ser ud for mig, som om porcelænssøjlen i hendes arme står i fare for at tabe ligevægten. 'Pas på,' siger jeg, 'ellers falder hele stablen på gulvet.' Naturligvis udebliver den obligate protest ikke – at hun jo er vant til den slags! – mens jeg stadig følger hende med bekymrede blikke. Og ganske rigtigt: På tærskelen til spisestuen snubler hun, og porcelænet knuses mod gulvet i hundreder af stykker. Men denne larm, der fortsætter i det uendelige, er – opdager jeg snart – ikke nogen egentlig raslen og skramlen, men er ringen, og med denne ringning har, som den vågnende nu erkender, vækkeuret blot gjort sin pligt.«

Disse drømme er smukke og fulde af mening – slet ikke så usammenhængende, som drømme ellers plejer at være. Det vil vi ikke kritisere dem for. Det fælles ved dem er, at situationen hver gang ender med en støj, som man ved sin opvågning erkender stammer fra vækkeuret. Vi ser altså her, hvordan en drøm fremkaldes, men får også noget andet at vide: Drømmen erkender ikke vækkeuret – dette forekommer heller ikke i drømmen – men erstatter dets støj med en anden; drømmen tyder den stimulus, der afbryder søvnen, men tyder den hver gang på en anden måde. Hvorfor? Det er der intet svar på – det synes at være vilkårligt. Men at forstå drømmen ville her involvere, at man kunne angive, hvorfor den netop valgte denne støj og ikke nogen anden til tydning af vækkeursim-

pulsen. På ganske analog måde må man mod de Maury'ske eksperimenter indvende, at man nok kan se, at den aktiverede stimulus optræder i drømmen, men man får ikke at vide, hvorfor det netop sker i denne eller hin form, og det synes slet ikke at følge af den søvnforstyrrende stimulus' natur. Desuden indeholder de Maury'ske forsøg i tilslutning til den direkte følge af impulsen oftest en uendelighed af andet drømmemateriale, f. eks. de vanvittige eventyr i parfumebutikken, som man ikke kan give nogen forklaring på.

Nu må De tage i betragtning, at »vækkedrømmene« byder de bedste muligheder for at konstatere indflydelsen af ydre, søvnforstyrrende stimuli. I de fleste andre tilfælde vil det være vanskeliggere. Man vågner ikke af alle drømme, og hvis man om morgenen husker en drøm fra natten, hvordan skal man da finde en forstyrrende impuls, der måske har virket ind ved nattetide? Mig lykkedes det en gang at konstatere en sådan lydstimulus bagefter – naturligvis kun som følge af specielle omstændigheder. Jeg vågnede en morgen i en bjergby i Tyrol og vidste, at jeg havde drømt, at paven var død. Jeg kunne ikke forklare mig denne drøm, men så spurgte min kone mig: »Hørte du tidligt i morges den frygtelige klokkeringning, der blev sat i gang fra alle kirker og kapeller?« Nej, jeg havde intet hørt, for jeg sover fastere end hun, men takket være denne oplysning forstod jeg min drøm. Hvor ofte kan sådanne stimuli fremkalde drømme hos den sovende, uden at han bagefter får noget at vide om dem? Måske meget ofte – måske kun sjældent. Når impulsen ikke længere kan påvises, kan man heller ikke slutte noget derom. Vi er desuden kommet bort fra vurderingen af de søvnforstyrrende ydre impulser, idet vi ved, at de kun kan forklare os et lille stykke af drømmen og ikke hele drømmereaktionen.

Men derfor behøver vi ikke helt at opgive denne teori. Den kan desuden udvikles videre. Det er åbenbart ligegyldigt, på hvilken måde søvnen forstyrres og sjælen foranlediges til at drømme. Hvis det ikke hver gang kan være en udefra kommende stimulus, kan jo en fra de indre organer udgående, såkaldt somatisk stimulus være den fremkaldende årsag. Denne formodning ligger meget nær og svarer også til den populæreste anskuelse om drømmenes opståen. Drømme kommer fra maven, hører man ofte sige. Desværre vil man også her tit måtte formode, at en somatisk stimulus, der har virket ind om natten, ikke kan påvises, efter at man er vågnet, og dermed er blevet ubeviselig. Men vi vil ikke overse, hvor mange gode erfaringer

der understøtter teorien om drømmenes afledning af somatiske impulser. Der er ingen tvivl om, at de indre organers tilstand kan påvirke drømmen. Relationen mellem mangt et drømmeindhold og en overfyldning af urinblæren eller en pirring af kønsorganerne er så tydelig, at det er umuligt ikke at bemærke den. Fra disse klare tilfælde kommer man til andre, i hvilke man ud fra drømmenes indhold i det mindste kan anstille en berettiget formodning om, at sådanne somatiske stimuli har virket ind, idet der her i dette indhold findes noget, der kan opfattes som en forarbejdning, fremstilling eller tydning af disse impulser. Drømmeforskeren Scherner har (i 1861) med særlig styrke hævdet drømmens somatiske oprindelse og givet en række smukke eksempler derpå. Når han f. eks. i en drøm ser »to rækker smukke drenge med lyst hår og smuk ansigtsfarve stå kamplystne over for hinanden, gå løs på hinanden, gribe fat i hinanden, atter slippe hinanden, gå tilbage til den gamle stilling og derpå gentage det hele forfra« – så er tydningen af disse rækker af drenge som tandrækker i og for sig titalende, og den synes at finde sin fulde bekræftelse, når drømmeren efter denne scene »trækker en lang tand ud af sin kæbe«. Også tydningen af »lange, smalle, bugtede gange« som stimulus fra tarmen synes at holde stik og bekræfter Scherners påstand om, at drømmen navnlig søger at fremstille det impulsgivende organ ved hjælp af genstande, der ligner det.

Vi må altså være rede til at indrømme, at indre stimuli kan spille den samme rolle for drømmen som ydre. Desværre foreligger der også de samme vanskeligheder for vurderingen af dem. I et stort antal tilfælde er tydningen m.h.t. somatiske impulser usikker eller ubeviselig; ikke alle drømme, men kun en vis del af disse, vækker mistanke om, at indre somatiske stimuli har spillet ind, og endelig vil den indre somatiske stimulus lige så lidt som den ydre sansestimulus være i stand til at forklare mere vedrørende drømmen, end hvad der svarer til den direkte reaktion på impulsen. Hvor det øvrige i drømmen kommer fra, vil stadig være dunkelt.

Lad os imidlertid lægge mærke til en ejendommelighed ved drømmelivet – en ejendommelighed, der træder frem ved studiet af disse stimulusvirkninger. Drømmen reproducerer ikke blot impulsen, men forarbejder den, udnytter den, indrangerer den i en sammenhæng, erstatter den med noget andet. Dette er en side af *drømmearbejdet*, som må interessere os, fordi den måske fører os nærmere til drømmens væsen: Hvis nogen gør noget på foranledning af en eller anden impuls, så giver selve

impulsen ikke nødvendigvis nogen fuld forklaring. Shakespeares Macbeth er således et lejlighedsarbejde, skrevet til den konges tronbestigelse, der første gang forenede de tre landes krone på sit hoved. Men dækker denne historiske anledning dramaets indhold – forklarer den os dets storheder og gåder? Måske er de ydre og indre stimuli, der virker ind på den sovende, kun fremkaldere af drømmen, om hvis væsen vi ikke derfor erfarer noget.

Det andet, der er fælles for drømmene, nemlig deres psykiske egenart, er vanskeligt forståeligt og giver heller intet holdepunkt for videre granskning. I drømmen oplever vi oftest noget i visuelle former. Kan impulserne da give nogen opklaring på dette? Er det i virkeligheden impulsen, vi oplever? Hvorfor er oplevelsen da visuel, når det kun i de sjældneste tilfælde er synsindtryk, der har fremkaldt drømmen? Eller lader det sig, når vi drømmer om tale, påvise, at en samtale eller dermed beslægtede lyde er nået til vort øre under søvnen? Denne mulighed mener jeg kategorisk at kunne afvise.

Når vi ikke kommer længere med det, som er fælles for drømmene, kan vi jo prøve, hvad vi får ud af at betragte *forskellighederne* mellem dem. Drømmene er jo ofte meningsløse, forvirrede, absurde, men der findes også fornuftige, nøgterne, meningsfyldte drømme. Lad os se, om denne sidstnævnte kategori kan give os nogen oplysning om de meningsløse. Jeg vil meddele Dem den sidste fornuftige drøm, der er blevet mig fortalt, nemlig en ung mands drøm: »Jeg spadserede i Kärntnerstrasse og mødte her hr. X., som jeg fulgtes med en stund, hvorpå jeg gik ind på en restaurant. To damer og en herre kom hen og satte sig ved mit bord. Jeg ærgrede mig først over dette og ville ikke se på dem. Så kiggede jeg derhen og så, at de var ganske tiltalende at se på.« Den pågældende bemærker hertil, at han aftenen før drømmen virkelig havde spadseret på Kärntnerstrasse, hvilket han ofte gør, og dér havde mødt hr. X. Den anden del af drømmen er ingen direkte reminiscens, men har kun en vis lighed med en oplevelse længere tid tilbage. Eller lad mig referere en anden, nøgtern drøm, der stammer fra en dame. Hendes mand spørger: »Skulle vi ikke lade klaveret stemme?« Hertil svarer hun: »Det kan ikke betale sig – der skal alligevel ny filt på.« Denne drøm gentager en samtale, der i det store og hele var ført ligegyldende mellem hende og hendes mand dagen før drømmen. Hvad lærer vi af disse to nøgterne drømme? Ikke andet, end at de indeholder gentagelser fra dagens liv eller ting, som slutter sig nær til disse. Dette ville allerede være et vigtigt resultat, hvis det lod sig sige om drømme i almindelighed. Men

det er der ikke tale om; også dette forhold gælder kun et mindretal. I de fleste drømme kan man intet finde, der har relation til dagen før, og herfra falder der heller intet lys på de meningsløse og absurde drømme. Vi ved kun, at vi er stødt på en ny opgave. Vi ønsker ikke kun at få at vide, hvad en drøm går ud på – når den som i vore eksempler tydeligt siger det, vil vi også vide, hvorfor og til hvilket formål man gentager dette bekendte, for nylig oplevede, i drømmen.

Jeg tror, at De ligesom jeg vil blive træt af at fortsætte forsøg af den art, vi hidtil har gjort. Vi ser kun, at al interesse for et problem er utilstrækkelig, hvis man ikke også kender en vej, man kan betræde for at nå til løsningen. Vi kender foreløbig ikke denne vej. Eksperimentalpsykologien har ikke bragt os noget, ud over nogle værdifulde oplysninger om betydningen af stimuli som drømmefremkaldere. Af filosofien kan vi ikke vente os andet, end at den igen hovmodigt vil foreholde os vort objekts intellektuelle mindreværdighed, og hos de okkulte videnskaber vil vi jo ikke stifte lån. Historien og folkets mening siger os, at drømmen har mening og betydning, og at den ser ind i fremtiden; dette lader sig dog vanskeligt antage og er sikkert ikke til at bevise. Vor første anstrengelse munder altså ud i fuldstændig rådløshed.

Men uventet får vi et vink fra en side, som vi hidtil ikke har set til. Sprogbrugen, der jo ikke er noget tilfældigt, men et resultat af lange tiders erkendelse – om end det ikke må anvendes uden forsigtighed – vort sprog altså, kender noget, som det mærkeligt nok kalder for »dagdrømme«. Dagdrømme er fantasier (produkter af fantasien); de er meget almindelige fænomener, og også disse kan lige så vel iagttages hos sunde som hos syge og er let tilgængelige for studium på ens egen person. Det mest påfaldende ved disse fantastiske dannelser er, at de har fået navnet »dagdrømme«, for de rummer intet af de to fællestræk ved drømmene. Allerede deres navn strider jo mod relationen til søvntilstanden, og hvad det andet fællestræk angår, så oplever, hallucinerer man intet i dem, men forestiller sig noget; man véd, at man fantasierer – man ser ikke, men tænker. Disse dagdrømme optræder i tiden før puberteten, ofte allerede i den senere barndom, varer ved ind i de voksne år og opgives, hvis vanen da ikke fastholdes livet igennem. Indholdet af disse fantasier beherskes af en meget gennemskuelig motivering. Det er scener og begivenheder, i hvilke de egoistiske behov, ærgerrighed eller magtlyst, eller personens erotiske ønsker, finder tilfredsstillelse. Hos unge mænd drejer det sig i første række om ærgerrighedsfantasier, hos

kvinderne, der retter deres ærgerrighed mod resultater i kærligheden, om erotiske fantasier. Men meget ofte viser også hos mændene det erotiske behov sig i baggrunden; alle heltebedrifter og al succes bejler i sidste instans til kvindernes beundring og gunst. Ellers er disse dagdrømme yderst mangfoldige, og deres skæbne er vekslende. Enten lader man dem efter kort tids forløb atter falde og erstatter dem med nye, eller også fastholdes de, udspindes til lange historier og tilpasser sig til forandringerne i livsforholdene. De følger så at sige med tiden og får af denne et »tidsmærke«, der vidner om den nye situations indflydelse. De er den poetiske produktions råmateriale, thi ud af sine dagdrømme skaber digteren ved hjælp af visse omformninger, forkældninger og udeladelser de situationer, som han indsætter i sine noveller, romaner eller teaterstykker. Men dagdrømmenes helt er altid én selv, enten direkte eller i en gennemskuelig identifikation med en anden.

Måske har dagdrømmene dette navn på grund af et lignende forhold til virkeligheden som drømmen – for at antyde, at deres indhold skal opfattes lige så lidt reelt som drømmenes. Men måske beror dette navnefællesskab alligevel på en for os endnu ukendt psykisk karakter i drømmen, en egenskab, som vi søger efter. Det er også muligt, at vi i det hele taget tager fejl, når vi vil udnytte denne terminologiske lighed som betydningsfuld. Dette spørgsmål kan først opklares senere.

6. FORELÆSNING

Tydningens forudsætninger og teknik

Mine damer og herrer! Vi har altså brug for en ny vej, en metode, for at komme ud af stedet med hensyn til udforskningen af drømmen. Jeg vil nu gøre Dem et nærliggende forslag. Lad os som forudsætning for alt det følgende sætte, at *drømmen ikke er noget somatisk, men et psykisk fænomen*. De ved, hvad dette betyder, men hvad berettiger os til denne hypotese? Intet, men vi hindres heller ikke i at opstille den. Sagen ligger sådan: Hvis drømmen er et somatisk fænomen, vedkommer den os ikke; den kan kun interessere os under den forudsætning, at den er et sjæleligt fænomen. Vi arbejder altså under den forudsætning, at den virkelig er dette sidste, for at se, hvad der kommer ud af det. Resultatet af vort arbejde vil afgøre, om vi tør holde fast ved antagelsen og derefter betragte den som et resultat.

Hvad vil vi i grunden opnå? Hvad arbejder vi henimod? Vi ønsker det, man i det hele taget tilstræber i videnskaben, nemlig en forståelse af fænomenerne, påvisningen af en sammenhæng mellem disse, og i sidste instans, hvor det er muligt, en udvidelse af vor beherskelse af dem.

Vi fortsætter altså arbejdet ud fra den antagelse, at drømmen er et psykisk fænomen. Den er da en præstation og ytring fra drømmerens side, om end den ikke siger os noget; vi forstår den ikke. Hvad gør De nu i det tilfælde, at jeg fremsætter en ytring, der er Dem uforståelig? De spørger mig, ikke sandt? Hvorfor skal vi da ikke kunne gøre det samme – altså *spørge drømmeren, hvad hans drøm betyder?*

Jeg beder Dem huske på, at vi allerede en gang har befundet os i denne situation. Det var ved undersøgelsen af visse fejlreaktioner – et tilfælde af fortaelse. En eller anden havde sagt: »Nogle ting er kommet *zum Vorschein*«, og derpå spurgte vi – nej, heldigvis ikke vi, men andre, der står psykoanalysen helt fjernt – vedkommende, hvad der var meningen med denne uforståelige udtalelse. Han svarede straks, at det havde været hans hensigt at sige, at der var tale om *Schweinereien*, men at han havde trængt denne hensigt tilbage til gunst for den anden, modificerede: at ting var kommet *zum Vorschein*. Jeg forklarede Dem allerede dengang, at denne udspørgen var forbilledet for enhver psykoanalytisk undersøgelse, og De forstår nu, at psykoanalysen følger den teknik, at den i videst muligt omfang får de undersøgte til selv at fortælle løsningen på gåderne. Således skal også drømmeren selv sige os, hvad hans drøm betyder.

Men så let går det som bekendt ikke med drømmen. Ved fejlreaktionerne lykkedes det i en række tilfælde; derefter kom vi til andre, i hvilken den adspurgte intet ville sige, ja, endog med harme afviste det svar, vi ville lægge ham i munden. Når det drejer sig om drømmen, mangler den første art tilfælde aldeles; drømmeren siger altid, at han intet ved. Han kan ikke afvise vor tydning, da vi ikke kan forelægge ham nogen sådan. Skulle vi da på ny opgive vort forsøg? Da han intet ved og vi intet ved og en tredjemand først for alvor intet kan vide, er der vel ingen udsigt til at få det at vide. Ja, hvis De ønsker det, så opgiv forsøget. Men hvis De ønsker det anderledes, så kan De fortsætte vejen sammen med mig. Jeg siger Dem nemlig, at det alligevel er meget vel tænkeligt, ja, meget sandsynligt, at drømmeren alligevel ved, hvad hans drøm betyder – blot ved han ikke, at han ved det, og tror derfor, at han ikke ved det.

De vil gøre mig opmærksom på, at jeg her igen indfører en hypotese, allerede den anden i denne korte sammenhæng, og på uhyrlig måde reducerer det krav, min metode kan have på troværdighed. Under forudsætning af, at drømmen er et psykisk fænomen, og under den yderligere forudsætning, at der findes sjælelige foreteelser i mennesket, som dette ved uden at vide, at det ved det o.s.v.! Så behøver man jo kun at betragte den indre usandsynlighed i hver af disse to forudsætninger for med sindsro at vende sin interesse bort fra de slutninger, som kan udledes af dem.

Ja, mine damer og herrer, jeg har ikke ladet Dem komme herhen for at illudere eller skjule noget for Dem. Ganske vist har jeg bebudet »Elementære forelæsninger til indføring i psykoanalysen«, men dermed har jeg ikke tilsigtet nogen fremstilling *ad usum delphini*, som skulle vise Dem en behagelig sammenhæng med omhyggelig tilsløring af alle vanskeligheder, udfyldning af lakunerne, overmaling af alle tvivl, så at De med rolig samvittighed kunne tro, at De havde lært noget nyt. Nej, netop fordi De er begyndere, ville jeg vise Dem vor videnskab sådan som den er, med dens ujævnheder og anstødsstene, krav og betæneligheder. Jeg ved nemlig, at det ikke er anderledes i andre videnskaber, og navnlig at det slet ikke kan være anderledes i disses begyndelsesfaser. Jeg ved også, at pædagogikken ellers bestræber sig for i første omgang at skjule disse vanskeligheder og ufuldkommenheder for den studerende. Men dette går ikke an ved psykoanalysen. Jeg har altså virkelig opstillet to forudsætninger, den ene inden for den anden, og den, for hvem helheden er for besværlig og usikker, eller som er vænnet til større sikkerhed og elegantere konklusioner, behøver ikke at gå med længere. Jeg mener blot, at vedkommende i det hele taget bør lade psykologiske problemer ligge, for det må befrygtes, at han her ikke vil finde de eksakte og sikre veje gangbare, som han er parat til at betræde. Det er også helt overflødig, at en videnskab, som har noget at tilbyde, bejler til ørenlyd og tilhængere. Dens resultater må vidne for den, og den kan vente, til disse har tiltvunget sig opmærksomhed.

Men de af Dem, der vil blive ved med at dyrke emnet, må huske, at de to forudsætninger, jeg nævnte, ikke er ligeværdige. Den første: At drømmen er et sjæleligt fænomen, er den forudsætning, som vi vil bevise gennem resultater af vort arbejde. Den anden er allerede bevist på et andet område, og jeg tager mig blot den frihed at overføre den derfra til vort problem.

Hvor, på hvilket område er der da leveret bevis for, at der

findes en viden, som mennesket intet ved om, sådan som vi her vil antage det for drømmerens vedkommende? Dette ville jo være en ejendommelig, overraskende kendsgerning, der ændrede vor opfattelse af sjælelivet, og som ikke behøvede at skjule sig, og samtidig en kendsgerning, der ophæver sig selv i navnet og alligevel angiver at være noget virkeligt, altså en *contradictio in adjecto*. Nuvel, den skjuler sig da heller slet ikke. Det er ikke dens skyld, at man ikke kender den eller interesserer sig tilstrækkeligt for den, lige så lidt som det er vor skyld, at alle disse psykologiske problemer bliver bedømt af personer, som har holdt sig langt borte fra alle de for denne sag afgørende iagttagelser og erfaringer.

Beviset er givet på de hypnotiske fænomeners område. Da jeg i året 1889 overværede *Liébaults* og *Bernheims* overordentlig interessante demonstrationer i Nancy, var jeg vidne til følgende forsøg: Da man havde hensat en mand i somnambul tilstand, lod ham opleve alt muligt hallucinatorisk i denne og derefter vækkede ham, syntes han i første omgang intet at vide om, hvad der var sket under hans hypnotiske søvn. Bernheim opfordrede ham derefter direkte til at fortælle, hvad der var foregået med ham under hypnosen. Manden påstod, at han intet kunne huske. Men Bernheim insisterede på det, trængte ind på manden, forsikrede ham om, at han vidste det og *skulle* huske det – og se! Manden blev usikker, begyndte at tænke sig om, huskede så først ligesom skyggeagtigt en af de oplevelser, han var blevet suggereret til at have, derefter et andet stykke, erindringen blev stedse tydeligere, stedse fuldstændigere, og endelig lå den i sin helhed åbenbar. Da han vidste besked med alt, hvad der var foregået, og ikke havde fået noget at vide fra anden side, har man lov til at slutte, at han også inden udspørgningen havde vidst besked med denne erindring. Den var blot utilgængelig for ham, han vidste ikke, at han vidste det, han troede, at han ikke vidste det – altså netop den situation, som vi formoder hos drømmeren.

Jeg håber, at De overraskes af konstateringen af denne kendsgerning, og at De vil spørge mig: »Hvorfor påberåbte De Dem ikke allerede tidligere dette bevis, ved fejlreaktionerne, da vi nåede dertil, at vi tillagde den mand, der havde fortalt sig, talehensigter, som han intet vidste af, og som han benægtede? Når nogen mener, at han intet ved om oplevelser, som han dog rummer en erindring om, så er det ikke længere så usandsynligt, at han heller ikke ved noget om andre sjælelige processer i sit indre. Dette argument ville have gjort indtryk på os og

fremmet vor forståelse af fejlreaktionerne.« Ja, jeg havde ganske vist kunnet påberåbe mig fænomenet allerede dengang, men jeg gemte det til en anden lejlighed, hvor det var nødvendiggjort. Fejlreaktionerne forklarede delvis sig selv, men delvis efterlod de os dog en opfordring til – til gunst for sammenhængen i fænomenerne – at antage eksistensen af sådanne sjælelige processer, som man intet ved om. Ved drømmen er vi tvunget til at inddrage forklaringer andetsteds fra, og desuden regner jeg med, at De her lettere vil tillade en slutning fra eller parallelisering med hypnosen. Den tilstand, i hvilken vi begår en fejlhandling, må forekomme Dem som den normale; den har ingen lighed med den hypnotiske. Derimod består der et tydeligt slægtskab mellem den hypnotiske tilstand og søvntilstanden, som jo er forudsætningen for drømmen. Hypnosen kaldes jo for en kunstig søvn; vi siger til den person, vi hypnotiserer: »Sov!« Og de suggestioner, som vi arbejder med, kan sammenlignes med den naturlige søvns drømme. De psykiske situationer er i begge tilfælde virkelig analoge. I den naturlige søvn trækker vi vor interesse tilbage fra hele den ydre verden, og det gør vi også i den hypnotiske søvn, men med undtagelse af den ene person, der har hypnotiseret os, og som vi fortsat står i forbindelse med. I øvrigt er den såkaldte ammesøvn, under hvilken ammen stadig har forbindelse med barnet og kun kan vækkes af dette, et normalt sidestykke til den hypnotiske søvn. At slutte fra et forhold vedrørende hypnosen til den naturlige søvn synes altså ikke at være noget dristigt eksperiment. Den hypotese, at også drømmeren besidder en viden om sin drøm, og at den blot er utilgængelig for ham, så at han selv ikke tror det, er ikke grebet fuldstændig ud af luften. Lad os i øvrigt lægge mærke til, at der på dette sted åbner sig en tredje adgang til studiet af drømmen, nemlig foruden de søvnforstyrrende stimuli og dagdrømmene nu også de suggererede drømme i den hypnotiske tilstand.

Nu vender vi måske med øget tillid tilbage til vor opgave. Det er altså meget sandsynligt, at drømmeren ved besked med sin drøm; det drejer sig kun om at gøre det muligt for ham at finde sin viden og meddele os den. Vi forlanger ikke, at han straks skal fortælle os, hvad hans drøm betyder, men han vil kunne finde dennes oprindelse – de tanker og den interessekreds, fra hvilken den stammer. De husker, at manden ved fejlreaktionen blev spurgt, hvordan han var kommet til det forkerte ord »Vorschwein«, og at hans næste indfald gav os forklaringen. Vor teknik ved drømmen er nu meget simpel og efterligner dette eksempel. Vi vil atter spørge ham, hvordan han er

kommet til drømmen, og hans næste udtalelse skal da også her betragtes som opklaring. Vi sætter os altså ud over, om han mener eller ikke mener at vide noget, og behandler begge tilfælde under et.

Denne teknik er ganske vist meget enkel, men jeg er bange for, at den vil fremkalde Deres skarpeste opposition. De vil sige: »En ny antagelse, den tredje! Og den usandsynligste af dem alle! Når jeg spørger drømmeren, hvad der falder ham ind ved tanken om drømmen, så skal altså hans næste indfald bringe den ønskede opklaring? Men han behøver jo slet ikke at komme i tanker om noget, eller han kan komme i tanker om alt mellem himmel og jord. Vi kan ikke indse, hvad en sådan forventning støtter sig på. Det er virkelig at vise for megen godtroenhed, på et sted, hvor noget mere kritik snarere ville være motiveret. I øvrigt er en drøm jo ikke et enkelt forkert ord, men består af mange elementer. Hvilket indfald skal man da holde sig til?«

I alt det uvæsentlige har De ret. En drøm adskiller sig også fra en fortællelse ved flerheden af sine elementer. Dette må teknikken tage hensyn til. Jeg foreslår Dem altså, at vi deler drømmen i dens elementer og foretager undersøgelsen særskilt for hvert element; så er analogien med fortællelsen atter etableret. De har også ret i, at den om de enkelte drømmelementer adspurgte kan svare, at intet falder ham ind. Der gives tilfælde, i hvilke vi lader dette svar gælde, og De vil senere høre, hvilket det er. Det er ejendommeligt nok sådanne tilfælde, i hvilke vi selv kan have bestemte indfald. Men i almindelighed vil vi modsige drømmeren, hvis han påstår, at han ingen indfald får; vi vil trænge ind på ham, forsikre ham om, at han skal og må få en idé – og vi vil få ret. Han kommer med et indfald, et eller andet – det er os ligegyldigt hvilket. Visse oplysninger, som man kan kalde for »historie«, vil han særlig let meddele. Han vil sige: »Dette er noget, der er sket i går« (ligesom i de to »nøgterne drømme«, vi hørte om), eller »Dette minder mig om noget, der er sket for kort tid siden« – og på denne måde vil vi bemærke, at drømmenes tilknytning til indtryk fra de sidste dage er langt hyppigere, end vi først troede. Endelig vil han ud fra drømmen også huske på fjernereliggende, måske endog langt tilbage i tiden liggende begivenheder.

Men i hovedsagen har De uret. Hvis De mener, at det er vilkårligt at antage, at drømmerens næste indfald netop vil bringe det søgte eller føre til dette, ja, at indfaldet kan være helt tilfældigt og uden sammenhæng med det søgte, og at det

kun er et udtryk for naivitet, hvis jeg venter noget andet, så tager De overmåde meget fejl. Jeg har allerede en gang taget mig den frihed at foreholde Dem, at De besidder en dybt rodfæstet tro på psykisk frihed og vilkårlighed, en tro, der imidlertid er ganske uvidenskabelig, og som må kapitulere over for kravet fra en determinisme, der også behersker sjælelivet. Jeg beder Dem respektere som en kendsgerning, at dette og intet andet er faldet den adspurgte ind. Men jeg sætter ikke nogen anden tro over for den ene. Det lader sig bevise, at det indfald, som den adspurgte fremkommer med, ikke er vilkårligt, ikke er ubestemmeligt, ikke er uden sammenhæng med det af os søgte. Ja, jeg har nylig fået at vide – uden i øvrigt at tillægge det for megen betydning – at også eksperimentalpsykologien har præsteret sådanne beviser.

I betragtning af emnets betydning beder jeg om Deres specielle opmærksomhed. Hvis jeg opfordrer nogen til at sige, hvad der falder ham ind ved et bestemt element af drømmen, så kræver jeg af ham, at han overlader sig selv til den frie association *under fastholdelse af en udgangsforestilling*. Dette kræver en speciel indstilling af opmærksomheden, en indstilling, der er noget helt andet end ved eftertanken og udelukker denne. Mange har let ved at anlægge en sådan indstilling; andre viser en utrolig høj grad af ubehændighed ved forsøget. Der findes nu en højere grad af associationsfrihed, nemlig hvis jeg også lader denne udgangsforestilling falde og kun foreskriver indfaldets art og kategori, f. eks. bestemmer, at man frit skal komme i tanker om et navn eller et tal. Dette indfald ville være endnu vilkårligere, endnu mere uberegneligt end det ved vor teknik anvendte. Det lader sig imidlertid vise, at det hver gang bestemmes strengt af visse vigtige indre indstillinger, der ikke er os bekendt i det øjeblik, de virker – lige så lidt bekendt som de forstyrrende tendenser i fejlreaktionerne og de tendenser, der fremkalder »tilfældighedshandlingerne«.

Jeg, og mange andre efter mig, har gentagne gange anstillet sådanne undersøgelser af navne og tal, som man »finder på« uden nogen grund, og også offentliggjort nogle af dem. Man går derved sådan frem, at man til det opdagede navn kontinuerligt vækker associationer, der altså ikke længere er helt frie, men er bundet ligesom indfaldene i forbindelse med drømmeelementerne, og vedbliver hermed, til man finder, at der ikke længere er nogen tilskyndelse til det. Men så har man også opklaret det frie navneindfalds motivering og betydning. Forsøgene viser atter og atter det samme. De afgiver ofte et meget rigt materiale og

kræver omstændelige fremstillinger. De frie talassocieringer er måske de mest overbevisende; de følger så hurtigt efter hinanden og går med så ufattelig sikkerhed løs på et tilsløret mål, at de virkelig virker forbløffende. Jeg vil kunne give Dem et eksempel på en sådan navneanalyse, fordi det heldigvis lader sig afvikle med et beskedent materiale:

Under behandlingen af en ung mand kom jeg til at tale om dette emne og nævnte den påstand, at man trods den tilsyneladende vilkårlighed ikke kommer i tanker om et navn, der ikke viser sig at være snævert betinget af de nærmestliggende forhold, forsøgspersonens ejendommeligheder og hans øjeblikkelige situation. Da han udtalte tvivl herom, foreslog jeg ham, at han ufortøvet selv skulle gøre et sådant forsøg. Jeg vidste, at han havde forbindelser med talrige kvinder, og mente derfor at han ville have et særlig stort udvalg at tage af, hvis han skulle tænke på et tilfældigt kvindenavn. Han gik ind herpå. Til min, eller måske hans egen, forbavsel, brød imidlertid nu aldeles ikke en lavine af kvindenavne løs over mig, derimod sad han en stund tavs og sagde så, at han kun var kommet i tanker om et eneste navn og ingen andre, nemlig *Albine*. – »Det var dog mærkeligt – hvad knytter der sig for Dem til dette navn? Hvor mange kender De, der hedder Albine?« Sært nok kendte han ingen, der hed Albine, og han kunne heller ingen udtalelse knytte til dette navn. Så kunne man antage, at analysen var mislykket – men nej, den var blot allerede forbi, og intet yderligere indfald var nødvendigt. Manden var selv usædvanlig lys, og under samtalerne ved behandlingen havde jeg gentagne gange spøgefuldt kaldt ham for en *albino*; vi var netop i færd med at konstatere den kvindelige del af hans konstitution. Han var altså selv denne Albine, den i øjeblikket interessanteste kvinde.

På samme måde viser melodier, der pludselig falder én ind, sig betinget af og hørende til en tankerække, som optager en, uden at man ved noget om denne aktivitet. Det er da let at vise, at relationen til melodien må søges enten i dens tekst eller dens oprindelse; jeg må dog være så forsigtig ikke at udstrække denne påstand til virkeligt musikalske mennesker, som jeg tilfældigvis ingen erfaring har med. Hos sådanne kan melodiers musikalske værdi måske være bestemmende for dens opdukning. Det første tilfælde er dog hyppigere. Jeg ved således besked med en ung mand, der en overgang formelig blev forfulgt af den ganske vist henrivende melodi til Paris' sang i »Den skønne Helene« indtil analysen gjorde ham opmærksom på en »Ida«, som i hans sind konkurrerede med nævnte »Helene«.

Når de helt frit opdukkende indfald altså er betinget og indordnet i en bestemt sammenhæng på denne måde, vil vi vel med rette kunne slutte, at indfald med nogen bundethed, nemlig til en udgangsforestilling, kan være ikke mindre betingede. Undersøgelsen viser virkelig, at sådanne indfald foruden den bundethed, vi har givet dem gennem udgangsforestillingen, lader erkende en yderligere afhængighed af stærkt affektbetonede tanker og interessekredse, *komplekser*, hvis medvirken i øjeblikket ikke er kendt, altså er ubevidst.

Indfald af en sådan bundethed har været genstand for meget lærerige eksperimentelle undersøgelser, som har spillet en betydelig rolle i psykoanalysens historie. Den *Wundt'ske* skole er fader til det såkaldte associationeksperiment, ved hvilket en forsøgsperson får tildelt den opgave, at han på et *stimulus*-ord, der siges til ham, hurtigst muligt skal svare med en eller anden *reaktion*. Man kan da studere det interval, der forløber mellem stimulus og reaktion, arten af det svar, der gives som reaktion, den eventuelle fejltagelse ved en senere gentagelse af det samme forsøg, og lignende. Züricherskolen under ledelse af *Bleuler* og *Jung* har givet forklaringen på de af associationeksperimentet resulterende reaktioner, idet den opfordrede forsøgspersonen til at forklare de fra ham udgåede reaktioner ved senere associationer, hvis der var noget ejendommeligt ved dem. Det viste sig da, at disse påfaldende reaktioner på den skarpeste måde var determineret af forsøgspersonens komplekser. *Bleuler* og *Jung* havde dermed slået den første bro fra eksperimentalsykologien til psykoanalysen.

Efter at være belært på denne måde vil De kunne sige: »Vi anerkender nu, at frie indfald er determineret og ikke, som vi havde troet, vilkårlige. Vi indrømmer også dette med hensyn til indfaldene til drømmens elementer. Men det er jo ikke det, det kommer an på for os. De, hr. professor, påstår jo, at indfaldet til drømmeelementet determineres gennem den for os ukendte baggrund til netop dette element. Dette forekommer os ikke at være bevist. Vi venter nok, at indfaldet til drømmeelementet vil vise sig bestemt ved et af drømmerens komplekser, men hvad nytter det os? Det fører ikke til en forståelse af drømmen, men ligesom associationeksperimentet til kendskabet til disse såkaldte komplekser. Men hvad har disse med drømmen at gøre?»

De har ret, men De overser et moment, i øvrigt netop det, for hvis skyld jeg har valgt associationeksperimentet til udgangspunkt for denne fremstilling. Ved dette eksperiment bliver den ene determinant for reaktionen, nemlig stimulus-ordet, valgt

vilcårligt af os. Reaktionen er da en formidling mellem dette stimulus-ord og forsøgspersonens netop vakte kompleks. I drømmen erstattes stimulus-ordet af noget, der stammer fra drømmerens sjæleliv, fra ham ubekendte kilder, og kunne altså meget let selv være en »slægtning« af komplekset. Det er derfor ikke unaturligt at vente, at også de til drømmeelementerne knyttede indfald ikke bestemmes af noget andet kompleks end selve elementets og også vil føre til opdagelsen af dette sidste.

Lad mig ved et andet eksempel vise Dem, at det virkelig er sådan, som vi venter det her. Forglemmelsen af navne er i grunden et udmærket forbillede for drømmeanalysen; blot er her samlet i én person, hvad der ved drømmetydningen er fordelt på to personer. Når jeg imidlertid har glemt et navn, så har jeg dog i mig visheden om, at jeg kender navnet – den vished, som vi m.h.t. drømmeren kun kan skaffe os ved omvejen via det *Bernheim'ske* eksperiment. Men det navn, jeg har glemt, og som jeg alligevel kender, er ikke tilgængeligt for mig. Selv en nok så anstrengt spekulation hjælper mig ikke – det vil erfaringen hurtigt vise mig. I stedet for det glemte navn kan jeg imidlertid hver gang komme i tanker om et eller flere erstatningsnavne. Først når et sådant erstatningsnavn er faldet mig spontant ind, bliver denne situations overensstemmelse med drømmeanalysens evident. Drømmeelementet er jo *heller ikke* det rigtige, kun en erstatning for noget andet, for det egentlige, som jeg ikke kender, og som jeg skal finde gennem drømmeanalysen. Forskellen ligger igen kun i, at jeg ved navneforglemmelsen uden betænkning erkender erstatningen som det uegentlige, medens vi for drømmeelementet først møjsommeligt må erhverve os denne opfattelse. Nu findes der også ved navneforglemmelsen en vej – fra erstatningen til det ubevidste egentlige – til at komme til det glemte navn. Hvis jeg retter min opmærksomhed mod disse erstatningsnavne og lader yderligere indfald komme til dem, kommer jeg ad kortere eller længere omveje til det glemte navn og konstaterer da, at de spontane erstatningsnavne, som de af mig fremkaldte, stod i et vist forhold til det glemte – var determineret af dette.

Jeg vil vise Dem en analyse af denne art: En dag lagde jeg mærke til, at jeg ikke kunne huske navnet på det lille land ved Rivieraen, hvis hovedstad hedder Monte Carlo. Det var irriterende, men sådan var det altså. Jeg fordybte mig i al min viden om dette land, tænkte på fyrst Albert af huset Lusignan, på hans ægteskaber, hans interesse for dybhavsforskning, og hvad jeg ellers kunne finde på, men det hjalp mig ikke. Jeg opgav

derfor spekulationen og lod mig selv finde på erstatningsnavne i stedet for det, jeg havde glemt. De kom hurtigt: *Monte Carlo* selv, derefter *Piemont, Albanien, Montevideo, Colico*. I denne række vakte Albanien først interesse hos mig og lod sig snart erstatte af *Montenegro*, vel som følge af modsætningen mellem hvidt og sort. Derefter så jeg, at fire af disse erstatningsnavne indeholdt samme stavelse, nemlig *mon*; pludselig huskede jeg det glemte ord og råbte: *Monaco*. Erstatningsnavnene er altså virkelig udgået fra det glemte, de fire første fra den første stavelse, og det sidste bringer stavelsesrækken og hele endelsen. Desuden kunne jeg også let finde ud af, hvad der for en stund havde slået navnet ud af min hukommelse. *Monaco* har også relation til München, idet det er det italienske navn på denne by; sidstnævnte havde udøvet den hæmmende indflydelse.

Eksemplet er ganske vist smukt, men for simpelt. I andre tilfælde ville det være nødvendigt at samle en større række indfald til de første erstatningsnavne; så ville analogien med drømmeanalysen blive tydeligere. Jeg har også gjort sådanne erfaringer. Da en ven engang indbød mig til at drikke italiensk vin sammen med sig, viste det sig på restauranten, at han havde glemt navnet på den vin, som det var hans hensigt at bestille, fordi han havde en så behagelig erindring om den. Af en rigdom af desperate erstatningsindfald, som min ven tumlede med i stedet for det glemte navn, kunne jeg drage den slutning, at hensynet til en vis Hedvig havde slået navnet på vinen ud af hans bevidsthed, og han bekræftede nu virkelig ikke kun, at han første gang havde smagt denne vin i selskab med en dame ved navn Hedvig, men genfandt også navnet ved denne opdagelse. Han var på dette tidspunkt lykkelig gift, og Hedvig tilhørte tidligere tider, som han ikke gerne mindedes.

Det, der er muligt ved navneforglemmelsen, må også kunne lykkes i drømmetydningen: ud fra erstatningen, ved hjælp af associationer, at gøre det egentlige og skjulte tilgængeligt. Om associationerne til drømmeelementet tør vi efter eksemplet fra navneforglemmelsen antage, at de både determineres af drømmeelementet og af det ubevidste egentlige, som ligger til grund for det. Derved skulle vi i nogen grad have retfærdiggjort vor teknik.

7. FORELÆSNING

Det manifeste og det latente indhold i drømmen

Mine damer og herrer! De ser, at vi har haft fordel af at studere fejlreaktionerne. Takket være disse bestræbelser har vi – under de forudsætninger, som er Dem bekendt – nået to ting: En opfattelse af drømmeelementet, og en teknik til drømmetydningen. Vor opfattelse af drømmeelementet går ud på, at det er noget uegentligt, en erstatning for noget andet, der er drømmeren ubekendt, på lignende måde som fejlreaktionens tendens, en erstatning for noget, om hvilket der findes en viden hos drømmeren, som imidlertid er utilgængelig for ham. Vi håber på at kunne overføre den samme opfattelse på hele drømmen, der består af sådanne elementer. Vor teknik består i gennem fri association til disse elementer at lade andre erstatningsdannelser dukke op, af hvilke vi kan slutte os til det skjulte.

Jeg foreslår Dem nu, at vi foretager en ændring i vor terminologi, hvorved vor bevægelighed kan blive lettet. I stedet for at sige »skjult«, »utilgængeligt«, »egentlig« og »uegentlig« vil vi, idet vi giver den rigtige beskrivelse, sige, at noget er utilgængeligt for drømmerens bevidsthed, eller *ubevidst*. Vi mener dermed ikke andet, end hvad relationen til det glemte ord eller til den forstyrrede tendens i fejlreaktionen kan sige Dem, nemlig *i øjeblikket ubevidst*. Naturligvis kan vi i modsætning hertil kalde drømmeelementerne selv og de gennem association nyvundne erstatningsforestillinger for *bevidste*. Der er endnu ikke forbundet nogen teoretisk konstruktion med denne navngivning. Brugen af ordet »ubevidst« som en rammende og letforståelig beskrivelse er imidlertid uangribelig.

Overfører vi vor opfattelse fra det enkelte element til hele drømmen, så viser det sig altså, at drømmen som helhed er den forvrængede erstatning (surrogat) for noget andet og ubevidst, og det bliver nu drømmetydningens opgave at finde dette ubevidste. Men deraf afledes straks tre vigtige regler, som vi skal følge under arbejdet med drømmetydningen:

1) Man skal ikke ænse det, som drømmen synes at sige, hvad enten det er forstandigt eller absurd, klart eller forvirret, da det dog i intet tilfælde er det af os søgte ubevidste (en nærliggende indskrænkning i denne regel vil senere automatisk gøre sig gældende). 2) Man skal indskrænke arbejdet til at vække erstatningsforestillingerne til hvert element, ikke at tænke over dem,

ikke at kontrollere dem, om de indeholder noget passende, ikke bekymre sig om, hvor vidt de fører bort fra drømmeelementet. 3) Man skal vente, til det skjulte, eftersøgte ubevidste melder sig af sig selv, akkurat som det glemte ord Monaco ved det beskrevne forsøg.

Vi forstår nu også, hvor ligegyldigt det er, hvor meget, hvor lidt, men fremfor alt hvor nøjagtigt eller hvor usikkert man husker drømmen. Den erindrede drøm er jo ikke det egentlige, men en forvrænget erstatning for dette, en erstatning, som skal hjælpe os til ved fremkaldelsen af andre erstatningsdannelse at komme det egentlige nærmere, at gøre det ubevidste i drømmen bevidst. Hvis vor erindring var unøjagtig, har den altså blot foretaget en yderligere forvrængning af denne erstatning – en forvrængning, som i øvrigt heller ikke kan være umotiveret.

Man kan både tyde sine egne og andres drømme. Af sine egne lærer man endda mere; processen virker mere overbevisende. Forsøger man altså dette, bemærker man, at noget sætter sig op imod arbejdet. Man får ganske vist indfald, men anerkender ikke dem alle. Prøvende og udvælgende impulser gør sig gældende. Ved det ene indfald siger man til sig selv: »Nej, det passer ikke til det, hører ikke hjemme her.« Og ved et andet: »Dette er for tåbeligt.« Og ved et tredje: »Det er ganske uvæsentligt.« Man kan endvidere iagttage, hvordan man med sådanne indvendinger kvæler og til sidst også forjager indfaldene, endnu før de er blevet helt klare. For det første hænger man sig altså for meget i udgangsforestillingerne, i drømmeelementet selv, og for det andet forstyrrer man gennem selektion resultatet af den frie association. Hvis man ikke er alene ved drømmetydningen, men lader drømmen tyde af en anden, vil man meget tydeligt bemærke endnu et motiv, som viser sig i forbindelse med denne udvælgelsen af indfald. Man siger af og til til sig selv: »Nej, dette indfald er for ubehageligt – det vil eller kan jeg ikke meddele«.

Disse indvendinger truer åbenbart med at ødelægge hele vort positive resultat af arbejdet. Man må beskytte sig mod dem, og man gør dette hos sig selv ved det faste forsæt: at man ikke vil give efter for dem; hvis man tyder en andens drøm, beskytter man sig, idet man som ubrydelig regel siger til ham, at han ikke må udelukke noget indfald fra meddelelsen, selv om en af de fire indvendinger rejses mod at meddele det; at den er for uvigtig, for tåbelig, ikke hører hjemme her, eller at den er for pinlig at meddele. Han lover at følge denne regel, og man kan så bagefter ærgre sig over, hvor dårligt han i givet fald holder dette løfte. Man vil først være tilbøjelig til at se

forklaringen i, at han trods den autoritative forsikring ikke har fundet berettigelsen af den frie association indlysende, og man vil måske tænke på i første omgang at vinde ham teoretisk, idet man giver ham skrifter at læse eller sender ham til forelæsninger, ved hvilke han kan blive forvandlet til tilhænger af vore anskuelser om den frie association. Men sådanne fejldispositioner vil man blive afholdt fra ved den iagttagelse, at ved ens egen person, hvis overbevisning man dog kan være sikker på, dukker de pågældende kritiske indvendinger mod visse indfald også op, og at det først bagefter, på sin vis i anden instans, er muligt at rydde dem af vejen.

I stedet for at ærgre sig over drømmerens ulydighed kan man udnytte disse erfaringer til at lære noget nyt – noget, der er des vigtigere, jo mindre man har været forberedt på det. Man forstår, at arbejdet med drømmetydningen sker imod en *modstand*, der rejser sig imod det, og hvis udslag de nævnte kritiske indvendinger er. Denne modstand er uafhængig af drømmerens teoretiske overbevisning. Ja, man lærer endnu mere. Man gør den erfaring, at en sådan kritisk indvending aldrig er berettiget. Tværtimod: De indfald, man gerne vil undertrykke, viser sig *uden undtagelse* at være de vigtigste og de for stedfæstelsen af det ubevidste afgørende. Det er ligefrem en udmærkelse, når et indfald ledsages af en sådan indvending.

Denne modstand er noget fuldstændig nyt, et fænomen, vi har fundet ved hjælp af vore antagelser, uden at det var indeholdt i disse. Vi er ikke netop behageligt overrasket over denne nye faktor i vort regnestykke. Vi aner allerede, at den ikke vil lette vort arbejde. Den kunne forlede os til at lade hele besværet med drømmen blive liggende. Noget så uvigtigt som drømmen, og så tilmed sådanne vanskeligheder i stedet for en let og sikker teknik! Men på den anden side kan netop disse vanskeligheder ægge os og lade os formode, at arbejdet vil være umagen værd. Vi støder regelmæssigt på modstande, når vi fra den erstatning, som drømmeelementet betyder, vil trænge frem til dets skjulte ubevidste. Vi har altså lov til at mene, at der må skjule sig noget betydningsfuldt bag erstatningen. Hvortil elers de vanskeligheder, der vil holde tingene skjult? Når et barn ikke vil åbne den knyttede hånd for at vise, hvad det har i den, er det sikkert noget, det ikke har lov til at have.

I det øjeblik, vi indfører den dynamiske forestilling om en modstand i vor begrebsverden, må vi også tænke på, at dette moment er noget kvantitativt variabelt. Der kan findes større og mindre modstande, og vi er forberedt på, at disse forskelle

også vil vise sig under vort arbejde. Måske kan vi knytte en anden erfaring dertil, som vi også gør ved arbejdet på drømmetydningen. Der behøves nemlig ofte kun et eneste eller nogle få indfald til at bringe os fra drømmeelementet til det ubevidste, som ligger til grund, medens der i andre tilfælde kræves lange kæder af associationer og overvindelsen af mange kritiske indvendinger. Vi vil sige til os selv, at disse forskelligheder hænger sammen med de vekslende størrelser af modstanden, og vil sandsynligvis få ret. Når modstanden er ringe, er også erstatningen ikke langt borte fra det ubevidste; derimod medfører en stor modstand store forvrængninger af det ubevidste og dermed et langt tilbagetog fra erstatningen til det ubevidste.

Nu kunne det måske være på tide at tage en drøm og forsøge vor teknik på den for at se, om de forventninger, vi nærer til den, vil finde bekræftelse. Ja, men hvilken drøm skal vi vælge dertil? De ved ikke, hvor vanskelig denne afgørelse falder mig, og jeg kan heller ikke endnu forklare Dem, hvori vanskelighederne ligger. Der findes åbenbart drømme, der alt i alt kun er ganske lidt forvrænget, og det ville være bedst at begynde med sådanne. Men hvilke drømme er de mindst forvrængede? De forstandige og ikke-forvirrede, som jeg allerede har nævnt to eksempler på? Nej, så ville vi komme helt på vildspor! Undersøgelsen viser, at disse drømme har været ude for en overordentlig høj grad af forvrængning. Men hvis jeg giver afkald på at stille særlige betingelser og griber en tilfældig drøm, vil De sandsynligvis blive stærkt skuffet. Det kan være, at vi må konstatere en sådan mængde af indfald til de enkelte drømmeelementer, at arbejdet bliver fuldstændig uoverskueligt. Hvis vi skriver drømmen ned og sammenholder den med optegnelsen af alle indfaldene, kunne disse sidste let vise sig at udgøre det mangedobbelte af drømmeteksten. Det forekommer altså mest hensigtsmæssigt at udvælge flere, korte drømme til analyse, af hvilke hver enkelt i det mindste kan sige eller bekræfte *noget* for os. Dette vil vi også beslutte os til, hvis erfaringen ikke skulle vise os, hvor vi virkelig kan finde de lidet forvrængede drømme.

Jeg kender imidlertid endnu en udvej, der tilmed ligger på vor vej. I stedet for at gå i gang med tydningen af hele drømme vil vi indskrænke os til enkelte drømmeelementer og ved en række eksempler se, hvordan disse kan forklares ved anvendelsen af vor teknik.

a) En dame fortæller, at hun som barn tit drømte, at *Vorherre havde en spids papirhat på hovedet*. Hvordan vil De forstå

dette uden hendes hjælp? Det lyder jo ganske meningsløst. Det er ikke længere meningsløst, når denne dame fortæller os, at hun som barn tit fik sat en sådan papirhat på hovedet, fordi hun ikke kunne lade være med at skæve hen til sine søskendes tallerkener for at se, om nogen af dem havde fået mere end hun. Hatten skulle altså virke som skyklapper. Denne »historiske« oplysning blev givet uden den ringeste vanskelighed. Tydningen af dette element og dermed af hele den korte drøm sker let ved hjælp af et andet indfald, hun havde. »Da jeg havde hørt, at Vorherre er alvidende og ser alt,« sagde hun, »kan drømmen kun betyde, at jeg ved alt og ser alt ligesom Vorherre, selv om man vil hindre mig i det.« Dette eksempel er måske for simpelt.

b) En skeptisk kvindelig patient har en længere drøm, i hvilken det forekommer, at visse personer fortæller hende om min bog om »Der Witz« og roser den meget. Derpå nævnes der noget om en »Kanal«, måske en anden bog, i hvilken »kanal« forekommer eller noget andet med »kanal« ... hun ved det ikke ... det er ganske uklart.

Nu vil De sikkert være tilbøjelig til at tro, at elementet »kanal« vil unddrage sig tydning, fordi det selv er så ubestemt. De har ret i, at dette er en vanskelighed, men vanskeligheden ligger ikke i, at elementet er utydeligt; det er utydeligt af en anden grund – den samme som også gør tydningen vanskelig. Kvinden får ingen indfald ved ordet »kanal«, og jeg kan naturligvis heller ikke sige noget. Noget senere, i øvrigt den følgende dag, fortæller hun, at hun er kommet i tanker om, hvad der *måske* har relation dertil, nemlig også en vits, som hun engang havde hørt: På et skib mellem Dover og Calais taler en kendt forfatter med en englænder, der i en vis sammenhæng citerer ordsproget: *Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas* (fra det sublime til det latterlige er der kun et enkelt skridt). Forfatteren svarer: *Oui, le pas de Calais* – hvormed han vil sige, at han finder Frankrig storslået og England latterligt. Men *Pas de Calais* er jo en kanal, Canal la Manche, eller blot »Kanal«. De spørger nu, om jeg mener, dette indfald har noget at gøre med drømmen. Sikkert, siger jeg – det giver virkelig løsningen på det gådefulde drømmeelement. Eller vil De betvivle, at denne vits allerede inden drømmen var til stede som det ubevidste i elementet »kanal«? Kan De mene, at det først blev opfundet bagefter? Indfaldet vidner nemlig om den skepsis, der hos hende skjuler sig bag hendes påtrængende beundring, og modstanden er vel den fælles grund til begge dele – både at indfaldet kom så tøvende til hende, og at det til-

svarende drømmeelement faldt så ubestemt ud. De skal her betragte drømmeelementets forhold til det ubevidste, som ligger bagved. Det er som et lille stykke af dette ubevidste – som en hentydning til det; ved sin isolering er det blevet ganske uforståeligt.

c) En patient drømmer i en længere sammenhæng: *Omkring et bord af ejendommeligt form sidder flere medlemmer af hans familie etc.* Med hensyn til dette bord falder det ham ind, at han har set et sådant møbel ved et besøg hos en bestemt familie. Derpå fortsætter hans tanker: I denne familie bestod der et egenartet forhold mellem fader og søn; og han tilføjer snart, at det i grunden forholder sig tilsvarende mellem ham og hans fader. Bordet er altså optaget i drømmen for at betegne denne parallel.

Denne drømmer havde længe været fortrolig med drømme-tydningens krav. En anden person ville måske have taget anstød af, at en så ubetydelig detalje som et bords form blev gjort til genstand for efterforskning. Men vi mener virkelig, at intet i drømmen er tilfældigt eller ligegyldigt, og venter os netop oplysninger af opklaringen af sådanne ubetydelige og umotiverede detaljer. De, mine tilhørere, vil måske yderligere undre Dem over, at drømmearbejdet netop vælger et bord for at give udtryk for denne tanke: »Hos os går det til på samme måde som hos dem.« Men også dette har en forklaring, når De hører, at vedkommende familie hedder *Tischler*. Idet drømmeren lader sine pårørende tage plads ved dette bord, siger han, at også de er »Tischler«. Læg i øvrigt mærke til, hvordan man nødvendigvis må være indiskret ved meddelelsen af sådanne drømmetydninger. Dermed vil De forstå en af de vanskeligheder, jeg har antydnet for Dem, ved valget af eksempler. Jeg ville let have kunnet erstatte dette eksempel med et andet, men sandsynligvis ville jeg kun have kunnet undgå den omtalte indiskretion ved at begå en anden i stedet for.

Det forekommer mig nu at være tidspunktet til at indføre to nye udtryk, som vi for længst ville have kunnet anvende. Vi vil kalde det, som drømmen fortæller, for det *manifeste drømmeindhold*, og det skjulte, til hvilket vi skal komme ved at følge indfaldene, for de *latente drømmetanker*. Vi vil da lægge mærke til forholdene mellem manifeste drømmeindhold og latente drømmetanker, sådan som disse forhold viser sig i eksemplerne. I eksemplerne a) og b) er det manifeste element også en bestanddel af de latente tanker, men kun et lille stykke af disse. Af en stor, sammensat psykisk konstruktion i de ubevidste drømmetanker er et stykke også nået ind i den manifeste drøm

– som et fragment deraf eller i andre tilfælde som en hentydning dertil, som et stikord, en forkortelse i telegramstil. Tydningsarbejdet skal fuldstændiggøre dette brudstykke eller denne antydning, sådan som det særlig smukt lykkedes i eksempel a). Den ene forvrængningsmåde, hvori drømmearbejdet består, er altså, at den erstatter noget med et brudstykke eller en hentydning. I eksempel c) erkender vi yderligere et andet forhold, som vi ser renere og tydeligere udtrykt i de efterfølgende eksempler:

d) *Drømmeren trækker en dame (han kender) frem foran sengen.* Han finder selv gennem sit første indfald meningen med dette drømmeelement. Det betyder. Han *foretrækker* denne dame.

e) En anden drømmer, *at hans broder sidder i en kasse.* Det første indfald erstatter ordet *Kasten* med *Schrank* (skab), og det andet giver herpå tydingen: broderen *schränkt sich ein* (indskrænker sig).

f) *Drømmeren stiger op på et bjerg, fra hvilket han har en meget sjælden, vid udsigt.* Dette lyder jo ganske fornuftigt; der er måske intet at tyde i det – kun at finde ud af, hvilken reminiscens drømmen rører ved, og af hvilken grund den er blevet vakt her. Men De tager fejl; det viser sig, at denne drøm havde lige så stærkt behov for tyding som nogen anden og mere forvirret drøm. Drømmeren får nemlig i denne forbindelse ingen tanke på sine egne bjergbestigninger, men tænker på den omstændighed, at en bekendt af ham udgiver et »*Rundskue*«, der beskæftiger sig med vore forhold til de fjerneste dele af jorden. Den latente drømmetanke er altså her, at drømmeren identificerer sig med »*rundskueren*«.

De ser her en ny type på forholdet mellem manifest og latent drømmeelement: Det første er ikke så meget forvrængning af det sidste som fremstilling af dette, en plastisk, konkret billeddannelse deraf, som tager sit udgangspunkt i ordlyden. Men netop derved har vi igen en forvrængning, thi ved ordet har vi forlængst glemt, hvilket konkret billede det er fremgået af, og genkender det derfor ikke, efter at det er blevet erstattet med billedet. Når De betænker, at den manifeste drøm overvejen- de består af visuelle billeder, sjældnere af tanker og ord, kan De forstå, at denne form for forhold har en særlig betydning for drømmedannelsen. De vil også se, at det på denne måde er muligt at skabe erstatningsbilleder i den manifeste drøm for en lang række abstrakte tanker – billeder som samtidig tjener tilsløringshensigten. Dette er teknikken ved vor billedgåde. Hvad

grunden er til det skær af »vittighed«, som sådanne fremstillinger bærer i sig, er et særligt spørgsmål, som vi ikke behøver at berøre her.

En fjerde form for forhold mellem manifest og latent element må jeg foreløbig fortie for Dem, indtil vi er kommet til et stikord, der kan sætte det i relation til teknikken. Heller ikke til den tid vil jeg have givet Dem en fuldstændig opregning, men den vil dog være tilstrækkelig for vort formål.

Har De nu mod på at forsøge tydingen af en hel drøm? Lad os gøre forsøget og se, om vi er godt nok rustede til denne opgave. Jeg vil naturligvis ikke vælge en af de dunkleste, men dog en drøm, som viser drømmens egenskaber i udpræget grad.

En ung dame, der dog har været gift en del år, drømmer: *Hun sidder med sin mand i teatret; den ene side af parkettet er helt tom. Hendes mand fortæller hende, at Elise L. og dennes forlovede gerne havde villet i teatret samme aften, men at de kun kunne få dårlige pladser, 3 for 1 florin og 50 kreutzer, og dem kunne de jo ikke tage. Hun svarer, at det er der ingen ulykke sket ved.*

Det første, som den pågældende kvinde fortæller er, at anledningen til drømmen berøres i dennes manifeste indhold. Hendes mand havde virkelig fortalt hende, at Elise L., en omtrent jævnaldrende bekendt, netop havde forlovet sig. Drømmen er reaktionen på denne meddelelse. Vi ved allerede, at det ved mange drømme er let at påvise en sådan anledning fra dagen forinden, og at drømmeren tit uden vanskeligheder kan fortælle om denne sammenhæng. Den pågældende dame stiller også oplysninger til vor rådighed med hensyn til andre elementer i den manifeste drøm. Hvorfra kommer den detalje, at den ene side af parkettet er ubesat? Det er en hentydning til en virkelig begivenhed i sidste uge. Hun havde besluttet sig til at overvære en bestemt teaterforestilling og derfor taget billetter i meget god tid – så tidligt, at hun måtte betale forsalgstilæg. Da ægteparret kom i teatret, viste det sig, at hendes bekymring havde været overflødig, for den ene side af parkettet var næsten tom. Det havde været tidsnok, hvis hun havde købt billetterne på selve forestillingsdagen. Hendes mand undlod da heller ikke at drille hende, fordi hun havde været så forhastet. – Hvorfra stammede summen 1 florin og 50 kreutzer? Fra en helt anden sammenhæng, der intet har at gøre med det andet, men ligeledes hentyder til en meddelelse fra dagen før. Hendes svigerinde havde af sin mand fået 150 floriner og havde, få som hun var, skyndt sig hen til guldsmeden og købt et smykke

for pengene. – Hvorfor »3«? Det ved hun intet om, hvis man da ikke vil godtage det indfald, at den forlovede, Elise L., kun er tre måneder yngre end hun, der har været gift i næsten ti år. Og den tåbelighed, at man køber tre billetter, når man kun er to? Hertil siger hun intet og nægter i det hele taget at komme med yderligere indfald og oplysninger.

Med sine få indfald har hun dog givet os så meget materiale, at det derudfra er muligt at finde den latente drømmetanke. Det må slå os, at der i hendes kommentarer til drømmen på flere steder optræder tidsbestemmelser, som viser et fællesskab mellem de forskellige dele af materialet. Hun har købt billetterne for *tidligt*, hun har *forhastet* sig med det, så at hun måtte betale overpris; svigerinden har på lignende måde *skyndt* sig med at gå med pengene hen til guldsmeden for at købe et smykke for dem, som om hun kunne *komme for sent* til det. Lad os til dette understregede »for tidligt« og »forhastet« føje drømmens foranledning, nemlig meddelelsen om, at den kun 3 måneder yngre veninde alligevel har fået en god mand, og den i den hånlige ondtale af svigerinden udtrykte kritik: det var *tåbeligt* at forhaste sig sådan – så finder vi ligesom spontant følgende konstruktion af de latente drømmetanker, en konstruktion, for hvilken den manifeste drøm er en groft forvrængning:

»Det var dog *tåbeligt* af mig at skynde mig sådan med at blive gift! Af Elisens eksempel ser jeg, at jeg også havde kunnet få en mand senere.« (Det forhastede fremstilles ved hendes adfærd ved billetkøbet og svigerindens ved smykkekøbet. Teaterbesøget indtræder som erstatning for ægteskabet). Dette skulle da være hovedtanken; måske kan vi fortsætte, om end med ringere sikkerhed, fordi analysen her burde have flere indfald at støtte sig til: »Og jeg ville for disse penge kunne have fået en mand, der var 100 gange bedre!« (150 floriner er 100 gange mere end 1 fl. 50). Hvis vi turde indsætte ordet »medgift« i stedet for »penge«, ville det sige, at man køber manden gennem medgiften; både smykket og de dårlige billetter ville da stå i stedet for manden. Endnu bedre ville det være, om netop element »3« havde noget med en mand at gøre. Men så langt rækker vor forståelse endnu ikke. Vi har kun fundet ud af, at drømmen udtrykker *foragten* for hendes egen mand og beklagelsen over, at hun har *giftet sig så tidligt*.

Min opfattelse er, at vi vil blive mere overrasket og forvirret end tilfredsstillet af resultatet af denne første drømmetydning. For meget trænger sig på en gang ind på os – mere end vi

endnu kan klare. Vi mærker allerede, at vi ikke kan overkomme alt det, som denne drømmetydning lærer os. Lad os skynde os at isolere det, vi erkender som en sikker, ny erkendelse.

For det første: Det er mærkeligt, at hovedvægten i de latente tanker ligger på elementet »forhastet«; i den manifeste drøm er der intet at finde deraf. Uden analysen havde vi ikke kunnet have nogen anelse om, at dette moment spiller nogen som helst rolle. Det synes altså muligt, at netop hovedsagen, det centrale i de ubevidste tanker, udebliver i den manifeste drøm. Derved forandres indtrykket af hele drømmen radikalt. For det andet: I drømmen findes der en meningsløs sammenstilling, nemlig 3 for 1 fl. 50; i drømmetankerne slutter vi os til sætningen: Det var tåbeligt (at gifte sig så tidligt). Kan man afvise, at denne tanke »det var tåbeligt« netop fremstilles ved optagelsen af et absurd element i den manifeste drøm? For det tredje: En sammenlignende betragtning viser, at forholdet mellem manifeste og latente elementer ikke er simpelt – på ingen måde sådan, at et manifest element altid erstatter et latent. Der må tværtimod bestå en masserelation mellem to grupper, inden for hvilke et manifest element kan repræsentere flere latente eller et latent kan erstattes af flere manifeste.

Hvad angår drømmens mening og den drømmende kvindes forhold til denne, kunne der ligeledes siges mange overraskende ting. Hun anerkender nok tydningen, men hun undrer sig over den. Hun har ikke anet, at hun foragtede sin mand sådan, og ved heller ikke, hvorfor hun skulle gøre det. Her er der altså endnu meget uforståeligt. Jeg tror virkelig, at vi endnu ikke er udrustet til en drømmetydning, og at vi først må skaffe os yderligere undervisning, altså forberede os bedre.

8. FORELÆSNING

Drømme hos børn

Mine damer og herrer! Vi har indtryk af, at vi er gået for hurtigt frem. Lad os derfor gå et stykke tilbage. Før vi foretog det sidste forsøg på at løse drømmeforvrængningens problem med vor teknik, sagde vi til os selv, at det ville være det bedste at gå uden om dette problem ved at holde os til drømme, i hvilke forvrængningen er faldet bort eller kun er uvæsentlig – hvis der da findes sådanne drømme. Vi afviger derved igen fra den historiske udviklingslinje i vor erkendelse, thi i virkelig-

heden er man først efter konsekvent anvendelse af tydningsteknikken og efter fuldbyrdet analyse af de forvrængede drømme blevet opmærksom på eksistensen af drømme, der ikke er forvrænget.

De drømme, vi søger, findes hos børn. De er korte, klare, sammenhængende, lette at forstå, utvetydige og alligevel utvivlsomme drømme. Men tro dog ikke, at alle drømme hos børn er af denne art. Også drømmeforvrængningen indtræder meget tidligt i barnealderen, og man kender drømme hos børn fra fem til otte år, hvor man allerede ser alle elementer fra de senere drømme. Men hvis De indskrænker Dem til alderen fra begyndelsen af den kendte sjælelige aktivitet og indtil det fjerde og femte år, vil De se en række drømme, som har en karakter, der kan betegnes som infantil, og i de senere barneår kan man finde enkelte af samme art. Ja, også hos voksne personer optræder der under visse betingelser drømme, der ganske ligner de typisk infantile.

Af disse barnedrømme kan vi nu med stor lethed og sikkerhed skaffe os nogle oplysninger om drømmens væsen, om hvilke vi vil håbe, at de vil vise sig afgørende og almengyldige.

1. Man behøver for forståelsen af disse drømme ingen analyse, ikke anvendelse af nogen teknik. Man behøver ikke at udspørge det barn, der fortæller sin drøm. Men vi må vide noget om barnets liv. Der findes hver gang en oplevelse fra den foregående dag, der forklarer os drømmen. Drømmen er sjælelivets reaktion i søvnen på denne dagsoplevelse.

Vi vil høre nogle eksempler for at bygge vore fortsatte slutninger på dem.

a) En dreng på 22 måneder skal som gratulant overrække en kurv med kirsebær. Han gør det øjensynlig meget nødig, uagtet man lover ham, at han selv skal få nogle af dem. Den næste morgen fortæller han, at han har drømt: *He(r)mann spist alle kirsebærrene.*

b) En pige på 3¼ år er for første gang med på en sejltur. Da man skal gå i land, vil hun ikke op af båden og græder. Hun synes, at sejlladsen har varet for kort. Næste morgen: *I nat var jeg ude at sejle.* Vi tør vel tilføje, at denne sejltur varede længere.

c) En 5¼ årig dreng blev taget med på en udflugt til Eschernthal ved Hallstatt. Han havde hørt, at Hallstatt lå ved foden af Dachstein, et bjerg, som han havde vist stor interesse for. Fra familiens hus i Aussee havde man smuk udsigt til Dachstein, og i kikkert kunne man se Simony-hytten på bjergets top. Drengen havde flere gange prøvet på at finde den i kikkerten;

man vidste ikke, om det var lykkedes ham. Udflugten begyndte i forventningsfuld munter stemning. Så snart man fik øje på et nyt bjerg, spurgte drengen: »Er det Dachstein?« Han blev mere og mere nedtrykt, jo flere gange man besvarede dette spørgsmål benægtende, tav til sidst helt og ville ikke med på en lille spadseretur til et vandfald. De andre troede, at han var overtræt, men den næste morgen fortalte han henrykt: *I nat drømte jeg, at vi var ved Simony-hytten.* Det var altså med denne forventning, han havde deltaget i turen. Den eneste detalje, han oplyste, var noget, han havde hørt før: Man vandrer i seks timer op ad en trappeformet vej.

Disse tre drømme er nok til at give os alle de oplysninger, vi ønsker.

2. Vi ser, at disse barnedrømme ikke er meningsløse; de er *forståelige, fuldgyldige, sjælelige dannelser.* Jeg beder Dem huske det, jeg beskrev for Dem som den medicinske vurdering af drømmen – lignelsen om de umusikalske fingre, der farer hen over klaverets tangenter. De vil ikke kunne undgå at se, hvor skarpt disse barnedrømme kontrasterer mod denne opfattelse. Men det ville også være for ejendommeligt, hvis netop barnet i søvne præsterede fuldstændige sjælelige ydelser, hvor den voksne i samme situation nøjes med trækningagtige reaktioner. Vi har desuden god grund til at tro, at barnet sover bedre og dybere.

3. Disse drømme opviser ingen drømmeforvrængning og behøver derfor intet tydningsarbejde. Her falder den manifesterede og den latente drøm sammen. *Drømmeforvrængningen hører altså ikke til drømmens væsen.* Jeg tør gå ud fra, at der dermed falder en sten fra Deres hjerte. Men en lille smule drømmeforvrængning, en vis forskel mellem det manifesterede drømmeindhold og de latente drømmetanker vil vi ved nærmere overvejelse blive nødt til at erkende også ved disse drømme.

4. Barnedrømmen er reaktionen på en af dagens oplevelser, der har efterladt en beklagelse, en længsel eller et uopfyldt ønske. *Drømmen bringer den direkte, utilsørede opfyldelse af dette ønske.* Tænk nu på vore betragtninger om betydningen af de somatiske stimuli udefra og indefra som forstyrrelser af søvnen og fremkaldere af drømme. Vi har herom fastslået ganske sikre kendsgerninger, men kan kun forklare et ringe antal drømme på denne måde. I disse barnedrømme tyder intet på indvirkning af sådanne somatiske stimuli; her kan vi ikke tage fejl, for drømmene er fuldt forståelige og lette at overse. Men derfor behøver vi ikke at opgive drømmens stimulus-ætiologi. \ kan

blot spørge, hvorfor vi til at begynde med har glemt, at der foruden de somatiske også findes sjælelige, søvnforstyrrende impulser. Vi ved jo, at det er disse rørelser, der oftest er skyld i forstyrrelsen af den voksnes søvn, idet de forhindrer ham i at realisere den sjælelige situation, som betinger søvnen, interessens bortdragning fra verden. Han vil nødig afbryde livet og hellere fortsætte arbejdet med de ting, der optager ham, og derfor sover han ikke. For barnet er en sådan sjælelig stimulus, der forstyrrer søvnen, altså det uopfyldte ønske, på hvilket det reagerer med drømmen.

5. Herfra får vi da ad den korteste vej oplysning om drømmens funktion. Drømmen som reaktion på den psykiske stimulus må have den betydning, at den ophæver denne stimulus, så at den fjernes, og søvnen derefter kan fortsættes. Vi ved endnu ikke, hvordan denne ophævelse muliggøres dynamisk gennem drømmen, men vi ser allerede, at *drømmen ikke er søvnforstyrrelsen*, sådan som man beskylder den for, *men søvnens vogter, som holder søvnforstyrrelserne borte.* Vi mener ganske vist, at vi ville have sovet bedre, hvis drømmen ikke havde været, men deri har vi uret: i virkeligheden ville vi slet ikke have sovet uden drømmens hjælp. Det er dens fortjeneste, at vi overhovedet har sovet så godt, som vi har. Den kunne blot ikke undgå at forstyrre os noget, ligesom natvægteren ofte ikke kan lade være med at gøre nogen støj, mens han jager de fredsforstyrrelser bort, der vil vække os med deres larm.

6. At et ønske er fremkalderen af drømmen og ønskets opfyldelse dennes indhold er drømmens ene væsentlige karaktertræk. Det andet, lige så konstante, er, at drømmen ikke ganske simpelt bringer en tanke til udtryk, men skildrer dette ønske som opfyldt i form af hallucinatorisk oplevelse. *Jeg ville gerne sejle en tur*, lyder det ønske, der giver impulsen til drømmen; drømmen selv har som indhold: *Jeg sejler en tur.* Der består altså også for disse simple barnedrømme en forskel mellem latent og manifest drøm, sker en forvrængning af den latente drømmetanke, altså *tankens omsætning til oplevelse.* Ved tydningen af drømmen må denne forandring fremfor alt tilbageføres. Hvis dette skulle vise sig at være et af drømmens almindeligste karaktertræk, så skal det tidligere refererede drømmefragment »*jeg ser min broder i en kasse*« altså ikke oversættes ved »*min broder schränkt sich ein*«, men: »*jeg vil gerne have, at min broder indskrænker sig, min broder skal indskrænke sig.*« Af de to her anførte almene karaktertræk ved drømmen har den anden åbenbart bedre udsigt til at blive anerkendt uden modsigelse,

end den første. Først gennem vidtforgrene undersøgelser vil vi kunne fastslå, at drømmens »fremkaldelse« altid må være et ønske og ikke blot kan være en bekymring, et forsæt eller en bebrejdelse; men dette har ingen indflydelse på den anden karakteregenskab – at drømmen ikke blot gengiver denne stimulans, men ophæver, fjerner, likviderer den ved en art oplevelse.

7. I tilslutning til disse karaktertræk ved drømmen kan vi også på ny optage sammenligningen af drømmen med fejlreaktionen. Ved denne sidste sonderer vi imellem en forstyrrende og en forstyrret tendens, og fejlreaktionen er et kompromis mellem disse to. Drømmen lader sig indpasse i samme skema. Den forstyrrede tendens kan i drømmen ikke være nogen anden end tendensen til at sove. Den forstyrrende tendens erstatter vi ved den psykiske stimulus, lad os altså sige det ønske, der kræver opfyldelse, eftersom vi endnu ikke har lært nogen anden søvnforstyrrende sjælelig stimulus at kende. Drømmen er også her resultatet af et kompromis. Man sover, men man oplever alligevel opfyldelsen af et ønske; man tilfredsstiller et ønske, men fortsætter samtidig søvnen. Begge dele er delvis gennemført, delvis opgivet.

8. De husker nok, at vi engang ventede os en vej til forståelsen af drømmeproblemerne ud fra den kendsgerning, at visse for os meget gennemskuelige fantasikonstruktioner kaldes for »dagdrømme«. Disse dagdrømme er virkelig ønskeopfyldelser, opfyldelser af ærgerrige og erotiske ønsker, som er os velkendte, men de er tænkte, om end man forestiller sig dem meget levende, men aldrig hallucinatorisk oplevede. Af drømmens to hovedegenskaber fastholdes altså her den mindst sikrede, medens den anden helt falder bort som værende afhængig af søvntilstanden og urealiserbar i vågen tilstand. I sprogbrugen ligger der altså en anelse om, at ønskeopfyldelsen er et hovedtræk ved drømmen. Dertil kommer, at hvis oplevelsen i drømmen kun er en gennem søvntilstandens betingelser muliggjort, forvandlede fantasien, altså et »natligt dagdrømmeri«, så forstår vi allerede, at drømmedannelsens proces kan ophæve den natlige stimulus og medføre tilfredsstillelse, thi også dagdrømmeriet er jo en aktivitet, der er forbundet med tilfredsstillelse og kun praktiseres for dennes skyld.

Ikke blot denne, men også en anden sprogbrug ytrer sig i samme betydning. Bekendte ordsprog siger: »Svinet drømmer om agern, gåsen om majs«, og »Hvad drømmer hønen om? Om korn.« Ordsproget stiger altså endnu længere ned end vi, fra

barnet til dyret, og hævder, at drømmens indhold er tilfredsstillelsen af et behov. Talrige vendinger synes at antyde dette, som f. eks. »drømmeagtig smukt«, »det kunne ikke falde mig ind i drømme«, »det har jeg ikke forestillet mig i mine dristigste drømme.« Her har sprogbrugen taget åbenlyst parti. Der findes jo også angstdrømme og drømme med pinligt eller ligegyldigt indhold, men de har ikke stimuleret sprogbrugen til særlige dannelser. Den kender nok »onde drømme«, men for den er drømmen som helhed dog kun en liflig opfyldelse af ønsker. Der findes heller ikke noget ordsprog, der ville forsikre os om, at svinet eller gåsen drømmer om at blive slagtet.

Det er naturligvis utænkeligt, at drømmens ønskeopfyldende karakter ikke skulle være blevet bemærket af de forfattere, der har skrevet om drømmen. Dette er da også sket meget ofte, men det er ikke faldet nogen af dem ind at anerkende denne karakter som generel og tage den som nøglepunkt til forklaringen af drømmen. Vi kan meget vel tænke os – og vil også gå nærmere ind herpå – hvad der kan have afholdt dem fra det.

Men se nu, hvilket væld af oplysninger, vi har fået ved at studere barnedrømmene – filmet næsten uden besvær! Drømmens funktion som søvnens vogter, dens opståen af to konkurrerende tendenser, af hvilke den ene, nemlig trangten til søvn, holder sig konstant, mens den anden stræber efter at tilfredsstille en psykisk stimulus – og endvidere beviset for, at drømmen er en meningsfyldt, psykisk dannelse og endelig dens to hovedkaraktertræk: ønskeopfyldelse og hallucinatorisk oplevelse. Og samtidig har vi næsten kunnet glemme, at vi arbejder med psykoanalyse. Ud over tilknytningen til fejlreaktionerne havde vort arbejde intet specifikt præg. Enhver psykolog, der ikke ved noget om psykoanalysens forudsætninger, havde kunnet give denne forklaring på barnedrømmene. Hvorfor har ingen gjort det?

Hvis der kun fandtes sådanne drømme som de infantile, ville problemet være løst, vor opgave afsluttet, tilmed uden at udspørge drømmeren, uden at inddrage det ubevidste, og uden at gøre brug af den frie association. Her ligger nu åbenbart forsettelsen af vor opgave. Vi har allerede gentagne gange gjort den erfaring, at karaktertræk, der blev udgivet for at være almenlydige, senere kun bekræftedes af et vist antal og en vis art af drømme. Det drejer sig altså for os om at konstatere, om de af barnedrømmene udledede almindelige karaktertræk er mere holdbare, om de også gælder for de drømme, der ikke er gennemskuelige, og hvis manifesterede indhold ikke røber nogen relation til et uopfyldt ønske fra den vågne tilstand. Vi mener, at

disse andre drømme må have været udsat for en vidtgående forvrængning, og at vi derfor i første omgang ikke bør bedømme dem. Vi aner også, at vi til opklaring af denne forvrængning vil få brug for den psykoanalytiske teknik, som vi kunne undvære, da vi nylig nåede til en forståelse af barne-drømmene.

Der findes i hvert fald endnu en gruppe drømme, som er uforvrængede, og som – ligesom barnedrømmene – let lader sig identificere som ønskeopfyldelser. Det er de drømme, der hele livet igennem fremkaldes af de imperative legemsbehov: sult, tørst, seksualdrift, altså ønskeopfyldelser som reaktioner på indre somatiske stimuli. Således har jeg hos en 19 måneder gammel pige konstateret en drøm, der bestod af en spiseseddel med tilføjelse af hendes navn (*Anna F. ... Jordbær, blåbær, æggesnaps, grød*) som reaktion på en dag, da hun skulle sulte på grund af dårlig mave – en lidelse, der netop skyldtes de i drømmen omtalte bær. Samtidig måtte også barnets bedstemoder – tilsammen var de netop halvfjerds år – på grund af uro i sin nyre faste en dag, og hun drømte samme nat, at hun var inviteret ud og blev beværtet med de mest ud-søgte lækkerbidskener. Iagttagelser af fanger, som man lader sulte, og personer, der udstår savn på rejser og ekspeditioner, viser, at der under disse forhold regelmæssigt drømmes om tilfredsstillelsen af disse behov. Således fortæller *Otto Norden-skjöld* i sin bog »Antarctic« (1904) om det mandskab, der overvintrede sammen med ham (1. bind, side 336): »Meget betegnende for vore inderste tankers retning var vore drømme, der aldrig havde været mere levende og talrige end netop nu. Selv de af vore kammerater, der ellers kun drømte undtagelsesvis, kunne nu fortælle lange historier hver morgen, når vi udvekslede vore seneste erfaringer fra denne fantasiverden. De drejede sig alle sammen om den omverden, der nu lå så langt borte, men var tit tilpasset til vore nuværende forhold ... Mad og drikke var i øvrigt de centrer, om hvilke vore drømme hyppigst drejede sig. En af os, der om natten excellerede i at gå til store middagsselskaber, var kisteglad, når han om morgenen kunne rapportere, at han havde indtaget 'en diner med tre retter'. En anden drømte om tobak, hele bjerge af tobak, og atter andre drømte om skibe, der for fulde søjl kom brusende hen over det åbne vand. Endnu en drøm fortjener at blive nævnt: Postbudet kommer med breve og giver en lang forklaring om, hvorfor han først kommer så sent. Han havde afleveret brevene forkert, og først efter stort besvær var det lykke-

des ham at få fat på dem igen. Naturligvis beskæftigede man sig i søvne med endnu besynderligere ting, men manglen på fantasi i næsten alle de drømme, som jeg selv drømte eller hørte om, var påfaldende. Det ville sikkert være af stor psykologisk interesse, hvis alle disse drømme blev nedskrevet. Men man vil let kunne forstå, hvor meget vi længtes efter søvnen, når den kunne byde enhver af os det, han hedest begærede.« Efter *Du Prel* vil jeg citere: »Da Mungo Park under en rejse i Afrika var nær ved at tørste ihjel, drømte han ustandselig om vandrige dale og friske marker i sin hjemstavn. Tilsvarende så også Trenck, der pintes af sult i tårnkammeret i Magdeburg, sig omgivet af overdådige måltider, og George Back, deltager i Franklins første ekspedition, drømte, da han som følge af frygtelige savn var døden nær, ustandselig om yppige måltider.«

Den, der ved nydelsen af stærkt krydrede spiser til aften fremkalder naturlig tørst, kommer let til at drømme, at han drikker. Det er naturligvis umuligt at fjerne en stærk spise- eller drikke-trang gennem drømmen; man vågner tørstig af en sådan drøm for at drikke. Drømmens ydelse er i dette tilfælde af praktisk ringe værdi, men det er ikke mindre klart, at den fremkaldtes med det formål at bevare søvnen mod den stimulus, der nødte en til at vågne og handle. Tilfredsstillelsesdrømmene hjælper tit drømmeren ud over svagere grader af disse behov.

Ligeledes skaffer drømmen tilfredsstillelse under indflydelse af seksualimpulser, men her foreligger der ejendommeligheder, som er værd at nævne. Som følge af det særlige ved kønsdriften, at den er en grad mindre afhængig af sit objekt end tørst, kan tilfredsstillelsen i pollutionsdrømmen være virkelig, og som følge af visse vanskeligheder, som senere skal blive nævnt, i relation til objektet sker det særlig hyppigt, at den reale tilfredsstillelse alligevel forbindes med et utydeligt eller forvrænget drømmeindhold. Denne ejendommelighed ved pollutionsdrømmene gør, som *O. Rank* har udtalt, disse til gunstige objekter for studiet af drømmeforvrængningen. Alle behovdrømme hos voksne plejer i øvrigt ud over tilfredsstillelsen at indeholde noget andet, der stammer fra rent psykiske stimuluskilder og dette kræver en nærmere tydning, for at man kan forstå det.

Vi vil i øvrigt ikke påstå, at de på infantil måde dannede ønskeopfyldelsesdrømme hos voksne kun forekommer som reaktioner på de nævnte imperative behov. Vi kender lige så godt korte og klare drømme af denne art under indflydelse af visse dominerende situationer, der stammer fra utvivlsomt psykiske

stimulus-kilder. Dette gælder f. eks. utålmodighedsdrømmene, når nogen har truffet forberedelser til en rejse, en for vedkommende vigtig forestilling, et foredrag eller besøg og nu drømmer om den for tidlige opfyldelse af sin forventning, det vil sige at man natten før oplevelsen ser sig selv ankomme til målet, i teatret eller i samtale med den, man ville besøge. Tilsvarende gælder for de med rette såkaldte »bekvemmelighedsdrømme«, når nogen, der gerne vil sove længe, drømmer, at han allerede er stået op, vasker sig eller er i skole, mens vedkommende i virkeligheden sover videre, altså hellere står op i drømmen end i virkeligheden. Det ønske om at sove, som vi har set er regelmæssigt medvirkende ved drømmedannelsen, træder i disse drømme åbenlyst frem og viser sig at være den væsentligste kilde til drømmen. Behovet for at sove stiller sig med god ret ved siden af de andre store legemlige behov.

Jeg kan her henvise til det billede af *Schwind* fra Schackgalleriet i München, hvor maleren helt rigtigt har opfattet en drøms opståen af en dominerende situation. Det er »En fanges drøm«, der ikke kan have andet indhold end hans befrielse. Det er en meget rigtig tanke, at befrielsen skal ske gennem vinduet, for gennem dette er den lysimpuls trængt ind, som gør ende på fangens søvn. Gnomerne, som står oven over hinanden, repræsenterer vel de successive stillinger, han vil være nødt til at indtage, når han klatrer op til vinduet, og medmindre jeg tillægger kunstneren for dybe hensigter, bærer den øverste af gnomerne, der gennemsaver gitteret, altså gør det, som fangen selv gerne vil gøre, dennes egne træk.

Ved alle drømme undtagen barnedrømmene og drømme af infantil type træder som allerede sagt drømmeforvrængningen i vejen for os. Vi kan i første omgang ikke sige, om disse drømme er ønskeopfyldelser, sådan som vi formoder; vi kan ikke af deres manifeste indhold slutte os til, hvilken psykisk stimulus der er deres oprindelse, og vi kan ikke påvise den impuls, der fremkaldte dem. De må tydes, d.v.s. oversættes, forvrængningen må tilbageføres og deres manifeste indhold erstattes af det latente, før vi kan fælde dom over hvorvidt det ved de infantile drømme konstaterede tør gøre krav på gyldighed for alle drømme.

9. FORELÆSNING

Drømmecensuren

Mine damer og herrer! Vi har af studiet af barnedrømmene lært drømmens opståen, væsen og funktion at kende. *Drømmene er fænomener, der fjerner søvnforstyrrende (psykiske) stimuli ved at hallucinere deres tilfredsstillelse.* Af de voksnes drømme har vi ganske vist kun kunnet forklare én gruppe, nemlig den, vi har betegnet som drømme af den infantile type. Hvordan det forholder sig med de andre, ved vi endnu ikke, men vi forstår dem heller ikke. Vi har foreløbig nået et resultat, hvis betydning vi ikke vil undervurdere. Hver gang en drøm er fuldt forståelig for os, viser den sig at være en hallucineret ønskeopfyldelse. Dette kan ikke være noget tilfældigt og ikke være os lige gyldigt.

Om drømme af anden art antager vi på grund af forskellige overvejelser og i analogi med opfattelsen af fejlreaktionerne, at der er tale om en forvrænget erstatning for noget, vi ikke kender til, og at drømmen først må føres tilbage til dette. Undersøgelsen, forståelsen af denne *drømmeforvrængning*, er nu vor næste opgave.

Drømmeforvrængningen er den faktor, der får drømmen til at forekomme os fremmedartet og uforståelig. Vi vil gerne vide flere ting om den: For det første vil vi gerne vide, hvor forvrængningen stammer fra, d.v.s. dens dynamik, for det andet, hvad den gør, og endelig, hvordan den gør det. Vi kan også sige, at drømmeforvrængningen er drømmearbejdets værk. Vi vil nu beskrive drømmearbejdet og finde ud af, hvilke kræfter der virker i det.

Jeg beder Dem nu høre følgende drøm, der er nedskrevet af en dame fra vor kreds [1] og efter hendes eget udsagn stammer fra en højt anset, fint dannet midaldrende dame. Der er ikke foretaget nogen analyse af denne drøm. Vor referent bemærker, at den for psykoanalytikere ingen tydning behøver. Den ældre dame har heller ikke selv tydet den, men hun har bedømt den og fordømt den, som om hun forstod at tyde den, for hun udtalte om drømmen: »Og den slags afskyeligt, dumt stads drømmer en halvtredsårig kvinde, der dag og nat ikke har tanke for andet end sit barn!«

Og nu til drømmen om »kærlighedstjenesten«. »Hun går ind på garnisonssygehus nr. 1 og siger til portneren, at hun gerne

1. Fru dr. von Hug-Hellmuth.

vil tale med reservelæge ... (hun nævner et navn, hun ikke selv kender), da hun vil gøre tjeneste på hospitalet. Hun fremhæver ordet tjeneste på en sådan måde, at underofficeren straks kan mærke, at det drejer sig om kærligheds-tjeneste. Da hun er en ældre dame, ladér han hende efter nogen tåven passere. Men i stedet for at komme til reservelægen kommer hun ind i et stort, skummelt værelse, hvor mange officerer og militærlæger står eller sidder ved et langt bord. Hun henvender sig til en overlæge, der forstår hende efter få ord. Ordlyden af hendes tale i drømmen er: 'Jeg og talrige andre kvinder og unge piger i Wien er parat til uden persons anseelse over for soldater, mand-skab og officerer at ...' Her følger i drømme en mumlen, men at ordene er blevet rigtigt forstået af alle tilstedeværende, ser hun af de dels forlegne, dels spydige ansigtsudtryk hos of-ficererne. Damen fortsætter: 'Jeg ved, at vor beslutning lyder ejendommelig, men det er vor bitre alvor. Soldaten i felten bliver heller ikke spurgt, om han vil dø eller ej.' Der følger en minut-lang, pinlig tavshed. Overlægen lægger armen om hendes liv og siger: 'Ærede frue, lad os nu sætte, at det virkelig kom så vidt ...' (Mumlen). Hun gør sig fri med den tanke: De er alle-sammen ens, og svarer: 'Min Gud, jeg er en gammel kone og vil måske slet ikke være i stand til at komme. I øvrigt må én betin-gelse overholdes i givet fald: hensynet til alderen, for at ikke en ældre kvinde og en ganske ung fyr skal ... (mumlen); det ville være forfærdeligt'. - Overlægen: 'Det forstår jeg udmærket'. Nogle officerer, deriblandt en, der for mange år siden havde kurtiseret hende, ler nu højt, og damen ønsker at blive ført til den reservelæge, hun kender, for at alt kan blive ordnet. Nu opdager hun til sin store bestyrtelse, at hun ikke kender hans navn. Overlægen henviser hende alligevel høfligt og ærbødigt til at gå ad en meget smal vindeltrappe af jern, der fører direkte fra værelset og op til de øverste etager, op til anden sal. Mens hun er på vej op, hører hun en officer sige: 'Det er en enorm beslutning, uanset om kvinden er ung eller gammel. Den har min ubetingede respekt'.

Med fornemmelsen af kun at gøre sin pligt vandrer hun op ad en uendelig trappe.«

Denne drøm gentages i løbet af få uger to gange med - som damen siger - »ganske ubetydelige og ret meningsløse ændringer.«

Drømmen svarer i sit forløb til en dagdrøm eller fantasi; den har kun få brudsteder, og mangen enkelthed i dens indhold kunne have været opklaret ved undersøgelse, men som De ved,

har en sådan ikke fundet sted. Det påfaldende og for os inter-essante er imidlertid, at drømmen opviser flere lakuner - ikke i erindringer, men i indholdet. På tre steder er indholdet ligesom udslukket; de replikker, i hvilke disse lakuner forekommer, af-brydes af en mumlen. Da vi ikke har anstillet nogen analyse, har vi strengt taget ingen ret til at udtale os om drømmens mening. Men der er givet antydninger, af hvilke noget kan sluttes, f. eks. i ordet »kærlighedstjeneste«, og navnlig nøder de replikker, der kommer umiddelbart inden den nævnte mum-len, til suppleringer, der kun kan falde ganske utvetydigt ud. Hvis vi indsætter disse, fremkommer der en fantasi af det ind-hold, at den drømmende kvinde er parat til som opfyldelse af en patriotisk pligt at stille sin person til rådighed til tilfreds-stillelse af militærpersonernes - officerers som meniges - ero-tiske behov. Dette er vissest højst anstødeligt, et mønster på en frækt vellystigt fantasi, men - det forekommer slet ikke i drøm-men. Netop der, hvor sammenhængen ville kræve denne be-kendelse, høres i den manifeste drøm en utydelig mumlen: no-get er gået tabt eller blevet undertrykt.

Jeg håber, at De erkender det som noget nærliggende, at netop det anstødelige i disse passager var motivet til deres un-dertrykkelse. Men hvor finder De en parallel til dette fænomen? I vore dage behøver De ikke at søge længe. Tag en tilfæl-dig politisk avis i hånden, og De vil da finde, at mange steder er teksten blevet borte, så at det hvide papir skinner igennem i stedet for ordene. På disse tomme steder har der stået noget, der var den høje censur ubelejligt, og derfor blev det fjernet. De synes, at det er en skam, for det var sikkert det interessan-teste - det var »de bedste steder«.

Ved andre lejligheder har censuren ikke virket ind på den færdige sats. Forfatteren har forudset, hvilke steder man kunne vente censurens kritik, og har derfor forebyggende mildnet dem, modificeret dem let eller ladet sig nøje med tilnærmel-ser og hentydninger til det, der ellers ville flyde ud af hans pen. Så har bladet ganske vist ingen tomme steder, men af visse omsvøb og dunkelheder i udtrykket vil De kunne se, at forfat-teren på forhånd har taget hensyn til censuren.

Lad os nu fastholde denne parallel. Vi siger, at også de ude-ladte, af en mumlen tilslørede drømmereplikker, er blevet bragt som ofre for en censur. Vi taler direkte om en *drømmecensur*, som har en vis andel i drømmeforvrængningen. Overalt, hvor der er lakuner i den manifeste drøm, er det drømmecensurens skyld. Vi bør også gå videre og erkende et udslag af censuren

hver gang, når et drømmeelement erindres særlig svagt, ubestemt og tvivlsomt, mellem andre, der ellers træder tydeligt frem. Men det er kun sjældent, at censuren ytrer sig så utilsløret, så naivt, kunne man sige, som i eksemplet med drømmen om »kærlighedstjenesten«. Langt oftere gør censur af en anden type sig gældende: ved produktion af svækkende modifikationer, tilnærmelser og hentydninger i stedet for det egentlige.

Drømmecensuren virker også på en tredje måde, som jeg dog ikke har nogen parallel til fra bladcensurens domæne; men netop denne tredje måde kan jeg demonstrere ved hjælp af det eneste hidtil analyserede drømmeeksempel. De husker jo drømmen om de »tre tarvelige teaterbilletter til 1,50«. I denne drøms latente tanker stod elementet »forhastet, for tidligt« i forgrunden. Meningen var: Det var tåbeligt at gifte sig så *tidligt* – det var også tåbeligt at bestille teaterbilletter så *tidligt* – det var latterligt af svigerinden at give sine penge så *hastigt* ud til et smykke. Af dette centrale element i drømmetankerne er intet gået over i den manifeste drøm; her er teaterbesøget og billetkøbet rykket ind i centrum. Gennem denne forskydning af tyngdepunktet, denne omgruppering af indholdselementerne, bliver den manifeste drøm så ulig de latente drømmetanker, at ingen ville formode disse sidste bag den manifeste drøm. Denne tyngdepunktsforskydning er et hovedmiddel for drømmeforvrængningen og giver drømmen den fremmedartethed, som følge af hvilken drømmeren selv måske ikke vil anerkende den som sit eget værk.

Udeladelse, modifikation og omgruppering af materialet er altså virkningerne af drømmecensuren og midlerne for drømmeforvrængningen. Drømmecensuren selv er ophavsmand eller en af ophavsmændene til drømmeforvrængningen, som vi nu er optaget af at undersøge. Modifikation og omordning plejer vi også at sammenfatte under navnet »forskydning«.

Efter disse bemærkninger om drømmecensurens virkninger vil vi nu vende os til dens dynamik. Jeg håber, at De ikke opfatter udtrykket alt for antropomorft, og at De ikke forestiller Dem drømmecensuren som en lille streng mandsling eller en ånd, der bor i et lille hjerne-kammer og forvalter sit embede her, men heller ikke alt for lokalbetonet, så at De tænker på et »hjerne-centrum«, fra hvilket en sådan censurerende indflydelse udgår, der ville ophæves med beskadigelsen eller fjernelsen af dette centrum. Det er foreløbig ikke andet end et meget nyttigt udtryk for en dynamisk relation. Dette ord hindrer os ikke i at spørge, ud fra hvilke principper en sådan indflydelse øves, og på

hvilke den øves. Det vil heller ikke forbavse os at få at vide, at vi allerede en gang tidligere er stødt på drømmecensuren, måske uden at kende den.

Dette er nemlig virkelig tilfældet. Husk på, at vi gjorde en overraskende erfaring, da vi begyndte at anvende vor frie associationsteknik. Vi så da, at vore anstrengelser for at nå fra drømmeelementet til det ubevidste element, hvis erstatning det er, stødte på en *modstand*. Denne modstand, sagde vi, kan være af forskellig størrelse – den ene gang kæmpestor, den anden gang ret uvæsentlig. I vort sidste eksempl behøver vi kun at passere få mellemlid i vort tydningsarbejde, men når modstanden er stor, må vi igennem lange associationskæder, der fører langt bort fra drømmeelementet, og må undervejs overvinde alle de vanskeligheder, der rejser sig som kritiske indvendinger mod indfaldet. Det, der møder os som modstand ved tydningsarbejdet, genfinder vi som drømmecensur i drømmearbejdet. Tydningsmodstanden er kun objektivering af drømmecensuren. Den beviser også for os, at censurens kraft ikke er udtømt med at fremkalde drømmeforvrængningen, og at den derefter skulle være udslukt, men at denne censur lever videre som varig institution og med den hensigt at opretholde forvrængningen. Ligesom styrken i modstanden vekslede ved tydningen for hvert enkelt element, er også den af censuren fremkaldte forvrængning blevet af forskellig størrelse for hvert enkelt element i den samme drøm. Sammenligner man manifest og latent drøm, så ser man, at enkelte latente elementer er fuldstændigt elimineret, andre mere eller mindre modificeret og atter andre uforandrede, ja, måske i forstærket form optaget i det manifeste drømmeindhold.

Vi ville imidlertid undersøge, hvilke tendenser censuren udøver, og imod hvilke den rettes. Dette for forståelsen af drømmen, ja, måske af menneskelivet, fundamentale spørgsmål er nu let at besvare, når vi skuer ud over rækken af de drømme, det er lykkedes os at tyde. De tendenser, som censuren udøver, er sådanne, som anerkendes af drømmerens domme i vågen tilstand – i hvilke han føler sig enig. De kan være sikre på, mine tilhørere, at hvis De afviser en korrekt gennemført tydning af en af Deres egne drømme, så gør De det ud fra de samme motiver som dem, med hvilke drømmecensuren blev udøvet, drømmeforvrængningen produceret og tydningen nødvendiggjort. Tænk på den 50-årige dames drøm. Uden at have tydet sin drøm finder hun den afskyelig, men hun ville blive endnu mere rystet, hvis fru dr. v. Hug havde fortalt hende noget om den umiskendelige tydning, og netop på grund af denne fordømmelse er de mest

anstødelige steder i hendes drøm blevet erstattet med en mumlen.

De tendenser, mod hvilke drømmecensuren retter sig, må man dog først beskrive fra denne instans' eget standpunkt. Man kan da kun sige, at de er af absolut forkastelig natur, anstødelige i etisk, æstetisk, social henseende, ting, som man slet ikke tør tænke på eller dog kun tænker på med væmmelse. Fremfor alt er disse censurerede ønsker, der i drømmen er nået til et forvrænget udtryk, ytringer af en grænse- og hensynløs egoisme. Ens eget jeg viser sig i enhver drøm og spiller i enhver drøm hovedrollen, og dette gælder også, når det forstår at skjule sig godt for det manifeste indhold. Denne drømmens *sacro egoismo* er sikkert ikke uden sammenhæng med indstillingen til at sove – en indstilling, der jo består i interessens bortledning fra hele omverdenen.

Det fra alle etiske lænker befriede jeg er også enigt med alle seksualdriftens krav – både sådanne, der for længst er fordømt af vor æstetiske opdragelse, og sådanne, som strider mod alle moralske krav til begrænsning. Lystbegæret – libidoen, som vi siger – vælger sine objekter hæmningsløst, endda helst de forbudne: Ikke kun næstens hustru, men fremfor alt incestuøse objekter, der ifølge menneskelig vedtægt er urørlige: hos manden moder og søster, hos kvinden fader og broder. (Også den 50-årige dames drøm er incestuøs, idet dens libido umiskendeligt er rettet mod sønnen). Lyster, som vi mener ligger fjernt fra den menneskelige natur, viser sig stærke nok til at fremkalde drømme. Også hadet får uhæmmet udløsning. Havn- og dødsønsker mod de nærmeste, de i dagliglivet højest elskede: forældre, søskende, ægtefælle, éns egne børn, er intet usædvanligt. Disse censurerede ønsker synes at stige op af et sandt helvede. Efter at vi har tydet dem i vågen tilstand, synes ingen censur os at være hård nok mod dem.

Men ret nu ingen bebrejdelser mod selve drømmen på grund af dette slemme indhold. De må jo ikke glemme, at den har den harmløse, ja, nyttige funktion at bevare søvnen mod forstyrrelse. En sådan ondskab ligger ikke i drømmens væsen. De ved jo også, at der findes drømme, der lader sig erkende som tilfredsstillende af berettigede ønsker og påtrængende legemlige behov. Disse drømme har ganske vist ingen forvrængning, men behøver den heller ikke; de kan udføre deres funktion uden at krænke jeg'ets etiske og æstetiske tendenser. Man må også være opmærksom på, at forvrængningen er proportional med to faktorer. På den ene side bliver den desto større, jo værre det ønske er, som skal censureres, og desuden bliver den jo større, jo strengere

censurens krav optræder. En ung, strengt opdraget og snerpet pige vil derfor med ubønhørlig censur forvrænge drømmeimpulser, som læger f.eks. måtte anerkende som tilladelige, harmløst libidinøse ønsker, og den pågældende selv en halv snes år senere vil bedømme på samme måde.

For øvrigt er vi endnu ikke tilnærmelsesvis så langt, at vi kan tillade os at blive forarget over dette resultat af vort tydningsarbejde. Jeg tror, at vi endnu ikke forstår det rigtigt; men fremfor alt er det nødvendigt at sikre det mod visse angreb. Det er slet ikke svært at finde en hage ved det. Vore drømmetydninger er gjort under de forudsætninger, som vi tidligere har opstillet, nemlig at drømmen i det hele taget har en mening, at man kan overføre eksistensen af midlertidig ubevidste sjælelige processer fra den hypnotiske til den normale søvn, og at alle indfald er determineret. Hvis vi på grundlag af disse forudsætninger var kommet til plausible resultater i drømmetydningen, så havde vi med rette sluttet, at disse forudsætninger var rigtige. Men hvordan, når resultaterne ser sådan ud, som jeg netop har beskrevet? Så ligger det da nær at sige: Det er umulige, tåbelige, i hvert fald meget usandsynlige resultater – altså var der noget forkert ved forudsætningerne. Enten er drømmen alligevel ikke noget psykisk fænomen, eller også findes der intet ubevidst i normaltilstanden, eller også har vor teknik en læk et eller andet sted? Er det ikke simplere og mere tilfredsstillende at antage dette end alle de afskyelige ting, som vi angiveligt har opdaget på grundlag af vore forudsætninger?

Jovist, både simplere og mere tilfredsstillende, men ikke derfor nødvendigvis rigtigere. Lad os give os tid – sagen er endnu ikke moden til dom. Fremfor alt kan vi yderligere forstærke kritikken mod vore drømmetydninger. At resultaterne af disse er så ubehagelige og uappetitlige vejer måske ikke så stærkt til. Et stærkere argument er det, at de drømmere, som vi pådutter sådanne ønsketendenser ud fra tydningen af deres drømme, afviser dem på det mest eftertrykkelige og med gode grunde. »Hvad behager?« siger den ene, »ud fra drømmen vil De pådutte mig, at jeg fortryder de summer, som jeg har givet ud til min søsters udstyr og min broders uddannelse? Men det kan ikke være tilfældet; jeg arbejder jo kun for mine søskende, jeg har ingen anden interesse i livet end at opfylde mine forpligtelser over for dem, sådan som jeg som ældste barn lovede vor afdøde mor det.« Eller en kvindelig drømmer siger: »Skulle jeg ønske min mand døden? Det er oprørende nonsens! Ikke blot lever vi i det lykkeligste ægteskab – det vil De formodentlig

ikke tro på – men hans død ville berøve mig alt, hvad jeg ellers ejer i verden.« Og en tredje vil svare os: »Skulle jeg nære sandelige ønsker med hensyn til min søster? Det er latterligt! Jeg bryder mig slet ikke om hende; vi er absolut ikke gode venner, og i årevis har jeg ikke talt et ord med hende.« Vi vil måske endda tage det let, hvis disse drømme ikke bekræftede eller benægtede de tendenser, der tillægges dem; vi kunne sige, at det netop er ting, de ikke ved om sig selv. Men at de mærker det stik modsatte af et sådant tydet ønske i sig og kan bevise denne modsætnings dominans gennem deres livsførelse – dette må dog gøre os betænkelige. Var det mon nu ikke på tide at smide hele arbejdet på drømmetydningen bort som noget, der gennem sine resultater er ført ad absurdum?

Nej, stadig ikke. Selv dette endnu stærkere argument bryder sammen, når vi griber det kritisk an. Forudsat at der findes ubevidste tendenser i sjælelivet, så har det slet ingen beviskraft, hvis det kan påvises, at de modsatrettede tendenser dominerer i det bevidste liv. Måske er der i sjælelivet også plads til modsatte tendenser, til modsigelser, der består ved siden af hinanden; ja, muligvis er den ene tendens' dominans en betingelse for dens modsætnings ubevidste karakter. Det må altså alligevel blive ved de først rejste indvendinger, nemlig at resultaterne af drømmetydningen ikke er simple, og at de er meget ubehagelige. Til det første er at svare, at De ikke kan løse et eneste af drømme-problemerne med sværmeri for det enkle; her bliver De nødt til at bekvemme Dem til at regne med komplicerede forhold. Og til det andet må svares, at De ganske klart gør forkert i at benytte en glæde eller væmmelse, som De føler, som motiv for en videnskabelig dom. Hvad betyder det, at De finder resultaterne af drømmetydningen ubehagelige, ja, beskæmmende og modbydelige? *Ça n'empêche pas d'exister*, hørte jeg som ung læge min mester, *Charcot*, sige i et lignende tilfælde. Det betyder, at man skal være ydmyg og sætte sine sympatier og antipatier i baggrunden, hvis man vil have at vide, hvad der er virkeligt i denne verden. Hvis en fysiker kan bevise for Dem, at det organiske liv på jorden i løbet af kort tid vil vige for en fuldstændig goldhed, vil De så også svare ham: »Det er umuligt – dette perspektiv er for ubehageligt?« Jeg tror, at De vil tie, indtil en anden fysiker kommer og påviser fejl i den førstes forudsætninger eller beregninger. Hvis De afviser det, der er Dem ubehageligt, gentager De jo kun drømmedannelsens mekanisme i stedet for at forstå og overvinde den.

De lover måske så at se bort fra den frastødende karakter af de censurerede drømmeønsker og trækker Dem tilbage til det argument, at det dog er usandsynligt, at man skulle indrømme det onde i menneskets konstitution en så rummelig plads. Men berettiger Deres egne erfaringer Dem til at sige dette? Jeg vil ikke tale om, hvordan De vil tage Dem ud i Deres egne øjne, men har De fundet så megen velvilje hos Deres foresatte og konkurrent, så megen ridderlighed hos Deres fjender og så liden misundelse i Deres omgangskreds, at De må føle Dem forpligtet til at træde op mod påstanden om det egoistisk ondes andel i den menneskelige natur? Er De ikke klar over, hvor ubehersket og upålideligt menneskenes gennemsnit er i alle seksuallivets anliggender? Eller ved De ikke, at alle de overgreb og udskejelser, som vi drømmer om om natten, daglig virkelig begås som forbrydelser af mennesker i vågen tilstand? Hvad gør psykoanalysen her andet end at bekræfte det gamle ord af Platon: at de gode er dem, der nøjes med at drømme om det, som de andre, nemlig de onde, virkelig gør?

Og se nu bort fra det individuelle og ud på den store krig, der endnu hærger i Europa; tænk på den uendelighed af brutalitet, grusomhed og forløjethed, der nu får lov til at brede sig i kulturverdenen. Tror De virkelig, at det ville være lykkedes en håndfuld samvittighedsløse stræbere og forførrere at slippe alle disse onde ånder løs, hvis ikke de forførte millioner var medskyldige? Mener De også under disse forhold at måtte gå i brechen for påstanden om, at der ikke findes ondt i menneskets sjælelige konstitution?

De vil foreholde mig, at jeg bedømmer krigen ensidigt og sige, at den jo også har bragt det smukkeste og ædleste hos menneskene til udtryk – deres heltemod, deres selvopofrelse, deres sociale følelse. Javist, men gør Dem ikke her medskyldig i den uretfærdighed, som man så tit har begået mod psykoanalysen, idet man bebrejder den, at den benægter det ene, fordi den påstår det andet. Det er ikke vor hensigt at benægte de ædle tendenser i den menneskelige natur, og vi har ej heller nogen sinde gjort noget for at reducere deres værd. Tværtimod; jeg viser Dem ikke blot de censurerede slette drømmeønsker, men også den censur, der undertrykker dem og gør dem ukendelige. Vi dvæler kun med desto større eftertryk ved det onde i mennesket, fordi de andre benægter det. Ved en sådan holdning bliver det menneskelige sjæleliv imidlertid ikke bedre, det bliver blot uforståeligt. Hvis vi da opgiver den ensidigt etiske vurdering, vil

vi sikkert kunne finde den rigtigere formel for forholdet mellem ondt og godt i menneskenaturen.

Dette bliver vi altså stående ved. Vi behøver ikke at opgive vort arbejde med drømmetydningen, selv om vi må finde, at det giver besynderlige resultater. Måske kan vi senere nærme os forståelsen deraf på anden måde. Foreløbig skal vi holde fast på følgende: Drømmeforvrængningen er en følge af den censur, der udøves af anerkendte tendenser i jeg'et mod eventuelle anstødelige ønsker, der om natten, i søvne, rører sig i os. Ganske vist er der meget at spørge om og udforske vedrørende problemet om, hvorfor det netop sker om natten, og hvorfor disse forkastelige ønsker stammer.

Det ville dog være forkert, hvis vi nu forsøgte at fremhæve et andet resultat af disse undersøgelser på passende måde. De drømmeønsker, der vil forstyrre os i søvne, er os ubekendt, og vi erfarer dem jo først gennem drømmetydningen; de må altså betegnes som »for tiden ubevidste« i den tidligere omtalte forstand. Men vi må sige til os selv, at de jo også er mere end »for tiden ubevidste«. Drømmeren benægter dem jo også – som vi har set i så mange tilfælde – efter at han har lært dem at kende gennem tydningen af drømmen. Det tilfælde gentager sig da, som vi første gang mødte ved tydningen af fortælelsen »aufstossen«, da taleren forarget forsikrede, at han hverken dengang eller nogen sinde før havde været sig nogen uærbødig følelse over for sin chef bevidst. Vi tvivlede allerede dengang på værdien af en sådan forsikring og erstattede den med den antagelse, at taleren konstant intet ved om denne følelse, der er til stede i ham. Noget sådant gentager sig nu ved enhver tydning af en stærkt forvrænget drøm og vinder derved i betydning for vor opfattelse. Vi er nu rede til at antage, at der i sjælelivet findes processer, tendenser, om hvilke man overhovedet intet ved, længe intet har vidst og måske aldrig har vidst noget om. Det ubevidste får derved en ny betydning for os; det »midlertidige« svinder bort fra dets væsen, og det kan også betyde varigt ubevidst, ikke blot »midlertidig latent«. Naturligvis vil vi en anden gang også høre mere om dette.

10. FORELÆSNING

Symbolikken i drømmen

Mine damer og herrer! Vi har konstateret, at den drømmeforvrængning, der forstyrrer os i forståelsen af drømmen, er en følge af en censurerende virksomhed, der retter sig mod de uantagelige, ubevidste ønsker. Men vi har naturligvis ikke hævdet, at censuren er den eneste faktor, der er skyld i drømmeforvrængningen, og vi kan virkelig ved et videre studium af drømmen gøre den opdagelse, at også andre momenter medvirker ved denne effekt. Det betyder, at selv om der ikke fandt en drømmecensur sted, ville den manifesterede drøm alligevel ikke være identisk med de latente drømmetanker.

Dette andet moment, som gør drømmen uigennemskuelig, dette nye bidrag til drømmeforvrængningen, opdager vi, idet vi bliver opmærksomme på en lakune i vor teknik. Jeg har allerede indrømmet for Dem, at de analyserede af og til virkelig ingen indfald får til de enkelte drømmeelementer. Ganske vist sker dette ikke så ofte, som de selv påstår; i særdeles mange tilfælde kan indfaldet fremtvinges ved den fornødne ihærdighed. Men der bliver dog stadig tilfælde tilbage, i hvilke associationen svigter, eller hvor den, når den fremtvinges, ikke giver os det, vi venter af den. Sker dette under en psykoanalytisk behandling, så tilkommer der fænomenet en særlig betydning, som vi ikke vil beskæftige os med her. Det forekommer imidlertid også ved drømmetydning med normale personer eller ved tydningen af ens egne drømme. Overbeviser man sig om, at det i sådanne tilfælde ikke nytter selv med den største ihærdighed, gør man til slut den opdagelse, at det uønskede tilfælde indtræffer regelmæssigt ved bestemte drømmeelementer, og man begynder da at erkende en ny lovmæssighed der, hvor man først mente, at det kun drejede sig om en updtagelsesvis svigten af teknikken.

Man fristes på denne måde til selv at tyde disse »stumme« drømmeelementer – til med sine egne midler at foretage en oversættelse af dem. Det kommer til at stå klart for én, at man hver gang får en tilfredsstillende mening frem, hvis man vover denne oversættelse, medens drømmen forbliver meningsløs og sammenhængen afbrudt, så længe man ikke beslutter sig til et sådant indgreb. Ophobningen af mange absolut ensartede tilfælde giver da vort forsøg den fornødne sikkerhed, efter at vi først er gået meget forsigtigt til værks.

Jeg fremstiller alt dette en smule skematisk, men dette er til-ladeligt af pædagogiske grunde, og der er heller ikke tale om nogen forfalskning – kun om en forenkling.

På denne måde får man konstante oversættelser for en række drømmeelementers vedkommende, altså ganske på samme måde, som man finder det for alle drømme i vore populære drømmebøger. De, mine tilhørere, glemmer dog ikke, at der ved vor associationsteknik aldrig viser sig konstante erstatninger for de enkelte drømmeelementer.

De vil nu straks sige, at denne vej til tydningen forekommer Dem endnu langt mere usikker og angribelig end den tidligere, hvor man benyttede de frie indfald. Men der kommer alligevel noget mere til. Hvis man nemlig gennem erfaringen har samlet tilstrækkelig mange konstante erstatninger, så siger man en skønne dag til sig selv, at man faktisk burde have kunnet bestride disse dele af drømmetydningen ud fra sin egen viden – at de virkelig kunne være forståelige uden drømmerens indfald. Hvorfra man burde kende deres betydning, vil vi få at se i den anden halvdel af vor fremstilling.

En sådan konstant relation mellem et drømmeelement og dets oversættelse kalder vi *symbolisk* og drømmeelementet selv et *symbol* for den ubevidste drømmetanke. De husker, at jeg tidligere – ved undersøgelsen af relationerne mellem drømmeelementerne og det »egentlige« – har sondret mellem tre sådanne relationer, nemlig mellem delen i stedet for helheden, hen-tydningen og billeddannelsen. Jeg bebudede dengang en fjerde, men nævnte den ikke. Den fjerde er nu den her indførte symbolske relation. Til den knytter der sig meget interessante diskussioner, som vi vil beskæftige os med, inden vi fremlægger vore specielle iagttagelser vedrørende symbolikken. Symbolikken er måske det mærkværdigste kapitel inden for drømmelæren.

Først og fremmest: Da symbolerne er konstante oversættelser, realiserer de til en vis grad både det antikke og det populære drømmetydningsideal, som vi havde fjernet os så langt fra med vor teknik. Symbolerne tillader os under visse omstændigheder at tyde en drøm uden at spørge drømmeren, der jo i øvrigt ingenting kan sige til symbolet. Kender man de anvendelige drømmesymboler og desuden drømmeren selv, de forhold han lever under, og de indtryk, efter hvilke drømmen har fundet sted, er man ofte i stand til uden videre at tyde en drøm – ligesom at oversætte den fra bladet. Et sådant kunststykke smigrer drømmetyderen og imponerer drømmeren; det adskiller sig velgørende fra det besværlige arbejde med at udspørge drøm-

meren. Men lad Dem ikke forlede heraf. Det er ikke vor opgave at gøre kunststykker. Den tydning, der beror på kendskabet til symbolerne, er ikke en teknik, der kan erstatte den associative eller måle sig med denne. Den er et supplement til den og giver kun brugbare resultater, når den indføres i den. Men hvad kendskabet til drømmerens psykiske situation angår, så må De desuden betænke, at De ikke kun får drømme til tydning fra gode bekendte, og at De derfor i reglen ikke kender de begivenheder, der giver anledning til drømmene, og at den analyseredes indfald netop tilfører Dem kendskabet til det, som man kalder den psykiske situation.

Det er endvidere ganske særlig ejendommeligt, også med henblik på sammenhænge, der senere skal nævnes, at der også har rejst sig den voldsomste modstand mod eksistensen af symbolrelationen mellem drømmen og det ubevidste. Selv kyndige og ansete personer, der ellers har fulgt psykoanalysen et langt stykke på vej, har her nægtet den følgeskab. Denne adfærd er så meget mærkeligere, som for det første symbolikken ikke er ejendommelig eller karakteristisk for drømmen alene, og for det andet symbolikken i drømmen slet ikke blev opdaget af psykoanalysen, selv om denne ellers ikke er fattig på overraskende opdagelser. Som opdager af drømmesymbolikken må man – hvis man overhovedet vil tillægge den en begyndelse i moderne tid – nævne filosofen K. A. Scherner (1861). Psykoanalysen har bekræftet Scherners opdagelser og modificeret dem, ganske vist på radikal måde.

Nu vil De komme til at høre noget om drømmesymbolikkens væsen og eksempler på den. Jeg vil fortælle Dem, hvad jeg ved, men jeg tilstår gerne, at vor forståelse ikke rækker så vidt, som vi kunne ønske.

Symbolrelationens væsen er en sammenligning, men ikke af en hvilken som helst art. Man aner en særlig betingethed for denne sammenligning, men kan ikke sige, hvori den består. Ikke alt, med hvilket vi kan sammenligne en genstand eller en proces, optræder også som symbol på dette i drømmen. På den anden side symboliserer drømmen heller ikke alt muligt, men kun bestemte elementer af de latente drømmetanker. Der findes altså her begrænsninger til begge sider. Man må også indrømme, at symbolets begreb i øjeblikket ikke kan afgrænses skarpt – det flyder ud ved siden af erstatningen, fremstillingen o.s.v., ja nærmer sig endda hejtydningen. Ved en række symboler ligger den sammenligning, der danner grundlaget, lige for. Derudover findes der andre symboler, ved hvilke vi må stille os selv det spørgs-

mål, hvor det fælles – *tertium comparationis* – i denne formentlige sammenligning skal søges. Så kan vi måske finde det ved nærmere overvejelse, eller også kan det virkelig forblive skjult for os. Det er endvidere mærkeligt, at denne sammenligning ikke lader sig klarlægge gennem associationen, og at drømmeren ikke kender sammenligning, men udnytter den uden at vide noget om den – ja, at drømmeren ikke engang har lyst til at anerkende sammenligningen efter at han er blevet præsenteret for den. De ser altså, at en symbolrelation er en sammenligning af ganske særlig art, hvis begrundelse endnu ikke fat-tes klart af os. Måske vil vi senere finde henvisninger til dette ubekendte.

Omfanget af de ting, der finder symbolske fremstillinger i drøm- men, er ikke stort. Det menneskelige legeme som helhed, for- ældrene, børn, søskende, fødsel, død, nøgenhed – og så end- nu ét. Den eneste typiske, d.v.s. regelmæssige fremstilling af den menneskelige person som helhed er *huset*. Dette erkendte allerede Scherner, der endda ville tildele dette symbol en overvældende betydning, som ikke tilkommer det. Det sker i drømme, at man – snart med lyst, snart bange – klatrer ned ad husfacader. Facader med helt glatte mure er mænd, medens de, der er for- synet med fremspring og balkoner, som man holder fast i, er kvinder. Forældrene viser sig i drømme som *kejsere* og *kejsere- inde*, konge og dronning eller andre standspersoner; her er drøm- men altså meget pietetsfuld. Mindre blidt går den frem mod børn og søskende; disse symboliseres som *små dyr*, *utøj*. Fødslen fremstilles meget ofte som et forhold til *vand*; enten styrter man i vandet eller stiger op af dette, man redder en person op af vandet eller reddes af ham, d.v.s. man har et moderligt forhold til ham. Dødens indtræden bliver i drømmen erstattet med *afrejse*, med *jernbanerejse*, selve dødstilstanden gennem forskel- lige dunkle, ligesom tøvende antydninger, og nøgenheden ved *klæder* og *uniformer*. De ser, hvordan grænserne her flyder ud mellem symbolsk og hentydningsagtig fremstilling.

I sammenligning med fåtalligheden i denne opregning er det påfaldende, at objekter og indhold fra en anden kreds frem- stilles ved hjælp af en overordentlig righoldig symbolik. Det dre- jer sig her om den kreds, der omfatter kønslivet, genitalierne, kønsprocesserne og kønsomgangen. Det overvejende flertal af symbolerne i drømmen er seksualsympoler. Der fremkommer her- under et besynderligt misforhold. Det er kun få ting, som frem- stilles, men der er ualmindelig mange symboler for dem, så at enhver af disse ting kan udtrykkes ved talrige, næsten lige-

værdige symboler. Ved tydingen viser der sig da noget, der væk- ker anstød. Symboltydningerne er i modsætning til drømme- fremstillingernes mangfoldighed meget monoton. Dette mishag- er enhver, der oplever det; men hvad skal man gøre ved det?

Da det er første gang, jeg ved disse forelæsninger taler om seksuallivet, skylder jeg Dem regnskab for, hvorledes jeg agter at behandle dette emne. Psykoanalysen finder ingen grund til tilsløringer og antydninger, anser det ikke for nødvendigt at skam- me sig over beskæftigelsen med dette vigtige stof, mener det er korrekt og anstændigt at nævne alt ved dets rette navn, og håber, at den på denne måde lettest kan holde forstyrrende sidetanker borte. Derved kan den omstændighed, at jeg taler for et publikum af begge køn, intet ændre. Ligesom der ingen videnskab findes *ad usum delphini*, findes der heller ikke nogen for backfische, og damerne blandt Dem har ved Deres tilstede- værelse i auditoriet givet til kende, at de ønsker at ligestilles med mændene.

For de mandlige kønsorganer har drømmen et antal fremstil- lingen, som må kaldes symbolske, og i hvilke det fælles i sam- menligningen som regel er ganske indlysende. Frem for alt er det hellige tal 3 symbolsk betydningsfuldt for de mandlige køns- organer som helhed. Den mest påfaldende og for begge køn interessante del af organerne, nemlig lemmet, finder for det første symbolsk erstatning ved ting, der ligner det i form, altså er lange og opstående, som f. eks. *stokke*, *paraplyer*, *stænger*, *træer* og lignende. Endvidere ved genstande, der har dette til fælles med nævnte organ, at de trænger ind i legemet og virker så- rende, altså spidse *våben* af enhver art, *knive*, *dolke*, *lanser*, *sabler*, men også skydevåben: *geværer*, *pistoler* og den ved sin form dertil så velegnede *revolver*. I unge pigers ængstelige drøm- me spiller situationer, hvor de forfølges af en mand med en kniv eller et skydevåben, en stor rolle. Dette er måske det hyppigste ilfælde af drømmesymbolik, som De nu let kan oversætte. Uden videre forståelig er også det mandlige lems erstatning med gen- stande, af hvilke der flyder vand: *Vandhaner*, *vandkander*, *springvand* og andre objekter, der er i stand til at forlænge sig, såsom *hængelamper*, *skrueblyanter*, o.s.v. At *blyanter*, *penne- skafter*, *neglefile*, *hammere* og andre *instrumenter* er utvivlsomme mandlige seksualsympoler, hænger sammen med en ligeledes ikke fjerntliggende opfattelse af organet.

Den ejendommelige egenskab ved lemmet, at det kan rejse sig mod tyngdekraften – et af fænomenerne ved erektionen – fører til symbolfremstilling ved *luftballoner*, *flyvemaskiner* og

i den seneste tid også *zeppelinere*. Men drømmen kender endnu en – langt mere udtryksfuld – måde, på hvilken erektionen symboliseres. Den gør kønslemmet til det væsentlige ved hele personen og lader denne selv flyve. De skal ikke tage Dem nær, at de herlige flyvedrømme, vi alle kender, må tydes som almindelige seksuelle ophidselsesdrømme – som erektionsdrømme. Blandt de psykoanalytiske forskere har *P. Federn* påvist med sikkerhed, at denne tydning er rigtig, men også den for sin nøgternhed meget priste *Mourly Vold*, der gennemførte de tidligere omtalte drømmeeksperimenter med kunstige stillinger af arme og ben, og som virkelig stod psykoanalysen fjern, ja, måske slet ikke kendte den, er kommet til samme slutning ved sine undersøgelser. De skal heller ikke anføre som indvending, at kvinder kan have de samme flyvedrømme. Tænk i stedet på, at vore drømme er ønskeopfyldelser, og at ønsket om at være mand hyppigt findes hos kvinden, bevidst eller ubevidst. Ingen, der er anatomisk kyndig, vil finde det mærkeligt, at det er muligt for kvinden at realisere dette ønske ved de samme sanseindtryk som manden. Kvinden har jo i sine genitalier også et lille lem, der har lighed med det mandlige, og dette lille lem, clitoris, spiller endog i barndommen og inden kønsomgangens begyndelse samme rolle som mandens store lem.

Til de mindre let forståelige mandlige seksualsymboler hører visse *reptiler* og *fisk*, fremfor alt det berømte *slangesymbol*. Hvorfor *hat* og *frakke* har fundet den samme anvendelse er ganske vist ikke let at finde ud af, men deres symbolbetydning er ganske utvivlsom. Endelig kan man spørge sig selv, om man kan betegne det mandlige lems erstatning med et andet lem – foden eller hånden – som symbolsk. Jeg tror, at man af sammenhængen og af de kvindelige modstykker nødes til det.

De kvindelige kønsorganer fremstilles symbolsk af alle de objekter, der deler deres egenskab: at indeslutte et hulrum, der kan optage noget i sig, altså af *skakter*, *gruber* og *huler*, *tønder* og *flasker*, *æsker*, *dåser*, *kufferter*, *kasser* o.s.v. Også *skibet* hører til i denne række. Mange symboler har mere relation til livmoderen end til kvindens ydre kønsorganer, f. eks. *skabe*, *ovne* og navnlig *stuen* eller *værelset*. Værelsessymbolikken støder her på hussymbolikken: Døre og porte bliver til symboler på kønsåbningen. Men også stoffer er symboler for kvinden – *træ* og *papir* – og genstande, der består af disse stoffer, som f. eks. *bordet* og *bogen*. Af dyr er i hvert fald *snegle* og *muslinger* umiskendelige kvindelige symboler; af legemsdele repræsen-

terer *munden* kønsåbningen og samme betydning har *kirker* og *kapeller*. Som De ser, er ikke alle symboler lige lette at forstå.

Til kønsorganerne må også regnes brysterne, der ligesom det kvindelige legemes bagdel fremstilles ved *æbler*, *ferskener* og i det hele taget *frugter*. Kønsbehåringen hos begge køn beskrives af drømmen som *skov* og *buskads*. De kvindelige kønsdeles komplicerede topografi gør det forståeligt, at disse meget ofte fremstilles som *landskab* med klippe, skov og vand, medens det mandlige kønsapparats imponerende mekanisme fører til, at alle slags vanskeligt beskrivelige, komplicerede *maskiner* bliver dets symboler.

Et interessant symbol for de kvindelige kønsorganer er yderligere *smykkeskrinet*; *smykke* og *skat* er også i drømme betegnelser for den elskede. *Søde sager* er en hyppig symbolisering af kønsnydelsen. Tilfredsstillelse ved hjælp af egne kønsorganer antydes ved enhver form for *spil*, også *klaverspil*. Typiske symbolske fremstillinger af masturbationen er *gliden* og *rutschen*, samt *afrivning af en gren*. Et særlig besynderligt drømmesymbol er, at *tænder falder ud* eller bliver *trukket ud*. Det betyder sikkert i første række kastration som straf for masturbationen. Særlige fremstillinger af den egentlige kønsomgang er mindre talrige i drømmen, end man efter de foranstående oplysninger kunne vente. Her må rytmiske aktivitetsformer som *dans*, *ridning* og *opstigning ad trapper* nævnes, og desuden voldsomme oplevelser, som f. eks. at man bliver *kørt over*. Dertil kommer visse former for *håndværk* og naturligvis, at man *trues med våben*.

De må ikke forestille Dem anvendelsen og oversættelsen af disse symboler som noget ganske enkelt. Der forekommer herunder alle mulige fænomener, som strider mod vor forventning. Således synes det knap troligt, at kønsforskellene ofte ikke holdes skarpt ude fra hinanden i disse symbolske fremstillinger. Mange symboler betyder et kønsorgan overhovedet, ligegyldigt om det er et mandligt eller et kvindeligt, f. eks. det lille *barn* – den lille søn eller den lille datter. Ved andre lejligheder kan et overvejende mandligt symbol blive brugt for et kvindeligt kønsorgan, og omvendt. Man forstår det ikke, før man har fået indsigt i udviklingen af de menneskelige seksualforestillinger. I mange tilfælde er denne symbolernes tvetydighed kun tilsyneladende; de mest eklatante blandt symbolerne, som f. eks. *våben*, *lomme* og *kasse*, er da også undtaget fra denne biseksuelle anvendelse.

Jeg vil nu tage mit udgangspunkt i symbolerne og ikke i det, de fremstiller, give en oversigt over, fra hvilke områder seksualsymbolerne oftest hentes, og tilføje nogle kommentarer med særligt henblik på de symboler, ved hvilke man ikke kan se, hvad de har til fælles med det, de symboliserer. Et sådant dunkelt symbol er *hatten*, måske hovedbedækningen i det hele taget, i reglen med mandlig betydning, men dog også i nogle tilfælde med kvindeligt. Ligeledes betyder *frakken* en mand, måske ikke altid med relation til genitalia. De har lov til at spørge hvorfor. Slipset, som hænger ned og ikke bæres af kvinden, er et tydeligt mandligt symbol. *Undertøj* og *linned* i det hele taget er kvindeligt; *klæder*, derunder *uniformer*, er, som vi allerede har hørt, erstatning for nøgenhed eller legemsformer. *Skoen* og *tøflen* symboliserer de kvindelige genitalier, og *bord* og *træ* er allerede nævnt som gådefulde, men sikkert kvindelige symboler. *Stiger* og *trapper*, henholdsvis at gå op ad disse, er sikre symboler på samlejet. Ved nærmere overvejelse vil vi konstatere rytmikken i denne opstigning som noget fælles, og måske også den voksende effekt og åndenød, jo højere man stiger.

Landskabet har vi allerede omtalt som fremstilling af det kvindelige kønsorgan. *Bjerg* og *klippe* er symboler på det mandlige lem; *haven* er et hyppigt symbol på det kvindelige kønsorgan. *Frugten* symboliserer ikke barnet, men brysterne. *Vilde dyr* betyder sanseligt ophidsede mennesker og desuden onde drifter og lidenskaber. *Blomster* betegner kvindens kønsorganer eller mere specielt jomfrueligheden. Man bør ikke glemme, at blomsterne i virkeligheden er planternes genitalia.

Værelset kender vi allerede som symbol. Fremstillingen kan her fortsættes, idet vinduerne og værelsets døre overtager legemsåbningernes betydning. Også dette, at værelset er åbent eller lukket, retter sig efter denne symbolik, og *nøglen*, som lukker op, er et sikkert mandligt symbol.

Dette er nu noget materiale til drømmesymbolikken. Det er ikke fuldstændigt og kan både udvides i dybden og i bredden, men jeg mener, at det vil forekomme Dem at være mere end tilstrækkeligt, måske endog vække uvilje hos Dem. De vil spørge: Lever jeg altså virkelig midt iblandt seksualsymboler? Er alle de genstande, der omgiver mig, alle de klæder, jeg tager på, alle de ting, jeg tager i hånden, atter og atter seksualsymboler og intet andet? Der er virkelig anledning nok til forundrede spørgsmål, og det første af disse lyder: »Hvorfra kender man i grunden betydningen af disse drømmesymboler, som drømmeren

selv kun giver os utilstrækkelig eller måske slet ingen oplysning om?»

Jeg svarer: Fra meget forskellige kilder, fra eventyr og myter, spøg og vits, fra folkloren, d.v.s. meddelelser om folkenes sæder, skikke, ordsprog og sange, fra den poetiske og den almindelige sprogbrug. Overalt finder man her den samme symbolik, og mange af disse steder forstår vi den uden videre. Når vi leder i disse kilder i detaljen, vil vi finde så mange paralleller til drømmesymbolikken, at vi må blive overbevist om, at vore tydingen er rigtige.

Vi nævnte før, at det menneskelige legeme ifølge Scherner ofte i drømme symboliseres af et hus. I videreførelse af denne symbolik kommer vinduer, porte og døre til at repræsentere indgangene til hulrum i legemet, og facaderne kan enten være glatte eller forsynet med balkoner og fremspring, som man kan holde fast i. Men denne symbolik findes i tysk sprogbrug, når vi fortroligt hilser en god bekendt som »*altes Haus*«, og når vi taler om at give nogen »*eins aufs Dach!*«, eller om en anden påstår, at han ikke er rigtig vel forvaret i *øverste etage*. Og i anatomien kaldes legemsåbningerne direkte for *porte*.

At vi i drømmen træffer forældrene som kejserlige og kongelige par kunne straks synes overraskende. Men der er paralleller hertil i eventyrene. Begynder det ikke at gå op for os, at de mange eventyr, der begynder: »Der var engang en konge og en dronning«, kun vil sige: »Der var engang en far og en mor«? I familien kalder vi spøgende børnene for prinser og den ældste for kronprinsen. Kongen selv kalder sig *landsfaderen*. Små børn kalder man på tysk spøgende for *orme* og siger medlidende: *den stakkels orm*.

Lad os vende tilbage til hussymbolikken. Når vi i drømmen benytter fremspringene i husene til at holde fast i, leder det da ikke tanken hen på den bekendte folkelige vending om en stærkt udviklet barm: »Die hat etwas zum *Anhalten*«? Den folkelige udtryksmåde ytrer sig i dette tilfælde også på anden måde, nemlig: »Die hat viel *Holz* vor dem Haus«, som om den vil støtte vor påstand: at træ er et kvindeligt, moderligt symbol.

Om træ kan siges endnu mere. Vi forstår måske ikke, hvordan dette stof er kommet til at repræsentere det moderlige, kvindelige. Her kan den sammenlignende sprogvidenskab måske hjælpe os. Det tyske ord *Holz* skal være af samme stamme som det græske ὕλη, der betyder stof eller råstof. Der ville da foreligge det ikke sjældne tilfælde, at et almindeligt stofnavn til sidst er blevet reserveret for et specielt stof. I Atlanterhavet ligger der

en ø, der hedder *Madeira*. Dette navn gav portugiserne den, da de opdagede den, fordi den dengang var tæt bevokset med skov. *Madeira* betyder nemlig »træ« på portugisisk. Men man vil se, at *Madeira* ikke er andet end det lidt ændrede latinske ord *materia*, som atter betyder stof i almindelighed. *Materia* er nu afledet af *mater*, moder. Det stof, hvoraf noget består, er ligesom dets mødrene del. I den symbolske brug af træ for kvinde, moder, lever denne gamle opfattelse altså videre.

I drømmen udtrykkes fødslen regelmæssigt ved en relation til vandet; man styrter sig ud i vandet eller kommer op af dette, hvilket vil sige: man føder eller man bliver født. Vi må ikke glemme, at dette symbol i dobbelt henseende kan bygge på udviklingshistoriske kendsgerninger. Ikke blot er alle landpattedyr også menneskets forfædre, opstået af vanddyr – dette er den fjernereliggende kendsgerning – men hvert enkelt pattedyr, ethvert menneske, har tilbragt den første fase af sin eksistens i vandet, nemlig som embryo i fostervandet i moders liv, og er ved fødslen kommet ud af vandet. Jeg vil ikke hævde, at drømmeren véd dette, men vil mene, at han ikke behøver at vide det. Der er derimod noget andet, som han sandsynligvis véd, fordi man har fortalt ham det, da han var barn, men jeg vil hævde, at selv dette ikke har bidraget til symboldannelsen. Som ganske lille fik han at vide, at storken kommer med de små børn, men hvor henter den dem? I en dam, i en brønd, altså igen i vandet! En af mine patienter, der havde fået denne besked – en ganske ung greve – forsvandt bagefter en hel eftermiddag. Man fandt ham endelig liggende ved slotsdammens bred, hvor han bøjede sig ud over vandspejlet og ivrigt kiggede, om han kunne se det lille barn på dammens bund.

I de myter om heltefødsler, som *O. Rank* har underkastet en sammenlignende undersøgelse – den ældste handler om kong *Sargon fra Agade*, ca. 2800 f. Kr. – spiller udsættelsen i vand og redningen fra dette en overvejende rolle. Rank har fundet ud af, at dette symboliserede fødslen på en måde, der svarer til fremstillingen i drømmen. Når man i drømme redder en person fra vandet, gør man sig til hans moder eller man gør sig til moder i det hele taget. I myten bekender en person, der redder et barn op af vandet, sig som barnets rigtige moder. I en bekendt spøgefuldt anekdote spørges en intelligent jødedreng om, hvem der var *Moses'* moder. Han svarer uden at betænke sig: Prinsessen. Nej, siger man til ham, hun trak ham jo bare op af vandet. »Ja, det siger hun«, replicerer han og beviser dermed, at han har fundet den rigtige tydning af myten.

Afrejse betyder i drømmen dødens indtræden. Det er også almindeligt, at man svarer et barn, som spørger efter en afdød, at vedkommende er *rejst*. Men også her vil jeg afvise den teori, at drømmesymbolet skulle stamme fra denne undvigende måde at svare barnet på. Digteren benytter den samme symbolreaktion, når han omtaler det hinsidige som det uopdagede land, fra hvilket ingen *rejsende* (*no traveller*) vender tilbage. Også i daglig tale hører man ofte udtrykket »den sidste rejse«. Enhver kender af de gamle ritualer ved, hvor bogstaveligt man f. eks. i Oldtidens Ægypten tog forestillingen om en rejse til dødens land. Vi har i mange tilfælde bevaret den dødebog, der blev givet mumien med på rejsen som en slags Baedeker. Efter at begravelsespladserne er blevet adskilt fra boligerne, er den afdødes sidste rejse jo også blevet en realitet.

Heller ikke genitalsymbolikken er noget, der alene hører drømmene til. Enhver af Dem vil vel en gang have været så uhøflig at kalde en kvinde »*eine alte Schachtel*!« (bet. æske) måske uden at vide, at han herved benytter et genitalsymbol. I Det nye Testamente hedder det: »Kvinden er et skrøbeligt kar«. Jødernes hellige skrifter, hvis stil nærmer sig så meget til den poetiske, er fyldt af seksualsymbolske udtryk, der ikke altid er blevet rigtigt opfattet, og hvis tolkning, f. eks. i Højsangen, har ført til mange misforståelser. I den senere hebraiske litteratur møder man ofte fremstillingen af kvinden som hus, hvorved døren repræsenterer kønsåbningen. Manden beklager sig f. eks. i tilfælde af, at kvinden ikke er jomfru, over, at han har fundet *døren åben*. Også symbolet *bord* for kvinde er bekendt i denne litteratur. Kvinden siger om sin mand: »Jeg ordnede bordet for ham, *men han vendte det om*.« Det siges, at lamme børn fødes, fordi manden *har vendt bordet om*. – Jeg har hentet disse eksempler fra en afhandling af *L. Levy* i Brünn: »Seksualsymbolikken i Biblen og Talmud«.

At også skibene i drømmen betyder kvinder, er en antagelse, der støttes af etymologerne, idet disse hævder, at »skib« (*Schiff*) oprindeligt var navnet på et lærfad og det samme ord som *Schaff* (trækar, spand). At ovnen betegner en kvinde og livmoderen, får vi bekræftet af det græske sagn om Periander fra Korinth og hans hustru Melissa. Ifølge Herodot fremmanede tyrannen skyggen af sin højt elskede gemalinde, som han havde myrdet af skinsyge, for at hun skulle give ham en oplysning, og den afdøde legitimerede sig da ved at minde om, at Periander *havde skubbet sit brød ind i en kold ovn* – et tilsløret udtryk for en begivenhed, der ikke kunne være noget andet menne-

ske bekendt. I »Anthropophyteia«, som er udgivet af F. S. Krauss og er et uvurderligt kildeskript vedrørende alt, hvad der angår folkenes seksualliv, læser vi, at man i en bestemt egn af Tyskland siger om en kvinde, der er blevet forløst: »Ovnen er brudt sammen hos hende.« Tilrettelæggelse af ild og alt, hvad der hænger sammen med dette, er helt gennemtrængt af seksualsymbolik. Flammen er altid det mandlige lem og ildstedet, arnen, det kvindelige skød.

De har muligvis tvivlet på, at landskaber hyppigt anvendes til fremstilling af de kvindelige kønsdele i drømmen, men De bør da lade Dem belære af mytologerne, som kan fortælle, hvilken rolle *Moder Jord* har spillet i Oldtidens forestillinger og kulter, og hvordan opfattelsen af agerbruget bestemtes af denne symbolik. At værelset i drømmen forestiller et »fruentimmer« (af Frauenzimmer, hvor Zimmer betyder værelse), vil De være tilbøjelig til at udlede af vor sprogbrug, der taler om »fruentimmer« i stedet for »frue«, altså lader personen repræsentere af det lokale, der er bestemt for vedkommende. Tilsvarende taler vi om den »Høje Port« og mener dermed sultanen og hans regering; også navnet på den oldægyptiske hersker, *Farao*, betød ikke andet end »den store gårdsplads«. (I det gamle Orienten er gårdene mellem byens dobbeltporte samlingssteder ligesom torvene i den klassiske oldtid). Jeg mener dog, at denne afledning er alt for overfladisk. Det forekommer mig sandsynligere, at værelset som det rum, der »rummer« menneskene, er blevet til symbol for kvinden. Huset kender vi jo allerede i sådan betydning; fra mytologien og fra den poetiske stil kan vi tage *stad*, *borg*, *slot*, *fæstning* som yderligere symboler for kvinden. Spørgsmålet ville let kunne afgøres ved hjælp af drømme hos personer, der ikke taler eller forstår tysk. I de sidste år har jeg hovedsagelig behandlet udenlandske patienter, og jeg mener at kunne huske, at i deres drømme betød værelset ligeledes en kvinde, uagtet de ikke havde nogen analog sprogbrug i deres modersmål. Der findes også andre tegn på, at symbolrelationen kan gå ud over sprogrænserne, hvilket i øvrigt allerede den gamle drømmeforsker *Schubert* (1862) har hævdet. Imidlertid var ingen af de personer, jeg behandlede, helt uden kendskab til det tyske sprog, og jeg må derfor overlade sagen til de psykoanalytikere, der i andre lande kan samle erfaringer hos énsprogede patienter.

Blandt symbolfremstillingerne af det mandlige lem er der næppe nogen, der ikke forekommer i spøjefuld, vulgær eller poetisk sprogbrug, navnlig hos Oldtidens digtere. Her er det imidlertid ikke blot symbolerne fra drømmene, der kommer i

betragtning, men også nye, f. eks. værktøj til forskellige slags arbejde — navnlig ploven. I øvrigt nærmer vi os med symbolfremstillingen af det mandlige et meget udstrakt og omstridt område, som vi af tidsbesparelshensyn vil holde os borte fra. Kun ét, nemlig 3-tallets symbol, der ligesom falder uden for rækken, vil jeg gerne gøre nogle bemærkninger om. Det må stå hen, om dette tal har fået denne symbolrelation på grund af dets hellighed. Det synes imidlertid at være sikkert, at mange i naturen forekommende tredelte ting har fået anvendelse i våben og emblemer på grund af sådan symbolbetydning — f. eks. kløverbladet. Også den tredelte såkaldte franske lilje og det besynderlige våben for to så langt fra hinanden liggende øer som Sicilien og Isle of Man, nemlig *Triskeles*-tegnet (tre halvt bøjede ben, der udgår fra et midtpunkt), menes kun at være omstiliseringer af et mandligt lem. Afbildninger af det mandlige lem gjaldt i Oldtiden som de stærkeste midler til at holde onde kræfter borte (*Apotropæa*) og det hænger sammen med dette, at vor tids lykkebringende amuletter alle sammen let kan identificeres som genital- eller seksualsymboler. Lad os betragte en sådan samling, sådan som de f. eks. bæres i form af små vedhæng af sølv [1]: et firkløver, en gris, en paddehat, en hesteko, en stige, en skorstensfejer. Firkløveren er trådt i stedet for det til symbol oprindelig egnede trekløver; grisen er et gammelt frugtbarhedssymbol; svampen er et utvivlsomt penisymbol, og der findes en svamp, hvis navn (*Phallus impudicus*) skyldes denne (stink)svamps umiskendelige lighed med det mandlige lem; hestekoens gentager omridset af den kvindelige kønsåbning, og skorstensfejeren, der bærer stigen, hører hjemme i dette fællesskab, fordi han øver en af de håndteringer, med hvilke samlejet på vulgær måde sammenlignes. (Smlg. »Anthropophyteia«). Hans stige har vi lært at kende som seksualsymbol i drømmen; den tyske sprogbrug kommer os her til hjælp, idet den viser os, hvordan ordet »steigen« anvendes i rent seksuel betydning. Man siger »*Den Frauen nachsteigen*« og »*ein alter Steiger*«. På fransk, hvor et trin hedder *la marche*, finder vi ganske analogt udtrykket »*un vieux marcheur*« for en gammel libertin. At paringen hos mange større dyr forudsætter en *Steigen*, en *bestigning* af hunddyret, er sandsynligvis ikke uden betydning for denne sammenhæng.

Afrivning af en gren som symbolsk fremstilling af masturbationen passer ikke blot til visse vulgære betegnelser for ma-

1. *Charm* = amulet, tryllemiddel. O. a.

sturbationsakten, men har også vidtrækkende mytologiske paralleller. Men særlig besynderlig er fremstillingen af masturbation, eller rettere sagt straffen derfor: kastrationen, ved tab eller udrievning af en tand, fordi der hertil i etnologien findes et modstykke, som turde være de færreste drømmere bekendt. Jeg er ikke i tvivl om, at den hos så mange folkeslag praktiserede omskærelse er en ækvivalent for og afløsning af kastrationen. Og nu oplyses der fra Australien, at visse primitive stammer foretager omskærelsen som pubertetsritus (ved ungdommens mandbarhedsfest), medens andre, ganske nær ved disse boende stammer i stedet for denne akt har sat, at en tand bliver slået ud på de pægældende.

Jeg vil slutte min fremstilling med disse eksempler. Det er kun eksempler; vi ved mere derom, og De vil kunne forestille Dem, hvor meget righoldigere og interessantere en sådan samling ville være, der ikke var tilvejebragt af dilettanter som vi, men af de rette fagfolk i mytologien, anthropologien, sprogvidenskab og folklore. Vi nødes til at drage nogle slutninger, der ikke kan være udtømmende, men som vil give os meget at tænke på.

For det første stilles vi over for den kendsgerning, at drømmeren har en symbolsk udtryksmåde til rådighed, som han ikke kender og ikke genkender i vågen tilstand. Dette er lige så mærkværdigt, som hvis De gjorde den opdagelse, at Deres stuepige forstod sanskrit, uagtet De ved, at hun er født i en bøhmisk landsby og aldrig har lært dette sprog. Det er ikke let at forklare denne kendsgerning ud fra almindelige psykologiske anskuelser. Vi kan kun sige, at kendskabet til symbolikken er drømmeren ubevidst; det tilhører hans ubevidste sjæleliv. Vi kommer imidlertid heller ikke langt med denne antagelse. Hidtil var vi kun nødt til at antage ubevidste tendenser, om hvilke man midlertidigt eller til stadighed intet ved. Men nu drejer det sig om noget mere, direkte om ubevidste kundskaber, om tankerelationer, sammenligninger mellem forskellige objekter, der fører til, at det ene konstant kan sættes i det andets sted. Disse sammenligninger bliver ikke anstillet på ny hver gang, men ligger parat og er færdige én gang for alle; det fremgår jo af deres overensstemmelse hos forskellige personer, ja, måske overensstemmelser trods sprogforskelle.

Hvorfra kommer kendskabet til disse symbolrelationer? Sprogbrugen dækker kun en lille del af dem. De mangfoldige paralleller fra andre områder er oftest drømmeren ubekendt; også vi måtte først møjsommeligt lede dem frem.

Der næst er disse symbolrelationer ikke noget, der er særegent

for drømmeren eller det drømmearbejde, gennem hvilket de kommer til udtryk. Vi har jo set, at den samme symbolik benyttes af myter og eventyr, af folket i dets ordsprog og sange, den almindelige sprogbrug og den digteriske fantasi. Symbolikkens område er ualmindelig stort og drømmesymbolikken kun en lille del deraf; det er ikke engang hensigtsmæssigt at gribe hele problemet an ud fra drømmen. Mange af de symboler, der bruges inden for andre emneområder forekommer ikke eller kun sjældent i drømmen; mange af drømmesymbolerne genfindes desuden ikke på alle områder, men, som De har set, kun hist og her. Man får indtryk af, at der her foreligger en gammel, men forsvunden udtryksmåde af hvilken forskelligt har holdt sig på forskellige områder – det ene kun her, det andet kun der, noget tredje måske i let ændrede former på flere områder. Jeg må her mindes en interessant fantasi hos en psykotiker, der havde fantaseret sig til et »grundsprog«, af hvilket alle disse symbolrelationer skulle være resterne.

For det tredje må det virke påfaldende, at symbolikken på de nævnte andre områder langtfra kun er seksualsymbolik, medens symbolerne i drømmen næsten udelukkende anvendes til at udtrykke seksuelle objekter og relationer. Heller ikke dette er let at forklare. Kan vi antage, at nogle symboler, der oprindeligt var seksuelt betydningsfulde, senere skulle have fået en anden anvendelse, og skulle mon denne svækkelse af det symbolske indhold og overgang til en anden fremstillingsform hænge sammen hermed? Dette spørgsmål kan åbenbart ikke besvares så længe man kun har beskæftiget sig med drømmesymbolikken. Man tør kun holde fast ved den formodning, at der består en særlig inderlig relation mellem de rigtige symboler og det seksuelle.

I nyeste tid har vi her fået et vigtigt fingerpeg. En sprogforsker, nemlig H. Sperber (Uppsala), der arbejder uafhængigt af psykoanalysen, har opstillet den påstand, at seksuelle behov har haft den største andel i sprogets opståen og videre udvikling. De første sproglyde har ifølge hans teori været et meddelelsesmiddel, der tjente til at tilkalde seksualpartneren, og den videre udvikling af sprogrødderne har fulgt urmenneskenes forskellige arbejdsformer. Disse arbejder skete, mener han videre, i fællesskab og udførtes under rytmisk gentagne sprogytringer. Derved blev en seksuel interesse inddraget i arbejdet. Urmennesket gjorde sit arbejde mere tiltrækkende ved at gøre det ækvivalent med og til en erstatning for den seksuelle aktivitet. Det ord, der udstødtes ved fællesarbejdet, havde altså to betydninger – betegnende både kønsakten og den med denne ligestillede arbejds-

aktivitet. Med tiden rev ordet sig løs fra den seksuelle betydning og blev fikseret ved dette arbejde. Generationer senere gik det lige sådan med et nyt ord, der nu havde seksualbetydningen og blev anvendt på en ny slags arbejde. På denne måde dannede der sig et antal sprogrødder, der alle var af seksuel oprindelse og havde afgivet deres seksuelle betydning. – Hvis den her skitserede teori rammer sandheden, åbner der sig en mulighed for, at vi kan forstå drømmesymbolikken. Vi vil da kunne forstå, hvorfor der i drømmen, der har bevaret noget af disse ældste forhold, findes så overordentlig mange symboler for det seksuelle, hvorfor i almindelighed våben og værktøj altid står for det mandlige og stoffer og det bearbejdede materiale for det kvindelige. Symbolrelationen ville da være en rest af den gamle ordidentitet. Ting, der en gang hed det samme som det genitale, kunne nu i drømmen indtræde som symboler for dette.

Af vore paralleler til drømmesymbolikken kan De imidlertid også lære at forstå den egenskab ved psykoanalysen, der gør den i stand til at blive genstand for den almindelige interesse i en grad, som hverken psykologien eller psykiatrien har kunnet. Ved det psykoanalytiske arbejde spinder der sig relationer til så mange andre åndsvidenskaber, med løfte om de rigeste forskningsresultater: til mytologien og sprogvidenskaben, til folklore, etnologi og religionslære. De vil finde det naturligt, at der på psykoanalytisk grund er opstået et tidsskrift, der har sat sig udviklingen af disse relationer som eneste opgave – det i 1912 grundlagte, af Hanns Sachs og Otto Rank redigerede »*Imago*«. I alle disse relationer er psykoanalysen i første omgang den givende, mindre den modtagende part. Den har ganske vist den fordel deraf, at dens fremmedartede resultater bliver bedre forståelige for os, når vi genfinder dem på andre områder, men i det store og hele er det psykoanalysen, der yder de tekniske metoder og synspunkter, hvis anvendelse har vist sig frugtbringende på andre områder. Sjælelivet hos enkeltmennesket giver os ved psykoanalytisk undersøgelse de oplysninger, med hvilke vi kan løse mange gåder i menneskemassernes liv eller dog trække dem frem i det rette lys.

I øvrigt har jeg jo endnu slet ikke fortalt Dem, under hvilke omstændigheder vi kan få den dybeste indsigt i det omtalte formodede »grundprog«, og i hvilket emneområde, der er bevaret mest af det. Så længe De ikke ved dette, kan De heller ikke vurdere hele emnets betydning. Dette område er nemlig neurose-læren, og dets materiale er de symptomer og andre ytringer hos

de nervøse, til hvis opklaring og behandling psykoanalysen jo er blevet skabt.

Mit fjerde synspunkt drejer nu tilbage til vort udgangspunkt og ind i den bane, vi har tegnet. Vi sagde, at selv om der ingen drømmecensur fandtes, ville drømmen alligevel ikke være let at forstå for os, thi vi ville da stå over for den opgave, at vi skulle oversætte drømmens symbolsprog til det vågne livs sprog. Symbolikken er altså et andet og uafhængigt moment i drømmeforvrængningen ved siden af drømmecensuren. Det ligger imidlertid nær at antage, at det er bekvemt for drømmecensuren at betjene sig af symbolikken, da denne jo tjener samme formål, nemlig at gøre drømmen fremmedartet og uforståelig.

Om vi ved det videre studium af drømmen vil støde på et nyt moment, der bidrager til drømmeforvrængningen, må jo snart vise sig. Men jeg vil nødig forlade drømmesymbolikkens tema uden endnu en gang at berøre den gåde, at den stødte på så heftig modstand hos de dannede, når udbredelsen af symbolikken i myte, religion, kunst og sprog er så utvivlsom. Mon det ikke på ny er relationen til seksualiteten, der har skylden?

11. FORELÆSNING

Drømmearbejdet

Mine damer og herrer! Når De har mestret drømmecensuren og symbolfremstillingen, er De ganske vist ikke trængt fuldstændig til bunds i drømmeforvrængningen, men er dog i stand til at forstå de fleste drømme. De betjener Dem herved af de to hinanden supplerende former for teknik, idet De fremkalder indfald hos drømmeren, indtil De er trængt fra erstatningen (surrogatet) frem til det egentlige, og indsætter i stedet for symbolerne disses betydning ud fra Deres egen viden. Vi vil senere tale om visse usikre punkter, der resulterer heraf.

Vi kan nu genoptage et arbejde, som vi tidligere har forsøgt med utilstrækkelige midler, da vi studerede relationerne mellem drømmeelementerne og de tanker, som ligger til grund for dem, og herunder konstaterede fire sådanne hovedrelationer: delen i stedet for helheden, tilnærmelsen eller hentydningen, den symbolske relation og den plastiske ordfremstilling. Det samme vil vi nu forsøge i større målestok, idet vi sammenligner det manifeste drømmeindhold i dets helhed med den gennem tydningen fundne latente drøm.

Jeg håber, at De aldrig mere vil forveksle disse to med hinanden. Hvis De kan undgå dette, er De nået videre i forståelsen af drømmen end sandsynligvis de fleste læsere af min bog om drømmetydningen. Lad mig endnu en gang minde Dem om, at det arbejde, der omsætter den latente drøm til den manifesterede drøm, hedder *drømmearbejdet*. Det i modsat retning skridende arbejde, der vil nå fra den manifesterede drøm til den latente, er vort *tydningsarbejde*. Tydningsarbejdet har til opgave at ophæve drømmearbejdet. Selv de infantile drømme, vi erkendte som åbenlyse ønskeopfyldelser, har været genstand for et vist drømmearbejde, nemlig ønskeformens omsætning til realitet og som regel også tankernes omsætning til visuelle billeder. Her behøves ingen tydning, kun ophævelse af disse to omsætninger. Det drømmearbejde, der yderligere er kommet til ved de andre drømme, kalder vi *drømmeforvrængningen*, og denne er det, som vort tydningsarbejde skal eliminere.

Ved sammenligning mellem mange drømmetydninger er jeg blevet i stand til i en sammenfattende fremstilling at vise Dem, hvad drømmearbejdet gør med materialet fra de latente drømmetanker. Jeg beder Dem imidlertid om foreløbig ikke at vente Dem for meget af denne fremstilling. Den er en beskrivelse, der må høres med rolig opmærksomhed.

Drømmearbejdets første ydelse er *fortætningen*. Vi forstår derved den kendsgerning, at den manifesterede drøm har mindre indhold end den latente, altså er en art forkortet oversættelse af denne sidste. Fortætningen mangler muligvis i visse tilfælde, men forekommer i reglen, meget hyppigt i yderst radikal form. Den slår aldrig over i sin modsætning, d.v.s. det sker aldrig, at den manifesterede drøm er omfangs- og indholdsrigere end den latente. Fortætningen sker på den måde, at 1) visse latente elementer i det hele taget udelades, 2) kun en brøkdel af de mange komplekse dannelser fra den latente drøm går over i den manifesterede, og 3) latente elementer, der har noget til fælles, sammenføjes og sammensmeltes til en enhed i den manifesterede drøm.

Hvis De vil, kan De reservere udtrykket »fortætning« alene for denne sidste proces. Dens virkninger er særlig lette at påvise. Af Deres egne drømme vil De uden vanskelighed kunne huske forskellige personers fortætning til en eneste. En sådan blandingsperson ser f. eks. ud som A, men er klædt som B, udfører et arbejde, man husker i forbindelse med C, og samtidig ved man, at det er personen D. Ved denne blandingsdannelse fremhæves naturligvis noget for de fire personer fælles. Ligesom af personer kan man også fremstille en blandingsdannelse af genstande eller

lokaliteter, når den betingelse er opfyldt, at de enkelte genstande og lokaliteter har noget fælles, som den latente drøm fremhæver. Det er ligesom en ny og flygtig begrebsdannelse med dette fælles som kerne. Ved at de fortættede enkeltfaktorer griber ind over hinanden, opstår der i reglen et uskarpt, udflydende billede, noget i retning af, at man optager flere fotografier på samme plade.

Det må være drømmearbejdet meget om at gøre at fremstille sådanne blandingsbilleder, for vi kan påvise, at de fællestæk, der kræves, med overlæg fremstilles så snart de behøves, f.eks. ved valget af et særligt ord for en tanke. Vi har allerede lært sådanne fortætninger og blandingsbilleder at kende; de spillede en rolle ved mange tilfælde af fortællelse. Tænk på den unge mand, der ville *begleitdigen* en dame. Der findes også vittigheder, hvis teknik beror på en sådan fortætning. Men bortset derfra tør man hævde, at denne proces er noget ganske usædvanligt og fremmedartet. Dannelsen af drømmens blandingspersoner har ganske vist paralleller i mange produkter af vor fantasi, der let sammensætter bestanddele, der ikke hører sammen i erfaringen, til en enhed, f. eks. i oldtidsmytologiens kentaurer og fabeldyr eller *Böcklins* billeder. Den »skabende« fantasi kan jo i det hele taget ikke opfinde noget, men kun sammensætte bestanddele, der er fremmede for hinanden. Men det ejendommelige ved drømmearbejdets metode er følgende: Det materiale, der foreligger for drømmearbejdet, er jo tanker, tanker som for en dels vedkommende måske nok er anstødelige og uantagelige, men som dog er korrekt dannet og udtrykt. Disse tanker overføres ved drømmearbejdet til en anden form, og det er mærkværdigt og uforståeligt, at der ved denne oversættelse – ligesom til en anden skrift eller et andet sprog – anvendes sammen-smeltning og kombination. En oversættelse bestræber sig dog ellers for at respektere de i teksten angivne sondringer og netop at holde vittigheder ude fra hinanden. Drømmearbejdet bestræber sig ganske modsat for at fortætte to forskellige tanker sådan, at de ligesom vittigheden leder et flertydigt ord frem, i hvilket begge tanker kan mødes. Man forstår måske ikke dette karakteristiske træk med det samme, men det kan blive betydningsfuldt for opfattelsen af drømmearbejdet.

Skønt fortætningen gør drømmen uigennemskuelig, får man dog ikke indtryk af, at den er en funktion af drømmecensuren. Man vil snarere føre den tilbage til mekaniske eller økonomiske faktorer, men censuren har i hvert fald fordel af den.

Fortætningens præstationer kan være ganske imponerende. Ved dens hjælp er det undertiden muligt at forene to helt forskellige

latente tankegange til én manifest drøm, så at man får en tilsyneladende fyldestgørende tydning af en drøm og derved alligevel kan overse en mulig »overtydning«.

Fortætningen har også for forholdet mellem den latente og den manifeste drøm den følge, at ingen simpel relation forbliver bestående her og der mellem elementerne. Et manifest element svarer samtidig til flere latente, og omvendt kan et latent element medvirke i flere manifeste, altså som ved en sammenfletning. Ved tydningen af drømmen viser det sig også, at indfaldene til et enkelt manifest element ikke behøver at komme i naturlig rækkefølge. Man må ofte vente, til hele drømmen er tydet.

Drømmearbejdet foretager altså en meget usædvanlig form for transkription af drømmetankerne, ikke en oversættelse ord for ord eller tegn for tegn, ej heller et udvalg efter bestemte regler, som når kun et ords konsonanter blev reproduceret og vokalerne udeladt, og ej heller, hvad man kunne kalde en repræsentation, ved hvilken der stedse udvælges ét element i fleres sted – men noget andet og langt mere kompliceret.

Drømmearbejdets anden præstation er *forskydningen*. Denne har vi heldigvis allerede tidligere arbejdet med; vi ved jo, at den helt igennem er drømmecensuren værk. Dens to udslag er, for det første, at et latent element ikke erstattes ved en af dets egne bestanddele, men af noget fjernere, altså ved en hentydning, og for det andet, at det psykiske tyngdepunkt forskydes fra et vigtigt element til et andet og uvigtigt, så at drømmen virker centreret om noget andet, hvorved den bliver fremmedartet.

Erstatning ved en hentydning kender vi også fra vor tænkning i vågen tilstand, men her er der en forskel. Ved den vågne tænkning må hentydningen være letforståelig, og erstatningen må stå i indholdsmæssig relation til det, den erstatter. Også vittigheden betjener sig ofte af hentydningen, lader kravet om indholdsmæssig association falde og erstatter denne med uvante ydre associationer såsom lyd-lighed og ordmæssig mangetydighed etc. Men kravet om forståelighed står fast; vittigheden ville tabe enhver virkning, hvis vejen tilbage fra hentydningen til det egentlige ikke ville kunne ses uden vanskelighed. Men drømmens forskydningshentydning har gjort sig fri af disse to indskrænkninger. Den hænger kun sammen med det element, den erstatter, ved de mest ydre og fjerne relationer; den er derfor uforståelig, og når den ophæves, gør tydningen af den indtryk af en mislykket vittighed eller en voldelig; tvungen udlægning. Drømmecensuren

har jo netop først nået sit mål, når det er lykkedes den helt at skjule tilbagevejen fra hentydningen til det egentlige.

Tyngdepunktsforskydningen er et besynderligt middel til udtryk af tanker. Vi tillader den tit i vågen tænkning for at opnå en komisk effekt. Det indtryk af vildfarelse, det gør, kan jeg måske fremkalde hos Dem, når jeg minder Dem om historien om, at der i en landsby boede en smed, der havde gjort sig skyldig i en yderst alvorlig forbrydelse. Retten bestemte, at brøden skulle sønes, men da der kun var én smed i landsbyen, og han var uundværlig, mens der var ikke mindre end tre bagere i landsbyen, blev en af disse hængt i stedet for ham.

Den tredje præstation af drømmearbejdet er den psykologisk interessanteste. Den består i omsætningen af tanker til visuelle billeder. Lad os huske, at ikke alting i drømmetankerne kommer ud for denne omsætning; mangt og meget beholder dets form og fremtræder også i den manifeste drøm som tanke eller som viden; ej heller er visuelle billeder den eneste form, til hvilken tanker omsættes. Men de er dog det væsentlige ved drømmedannelsen; denne del af drømmearbejdet er, som vi allerede ved, det »næstkøntesteste«, og for enkelte drømmeelementer har vi allerede lært en »plastisk ordformstilling« at kende.

Det er klart, at dette ikke er nogen let præstation. For at få et begreb om dens vanskeligheder må De forestille Dem, at De havde påtaget Dem den opgave at erstatte en politisk lederartikel med en række illustrationer, og at De altså var blevet tvunget fra bogstavskriften tilbage til billedskriften. De personer og konkrete genstande, der nævnes i artiklen, vil De let og måske endda med fordel kunne erstatte med billeder, men vanskelighederne venter Dem ved fremstillingen af alle abstrakte ord og alle taledele, der viser tankerelationer, som f. eks. partikler, konjunktioner etc. Ved de abstrakte ord vil De kunne få hjælp ved alle mulige kunstgreb. De vil f. eks. anstrenge Dem for at omsætte artiklens tekst til en anden ordlyd, der måske lyder mere uvant, men indeholder flere konkrete bestanddele, som derfor kan udtrykkes billedligt. Derefter vil De komme i tanker om, at de fleste abstrakte ord er afblegede konkrete udtryk, og De vil derfor så tit som muligt ty til disse ords oprindelige, konkrete betydning. De vil altså være glad for, at De kan fremstille »besiddelsen« af et objekt sådan, at der virkelig er tale om, at man »sitter på« det. Sådan bærer også drømmearbejdet sig ad. Under sådanne omstændigheder vil De næppe kunne stille store krav til fremstillingens nøjagtighed. De må altså også finde Dem i, at drømmearbejdet f. eks. erstatter et

element som »ægteskabsbrud«, der er så vanskeligt at fremstille i billeder, med et andet brud – et benbrud.

(Tilfældet bringer mig under korrekturen til dette ark en avisartikel i hænde, som jeg her aftrykker som en uventet kommentar til ovenstående:

»GUDS STRAF. *Armbrud for ægteskabsbrud.* Fru Anna M., der er gift med en landstormsmænd, sagsøgte fru Klementine K. for *ægteskabsbrud*. I stævningen hedder det, at fru K. havde plejet strafbar omgang med Karl M., mens hendes egen mand var i felten, hvorfra han endda sendte hende halvfjerds kroner månedlig. Fru K. havde allerede fået *temmelig mange penge* af sagsøgerindens mand, medens fru M. måtte leve i *sult og elendighed* sammen med sit barn. Kammerater af fru M.s mand havde fortalt hende, at fru K. og M. gik på vinstuer og svirede. Engang havde fru K. endog i nærværelse af flere infanterister spurgt sagsøgerindens mand, om han da ikke snart ville lade sig skille fra sin 'gamle' og flytte sammen med hende, fru K. Viceværtinden i det hus, hvor fru K. bor, havde desuden flere gange set sagsøgerindens mand i dybeste negligé i fru K.s lejlighed.

Fru K. *nægtede* i går for en dommer i Leopoldstadt, at hun kendte hr. M., og sagde, at der følgelig slet ikke kunne være tale om noget intimt forhold. Vidnet Albertine M. angav dog, at fru K. havde kysset fru M.s mand og herunder blev overrasket af hende.

Den allerede under et tidligere retsmøde som vidne afhørte M. havde dengang benægtet det intime forhold til fru K. I går forelå der for dommeren et *brev*, i hvilket vidnet tilbagekaldte sine udsagn i det første retsmøde og *indrømmede*, at han indtil juni sidste år havde stået i intimt forhold til fru K. Han anførte i brevet, at han under det forrige retsmøde havde benægtet forholdet til fru K., fordi hun inden mødet havde indfundet sig hos ham og *på sine knæ* havde bedt ham redde hende og intet at sige. 'I dag' – skriver vidnet – 'føler jeg mig tvunget til at aflægge fuld tilståelse over for retten, da jeg har *brækket min venstre arm* og dette forekommer mig at være en *straf fra Gud for min forseelse*.'

Dommeren fastslog, at den strafbare handling var forældet, hvorpå fru M. *trak sin stævning tilbage* og fru K. blev frifundet. *) –

På denne måde vil De i nogen grad være i stand til at overvinde billedskriftens ulemper, når den skal erstatte bogstavskriften.

Når De skal fremstille led, der angiver tankerelationer, som f. eks. »fordi, derfor, men« etc., har De ingen hjælpemidler af denne art; disse dele af teksten går altså tabt, når artiklen skal omsættes til billeder. På samme måde opløses drømmetankernes indhold ved drømmearbejdet til sit råstof af objekter og handletendenser. De kan være tilfreds, hvis der viser sig en mulighed for Dem til på en eller anden måde at antyde visse i sig selv »ufremstillelige« relationer ved en finere udformning af billederne. På tilsvarende måde lykkes det drømmearbejdet at udtrykke meget af indholdet af de latente drømmetanker ved hjælp af formale ejendommeligheder ved den manifesterede drøm – i dennes klarhed eller dunkelhed, i dens udstykning i flere dele o.s.v. Antallet af de partialdrømme, i hvilke en drøm er delt, svarer i reglen til antallet af hovedtemaer, tankerækker, i den latente drøm; en kort forangående drøm står ofte som indledning til eller motivering for den efterfølgende, udførlige hoveddrøm; en bisætning i drømmetanker erstattes af et indkøbt sceneskifte i den manifesterede drøm o.s.v. Drømmenes form er altså i sig selv på ingen måde betydningsløs, men kræver selv en tydning. Flere drømme i løbet af samme nat har ofte samme betydning og viser bestræbelsen for at klare en stimulus af stigende intensitet på stedse bedre måde. I den enkelte drøm kan et særlig vanskeligt element fremstilles ved »dubletter«, altså ved flere symboler.

Ved fortsat sammenligning mellem drømmetanker og de manifesterede drømme, som erstatter dem, får vi alt muligt at vide, som vi ikke kunne være forberedt på, f. eks. også, at drømmenes meningsløshed og absurditet har deres betydning. Ja, i dette punkt tilspidser modsætningen mellem den medicinske og den psykoanalytiske opfattelse af drømmen sig til større skarpheit end nogen sinde før. Ifølge den medicinske opfattelse er drømmen meningsløs, fordi den drømmende sjæleaktivitet har mistet enhver kritik; efter vor opfattelse derimod bliver drømmen meningsløs, når en i drømmetanker indeholdt kritik, nemlig vurderingen »det er meningsløst«, skal fremstilles. Den drøm, De har hørt om, og som handler om teaterbesøget (tre billetter for 1,50) er et godt eksempel herpå. Den således udtrykte vurdering eller dom lyder: Det var *meningsløst* at gifte sig så tidligt.

Under tydningsarbejdet erfarer vi ligeledes, hvad meningen er med den tvivl og usikkerhed, som drømmeren så ofte angiver med hensyn til, om et vist element er forekommet i drømmen – om det var dette eller ikke snarere noget andet. I reglen

er der i de latente drømmetanker intet, der svarer til denne tvivl og usikkerhed; den stammer helt igennem fra virkningen af drømmecensuren og kan ligestilles med en udslettelse, der er forsøgt, men ikke helt er lykkedes.

Til de mest overraskende opdagelser hører den måde, på hvilken drømmearbejdet behandler modsætninger i den latente drøm. Vi ved allerede, at overensstemmelser i det latente materiale erstattes af fortætninger i den manifeste drøm. Modsætningerne behandles nu på samme måde som overensstemmelserne og udtrykkes med særlig forkærlighed ved hjælp af det samme manifeste element. Et manifest drømmeelement, der overhovedet kan have en modsætning, kan lige så godt betyde sig selv som dets modsætning eller begge dele samtidig; kun meningen kan afgøre, hvilken oversættelse der skal vælges. Det hænger sammen hermed, at man i drømmen ikke finder en fremstilling af »nej« – i det mindste ikke nogen utvetydig fremstilling.

Sprogets udvikling giver os en velkommen analogi til dette mærkelige forhold ved drømmearbejdet. Mange sprogforskere har opstillet den påstand, at i de ældste sprog udtrykkes modsætninger som stærk-svag, lys-mørk, stor-lille, ved samme rodord. (»Urordenes antitetiske betydning«). Således betød på oldægyptisk *ken* oprindelig både stærk og svag. I talen garderede man sig ved brugen af sådanne ambivalente ord mod misforståelser ved tonefaldet og den ledsagende gestus, i skrift ved tilføjelse af et såkaldt determinativ, d.v.s. et billede, der ikke selv var bestemt til at udtales. *Ken* i betydningen stærk blev således skrevet ved, at man efter bogstavtegnet tilføjede billedet af en oprejst lille mand. Når *ken* skulle betyde »svag«, fulgtes det af billedet af en slapt hugsiddende mand. Først senere nåede man frem til to betegnelser for de i urordet indeholdte modsætninger ved lette modifikationer af dette. Af *ken*, der altså betød stærk-svag, opstod et *ken*, der betød stærk og et *kan*, der betød svag. Ikke blot de seneste udviklingsfaser af de ældste sprog, men også langt yngre, ja selv endnu talte sprog har bevaret mange rester af denne gamle dobbeltmening. Efter K. Abel (1884) vil jeg citere nogle eksempler herpå:

På latin findes sådanne ambivalente ord i *altus* (høj-dyb) og *sacer* (hellig-forrykt).

Som eksempler på modifikationer af samme rod nævner jeg: *clamare*-skrige, *clam*-sagte, stille, hemmelig, *siccus*-tør, *succus*-saft. Og fra tysk: *Stimme-stumm*, stemme-stum.

Sammenligner man med beslægtede sprog, finder man talrige eksempler. Engelsk: *lock* – lukke; tysk: *Loch, Lücke*, hul, åbning. Engelsk: *cleave* – spalte; tysk: *kleben*, klæbe.

Det engelske *without*, der egentlig betyder »med-uden«, anvendes i dag i betydningen »uden«, og at *with* foruden sin til-delende også havde en fratrækkende betydning fremgår endnu af sammensætningerne *withdraw* og *withhold*. Tilsvarende gælder det tyske *wieder*.

Også en anden ejendommelighed ved drømmearbejdet har en parallel i sprogudviklingen. I oldægyptisk forekom det ligesom i visse senere sprog, at lydfølgen i ordene blev vendt om for at udtrykke den samme betydning. Sådanne paralleller mellem engelsk og tysk er: *Topf* – *pot*; *boat* – *tub*; *hurry* – *Ruhe*; *Balken* – *Kloben*; *wait* – *täuwen*.

Mellem latin og tysk: *capere* – *packen*; *ren* – *Niere*.

Omvendinger af den art, som her ses ved det enkelte ord, sker gennem drømmearbejdet på forskellig måde. Vi kender allerede omvendingen af meningen, dens erstatning med det modsatte. Desuden findes i drømme omvendinger af situationen, af forholdet mellem to personer, altså ligesom i »den omvendte verden«. I drømme er det tit haren, der skyder på jægeren. Endvidere sker der omvendning i begivenhedernes rækkefølge, så at de kausalt forangående i drømmen sættes efter dem, der følger efter. Det er da ligesom i opførelsen af et stykke på en tredje-klasses scene, hvor helten falder om og det dræbende skud først derefter affyres fra kulissen. Der er også drømme, i hvilke hele elementernes orden er omvendt, så at man ved tydingen må tage deres sidste element først og det første sidst for at få en mening frem. De husker også fra vore studier over drømme-symbolikken, at dette: at gå eller falde i vandet, betyder det samme som at komme op af vandet, nemlig at føde eller blive født, og at dette: at stige op ad en trappe, er det samme som at gå ned ad den. Det er klart, hvilken fordel drømmeforvrængningen kan drage af en sådan fremstillingsfrihed.

Disse træk i drømmearbejdet kan man betegne som *archaiske*. De findes tilsvarende i de gamle udtrykssystemer, sprog og skriftsprog, og fører hos disse de samme vanskeligheder med sig, hvilket vi senere vil tale om i en kritisk forbindelse.

Og endnu nogle synspunkter: Ved drømmearbejdet drejer det sig åbenbart om at omsætte de latente tanker, som er formet i ord, til sansebilleder, oftest af visuel natur. Nu er vore tanker fremgået af sådanne sansebilleder; deres første materiale og deres forstadier var sanseindtryk eller rettere sagt: erindringsbille-

der af sådanne. Først senere knyttedes de til ord, og disse blev da forbundet til tanker. Drømmearbejdet underkaster altså tankerne en *regressiv* behandling, tilbagefører deres udvikling, og ved denne regression må alt det falde bort, der ved erindringsbilledernes videreudvikling til tanker er kommet til som nyherhvervelser.

Dette er altså drømmearbejdet. Over for de processer, som vi har lært at kende ved at beskæftige os med drømmearbejdet, må jo interessen for den manifeste drøm træde langt i baggrunden. Jeg vil dog komme med nogle bemærkninger om denne sidste, der jo er det eneste, som er os umiddelbart bekendt.

Det er naturligt, at den manifeste drøm taber i betydning for os. Det må forekomme os ligegyldigt, om den er godt komponeret, eller om den er opløst i en række enkeltbilleder uden sammenhæng. Selv når den har en tilsyneladende logisk ydre form, ved vi dog, at denne er opstået gennem drømmeforvrængning og måske har lige så ringe organisk relation til drømmens indhold som en italiensk kirkes facade til kirkens struktur og grundrids. Ved andre lejligheder har også denne drømmens facade sin betydning, når den gengiver en vigtig bestanddel af de latente drømmetanker med ringe eller slet ingen forvrængning. Men det kan vi ikke vide, før vi har underkastet drømmen en tydning og derved kan vurdere, i hvilken grad forvrængning har fundet sted. En lignende tvivl gælder i det tilfælde, at to elementer i drømmen synes bragt i nær relation til hinanden. Heri kan ligge et værdifuldt vink om, at man også har lov til at sammenføje det i den latente drøm til disse elementer svarende stof, men ved andre lejligheder kan man overbevise sig om, at det, der hører sammen i tankerne, er splittet ad i drømmen.

I almindelighed må man afholde sig fra at ville forklare en del af den manifeste drøm ud fra en anden del – som om drømmen var en sammenhængende, pragmatisk fremstilling. Den kan tværtimod oftest sammenlignes med en breccie, der ved hjælp af et bindemiddel er fremstillet af forskellige stenbrokker, så at de tegninger, der resulterer heraf, ikke hører til de oprindelige stenmønstre. Der er virkelig en del af drømmearbejdet, den såkaldte *sekundære bearbejdning*, som er interesseret i at konstruere noget helt og nogenlunde harmonisk af de umiddelbare resultater af drømmearbejdet. Derved ordnes materialet på en ofte helt misvisende måde, og hvor det synes nødvendigt, kan der være foretaget indskud af andre elementer.

På den anden side må man heller ikke overvurdere drømmearbejdet – ikke tiltro det for meget. Med de her beskrevne præstationer er dets aktivitet udtømt; det kan kun fortætte, for-

skyde, fremstille plastisk og derefter underkaste helheden en sekundær bearbejdning – ikke andet. Det, der i drømmen forekommer af domme, kritik, forundring og konklusioner skyldes ikke drømmearbejdet; det er kun meget sjældent udtryk for eftertanke over for drømmen, idet der oftest er tale om stykker af de latente drømmetanker, der mere eller mindre modificeret og tilpasset til sammenhængen er trådt over i den manifeste drøm. Drømmearbejdet kan heller ikke komponere taler. Med undtagelse af få opregnelige undtagelser er drømmetalerne efterligninger og sammensætninger af taler, som man har hørt eller selv har holdt dagen før, og som er blevet indført i de latente tanker som materiale eller drømmeimpuls. Lige så lidt kan drømmearbejdet foretage udregninger; det, som forekommer heraf i den manifeste drøm, er i reglen sammenstillinger af tal, fiktive beregninger, der er ganske meningsløse som beregninger og også her kun kopier af beregninger i de latente drømmetanker. Under disse omstændigheder kan det heller ikke undre, at den interesse, som har rettet sig mod drømmearbejdet, snart stræber bort fra den og i retning af de latente drømmetanker, der i mere eller mindre forvrænget form rører sig gennem den manifeste drøm. Det kan dog ikke forsvareres, hvis denne retningsændring går så vidt, at man ved den teoretiske betragtning ganske simpelt sætter de latente drømmetanker i stedet for drømmen og om denne hævder noget, der kun kan gælde for drømmetankerne. Det er ejendommeligt, at psykoanalysens resultater har kunnet misbruges til en sådan forveksling. Som »drøm« kan man ikke betegne andet end resultatet af drømmearbejdet, det vil altså sige den *form*, til hvilken de latente tanker er blevet overført ved hjælp af drømmearbejdet.

Drømmearbejdet er en proces af ganske enestående art, som man hidtil ikke har konstateret sidestykker til i sjælelivet. Sådanne fortætninger, forskydninger og regressive omsætninger af tanker til billeder er nye fænomener, hvis opdagelse allerede rigeligt har lønnet de psykoanalytiske bestræbelser. Og af parallellerne til drømmearbejdet ser De også, hvilke sammenhænge, der kan opdages mellem de psykoanalytiske studier og andre områder, specielt sprogets og tankens udvikling. Den videre betydning af den vundne erkendelse kan De først ane, når De erfarer, at drømmedannelsens mekanismer danner forbilledet for de neurotiske symptomers tilblivelsesmåde.

Jeg ved også, at vi endnu ikke kan overse hele den nyherhvervelse, der af disse arbejder resulterer for psykologien. Vi vil kun pege på de nye beviser, som her er givet for eksistensen af ubevidste sjælelige dannelser – for det er jo det, de

latente drømmetanker er – og hvordan drømmetydningen forjætter os en uanet bred adgang til kendskabet til det ubevidste sjæleliv.

Men nu er det vist på tide, at jeg – ved forskellige små eksempler på drømme – i detaljer viser Dem det, som jeg indtil nu har forberedt Dem på.

12. FORELÆSNING

Analyser af eksempler på drømme

Mine damer og herrer! De må ikke blive skuffede, når jeg på ny forelægger Dem brudstykker af drømmetydninger i stedet for at indbyde Dem til deltagelse i tydningen af en lang og smuk drøm. De vil nok sige, at efter så mange forberedelser havde De haft ret til det, og De vil give udtryk for Deres overbevisning om, at det efter vellykket tydning af så mange tusind drømme for længst skulle have været muligt at samle en række udmærkede drømmeeksplaner, på hvilke alle vore påstande om drømmearbejde og drømmetanker lod sig demonstrere. Jovist – men der rejser sig for mange vanskeligheder for opfyldelsen af Deres ønske.

Først og fremmest må jeg tilstå for Dem, at der ikke er nogen mennesker, der praktiserer drømmetydning som hovedbeskæftigelse. Hvornår giver man sig da af med at tyde drømme? Lejlighedsvis kan man uden særlig hensigt beskæftige sig med en vens drømme, eller man arbejder en tid lang sine egne drømme igennem for at skole sig til psykoanalytisk arbejde; men som regel arbejder man kun med drømme hos nervøse personer, der er under analytisk behandling. Denne sidste kategori af drømme er udmærket materiale og står på ingen måde tilbage for de raske menneskers, men man er på grund af behandlingens teknik nødsaget til at lade drømmetydningen være underordnet i forhold til de terapeutiske hensigter og lade et helt antal drømme stå, efter at man har uddraget noget for behandlingen anvendeligt materiale af dem. Mange drømme, der forekommer under denne, unddrager sig i det hele taget en fuldstændig tydning. Da de er vokset frem af den samlede mængde af det os endnu ubekendte psykiske materiale, bliver forståelsen af dem først mulig efter behandlingens afslutning. Et referat af sådanne drømme ville desuden nødvendiggøre en klarlæggelse af alle hemmeligheder ved en

neurose; dette er uantageligt for os, der jo studerer drømmen som forberedelse til studiet af neuroserne.

Nu ville De formentlig gerne give afkald på dette materiale og hellere høre forklaringer om sunde menneskers eller Deres egne drømme. Dette er imidlertid ugørligt på grund af disse drømmes indhold. Man kan hverken afsløre sig selv eller nogen anden, hvis fortrolighed man benytter, så hensynsløst, som den indgående tydning af vedkommendes drømme ville medføre, da disse, som De allerede ved, vedrører det mest intime i hans personlighed. Foruden denne vanskelighed ved fremskaffelsen af materialet må også en anden tages i betragtning. De ved, at drømmen forekommer drømmeren selv fremmedartet, og dette gælder jo end mere en anden, som ikke kender drømmeren. Vor litteratur er ikke fattig på gode og udførlige drømmeanalyser; jeg har selv offentliggjort nogle i forbindelse med sygehistorier. Måske er det smukkeste eksempel på en drømmetydning det af *O. Rank* meddelte – to indbyrdes beslægtede drømme hos en ung pige, han har skildret på to tryksider; analysen af dem omfatter imidlertid 76 sider. Jeg ville behøve næsten et helt semester for at kunne ledsage Dem gennem et sådant arbejde. Når man tager fat på en eller anden længere og stærkere forvrænget drøm, må man give så mange oplysninger med den, inddrage så meget materiale af indfald og erindringer, begive sig ind på så mange sideveje, at et foredrag om denne drøm ville blive ganske uoverskueligt og utilfredsstillende. Jeg må altså bede Dem nøjes med det, der er lettere at have at gøre med, nemlig en redegørelse for mindre dele af drømme hos neurotiske personer; i disse drømme kan man da iagttage forskellige foreteelser isoleret. Lettest lader drømmesymbolerne sig demonstrere, og dernæst visse ejendommeligheder ved den regressive drømmefremstilling. Om hver af de nu følgende drømme vil jeg oplyse, hvorfor jeg har anset den for værd at meddele:

1) En drøm, der kun består af to korte billeder: *Hans onkel ryger en cigaret, skønt det er lørdag. – En kvinde kærtegner ham, som om han var hendes barn.*

Til det første billede bemærker drømmeren (en jøde), at hans onkel er en from mand, der aldrig har gjort noget så syndigt og heller aldrig ville gøre det. M.h.t. kvinden i det andet billede kan han ikke komme i tanker om andet end sin moder. Disse to billeder eller tanker skal åbenbart sættes i relation til hinanden. Men hvordan? Da han udtrykkelig har benægtet realiteten i onklens adfærd, ligger det nær at indføre et »hvis«. »Hvis

min onkel, denne fromme mand, ville ryge en cigaret om lørdagen, så måtte jeg også gerne lade mig kærtegne af min moder.« Dette betyder åbenbart, at også moderens kærtegn var noget utilladeligt, ligesom rygning om lørdagen for den fromme jøde. De husker, at jeg sagde, at ved drømmearbejdet falder alle relationer mellem drømmetankerne bort; disse opløses i deres råmateriale, og det er tydningens opgave at rekonstruere disse udeladte sammenhænge.

2) Ved mine artikler og afhandlinger om drømmen er jeg på en måde blevet offentlig konsulent for drømmeanliggende, og gennem mange år har jeg fået henvendelser fra de mest forskellige sider med referater af drømme og anmodninger om bedømmelse af disse. Jeg er naturligvis alle de mennesker taknemmelig, der følger så meget materiale til selve drømmen, at en tydning bliver mulig, eller som selv giver en sådan tydning. Til denne kategori hører følgende drøm, som en mediciner fra München havde i 1910. Jeg fremlægger den her, fordi den kan vise Dem, hvor utilgængelig en drøm i reglen er for forstanden, før drømmeren har givet os sine oplysninger til den. Jeg formoder nemlig, at De i grunden anser drømmetydning ved indsættelse af symboltydningen for den ideelle, men helst ville skyde associations-teknikken til side, og jeg vil befri Dem for denne skadelige vildfarelse.

13. juli 1910: Hen på morgenstunden drømte jeg: *Jeg kører på cykel hen ad gaden i Tübingen, da en brun gravhund farer efter mig og bider sig fast i min ene hæl. Lidt længere henne står jeg af, sætter mig på et trappetrin og begynder at slå løs på dyret, der har bidt sig meget fast. (Jeg har ingen ubehagelige fornemmelser af biddet eller hele optrinet). Over for mig sidder et par ældre damer, der betragter mig med store smil. Derpå vågner jeg, og som så ofte før står hele drømmen klart for mig i det øjeblik, jeg slår øjnene op.*

Her kan vi ikke udrette meget med symboltydning. Men drømmeren siger til os: »I den sidste tid har jeg forelsket mig i en ung pige, som jeg kun har set på gaden, men jeg har ingen tilknytningspunkt til hende. Et sådant tilknytningspunkt kunne hendes gravhund ellers nemt være, da jeg er en stor dyreven, og også har fundet denne – efter min mening – tiltalende egenskab hos pigen«. Han tilføjer, at han flere gange med stor behændighed og ofte til tilskuernes forbauselse har grebet ind i slagsmål mellem hunde. Vi får altså at vide, at den pige, han kan lide, altid færdes ledsaget af denne specielle hund. Pigen er imidlertid blevet fjernet i den manifesterede drøm, og kun den hund, som associeres med

hende, er blevet tilbage. Måske er de ældre damer, der smiler til ham, trådt i stedet for pigen. Det, han i øvrigt meddeler, er ikke tilstrækkeligt til opklaring af dette punkt. At han i drømmen kører på cykel, er en direkte gentagelse af den erindrede situation. Han har altid kun set pigen med hunden, når han var på cykel.

3) Når en person har mistet en af sine kære, producerer han gennem længere tid derefter drømme af en særlig art, i hvilke hans viden om døden indgår de mærkeligste kompromis'er med trangen til at genoplive den døde. Snart er afdøde død og lever alligevel videre, fordi han ikke ved, at han er død; hvis han vidste det, ville han dø rigtigt. Snart er han halvt død, halvt levende, og enhver af disse tilstande har sine særlige symptomer. Man må ikke uden videre kalde disse drømme tåbelige, for genopvækkelsen er ikke mere uantagelig for drømmen end f. eks. for eventyret, i hvilket den forekommer som et meget almindeligt fænomen. Når jeg har analyseret disse drømme, har det vist sig, at der kan gives en fornuftig forklaring på dem, men at det fromme ønske om at bringe den døde tilbage til livet forstås at arbejde med de sælsomste midler. Jeg refererer nu en sådan drøm, der lyder besynderlig og meningsløs, og som ved analysen vil vise Dem meget af det, som De er blevet forberedt på ved vore teoretiske betragtninger. Drømmen hidrører fra en mand, der havde mistet sin fader for flere år siden:

Faderen er død, men er blevet gravet op og ser dårlig ud. Han lever videre, og drømmeren gør alt, for at han ikke skal mærke det. (Derefter går drømmen over til andre, tilsyneladende meget fjernliggende ting.)

Vi ved, at faderen er død. At han er blevet gravet op, er ikke i overensstemmelse med virkeligheden, der jo heller ikke kommer i betragtning ved alt det følgende. Men drømmeren fortæller: Efter at han var kommet hjem fra faderens begravelse, begyndte han at få ondt i en tand. Han ville behandle denne tand efter den jødiske læres forskrift: Hvis din tand forarger dig, så riv den ud – og gik til tandlægen. Denne sagde imidlertid: »Man trækker ikke en tand ud uden videre; man må have tålmodighed med den. Jeg vil lægge noget i for at dræbe nerven; om tre dage skal De komme igen, og så tager jeg den ud.«

Denne »udtagning« er opgravningen, sagde drømmeren pludselig.

Har han nu ret? Det passer ganske vist ikke helt, kun nogenlunde, for det er jo ikke tanden, der bliver taget ud; det er kun den døde nerve, som bliver taget ud af den. Men den

slags unøjagtigheder må man vel tiltro drømmearbejdet efter andre erfaringer. Vi må antage, at drømmeren har »fortættet« den afdøde fader med den dræbte og dog bevarede tand, altså svejset dem sammen til en enhed. Det er da intet under, at der kommer noget meningsløst i den manifeste drøm, for ikke alt, hvad der siges om tanden, kan jo passe på faderen. Hvor ville overhovedet det *tertium comparationis* mellem tanden og faderen være, som gør denne fortætning mulig?

Det må vel imidlertid være sådan, for drømmeren siger videre, at han ved, at når man drømmer, man har mistet en tand, betyder det, at man vil miste et familiemedlem.

Vi ved, at denne populære tydning er forkert eller i det mindste kun rigtig i en komisk betydning. Desto mere vil det overraske os, at vi alligevel finder det således anslåede tema bag de andre stykker af drømmeindholdet.

Uden yderligere opfordring begynder drømmeren nu at fortælle om sin faders sygdom og død og om sit forhold til ham. Faderen havde været syg længe, og patientens pleje og behandling havde kostet sønnen mange penge. Det blev ham imidlertid aldrig for dyrt, han var aldrig utålmodig, ønskede aldrig, at det snart måtte få ende. Sønnen talte med stolthed om sin ægte jødiske ærbødighed for faderen, den strenge efterlevelse af den jødiske lov. Bemærker vi her ikke en modsigelse i de tanker, der hører til drømmen? Han havde identificeret faderen og tanden. Mod tanden ville han gå frem efter den jødiske lov, der bød ham at udrive den, hvis den smertede og generede ham. Også mod faderen ville han bære sig ad, som loven bød, men denne lyder jo her, at man ikke skal ænse udgift og besvær, men påtage sig alle vanskeligheder og ikke tillade nogen fjendtlig hensigt at opstå mod det objekt, der volder sorg eller smerte. Ville overensstemmelsen ikke have været langt mere slående, hvis man virkelig havde udviklet lignende følelser mod den syge fader som mod den syge tand, d.v.s. havde ønsket, at en snarlig død ville gøre ende på hans overflødige, smertelige og kostbare eksistens?

Jeg nærer ingen tvivl om, at dette i virkeligheden var hans indstilling over for faderen under dennes langvarige sygdom, og at de pralende forsikringer om from ærbødighed kun var bestemt til at lede opmærksomheden bort fra disse tendenser. Under sådanne vilkår kunne vi forvente, at et ønske om, at faderen skal dø, at vågne til liv og at skjule sig under en medlidende betragtnings maske, såsom: »Det ville være en befrielse for ham«. Men læg vel mærke til, at vi her har overskredet en skranke i

selve de latente drømmetanker. Den første del af disse, nemlig relationen mellem tanden og faderen, var sikkert kun midlertidig ubevidst, d.v.s. under drømmedannelsen, men de fjendtlige rørelser mod faderen har derimod nok været varigt ubevidste, stammer måske fra barndommen og har måske under sygdommen kun af og til sky og forklædt sneget sig ind i bevidstheden. Med endnu større sikkerhed kan vi påstå dette om andre latente tanker, der har afgivet umiskendeligt bidrag til drømmeindholdet. Af de fjendtlige rørelser mod faderen kan der jo intet opdages i drømmen. Men idet vi leder efter rødderne til et sådant fjendskab mod faderen i barndommen, husker vi, at frygten for faderen opstår, fordi denne allerede i de tidligste år har modsat sig drengens seksuelle aktivitet, sådan som han i reglen må gentage det efter puberteten, men da af sociale grunde. Dette forhold til faderen gælder også denne drømmer, hans kærlighed til faderen havde altid været blandet med respekt og angst, der skyldtes, at han som barn var blevet skræmt i seksuel henseende.

Ud fra masturbationskomplekset forklares nu følgende sætninger i den manifeste drøm. *Han ser dårlig ud* refererer ganske vist til en anden udtalelse fra tandlægen om, at det ser dårligt ud, når man har mistet en tand på dette sted, men det refererer samtidig til det dårlige udseende ved hvilket den unge mand i puberteten røber sin overdrevne seksuelle aktivitet eller frygter for at røbe den. Ikke uden befrielse har drømmeren i det manifeste indhold skubbet det dårlige udseende fra sig og over på faderen – en af de »omvendinger«, som De kender fra drømmearbejdet. *Han lever videre* dækker både genoplivningsønsket og tandlægens løfte om, at tanden vil blive bevaret. Men på ganske raffineret måde er sætningen »*drømmeren gør alt, for at han (faderen) ikke skal mærke det*« beregnet på at forlede os til at supplere med ordene »at han er død«. Den eneste tilføjelse, som giver mening, følger igen af masturbationskomplekset, hvor det er selvfølgeligt, at den unge mand gør alt muligt for at skjule sit seksualliv for faderen. Husk nu til slut, at vi altid må tyde de såkaldte »tandpinedrømme« i relation til masturbation og den straf, som frygtes derfor.

De ser nu, hvordan denne uforståelige drøm er kommet i stand: Ved at fremstille en besynderlig og vildledende fortætning, ved at forbigå alle tanker i midten af den latente tankegang, og ved skabelse af flertydige erstatningsbilleder for de dybeste og tidsmæssigt fjerneste af disse tanker.

4) Vi har allerede flere gange forsøgt at komme til bunds i de nøgterne og banale drømme, der ikke har noget tåbeligt

eller fremmedartet i sig, men ved hvilke der rejser sig det spørgsmål: Hvorfor drømmer man i det hele taget den slags ligegyldigt stads? Jeg vil derfor fremlægge et nyt eksempel af denne art – tre samhörørende drømme, en ung dame har drømt på samme nat.

a) *Hun går gennem forstuen i sit hus og støder hovedet til blods på lysekronen, der hænger lavt ned.*

Ingen reminiscens, intet, som virkelig er sket. Hendes oplysninger fører ad helt andre veje. »De ved jo, hvor mit hår er tyndt. 'Barn dog', sagde min mor i går, 'hvis det fortsætter sådan, får du jo et hoved som en popo'. Hovedet står altså her for den anden ende af legemet. Lysekronen forstår vi symbolsk uden hjælp; alle genstande, der kan forlænges, er symboler på det mandlige lem. Det drejer sig altså om en blødning i den nederste del af kroppen, en blødning, der opstår ved sammenslødning med penis. Også dette kunne være flertydigt, men hendes andre indfald viser, at det drejer sig om den tro, at menstruationen fremkaldes ved kønslig omgang med manden – en seksualteori, der har mange tilhængere blandt halvvoxsne piger.

b) *Hun ser i en vinhave en dyb hulning, som hun véd er fremkommet ved, at et træ er rykket op.* Dertil knytter hun den bemærkning, at hun mangler træet. Hun mener, at hun ikke har set træet i drømmen, men den samme ordlyd tjener til at udtrykke en anden tanke, der nu fuldstændig garanterer den symbolske tydning. Drømmen refererer til et andet område af de infantile seksualteorier, nemlig den tro, at pigerne oprindeligt havde samme kønsorgan som drengene, men at den senere udformning af pigens kønsorganer er sket ved kastration (oprykning af et træ).

c) *Hun står foran sin skrivebordsskuffe, som hun er så godt kendt i, at hun straks ved, hvis der har været andre i den.* Skuffen er som alle skuffer, kasser og æsker et kvindeligt seksualsymbol. Hun ved, at man kan se tegn på kønsomgang (hun mener: også på berøring) på kønsorganet, og har længe frygtet for at blive beskyldt for noget sådant. Jeg vil mene, at vægten i alle disse tre drømme skal lægges på tanken om *viden*. Hun tænker på sin barnlige seksualudforskning, hvis resultater hun dengang var temmelig stolt af.

5) Igen et eksempel på symbolik. Men denne gang må jeg referere den psykiske situation i en kort indledning. En mand, der har tilbragt en nat med en kvinde, beskriver sin partnerske som en af de moderlige naturer, hos hvem ønsket om barnet

uimodståeligt trænger igennem under det seksuelle samvær med manden. Forholdene ved dette samvær tvinger imidlertid til en forsigtighed, ved hvilken den befrugtende sædudtømmelse holdes borte fra kvindens skød. Da kvinden vågnede næste morgen, fortalte hun følgende drøm:

En officer i rød kappe løber efter hende på gaden. Hun flygter for ham og løber op ad trappen, men han er stadig efter hende. Forpustet når hun hjem, smækker døren i efter sig og låser den. Han bliver udenfor, og da hun ser ud gennem kighullet, sidder han på en bænk derude og græder.

I dette handlingsforløb: At hun forfølges af officeren i den røde kappe og løber forpustet op ad trappen, vil De sikkert erkende en fremstilling af kønsakten. At kvinden, som har haft drømmen lukker sig inde for forfølgelsen, kan gælde som eksempel på de omvendinger, der er så almindelige i drømme, for i virkeligheden havde jo manden unddraget sig afslutningen af akten. Ligeledes er hendes sorg skudt over på partneren – det er jo ham, der græder i drømmen, hvilket samtidig antyder ejakulationen.

De har sikkert på et eller andet tidspunkt hørt sige, at i psykoanalysen tillægges der alle drømme seksuel betydning. Nu er De selv blevet i stand til at danne Dem en forestilling om det urigtige i denne påstand. De har lært ønskedrømmene at kende, der handler om tilfredsstillelse af de behov, som ligger mest åbenbare, nemlig sult, tørst, længsel efter frihed, bekvemmeligheds- og utålmodighedsdrømme og ligeledes drømme, som udtrykker havepsyke og egoisme. Men at de stærkt forvrængede drømme i overvejende grad – men ikke udelukkende – giver udtryk for seksuelle ønsker har De ganske vist lov til at erindre som et resultat af den psykoanalytiske forskning.

6) Jeg har et særligt motiv til at koncentrere eksemplerne om symbolanvendelse i drømmen. Ved vort første møde beklagede jeg mig over, hvor vanskelig demonstrationen og dermed skabelsen af overbevisning er ved undervisningen i psykoanalyse, og De har sikkert efterhånden givet mig ret. Imidlertid hænger psykoanalysens enkelte påstande så snævert sammen, at overbevisningen let kan brede sig fra ét punkt og til en større del af helheden. Man vil om psykoanalysen kunne sige, at den, der rækker den lillefingeren, dermed i virkeligheden har rakt den hele hånden. Allerede den, der forstår opklaringen af fejlreaktionerne, kan ganske logisk ikke unddrage sig troen på alt det øvrige. Et andet lige så tilgængeligt sted har man i drømme-symbolikken. Jeg vil fortælle Dem om en drøm, som tidligere

har været offentliggjort. Den stammer fra en kvinde af folket, hvis mand er politibetjent – en kvinde, som bestemt aldrig har hørt noget om drømmesymbolik og psykoanalyse. De må da selv skønne, om drømmens tydning ved hjælp af seksualsymboler kan kaldes vilkårlig og kunstig.

»... Derefter var der nogen, der brød ind i huset, og hun råbte i sin angst på en betjent. Denne var imidlertid sammen med to landstrygere gået ind i en kirke, til hvilken flere trappetrin førte op. Bag kirken var der et bjerg og oppe på bjerget en tæt skov. Betjenten var iført hjelm, ringkrave og kappe. Han havde brunt fuldskæg. De to landstrygere, der var gået fredeligt med betjenten, havde forklæder, der var bundet op som sække, om livet. Der førte en vej fra kirken til bjerget. På begge sider af vejen voksede der græs og krat, der stedse blev tættere og på toppen af bjerget blev til en rigtig skov.«

De anvendte symboler vil De genkende uden besvær. Det mandlige kønsorgan er fremstillet ved tre personer, det kvindelige ved et landskab med kirke, bjerg og skov. På ny møder De trappetrinene som symbol for kønsakten. Det, der i drømmen kaldes et bjerg, hedder også sådan i anatomen, nemlig *mons veneris*, d.v.s. Venusbjerg.

7) Jeg vil nævne endnu en drøm, der kan tydes ved indsættelse af symboler; den er interessant og dokumentarisk derigennem, at den drømmende selv har oversat alle symboler, uagtet han ingen som helst teoretiske forkundskaber medbragte til drømmetydningen. Dette er ret usædvanligt, og forudsætningen for dette forhold er ikke nøjagtigt bekendt.

»Han spadserede med sin fader et sted, der sikkert er Prateren, for man ser rotunden og foran denne en lille tilbygning, ved hvilken der er anbragt en lænkeballon, der dog synes at være temmelig slap. Hans fader spørger ham, hvad alt dette betyder; sønnen undrer sig over spørgsmålet, men forklarer faderen sammenhængen. Derpå kommer de til en gård, hvori der ligger en stor blikplade. Faderen vil rive et stort stykke af denne, men ser sig først om for at konstatere, om nogen bemærker det. Sønnen siger til ham, at han kun behøver at sige det til opsynsmanden – så vil han uden videre kunne tage et stykke af pladen. Fra denne gård fører en trappe ned i en skakt, hvis vægge er blødt polstrede, omtrent som en læderbetrakket lænestol. I bunden af skakten er der en langstrakt platform, og derpå begynder en ny skakt ...«

Drømmerens tydning lyder: »Rotunden er mine kønsorganer, lænkeballonen foran den min penis, hvis slaphed jeg er ked

af.« En mere indgående oversættelse siger nu, at rotunden er sædet – som barnet oftest regner med til kønsorganerne – og den lille tilbygning er skrotum. I drømmen spørger faderen ham, hvad alt dette skal betyde, d.v.s. om genitaliernes hensigt og funktion. Det ligger nær ved at vende dette forhold om, så at drømmeren selv bliver den spørgende part. Da faderen i virkeligheden aldrig har stillet et sådant spørgsmål, må man opfatte drømmetanken som ønske eller som en betinget sætning: »Hvis jeg havde bedt min fader om seksuel oplysning.« Fortsættelsen af denne tanke vil vi snart finde på et andet sted.

Gården, hvor blikpladen ligger, skal ikke i første række opfattes symbolsk; den stammer fra faderens forretning. Af diskretionsgrunde har jeg benyttet »blik« i stedet for det andet stof, som faderen handler med, men i øvrigt intet ændret i drømmens ordlyd. Drømmeren er indtrådt i faderens forretning og har taget voldsomt anstød af de temmelig uhæderlige metoder, som indtægterne i væsentlig grad hidrører fra. Derfor må fortsættelsen af ovennævnte drømmetanke lyde: »(Hvis jeg havde spurgt ham) ville han have bedraget mig, ligesom han bedrager sine kunder.« Med hensyn til afrivningen, der tjener til fremstilling af den forretningsmæssige uhæderlighed, giver drømmeren selv den anden forklaring: at den betyder masturbation. Dette ved vi jo udmærket, og det stemmer meget vel med, at masturbationshensmeligheden udtrykkes ved modsætningen (man kan jo gøre det åbenlyst). Det er da ganske, hvad vi kunne vente, når den masturbatoriske aktivitet atter skydes over på faderen, på samme måde som udspørgningen i den første drømmescene. Skakten fortolker han straks, idet han nævner væggenes bløde polstring, som vagina. At såvel nedstigningen som opstigningen skildrer koitusbevægelser i vagina, tilføjer jeg for fuldstændighedens skyld.

At der efter den første skakt følger en længere platform og derefter en ny skakt, forklarer den pågældende selv biografisk. Han havde en overgang kønsomgang, men opgav den på grund af hængninger, og håber nu på ved behandlingens hjælp at kunne genoptage den.

8) De to følgende drømme, der stammer fra en udlænding med meget polygame anlæg, refererer jeg som dokumentation for den påstand, at jeg'et forekommer i enhver drøm, også hvor det har skjult sig for det manifeste indhold. Kufferterne i drømmene er de kvindelige symboler.

a) *Han skal rejse, og hans bagage bliver kørt til banen på en vogn, på hvilken mange kufferter er stablet op, deriblandt to*

store, sorte kufferter, der kan se ud, som om de indeholder kollektioner. Han siger trøstende til en eller anden: »Nå, De kører jo kun med til banegården.«

Han rejser virkelig med megen bagage, men bringer også særdeles mange historier om kvinder med til den analytiske behandling. De to sorte kufferter svarer til to meget mørke kvinder, der i øjeblikket spiller hovedrollen i hans liv. En af dem ville rejse efter ham til Wien, men efter mit råd telegraferede han til hende, at hun ikke måtte komme.

b) En scene i tolden. *En rejsende åbner sin kuffert og siger, mens han nonchalant ryger på en cigaret: »Der er ingenting i den.« Tolderen synes at tro ham, men stikker dog hånden ned i kufferten og finder noget ganske særlig ulovligt. Den rejsende siger resigneret: »Der er jo ikke noget at gøre.«* Den pågældende udlænding er selv den rejsende, og jeg er toldereren. Han er ellers meget oprigtig i sine bekendelser, men har sat sig for at fortie en nystiftet forbindelse med en dame for mig, fordi han med rette kan antage, at jeg kender hende. Den pinlige situation ved at måtte indrømme forholdet skyder han over på en fremmed person, så at han selv ikke synes at forekomme i denne drøm.

9) Her følger et eksempel på et symbol, som jeg endnu ikke har omtalt:

Han møder sin søster, der følges med to veninder, som selv er søstre. Han giver de to veninder hånden, men ikke søsteren.

Ingen tilknytning til nogen virkelig begivenhed. Hans tanker fører ham tilbage til en tid, da han var kommet til at tænke på forskelligt efter at have konstateret, at pigernes bryst udvikler sig så sent. De to søstre er altså brysterne, og han ville gerne føle på dem med hånden, hvis ikke hans søster havde været der.

10) Og her er et eksempel på dødssymbolikken i drømmen:

Han går sammen med to personer, hvis navne han kender, men som han har glemt, da han vågner, over en meget høj, stejlt jernbro. Pludselig er de to personer væk, og han får øje på en spørgelsesagtigt udseende mand med kappe og iført lærredsdragt. Han spørger manden, om han er telegrafbud ... Nej! Om han er kusk ... Nej! Derpå går han videre, men er endnu i drømmen meget angst og fortsætter, efter at være vågnet, drømmen med den fantasi, at jernbroen pludselig bryder sammen og han styrter i afgrunden.

Personer, om hvilke man fremhæver, at de er ubekendte, og at man har glemt deres navne, er som regel én meget nærstående mennesker. Drømmeren har to søskende; hvis han skulle have

ønsket disse døden, ville det kun være rimeligt, hvis han til gengæld selv hjemsogetes af dødsangst. Om »telegrafbudet« siger han, at sådanne folk altid bringer dårlige tidender. Efter påklædningen at dømmen kunne det også være en lygtetænder, der imidlertid også slukker lygterne, altså ligesom dødens genius slukker livets lys. Med kusken associerer han Uhlands digt om kong Karls sejlads, og mindes en farlig sejltur sammen med to kammerater, på hvilken han spillede samme rolle som kongen i digtet. M.h.t. jernbroen husker han en ulykke, der nylig er indtruffet, og den dumme talemåde »Livet er en hængebro«.

11) Som et andet eksempel på dødsfremstillingen kan følgende drøm benyttes: *En ubekendt herre afleverer et sortrandet visitkort.*

I flere henseender vil De finde den følgende drøm interessant, selv om en neurotisk tilstand er en af dens forudsætninger:

Han kører i tog. Det holder ude på åben mark. Han tror, at en ulykke er forestående, og at man må tænke på flugt. Han går gennem togets kupeer og dræber alle, han møder: konduktøren, lokomotivføreren o.s.v.

Han knytter til denne drøm erindringen om noget, en ven har fortalt ham: På en jernbanestrækning i Italien blev en sindssyg person transporteret i en kupé, men ved en fejltagelse blev en anden rejsende lukket ind til ham. Den sindssyge dræbte sin medpassager. Drømmeren identificerer sig altså med den sindssyge og begrundes sin ret dertil med den tvangsforestilling, der for tiden plager ham, nemlig han må »fjerne alle medvidere«. Så finder han imidlertid en bedre motivering, der fører os til drømmens anledning. I går så han i teatret den pige, som han havde villet gifte sig med, men som han havde trukket sig tilbage fra, fordi hun gav ham anledning til skinsyge. I betragtning af den styrke, som skinsygen vokser til hos ham, ville han virkelig være forrykt, hvis han ville gifte sig med hende. Dette betyder: Han anser hende for så upålidelig, at han af skinsyge har lyst til at slå alle mennesker ihjel, han møder. Vi har allerede lært, at dette: at gå gennem en række værelser (her: kupeer), symboliserer ægteskabet (monogamiet udtrykt ved modsætningen).

Vedrørende den omstændighed, at toget holder på åben mark, og frygten for en ulykke, fortæller han, at da han en gang oplevede, at toget holdt således uden for en station, udtalte en ung dame blandt passagererne, at der måske forestod en ulykke, og at det da var klogt at løfte benene op. Dette »at løfte benene« havde imidlertid også spillet en rolle på de mange spadsereture og udflugter i naturen, som han i den første lykkelige

forelskelse havde foretaget med den før omtalte pige – et nyt argument for, at han måtte være fra forstanden, hvis han ville gifte sig med hende nu. At et ønske om at gøre noget så forrykt alligevel bestod hos ham, kunne jeg med mit kendskab til situationen betragte som givet.

13. FORELÆSNING

Archaiske træk og infantilisme i drømmen

Mine damer og herrer! Lad os igen knytte vore betragtninger til et tidligere opnået resultat, nemlig at drømmearbejdet under drømmecensurens indflydelse overfører de latente drømmetanker til en anden udtryksmåde. De latente tanker er ikke af anden art end de bevidste tanker, vi kender fra den vågne tilstand, men den nye udtryksmåde er os uforståelig på grund af mangfoldige træk. Vi har tidligere sagt, at den fører tilbage til tilstande i vor intellektuelle udvikling – tilstande, som vi for længst er nået ud over, billedsproget, symbolikken, ja, måske forhold, der bestod før udviklingen af vort tænkesprog. Vi kaldte derfor drømmearbejdets udtryksmåde for *archaisk* eller *regressiv*.

De kan deraf drage den slutning, at der ved et dybere studium af drømmearbejdet måske kan fås værdifulde oplysninger om de lidt kendte begyndelsesstadier af vore intellektuelle udvikling. Jeg håber, at det vil gå sådan, men dette arbejde er endnu ikke taget op. Den fortid, til hvilken drømmearbejdet fører os tilbage, er en dobbelt: For det første den individuelle fortid, barndommen, og dernæst også den fylogenetiske fortid, for så vidt som ethvert individ i sin barndom ligesom i afkortet form gentager hele menneskeslægtens udvikling. Jeg anser det ikke for umuligt, at det vil lykkes at konstatere, hvilken del af de latente sjælelige processer der stammer fra den individuelle og hvilken fra den fylogenetiske urtid. Jeg mener f. eks. at symbolikken, som det enkelte individ aldrig har lært, må kunne betragtes som en fylogenetisk arv.

Dette er imidlertid ikke det eneste archaiske træk i drømmen. De kender sikkert alle sammen af egen erfaring den ejendommelige barndomsamnesi. Jeg mener dermed det forhold, at de første leveår – indtil det femte, sjette eller ottende – ikke har efterladt samme spor i hukommelsen som det senere oplevede. Man møder ganske vist enkelte mennesker, der kan rose sig af

at have en kontinuerlig erindring fra en meget tidlig periode og helt frem til nutiden, men det andet forhold, altså hukommelseslakunen, er langt hyppigere. Jeg mener, at man ikke i tilstrækkelig grad har undret sig over denne kendsgerning. Når barnet er to år, taler det godt, det viser snart, at det finder sig til rette i komplicerede sjælelige situationer, og fremsætter ytringer, der mange år senere genfortælles det, men som det selv har glemt. Og samtidig er hukommelsen i de ganske unge år mere ydedygtig, fordi den er mindre overbelastet end senere. Der er heller ingen grund til at betragte hukommelsesfunktionen som en særlig højstående eller vanskelig indsats fra sjælens side; tværtimod kan man undertiden finde en god hukommelse hos personer, der intellektuelt står meget lavt.

Men som en anden mærkværdighed, der står i forbindelse med denne første, må jeg nævne, at der fra det erindringstomrum, der omfatter de første barneår, udskiller sig enkelte velbevarede, oftest plastiske erindringer, som der ikke synes at have været rimelig grund til at bevare. Med det materiale af indtryk, der rammer os senere i livet, bærer vor hukommelse sig ad på den måde, at den foretager en udvælgelse. Den beholder det betydningsfulde og lader uvigtige sager falde. Det er anderledes med de bevarede barndomsindringer. De svarer ikke nødvendigvis til vigtige oplevelser i barneårene, ikke engang sådanne, som kunne være forekommet barnet vigtige. De er ofte så banale og i sig selv betydningsløse, at vi forbavset spørger os selv, hvorfor netop denne detalje er undgået glemslen. Jeg har i sin tid ved analysens hjælp søgt at løse gåden m.h.t. barndomsamnesien og de erindringsrester, som bryder den, og er kommet til det resultat, at det også hos barnet kun er det vigtigste, der er blevet tilbage i erindringen – blot er dette vigtige ved hjælp af de processer, De allerede kender: fortætning og ganske specielt forskydning, i erindringen repræsenteret af andet, der forekommer ligeegyldigt. Jeg har derfor kaldt disse barndomsindringer for *dækerindringer*, ved grundig analyse af dem kan man finde alt det glemte.

I de psykoanalytiske behandlinger står vi meget ofte over for den opgave at skulle udfylde den infantile erindringslakune, og hvis kuren overhovedet lykkes nogenlunde, altså overmåde hyppigt, lykkes det os også at få indholdet af disse barndomsår, som er dækket af glemslen, frem for dagens lys. Disse indtryk har aldrig været virkelig glemte; de har kun været utilgængelige, latente, tilhørt det ubevidste. Men det forekommer også spontant, at de dukker op af det ubevidste, og dette sker i forbin-

delse med drømme. Det viser sig, at drømmelivet evner at finde vej til disse latente, infantile oplevelser. I litteraturen findes der smukke eksempler herpå, og jeg har selv kunnet yde et sådant bidrag. Jeg drømte engang i en vis sammenhæng om en person, der måtte have gjort mig en tjeneste, og som jeg tydeligt så for mig. Det var en enøjet mand, lille, tyk og med hovedet langt nede mellem skuldrene. Af sammenhængen kunne jeg regne ud, at han var læge. Heldigvis kunne jeg spørge min moder, som endnu levede, hvordan lægen i min fødeby, som jeg have forladt allerede som treårig, så ud, og fik af hende at vide, at han var enøjet, lille, tyk og havde hovedet langt nede mellem skuldrene. Jeg fik også at vide, ved hvilket ulykkestilfælde lægen havde hjulpet mig. Denne disposition over det glemte materiale fra de første barneår er altså et yderligere archaisk træk ved drømmen.

Dette forhold spiller nu ind for en anden af de gåder, vi allerede er stødt på. De husker, hvilken forbavelse det vakte, da vi blev klar over, at drømmene har deres oprindelse i onde eller excessive seksuelle ønsker, som havde gjort drømmecensur og drømmeforvrængning nødvendige. Hvis vi har tydet en sådan drøm hos vedkommende og han i gunstigste fald ikke opponerer mod tydningen, så stiller han dog normalt det spørgsmål, hvorfra et sådant ønske skulle komme, da han føler det som noget fremmed og er vis på, at han føler noget helt modsat. Vi behøver ikke at være bange for at påvise denne oprindelse. De slette ønsker stammer fra fortiden, tit fra en fortid, der ikke ligger ret langt tilbage. Det kan påvises, at de engang har været ham bekendt og bevidst, selv om de ikke er det i dag. Den kvinde, hvis drøm betyder, at hun gerne vil se sin eneste, nu 17-årige datter, død, opdager under vor vejledning, at hun virkelig har nærret dette ønske på et andet tidspunkt. Barnet er frugt af et ulykkeligt ægteskab, der hurtigt førte til skilsmisse. Mens hun var gravid, slog hun en gang efter en voldsom scene med sin mand løs på sit underliv med knyttede hænder for at dræbe barnet derinde. Som så mange andre mødre, der i dag elsker deres børn inderligt, måske overdrevent, undfangede hun i sin tid kun ugerne barnet og ønskede dengang, at fostret ikke ville udvikle sig yderligere – ja, havde endog omsat dette ønske i forskellige, heldigvis uskadelige handlinger. Det senere så gådefulde ønske om en elsket persons død stammede altså her fra et meget tidligt tidspunkt af hendes relation til vedkommende.

Den fader, hvis drøm berettiger til den tydning, at han ønsker sit ældste barns – tilmed yndlingsbarnets – død, må ligeledes

lade sig minde om, at dette ønske en gang ikke har været ham fremmed. Da barnet endnu var spædt, tænkte manden, der var utilfreds med sin ægtefælle, ofte, at hvis det lille væsen, som intet betød for ham, skulle dø, ville han atter være fri og ville da gøre bedre brug af sin frihed. Samme oprindelse lader sig påvise for et stort antal lignende udslag af had; de er erindringer om noget, der tilhører fortiden, og som en gang var bevidst og spillede sin rolle i sjælelivet. De, mine tilhørere, vil deraf sikkert drage den slutning, at sådanne ønsker og drømme ikke vil forekomme, når den slags forandringer i forholdet til en person ikke har fundet sted – når altså dette forhold fra begyndelsen har haft samme karakter som nu. Jeg er parat til at tiltræde denne konklusion og vil blot opfordre Dem til ikke at betragte drømmens ordlyd, men dens *betydning* efter tydningen. Det kan ske, at den manifesterede drøm om en elsket persons død kun har taget en skrækindjagende maske på, men betyder noget ganske andet, eller at den elskede person er bestemt til at være en vildledende erstatning for en anden.

Men sagen vil fremkalde endnu et spørgsmål hos Dem, og tilmed et langt alvorligere spørgsmål. De vil sige: »Selv om dette dødsønske en gang har været til stede og bekræftes af erindringen, så er dette dog ikke nogen forklaring. Det er jo for længst overvundet og kan i dag kun være til stede som en betydningsløs erindring i det ubevidste, men ikke som nogen kraftig impuls. Det er der jo intet, der taler for. Hvorfor huskes ønsket så overhovedet af drømmen?« – Dette spørgsmål er virkelig berettiget; forsøget på at besvare det ville imidlertid føre os for vidt og tvinge os til at tage stilling til et af de betydningsfuldeste spørgsmål i drømmelæren. Men jeg er nødsaget til at blive inden for rammen af vor undersøgelse og at begrænse mig. Jeg beder Dem om foreløbig at vise resignation. Lad os nøjes med den faktiske påvisning af, at dette overvundne ønske kan påvises som fremkalder af drømmen, og lad os fortsætte undersøgelsen af, om også andre onde ønsker på lignende måde udledes af fortiden.

Lad os blive ved dødsønskerne, som vi jo oftest må føre tilbage til drømmerens uindskrænkede egoisme. Et sådant ønske kan meget ofte påvises som drømmedannende element. Så snart nogen er trådt i vejen for os i livet – og hvor hyppigt må dette ikke ske under livets komplicerede vilkår! – er drømmen straks parat til at dræbe ham, selv om det drejer sig om forældre, søskende, ægtefælle etc. Vi har jo undret os tilstrækkeligt over denne ondskab i den menneskelige natur men er sikkert ikke til-

bøjelige til uden videre at anerkende rigtigheden af dette resultat af drømmetydningen. Men hvis vi en gang bliver henvist til at søge oprindelsen til sådanne ønsker i fortiden, opdager vi snart den periode i den individuelle fortid, i hvilken en sådan egoisme og sådanne ønsker selv mod de nærmeste ikke forekommer mærkelig. Netop i de første barneår, der senere tilsløres af amnesien, findes denne egoisme hyppigt i ekstrem form eller normalt som tydelige tilløb eller rettere sagt rester deraf. Barnet elsker netop sig selv først og lærer først senere at elske andre og ofre noget af sit eget jeg for andre. Også de personer, som det synes at elske fra begyndelsen, elsker det i begyndelsen kun, fordi det har brug for dem, ikke kan undvære dem – altså igen ud fra egoistiske motiver. Først senere gør kærligheden sig uafhængig af egoismen. Barnet har faktisk lært at elske *gen sin egoisme*.

Det kan i denne sammenhæng være lærerigt at sammenligne barnets indstilling over for sine søskende med dets indstilling over for forældrene. Dets søskende elsker ikke nødvendigvis det lille barn – det er ofte tydeligt, at de ikke gør det. Det er utvivlsomt, at det lille barn hader dem, fordi de er dets konkurrenter, og det er en kendt sag, hvor ofte denne indstilling holder sig uafbrudt indtil puberteten, ja, endnu længere hen i livet. Som oftest afløses den jo af en kærligere indstilling, eller lad os sige, at en sådan lejrer sig oven på den oprindelige, men den fjendtlige indstilling synes normalt at være den tidligste. Lettest kan man iagttage den hos børn fra 2½ til 4-5 år, når et nyt barn fødes. Dette bliver i reglen modtaget meget uvenligt. Udtalelser som »jeg kan ikke lide den, og storken skal tage den med igen«, er ret almindelige. Derefter benyttes enhver lejlighed til at reducere den spæde, og selv forsøg på at tilføje den overlast, direkte attentater, er ikke ukendt. Er aldersforskellen ringere, foreligger konkurrenten som et faktum, når det ældste barn vågner til mere intensiv sjælelig aktivitet, og affinder sig med det yngre. Er aldersforskellen større, kan det nye barn fra begyndelsen vække visse sympatier som et interessant objekt, som en slags levende dukke, og ved en aldersforskel på otte år og derover kan beskytterimpulser og moderlige impulser komme til udtryk, navnlig hos pigerne. Men skal vi være ærlige, behøver man, når man bag en drøm opdager ønsket om en af sine søskendes død, sjældent at finde dette gådefuldt, og man kan uden besvær påvise dets forbillede i den tidlige barnealder, ja, ofte endda i samlevets senere år.

Der eksisterer sandsynligvis ikke noget børneværelse uden heftige konflikter mellem dets beboere. Motiverne er konkurrencen om forældrenes kærlighed, om de fælles ejendele, om pladserne i huset. De fjendtlige følelser rettes både mod ældre og yngre søskende. Jeg tror, det er Bernhard Shaw, der har sagt: »Hvis der er nogen, en ung engelsk dame hader mere end sin mor, så er det sin ældre søster.« Men i denne udtalelse er der noget, som forekommer os mærkeligt. Had til søskende, samt konkurrence mellem disse, finder vi til nød forståeligt, men hvordan skulle hadefulde følelser kunne trænge sig ind i forholdet mellem datter og moder, forældre og børn?

Dette forhold er utvivlsomt også gunstigere, set fra børnenes synspunkt. Det kræver vor forventning også; vi finder det langt anstødeligere, når kærlighed mangler mellem forældre og børn, end når det er tilfældet mellem søskende. Vi har så at sige i det første tilfælde helliget noget, som vi i det andet tilfælde har ladet forblive profant. Dog kan den daglige iagttagelse vise os, hvor hyppigt det følelsesmæssige forhold mellem forældre og voksne børn står tilbage i forhold til det ideal, samfundet har opstillet – hvor megen fjendtlighed der ligger parat og ville give sig udslag, hvis ikke elementer af pietet og ømhed holdt dem tilbage. Motiverne hertil er almindelig bekendt og viser en tendens til at skille de samme køn fra hinanden: datteren fra moderen, faderen fra sønnen. Datteren finder i moderen den autoritet, der indskrænker hendes vilje og har til opgave at håndhæve det afkald, som samfundet kræver i seksuel henseende af den unge pige – og i enkelte tilfælde også en konkurrent, der gør modstand mod at blive skubbet til side. Det samme gentager sig på endnu grellere måde mellem søn og fader. I sønnens øjne, er faderen legemliggørelsen af enhver ubehagelig social tvang: faderen hindrer sønnen i at udøve sin frie vilje, i tidligt at nyde seksuelle glæder og i at gøre brug af familieformuen, hvis en sådan findes. Hos en tronfølger kan længslen efter faderens død nå en højde, der grænser til det tragiske. Mindre truet synes forholdet mellem fader og datter, moder og søn at være. Dette sidste giver de rene eksempler på en stabil kærlighed, der ikke forstyrres af nogen som helst egoistiske motiver.

Hvorfor taler jeg nu om disse ting, der jo er banale og almindelig kendt? Fordi der hersker en ubestridelig tilbøjelighed til at benægte deres betydning i livet og at påstå, at det samfundsmæssigt krævede ideal er nået langt hyppigere, end det virkelig er tilfældet. Men det er bedre, at psykologen siger sand-

heden, end at denne opgave overlades til kynikeren. Dog er det kun i det virkelige liv, at denne benægtelse sker. Det står den fortællende og dramatiske digtnings kunst frit for at benytte sig af de motiver, der fremgår af krænkelserne af dette ideal.

Hos et stort antal mennesker behøver vi altså ikke at undres, når drømmen afslører deres ønske om forældrenes død – navnlig f.s.v. angår den af forældrene, som er af samme køn som vedkommende. Vi har lov til at antage, at ønsket også eksisterer i vågen tilstand og endog ofte bliver bevidst, når det kan maskere sig med et andet motiv, som tilfældet var med drømmeren i vort tredje eksempel, hvor medlidenhed med faderen i hans unyttige lidelser blev benyttet. Det er sjældent, at fjendtligheden er ene om at beherske forholdet; langt oftere træder den tilbage for ømmere følelser, af hvilke den undertrykkes, og må vente, til en drøm ligesom isolerer den. Det, som drømmen ved en sådan isolering viser i overdreven størrelse, skrumper da atter ind, når det efter vor tydning atter indrangeres i livets sammenhæng. (H. Sachs). Men vi finder også dette drømmeønske, hvor det ingen støtte har i livet, og hvor den voksne person i vågen tilstand aldrig ville kunne vedstå det. Dette skyldes, at det dybeste og hyppigste motiv til at sætte skel, navnlig mellem personerne af samme køn, allerede har gjort sig gældende i den tidlige barnealder.

Jeg tænker her på kærlighedskonkurrencen med tydelig understrøgning af den seksuelle karakter. Allerede som lille barn begynder sønnen af udvikle en særlig kærlighed for moderen, som han betragter som sin egen, og at føle faderen som en konkurrent, der vil berøve ham dette monopol, og tilsvarende ser den lille datter i moderen en person, der forstyrrer hendes kærlige forhold til faderen og indtager en plads, som hun – barnet – meget vel selv kunne udfylde. Man må af iagttagelserne erfare, hvor tidligt i livet denne indstilling, som vi betegner som *Oedipuskomplekset*, er til stede. Navnet skyldes, at det pågældende sagn med en ganske ringe modifikation virkelig gør de to ekstreme ønsker, der resulterer af sønnens situation: at dræbe faderen og tage moderen som hustru. Jeg vil ikke påstå, at Oedipuskomplekset forklarer børnenes forhold til forældrene fuldstændigt; disse forhold kan let være langt mere komplicerede. Desuden er Oedipuskomplekset mere eller mindre stærkt udviklet og kan endda vendes om, men det er en regelmæssigt optrædende og meget betydningsfuld faktor i det barnlige sjæleliv, og man risikerer snarere at undervurdere dets indflydelse og den af denne resulterende udvikling i forskellige retninger, end at over-

vurdere det. I øvrigt reagerer børnene hyppigt med Oedipus-indstillingen på en impuls fra forældrene, der i deres sympati ofte lader sig lede af kønsforskellen, så at faderen foretrækker datteren og moderen sønnen og i tilfælde af en afkøling i ægteskabet tager barnet som erstatning for det devaluerede kærlighedsobjekt.

Man kan ikke påstå, at verden har været den psykoanalytiske forskning meget taknemmelig for opdagelsen af Oedipuskomplekset. Denne opdagelse har tværtimod fremkaldt den heftigste modstand hos de voksne, og personer, der havde forsømt at deltage i benægtelsen af denne strafbare eller tabuerede følelsesrelation, har senere gjort bod for deres forseelse ved at anstille omvurderinger af komplekset med det formål at berøve det dets værdi. Efter min uforandrede overbevisning er der intet at benægte og intet at besmykke. Vi må affinde os med faktum, der af det græske sagn selv anerkendes som uafvendelig skæbne. Interessant er det også, at Oedipuskomplekset, der blev forkastet af det virkelige liv, blev overladt til digtningen, ligesom til fri rådighed. O. Rank har i en meget grundig afhandling vist, hvordan netop Oedipuskomplekset har givet den dramatiske digtning rige motiver i uendelig variation, i afsvækkede og forklædte former, altså i sådanne forvrængninger, som vi allerede erkender som virkning af en censur. Dette Oedipuskompleks tør vi altså tilskrive de drømmere, der i den senere del af livet har været så heldige at undgå konflikt med forældrene. Og nær forbundet med dette kompleks finder vi det, vi kalder *kastrationskomplekset*, som er reaktionen på den aktivitet, der tilskrives faderen i retning af at skræmme barnet på det seksuelle område eller bremse den tidlige, infantile seksualaktivitet.

Da vore hidtidige undersøgelser har ført os til studiet af barnets sjæleliv, tør vi nu også nære forventning om, at oprindelsen til den anden del af de forbudne drømmeønsker, nemlig de umådeholdne seksualimpulser, vil finde deres forklaring på lignende måde. Vi modtager altså en tilskyndelse til også at studere det barnlige seksualliv og erfarer herved fra flere kilder følgende: Det er frem for alt en uholdbar vildfarelse at benægte, at barnet har et seksualliv, og at tro, at seksualiteten først begynder ved puberteten, d.v.s. med kønsorganernes modning. Barnet har tværtimod lige fra begyndelsen et righoldigt seksualliv, der på mange punkter adskiller sig fra det, der senere anses for normalt. Det, vi betegner som »perverst« i de voksnes liv, afviger fra det normale i følgende henseender: For det første ved, at det sætter sig ud over artsgrænsen (svælget mellem menneske og dyr), for

det andet ved ikke at frastødes af det, der ellers fremkalder væmmelse, for det tredje ved at overskride incesthindringen (forbudet mod at søge seksuel tilfredsstillelse med nære slægtninge), for det fjerde ved homoseksualitet og for det femte ved overførelse af genitalrollen til andre organer og dele af legemet. Disse barrierer består ikke fra begyndelsen, men opbygges først efterhånden – i løbet af udviklingen og opdragelsen. Det lille barn har dem ikke. Det kender endnu intet gabende svælg mellem menneske og dyr; det erhverver først senere det hovmod, med hvilket mennesket isolerer sig fra dyret. Det viser i begyndelsen ingen væmmelse ved det ekskrementelle, men lærer langsomt denne væmmelse under opdragelsens tryk. Det lægger ingen særlig vægt på forskellen mellem kønnene og tror tværtimod på, at begge køn har samme kønsorganer. Det retter sine første seksuelle tilbøjeligheder og sin nysgerrighed mod de nærmeststående og af andre grunde kæreste personer: forældre, søskende, barnepiger o.s.v. Og endelig viser der sig ved barnet noget, der senere på ny bryder igennem i højdepunktet af et erotisk forhold, nemlig, at det ikke kun venter lystfølelse af kønsdelene, men at mange andre legemsdele gør krav på samme følsomhed, meddeler analoge lystfølelser og følgelig kan spille samme rolle som genitalia. Barnet kan altså kaldes *polymorft perverst*, og når det kun viser antydninger af alle disse tilbøjeligheder, skyldes det på den ene side deres ringere intensitet sammenlignet med den, de antager i den senere del af livet, og på den anden side, at opdragelsen straks energisk undertrykker alle barnets seksuelle ytringer. Denne undertrykkelse fortsættes så at sige i teorien, idet de voksne anstrenger sig for at overse en del af de barnlige seksualytringer og at berøve en anden del af disse deres seksuelle natur ved at tyde dem forkert, indtil man således kan bestride fænomenet overhovedet. Det er ofte de samme mennesker, der først farer hårdt frem i børneværelset mod alle børnenes seksuelle unoder og derefter ved skrivebordet docerer de samme børns seksuelle renhed. Hvor børn overlades til sig selv, eller under overførelse, kan de ofte vise ganske anselige resultater i henseende til pervers seksualaktivitet. Naturligvis gør de voksne vel i at betragte dette fænomen som barnestreger og leg og ikke tage det tungt, for barnet kan hverken for lovens eller moralens domstol betragtes som fuldt udviklet og ansvarligt; men disse ting eksisterer og har betydning både som tegn på medfødte anlæg og som årsag til og fremmede faktor i den senere udvikling, og de giver os oplysninger om barnets og desuden om det menneskelige seksualliv i det hele taget. Når vi bag vore forvrængede drøm-

me genfinder alle disse perverse ønsker, betyder det derfor kun, at drømmen også på dette område har realiseret tilbageskridtet til den infantile tilstand.

En særlig omtale blandt disse forbudte ønsker fortjener de incestuøse, d.v.s. de, der tager sigte på kønsomgang med forældre og søskende. De, mine tilhørere, ved, hvilken afsky der i det menneskelige samfund spores eller i det mindste foregives mod sådan omgang, og hvilket eftertryk der hviler på de herimod rettede forbud. Der er blevet gjort de mest enorme anstrengelser for at forklare denne frygt for incest. Nogle har antaget, at det er racehygiejniske hensyn fra naturens side, som giver sig psykisk udtryk ved dette forbud, fordi indavl ville forringe racekaraktererne, medens andre har hævdet, at det seksuelle begær ledes bort fra de personer, der kunne være tale om, ved samlivet i familien fra den tidlige (præseksuelle) barndom. I begge tilfælde ville i øvrigt incestundgåelsen automatisk være sikret, og man vil da ikke kunne forstå, hvorfor man behøver så strenge forbud, der jo snarere tyder på tilstedeværelsen af et stærkt begær. De psykoanalytiske undersøgelser har utvetydigt vist, at det *incestuøse kærlighedsvalg* er det første og almindelige, og at der først senere rejser sig modstand mod det – en modstand, som man næppe kan søge årsagen til i individets psykologi.

Lad os sammenfatte, hvad fordybelsen i børnepsykologien har bragt os til forståelsen af drømmen. Vi konstaterede ikke blot, at materialet fra de glemte barneoplevelser er tilgængeligt for drømmen, men så også, at børnenes sjæleliv med alle dets ejendommeligheder, dets egoisme, det incestuøse kærlighedsvalg etc., endnu består for drømmen, altså i det ubevidste, og at drømmen hver nat fører os tilbage til dette infantile stadium. På denne måde bekræftes det for os, at *det ubevidste er det infantile sjæleliv*. Det ubehagelige indtryk af, at der er så meget ondt i mennesket, begynder at svækkes. Dette frygtelige onde er ganske simpelt det indledende, primitive og infantile i sjælelivet, noget vi kan se i virksomhed hos barnet, men som vi hos dette dels overser på grund af dets små dimensioner, dels ikke tager alvorligt, fordi vi ikke kræver noget højere etisk niveau af barnet. Idet drømmen fører tilbage til dette trin, får den det til at se ud, som om den har afsløret det onde i os. Men det er kun en illusion, vi har ladet os skræmme af. Vi er ikke så slomme, som vi efter tydingen af drømmene kunne antage.

Når de onde drifter i drømmene kun er infantilismer, en tilbagevenden til begyndelsen af vor etiske udvikling, idet drømmen ganske simpelt gør os til børn igen i vore tanker og følelser,

så behøver vi selvfølgelig ikke at skamme os over disse onde drømme. Sådan ville man se på det fra et fornufts synspunkt. Men det fornuftige er kun en del af sjælelivet; der foregår desuden mangt og meget i sjælelivet, som ikke er fornuftigt, og sådan går det til, at vi ufornuftigvis alligevel skammer os over sådanne drømme. Vi underkaster dem drømmecensuren, skammer og ærgrer os, hvis det undtagelsesvis er lykkedes et af disse ønsker at trænge frem til bevidstheden i så uforvrænget form, at vi må genkende det – ja, vi skammer os undertiden over de forvrængede drømme, som om vi virkelig forstod dem. Tænk kun på den forargelse, med hvilken den tidligere omtalte midaldrende dame betragtede sin ikke-tydede drøm om »kærlighedstjenesten«. Problemet er altså endnu ikke klaret, og det er muligt, at vi ved fortsat beskæftigelse med det onde i drømmen når til en anden dom over vurderingen af den menneskelige natur.

Lad os som resultat af hele undersøgelsen fastslå to ting, der dog kun betyder begyndelsen til nye gåder og nye tvivl. For det første: Regressionen i drømme er ikke kun formel, men også substantiel. Den oversætter ikke blot vore tanker til en primitiv udtryksform, men genopvækker også ejendommelighederne ved vort primitive sjæleliv, jeg'ets gamle overmagt, de første drifter i vort seksualliv, ja selve vor gamle intellektuelle ejendom, hvis vi tør opfatte symbolikken som sådan. Og for det andet: Alt dette gamle infantile, som en gang var herskende og eneherkende, må vi i dag henregne til det ubevidste, om hvilket vore forestillinger nu ændrer og udvider sig. »Ubevidst« er ikke længere et navn for det midlertidigt latente; det ubevidste er et særligt sjæleligt rige med egne ønsker, egen udtryksmåde og særlige sjælelige mekanismer, der ellers ikke er i kraft. Men de latente drømmetanker, som vi har fundet gennem drømmetydningen, er dog ikke af dette rige; de er tværtimod sådan, som vi også havde kunnet tænke i vågen tilstand. Men ubevidste er de alligevel; hvorledes klares denne modsigelse? Vi begynder at ane, at der her må foretages en sontring. Noget, der stammer fra vort bevidste liv og har dets egenskaber – vi kalder det for »dagsresterne« – træder sammen med noget andet fra det før omtalte »ubevidste« rige for at danne drømmene. Dagsresternes påvirkning, når det kolliderer med det ubevidste, rummer vel betingelsen for regressionen. Dette er den dybeste indsigt om drømmens væsen, til hvilken vi her kunne nå, inden vi har udforsket videre sjælelige områder. Men det vil snart være på tide at give de latente drømmetankers ubevidste element et an-

det navn for at kunne sondre mellem dette og det ubevidste fra det før omtalte infantiles rige.

Vi kan naturligvis også rejse spørgsmålet: Hvad er det, der under søvnen nøder den psykiske aktivitet til sådan regression? Hvorfor likviderer den ikke de søvnforstyrrende sjælelige stimuli uden denne? Og hvis den ud fra motiver af drømmecensurmæssig art absolut må betjene sig af forkældningen med den gamle, nu uforståelige udtryksform, hvad skal den så med genoplivelsen af de gamle, nu overvundne sjælerørelser, ønsker og karaktertræk, altså den materielle regression, der følger sig til den formelle? Det eneste svar, der ville tilfredsstille os, ville være, at en drøm kun kan dannes på denne måde – at ophævelsen af drømmeimpulsen rent dynamisk ikke er mulig på anden måde. Men vi har foreløbig ikke ret til at give et sådant svar.

14. FORELÆSNING

Ønskeopfyldelsen

Mine damer og herrer! Mon jeg endnu en gang skulle sammenfatte, hvor langt vi hidtil er kommet? Hvordan vi under anvendelsen af vor teknik stødte på drømmeforvrængningen, besluttede os til i første omgang at gå uden om den og hentede de afgørende oplysninger om drømmens væsen fra de infantile drømme? Hvordan vi derefter, da vi var væbnet med resultaterne af denne undersøgelse, gik direkte løs på drømmeforvrængningen og – håber jeg da – skridt for skridt fandt ud af problemerne her? Nu må vi imidlertid indrømme, at det, vi har fundet på den ene og den anden vej, ikke passer helt sammen. Det bliver vor opgave at sætte begge slags resultater sammen og få dem til at stemme med hinanden.

Fra begge sider har vi fået det resultat, at drømmearbejdet væsentligst består i omsætning af tanker til en hallucinatorisk oplevelse. Hvordan dette kan ske, er nok gådefuldt, men det er et problem for den almindelige psykologi, og vi skal ikke beskæftige os med det her. Af barnedrømmene har vi lært, at drømmearbejdet tilsigter fjernelsen af en søvnforstyrrende sjælelig impuls ved hjælp af en ønskeopfyldelse. Om de forvrængede drømme kunne vi ikke sige noget tilsvarende, før vi forstod at tyde dem. Men vi ventede fra begyndelsen, at vi ville kunne bringe de forvrængede drømme ind under de samme synspunkter som de infantile. Den første opfyldelse af denne forventning

fik vi ved erkendelsen af, at alle drømme i grunden er barne-drømme, som arbejder med det infantile materiale, barnets særlige rørelser og mekanismer. Når vi nu betragter drømmeforvrængningen som opklaret, må vi skride til undersøgelse af, om opfattelsen af, at det drejer sig om ønskeopfyldelser, også har gyldighed for de forvrængede drømme.

I en af de sidste forelæsninger tydede jeg en række drømme, men lod ønskeopfyldelsen helt ude af betragtning. Jeg er vis på, at De dengang ofte spurgte Dem selv: »Hvor bliver ønskeopfyldelsen af, der jo siges at være målet for drømmearbejdet?« Dette spørgsmål er vigtigt; det er nemlig blevet standardspørgsmålet fra vore usagkyndige kritikeres side. Som De ved, nærer menneskeheden en instinktiv uvilje mod intellektuelle nydannelser. Til udslagene af denne uvilje hører, at en sådan nydannelse straks reduceres til det mindst mulige omfang og om muligt sammentrænges til et slagord. »Ønskeopfyldelsen« er blevet slagordet m.h.t. denne nye drømmelære. Den usagkyndige stiller spørgsmålet: »Hvor er ønskeopfyldelsen?« Straks, efter at han har hørt, at drømmen skal være en ønskeopfyldelse, og idet han stiller spørgsmålet, besvarer han det benægtende. Han kommer straks i tanker om utallige drømme, han selv har haft, og under hvilke han har følt ulyst i forskellig grad, endog frygtelig angst, og derfor forekommer den psykoanalytiske drømmelæres påstand ham temmelig usandsynlig. Det er let for os at svare ham, at ønskeopfyldelsen ved de forvrængede drømme ikke kan træde tydeligt frem, men først må søges, og således kan den ikke påvises, før drømmen er tydet. Vi ved også, at disse forvrængede drømmes ønsker er forbudne og afvist af censuren, og at deres eksistens netop er blevet grunden til drømmeforvrængningen, motivet til drømmecensuren indgriben. Men det er vanskeligt at få den usagkyndige kritiker til at forstå, at man ikke må spørge om drømmens ønskeopfyldelse, før den er tydet. Han vil alligevel glemme det gang på gang. Hans afvisende holdning over for teorien om ønskeopfyldelsen er i grunden ikke andet end en konsekvens af drømmecensuren, en erstatning for og bivirkning af afvisningen af disse censurerede drømmeønsker.

Naturligvis føler også vi et behov for at få forklaring på, at der findes så mange drømme med pinligt indhold, og specielt på, at der findes angstdrømme. Vi støder derved for første gang på problemet om affekterne i drømmen, et problem, som kunne fortjene et studium for sig, men som vi ikke kan tage os af her. Hvis drømmen er en ønskeopfyldelse, så burde pinlige følelser i drømmen være umulige – i denne henseende synes

de usagkyndige kritikere at have ret. Men der må tages hensyn til tre forskellige komplikationer, som disse kritikere ikke har tænkt på.

For det første: Det kan være, at det ikke er lykkedes drømmearbejdet fuldstændigt at skabe en ønskeopfyldelse, og at der derfor bliver en del af drømmetankernes pinlige affekt til overs til den manifeste drøm. Analysen måtte da vise, at disse drømmetanker var endnu langt pinligere end den drøm, der dannedes af dem. Dette lader sig også påvise hver gang. Vi indrømmer da, at drømmearbejdet ikke har nået sit formål, lige så lidt som den drøm, i hvilken man drikker under indflydelse af tørstimpulsen, når sin hensigt: at slukke tørsten. Man bliver ved med at være tørstig og må endelig vågne for at drikke. Men det var alligevel en rigtig drøm – den havde intet opgivet af sit væsen. Vi må sige: *Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas*. Den hensigt, som vi kan erkende klart, er i alt fald stadig rosværdig. Sådanne tilfælde, hvor hensigten mislykkes, er ikke nogen sjældenhed. En medvirkende omstændighed er, at det er langt vanskeligere for drømmearbejdet at forandre affekter end indhold; affekterne er ofte meget modstandsdygtige. Det kan således ske, at drømmearbejdet har omarbejdet drømmetankernes pinlige indhold til en ønskeopfyldelse, medens den pinlige affekt stadig hævder sig uforandret. I sådanne drømme passer da affekten slet ikke til indholdet, og vore kritikere kan sige, at drømmen tværtimod at være en ønskeopfyldelse kan få selv et harmløst indhold til at føles pinligt. Mod denne uforstandige bemærkning vil vi indvende, at drømmearbejdets tendens til ønskeopfyldelse netop kommer tydeligst til udtryk i sådanne drømme, fordi den her ses isoleret. Fejltagelsen skyldes, at den, der ikke kender neuroserne, forestiller sig forbindelsen mellem indhold og affekt snævrere, end den er, og derfor ikke kan fatte, at et indhold kan ændres, uden at den hertil hørende affektytring ligeledes ændres.

Et andet langt vigtigere og dyberegående moment, som lægmanden ligeledes overser, er følgende: En ønskeopfyldelse skulle jo bringe en vis lystfølelse med sig, men man spørger så, til hvem. Naturligvis den, der nærer ønsket. Men om drømmeren ved vi, at han har et ganske ejendommeligt forhold til sine ønsker. Han forkaster dem, censurerer dem – kort sagt: han kan ikke lide dem. En opfyldelse af dem kan derfor ikke bringe ham nogen lystfølelse, men kun det modsatte. Erfaringen viser da, at dette modsatte, som vi endnu ikke har forklaret, optræder i form af angst. I forholdet til sine drømmeønsker kan drøm-

meren altså kun betragtes som to forskellige personer, der dog er bundet sammen ved et stærkt fællesskab. I stedet for alle yderligere betragtninger vil jeg fortælle Dem et kendt eventyr, i hvilket De vil genfinde dette forhold. En god fe lover et fattigt ægtepar at opfylde deres tre første ønsker. Ægtefællerne bliver henrykte og enes om, at de vil udvælge sig disse tre ønsker med stor omhu. Konen lader sig imidlertid af duften af medisterpølse fra den nærmeste hytte forlede til at ønske sig en sådan pølse. Fluks er den der, og dermed er det første ønske opfyldt. Nu bliver manden vred og ønsker i sin forbitrelse, at pølsen skal hænge fra konens næse. Dette sker da også, og pølsen er nu ikke til at fjerne fra sin nye plads. Dette er altså den anden ønskeopfyldelse, men ønsket er mandens; for konen er opfyldelsen af dette ønske meget ubehageligt. De ved, hvordan eventyret ender: Da de to jo i grunden er ét, nemlig mand og kone, må det tredje ønske gå ud på, at pølsen skal forsvinde fra konens næse. Vi kunne også bruge dette eventyr i flere andre forbindelser, men det skal her kun tjene til belysning af muligheden for, at opfyldelsen af den enes ønske kan føre til ulyst for den anden, hvis de to ikke er enige.

Det vil nu ikke være vanskeligt at nå til en endnu bedre forståelse af angstdrømmene. Vi vil kun udnytte endnu en iagttagelse og derefter beslutte os til en hypotese for hvilken der er mange gode grunde. Denne iagttagelse er, at angstdrømmene hyppigt har et indhold, som er fuldstændig uforvænget, så at sige er undgået censuren. Angstdrømmen er tit en utilsløret ønskeopfyldelse – naturligvis ikke af et anerkendt, men af et forkastet ønske. I stedet for censuren er da angstudviklingen trådt. Medens man om den infantile drøm kan sige, at den er den åbenlyse opfyldelse af et tilladt ønske, og om den almindelige, forvrængede drøm, at den er en tilsløret opfyldelse af et fortrængt ønske, så kan vi om angstdrømmen kun anvende den formel, at den er den åbenlyse opfyldelse af et fortrængt ønske. Angsten er symptomet på, at det fortrængte ønske har vist sig stærkere end censuren – at det har sat sin ønskeopfyldelse igennem over for censuren eller er i færd med at gøre det. Vi forstår da, at det, der for dette fortrængte ønske er en ønskeopfyldelse, kun kan give anledning til pinlige følelser og afvisning hos os, der står på drømmecensurens parti. Den angst, som derhos optræder i drømmen, er, om De vil, angst for styrken i disse ønsker, som ellers holdes nede. Hvorfor dette forsvar optræder i form af angst, kan man ikke finde ud af ved studiet af

drømmen alene; man må åbenbart også studere angsten i andre sammenhænge.

Det, der gælder for de uforvrængede angstdrømme, kan vi også antage gælder de drømme, der har været genstand for en del forvrængning, og for de øvrige ulystbetonede drømme, hvis pinlige følelser sandsynligvis er en tilnærmelse til angsten. Angstdrømmen er normalt også en vækkedrøm; vi plejer at afbryde søvnen, før drømmens fortrængte ønske har realiseret sin fulde opfyldelse på trods af censuren. I dette tilfælde er drømmens arbejde mislykket, men dens væsen er ikke forandret. Vi har sammenlignet drømmen med natvægteren eller søvngøteren, der vil beskytte vor søvn mod forstyrrelse. Også natvægteren kan komme i den situation, at han må vække de sovende, nemlig når han føler sig for svag til på egen hånd at afværge forstyrrelsen eller faren. Alligevel lykkes det os ofte at holde fast ved søvnen, selv når drømmen begynder at blive betænkelig og går over i angst. Vi siger til os selv i søvne: »Det er jo kun en drøm« – og sover videre.

I hvilke tilfælde bliver drømmeønsket da i stand til at overvælde censuren? Betingelsen herfor kan lige så godt opfyldes fra drømmeønskets som fra drømmecensurens side. Det kan ske, at drømmeønsket af ukendte årsager bliver for stærkt, men man har det indtryk, at det oftere er drømmecensurens adfærd, der er skyld i denne forskydning af magtforholdet. Vi har allerede hørt, at censuren i hvert enkelt tilfælde arbejder med forskellig intensitet og behandler hvert element med en forskellig grad af streghed. Nu vil vi gerne tilføje den antagelse, at den i det hele taget er temmelig variabel og ikke hver gang anvender samme streghed over for ét og samme anstødelige element. Har det formet sig sådan, at censuren føler sig magtesløs over for et drømmeønske, der truer med at overrumple den, benytter den sig i stedet for forvrængningen af det sidste middel, den har tilbage, nemlig at ophæve søvntilstanden ved fremkaldelse af angst.

Her slår det os, at vi jo overhovedet endnu ikke ved, hvorfor disse onde, forkastede ønsker netop rører sig om natten for at forstyrre os under søvnen. Svaret kan næppe bestå i andet end en hypotese, der griber tilbage på søvntilstandens natur. Om dagen hviler der på disse ønsker en censurs hårde tryk, der i reglen gør det umuligt for dem at ytre sig på nogen som helst måde. Om natten bliver denne censur sandsynligvis, ligesom alle sjælelivets andre interesser, inddraget eller i det mindste stærkt nedsat til gunst for dette ene ønske om at sove. Det er

denne nedsættelse af censuren om natten, som de forbudte ønsker kan takke for, at de atter må røre sig. Der findes søvnløse, nervøse personer, der tilstår for os, at deres søvnløshed i begyndelsen var villet. De vovede ikke at lægge sig til at sove, fordi de var bange for deres drømme. At denne inddragning af censuren ikke er nogen grov uforsigtighed, kan De let indse. Søvntilstanden lammer vor bevægelighed; vore onde hensigter kan, selv om de begynder at røre sig, ikke gøre andet end at fremkalde en drøm, der i praktisk henseende er uskadelig, og denne beroligende tingenes tilstand erindres vi om af den såre fornuftige bemærkning fra drømmerens side – en bemærkning, der nok tilhører natten, men ikke drømmelivet: »Det er jo kun en drøm. Lad den være, og lad os sove videre.«

Når De – for det tredje – husker på, at drømmeren, som gør modstand mod sine ønsker, kan betragtes som to adskilte, men dog på sin vis intimt forbundne personer, vil De forstå en anden mulighed for, at noget, der er højst ulystbetonet, nemlig en straf, kan virkeliggøres gennem en ønskeopfyldelse. Her kan eventyret om de tre ønsker på ny bruges til forklaring: Medisterpølsen på tallerkenen er den første persons, konens direkte ønskeopfyldelse; pølsen på hendes næse er ønskeopfyldelsen hos den anden person, manden, men samtidig også straffen for konens tåbelige ønske. Ved neuroserne vil vi nu genfinde motiveringen for det tredje ønske, det eneste, der var tilbage i eventyret. Sådanne straffetendenser er der nu mange af i menneskets sjæleliv; de er meget stærke, og man har lov til at gøre dem ansvarlige for en del af de pinlige drømme. Måske siger De nu, at på denne måde bliver der ikke meget tilbage af den berømte ønskeopfyldelse. Men ved nærmere eftersyn vil De indrømme, at De har uret. Sammenlignet med den senere beskrevne mangfoldighed af det, som drømmen kunne være – og også er ifølge mange forfattere – er løsningen: ønskeopfyldelse, angstfuldbyrdelse, straf-fuldbyrdelse temmelig begrænset. Dertil kommer, at angsten er den direkte modsætning til ønsket, at modsætninger står hinanden særlig nær i associationen og, som vi har hørt, falder sammen i det ubevidste. Og endelig at straffen også er en ønskeopfyldelse, nemlig opfyldelsen af den anden, censurerende persons ønske.

I det store og hele har jeg altså ikke gjort indrømmelser over for Deres protest mod teorien om ønskeopfyldelsen. Vi er imidlertid forpligtet til at påvise ønskeopfyldelsen i en hvilken som helst forvrænget drøm, og vi vil visselig ikke unddrage os denne forpligtelse. Lad os gå tilbage til den allerede tydede drøm om de tre dårlige teaterbilletter – en drøm, ved hvis hjælp vi alle-

rede har lært så meget. Jeg håber, at De endnu husker den. En dame, der en dag meddelte sin mand, at hendes tre måneder yngre veninde Elise havde forlovet sig, drømmer, at hun sidder med sin mand i teatret. Den ene side af parkettet er næsten tom. Hendes mand siger til hende, at Elise og hendes forlovede også havde villet gå i teatret, men var forhindret i det, da de kun kunne få dårlige billetter, nemlig tre for 1,50. Hun svarer, at det er der ingen ulykke sket ved. – Vi fandt ud af, at drømmetankerne hang sammen med hendes bitterhed over, at hun havde giftet sig så tidligt, og med hendes utilfredshed med sin mand. Vi vil nu gerne vide, om disse triste tanker er blevet omarbejdet til en ønskeopfyldelse, og hvor sporene af en sådan findes i det manifeste indhold. Nu ved vi allerede, at elementet »for tidligt, forhastet« blev elimineret af drømmen ved hjælp af censuren. Det tomme parket er en hentydning hertil. Det gådefulde »3 for 1,50« bliver nu lettere at forstå for os ved hjælp af symbolikken, som vi senere har lært om. [1] 3-tallet betyder virkelig en mand, og det manifeste element er let at oversætte: »At købe sig en mand for medgiften.« (»Jeg havde kunnet købe én, der var ti gange bedre, for min medgift«). »At gifte sig« er åbenbart erstattet af teaterbesøget. »At købe billetter for tidligt« står jo direkte i stedet for det for tidligt indgåede ægteskab. Men denne erstatning er ønskeopfyldelsens værk. Den pågældende kvinde havde ikke altid været så utilfreds med sit tidlige giftermål som den dag, da hun fik at vide, at hendes veninde havde forlovet sig. I sin tid var hun stolt af det og følte sig privilegeret i forhold til veninden. Naive unge piger siges efter deres forlovelse ofte at give udtryk for, at de nu snart må gå til alle hidtil forbudte stykker i teatret – at de må få lov til at se alt. Den nysgerrighed eller lyst til at »kigge«, der her kommer til udtryk, var sikkert oprindelig en seksuel nysgerrighed, der navnlig rettedes mod forældrenes kønsliv og blev derpå til et stærkt motiv, som tilskyndede pigerne til tidligt ægteskab. På denne måde bliver teaterbesøget til en nærliggende erstatning for giftermålet og hentyder til dette. I sin øjeblikkelige irritation over sit tidlige giftermål griber hun altså tilbage til den tid, i hvilken det tidlige ægteskab var ønskeopfyldelse, fordi hun tilfredsstillede sin nysgerrighed, og hun erstatter, ledet af dette gamle ønske, nu tanken om at blive gift, med dette: at gå i teatret.

Vi kan sige, at vi ikke netop har valgt det nemmeste eksempel til påvisningen af en skjult ønskeopfyldelse. På tilsvarende

1. En anden, nærliggende tyding af dette »3« hos den barnløse kvinde nævner jeg ikke, da denne analyse ikke bragte noget materiale i så henseende.

måde måtte vi gå frem over for andre forvrængede drømme. Det er ikke muligt at gøre det her, og jeg vil blot give udtryk for min overbevisning om, at det vil lykkes overalt. Men jeg vil dvæle lidt længere ved dette punkt i vor teori. Erfaringen har vist mig, at det er et af de mest udsatte punkter i hele drømmelæren, og at der knytter sig mange modsigelser og misforståelser til det. Desuden vil De måske have indtryk af, at jeg allerede har taget en del af min påstand tilbage, idet jeg udtalte, at drømmen enten er et opfyldt ønske eller det modsatte deraf, en virkeliggjort angst eller straf – og De vil mene, at dette er en god anledning til at tvinge mig til flere indskrænkninger. Jeg har også hørt fremført den bebrejdelse, at jeg fremstiller ting, der forekommer mig selv indlysende, for knapt og derfor ikke overbevisende.

Når en person er gået så langt med os i drømmetydningen og har godtaget alt, hvad den hidtil har bragt, så er det ikke ualmindeligt, at han standser ved ønskeopfyldelsen og spørger: »Når vi indrømmer, at drømmen hver gang har en mening, og at denne mening kan klarlægges ved den psykoanalytiske teknik, hvorfor skal så denne mening på trods af alle indicier atter presses ind i ønskeopfyldelsens formel. Hvorfor skal denne natlige tænknings mening ikke kunne være lige så mangfoldig som meningen i tankningen om dagen og altså drømmen snart svare til et opfyldt ønske, snart – som De selv siger – til det modsatte deraf, altså en virkeliggjort frygt, men derudover også kunne udtrykke et forsæt, en advarsel, en overvejelse med dens for og imod, eller en bebrejdelse, en samvittighedsformaning, et forsøg på at forberede sig til en forestående indsats etc.? Hvorfor altid kun ét ønske eller i det højeste dets modsætning?«

Man kunne måske mene, at en uoverensstemmelse på dette punkt ikke er vigtig, når man ellers er enig. Man kunne mene, at det er nok, at vi har fundet drømmens mening og vejene til at erkende denne; i forhold hertil er det mindre væsentligt, om vi skulle have bestemt denne mening for snævert. Men sådan forholder det sig ikke. En misforståelse på dette punkt rammer det væsentlige i vor erkendelse om drømmen og truer denne erkendelses værdi for forståelsen af neurosen. Desuden er den form for imødekommenhed, der kaldes »kulance« og er så påskønnet i forretningslivet, ikke på plads i videnskaben, ja, tværtimod skadelig.

Mit første svar på spørgsmålet om, hvorfor drømmen ikke kan være mangetydig i den angivne forstand, lyder som sædvanlig i slige tilfælde: Jeg ved ikke, hvorfor det ikke er sådan.

Jeg ville ikke have noget imod det. For mig kan det godt være sådan. Der er blot en bagatel, der stiller sig i vejen for denne bredere og bekvemmere opfattelse af drømmen, nemlig dette: at det ikke forholder sig sådan i virkeligheden. Mit andet svar vil understrege, at teorien om, at drømmen svarer til mangfoldige tankeformer og intellektuelle operationer, ikke er mig fremmed. I en sygehistorie har jeg en gang refereret en drøm, der optrådte tre nætter i træk og derefter ikke oftere, og jeg forklarede dette forhold med, at drømmen svarede til et *forsæt*, som ikke behøvede at komme igen, efter at det var bragt til udførelse. Senere har jeg offentliggjort en drøm, der svarede til en tilståelse. Hvordan kan jeg så alligevel modsige mig selv og påstå, at drømmen altid kun er et opfyldt ønske?

Jeg gør det, fordi jeg ikke vil tillade en enfoldig misforståelse, som kan koste os frugten af vore anstrengelser med at finde ud af drømmens problem, en misforståelse, som forveksler drømmen med de latente drømmetanker og om drømmen udsiger noget, som ene og alene tilhører drømmetankerne. Det er nemlig ganske rigtigt, at drømmen kan repræsentere alt det og erstattes af alt det, som vi tidligere har opregnet: et forsæt, en advarsel, en overvejelse, en forberedelse, et forsøg på løsning af en opgave, o.s.v. Men når De ser rigtigt til, erkender De, at alt dette kun gælder om de latente drømmetanker, der er blevet forvandlet til drømmen. Af tydingerne af drømme lærer De, at menneskenes ubevidste tænkning beskæftiger sig med sådanne forsæt, forberedelser, overvejelser o.s.v. af hvilke drømmearbejdet derefter fremstiller drømmene. Hvis De i øjeblikket ikke interesserer Dem for drømmearbejdet, men interesserer Dem for menneskets ubevidste tænkearbejde, så kan De se bort fra drømmearbejdet og om drømmen sige det, som er praktisk taget rigtigt: at den svarer til en advarsel, et forsæt o.s.v. Dette sker ofte i det psykoanalytiske arbejde: Man stræber som regel kun efter atter at ophæve drømmeformen og i dens sted indføjede de latente tanker, af hvilke drømmen blev til, på rette sted i sammenhængen.

Af arbejdet med de latente drømmetanker får vi i tilgift at vide, at alle de nævnte, yderst komplicerede sjælelige akter kan foregå ubevidst – et lige så stort som forvirrende resultat!

Men for at vende tilbage, så har De kun ret, hvis De gør Dem klart, at De har benyttet en afkortet taleform, og hvis De ikke tror, at den tidligere omtalte mangfoldighed hører med til drømmens væsen. Når De taler om »drømmen«, må De enten mene den manifesterede drøm, d.v.s. produktet af drømmearbejdet,

eller højst drømmearbejdet selv, d.v.s. den psykiske proces, der former den manifesterede drøm af de latente drømmetanker. Enhver anden anvendelse af ordet er begrebsforvirring og kan kun anrette ulykker. Hvis De med Deres påstande sigter til de latente tanker bag drømmen, så sig det direkte og tilslør ikke drømmens problem ved den upræcise udtryksmåde, De betjener Dem af. De latente drømmetanker er det, som drømmearbejdet omfatter til den manifesterede drøm. Hvorfor vil De absolut forveksle stoffet med processen, som former det? Har De i så fald noget fortrin for dem, der kun kendte produktet af arbejdet og ikke kunne forklare sig, hvorfra det stammer, og hvordan det gøres?

Det eneste væsentlige ved drømmen er drømmearbejdet, som har virket ind på tankematerialet. Vi har ingen ret til at sætte os ud over drømmearbejdet, selv om vi i visse praktiske situationer har lov til at se bort fra det. Den analytiske iagttagelse viser da også, at drømmearbejdet aldrig indskrænker sig til at oversætte disse tanker til den archaiske eller regressive udtryksmåde, der er Dem bekendt. Det føjer i reglen noget til, som ikke hører til dagens latente tanker, men som er den egentlige drivkraft i drømmedannelsen. Denne uundværlige tilsætning er det ligeledes ubevidste ønske, til hvis opfyldelse drømmeindholdet omformes. Drømmen kan altså være alt muligt, for så vidt De kun interesserer Dem for de tanker, den repræsenterer: advarsel, forsæt, forberedelse etc; men desuden er den altid opfyldelsen af et ubevidst ønske, og resultatet af drømmearbejdet, den manifesterede drøm, består udelukkende i denne ønskeopfyldelse. En drøm er altså heller aldrig blot udtryk for et forsæt, en advarsel o.s.v., men stedse et forsæt o.lign., der med et ubevidst ønskes hjælp er oversat til den archaiske udtryksmåde og omformes til opfyldelse af disse ønsker. Det ene karaktertræk – ønskeopfyldelsen – er det konstante; det andet kan variere. Også dette andet kan være et ønske, sådan at drømmen fremstiller et latent ønske fra dagens liv som opfyldt med hjælp af et ubevidst ønske.

Selv synes jeg, at alt dette er klart, men jeg ved ikke, om det også er lykkedes mig at gøre det forståeligt for Dem. Jeg har også vanskeligt ved at bevise det for Dem. Dette er på den ene side ikke muligt uden den omhyggelige analyse af mange drømme, og på den anden side kan dette mest delikate og betydningsfulde punkt i vor opfattelse af drømmen ikke fremstilles overbevisende uden sammenhæng med ting, der først skal behandles senere. Kan De overhovedet mene, at man i betragtning af altings inderlige sammenhæng kan trænge ret dybt ind i den enkelte tings natur uden at have taget hensyn til andre ting af lig-

nende natur? Da vi endnu ikke ved noget om drømmens nærmeste slægtninge, nemlig de neurotiske symptomer, må vi også her lade os nøje med det allerede nåede. Jeg vil kun forklare endnu et eksempel for Dem og anstille en ny betragtning.

Lad os atter tage den drøm, som vi flere gange er vendt tilbage til, nemlig drømmen om de tre teaterbilletter for 1,50. Jeg kan forsikre Dem for, at jeg i første omgang valgte denne drøm som eksempel uden særlig hensigt. De latente drømmetanker kender De: Kvindens irritation over sit hastværk med giftermålet i sin tid – en irritation, som aktiveres, da hun får at vide, at veninden først har forlovet sig nu; foragt for ægtemanden – tanken om, at hun kunne have fået en bedre, hvis hun blot havde ventet. Vi kender også allerede det ønske, der har skabt en drøm af disse tanker – nemlig nysgerrighed, lyst til at gå i teatret, meget sandsynligt et produkt af den gamle nysgerrighed efter omsider at få at vide, hvad der foregår, når man er gift. Denne nysgerrighed retter sig hos børnene som bekendt oftest mod forældrenes seksualliv, er altså en infantil drift, og findes den også senere i livet, har den rødder, der fører tilbage til det infantile. Men dagens meddelelse gav ikke anledning til fremkaldelse af denne nysgerrighed – kun til irritation og fortrydelse. Dette ønske hørte altså ikke fra første færd med til de latente drømmetanker, og vi kunne indrangere resultatet af drømmetydningen i analysen uden at tage hensyn til dette ønske. Heller ikke irritationen var i sig selv i stand til at skabe en drøm. Der kunne ikke blive nogen drøm ud af tanken: »Det var tåbeligt af mig at gifte mig så tidligt«, før denne tanke havde vakt det gamle ønske til live om endelig at få at se, hvad der foregår i ægteskabet. Derpå formede dette ønske drømmeindholdet, idet det erstattede ægteskabets indgåelse med teaterbesøget, og gav det form af en tidligere ønskeopfyldelse: »Så jeg må gå i teatret og se alt det, der er forbudt, men du må ikke; jeg er gift, og du må vente.« På denne måde blev den nuværende situation forvandlet til sin modsætning og en gammel triumf sat i stedet for det nylige nederlag: En tilfredsstillelse af kiggelysten, nøje forbundet med tilfredsstillelse af egoistisk konkurrencelyst. Denne tilfredsstillelse bestemmer nu det manifesterede drømmeindhold, i hvilket det virkelig hedder, at hun sidder i teatret, mens veninden ikke har kunnet få adgang. Som en upassende og uforståelig modifikation er der oven på denne tilfredsstillelsessituation sat de stykker af drømmeindholdet, bag hvilke de latente drømmetanker endnu skjuler sig. Drømmetydningen må se bort fra alt, hvad der tjener til ønskeopfyldelsen, og ud fra de

nævnte antydninger rekonstruere de pinlige latente drømmetanker.

Den betragtning, jeg bebudede, skal koncentrere Deres opmærksomhed mod de latente drømmetanker, der nu er rykket frem i forgrunden. Jeg beder Dem om ikke at glemme, at de for det første er drømmeren ubevidste, for det andet er fuldkommen forstandige og sammenhængende, så at de kan opfattes som forståelige reaktioner på de forhold, der er den egentlige anledning til drømmen, og for det tredje, at de kan udtrykke en hvilken som helst sjælelig eller intellektuel virksomhed. Jeg vil nu strengere end før kalde disse tanker for »dagsrester«, hvad enten drømmen vedstår dem eller ej. Jeg skelner nu mellem dagsrester og latente drømmetanker, idet jeg i harmoni med vor tidligere praksis betegner alt som latente drømmetanker, som vi erfarer ved tydingen af drømmen, medens dagsresterne kun er en del af de latente drømmetanker. Vor opfattelse går da ud på følgende: Der er kommet noget ekstra til dagsresterne, noget, som også tilhørte det ubevidste, en stærk, men fortrængt ønskeimpuls, og det er kun den, som har muliggjort drømmedannelsen. Denne ønskeimpuls' indvirkning på dagsresterne skaber da resten af de latente drømmetanker, nemlig den del, der ikke længere behøver at vise sig rationel og begribelig ud fra det vågne livs standpunkt.

Til belysning af dagsresternes forhold til det ubevidste ønske har jeg benyttet en sammenligning, som jeg vil gentage her. Til ethvert foretagendes iværksættelse behøves der en kapitalist, der afholder omkostningerne, og en entreprenør, der får ideen og forstår at udføre den. I drømmedannelsen er det altid det ubevidste ønske, der spiller kapitalistens rolle; dette ønske leverer den psykiske energi til drømmedannelsen. Entreprenøren er dagsresten, der træffer bestemmelse om anvendelsen af disse midler. Nu kan kapitalisten måske selv have ideen og sagkundskaben eller entreprenøren selv eje kapital. Dette forenkler den praktiske situation, men vanskeliggør den teoretiske forståelse af den. I nationaløkonomien vil man altid dele en person op i hans to aspekter som kapitalist og entreprenør og dermed retablere den grundsituation, som vor sammenligning gik ud fra. Ved drømmedannelsen forekommer de samme variationer, hvis nærmere efterfølgning jeg overlader til Dem.

Længere kan vi ikke gå her, for De er sandsynligvis allerede for længe blevet forstyrret af en tvivl, som fortjener at blive hørt. Er dagsresterne – spørger De – virkelig ubevidste i samme forstand som det ubevidste ønske, der må komme til for at muliggøre drømmedannelsen? Ja, De har ret. Her ligger det springende punkt i hele sagen. De er ikke ubevidste i samme for-

stand. Drømmeønsket tilhører en anden slags »ubevidst« – det, vi har erkendt som værende af infantil oprindelse og udstyret med særlige mekanismer. Det ville i høj grad være på sin plads at adskille disse to elementer af det ubevidste ved at give dem forskellige navne. Men vi vil dog hellere vente hermed, til vi har gjort os fortrolige med neurosernes fænomenområde. Man bebrejder os jo allerede, at begrebet ubevidst er for fantastisk; hvad vil man da sige, når vi bekender, at vi ikke kan klare os med mindre end to slags »ubevidst«?

Lad os standse her. De har atter kun hørt noget ufuldstændigt, men er det ikke forhåbningsfuldt at tænke, at denne viden har en fortsættelse, som enten vi selv eller andre efter os vil videreføre? Og har vi selv ikke lært nok af nye og overraskende ting?

15. FORELÆSNING

Usikre punkter og kritiske bemærkninger

Mine damer og herrer! Vi vil ikke forlade drømmens område uden at behandle de punkter, der hyppigst giver anledning til tvivl og usikkerhed over for de teorier og nye anskuelser, vi hidtil har fremsat. En del materiale hertil vil opmærksomme tilhørere iblandt Dem allerede have samlet.

1) De kan have fået det indtryk, at resultaterne af vort arbejde med drømmetydingen trods den rette anvendelse af teknikken tillader så mange ubestemtheder, at det ikke vil kunne lykkes at foretage en sikker oversættelse af den manifesterede drøm til de latente drømmetanker. De vil til støtte for Deres påstand anføre, at man for det første aldrig ved, om et bestemt element i drømmen skal opfattes i dets egentlige betydning eller symbolsk, idet de ting, der anvendes som symboler, ikke derfor hører op med at være sig selv. Men har man intet objektivt holdepunkt for at afgøre dette, bliver tydingen på dette punkt overladt til drømmetyderens vilkårlige skøn. Endvidere er det på grund af de sammenfaldende modsætninger altid ubestemt ved drømmearbejdet, om et vist drømmeelement skal forstås i positiv eller negativ betydning – som sig selv eller som sin modsætning. Dette er en ny lejlighed til udøvelse af vilkårlighed fra den tydendes side. For det tredje står det, på grund af de i drømmen så yndede »omvendinger« (inversioner) af enhver art, drømmetyderen frit for at foretage en sådan inversion på de steder af drømmen,

hvor det passer ham. Endelig vil De påberåde Dem, at De har hørt, at man sjældent er sikker på, at den fundne tydning af drømmen er den eneste mulige. Man risikerer at overse en fuldt ud tilladelig »overtydning« af den samme drøm. Under disse omstændigheder – sådan vil De konkludere – får tydningens vilkårlighed et så stort spillerum, at det synes uforligneligt med resultaternes objektive sikkerhed. Eller også vil man kunne antage, at fejlen ikke ligger i drømmen, og at utilstrækkelighederne i vor drømmetydning skyldes urigtigheder i vore anskuelser og forudsætninger.

Det materiale, De her fremfører, er absolut korrekt, men jeg tror ikke, at det retfærdiggør Deres slutninger, som jo går ud på, at drømmetydningen, sådan som vi praktiserer den, er prisgivet vilkårlighed, og at resultaternes mangler gør vor metodes berettigelse problematisk. Hvis De i stedet for drømmetydningens »vilkårlighed« ville sige: hans dygtighed, erfaring og forståelse, ja, så giver jeg Dem ret. Et sådant personligt moment kan vi ikke komme uden om, navnlig ikke ved drømmetydningens vanskelige opgaver. Men dette er ikke anderledes ved andre videnskabelige arbejder. Der findes intet middel til at forebygge, at den ene forsker praktiserer en vis teknik dårligere, eller ringere udnytter denne, end en anden. Det, der ellers gør indtryk af vilkårlighed f. eks. ved tydningen af symbolerne, elimineres af følgende forhold: i reglen vælger drømmetankernes indbyrdes sammenhæng (altså drømmens sammenhæng med drømmerens liv) og hele den psykiske situation, i hvilken drømmen optræder, blandt de givne tydningsmuligheder én, der eliminerer de andre som uanvendelige. Når man af drømmetydningens ufuldkommenheder vil konkludere, at vore teorier er urigtige, afkræftes denne konklusion af det faktum, at flertydighed eller ubestemt- hed tværtimod er en egenskab, som vi nødvendigvis må vente ved drømmen.

Lad os huske, at vi har sagt, at drømmearbejdet foretager en oversættelse af drømmetankerne til en primitiv udtryksmåde, der er analog med billedskriften. Men alle disse primitive udtryksystemer er behæftet med sådan usikkerhed og tvetydighed, uden at vi derfor har ret til at betvivle deres anvendelighed. De ved, mine tilhørere, at modsætningernes sammenfalden ved drømmearbejdet er analogt med urordenes antitetiske mening i de ældste sprog. Sprogforskeren K. Abel, der har fremsat denne teori, indskærper os, at vi ikke må tro, at det, en person sagde til en anden ved hjælp af disse ambivalente ord, derfor skulle være dobbeltydigt. Tonefald og gestus må have gjort det

ganske klart i talens sammenhæng, hvilken af de to modsætninger den pågældende ønskede at udtrykke. I skriftsproget, hvor gestus jo mangler, blev disse som nævnt erstattet af et tilføjet billedtegn, der ikke var beregnet på at udtales, f. eks. ved billedet af en slapt hugsiddende eller med rank holdning stående lille mand, alt efter om det dobbeltydige *ken* i hieroglyfskriften skulle betyde »svag« eller »stærk«. Således undgik man misforståelser trods lydenes og tegnenes flertydighed.

De gamle udtrykssystemer, f. eks. de omtalte ældste sprogs skriftformer, viser os et antal ubestemtheder, som vi ikke ville tolerere i vor moderne skrift. I mange semitiske skriftformer anføres således kun ordenes konsonanter. De udeladte vokaler skal læseren selv sætte ind på grundlag af sin egen viden og sammenhængen. Ikke helt på samme måde, men noget lignende forholder det sig med hieroglyfskriften, af hvilken grund vi ikke ved, hvordan det oldegyptiske sprog udtaltes. Ægypternes hellige skrift kender også andre former for ubestemt- hed. Det er således overladt til den skrivendes forgodtbefindende, om han vil skrive billederne fra højre til venstre eller fra venstre til højre. For at kunne læse må man holde sig til, hvilken retning ansigterne på figurerne, fugle o.s.v. har. Men den skrivende kunne også ordne billedtegnene i lodrette rækker, og ved indskrifter på mindre objekter kunne han af smags- og pladshensyn vælge at ændre rækkefølgen i tegnene på atter andre måder. Det mest forstyrrende ved hieroglyfskriften er vel, at den ikke kender nogen adskillelse af ordene. Billederne løber i samme indbyrdes afstand hen over siden, og man kan i almindelighed ikke vide, om et tegn hører til det foranstående eller danner begyndelsen til et nyt ord. Derimod tjener i den persiske kileskrift en skrå kile som ord- deler.

Et overordentlig gammelt sprog og en skrift, der dog endnu bruges af 400 millioner, er kinesisk. De må ikke tro, at jeg forstår noget af det; jeg har kun søgt nogle oplysninger om det, fordi jeg håbede at finde analogier til ubestemthederne i drømmen. Jeg blev da heller ikke skuffet. Det kinesiske sprog er fuldt af sådanne ubestemtheder, der kan indjage os skræk. Det består som bekendt af et antal stavelseslyde, der kan udtales for sig eller kombineret to og to. En af hoveddialekterne har cirka 400 sådanne lyde. Da nu denne dialekts ordforråd anslås til ca. 4000 ord, følger heraf, at hver lyd gennemsnitlig har ti forskellige betydninger – nogle har færre, andre til gengæld flere. Der findes nu en hel række midler til at undgå flertydighed, da man ikke af sammenhængen alene kan slutte, hvilken af de ti betyd-

ninger af stavelseslyden den talende ønsker at formidle til tilhøreren. Blandt disse midler kan nævnes forbindelsen af to lyde til et sammensat ord og anvendelsen af fire forskellige »tonefald«, med hvilke disse stavelser udtales. For vor sammenligning er det endnu interessantere, at der så at sige ingen grammatik findes i dette sprog. Om intet af enstavelsesordene er det muligt at sige, om det er navneord, udsagnsord eller tillægsord, og der findes ingen som helst variationer, ved hvilke man kunne slutte sig til køn, tal, fald, tid eller form. Sproget består altså så at sige kun af råmateriale, ligesom vort tænkesprog ved drømmearbejdets hjælp opløses til råmateriale med bortkastelse af udtrykket for relationerne. På kinesisk overlades i alle tilfælde af ubestemthed afgørelsen til tilhørerens forståelse, idet han lader sig lede af sammenhængen. Jeg har som eksempel noteret et kinesisk ordsprog, der ordret oversat lyder:

Lidet hvad se meget hvad vidunderligt.

Dette er ikke vanskeligt at forstå. Det kan betyde: »Jo mindre man har set, des mere vil man finde at beundre.« Eller: »Der er meget at beundre for den, der har set lidet.« Et valg mellem disse to oversættelser, der kun er grammatikalsk forskellige, kommer naturligvis ikke på tale. Man forsikrer os om, at det kinesiske sprog trods sine ubestemtheder er et ganske udmærket middel til at udtrykke tanker. Ubestemtheden fører altså ikke nødvendigvis til flertydighed.

Nu må det ganske vist erkendes, at situationen m.h.t. drømmens udtrykssystem ligger langt ugunstigere end for alle disse gamle sprog og skriftformer. Disse er jo beregnet til meddelelse, d.v.s. på at blive forstået, hvilke veje og hjælpemidler de end måtte benytte dertil. Men netop denne egenskab mangler drømmen. Drømmen vil ikke fortælle nogen noget, den er ikke noget meddelelsesmiddel, men tværtimod anlagt på ikke at blive forstået. Derfor bør vi ikke undre os og ikke lade os vildlede, hvis det skulle vise sig, at den flertydighed og ubestemthed, der kan rummes i drømmen, ikke altid kan bestemmes. Det eneste sikre resultat, vi kan hente fra vor sammenligning, er, at de ubestemtheder, man vil udnytte som indvending mod vore drømmetydningers gyldighed, netop er et fast træk ved alle primitive udtrykssystemer.

I hvilken udstrækning det i virkeligheden er muligt at forstå drømmen, lader sig kun konstatere ved øvelse og erfaring. Jeg mener, at det er muligt i meget vid udstrækning, og en sammenligning mellem de resultater, som opnås af rigtigt skolede analytikere, bekræfter min opfattelse. Det ulærde publikum, så-

vel som de videnskabelige lægmænd på dette område, ynder som bekendt at anlægge en overlegen skepsis over for vanskelighederne og usikkerhedsmomenterne i et videnskabeligt resultat. Jeg mener, at dette er en urigtig holdning. Måske ved De ikke alle, at en lignende situation forelå engang i de babylonisk-assyriske indskrifters historie. Dengang havde den offentlige mening travlt med at betegne kileskriftens tydere som fantaster og erklære hele denne forskning for at være svindel. I 1857 foretog Royal Asiatic Society imidlertid en afgørende prøve. Det opfordrede fire af de mest ansete kileskriftforskere: Rawlinson, Hincks, Fox Talbot og Oppert til i forseglede kuverter at indsende hver deres oversættelse af en nylig fundet indskrift, og efter sammenligningen af de fire tydninger kunne sel skabet bekendtgøre, at overensstemmelsen var stor nok til at motivere tillid til det hidtil næde og håb om yderligere fremskridt. De på nævnte område usagkyndige videnskabsmænds spot hørte derefter snart op, og siden da er sikkerheden i tydningen af kileskriftdokumenterne øget i overordentlig grad.

2) En anden række af betænkeligheder knytter sig stærkt til det indtryk – som vel heller ikke De har kunnet undgå at spore – at et antal af drømmetydningens løsninger, som vi når til ved vor metode, forekommer tvungne, kunstlede, spidsfindige, ja, ser ud, som om der er gjort vold på stoffet for at nå til resultatet, eller virker komiske og som dårlige vittigheder. Udtalelser af denne art er så almindelige, at jeg på må og få vil tage den sidste, jeg har hørt om. Hør altså: I det frie Schweiz er en rektor nylig blevet afskediget, fordi han beskæftigede sig med psykoanalyse. Han protesterede, og en avis i Bern offentliggjorde skolemyndighedernes erklæring om hans forhold. Af dette dokument vil jeg referere nogle bemærkninger, som har relation til psykoanalysen: »Endvidere overraskes man af det søgte og kunstlede i mange eksempler, der også findes i den omtalte bog af dr. Pfister i Zürich ... Det må altså virke meget forbavsende, at en skoleleder kritiskløst godtager alle disse påstande og skinbeviser.« Disse udtalelser angives at være et skøn for en »rolig bedømmelse«. Jeg mener imidlertid, at det er så som så med roen. Lad os se lidt nærmere på disse udtalelser i håb om, at en smule eftertanke og sagkundskab ikke udelukker en »rolig bedømmelse«.

Det er virkelig opmuntrende at se, hvor hurtigt og kategorisk visse mennesker kan dømmes efter deres første indtryk af et så vanskeligt spørgsmål som dybdepsykologien. Tydningerne forekommer en sådan mand søgt og tvungen, de huer ham ik-

ke; ikke en gang en flygtig tanke strejfer den anden mulighed: at disse tydninger må fremtræde sådan af gode grunde – en tanke, til hvilken der da ville knytte sig det yderligere spørgsmål, hvilke disse gode grunde mon er.

Kritikken har væsentligt relation til resultaterne af den forskydning, som De har lært at kende som drømmecensuren stærkeste middel. Ved forskydningens hjælp skaber drømmecensuren de erstatningsdannelser, vi betegner som allusioner. Men det er allusioner, der ikke er lette at erkende som sådanne, fra hvilke man ikke let finder vejen til det egentlige, og som står i forbindelse med det egentlige ved de besynderligste, mest usædvanlige associationer. Men i alle disse tilfælde drejer det sig om ting, der skal skjules – er bestemt til hemmeligholdelse; det er jo dette, drømmecensuren vil opnå. Men man skal ikke vente at finde noget, der er blevet skjult, på dets rette plads. De gendamer, der i vore dage fører tilsyn med grænsetrafikken, er i så henseende snedigere end den schweiziske skolemyndighed. Når de leder efter dokumenter og optegnelser, nøjes de ikke med at se efter i mapper og tasker, men tager også den mulighed i betragtning, at spioner og smuglere kunne skjule straffbare sager på de lønlige steder af deres klædedragt, hvor de absolut ikke har nogen naturlig plads, som f.eks. mellem dobbeltsåler i et par støvler. Findes de hemmelige effekter her, er der søgt meget grundigt efter dem, men fundet er også tilsvarende vigtigt.

Når vi anerkender de fjerneste, mærkeligste, snart komisk, snart spidsfindigt virkende forbindelser mellem et latent drømmelement og dettes manifesterede erstatning som mulige, så baserer vi det på et rigeligt erfaringsmateriale af eksempler, som vi i reglen ikke selv har fundet. Det er ofte ikke muligt at give sådanne tydninger ud fra én selv; intet fornuftigt menneske ville kunne gætte den foreliggende sammenhæng. Drømmeren derimod giver os oversættelsen, enten med ét slag ved sit direkte indfald – han kan jo gøre det, for hos ham er denne erstatningsdannelse opstået – eller ved at levere os så meget materiale, at løsningen ikke kræver større skarpsindighed, men ligesom nødvendigt trænger sig på. Hvis ikke drømmeren hjælper os på en af disse to måder, vil det pågældende manifesterede element blive ved med at være os uforståeligt. Tillad mig at anføre et eksempel, jeg nylig har oplevet. En af mine kvindelige patienter mistede sin fader, mens hun blev behandlet hos mig. Siden da har hun benyttet enhver lejlighed til at kalde ham til live i drømme. I en af drømmene viste faderen sig i en bestemt sammenhæng, som ikke kunne udnyttes yderligere, og sagde: *Klokken er et kvarter*

over elleve, den er halvtolv, den er et kvarter i tolv. Til tydning af denne sære drøm kunne hun kun angive det indfald, at hendes fader gerne så, at de voksne børn var præcise til måltiderne. Dette hang sikkert sammen med drømmeelementet, men tillod ingen slutning vedrørende dets oprindelse. Der bestod en mistanke – der var motiveret af den daværende fase i behandlingen – om, at en omhyggeligt undertrykt, kritisk opposition mod den elskede og ærede fader havde sin andel i denne drøm. Ved undersøgelsen af yderligere indfald, der tilsyneladende lå langt fra drømmen, fortalte hun, at hun dagen før havde overværet en psykologisk diskussion, under hvilken en af hendes slægtninge havde sagt: »*Urmennesket* lever videre i os alle.« Går der nu ikke en prås op for os? Dette var en udmærket lejlighed for hende til på ny at genoplive den afdøde fader. Hun gjorde ham derfor i drømmen til et urmenneske, idet hun lod ham sige middagstimens kvarterinddelinger.

Man kan i dette tilfælde ikke benægte ligheden med en vittighed, og det er virkelig ofte sket, at man har anset drømmerelementets vittighed for at være tyderens. Der findes også andre eksempler, i hvilke det slet ikke vil være let at afgøre, om man har at gøre med en vits eller en drøm. De husker også, at samme tvivl har meldt sig hos os ved mange fortaleser. En mand fortæller som sin drøm, at hans onkel kyssede ham, mens de sad i onklens auto(mobil). Han tilføjer meget hurtigt tydningen. Det betyder *autoerotisme* (et udtryk fra libidolæren, hvor den betegner kønslig tilfredsstillelse uden fremmed objekt). Har manden nu tilladt sig en spøg over for os og udgivet en vits, der faldt ham ind, for en drøm? Det tror jeg ikke; han har virkelig drømt sådan. Men hvoraf kommer da denne forbløffende lighed? Dette spørgsmål førte mig i sin tid et stykke bort fra min vej, idet det nødte mig til at foretage en indgående undersøgelse af selve vittighedens væsen. Men hensyn til dennes opståen viste det sig da, at en forbevidst tankegang for et øjeblik overlades til den ubevidste bearbejdelse, fra hvilken den da dukker frem som vittighed. Under det ubevidstes indflydelse påvirkes den af de i dette herskende mekanismer: fortætningen og forskydningen, altså de samme processer vi så medvirke ved drømmearbejdet, og dette fællesskab er grunden til ligheden mellem vittighed og drøm, hvor en sådan lighed findes. Men den utilsigtede »drømmevittighed« medfører intet af den almindelige vittigheds lystfølelse. Grunden kan De lære ved fordybelse i studiet af vittigheden. Vi synes, at »drømmevittigheden« er en dårlig vittighed; den får os ikke til at le, men lader os kold.

Vi træder her i den antikke drømmetydnings fodspor, idet denne – foruden meget ubrugeligt materiale – har givet os mange gode eksempler på drømmetydning, eksempler som vi ikke selv kan præstere bedre. Jeg vil atter fortælle Dem den historisk betydningsfulde drøm, som – med visse afvigelser – berettes om Alexander den Store af Plutarch og Artemidorus fra Daldis. Da kongen belejrede den energisk forsvarede by Tyrus (322 f. Kr.), drømte han en nat, at han så en dansende satyr. Drømmetyderen Aristandros, der befandt sig ved hæren, tydede denne drøm for ham, idet han delte ordet »Satyros« i *δα Τυροῦ* (Tyrus er din) og derfor forjættede ham sejr over staden. Alexander lod sig af denne tydning bestemme til at fortsætte belejringen og indtog Tyrus. Tydningen, der ser kunstlet ud, var utvivlsomt den rigtige.

3) Jeg kan tænke mig, at det ville gøre særligt indtryk på Dem at høre, at indvendinger mod vor opfattelse af drømmen også fremføres af sådanne personer, der selv i længere tid som psykoanalytikere har beskæftiget sig med tydning af drømme. Det ville jo også have været for usædvanligt, hvis en så rig holdig anledning til nye fejltagelser og vildfarelser var forblevet uudnyttet, og således er der ved forståelige forvekslinger og uberegtigede generalisationer opstået visse påstande, der i urigtighed ikke står meget tilbage for den medicinske opfattelse af drømmen. En af disse påstande kender De allerede. Den går ud på, at drømmen beskæftiger sig med tilpasningsforsøg til nutiden og forsøg på løsning af fremtidsopgaverne, altså forfølger en »prospektiv tendens«. (A. Maeder). Vi har allerede oplyst, at denne påstand beror på forveksling af drømmen med de latente drømmetanker, og har altså som forudsætning, at de pågældende postulant overser drømmearbejdet. Som karakteristik af den ubevidste sjælelige aktivitet, som de latente drømmetanker tilhører, er påstanden ingen nyhed, men heller ikke udtømmende, for den ubevidste sjælelige aktivitet beskæftiger sig med meget andet end at forberede fremtiden. En langt grovere forveksling synes at ligge til grund for forsikringen om, at man bag hver drøm finder »døds-klausulen«. Jeg ved ikke præcis, hvad denne formel skal betyde, men formoder, at den skyldes en forveksling af drømmen med hele drømmerens personlighed.

En uberettiget generalisation ud fra nogle få gode eksempler ligger der i den påstand, at enhver drøm tillader to tydninger – den ene af den art, som vi har påvist, nemlig den såkaldte psykoanalytiske tydning, og en anden, den såkaldte anagogiske, der ser bort fra de instinktive tendenser og tilstræber en frem-

stilling af de højere sjælefunktioner. (H. Silberer). Der findes sådanne drømme, men De vil forgæves søge at udstrække denne opfattelse til et flertal af drømmene. Ganske uforståelig vil De efter alt, hvad De har hørt, finde den påstand, at alle drømme skal tydes biseksuelt, som sammenstød mellem to tendenser, der kan kaldes mandlig og kvindelig. (A. Adler). Der findes naturligvis enkelte sådanne drømme, og De vil senere se, at disse er opbygget på samme måde som visse hysteriske symptomer. Jeg har nævnt alle disse opdagelser af nye, almene karaktertræk ved drømmen for at advare Dem mod dem eller i det mindste ikke lade Dem være i tvivl om, hvordan jeg ser på dem.

En overgang syntes drømmeforskningens objektive værdi at være blevet problematisk på grund af den iagttagelse, at de analytisk behandlede patienter tilpasser indholdet af deres drømme til de respektive lægers yndlingsteorier, idet nogle overvejende drømmer om seksuelle impulser, andre om magtbegær og atter andre endog om genfødsel. (W. Stekel). Betydningen af denne iagttagelse reduceres af den omstændighed, at mennesker allerede har drømt, inden der eksisterede en psykoanalytisk behandling, der kunne påvirke deres drømme, og at de personer, som nu er under behandling, også plejede at drømme, inden behandlingen blev påbegyndt. Det faktiske i denne nye indvending viser sig snart at være noget selvfølgeligt, som er ligegyldigt for teorien om drømmen. De dagsrester, der fremkalder drømmen, er rester af de stærke interesser fra den vågne tilstand. Når lægens udtalelser og de impulser, han giver, er blevet betydningsfulde for den analyserede, indtræder de i kredsen af dagsrester, kan levere psykiske stimuli til drømmedannelsen ligesom de andre affektbetonede, uafviklede interesser fra dagen, og virker tilsvarende, som de somatiske stimuli, der virker ind på den sovende. Ligesom disse andre drømmefremkaldere kan også de tankegange, lægen har givet anledning til, give sig udtryk i det manifeste drømmeindhold eller påvises i det latente. Vi ved jo, at man kan fremkalde drømme eksperimentelt, eller, bedre udtrykt: indføre en del af drømmematerialet i drømmen. Ved disse påvirkninger af patienterne spiller analytikeren altså ikke anden rolle end eksperimentatoren – som f. eks. når *Mourly Vold* anbringer sine forsøgspersoners lemmer i forskellige stillinger.

Man kan ofte påvirke en person m.h.t. hvad han skal drømme om, men aldrig virke ind på, hvad han vil komme til at drømme. Drømmearbejdets mekanisme og det ubevidste drømmeønske er unddraget enhver fremmed indflydelse. Allerede ved undersø-

gelsen af de somatiske stimulusdrømme erkendte vi, at drømmelivets egenart og selvstændighed viser sig i den reaktion, med hvilken drømmen svarer på de tilførte somatiske eller sjælelige stimuli. Den her omtalte påstand, der vil drage drømmeforskningens objektivitet i tvivl, bygger altså også på en forveksling, nemlig af drømmen med drømmematerialet.

Så meget ville jeg fortælle Dem om drømmens problemer, mine damer og herrer. De vil være klar over, at jeg har sprunget meget over, og De har selv erfaret, at jeg har måttet være ufuldstændig på næsten alle punkter. Dette skyldes imidlertid sammenhængen mellem drømmefænomenerne og neuroserne. Vi har studeret drømmen som en indledning til neuroselæren, og dette er afgjort rigtigere, end hvis vi havde gjort det omvendte. Men ligesom drømmen danner forberedelse til forståelsen af neuroserne, kan på den anden side den rigtige vurdering af drømmen først opnås, når man ved noget om de neurotiske fænomener.

Jeg ved ikke, hvad De mener derom, men jeg må forsikre, at jeg ikke fortryder, at jeg har lagt beslag på så meget af Deres interesse og af den tid, vi har til rådighed, til at studere drømmens problemer. Intet andet objekt kan så hurtigt give os overbevisning om rigtigheden af de påstande, som psykoanalysen står og falder med. Der kræves mange måneders, ja, flere års intensivt arbejde for at vise, at symptomerne ved en neurotisk lidelse har en mening, tjener en hensigt og fremgår af patientens oplevelser. Derimod kan det ved nogle få timers arbejde lykkes os at påvise det samme faktum vedrørende en i første omgang uforståelig og forvirret drøm og dermed kan vi bekræfte alle psykoanalysens forudsætninger – ubevidste sjælelige processer, de særlige mekanismer, disse adlyder, og de drivkræfter, der ytrer sig i dem. Og når vi sammenholder den gennemgribende analogi i drømmens og det neurotiske symptoms opbygning med hastigheden i den forvandling, der gør drømmeren til et vågent og fornuftigt menneske, får vi vished for, at også neurosen kun beror på en forandring i styrkeforholdet mellem sjælelivets magter.

16. FORELÆSNING

Psykoanalyse og psykiatri

Mine damer og herrer! Det er mig en glæde at gense Dem efter et års forløb til fortsættelsen af disse forelæsninger. Sidste år talte jeg om den psykoanalytiske opfattelse af fejlreaktionerne og af drømmen. I år vil jeg gerne vejlede Dem til forståelsen af de neurotiske fænomener, der, som De snart vil opdage, har meget fælles med begge de nævnte foreteelser. Men jeg vil på forhånd sige Dem, at jeg denne gang ikke kan indrømme Dem samme stilling i forholdet til mig som sidste år. Dengang var det mig magtpåliggende ikke at gøre noget skridt uden at være i harmoni med Deres opfattelse; jeg diskuterede meget med Dem, gik ind på Deres indvendinger og anerkendte i virkeligheden Dem og Deres »sunde fornuft« som afgørende instans. Dette går ikke længere, og grunden hertil er simpel. Fejlreaktioner og drømme var ikke fremmede fænomener for Dem; man kunne sige, at De havde lige så megen erfaring som jeg eller i hvert fald let ved at skaffe Dem det. Men neurosernes fænomenområde er Dem fremmed; hvis De ikke selv er læge, har De ingen anden adgang til fænomenerne end mine oplysninger, og hvad hjælper selv det sundeste skøn, hvis man ikke samtidig er fortrolig med det materiale, der skal bedømmes!

De må nu ikke opfatte denne udtalelse, som om jeg ville holde dogmatiske foredrag og kræve Deres betingelsesløse godkendelse. Jeg vil ikke fremkalde overbevisninger – jeg vil give impulser og rokke ved fordomme. Hvis De som følge af faglig uvidenhed ikke er i stand til at dømmе, så skal De hverken tro eller forkaste. De skal høre på det, jeg fortæller Dem, og lade det virke på Dem. Overbevisninger skaffer man sig ikke så let, og hvis man er kommet til dem uden væsentlig anstrengelse, viser det sig tit, at de er værdiløse og ikke i stand til at yde modstand. Ret til at nære en overbevisning har kun den, der, sådan som jeg, i mange år har arbejdet med det samme stof og derved selv har oplevet disse nye og overraskende erfaringer. Hvortil i det

hele taget disse hastige overbevisninger, lynsnare omvendelser og øjeblikkelige afvisninger på det intellektuelle område? Føler De ikke, at *le coup de foudre*, kærligheden ved første øjekast, stammer fra et helt andet område, nemlig det affektive? Vi kræver ikke engang af vore patienter, at de skal medbringe nogen overbevisning om eller være tilhængere af psykoanalysen. Dette vil tværtimod ofte gøre dem mistænkelige i vore øjne. Den indstilling, vi helst ser hos dem, er en velvillig skepsis. Jeg beder derfor også Dem om roligt at lade den psykoanalytiske opfattelse gro frem hos Dem ved siden af den populære eller den psykiatriske, indtil der byder sig lejlighed til, at de forskellige opfattelser kan påvirke hinanden, måle sig med hinanden og forene sig til en konklusion.

På den anden side må De absolut ikke tro, at det, jeg fortæller Dem som den psykoanalytiske opfattelse, er et spekulativt system. Det er tværtimod erfaring – enten direkte udtryk for iagttagelse eller resultatet af en bearbejdelse af iagttagelsen. Om denne bearbejdelse er sket på fyldestgørende og berettiget måde vil vise sig under videnskabens fortsatte udvikling, og efter at femogtyve år nu er gået og jeg er kommet temmelig højt op i årene, tør jeg uden pral hævde, at det har været et overmåde vanskeligt, intensivt og dybtgående arbejde, der har leveret mig disse iagttagelser. Jeg har tit haft indtryk af, at vore modstandere slet ikke ville tage hensyn til denne vore påstandes oprindelse – som om de mener, at det kun drejer sig om subjektivt betingede indfald, som enhver kan sætte sig op imod efter behag. Jeg forstår ikke helt denne fjendtlige holdning. Måske skyldes det, at mange læger giver sig så lidet af med de nervøse og hører så uopmærksomt på, hvad de siger, at de pågældende læger har berøvet sig muligheden for at hente noget værdifuldt i patienternes oplysninger og altså dermed for at foretage indgående iagttagelser af disse. Jeg lover Dem her, at jeg kun vil polemisere lidet ved disse forelæsninger – i hvert fald kun lidet med enkeltpersoner. Jeg er ikke blevet overbevist om rigtigheden af påstanden om, at striden er altings fader. Jeg tror, den stammer fra de græske sofister, og at den ligesom disse begår den fejl at overvurdere dialektikken. Det forekommer mig tværtimod, som om den såkaldte videnskabelige polemik alt i alt er temmelig ufrugtbar, rent bortset fra at den næsten altid drives yderst personligt. Indtil for nogle år siden kunne jeg også rose mig af, at jeg kun havde indladt mig på en virkelig videnskabelig strid med en eneste forsker (*Löwenfeld* i München). Resultatet var, at vi blev venner og er det den dag i dag. Men jeg undlod længe at

gentage eksperimentet, da jeg ikke var sikker på, at det ville ende på samme måde.

De vil nu sikkert sige, at en sådan afvisning af offentlig diskussion tyder på en særlig høj grad af utilgængelighed for indvendinger – på egensindighed eller, som man siger i det elskværdige videnskabelige omgangssprog, på »forstokkethed«. Jeg vil svare Dem, at hvis De engang selv skulle erhverve Dem en overbevisning med så hårdt arbejde, vil også De have en vis ret til at holde fast ved denne med nogen sejhed. Jeg kan endvidere gøre gældende, at jeg under mit arbejde har modificeret og ændret mine anskuelser vedrørende nogle vigtige punkter og erstattet disse anskuelser med nye, hvilket jeg naturligvis hver gang har meddelt offentligt. Og resultatet af denne oprigtighed? Nogle har overhovedet ikke taget disse af mig selv foretagne rettelser til efterretning og kritiserer mig endnu for synspunkter, som for længst er ophørt at betyde noget for mig. Andre bebrejder mig netop disse ændringer og erklærer mig derfor for upålidelig. Ikke sandt: den, der nogle gange har ændret sine meninger, fortjener overhovedet ingen tiltro, for det ligger jo nær at tro, at han også kan have taget fejl med sine nyeste påstande! Men den, der uanfægtet holder fast ved det én gang sagte eller ikke hurtigt nok lader sig drive bort fra det, kaldes egensindig og forstokket. Hvad kan man over for disse stik modsatte indflydelser fra kritikken gøre andet end at forblive, som man er, og at bære sig ad, som ens egen dømmekraft finder rigtigt? Det er jeg også besluttet på, og jeg lader mig ikke afholde fra at omforme og revidere mine teorier i takt med, hvad min fremadskridende erfaring kræver. I de grundlæggende synspunkter har jeg hidtil ikke fundet noget at ændre, og jeg håber, at det heller ikke vil blive tilfældet.

Jeg vil altså redegøre for den psykoanalytiske opfattelse af de neurotiske fænomener. Det er derfor naturligt for mig at knytte tråden til de fænomener, jeg allerede har behandlet – både for analogiens og kontrastens skyld. Jeg vil tage en symbolhandling, som jeg ser mange personer begå i min konsultation. Analytikeren kan jo ikke stille meget op med de folk, som opsøger os i konsultationen for på et kvarter at udbrede hele deres lange livs elendighed for os. Hans dybere viden gør det vanskeligt for ham at afgive en erklæring, sådan som andre læger kan: »De fejler intet« – og at give dette råd: »Tag en let vandkur.« En af vore kolleger svarede med et skuldertræk på spørgsmålet om, hvad han gjorde med patienterne: »Jeg giver dem en bøde på så og så mange hundrede kroner for unødigt trætte.«

De skal altså ikke undre Dem over at høre, at selv meget optagede psykoanalytikere plejer at have en rolig konsultation. Jeg har ladet døren mellem mit venteværelse og min konsultationsstue lave om til en dobbeltdør og forsynet den med filt. Formålet med denne lille finess behøver ingen forklaring. Nu sker det gang på gang, at personer, som jeg lukker ind fra venteværelset, forsømmer at lukke døren efter sig – ja, de lader næsten altid begge døre stå åbne. Når jeg opdager dette, beder jeg i temmelig uvenlig tone vedkommende om at gå tilbage og indhente det forsømte, selv om det drejer sig om en elegant herre eller en meget pyntet dame. Dette kunne se ud som uheldigt pedanteri. Jeg har også af og til blameret mig med et sådant krav, når det drejede sig om personer, der aldrig selv rører ved et dørhåndtag og gerne ser, at andre sparer dem for ulejligheden. Men i det store flertal af tilfældene havde jeg ret, for den, der opfører sig sådan og lader døren fra venteværelset til konsultationsstuen stå åben, hører til pøblen og fortjener at blive modtaget uvenligt. Nu skal De ikke tage parti i sagen, før De har hørt resten. Denne forsømmelighed fra patientens side sker nemlig kun, når han har været alene i venteværelset og altså lader et tomt værelse bag sig – aldrig, når andre, fremmede, har ventet sammen med ham. I dette sidste tilfælde ved han udmærket, at det ligger i hans egen interesse ikke at blive beluret, mens han taler med lægen, og glemmer da aldrig at lukke begge døre omhyggeligt.

Når patientens forsømmelse er determineret på denne måde, er den hverken tilfældig eller meningsløs, ja, den er ikke engang uvigtig, for vi vil se, at den belyser den indtrædendes forhold til lægen. Patienten hører til den store mængde af folk, der kræver verdslig autoritet – som ønsker at blive blændet og skræmt. Måske har han telefonisk spurgt, på hvilken tid han lettest kan komme til, og har indstillet sig på at møde en trængsel af medpatienter. Nu træder han ind i et tomt, tilmed såre beskedent møbleret venteværelse og bliver ganske rystet. Han må lade lægen undgælde for, at han, patienten, ville mobilisere et så overflødigt opbud af respekt, og derfor – ja, derfor undlader han at lukke dørene mellem venteværelse og konsultationsstue. Han vil dermed sige til lægen: »Aha, her er jo ingen og kommer sandsynligvis heller ingen, så længe jeg er her.« Han ville også te sig ganske umanerligt og respektløst under konsultationen, hvis man ikke straks kuede hans hovmod ved en skarp tilrettevisning.

I analysen af denne lille symptomhandling finder De ingenting, som De ikke kendte i forvejen: Påstanden om, at den ikke er

tilfældig, men har et motiv, en mening og en hensigt; at den hører hjemme i en påviselig sjælelig sammenhæng; at den er et lille symptom, der vidner om en vigtigere sjælelig proces; men frem for alt, at den således beskrevne proces er den person, som foretager den, aldeles ubekendt, for ingen af de patienter, der har ladet begge døre stå åbne, ville kunne indrømme, at han med denne forsømmelse ville demonstrere sin foragt for mig. Sandsynligvis vil mange af dem kunne huske en følelse af skuffelse over at træde ind i det tomme venteværelse, men sammenhængen mellem dette indtryk og den derpå følgende symptomhandling er sikkert forblevet skjult for deres bevidsthed.

Nu vil vi stille en iagttagelse af en patient ved siden af denne lille analyse af en symptomhandling. Jeg vælger en iagttagelse, der er mig i frisk erindring og som kan fremstilles relativt kortfattet. En vis grad af udførlighed er dog nødvendig ved enhver sådan fremstilling.

En ung officer, som var hjemme på en kort orlov, bad mig om at behandle sin svigermoder, der levede under de bedste forhold, men alligevel forbitrede sig selv og sine nærmestes tilværelse ved en tåbelig idé. Svigermoderen viste sig at være en 53-årig, velkonserveret dame med venligt, naturligt væsen, og uden hæmninger af nogen art fortalte hun følgende: Hun levede i et overmåde lykkeligt ægteskab på landet, hvor hendes mand ledede en stor fabrik. Hun var fuld af lovord om mandens kærlige omsorg. De havde giftet sig af kærlighed for tredive år siden, og der havde aldrig været nogen misstemning, strid eller anledning til skinsyge. Begge børnene var godt gift. Manden ville – af pligtfølelse – endnu ikke trække sig tilbage fra sin stilling. For et år siden skete der det utrolige og for hende helt uforståelige, at hun straks troede på indholdet af et anonymt brev, hvori hendes udmærkede mand blev beskyldt for at stå i forhold til en ung pige. Fra da af var hendes lykke ødelagt. De nærmere omstændigheder var følgende: Hun havde en stuepige, som hun måske for tit drøftede intime forhold med. Denne pige nærede et formeligt had til en anden, fordi denne var nået længere i samfundet, uagtet hun ikke stammede fra noget mere velstående hjem. I stedet for at tage plads i huset havde hun skaffet sig handelsuddannelse, havde fået ansættelse på fabrikken og var nu på grund af personalemanglen (der skyldtes indkaldelse til militærtjeneste af talrige funktionærer) nået frem til en god stilling. Hun boede på selve fabrikken, omgikkes alle de højere funktionærer og blev endog kaldt for »Fräulein«. Den anden, der ikke var nået så vidt, var naturligvis parat til at sige alt mu-

ligt ondt om sin gamle skolekammerat. En dag talte den før omtalte dame med stuepigen om en gammel herre, der havde været på besøg, og om hvem man vidste, at han ikke levede sammen med sine kone, men stod i forhold til en anden kvinde. Min patient var ikke selv klar over, hvorfor hun pludselig havde udbrudt: »For mig ville det være det frygteligste af alt, hvis jeg opdagede, at min kære mand også havde et forhold.« Dagen efter modtog hun med posten et anonymt brev, der med fordrejet skrift bragte hende denne ligesom fremheksede meddelelse. Hun sluttede – sandsynligvis med rette – at brevet stammede fra hendes ondskabsfulde stuepige, thi som mandens elskerinde angaves netop den frøken, som pigen forfulgte med sit had. Men skønt hendes frue straks gennemskuede intrigen og havde set tilstrækkelig mange eksempler på, hvor ringe tiltro sådanne feje bagvaskelser fortjener, gjorde dette brev alligevel et voldsomt indtryk på hende. Hun blev frygtelig ophidset og sendte straks bud efter sin mand og overdængede ham med de stærkeste bebrejdelser. Manden afviste leende beskyldningen og gjorde det klogeste, han kunne gøre. Han tilkaldte husets og fabrikkens læge, der gjorde sit bedste for at berolige den stakels kvinde. Også parrets næste dispositioner var fuldt ud forstandige. Stuepigen blev sagt op, den påståede rivalinde ikke. Fra da af – sagde patienten – faldt hun så meget til ro, at hun ikke længere troede på brevets indhold, men bedringen var ikke dybtgående og varig. Det var nok, at man nævnte frøkenens navn, eller at hun mødte hende på gaden, for at udløse et nyt anfald af mistro, sorg og bebrejdelser.

Sådan lyder altså denne udmærkede dames sygehistorie. Der hørte ikke megen psykiatrisk erfaring til at forstå, at hun i modsætning til andre nervepatienter snarere søgte at skildre sin tilstand i mildnet form, altså som vi siger: »dissimulerede« – og at hun i virkeligheden aldrig havde overvundet troen på beskyldningen i det anonyme brev.

Hvilken stilling indtager nu psykiateren over for et sådant sygdomstilfælde? Vi ved allerede, hvordan han ville reagere over for symptombehandlingen hos en patient, der ikke lukkede dørene til venteværelset. Han erklærer den for at være en tilfældighed uden psykologisk interesse, som ikke vedkommer ham yderligere. Men denne adfærd lader sig ikke praktisere på den skinsyge kvindes lidelse. Symptombehandlingen synes at være noget ligegyldigt, men symptomet trænger sig på som noget vigtigt. Det er forbundet med intensiv subjektiv lidelse, og objektivt truer det samlivet i en familie; det er altså et uafviseligt emne

for den psykiatriske interesse. Psykiateren prøver først på at karakterisere symptomet ved en væsentlig egenskab. Den idé, som denne kvinde piner sig med, kan ikke i sig selv kaldes tåbelig; det sker jo, at ældre ægtemænd står i forhold til unge kvinder. Men noget andet deri er meningsløst og ubegribeligt. Patienten har slet ingen anden grund til at tro på, at hendes kærlige og trofaste mand tilhører den nævnte ikke helt ualmindelige kategori af ægtemænd, end påstanden i det anonyme brev. Hun ved, at dette dokument ingen som helst værdi har som bevis, og kan forklare dets oprindelse på tilfredsstillende måde; hun skulle altså kunne sige til sig selv, at hun slet ingen grund har til skinsyge, og hun siger det også, men alligevel lider hun, som om hun ville anerkende denne skinsyge som fuldt ud berettiget. Ideer af denne art, der er utilgængelige for logiske og realistiske argumenter, har man vedtaget at kalde for *vrangforestillinger*. Patienten lider altså af *skinsygevrangforestillinger*. Dette er vel den væsentlige karakteristik af denne lidelse.

Efter denne første konstatering vil vor psykiatriske interesse røre sig endnu livligere. Når en vrangforestilling ikke kan fjernes ved henvisning til realiteten, så stammer den vel heller ikke fra realiteten. Hvorfra stammer den da? Der findes vrangforestillinger af det mest forskellige indhold; hvorfor er vrangforestillingens indhold i dette tilfælde netop skinsyge? Hos hvilke personer danner vrangforestillinger – og specielt da skinsygevrangforestillinger – sig? Her ville vi nu gerne lytte til psykiateren, men netop her lader han os i stikken. Han går overhovedet kun ind på ét eneste af vore spørgsmål. Han vil undersøge denne kvindes familiehistorie og måske give os det svar: »Vrangforestillinger forekommer hos personer, i hvis familier lignende og andre psykiske forstyrrelser er forekommet.« Med andre ord: Når denne kvinde har udviklet en vrangforestilling, så var hun arveligt disponeret derfor. Dette er nok noget, men er det alt, hvad vi vil vide? Alt, hvad der har medvirket til fremkaldelsen af denne lidelse? Skal vi lade os nøje med at antage, at det er ligegyldigt, vilkårligt eller uforklarligt, at hun har udviklet en skinsyge-vrangforestilling og ikke en anden slags? Og tør vi også opfatte den udtalelse, der proklamerer den arvelige indflydelses overvægt, i negativ forstand, sådan at det er ligegyldigt, hvilke oplevelser denne sjæl har været udsat for – den var dog forudbestemt til en skønne dag at producere en vrangforestilling? De ønsker at vide, hvorfor den videnskabelige psykiatri ikke vil give os andre oplysninger. Men jeg svarer: Det er en skælm, der giver mere, end han har. Psykiateren kender slet ingen vej,

der fører videre i opklaringen af et sådant tilfælde. Han må lade sig nøje med diagnosen og en trods rigelig erfaring usikker prognose for det videre forløb.

Men kan psykoanalysen yde mere her? Ja! Jeg håber at kunne vise Dem, at den selv i et så vanskeligt tilgængeligt tilfælde som dette kan opdage noget, der muliggør en nærmere forståelse. Jeg beder Dem først lægge mærke til den uanseelige detalje, at patienten formelig har *provokeret* det anonyme brev, der nu støtter hendes vrangforestilling, idet hun dagen før over for den intrigante stuepige fremkom med den udtalelse, at det ville være den største ulykke for hende, hvis hendes mand stod i forhold til en ung pige. Derved gav hun stuepigens ideen til at sende det anonyme brev. Vrangforestillingen opnår således en vis uafhængighed af brevet; den var allerede tidligere til stede hos patienten som en frygt – eller som et ønske? Hør nu videre, hvad kun to timers analyse bragte for dagen af andre små symptomer: Patienten forholdt sig meget afvisende, da hun efter at have fortalt sin historie, blev opfordret til at meddele sine andre tanker, indfald og erindringer. Hun påstod, at der ikke faldt hende noget ind, og at hun allerede havde fortalt alt, og efter to timers forløb måtte forsøget virkelig afbrydes, fordi hun proklamerede, at hun allerede følte sig rask og var sikker på, at den sygelige idé aldrig ville komme igen. Dette sagde hun naturligvis kun på grund af modstand mod og angst for at fortsætte analysen. Men i løbet af disse to timer var hun dog kommet med nogle bemærkninger, der muliggjorde en bestemt tydning, ja, viste dennes absolutte rigtighed, og denne tydning kaster et klart lys over, hvordan hendes skinyge-vrangforestilling var opstået. Hun var selv intensivt forelsket i en ung mand, nemlig den selv samme svigersøn, på hvis indstændige opfordring hun havde opsøgt mig. Denne forelskelse vidste hun intet eller måske kun meget lidt om; i betragtning af det bestående slægtskabsforhold havde følelsen let ved at maskere sig som en harmløs ømhed. Efter alle vore andre erfaringer er det nu ikke vanskeligt for os at sætte os ind i sjælelivet hos denne ærbare hustru og gode moder på 53 år. En sådan forelskelse måtte, håbløs og uhyrlig som den var, ikke blive bevidst; men den blev ved med at bestå og øvede et stærkt tryk fra det ubevidste. Et eller andet måtte der ske med hende, en eller anden hjælp måtte hun søge, og den nærmeste lindring bød vel den forskydningsmekanisme, der så ofte er medvirkende til netop sådanne vrangforestillingers opståen. Hvis ikke blot hun selv i sin fremrykkede alder var blevet forelsket i en ung mand, men også hendes gamle mand havde et

elskovsforhold til en ung pige, så var hun jo befriet for det tryk, som samvittigheden udøvede på hende. Fantasien om mandens utroskab var altså et dulmende plaster på hendes brændende sår. Hendes egen kærlighed var ikke blevet bevidst, men reflexen af den, der bragte hende sådanne fordele, blev nu tvangsbetonet, sygelig, bevidst. Alle argumenter derimod kunne naturligvis ikke hjælpe, for de rettede sig kun mod reflexen, ikke mod det »urbillede«, som reflexen hentede sin styrke fra, og som lå utilgængeligt i det ubevidste.

Lad os nu sammenfatte, hvad en kort og vanskelig psykoanalytisk indsats har bragt til forståelsen af denne lidelse, naturligvis forudsat at vore oplysninger er tilvejebragt på rigtig måde, hvilket jeg ikke her kan overlade til Deres afgørelse. For det første: Vrangforestillingen er ikke længere meningsløs eller uforståelig, men har en mening, er velmotiveret og hører hjemme i sammenhæng med en affektbetonet oplevelse hos patienten. For det andet: Den er nødvendig som reaktion på en ved andre symptomer konstateret ubevidst sjælelig proces og skylder netop denne relation sin sygelige karakter, sin modstandskraft over for logiske og reale angreb. Den er selv noget ønsket, en art trøst. For det tredje: Det er ved hjælp af oplevelsen bag lidelsen utvetydigt bestemt, at det netop blev en skinyge-vrangforestilling og ingen anden. De vil erindre, at hun dagen forinden sagde til den skinyge stuepige, at det ville være det frygteligste for hende, hvis hendes mand var hende utro. De overser sikkert heller ikke de to vigtige analogier til den af os analyserede symptomhandling, nemlig opklaringen af meningen eller hensigten, og relationen til en i situationen givet ubevidst faktor.

Naturligvis har vi ikke dermed besvaret alle de spørgsmål, som vi kunne stille i anledning af dette tilfælde. Dette strutter formelig af andre problemer, både sådanne, som overhovedet ikke kan løses endnu, og andre, der på grund af forholdenes særlige ugunst ikke lod sig løse: Hvorfor forelsker denne i lykkeligt ægteskab levende kvinde sig voldsomt i sin svigersøn, og hvorfor indtræder lettelsen, der også var mulig på andre måder, i form af en sådan refleks, en projektion af hendes egen tilstand på ægtemanden? Tro ikke, at det er ørkesløst at stille sådanne spørgsmål. Vi råder allerede over meget materiale til en mulig besvarelse af dem. Kvinden befinder sig i den kritiske alder, der medfører en uønsket pludselig stigning i det kvindelige seksualbehov; dette kan i sig selv være tilstrækkelig årsag. Men dertil kan komme, at hendes gode og trofaste ægtemand i flere år ikke har været i besiddelse af den seksuelle ydeevne, som den sun-

de og velbevarede kvinde behøvede for at blive tilfredsstillet. Erfaringen har gjort os opmærksom på, at netop sådanne mænd – hvis troskab jo er selvfølgelig – udmærker sig ved særlig ømhed i behandlingen af deres koner og ved usædvanlig overbærenhed over for disses nervøse lidelser. Ej heller er det ligegyldigt, at det netop er en datters unge ægtemand, der blev objekt for denne pathogene forelskelse. En stærk erotisk binding til datteren – en binding, der i sidste instans fører tilbage til moderens seksualkonstitution – finder ofte vejen til at fortsætte sig i en sådan forvandling. Jeg må måske i denne sammenhæng minde Dem om, at forholdet mellem svigermoder og svigersøn altid for menneskene har stået som et særligt vanskeligt anliggende, der hos primitive folk har givet anledning til meget stærke tabuforskrifter og forsigtighedsregler. (1) Forholdet går hyppigt, både i positiv og negativ retning, ud over det kulturelt ønskelige. Hvilket af disse tre momenter der nu har virket ind i det beskrevne tilfælde – om to af dem eller de alle er faldet sammen – kan jeg ikke sige Dem, men dette skyldes kun, at jeg ikke fik lov til at fortsætte analysen af tilfældet ud over den anden time.

Jeg mærker nu, mine tilhørere, at jeg har talt om lutter ting, som Deres forståelse endnu ikke er forberedt på. Jeg har gjort det for at gennemføre sammenligningen mellem psykiatrien og psykoanalysen. Men én ting tør jeg nu spørge Dem om: Har De mærket noget som helst i retning af en modsigelse mellem disse to? Psykiatrien anvender ikke psykoanalysens tekniske metoder; den undlader at knytte noget til vrangforestillingens indhold, og den giver os under henvisning til arveligheden en meget generel og meget fjerntliggende ætiologi i stedet for først og fremmest at vise den mere specielle og nærliggende årsag. Men ligger der deri en modsigelse, en modsætning? Er det ikke snarere sådan, at den ene supplerer den anden? Er den arvelige faktor i modstrid med oplevelsens betydning, og hører de ikke tværtimod sammen på den mest effektive måde? De, mine tilhørere, vil give mig ret i, at der i det psykiatriske arbejdes væsen ikke ligger noget, der kan rette sig imod den psykoanalytiske forskning. Det er altså psykiaterne, der sætter sig op imod psykoanalysen, ikke psykiatrien. Psykoanalysen forholder sig til psykiatrien som histologien til anatomien; den ene studerer organernes ydre former, den anden disses opbygning ud fra vævene og de mindste dele. En modsigelse mellem disse to arter

1. Smlg. »Totem und Tabu«, 1913.

af studiet, af hvilke den ene fortsætter den anden, er ikke særlig nærliggende. De ved, at anatomien i dag står som grundlaget for en videnskabelig medicin, men der var en tid, da det var lige så forbudt at sønderdele menneskers lig for at lære legemets indre bygning, som det i dag synes formasteligt at øve psykoanalyse for at udforske sjælelivets indre kræfter. Og formentlig vil en ikke for fjern fremtid vise os alle, at en videnskabeligt uddybet psykiatri ikke er mulig uden et godt kendskab til de dybereliggende ubevidste processer i sjælelivet.

Måske har nu den meget angrebne psykoanalyse også venner blandt Dem, der gerne ser, at den også kunne motiveres fra anden side, fra den terapeutiske. De ved, at vor hidtidige psykiatriske terapi ikke evner at påvirke vrangforestillinger. Kan psykoanalysen måske dette, takket være sin indsigt i disse symptomers mekanisme? Nej, det kan den ikke; den er – i det mindste foreløbig – lige så afmægtig over for disse lidelser som enhver anden terapi. Vi kan ganske vist forstå, hvad der er foregået i patienten, men vi har ingen midler til at gøre det forståeligt for patienten selv. De har jo hørt, at jeg ikke kunne forcere analysen af denne vrangforestilling ud over de første tilfælde. Men vil De hævde, at analysen af sådanne tilfælde er forkastelig, fordi den er ufrugbar? Det tror jeg ikke. Vi har ret, ja, pligt til at drive forskningen frem uden hensyn til en direkte nyttevirkning. Til sidst – vi ved blot ikke hvor og hvornår – vil enhver smule viden omsætte sig til kunnen – også til terapeutisk kunnen. Hvis psykoanalysen over for alle andre former for nervøs og psykisk lidelse viste sig lige så resultatløs som ved vrangforestillingerne, så ville den dog være fuldt ud motiveret som uerstatteligt middel for den videnskabelige forskning. Vi ville ganske vist ikke være i stand til at praktisere den; det menneskemateriale, ved hvis hjælp vi ville lære – det materiale, som lever, har sin egen vilje og behøver sine egne motiver for at medvirke ved arbejdet – ville vægre sig derved. Lad mig derfor i dag slutte med at oplyse, at der findes omfattende grupper af nervøse lidelser, ved hvilke vor overlegne forståelses omsætning til terapeutisk kunnen er dokumenteret, og at vi ved disse ellers vanskeligt tilgængelige sygdomstilstande under visse betingelser opnår resultater, der ikke står tilbage for noget på den indre terapies område.

17. FORELÆSNING

Symptomernes mening

Mine damer og herrer! I sidste forelæsning forklarede jeg for Dem, at den kliniske psykiatri interesserer sig lidet for det enkelte symptoms fremtrædelsesform og indhold, og at psykoanalysen netop sætter ind her og først og fremmest har konstateret, at symptomet har en mening, og at det hænger sammen med patientens oplevelser. De neurotiske symptomers mening er først blevet påvist af *J. Breuer* ved studiet og den heldige behandling af et berømt tilfælde af hysteri (1880-82). Ganske vist har *P. Janet* uafhængigt af Breuer gjort den samme opdagelse; der tilkommer endda den franske forsker prioritet, for Breuer offentliggjorde først to år senere (1893-95) sin iagttagelse under samarbejdet med mig. Det kan i øvrigt være os temmelig ligegyldigt, hvem der har gjort denne opdagelse, for De ved jo, at enhver opdagelse bliver gjort mere end én gang, og at ingen bliver gjort på én gang, ligesom belønningen heller ikke følges med fortjenesten. Amerika er ikke opkaldt efter Columbus. Før Breuer og Janet har den store psykiater *Leuret* udtalt den anskuelse, at selv de sindssyges delirier måtte vise sig at have en mening, når vi først forstod at oversætte dem. Jeg må indrømme, at jeg længe var parat til at vurdere *P. Janets* fortjeneste ved opklaringen af de neurotiske symptomer meget højt, fordi han opfattede dem som ytringer af *idées inconscientes*, der behersker patienterne. Men Janet har senere udtalt sig med så overdreven tilbageholdenhed, som om han ville tilstå, at det ubevidste for ham ikke havde været andet end en talemåde, en nødhjælp, *une façon de parler*, og at han intet virkeligt havde tænkt derved. Siden da har jeg ikke forstået *Janets* betragtninger, men jeg mener, at han uden nødvendighed har berøvet sig selv megen anseelse.

De neurotiske symptomer har altså mening ligesom fejlreaktionerne og drømmene og har ligesom begge disse grupper en sammenhæng med de personers livshistorie, hos hvem symptomerne optræder. Jeg vil nu hjælpe Dem til at forstå denne vigtige erkendelse ved hjælp af nogle eksempler. At det altid og i alle tilfælde forholder sig sådan, kan jeg jo kun påstå, ikke bevise. Den, der selv søger erfaringer, vil deraf kunne skabe sig overbevisningen. Men af visse grunde vil jeg ikke tage disse eksempler fra hysterien, men fra en anden, højst besynderlig neurose, der i grunden står den meget nær, og som jeg vil sige nogle ord om til indledning,

Denne, den såkaldte tvangsneurose, er ikke i samme grad kendt i folkemunde som den noksom bekendte hysteri; den er, om jeg må udtrykke mig sådan, ikke så påtrængende og støjende, opfører sig mere som et privat anliggende hos den syge, har næsten ingen legemlige manifestationer og viser alle sine symptomer på det sjælelige område. Tvangsneurosen og hysterien er de former for neurotisk lidelse, på studiet af hvilke psykoanalysen først blev opbygget, og ved hvis behandling vor terapi også fejrer sine triumfer. Men tvangsneurosen, som mangler det nævnte gådefulde spring fra det sjælelige til det legemlige, er blevet mere gennemskuelig og fortrolig for os gennem den psykoanalytiske forskning end hysterien, og vi har erkendt, at den bringer visse ekstreme karaktertræk ved neurotiske lidelser til udtryk på langt skarpere måde.

Tvangsneurosen ytrer sig ved, at patienterne optages af tanker, som de i virkeligheden slet ikke interesserer sig for, mærker impulser i sig, der forekommer dem meget fremmedartede, og foranlediges til handlinger, hvis udførelse ingen fornøjelse bereder dem, men som de slet ikke kan lade være med at foretage. Tankerne (tvangsforestillingerne) kan være meningsløse i sig selv eller også kun ligegyldige for den pågældende, de er ofte fuldstændig tåbelige, men i alle tilfælde er de følgen af en anstrengt tankevirksomhed, der udmatter patienten og som denne kun meget ugerne hengiver sig til. Mod sin vilje må han gruble og spekulere, som om det drejede sig om hans vigtigste opgave her i livet. De impulser, som patienten mærker hos sig selv, kan ligeledes gøre et barnligt og meningsløst indtryk, men som regel har de et meget rædselsvækkende indhold som f. eks. fristelser til at begå alvorlige forbrydelser, så at patienten ikke blot fornægter dem som noget fremmed, men også flygter for dem i forfærdelse og ved hjælp af forbud, afkald og indskrænkninger i sin frihed beskytter sig mod, at de kommer til udførelse. Men alligevel kommer de aldrig – overhovedet aldrig – til udførelse; resultatet bliver altid, at flugten og forsigtigheden sejrer. Det, den syge bringer til udførelse, de såkaldte tvangshandlinger, er meget harmløse og ubetydelige ting, som regel gentagelser eller ceremonielt betonedede omsvøb ved udførelsen af dagliglivets funktioner, der imidlertid herved – f. eks. når det drejer sig om at gå i seng, vaske sig, gøre toilette, spadsere o.s.v. – bliver til meget langvarige og næsten uløselige opgaver. De sygelige forestillinger, impulser og handlinger i de enkelte former for og tilfælde af tvangsneuroser er på ingen måde blandet ligeligt; det er tværtimod reglen, at et eller andet

af disse momenter behersker billedet og giver lidelsen dens savn. Men det fælles ved alle disse former er ikke til at tage fejl af.

Det drejer sig virkelig om en utrolig sygdom. Jeg tror, at det ikke ville være lykkedes selv den mest udsvævende psykiatriske fantasi at konstruere noget tilsvarende, og hvis man ikke så sygdommen hver eneste dag, ville man ikke kunne beslutte sig til at tro på den. Men tro ikke, at De kan hjælpe patienten, hvis De siger til ham, at han skal søge adspredelse, lade være med at beskæftige sig med disse dumme tanker, og at han skal foretage sig noget fornuftigt i stedet for sit pjat. Det ville han gerne selv, for han er fuldstændig klar over situationen, deler Deres opfattelse vedrørende tvangssymptomerne, ja, fremsætter den måske endda selv. Han kan bare ikke lade være; det, der ved tvangsneurosen omsættes i handling, sker med en energi, som vi sandsynligvis intet sidestykke har til i det normale sjæleliv. Han kan kun ét: forskyde og bytte om, i stedet for den ene tåbelige idé sætte en anden, som er mere eller mindre afsvækket, skride fra den ene form for forsigtighed eller forbud til den anden og i stedet for ét ceremoniel udføre et andet. Forskydeligheden ved alle symptomerne, langt bort fra deres oprindelige form, er et hovedtræk ved denne lidelse; desuden er det påfaldende, at de modsætninger (polariteter), som sjælelivet er gennemfuret af, i hans tilstand fremtræder særlig skarpt. Ved siden af tvangen med positivt og negativt indhold gør der sig på det intellektuelle område tvivl gældende, der efterhånden piner patienten på selv de mest selvfølgelige områder. Det hele ender i en stedse mere tiltagende ubeslutsomhed, energiløshed og frihedsindskrænkning. Tilmed har tvangsneurotikerens oprindelig været et meget energisk anlagt menneske, ofte overordentlig selvrådigt og i reglen bedre begavet end gennemsnittet. Oftest har han nået et smukt niveau i etisk udvikling og viser sig overdrevent samvittighedsfuld og mere korrekt end andre. De, mine tilhørere, kan forstå, at der hører et betydeligt arbejde til, før man blot nogenlunde har orienteret sig i dette modsigelsesfyldte ensemble af karakteregenskaber og sygdomssymptomer. Vi tilstræber her foreløbig heller ikke andet end at kunne tyde nogle symptomer ved denne sygdom.

Måske ønsker De forinden at høre lidt om, hvordan den moderne psykiatri stiller sig til tvangsneurosens problemer. Det er imidlertid et trist kapitel. Psykiatrien giver de forskellige tvangsformer navne, men siger i øvrigt intet om dem. I stedet fremhæver den, at folk med sådanne symptomer er »degenererede«. Dette er lidet tilfredsstillende og jo i grunden en værdi-

dom, en forlømmelse, og ikke nogen forklaring. Vi skal tro, at der forekommer alle mulige besynderligheder hos folk, som i type afviger noget fra arten. Vi tror jo også, at personer, der udvikler sådanne symptomer, må være lidt anderledes indrettet end andre mennesker. Men vi kan spørge: Er de mere »degenererede« end andre nervøse – f. eks. hysterikerne eller psykotikerne? Karakteristikken er åbenbart igen for generel. Ja, man kan betvivle, om den overhovedet er berettiget, når man hører, at sådanne symptomer også forekommer hos udmærkede mennesker med særlig store og for almenheden betydelige evner og energi. Om vore store forbilleder får vi jo som regel kun lidet intimt at vide, takket være deres egen diskretion og deres biografers forløjethed, men det sker, at en af dem er sandhedsfanatiker, som f. eks. *Émile Zola*, og af ham hører vi da, hvor mange sære tvangstanke han har lidt af gennem sit liv. [1]

Psykiatrien har her skaffet sig den udvej at tale om *Dégénérés supérieurs*. Nuvel – gennem psykoanalysen har vi gjort den erfaring, at man varigt kan fjerne disse mærkelige tvangssymptomer ligesom andre lidelser og ligesom man kan det hos andre ikke-degenererede mennesker. Det er lykkedes for mig selv gang på gang.

Jeg vil kun referere to eksempler på analyse af et tvangssymptom – et, jeg har oplevet for lang tid siden, og som er så smukt, at jeg ikke kan erstatte det med noget bedre, og et, jeg nylig har haft med at gøre. Jeg indskrænker mig til et så ringe antal, fordi man må være meget vidtløftig under et sådant referat og nødes til at gå ind på alle enkeltheder.

En knap trediveårig dame, som led af yderst stærke tvangsfænomener, og som jeg måske kunne have hjulpet, hvis ikke mit arbejde var blevet tilintetgjort ved en ren tilfældighed – jeg vil muligvis fortælle Dem nærmere herom – udførte foruden flere andre følgende sælsomme tvangshandling mange gange om dagen. Hun løb fra sit eget værelse ind i et værelse ved siden af, stillede sig her på et bestemt sted ved bordet, der stod midt i stuen, ringede på stuepigen, gav hende en ligegyldig besked eller lod hende gå igen uden nogen sådan, og løb derefter igen ind til sig selv. Dette var ganske vist ikke noget alvorligt symptom, men det måtte dog pirre lægens videbegærlighed. Opklaringen skete på den mest uangribelige måde, som tænkes kan, uden noget som helst bidrag fra lægens side. Jeg ved slet ikke, hvordan jeg skulle kunne have fundet på en formodning om

1. *E. Toulouse: Émile Zola. Enquête médico-psychologique. Paris 1896.*

denne tvangshandlings mening, et forslag til dens tydning. Hver gang jeg spurgte patienten: »Hvorfor gør De det? Hvad betyder det?« – svarede hun: »Det ved jeg ikke.« Men en dag, efter at det var lykkedes mig at overvinde en stor principiel betænkelighed hos hende, vidste hun det pludselig og fortalte, hvad tvangshandlingen bundede i. For over ti år siden havde hun giftet sig med en langt ældre mand, der allerede bryllupsnatten viste sig at være impotent. Utallige gange den pågældende nat var han løbet fra sit værelse og ind i hendes for at gentage forsøget, men hver gang forgæves. Næste morgen sagde han ærgerlig: »Jeg må jo skamme mig over for stuepigen, når hun reder seng«, og med disse ord greb han en flaske med rødt blæk, der tilfældigvis stod i værelset og hældte dens indhold ud over lagnet, men ikke netop på et sted, hvor en sådan plets tilsynekomst havde været naturlig. Jeg forstod ikke straks, hvad denne erindring skulle have at gøre med den pågældende tvangshandling, da jeg kun fandt en overensstemmelse i den gentagne løben frem og tilbage mellem værelserne og måske også i stuepigens optræden. Men så førte patienten mig hen til bordet i det værelse og viste mig en stor plet på bordtæppet. Hun forklarede også, at hun stillede sig sådan ved bordet, at pigen, som hun tilkaldte, ikke kunne undgå at se pletten. Nu kunne der ikke længere tvivles på det nære forhold mellem den nævnte scene efter bryllupsnatten og hendes nuværende tvangshandling, men derudover kunne der læres meget af tilfældet.

Først og fremmest bliver det klart, at patienten identificerer sig med sin mand; hun »spiller« ham jo, idet hun efterligner hans løb fra det ene værelse til det andet. For at blive i ligestillingen må vi vel erkende, at hun erstatter sengen og lagnet med bordet og bordtæppet. Dette kunne synes at være vilkårligt, men vi har her gavn af vort studium af drømmesymbolikken. I drømmen ser man ligeledes ofte et bord, der imidlertid skal tydes som sengen. Bord og seng udgør tilsammen ægteskabet, og det ene kan da let stå som udtryk for det andet.

Beviset for, at tvangshandlingen har en mening, synes jo allerede givet; den synes at være en fremstilling, gentagelse af den omtalte betydningsfulde scene. Men vi er ikke nødt til at standse ved dette tilsyneladende årsagsforhold; når vi undersøger forholdet mellem ægtefællerne mere indgående, vil vi sandsynligvis få oplysning om noget, der går videre, nemlig om hensigten med tvangshandlingen. Kernen i denne er åbenbart tilkaldelsen af stuepigen, som patienten lader se på pletten, i modsætning til hendes mands bemærkning: »Jeg må jo skamme mig over for

stuepigen, når hun reder sengen.« Han – hvis rolle hun spiller – skammer sig altså ikke over for pigen; pletten er nu på det rigtige sted. Vi ser altså, at hun ikke har nøjedes med at gentage scenen, men fortsætter og korrigerer den, så at den nu virker »rigtig«. Men dermed korrigerer hun også det andet, der var så pinligt den pågældende nat og nødvendiggjorde anvendelsen af det røde blæk, nemlig impotensen. Tvangshandlingen siger altså: »Nej, det er ikke sandt, han behøvede ikke at skamme sig over for stuepigen, han var ikke impotent.« Hun fremstiller, ligesom det sker i en drøm, dette ønske som opfyldt i en »nutidig« handling, der tjener det formål at rehabilitere manden efter hans vanskæbne.

Dertil kommer alt det andet, som jeg kunne fortælle Dem om denne kvinde, eller rettere sagt: Alt det, vi i øvrigt ved om hende, viser os vejen til denne tydning af den i sig selv uforståelige tvangshandling. Hun havde i flere år levet adskilt fra sin mand og kæmpede stadig med tanken om at søge skilsmisse. Der var imidlertid ikke tale om, at hun følte sig fri for ham; hun var tvunget til at forblive ham tro og trak sig helt tilbage fra alle for ikke at komme i fristelse, og i sin fantasi undskyldte og idealiserede hun ham. Ja, den dybeste hemmelighed ved hendes sygdom var, at hun gennem denne dækkede sin mand mod dårlig omtale, forsvarede, at hun levede adskilt fra ham, og gjorde det muligt for ham at leve en behagelig tilværelse for sig selv. Således fører analysen af en harmløs tvangshandling direkte til den inderste kerne i en lidelse, men fortæller os samtidig en ikke ringe del af hemmeligheden ved tvangsneurosen overhovedet. Jeg dvæler så gerne ved dette eksempel, fordi det forener betingelser, som man ikke kan forvente træder så tydeligt frem i alle tilfælde. Symptomets tydning fandtes her med ét slag af patienten uden tilskyndelse eller indblanding fra analytikerens side, og den viste sig i form af relation til en oplevelse, der ikke som så ofte ellers, tilhørte en glemt barndomsperiode, men var forekommet i patientens voksne alder og var forblevet klar i hendes erindring. Alle de indvendinger, som kritikken ellers plejer at fremføre mod vore symptomtydninger, strander på dette enkelttilfælde. Så let har vi det nu ikke altid.

Og endnu ét! Forekommer det Dem ikke påfaldende, hvordan denne uanselige tvangshandling fører os ind i patientens intime liv? En kvinde kan ikke fortælle meget, der er mere intimt end forløbet af hendes bryllupsnat, og skulle det være tilfældigt og betydningsløst, at vi netop er stødt på kønslivets intimiteter?

Det kunne jo være følgen af det specielle eksempel, jeg har valgt. Lad os ikke træffe afgørelse for hurtigt, men vende os til et eksempel, der er af en helt anden art, nemlig et soveceremoniel.

En nittenårig, frodig, intelligent pige – eneste barn og forældrene overlegen i dannelse og intellektuelle interesser – var som barn vild og kåd, men udviklede sig i løbet af de sidste år uden synlig indflydelse til at blive meget nervøs. Navnlig over for moderen var hun meget pirrelig, altid ufreds, deprimeret, havde tilbøjelighed til ubeslutsomhed, og tilstod omsider, at hun ikke længere kunne gå alene på åbne pladser og større gader. Vi vil ikke beskæftige os meget med hendes komplicerede sygdomstilstand, der krævede mindst to diagnoser (agorafobi og tvangsneurose), men kun dvæle ved det forhold, at denne pige også havde udviklet et soveceremoniel, som hun lod sine forældre lide under. Man kan sige, at på en vis måde har ethvert normalt menneske sit soveceremoniel eller ønsker visse betingelser opfyldt for at kunne falde i søvn; vedkommende har bragt overgangen fra vågen tilstand til søvntilstanden ind i visse former, som han hver aften gentager på samme måde. Men alt det, den raske person kræver i henseende til sådanne betingelser, kan forstås rationelt, og hvis de ydre omstændigheder nødvendiggør en ændring, indretter han sig let og uden tidsspilde efter det. Det patologiske ceremoniel giver imidlertid ikke efter; det evner at hævde sig med de største ofre, det dækker sig ligeledes med en rationel begrundelse og synes ved overfladisk betragtning kun at adskille sig fra det normale ved en vis, overdreven omhu. Men ser man nærmere til, opdager man, at skjulet er utilstrækkeligt – at ceremoniellet omfatter dispositioner, der går langt ud over den rationelle begrundelse, og andre, der strider direkte mod denne. Den her omtalte patient motiverede sine natlige forsigtighedsregler med, at hun skulle have ro til at sove og måtte udelukke alle støjkilder. Med dette formål foretog hun sig nu to ting: Det store ur i hendes værelse blev sat i stå, alle andre ure blev fjernet fra værelset, og ikke engang hendes lille armbåndsur tolereredes på natbordet. Urtepotter og vaser blev stillet sådan sammen på skrivebordet, at de ikke kunne falde ned om natten og gå i stykker og herved forstyrre hende under søvnen. Hun vidste, at disse forholdsregler kun tilsyneladende kunne motiveres med, at hun ville have ro; man ville ikke kunne høre det lille ur tikke, selv om det blev liggende på natbordet, og vi har alle gjort den erfaring, at et stort urs regelmæssige tikken aldrig forstyrrer søvnen, men snarere virker søvndyssende. Hun indrømmede også, at frygten for, at urtepotter og vaser, der

blev stående på deres plads, kunne falde ned af sig selv og gå itu i nattens løb, var aldeles ubegrundet. Andre af ceremoniellets punkter kunne ikke motiveres med kravet om ro. Ja, kravet om, at døren mellem hendes værelse og forældrenes soveværelse skulle stå på klem – et krav, hvis opfyldelse hun sikrede sig ved at anbringe forskellige genstande mellem døren og karmen – syntes tværtimod at aktivere en kilde til forstyrrende lyde. De vigtigste punkter havde imidlertid relation til selve sengen. Hovedpøllen måtte ikke røre ved selve hovedgærdet, der var af træ. Hovedpuden skulle ligge sådan på pøllen, at der dannedes et »ruder es«, i hvis diagonal hun da lagde hovedet. Dundynen skulle inden brugen absolut rystes sådan, at dens fodende blev helt tyk, men derefter forsømtede hun ikke atter at fordele denne op-hobning af dun ved at trykke på dynen.

Lad mig springe de andre, ofte meget trivielle detaljer ved dette ceremoniel over; de vil ikke lære os noget nyt og fører os for langt bort fra vort mål. Men De må ikke overse, at alt dette ikke var så ligetil at ordne. Hun var altid bekymret for, at ikke alt skulle være gjort på rette måde; det skulle efterprøves og gentages, og tvivlen greb hende med hensyn til snart den ene, snart den anden af sikkerhedsforanstaltningerne. Resultatet var, at der kunne gå et par timer, hvor pigen ikke selv kunne falde i søvn, og hvor de bekymrede forældre heller ikke kunne sove.

Analysen af disse plager gik ikke så let som ved den i det tidligere eksempel nævnte tvangshandling. Jeg måtte komme med antydninger og forslag til tydning over for pigen, der hver gang afviste dem med et kategorisk nej eller modtog dem med hånlige tvivl. Men efter denne første afvisende reaktion kom der en tid, hvor hun beskæftigede sig med de muligheder, jeg havde forelagt hende, samlede indfald til dem, fremkaldte erindringer og kombinationer, indtil hun ved egen hjælp havde antaget alle tydingerne. Efterhånden som dette skete, slækkede hun også på udførelsen af tvangsforholdsreglerne, og endnu inden behandlingsophør havde hun givet afkald på hele ceremoniellet. De må også vide, at det analytiske arbejde, sådan som vi udfører det i dag, reelt udelukker den konsekvente bearbejdning af det enkelte symptom, før man har opklaret det. Man er tværtimod nødt til at forlade et emne atter og atter og kan være vis på, at man nok skal vende tilbage til det i forbindelse med andre sammenhænge. Den symptomtydning, som jeg nu vil referere, er altså en syntese af resultater, der – afbrudt af andre arbejder – strækker sig gennem uger og måneder.

Patienten lærte efterhånden at forstå, at hun forviste uret fra sit natlige udstyr, fordi det var symbol på det kvindelige kønsorgan. Uret, som vi også kender andre symboltydninger for, opnår denne genitale betydning ved sin relation til periodiske processer og lige store intervaller. En kvinde kan f. eks. rose sig af, at hendes menstruation fungerer så regelmæssigt som et urværk. Patientens angst rettede sig imidlertid i særlig grad imod at blive forstyrret af urets tikken, mens hun sov. Urets tikken kan ligestilles med den bankende fornemmelse i clitoris ved seksuel ophidselse. Hun var virkelig gentagne gange blevet vækket af denne følelse, hun nu fandt pinlig, og denne erektionsangst fandt da udtryk i kravet om, at der ikke måtte være gående ure i hendes nærhed om natten. Urtepotter og vaser er, som alle beholdere, ligeledes kvindelige symboler. Der er altså god mening i hendes frygt for, at de skal falde ned om natten og gå i stykker. Vi kender den meget udbredte skik, at man ved forlovelser slår et fad eller en tallerken i stykker. Enhver af de tilstedeværende forsyner sig med en stump, hvilket vi kan opfatte som en tilkendegivelse af hans krav på bruden, i henhold til en ægteskabsordning fra tiden før monogamiet. Også til denne del af ceremoniellet havde pigen en erindring og flere indfald. Som barn var hun engang faldet med et fad af glas eller ler og skar sig derved sådan, at det blødte stærkt. Da hun blev ældre og hørte om seksuallivets kendsgerninger, blev hun angst for, at hun ikke skulle bløde på sin bryllupsnat og derved ikke kunne dokumentere, at hun var jomfru. Hendes forsigtighedsforanstaltninger mod, at vaserne skulle gå itu, betyder altså en afvisning af hele det komplekse, der hænger sammen med jomfrueligheden og blødningen ved det første samleje, foruden en afvisning af både angsten for at bløde og angsten for ikke at bløde. De havde kun en fjern sammenhæng med hendes ønske om at beskytte sig mod støj.

Den centrale mening i ceremoniellet fandt hun en dag, da hun pludselig forstod påbudet om, at pøllen ikke måtte berøre sengens hovedende. Hun sagde, at pøllen altid havde stået for hende som en kvinde og den lodrette trævæg som en mand. Hun ville altså – på magisk måde, kan vi indskyde – holde mand og kvinde borte fra hinanden, det vil sige skille forældrene fra hinanden, og ikke lade det komme til ægteskabelig omgang mellem dem. Det samme mål havde hun i tidligere år, inden hun fandt på ceremoniellet, søgt at nå på en mere direkte måde. Hun havde simulere angst eller udnyttet en virkelig angsttilbøjelighed på den måde, at døren mellem forældrenes soveværelse og barneværelset ikke måtte lukkes. Dette påbud var jo også blevet stå-

ende i det nuværende ceremoniel. På denne måde skaffede hun sig lejlighed til at belure forældrene, men pådrog sig engang ved udnyttelsen af denne mulighed en søvnløshed, der varede ved gennem flere måneder. Da hun ikke var tilfreds med at forstyrre forældrene på denne måde, gennemtvang hun, at hun af og til fik lov til at sove i ægtesengen mellem forældrene. Derved kunne »pølle« og »trævæg« virkelig ikke komme i forbindelse med hinanden. Endelig – da hun var blevet så stor, at hun ikke længere havde nemt ved at få plads i sengen mellem forældrene – opnåede hun ved bevidst simuleringen af angst, at moderen byttede seng med hende, så at datteren kom til at sove sammen med faderen. Denne situation var sikkert blevet udgangspunktet for fantasier, som man kunne spore eftervirkningen af i ceremoniellet.

Når pøllen var en kvinde, så havde omrystningen af dynen indtil alle dunene var nede i fodenden, hvor de dannede en udposning, også en mening. Det betød at besvangre kvinden, men patienten husker atter at annullere svangerskabet, for hun havde i årevis levet i frygt for, at forældrenes omgang skulle resultere i et andet barn og derved påføre hende konkurrence. Når pøllen var en kvinde, nemlig moderen, så kunne puden kun forestille datteren. Hvorfor skulle denne pude ligge som en »rude« og hovedet lige i dens midterlinje? Hun lod sig med lethed minde om, at ruden var det tegn, man ser på enhver mur, og som forestiller det åbne kvindelige kønsorgan. Hun selv spillede da rollen som manden, faderen, og erstattede med sit hoved det mandlige lem. (Smgl. halshugningen som symbol for kastration).

De vil sikkert sige, at det er uhyggelige ting, der således skulle spøge i en jomfruelig piges hoved. Det indrømmer jeg, men glem ikke, at jeg ikke har skabt disse ting, men kun tydet dem. Også et sådant soveceremoniel er en besynderlig foreteelse, og De vil ikke kunne benægte den overensstemmelse, som tydningen viser mellem ceremoniellet og fantasierne. Det er imidlertid vigtigere for mig, at De bemærker, at det ikke er en enkelt fantasi, som har fundet udtryk i ceremoniellet, men et antal sådanne, der naturligvis må have deres knudepunkt et eller andet sted. Ligeledes skal De bemærke, at ceremoniellets forskrifter snart gengiver de seksuelle ønsker positivt, snart negativt – dels til at repræsentere dem, dels til forsvar mod dem.

Man kunne også gøre mere ud af analysen af dette ceremoniel, hvis man bragte det i den rigtige sammenhæng med de andre symptomer hos patienten. Men vor vej fører os ikke derhen. Lad Dem nøje med antydningen om, at denne pige havde

en erotisk binding til faderen, en binding, hvis begyndelse gik tilbage til de tidligste barneår. Måske var det også derfor, hun opførte sig så uvenligt mod moderen. Vi kan heller ikke undgå at se, at analysen af dette symptom igen har ført os hen til patientens seksualliv. Måske vil vi undre os desto mindre over det, jo oftere vi får indsigt i de neurotiske symptomers betydning og hensigt.

Jeg har dermed ved to udvalgte eksempler vist Dem, at de neurotiske symptomer har en mening ligesom fejlreaktionerne og drømmene, og at de har intim forbindelse med patienternes oplevelser. Kan jeg vente, at De vil tro på denne overmåde betydningsfulde sætning ud fra to eksempler? Nej! Men kan De forlange af mig, at jeg bliver ved med at fortælle Dem eksempler, til De erklærer Dem for overbevist? Heller ikke, for i betragtning af den udførlighed, med hvilken jeg behandler det enkelte tilfælde, måtte jeg behøve et helt semester med fem ugentlige forelæsninger for at gennemgå blot dette enkelte punkt af neuroselæren. Jeg indskrænker mig derfor til denne prøve på min påstands rigtighed og henviser Dem i øvrigt til oplysninger i litteraturen, således de klassiske symptomtydninger i *Breuers* første tilfælde (hysteri), og den imponerende opklaring af helt dunkle symptomer ved *dementia praecox*, som *C. G. Jung* har givet, mens han kun var psykoanalytiker og endnu ikke ville være profet, og alle de arbejder, der sidenhen har fyldt vore tidsskrifter. Netop sådanne undersøgelser har vi i stort antal. Analysen, tydningen og oversættelsen af de neurotiske symptomer har tiltrukket psykoanalytikerne i den grad, at de til at begynde med forsømte neuroselærens andre problemer.

De af Dem, som måtte påtage sig den hermed forbundne ulejlighed, vil sikkert få et stærkt indtryk af bevismaterialets fylde. Men De vil støde på en vanskelighed. Et symptoms mening ligger, som vi jo ved, i en relation til patientens oplevelser. Jo mere individuelt symptomet fremtræder, desto snarere tør vi vente at finde denne sammenhæng. Opgaven bliver da ligefrem, at man til en meningsløs idé og formålsløs handling skal finde *den* tidligere situation, i hvilken ideen var motiveret og handlingen formålstjenlig. Tvangshandlingen hos vor kvindelige patient, der løb hen til bordet og ringede på stuepigen, er direkte eksemplarisk for denne art af symptomer. Men der findes – tilmed meget hyppigt – symptomer af helt anden karakter. Man må kalde dem for sygdommens *typiske symptomer*; de er omtrent ens i alle tilfælde, idet de individuelle forskelligheder hos dem forsvinder eller i det mindste svinder sådan ind, at det er

svært at kombinere dem med patienternes individuelle oplevelser og bringe dem i relation til enkelte oplevede situationer. Lad os atter betragte tvangsneurosen. Allerede den kvindelige patients sovekammerceremoniel har meget typisk ved sig, men samtidig tilstrækkeligt individuelle træk til at muliggøre den – om man så må sige – *historiske* tydning. Men alle disse tvangsneurotikere har tilbøjelighed til at gentage, isolere handlinger og gøre dem regelmæssigt tilbagevendende. De fleste af dem vasker sig for meget. De patienter, der lider af agorafobi (topofobi, pladsangst), hvilket vi ikke længere regner med til tvangsneurosen, men betegner som angsthysteri, gentager i deres sygdomsbilleder ofte med trættende monotoni de samme træk; de frygter lukkede rum, store åbne pladser og lange gader og alleer. De betragter sig som beskyttet når de er ledsaget af bekendte eller en vogn kører efter dem. På dette ensartede fundament bygger de enkelte patienter dog deres individuelle betingelser – luner, kunne man sige – der i de enkelte tilfælde direkte modsiger hinanden. Den ene undgår kun smalle gader, den anden kun brede, og den ene kan kun gå, når der er få, den anden kun, når der er mange mennesker på gaden. Ligeledes har hysteriet trods sin rigdom på individuelle træk en overflod af fælles, typiske symptomer, som synes at vanskeliggøre en historisk tilbageførelse. Lad os ikke glemme, at det netop er disse typiske symptomer, vi retter os efter, når vi stiller diagnosen. Hvis vi i et tilfælde af hysteri har ført et typisk symptom tilbage på en oplevelse eller en kæde af lignende oplevelser, f. eks. en hysterisk opkastning på en række værnelsesfremkaldende indtryk, så virker det forvirrende, når analysen i et andet tilfælde af opkastning viser os en helt igennem anderledes række af angiveligt virksomme oplevelser. Det ser da snart ud, som om hysterikerne af ubekendte grunde nødvendigvis *må* brække sig, og som om de af analysen påviste historiske anledninger kun er påskud, der anvendes af denne indre nødvendighed, når de tilfældigvis frembyder sig.

Vi kommer således snart til den nedslående erkendelse, at vi ganske vist på tilfredsstillende måde kan opklare de individuelle neurotiske symptomers mening ved forholdet til det oplevede, men at vor kunst svigter over for de langt hyppigere *typiske* symptomer. Dertil kommer, at jeg endnu slet ikke har gjort Dem fortrolig med alle de vanskeligheder, der viser sig ved det konsekvente arbejde med den historiske symptomtydning. Jeg vil heller ikke gøre det, for selv om jeg ikke ønsker at beskykke psykoanalysen, så lidt som jeg ønsker at skjule noget for Dem, vil jeg dog på den anden side heller ikke gøre Dem rådløse og for-

virrede her ved begyndelsen af vore studier. Det er rigtigt, at vi først har gjort begyndelsen til en forståelse af symptombetydningen, men vi vil holde fast ved det opnåede og skridtvis arbejde os frem til at mestre det, som endnu ikke er forstået. Jeg vil altså prøve på at trøste Dem med den betragtning, at man næppe kan antage nogen fundamental forskel mellem den ene og den anden art symptomer. Når de individuelle symptomer så utvetydigt afhænger af patientens oplevelser, så består for de typiske symptomers vedkommende den mulighed, at de viser tilbage til en oplevelse, der i sig selv er typisk, fælles for alle mennesker. Andre træk, der regelmæssigt vender tilbage i neurosen, kan være almindelige reaktioner, der påtvinges patienterne af den sygelige forandrings natur, som f.eks. gentagelsen og tvivlen i tvangsneurosen. Kort sagt har vi ingen grund til at fortvivle for tidligt; lad os nu se, hvad der nu vil vise sig.

En ganske tilsvarende vanskelighed står vi over for i drømmelæren. Under vore tidligere drøftelser af drømmen kunne jeg ikke behandle denne vanskelighed. Drømmenes manifesterede indhold er jo højst mangfoldigt og individuelt forskelligt, og vi har udførligt vist, hvad man får ud af dette indhold ved hjælp af analysen. Men desuden findes der drømme, som man ligeledes kalder *typiske*, og som forekommer ensartet hos alle mennesker, drømme af samme indhold, der bereder tydningen de samme vanskeligheder. Det drejer sig om drømme, i hvilke man falder, flyver, svæver, svømmer, er hæmmet, er nøgen, og andre bestemte angstdrømme, der snart giver denne, snart hin tydning hos enkelte personer, uden at drømmenes monotoni og typiske forekomst forklares derved. Men også ved disse drømme ser vi, at en fælles undergrund lives op ved individuelt vekslende tilføjelser, og sandsynligvis vil også disse lade sig indføje i den forståelse, som vi gennem andre drømme har fået af drømmelivet – uden tvang, men under udvidelse af vor erkendelse.

18. FORELÆSNING

Fikseringen til traumat.

Det ubevidste

Mine damer og herrer! Jeg sagde sidste gang, at vi ikke ville centrere vort fortsatte arbejde omkring vore tvivlsspørgsmål, men omkring vore resultater. Og to af de interessanteste konklusioner,

der kan drages af vore typiske eksempler, har vi overhovedet ikke nævnt.

For det første: Begge de to patienter, der tidligere har været omtalt, giver indtryk af at være *fikseret* til et bestemt punkt af deres fortid, af ikke at kunne komme fri af dette, hvorfor de synes at være blevet fremmede for nutiden og fremtiden. De gemmer sig nu i deres sygdom, ligesom man før i tiden plejede at trække sig tilbage til et kloster for at bære en tung skæbne borte fra verden. For den først omtalte kvindelige patient er det det i realiteten opgivne ægteskab, der har beredt hende denne skæbne. Gennem sine symptomer fortsætter hun forholdet til ægtemanden; vi har lært at forstå de tendenser hos hende, der forsværer ham, undskylder ham, idealiserer ham og beklager at hun har mistet ham. Skønt hun er ung og tiltrækkende for andre mænd, har hun truffet alle mulige reale og imaginære (magiske) forholdsregler for at bevare troskaben mod ham. Hun viser sig ikke for fremmede, forsømmer sit ydre, fører sig på en vis sat måde, nægter at skrive under på noget, og hun vil ingen gaver give, hvilket hun motiverer med, at ingen må have noget af hende.

Hos den anden patient, den unge pige, er det en erotisk binding til faderen, en binding, som er opstået i årene inden puberteten, og som nu er genaktiveret. Også hun har draget den slutning, at hun ikke kan gifte sig, så længe hun er så syg. Vi tør formode, at hun er blevet så syg, for på den måde at blive fri for at gifte sig og for at kunne blive hos faderen.

Vi kan ikke afvise spørgsmålet om, på hvilken måde og i kraft af hvilke motiver man får en så besynderlig og ufordelagtig indstilling til livet, forudsat at denne indstilling er et almindeligt træk ved neurosen og ikke en særlig ejendommelighed ved disse to patienter. Men det er virkelig et almindeligt, i praksis meget betydningsfuldt træk ved enhver neurose. *Breuers* første hysteriske patient var på lignende måde fikseret til den tid, da hun plejede sin far, som var alvorligt syg. Trods sin helbredelse var hun i en vis forstand færdigt med livet. Hun var sund og arbejdsdygtig, men afviste at leve et normalt liv som kvinde. Hos enhver af vore patienter kan vi gennem analysen se, at den pågældende i sine sygdomssymptomer og de slutninger, han drager af dem, har sat sig selv tilbage til en vis periode af sin fortid. I de fleste tilfælde vælger patienten endog en meget tidlig fase af livet dertil, en periode af sin barndom, ja, så komik det end kan lyde, endda af sin spæde barndom.

Den nærmeste analogi til denne holdning hos de nervøse patienter finder vi i lidelser, som netop nu, under krigen, opstår med særlig hyppighed, nemlig de såkaldte *traumatiske neuroser*. Naturligvis er sådanne lidelser også forekommet før krigen – efter jernbanekatastrofer og andre frygtelige oplevelser. De traumatiske neuroser er ikke det samme som de spontane neuroser, vi plejer at undersøge og behandle analytisk; det er heller ikke endnu lykkedes os at bringe dem ind under vore teorier, og jeg håber engang at kunne forklare Dem, hvori denne egenart består. Men på ét punkt har vi lov til at fremhæve en fuldstændig overensstemmelse. De traumatiske neuroser frembyder tydelige tegn på, at de bunder i en fiksering til det traumatiske ulykkesøjeblik. I deres drømme gentager disse patienter regelmæssigt den traumatiske situation; hvor der forekommer hysteriforme anfald, der tillader en analyse, finder man, at anfaldet svarer til en fuldstændig »hensættelse« i denne situation. Det er, som om disse patienter ikke er blevet færdige med den traumatiske situation og denne endnu står for dem som en uløst aktuel opgave, og vi godtager fuldt ud denne opfattelse; den viser os vejen til en, kan vi udtrykke det, *økonomisk* betragtning af de sjælelige processer. Ja, udtrykket »traumatisk« har i realiteten kun en sådan økonomisk betydning. Vi betegner hermed en sådan oplevelse, der inden for kort tid bringer sjælelivet en så stærk tilvækst af irritationer, at deres fjernelse eller bearbejdelse på normal måde mislykkes, hvilket må resultere i varige forstyrrelser af energetisk art.

Denne analogi må friste os til også at betegne de oplevelser, som vore nervøse patienter viser sig at være fikseret til, som traumatiske. Derved ville vi have opstillet én, enkel betingelse for den neurotiske lidelse. Neurosen kunne da betragtes som en traumatisk lidelse, der opstår ved manglende evne til at afvikle en for stærkt affektbetonet oplevelse. Således lød da også den første formel, med hvilken Breuer og jeg i 1893/95 aflagde teoretisk regnskab for vore nye iagttagelser. Et tilfælde som den først omtalte kvindelige patient – den unge kvinde, der levede adskilt fra sin mand – lader sig meget vel indpasse under denne anskuelse. Hun havde ikke forvundet den omstændighed, at ægteskabet ikke kunne gennemføres, og blev hængende ved dette trauma. Men allerede det andet tilfælde – den unge pige, som var fikseret til faderen – viser os, at formuleringen ikke er rummelig nok. På den ene side er en sådan småpigeforelskelse i faderen noget så almindeligt og overstås så hyppigt, at betegnelsen »traumatisk« ville miste ethvert indhold, og på den anden

side lærer patienternes historie os, at denne første erotiske fiksering i første omgang tilsyneladende forsvandt uden at have gjort ringeste skade og først adskillige år senere atter kom til udtryk i tvangsneurosens symptomer. Vi måtte altså regne med mere komplekse forhold, en større righoldighed af sygdomsbetingelser, men vi aner også, at det traumatiske synspunkt ikke behøver at opgives som fejlagtigt; det vil lade sig indføre og underordne andetsteds.

Vi standser nu igen på den vej, vi havde fulgt. Den fører ikke videre i første omgang, og vi skal lære meget endnu, før vi kan finde dens rigtige fortsættelse. Lad os dog med hensyn til spørgsmålet om fiksering til en bestemt fase af fortiden bemærke, at et sådant fænomen strækker sig langt ud over neurosen. Enhver neurose rummer en sådan fiksering, men det er ikke enhver fiksering, der fører til neurosen, falder sammen med neurosen eller opstår på neurosens vej. Et typisk eksempel på en affektiv fiksering til noget tidligere finder vi i sorgen, der kan medføre, at den pågældende lukker fuldstændig af for nutid og fremtid. Men selv for lægmandens bedømmelse adskiller sorgen sig skarpt fra neurosen. Derimod findes der neuroser, som man kan betegne som en patologisk form for sorg.

Det sker også, at mennesker af en traumatisk oplevelse, der ryster deres livs hidtidige grundlag, bliver bragt i den grad til stilstand, at de opgiver enhver interesse for nutid og fremtid og hænger fast i sjælelig beskæftigelse med fortiden, men disse stakels mennesker behøver ikke af den grund at blive neurotiske. Vi må altså ikke overvurdere dette ene træk ved karakteriseringen af neurosen, hvor hyppigt og betydningsfuldt det end ellers kan være.

Men lad os nu betragte det andet resultat af vore analyser – et resultat, vi ikke behøver at forsyne med nogen indskrænkning. Om den først omtalte kvindelige patient oplyste vi, hvilken meningsløs tvangshandling hun udførte, og hvilken intim erindring hun fortalte som hørende til denne, og vi har også senere undersøgt forholdet mellem handling og erindring og af dette sluttet os til tvangshandlingens hensigt. Men vi har helt udeladt et moment, der dog fortjener vor udelte opmærksomhed. Så længe patienten endnu gentog tvangshandlingen, vidste hun intet om, at hun med denne knyttede tråden til den omtalte oplevelse. Sammenhængen mellem dem var skjult for hende; i overensstemmelse med sandheden måtte hun svare, at hun ikke vidste, under hvilke tilskyndelser hun gjorde dette. Så skete det under indflydelse af behandlingen en dag pludselig, at hun fandt denne sam-

menhæng og kunne meddele den. Men hun vidste stadig intet om den hensigt, i hvis tjeneste hun udførte tvangshandlingen: at korrigere et pinligt afsnit af fortiden og at stille manden, som hun elskede, op i et højere plan. Det varede temmelig længe og kostede meget besvær, før hun forstod og tilstod over for mig, at et sådant motiv alene havde kunnet være den drivende kraft i tvangshandlingen.

Sammenhængen med optrinnet efter den mislykkede bryllupsnat og patientens kærlighed til manden giver tilsammen det, som vi har kaldt for tvangshandlingens »mening«. Men mens hun udførte tvangshandlingen, var denne mening hende ubekendt i begge retninger, både m.h.t. »hvorfra« og »hvertil«. Nogle sjælelige processer havde altså virket i hende, og tvangshandlingen var deres resultat; hun havde konstateret dette resultat på normal måde, men hendes bevidsthed havde intet konstateret om de sjælelige forudsætninger for dette resultat. Hun havde opført sig ganske ligesom en hypnotiseret person, der af *Bernheim* fik til opgave at slå en paraply op fem minutter efter, at han var vågnet på sygestuen, og som udførte denne befaling i vågen tilstand, men som ikke kunne angive noget motiv til sin adfærd. Det er et sådant forhold, vi tænker på, når vi taler om eksistensen af *ubevidste sjælelige processer*. Vi tør udfordre alverden til at aflægge regnskab for dette forhold på en mere korrekt videnskabelig måde, og i tilfælde af, at dette skete, ville vi gerne give affald på antagelsen af ubevidste sjælelige processer. Men indtil da vil vi holde fast ved vor antagelse, og med et resigneret skuldertræk må vi afvise det som uforståeligt, hvis nogen vil indvende over for os, at det ubevidste her ikke er noget i videnskabelig forstand reelt, men kun en nødhjælp, *une façon de parler*. Og noget skulle ikke være »reelt«, fra hvilket der udgår så håndgribelige virkninger som en tvangshandling!

Hos vor anden patient finder vi i grunden det samme. Hun har skabt et påbud om, at pøllen ikke må berøre sengens endestykke, og må følge dette påbud, men ved ikke, hvor det stammer fra, hvad det betyder, og hvilke motiver dets magt skyldes. Om hun selv betragter det som ligegyldigt eller gør modstand mod det, om hun raser over det og sætter sig for at overtræde det – alt dette er ligegyldigt for påbudets overholdelse. Det skal og må følges, og hun spørger sig forgæves hvorfor. Man må altså erkende, at der i disse tvangsneurosens symptomer, disse forestillinger og impulser, der dukker op, uden at man ved hvorfra, viser sig så modstandsdygtige over for alle påvirkninger fra det ellers normale sjæleliv og på patienten selv gør indtryk af at

være overmægtige gæster fra en fremmed verden – at der altså i disse faktorer ligger den tydeligste henvisning til et specielt område af sjælelivet, som er isoleret fra dettes øvrige dele. Fra disse faktorer fører en vej, man ikke kan tage fejl af, til overbevisningen om eksistensen af det ubevidste i sjælen, og netop derfor kan den kliniske psykiatri, der kun kender en bevidsthedspsykologi, ikke stille andet op med dem end at udgive dem for symptomer på en særlig degenerationsform. Naturligvis er tvangsforestillingerne og tvangsimpulserne ikke selv ubevidste, så lidt som tvangshandlingens udførelse undgår den bevidste konstatering. De ville ikke være blevet til symptomer, hvis de ikke var trængt igennem til bevidstheden. Men de psykiske forudsætninger, som vi ved analysen finder for disse handlinger, de sammenhænge, i hvilke vi indsætter dem ved tydingen, er ubevidste, i det mindste indtil vi gennem analysearbejdet har gjort dem bevidste for patienten.

Hertil må føjes, at denne kendsgerning, som er konstateret ved begge de beskrevne tilfælde, bekræftes af alle symptomer ved alle neurotiske lidelser: symptomernes mening er altid og overalt patienten ubekendt, og analysen viser regelmæssigt, at disse symptomer er produkter af ubevidste processer, der dog under mangfoldige gunstige betingelser lader sig gøre bevidste. De vil derfor kunne forstå, at vi ikke kan undvære det ubevidste sjælelige i psykoanalysen, og at vi er vant til at operere med dette som med noget sanseligt håndgribeligt. Men De vil måske også forstå, hvor lidet kompetente i dette spørgsmål alle andre er, der kun kender det ubevidste som begreb, og som aldrig har analyseret, aldrig har tydet drømme eller omsat neurotiske symptomer i mening og hensigt. Lad os sige det igen: Muligheden af ved analytisk tyding at give de neurotiske symptomer en mening er et urokkeligt bevis for eksistensen – eller, hvis De hellere vil udtrykke det sådan: for nødvendigheden af antagelsen af – ubevidste sjælelige processer.

Men dette er ikke alt. Takket være en anden opdagelse af *Breuer* – en opdagelse, som endda forekommer mig at være den mest vidtrækkende, som ingen andre end han har gjort – får vi endnu mere at vide om forholdet mellem det ubevidste og de neurotiske symptomer: Ikke kun at symptomernes mening som regel er ubevidst, men også, at der består en slags stedfortrædende forbindelse mellem denne ubevidsthed og symptomernes eksistensmulighed. Dette vil De snart forstå. Med *Breuer* vil jeg påstå følgende: Hver gang, vi støder på et symptom, har vi lov til at slutte, at der hos patienten består bestemte ubevidste

processer, der netop indeholder symptomets mening. Men det er også nødvendigt, at denne mening er ubevidst, for at symptomet skal komme til udtryk. Der dannes ikke symptomer af bevidste processer; når de pågældende ubevidste processer er blevet bevidst, må symptomet forsvinde. De, mine tilhørere, erkender her pludselig en adgang til terapi, en måde, på hvilken man kan bringe symptomer til at forsvinde. På denne måde helbrede Breuer virkelig sin hysteriske patient; han fandt en teknik, ved hvis hjælp han kunne bringe de ubevidste processer, der rummede symptomets mening, til hendes bevidsthed, og dermed forsvandt symptomerne.

Denne opdagelse, Breuer gjorde, var ikke resultatet af en spekulatation, men af en heldig iagttagelse, som muliggjordes af patientens imødekommenhed. De skal nu ikke ulejlige Dem med at forstå denne iagttagelse ved at føre den tilbage til noget andet. De allerede kender, men skal i nævnte iagttagelse erkende en ny, fundamental kendsgerning, ved hvis hjælp meget andet vil blive forklarligt. Tillad mig derfor at referere den for Dem med andre udtryk.

Symptomdannelsen er en erstatning for noget andet, der ikke er fuldblyndet. Visse sjælelige processer havde normalt skullet udvikle sig så langt, at bevidstheden havde fået kendskab til dem. Dette er ikke sket, og derfor er symptomer opstået af de afbrudte, på en eller anden måde ødelagte processer, som måtte forblive ubevidst. Der er altså sket noget i retning af en ombytning; når det lykkes at ophæve denne, har behandlingen af de neurotiske symptomer løst sin opgave.

Den Breuer'ske opdagelse er endnu i dag grundlaget for den psykoanalytiske terapi. Sætningen om, at symptomerne forsvinder, når man har gjort deres ubevidste forudsætninger bevidste, er blevet bekræftet af al senere forskning, om end man møder de mest mærkværdige og uventede komplikationer, når man gør forsøget på dens praktiske gennemførelse. Vor terapi virker ved, at den forvandler ubevidst til bevidst, og den kan kun virke, hvis den bliver i stand til at gennemføre denne forvandling.

Nu en rask lille digression, for at De ikke skal risikere at forestille Dem dette terapeutiske arbejde som alt for let. Ifølge vor hidtidige fremstilling er neurosen jo en følge af en slags uvidenhed, uvidenhed om sjælelige processer, som man burde vide besked med. Dette ville være en stærk tilnærmelse til de kendte sokratiske læresætninger, ifølge hvilke selv lasterne beror på uvidenhed. Nu vil det som regel være let for den erfarne analytiker at finde ud af, hvilke sjælelige rørelser der er forblevet ubevidst

hos den enkelte patient. Det skulle derfor heller ikke være svært for ham at helbrede patienten, idet han ved at meddele denne sin viden befrier ham fra hans uvidenhed. I hvert fald den ene del af symptomernes ubevidste mening ville man let få klarlagt på denne måde, medens lægen ganske vist ikke kunne slutte sig til meget om den anden del: sammenhængen mellem symptomerne og patientens oplevelser, da han ikke kender disse oplevelser, men må vente, til patienten husker dem og fortæller dem til ham. Men også på dette punkt kunne man jo i mange tilfælde finde en erstatning. Man kan jo spørge hos patientens pårørende om hans oplevelser, og disse pårørende vil tit være i stand til at erkende de traumatisk virksomme oplevelser, måske endda fortælle om sådanne, som patienten intet ved om, fordi de er forefaldet meget tidligt i hans liv. Ved en forening af disse to metoder ville man således have udsigt til på kort tid og med ringe besvær at afhjælpe patientens patogene uvidenhed!

Ja, hvis det bare var så let! Men vi har på dette område gjort erfaringer, som vi ikke var forberedt på i begyndelsen. Viden og viden er to ting; der findes flere slags viden, som slet ikke er lige meget værd i psykologisk henseende. *Il y a fagots et fagots*, står der et sted hos Molière. Lægens viden er ikke den samme som patientens og kan ikke hidføre de samme virkninger. Når lægen overfører sin viden til patienten ved hjælp af meddelelse, fører det ikke til noget resultat. Nej, dette er forkert udtrykt: Det fører ikke til det resultat, at symptomerne forsvinder, men til gengæld bringer det analysen i gang, hvilket ofte begynder med at ytre sig ved protester. Patienten ved da noget, han hidtil ikke har vidst, nemlig meningen med symptomet, og dog ved han det lige så lidt som før. Vi erfarer således, at der findes mere end én form for uvidenhed. Der hører en vis uddybelse af vore psykologiske kundskaber til for at vise os, hvori forskellighederne består. Ikke desto mindre er vor påstand om, at symptomerne forsvinder, når deres mening erkendes af patienten, rigtig nok. Blot må tilføjes, at denne erkendelse må bero på en indre forandring hos patienten, en forandring af sådan art, at den kun kan fremkaldes ved et psykisk arbejde med bestemt mål. Her står vi over for problemer, der snart vil integreres for os til symptomdannelsens *dynamik*.

Mine tilhørere! Jeg må nu opkaste det spørgsmål, om ikke det, jeg fortæller Dem, er dunkelt og kompliceret. Forvirrer jeg Dem ikke derved, at jeg så ofte tager noget tilbage og kommer med forbehold, at jeg begynder på tankerækker og derefter lader dem falde? Det vil gøre mig ondt, hvis dette er tilfældet. Jeg

nærer imidlertid en stærk uvilje mod forenklinger, der sker på bekostning af sandfærdigheden, og har ikke noget imod, at De modtager det fulde indtryk af emnets mangfoldighed og indviklethed; jeg tænker mig også, at det ikke er nogen skade til, at jeg til hvert enkelt punkt siger mere, end De kan udnytte i øjeblikket. Jeg ved jo, at enhver tilhører og læser tilpasser, forkorter, forenkler og uddrager det, han vil beholde af det, der bydes ham. Til en vis grad er det vel rigtigt, at der bliver mere tilbage, jo mere der var for hånden. Lad mig håbe, at de trods alle omsvøb klart har fattet det væsentlige i mine betragtninger, nemlig mine ord om symptomernes mening, om det ubevidste og relationen mellem disse to faktorer. De har sikkert også forstået, at vor videre bestræbelse vil gå i to retninger: for det første for at få at vide, hvordan mennesker bliver syge og får en neurotisk livsindstilling, hvilket er et klinisk problem, for det andet, hvordan de sygelige symptomer udvikler sig ud fra neurosens betingelser, hvilket må være et problem i den sjælelige dynamik. Der må findes et punkt, hvor disse to problemer mødes.

Jeg vil i dag ikke gå videre med dette spørgsmål, men da vi endnu har tid tilbage, agter jeg at henlede Deres opmærksomhed på et andet træk ved begge vore analyser, et træk, som vi først senere kan vurdere fuldt ud, nemlig erindringslakunerne eller amnesierne. Vi har hørt, at man kan udtrykke den psykoanalytiske behandlings opgave i den formel, at den skal omsætte alt det patogene ubevidste til noget bevidst. Nu vil det måske forbygge Dem at erfare, at man også kan erstatte denne formel med en anden: At opgaven er at udfylde alle patientens erindringslakuner, ophæve hans amnesier. Dette skulle komme ud på det samme. Man tillægger altså neurotikerens amnesier en vigtig forbindelse med hans symptomers opståen. Men hvis De erindrer Dem vor første analyse, vil De ikke finde denne vurdering af amnesien korrekt. Patienten har ikke glemt det optrin, hendes tvangshandling knytter sig til, men tværtimod bevaret det i klar erindring, og ved dette symptoms opståen spiller intet andet ind. Mindre tydeligt, men stort set analogt hermed, er forholdet ved vor anden patient, pigen med tvangsceremoniellet. Heller ikke hun har glemt sin adfærd tidligere i livet, de kendsgerninger, at hun insisterede på at have døren mellem forældrenes og sit eget soveværelse åben, og at hun drev moderen ud af ægtesengen; hun husker det meget tydeligt, om end tøvende og ugerne. Som påfaldende kan vi kun betragte den omstændighed, at den første patient under sin ustandselig gentagne udførelse af tvangshandlingen ikke én eneste gang blev mindet om dennes

lighed med oplevelsen efter bryllupsnatten, og at denne erindring heller ikke meldte sig, da hun ved direkte udspørgen blev opfordret til at forske efter tvangshandlingens motivering. Det samme gælder den unge pige, hos hvem ceremoniellet og dets årsager tilmed har relation til den beskrevne situation, som jo havde gentaget sig hver aften. I begge tilfælde består der ingen egentlig amnesi, ingen svigten af hukommelsen, men en sammenhæng er afbrudt, der skulle hidføre reproduktionen, en genopdukken i erindringen. En sådan hukommelsesforstyrrelse er tilstrækkelig til at skabe tvangsneurosen; ved hysterien ligger det anderledes. Den sidstnævnte neurose udmærker sig som regel ved meget omfattende amnesier. Som regel føres man ved analysen af hvert enkelt hysterisk symptom ind i en hel kæde af livsindtryk, der ved deres tilbagevendende udtrykkelige betegnes som værende glemt. Denne kæde strækker sig på den ene side tilbage til de tidligste leveår, så at den hysteriske amnesi lader sig erkende som umiddelbar fortsættelse af den infantile amnesi, der skjuler begyndelsen af vort sjæleliv for os normale. På den anden side erfarer vi med forbavselse, at også patientens seneste oplevelser kan være glemt, og at navnlig de anledninger, ved hvilke lidelsen er udbrudt eller blevet forstærket, er blevet delvis udvisket, måske helt opslugt af amnesien. Af det samlede billede af en sådan frisk erindring er der som regel forsvundet vigtige enkeltheder, eller også er disse blevet erstattet af erindringsforfalskninger. Ja, det sker endda næsten regelmæssigt, at visse erindringer om noget nyligt oplevet først dukker op kort før en analyses afslutning – erindringer, der har kunnet tilbageholdes så længe og har efterladt mærkbare lakuner i sammenhængen.

Sådanne påvirkninger af erindringsevnen er som sagt karakteristiske for hysterien, ved hvilken der jo også som symptomer optræder tilstande (de hysteriske anfald), der ikke behøver at efterlade spor i erindringen. Det forholder sig anderledes ved tvangsneurosen, fordi amnesien er et karakteristisk træk ved hysterien – ikke ved neuroser i al almindelighed. Betydningen af denne forskel indskrænkes imidlertid ved følgende betragtning: Vi har sammenfattet et symptoms »mening« i to faktorer. Dets »hvorfra« og dets »hvorhen« eller »hvortil«, altså de indtryk og oplevelser, fra hvilke det udgår, og de hensigter, som det tjener. Et symptoms »hvorfra« opløser sig altså i indtryk, der er kommet udefra, nødvendigvis engang har været bevidste og siden hen kan være blevet ubevidst på grund af, at de er blevet glemt. Symptomets »hvortil«, dets tendens, er derimod altid en endopsykisk proces, der muligvis i første omgang er blevet bevidst, men som lige så nemt kan tæn-

Modstand og fortrængning

kes for stedse at være forblevet i det ubevidste. Det er altså ikke særlig vigtigt, om amnesien også har bemægtiget sig symptomet »hvorfra« – de oplevelser det støtter sig på, sådan som det sker ved hysterien; det er symptomet »hvorhen«, dets tendens, som kan have været ubevidst fra begyndelsen, der begrunder dets afhængighed af det ubevidste og dette lige så meget ved tvangsneurosen som ved hysterien.

Men ved denne fremhævelse af det ubevidste i sjælelivet har vi kaldt kritikken ondeste ånder til våben mod psykoanalysen. Dette skal De ikke undre Dem over, og De skal heller ikke tro, at modstanden mod os kun skyldes de vanskeligheder, der knytter sig til studiet af det ubevidste, eller den relative utilgængelighed af de erfaringer, som dokumenterer det. Jeg tror, at modstanden skyldes noget dybere. I tidens løb har menneskeheden måttet finde sig i to store krænkelser af sin naive egenkærlighed fra videnskabens side: Den første, da den fik at vide, at vor jord ikke er verdensaltets midtpunkt, men en lillebitte del af et verdenssystem, hvis størrelse man knap kan forestille sig. Denne krænkelse knytter vi til navnet *Kopernikus*, selv om allerede den alexandriniske videnskab havde forkyndt noget tilsvarende. Den anden krænkelse tilføjede videnskaben menneskeheden, da den biologiske forskning tilintetgjorde menneskets påståede skabelsesprivilegium og gjorde det opmærksom på nedstamningen fra dyrriget og dets ubestridelige animalske natur. Denne omvurdering er i vor tid sket under indflydelse af *Charles Darwin, Wallace* og deres forgængere, men ikke uden de samtidiges voldsomste protester. Men den tredje og mest følelige krænkelse vil den menneskelige storhedstrang komme ud for gennem den moderne psykologiske forskning, der vil påvise over for jeg'et, at det ikke engang er herre i sit eget hus, men henvist til sparsomme efterretninger om det, der foregår ubevidst i dets sjæleliv. Vi psykoanalytikere er ikke de første og ikke de eneste, der har fremsat denne opfordring til nøgternhed, men det synes at være os beskåret at skulle repræsentere den på den mest indtrængende måde og at dokumentere den ved erfaringsmateriale, som spiller en direkte rolle for enhver. Dette er grunden til den almindelige protest mod vor videnskab, til at alle krav til akademisk høflighed tilsidesættes, og til at oppositionen betragter sig som frigjort fra alle den upartiske logiks lænker; og dertil kommer yderligere, at vi, som De snart vil få at høre, også må forstyrre freden i denne verden på anden måde.

Mine damer og herrer! For at komme videre i forståelsen af neuroserne har vi brug for nye erfaringer, og vi gør to sådanne. De er begge meget mærkværdige og virkede i sin tid højst overraskende. Dog er De, mine tilhørere, blevet forberedt på dem begge ved mine tidligere forelæsninger.

For det første: Når vi går i gang med at helbrede en patient og befri ham for hans lidelses symptomer, iværksætter han en heftig sej modstand, der varer ved gennem hele behandlingen. Dette er en så ejendommelig kendsgerning, at vi ikke tør vente megen tiltro til den. Vi siger helst ikke noget derom til patientens pårørende, for disse tror altid, at det er en søforklaring fra vor side for at undskylde vor behandlings langvarighed eller fiasko. Desuden producerer patienten alle denne modstands fænomener uden at være klar over, at det drejer sig om en modstand, og det er allerede et stort resultat, hvis vi har bragt ham så langt, at han er klar over denne opfattelse og regner med den. Tænk på, at patienten, der lider sådan under sine symptomer og også lader sine pårørende lide under dem, foruden at han påtager sig sådanne ofre af tid, penge, besvær og selvovervindelse for at blive befriet for dem – at han i sin sygdoms interesse skulle gøre modstand mod sin hjælper! Hvor må denne påstand dog lyde usandsynlig! Og dog er det tilfældet. Foreholder man os denne usandsynlighed, behøver vi kun at svare, at den har sine analogier. Ingen, der har opsøgt tandlægen på grund af ulidelig tandpine, har vel undladt at gribe ham i armen, når han ville nærme sig den syge tand med sin tang.

Patienternes modstand er meget mangfoldig, yderst raffineret, ofte vanskelig at erkende og veksler i fremtrædelsesform på promethusagtig måde. Det gælder for lægen om at være mistroisk og stadig at være på vagt mod den. Vi anvender jo i den psykoanalytiske terapi den teknik, som De kender fra drømmetydningen. Vi pålægger den syge at hensætte sig selv i en tilstand af rolig selviagttagelse uden at spekulere, men at meddele alle de indre iagttagelser, han herunder gør: Følelser, tanker, erindringer, i den rækkefølge, i hvilken de dukker op i ham. Vi advarer ham udtrykkeligt mod at give efter for et motiv, der kunne sigte på et udvalg eller en udelukkelse blandt indfaldene, hvad enten dette motiv siger, at det er for ubehageligt eller indiskret at sige det, eller at hint er for uvigtigt, ikke hører hjemme

her, eller er *tåbeligt* og ikke bør siges. Vi indskærper ham, at han altid skal følge sine indfald frit og undlade enhver kritik mod det, han finder, og vi indskærper ham, at behandlingens resultat, men navnlig dens varighed, afhænger af den samvittighedsfuldhed, med hvilken han følger denne analysens tekniske grundregel. Vi ved jo fra drømmetydningens teknik, at netop de indfald, mod hvilke de nævnte betænkeligheder og indvendinger rejser sig, normalt indeholder det materiale, som fører til opdagelsen af det ubevidste.

Gennem opstillingen af denne tekniske grundregel opnår vi i første omgang, at den bliver til angrebspunkt for modstanden. Patienten søger på enhver måde at unddrage sig dens bestemmelser. Snart hævder han, at han ikke kommer i tanker om noget, snart at der kommer så meget op i ham, at han ikke er i stand til at opfatte noget. Så mærker vi med misfornøjet forbavselse, at han har givet efter for snart denne, snart hin kritiske indvending; han røber sig nemlig i de lange pauser, som han lader indtræde i sin tale. Han tilstår da, at dette kan han virkelig ikke sige, han skammer sig – og anvender dette motiv trods sit løfte. Eller også siger han, at han er kommet i tanker om noget, men at det angår en anden person end ham selv og derfor ikke kan refereres. Eller han siger, at det, der nu faldt ham ind, virkelig er for uvigtigt, dumt og *tåbeligt* – »jeg kan da ikke mene, at han ville beskæftige sig med sådanne tanker!« Og sådan går det videre i uendelige variationer, over for hvilke man må forklare, at der virkelig menes *alt*, når der blev sagt, at han skulle sige *alt*.

Man træffer så at sige ikke en patient, der ikke gør forsøg på at reservere et eller andet område for sig selv for at nægte behandlingen adgang til dette. En person, som jeg må henregne til de høje intelligenser, fortav således i ugevis et intimt elskovsforhold og forsvarede sig, da han blev irettesat på grund af kränkelsen af den hellige regel, med det argument, at han troede, denne ene historie var en privatsag. Naturligvis kan den analytiske behandling ikke tolerere en sådan asylret. Man kunne lige så godt i en by som Wien fastsætte, at der på steder som Hohe Markt eller Stephanskirche, at ingen anholdelser måtte finde sted her, og derefter søge at fange en bestemt misdæder. Han ville ikke findes på noget andet sted end netop nævnte asyl. Jeg sluttede mig engang til at indrømme en mand, som det var vigtigt at gengive den fulde arbejdsevne, en sådan undtagelsestilstand, idet han ved tjenstlig ed var forpligtet til ikke at røbe visse forhold. Han var ganske vist tilfreds med resultatet, men det

var jeg ikke; jeg satte mig for, at jeg ikke ville gentage et forsøg under sådanne betingelser.

Tvangsneurotikerne forstår på udmærket måde at gøre den tekniske regel næsten ubrugelig derved, at de retter deres overdrevne samvittighedsfuldhed og tvivl mod den. Angsthysterikere lykkes det af og til at føre den *ad absurdum*, idet de kun producerer indfald, som er så langt fjernet fra det, der søges, at det ikke kan være til nytte for analysen. Men det er ikke min hensigt at belære Dem om behandlingen af disse tekniske vanskeligheder. Nuvel, det lykkes omsider ved beslutsomhed og udholdenhed at aftvinge modstanden en vis portion lydighed mod den tekniske grundregel, og så kaster modstanden sig mod et andet område. Den optræder som intellektuel modstand, kæmper mod argumenter og tager fat på de vanskeligheder og usandsynligheder, som den normale, men ukyndige tankegang finder ved de analytiske læresætninger. Vi hører da fra denne enkelte stemme al den kritik og alle de indvendinger, der som et kor bruser om os i den videnskabelige litteratur. Derfor er heller intet af det, man råber til os derudefra, ukendt for os. Det er en rigtig storm i et glas vand. Patienten kan vi imidlertid snakke med; han vil gerne overtale os til, at vi skal belære ham, imødegå ham, henvise ham til litteratur, som han kan lære mere af. Han er parat til at blive tilhænger af psykoanalysen, på den betingelse, at analysen vil skåne ham personlig. Men vi er klar over, at denne videbegærlighed er en modstand, en afledning fra vore specielle opgaver, og vi afviser den. Hos tvangsneurotikeren må vi være forberedt på en speciel modstandstaktik. Han lader ofte analysen gå sin gang uden at lægge hindringer i vejen for den, så at den kan kaste stedse mere lys over lidelsens gåder, men til sidst begynder vi at undre os over, at der ikke svarer noget praktisk fremskridt eller nogen svækkelse af symptomerne til denne opklaring. Vi opdager da, at modstanden har trukket sig tilbage til tvangsneurosens tvivl og med held trodser os fra denne stilling. Patienten har sagt omtrent følgende til sig selv: »Dette er jo alt sammen meget smukt og interessant. Jeg vil også gerne blive ved med behandlingen. Den ville betyde meget for min sygdom, hvis den bare var sand. Men jeg tror ikke, at den er rigtig, og så længe jeg ikke tror det, hjælper den ikke mod min sygdom.« Sådant kan det blive ved længe, indtil man er nået ind til denne tilbagetrukne stilling og den afgørende kamp nu bryder løs.

Den intellektuelle modstand er ikke den værste; den er man altid overlegen. Men patienten evner også, mens han holder sig

inden for rammen af analysen, at mobilisere modstandsfaktorer, hvis overvindelse hører til de vanskeligste tekniske opgaver. I stedet for at huske, gentager han fra sit liv sådanne indstillinger og følelser, som ved hjælp af den såkaldte »overføring« lader sig anvende til modstand mod læge og behandling. Drejer det sig om en mand, tager han som regel dette materiale fra sit forhold til faderen, i hvis sted han lader lægen træde, og skaber således modstandsfaktorer af sin bestræbelse efter personlig og intellektuel selvstændighed, af sin egen ærgerrighed, der fandt sit første mål i at gøre ligesom faderen eller at overvinde ham, og af sin uvilje mod for anden gang i sit liv at bebyrde sig med taknemmelighedsgæld. Periodevis får man således indtryk af, at patientens ønske om at lade lægen få uret, lade ham føle sin afmagt og triumfere over ham, fuldstændig erstatter den gode hensigt til at gøre ende på sygdommen. Kvinderne forstår på mesterlig måde at udnytte en kærlig, erotisk betonet overføring på lægen i modstandsøjemed. Når denne tilbøjelighed har nået en vis højde, mister patienten enhver interesse for den aktuelle behandlingssituation og bryder alle de forpligtelser, som hun ved dennes påbegyndelse havde påtaget sig, og den aldrig udeblivende skin-syge og forbitrelsen over den uundgæelige, om end skånsomt udtrykte afvisning, må nødvendigvis bidrage til at ødelægge det gode forhold til lægen, hvorved en af analysens stærkeste drivkræfter er sat ud af spillet.

Modstandselementer af denne art bør man ikke énsidigt fordømme. De indeholder så meget af det vigtigste materiale fra patientens fortid og bringer det for dagen i en så overbevisende form, at de bliver til analysens bedste støtter, hvis en dygtig teknik evner at give dem den rigtige drejning. Det er blot forbausende, at dette materiale i første omgang altid står i modstandens tjeneste og stiller sin fjendtlige facade op til værn mod behandlingen. Man kan også sige, at det er karakteregenskaber, indstillinger hos jeg'et som mobiliseres til bekæmpelse af de tilstræbte forandringer. Man får derved at vide, hvordan disse karakteregenskaber er blevet dannet i sammenhæng med neurosens forudsætninger og i reaktionen mod dennes krav, og erkender træk, der ellers ikke kan træde frem, eller da ikke i dette omfang, og som man kan betegne som latente. De, mine tilhørere, må heller ikke få det indtryk, at vi i denne modstands optræden ser en uforudset trussel mod den analytiske påvirkning. Nej, vi ved, at denne modstand vil vise sig; vi er kun utilfredse, når vi ikke kan fremkalde den tydeligt nok og gøre den klar for patienten. Ja, vi forstår endelig, at overvindelsen af denne mod-

stand er analysens væsentligste indsats og det stykke arbejde, der alene sikrer os, at vi har udrettet noget hos patienten.

Når jeg så tilføjer, at patienten udnytter alle tilfældigheder, der opstår under behandlingen, som midler til at forstyrre: enhver distraherende ydre begivenhed, enhver ytring fra en mod analysen fjendtlig autoritet i patientens kreds, en tilfældig eller neurosen komplicerende organisk lidelse – ja, at han endda anvender enhver bedring i sin tilstand som motiv til at forsømme sin behandling – så har De et omtrentligt, om end endnu ikke fuldstændigt billede af de modstandsformer og midler, under hvis bekæmpelse enhver analyse forløber. Jeg har ofret dette punkt en så udførlig behandling, fordi jeg må fortælle Dem, at denne vor erfaring med neurotikernes modstand mod fjernelsen af deres symptomer er blevet grundlaget for vor dynamiske opfattelse af neuroserne. Breuer og jeg selv praktiserede oprindelig psykoterapien ved hjælp af hypnosen; Breuers første patient blev udelukkende behandlet i en tilstand af hypnotisk påvirkning, og jeg fulgte i første omgang hans eksempel. Jeg indrømmer, at arbejdet dengang gik meget lettere og behageligere og også tog meget kortere tid. Men resultaterne var lunefulde og ikke varige; derfor opgav jeg til sidst hypnosen. Og så forstod jeg, at en indsigt i disse lidelsers dynamik ikke havde været mulig, så længe man benyttede sig af hypnosen. Den hypnotiske tilstand evnede netop at unddrage lægen kendskabet til modstandens eksistens. Hypnosen skød modstanden tilbage, ryddede et vist område til det analytiske arbejde og ophobede modstanden sådan ved dette områdes grænser, at den blev uigennemtrængelig, ligesom tvivlen gør det ved tvangsneurosen. Derfor turde jeg også sige, at den egentlige psykoanalyse først er begyndt med opgivelsen af hypnosens hjælp.

Men når konstateringen af modstanden er blevet så vigtig, tør vi vel give plads for en forsigtig tvivl: Er vi ikke alt for hastige til at antage tilstedeværelsen af modstandselementer? Måske findes der virkelig neurotiske tilfælde, i hvilke associationerne udebliver af andre grunde, måske fortjener argumenterne mod vore teorier virkelig en alvorlig overvejelse og vi gør uret i at skubbe de analyseredes intellektuelle kritik til side som modstand på denne nemme måde. Ja, mine tilhørere, men vi er ikke kommet til denne opfattelse uden videre. Vi har haft lejlighed til at iagttage enhver sådan kritisk patient ved en modstands opdukken og efter dens forsvinden. Modstandens intensitet veksler nemlig stadig i løbet af en behandling; den vokser altid, når man nærmer sig et nyt emne, er stærkest på højdepunktet af bearbejdelsen

af dette, og synker atter sammen, når det er færdigbehandlet. Hvis vi ikke har begået specielle tekniske ufiksheder, har vi heller aldrig at gøre med det fulde mål af den modstand, en patient kan yde. Vi kan altså overbevise os om, at samme mand i løbet af analysen utallige gange bortkaster sin kritiske indstilling og atter tager den op. Står vi foran at skulle klarlægge et nyt og for ham særlig pinligt afsnit af det ubevidste materiale, er han yderst kritisk; hvis han tidligere har forstået og godtaget meget, så er disse resultater nu som blæst bort. I sine bestræbelser for at opponere for enhver pris kan han fuldstændigt gøre indtryk af at være affektivt »fra sine fulde fem«. Er det lykkedes at hjælpe ham til overvindelse af denne nye modstand, får han sin indsigt og forståelse tilbage. Hans kritik er altså ikke nogen selvstændig funktion, der må respekteres som sådan, men er håndlanger for hans affektive indstillinger og dirigeres af hans modstand. Hvis noget ikke passer ham, kan han forsvare sig meget skarpsindigt imod det og virke meget kritisk; men passer noget i hans kram, kan han vise sig meget lettroende over for det. Måske er vi alle sammen ikke meget anderledes; den analyserede viser kun denne intellektets afhængighed af affektivet så tydeligt, fordi vi under analysen sætter ham under så hårdt et pres.

På hvilken måde tager vi nu hensyn til den iagttagelse, at patienten værges sig så energisk mod, at vi vil kurere ham for hans symptomer og genoprette et normalt forløb af hans sjælelige processer? Vi antager, at vi her er kommet på sporet af stærke kræfter, der modsætter sig en forandring af tilstanden; det må være de samme, der i sin tid har fremtvunget denne. Der må ved symptomdannelsen være foregået noget, som vi nu kan rekonstruere ud fra det, vi erfarer i forbindelse med opløsningen af symptomerne. Vi ved allerede fra Breuers iagttagelse, at symptomets eksistens har som forudsætning, at en eller anden sjælelig proces ikke blev ført til ende på normal måde, så at den kunne blive bevidst. Symptomet er en erstatning for det, som da ikke fandt sted. Nu ved vi, på hvilket sted vi skal anbringe den formodede kraftvirkning. Der må have rejst sig en voldsom modstand mod, at den pågældende sjælelige proces trængte frem til bevidstheden; den blev derfor ved med at være ubevidst. Som ubevidst dannelse havde den styrke til at danne et symptom. De samme hindringer, som dengang gjorde sig gældende, opponerer under den analytiske behandling på ny imod at det ubevidste søges overført til det bevidste. Dette mærker vi da som modstand. Den patogene proces, der vises os gennem modstanden, kalder vi for *fortrængning*.

Vi må nu danne os mere bestemte forestillinger om denne fortrængningsproces. Den er forudsætning for symptomdannelsen, men den er også noget, som vi ikke kender noget sidestykke til. Hvis vi som forbillede tager en impuls, en sjælelig proces, der bestræber sig for at omsætte sig til handling, ved vi, at den kan blive genstand for en afvisning, som vi kalder »forkastelse« eller »fordømmelse«. Derved berøves den den energi, den råder over, den bliver magtesløs, men den kan blive ved med at bestå som erindring. Hele den proces, ved hvilken afgørelsen om den træffes, sker med jeg'ets vidende. Helt anderledes går det til, når vi tænker os, at den samme impuls ville blive underkastet fortrængningen. Den ville da beholde sin energi, og der ville ikke blive nogen erindring tilbage om den, ligesom fortrængningsprocessen ville foregå ubemærket af jeg'et. Vi kommer altså ikke fortrængningens væsen nærmere ved denne sammenligning.

Jeg vil forklare Dem, hvilke teoretiske forestillinger der er de eneste, som har vist sig anvendelige til at give fortrængningsbegrebet et mere bestemt indhold. Det er først og fremmest nødvendigt, at vi med henblik herpå går videre fra ordet »ubevidst«s rent deskriptive betydning til dets systematiske betydning, d.v.s. at vi beslutter os til at sige, at en psykisk proces' »bevidsthed« eller »ubevidsthed« kun er en af dens egenskaber og ikke nødvendigvis en utvetydig egenskab. Hvis en psykisk proces er forblevet ubevidst, er den omstændighed, at den er blevet holdt borte fra bevidstheden, måske kun et udslag af den skæbne, den har været ude for, ikke selve denne skæbne. For at få et mere konkret billede af denne skæbne kan vi antage, at enhver sjælelig proces – der er dog en undtagelse, jeg senere skal nævne – først eksisterer i et ubevidst stadium eller fase og senere fra denne går over i den bevidste fase, omtrent som et fotografisk billede først er et negativt og derefter ved kopieringsprocessen bliver til et virkeligt billede. Nu bliver jo ikke nødvendigvis ethvert negativ til et positiv, og lige så lidt er det nødvendigt, at enhver ubevidst sjælelig proces forvandler sig til en bevidst. Vi kan bedst udtrykke det sådan, at den enkelte proces først tilhører det ubevidstes psykiske system, hvorfra den under visse omstændigheder kan træde over i det bevidstes system.

Den groveste forestilling om disse systemer er den for os mest bekvemme, nemlig den rumlige. Vi sammenligner da det ubevidstes system med et stort forværelse, i hvilket de sjælelige rørelser tumler sig som enkeltvæsener. Op til dette forværelse støder et andet og mindre værelse, en art salon, i hvilken også bevidstheden opholder sig. Men på tærskelen mellem de to værelser

hersker en vogter, der mønstrer og censurerer de enkelte sjælerørelser og ikke lukker dem ind i salonen, hvis de vækker hans mishag. Man vil straks indse, at det ikke gør nogen forskel, om vogteren allerede afviser den enkelte rørelse ved tærskelen, eller om han viser den tilbage, efter at den er trådt ind i salonen. Det drejer sig herved kun om, hvor vagtsom han er, og om han er hurtig nok til at erkende rørelserne. Når vi holder fast ved dette billede, får vi mulighed for en yderligere udvidelse af vor terminologi. Rørelserne hos de ubevidste i forværelset er skjult for bevidsthedens blik, da denne jo befinder sig i det andet værelse; i første omgang må de nødvendigvis forblive skjult. Når de er trængt frem til tærskelen og er blevet vist tilbage af vogteren, er de ikke længere i stand til at blive bevidste; vi kalder dem da *fortrængte*. Men heller ikke de rørelser, som vogteren har ladet slippe over tærskelen, behøver nødvendigvis at være blevet bevidste; de kan kun blive det, hvis det lykkes dem at henlede bevidsthedens opmærksomhed på sig. Vi kalder derfor med god grund dette andet værelse for det *førbevidstes* system. Dette, at noget bliver bevidst, beholder derved sin rent deskriptive betydning. Fortrængningen består for en enkelt impuls eller rørelse i, at vogteren ikke giver den adgang fra det ubevidstes system til det førbevidstes. Den er den samme vogter, vi lærer at kende som modstand, når vi ved den analytiske behandling søger at ophæve fortrængningen.

Nu ved jeg, at De vil sige, at disse forestillinger er lige så grove som fantasifulde, og at de slet ikke er tilladelige i en videnskabelig fremstilling. Jeg ved, at de er grove, ja, vi ved også, at de er urigtige, og hvis vi ikke tager meget fejl, så har vi allerede en bedre erstatning parat for dem. Jeg ved ikke, om de derefter vil forekomme Dem helt så fantasifulde. Foreløbig er det hjælpeforestillinger af samme slags som *Ampères* lille mand, der svømmer i det elektriske kredsløb – og bør ikke foragtes, så længe de er nyttige for forståelsen af vore iagttagelser. Jeg kan forsikre Dem, at disse grove antagelser om de to værelser, vogteren på tærskelen mellem dem og bevidstheden som tilskuer i enden af det andet værelse på meget væsentlige punkter nærmer sig sagens rette sammenhæng. Jeg vil også meget gerne høre Dem indrømme, at vore betegnelser: *ubevidst*, *førbevidst* og *bevidst* præjudicerer langt mindre og er lettere at motivere end visse andre, der er bragt i forslag eller kommet i brug, som f. eks. *underbevidst*, *bibevidst*, *mellembekvidst* og lign.

Jeg vil derfor finde det mere på sin plads, hvis De minder mig om, at en sådan indretning af det sjælelige apparat, som jeg her

har benyttet til at forklare de neurotiske symptomer, bør være almenkyldig og derfor også give oplysning om sjælelivets normale funktion. Deri har De naturligvis ret. Vi kan ikke her forfølge denne slutning videre, men vor interesse for symptomdannelsens psykologi vil nødvendigvis øges stærkt, hvis der er udsigt til, at vi ved studiet af patologiske forhold kan få oplysninger om den normale sjælelige funktion, der er så godt tilsløret.

Erkender De i øvrigt ikke, hvad vore betragtninger om de to systemer, deres indbyrdes forhold og forholdet til bevidstheden, bygger på? Vogteren mellem det ubevidste og det førbevidste er jo ikke andet end den *censur*, som vi så, at den manifesterede drøms udformning er underkastet. De dagsrester, som vi erkendte som det, der fremkalder drømmen, var førbevidst materiale, der i nattens løb, i søvntilstanden, havde været udsat for indflydelse fra ubevidste og fortrængte ønsker og impulser og sammen med dem – takket være deres energi – havde kunnet danne den latente drøm. Under det ubevidste systems herredømme var dette materiale blevet bearbejdet – i form af fortrængning og forskydning – på en måde, der er ukendt eller kun undtagelsesvis tilladelig i det normale sjæleliv, d.v.s. i det førbevidste system. Det var denne forskel i funktionsmåde, der adskiller de to systemer. Et fænomens forhold til bevidstheden (som det førbevidste hører sammen med) anvendte vi til bestemmelse af, om det tilhørte det ene eller det andet af de to systemer – nemlig det ubevidste eller det førbevidste. Men drømmen er jo ikke noget patologisk fænomen; den kan optræde i søvnen hos alle sunde mennesker. Den teori om det sjælelige apparats struktur, der både giver os forståelsen af drømmens og de neurotiske symptomers opståen, har et uafviseligt krav på også at blive taget i betragtning med hensyn til studiet af det normale sjæleliv.

Dette er, hvad vi foreløbig vil sige om fortrængningen. Den er imidlertid kun forudsætningen for symptomdannelsen. Vi ved, at symptomet er en erstatning for noget, der blev forhindret ved fortrængningen. Men der er endnu lang vej fra fortrængningen til forståelse af denne erstatningsdannelse. På den anden side af problemet rejser der sig i tilslutning til konstateringen af fortrængningen følgende spørgsmål: Hvilken art af sjælelige rørelser er underkastet fortrængningen, af hvilke kræfter gennemtvinges den, og ud fra hvilke motiver? Herom har vi endnu kun én kilde til viden. Ved undersøgelsen af modstanden hørte vi, at den udgår fra kræfter i jeg'et, både fra bekendte og latente karakteristika. Det er altså også dem, der har sørget for fortræng-

ningen, eller i hvert fald har medvirket ved den. Derudover ved vi foreløbig intet.

Men nu hjælpes vi i så henseende videre af den anden erfaring, som jeg har bebudet. Ud fra analysen kan vi angive, hvad de neurotiske symptomers hensigt er. Heller ikke dette er nyt for Dem. Jeg har allerede vist Dem det ved to tilfælde af neuroser. Men hvad betyder to tilfælde? De har ret til at kræve, at det bliver vist Dem to hundrede gange, ja, utallige gange. Det kan jeg blot ikke gøre. Her må enten ens egen erfaring træde til, eller også må man tro – en tro, der i øvrigt kan støtte sig på overensstemmende udsagn fra alle psykoanalytikere.

De husker, at analysen i de to tilfælde, hvis symptomer vi underkastede en indgående undersøgelse, indviede os i disse patienters intimeste forhold, nemlig deres seksualliv. I det første tilfælde erkendte vi desuden særlig tydeligt det undersøgte symptoms hensigt eller tendens; måske var denne i det andet tilfælde i nogen grad tilsløret af et moment, der senere skal nævnes. Nuvel, det samme, som vi har set i disse to eksempler, ville vi få at se ved alle andre tilfælde, som vi underkaster analyse. Hver gang ville vi ved analysen blive ført ind i patientens seksuelle oplevelser og ønsker, og hver gang måtte vi konstatere, at deres symptomer tjener den samme hensigt. Vi ser, at denne hensigt er tilfredsstillelsen af seksuelle ønsker; symptomerne tjener patientens seksuelle tilfredsstillelse – er en erstatning for den tilfredsstillelse, som de savner i det virkelige liv.

Tænk nu på den først omtalte patients tvangshandling. Kvinden savner sin intensivt elskede mand, som hun ikke kan dele livet med på grund af hans mangler og svagheder. Hun må forblive ham tro, hun kan ikke sætte nogen anden i hans sted. Hendes tvangssymptom giver hende det, hun længes efter, løfter manden op, afhjælper hans svagheder, først og fremmest hans impotens. Dette symptom er i grunden en ønskeopfyldelse, ganske ligesom en drøm, og tilmed, hvad drømmen ikke altid er, en erotisk ønskeopfyldelse. Hos den anden patient kunne man i det mindste slutte, at ceremoniellet skulle hindre forældrenes samleje, eller at dette resulterede i et nyt barn. De har vel også fundet ud af, at det i grunden tilstræber at sætte hende selv i moderens sted. Det drejer sig altså også her om ophævelse af forstyrrelser i seksualtilfredsstillelsen og om opfyldelse af personens egne seksuelle ønsker. Vi vil snart komme til den antydede komplikation.

Mine tilhørere! Jeg vil gerne forebygge, at jeg senere skal blive nødt til at foretage indskrænkninger i disse påstandes almengyl-

dighed, og jeg gør Dem derfor opmærksom på, at alt, hvad jeg her siger om fortrængning, symptomdannelse og symptombetydning, er konstateret på tre former for neuroser, nemlig angst-hysterien, konversionshysterien og tvangsneurosen, og at det i første omgang også kun gælder for disse former. Disse tre affektio-ner, som vi plejer at sammenfatte til én gruppe under navnet »overføringsneuroser«, udgør også det område, på hvilket den psykoanalytiske terapi kan virke. De andre neuroser er studeret langt mindre indgående af psykoanalysen; hos en vis gruppe af disse ligger grunden til dette forhold sikkert i umuligheden af terapeutisk påvirkning. Glem heller ikke, at psykoanalysen endnu er en meget ung videnskab, at den kræver megen møje og tid til forberedelse, og at den indtil for ikke længe siden hvilede på en enkelt mands skuldre. Dog er vi alle steder i færd med at trænge ind i forståelsen af disse andre affektio-ner, som ikke er overføringsneuroser. Jeg håber på at kunne vise Dem, hvilken udvidelse vore teorier og resultater beriges med ved tilpasningen til dette nye materiale, og at kunne vise Dem, at disse videre studier ikke har ført til modsigelser, men til skabelse af højere enheder. Når altså alt det, der siges her, gælder for de tre overføringsneuroser, så lad mig først understrege symptomernes betydning ved en ny oplysning. En sammenlignende undersøgelse af anledningerne til sygdommen fører nemlig til et resultat, der kan sammenfattes i den formel, at disse personer er blevet syge på grund af den frustration, de på en eller anden måde må lide, når virkeligheden forholder dem tilfredsstillelsen af deres seksuelle ønsker. – De vil se, hvor fortræffeligt disse to resultater stemmer med hinanden. Først nu kan symptomerne virkelig forstås som en surrogat-tilfredsstillelse for den, patienten savner i sit liv.

Ganske vist er det endnu muligt at komme med alskens indvendinger mod påstanden om, at de neurotiske symptomer er former for seksuel surrogat-tilfredsstillelse. Jeg vil i dag omtale to af disse indvendinger. Hvis De selv har undersøgt et større antal neurotikere analytisk, vil De måske hovedrystende sige til mig: »Dette gælder jo slet ikke ved en hel række tilfælde. Symptomerne synes snarere at rumme den modsatte hensigt, nemlig at udelukke eller ophæve seksualtilfredsstillelsen«. Jeg vil ikke bestride rigtigheden af Deres tydning. Den psykoanalytiske sammenhæng plejer gerne at være noget mere kompliceret, end vi bryder os om. Hvis den var så enkel, havde man måske slet ikke behøvet psykoanalysen til at bringe den for dagen. Nogle af trækene ved vor anden patients ceremoniel viser virkelig denne asketiske karakter, der er fjendtlig mod seksualtilfredsstil-

lelsen, f. eks. når hun fjerner urene, hvilket har den magiske betydning, at det skal forhindre natlige erektioner, og når hun vil forhindre, at urtepotter falder ned og går itu, hvilket svarer til en beskyttelse af hendes jomfruelighed. Ved andre tilfælde af seneceremoniel, som jeg har analyseret, var denne negative karakter langt mere udtalt; ceremoniellet kunne her helt igennem bestå af forsvarsforanstaltninger mod seksuelle erindringer og fristelser. Imidlertid har vi i psykoanalysen ofte oplevet, at modsætninger ikke betyder nogen modsigelse. Vi kunne udvide vor påstand derhen, at symptomerne enten tilsigter en seksuel tilfredsstillelse eller et forsvar mod denne; ved hysterien er det i alt væsentligt den positive, ønskeopfyldende karakter, der dominerer, medens den negative, asketiske karakter tilsvarende dominerer ved tvangsneurosen. Når symptomerne både kan tjene seksualtilfredsstillelsen og dens modsætning, så har denne dobbeltsidighed eller polaritet en udmærket begrundelse i en del af deres mekanisme, som vi endnu ikke har haft lejlighed til at omtale. Symptomerne er nemlig, som De vil få at høre, kompromis'er, der er fremgået af interferens mellem to modsatrettede tendenser, og derved repræsenterer de lige så vel det fortrængte som det fortrængende, der har medvirket ved deres opståen. Repræsentationen kan falde ud mere til gunst for den ene end den anden side; det er kun sjældent, at en af dem mangler. Ved hysterien opnås som regel, at begge hensigter mødes i samme symptom. Ved tvangsneurosen falder de to dele tit fra hinanden; symptomet bliver da tosidet og består af to aktioner, den ene efter den anden, som ophæver hinanden.

Vi vil ikke så let få bugt med en anden indvendning. Når De overskuer en større række af symptomtydninger, vil De sandsynligvis først mene, at den seksuelle surrogattilfredsstillelses begreb her er udvidet til dets yderste grænser. De vil ikke undlade at fremhæve, at disse symptomer ikke frembyder noget reelt i henseende til tilfredsstillelse, og at de tit indskrænker sig til aktivering af en sansning eller fremstilling af en fantasi fra et seksuelt kompleks. Endvidere vil De sige, at den påståede seksualtilfredsstillelse hyppigt udviser en barnagtig og uværdig karakter og f. eks. nærmer sig til en masturbatorisk akt eller de smudsige uvaner, man allerede forbyder børnene og værner dem af med. Og endelig vil De også give udtryk for Deres forbavselse over, at man vil udgive *det* for seksualtilfredsstillelse, der måske burde betegnes som tilfredsstillelse af grusomme eller hæslige, endda, som De vil sige, unaturlige lyster. Om dette punkt, mine tilhørere, vil vi ikke nå til enighed, før vi har underkastet det

menneskelige seksualliv en grundig undersøgelse og derved har konstateret, hvad man har ret til at betegne som seksuelt.

20. FORELÆSNING

Det menneskelige seksualliv

Mine damer og herrer! Man skulle jo tro, at der ikke var tvivl om, hvad man forstår ved »det seksuelle«. Først og fremmest er det seksuelle jo det uanstændige – det, man ikke må tale om. Man har fortalt mig, at en berømt psykiaters elever engang søgte at overbevise deres lærer om, at hysterikernes symptomer så ofte fremstiller seksuelle foreteelser. I denne hensigt førte de ham hen til en hysterisk kvinde, som var sengeliggende, og hvis anfald umiskendeligt efterlignede processen ved en fødsel. Han sagde imidlertid afvisende: »Der er intet seksuelt ved en fødsel.« Og det er jo rigtigt nok – en fødsel behøver ikke altid at være noget uanstændigt!

Jeg ser, at De tager mig ilde op, at jeg spørger med så alvorlig ting. Men det er nu ikke så spøgefuldt, som det ser ud til. Alvorligt talt: Det er ikke let at angive, hvad der omfattes af begrebet »seksuelt«. »Alt, hvad der hænger sammen med forskellen mellem de to køn« ville måske være det eneste rammende, men det vil De finde for farveløst og ubestemt. Hvis De sætter kønsaktens faktum i centrum, vil De måske sige, at alt det er seksuelt, der i lysttilfredsstillelse hensigt beskæftiger sig med legemet, specielt det andet køns kønsdele, og i sidste instans sigter på genitalernes forening og dermed kønsaktens udførelse. Men da er De skam ikke langt fra påstanden om, at det seksuelle er det samme som det uanstændige, og at fødslen ikke hører til det seksuelle. Men gør De forplantningsfunktionen til seksualitetens kerne, risikerer De at udelukke en mængde ting, der ikke sigter mod forplantningen og alligevel er sikkert seksuelle som f.eks. masturbationen og endog kysset. Men vi er jo allerede indstillet på, at definitionsforsøg altid fører til vanskeligheder: lad os give afkald på at gøre det bedre netop i dette tilfælde. Vi kan ane, at der i udviklingen af begrebet »det seksuelle« er foregået noget, der, for at bruge et godt udtryk af *H. Silberer*, resulterede i en »tilsløringsfejl«. I det store og hele ved vi jo nogenlunde, hvad folk forstår ved »det seksuelle«.

For alle praktiske behov i livet vil det nok være tilstrækkeligt at definere det seksuelle som noget, der består af modsætningen

mellem kønnene, af opnåelse af lystfølelse, forplantningsfunktionen og har karakter af noget uanstændigt, som bør hemmeligholdes. Men dette er ikke tilstrækkeligt i videnskaben, for vi har ved omhyggelige undersøgelser, der kun er muliggjort ved offervillig selvovervindelse, fået kendskab til grupper af individer, hvis »seksualliv« på den mest påfaldende måde afviger fra det vante gennemsnitsbillede. Nogle af disse »perverse« har endog slettet kønsforskellen af deres program. Kun personer af samme køn kan vække deres seksuelle ønsker; medlemmer af det andet køn, specielt da dettes kønsorganer, er for disse personer slet ikke noget erotisk objekt og i ekstreme tilfælde endog genstand for afsky. De har dermed naturligvis givet afkald på enhver deltagelse i forplantningen. Vi kalder sådanne personer for homo-seksuelle eller inverte. Det drejer sig om mænd og kvinder, der tit – men langt fra altid – er overmåde dannede, højt udviklet både i intellektuel og etisk henseende, og kun behæftet med denne ene, skæbnesvangre afvigelse. Gennem deres videnskabelige ordføreres mund betegner de sig som en særlig varietet af menneskeslægten, et »tredje køn«, der står ligeberettiget ved siden af de to andre. Vi vil måske få lejlighed til at prøve deres påstande kritisk. Naturligvis er de ikke, som de også gerne vil påstå, en »elite« af menneskeheden, men omfatter mindst lige så mange mindreværdige og unyttige individer som de i seksuel henseende anderledes indrettede.

Disse perverse foretager i det mindste nogenlunde det samme med deres seksualobjekt som de normale med deres. Men nu følger der en lang række abnorme personer, hvis seksuelle aktivitet fjerner sig stedse længere fra det, der forekommer et fornuftigt menneske attråværdigt. I deres mangfoldighed og besynderlighed kan de kun sammenlignes med de groteske vanskabninger, som *Breughel* har malet som den hellige Antonius' fristelser, eller de guder og gudsdyrkere fra svunden tid, som *Flaubert* i lang procession lader drage forbi den hellige asket. Deres vrimmel kræver en slags ordning, hvis den ikke skal forvirre vore sanser. Vi sondrer mellem perversioner, hvor seksualobjektet har forandret sig, sådan som f. eks. hos de homoseksuelle, og sådanne, hvor i første række seksualmålet er blevet forandret. Til den første gruppe hører de, der har givet afkald på foreningen af de to genitalier og hvor kønsorganet for den ene partners vedkommende under kønsakten erstattes med en anden del eller egn af legemet; de lader sig herunder ikke standse af det pågældende organs uhensigtsmæssighed eller af væmmelse. (Mund eller anus i stedet for vagina). Derefter følger andre, der nok fastholder geni-

italia, men ikke på grund af disses seksuelle funktioner. Genitalia associeres med andre organers funktioner på grund af anatomisk beliggenhed. Vi ser ved disse tilfælde, at ekskretionsfunktionerne, der under barnets opdragelse blev behæftet med at være uanstændige, forbliver i stand til at tilrive sig den fulde seksuelle interesse. Derefter kommer de andre perversioner, der helt har opgivet kønsorganerne som objekt og i stedet opløfter en anden legemsdel til det attråede objekt: kvindens bryster, foden, fletningen. For en gruppe af seksuelle afvigere er det ikke engang en del af legemet, der har betydning, hvorimod et klædningsstykke opfylder alle ønsker – en sko, et stykke undertøj o.s.v. Disse personer betegnes som fetichister. Yderligere kan nævnes personer, der ganske vist drages mod hele objektet, men stiller ganske bestemte, besynderlige eller hæslige krav til dette – endog stundom dette, at det skal være blevet til et værgeløst lig, og som under forbryderisk tvang gør objektet til lig for nydelsens skyld. Men nok om rædslerne på dette område!

Den anden skare anføres af de perverse, der for de seksuelle ønsker har sat sig et *mål*, som normalt kun er en indledende og forberedende handling, således at tilstræbe beskuelse og beføling af den anden person eller betragtning af denne under intime gøremål, eller at blotte sådanne egne legemsdele, som burde forblive skjult, i en dunkel forventning om at blive lønnet med en tilsvarende modydelse. Derefter følger de gådefulde sadister, hvis kærlige stræben ikke kender noget andet mål end at tilføje objektet smerter og pinsler, lige fra antydninger af ydmygelse og til alvorlig legemlig overlast, og som en slags udligning herfor også deres modstykker, masochisterne, hvis eneste lyst det er at lide alle ydmygelser og pinsler fra deres elskede objekt, såvel i symbolsk som i real form. Hos atter andre forenes og blandes flere sådanne abnorme betingelser, og endelig må vi erfare, at hver af disse grupper findes i dobbelt udgave, nemlig at der foruden dem, der søger deres seksualtilfredsstillelse i realiteten, også er andre, der nøjes med at forestille sig en sådan tilfredsstillelse – altså overhovedet ikke behøver noget virkeligt objekt, men erstatter dette ved fantasiens hjælp.

Der kan ikke være ringeste tvivl om, at disse menneskers seksuelle aktivitet virkelig består i de omtalte besynderligheder og hæslige foreteelser. Ikke blot oplever de selv forholdet som en fuldgyldig erstatning, vi må også erkende, at det spiller samme rolle i deres liv som den normale seksualtilfredsstillelse i vort. De bringer de samme, ofte urimeligt store ofre for at opnå den, og

man kan både i grove træk og i de finere enkeltheder se, hvor disse abnormiteter grænser til det normale, og hvor de fjerner sig fra dette. Det vil heller ikke undgå Deres opmærksomhed, at De her genfinder den karakter af noget »uanstændigt«, der knytter sig til den seksuelle aktivitet blot er det oftest forstærket til skændighed.

Nuvel, mine damer og herrer, hvordan skal vi nu stille os til disse usædvanlige former for seksuel tilfredsstillelse? Med forargelse, ytring af personlig modvilje og forsikringen om, at vi ikke deler den slags tilbøjeligheder, udretter man ifølge sagens natur intet. Det er jo ikke det, man spørger os om. Til syvende og sidst drejer det sig jo om et fænomenområde som alle andre. En omsvøbsforklaring som denne: at det jo kun drejer sig om rariteter og kuriositeter, vil ligeledes let kunne afvises. Det drejer sig tværtimod om ret hyppige, vidt udbredte fænomener. Men hvis man ville sige til os, at vi ikke behøver at lade vore anskuelser vedrørende seksuallivet påvirke af dem, fordi de udelukkende er forvildelser og afspøringer af kønsdriften, så ville et alvorligt svar være på sin plads. Hvis vi ikke forstår disse sygelige udslag af seksualiteten og ikke kan bringe dem i relation til det normale seksualliv, så forstår vi ganske simpelt heller ikke dette sidste. Kort sagt: det er en uafviselig opgave for os at give en fuldstændig teoretisk forklaring på, hvorfor de omtalte perversioner eksisterer, og på deres sammenhæng med den såkaldte normale seksualitet.

Vi vil herved blive hjulpet af en ny erkendelse og to nye erfaringer. Den nye erkendelse skylder vi *Iwan Bloch*; den korrigerer opfattelsen af alle disse perversioner som »degenerations-tegn« ved at påvise, at sådanne afvigelser fra seksuallivets og sådanne udslag i forholdet til seksualobjektet er forekommet lige fra de tidligste tider, både hos de mest primitive og de højest civiliserede folk, og at de af og til har opnået at blive tolereret, ja, endog at skaffe sig almindelig anerkendelse. De to omtalte erfaringer er gjort ved den psykoanalytiske undersøgelse af neurotikerne; de vil nødvendigvis på afgørende måde påvirke vore anskuelser vedrørende de seksuelle perversioner.

Vi har sagt, at de neurotiske symptomer er former for seksuel surrogatfredsstillelse, og jeg har antydnet for Dem, at bekræftelsen på denne påstand vil ske gennem analysen af symptomerne – vel at mærke under mange vanskeligheder. Sætningen er nemlig først berettiget, når vi til »seksuel tilfredsstillelse« henregner tilfredsstillelse af de såkaldte perverse seksuelle behov, idet en sådan tydning af symptomerne med overraskende hyppighed vil trænge

sig på. De homoseksuelles eller invertes påstand om at være en elite af menneskeheden falder straks sammen, når vi erfarer, at det uvægerlig lykkes at påvise homoseksuelle tilbøjeligheder eller impulser hos hver eneste neurotiker, og at et betydeligt antal symptomer giver udtryk for denne latente inversion. De, der kalder sig for homoseksuelle er kun de bevidst og manifest invertede, hvis antal er forsvindende i sammenligning med tallet på latent homoseksuelle. Vi er imidlertid nødsaget til at betragte objektvalget inden for en persons eget køn som en regelmæssig afart af kærlighedslivet, og vi lærer i stedse højere grad at tilkende den en særlig stor betydning. Ganske vist er forskellene mellem den manifesterede homoseksualitet og den normale adfærd ikke ophævet derved; disse forskelles praktiske betydning bliver ved med at bestå, men deres teoretiske værdi bliver i høj grad forringet. Om en bestemt lidelse, som vi ikke længere kan henregne til overføringsneuroserne, nemlig paranoia, antager vi endog, at den under bestemte lovmæssigheder fremgår af forsøget på at afværge alt for stærke homoseksuelle tilbøjeligheder. Måske husker De endnu, at den ene af vore kvindelige patienter under sin tvangshandling »spillede« en mand, nemlig sin egen, forladte ægtemand; en sådan produktion af symptomer i en mands skikkelse er meget almindelig hos neurotiske kvinder. Om end dette ikke selv kan regnes med til homoseksualiteten, har det dog meget at gøre med dennes forudsætninger.

Som De sandsynligvis ved, kan den hysteriske neurose frembyde symptomer i alle organsystemer og derved forstyrre alle funktioner. Analysen viser, at der herved kommer udslag af alle de såkaldte perverse tilbøjeligheder, der vil erstatte kønsorganet med andre organer. Disse organer bærer sig herved ad som surrogatorganer for kønsdelene; netop gennem hysteriens symptomatologi er vi nået til den opfattelse, at legemets organer foruden deres funktionelle rolle også har en seksuel eller erogen betydning, og at de forstyrres i opfyldelsen af den funktionelle rolle, hvis den seksuelle lægger alt for meget beslag på dem. Utallige sansninger og innervationer, der møder os som symptomer på hysterien – i organer, der tilsyneladende intet har at gøre med seksualiteten – afslører på denne måde deres natur for os som opfyldelse af perverse seksualtilbøjeligheder, ved hvilke andre organer har tilrevet sig kønsorganernes betydning. Vi ser da også, på hvilken omfattende måde netop de til næringsoptagelse og udskillelse efter fordøjelsen beregnede organer kan blive til bærere af seksualophidselsen. Det er altså det samme, som perversionerne har vist os – blot kunne man ved disse uden besvær og ganske

umiskendeligt se forholdet, medens vi ved hysterien først må gøre omvejen over symptomtydningen og derefter ikke må tilskrive individernes bevidsthed de pågældende perverse seksualtilbøjeligheder, men må henregne disse til individernes ubevidste.

Af de mange symptom-billeder, under hvilke tvangsneurosen optræder, viser de vigtigste sig at være fremkaldt ved et tryk fra overmåde stærke sadistiske tilbøjeligheder, altså seksualtilbøjeligheder med perverst mål, og disse symptomer tjener, sådan som det svarer til en tvangsneuroses struktur, fortrinsvis forsvaret mod disse ønsker eller de handlinger, der ellers forekommer udtrykker kampen mellem tilfredsstillelse og forsvar; men heller ikke selve tilfredsstillelsen kommer til kort herved; ad omveje er den i stand til at hævde sig i den syges adfærd og vender sig med forkærlighed mod dennes-egen person, gør ham til selvpiner. Andre neuroseformer, der udmærker sig ved stærk hang til grublen, udtrykker en overdreven seksualisering af handlinger, som ellers forekommer som forberedelser på vejen til normal seksualtilfredsstillelse, nemlig ønsker om at ville se, berøre og udforske. Berøringsangstens og vasketvangens store betydning finder deres forklaring herved. Af tvangshandlingerne viser et overmåde stort antal sig at være skjulte genstande og modifikationer af masturbationen, der som bekendt er den eneste ensartede handling, som ledsager de mest forskelligartede former for seksualfantasierne.

Det ville ikke koste mig meget besvær at vise Dem relationen mellem perversion og neurose endnu langt tydeligere, men jeg tror, at det hidtil sagte er tilstrækkeligt for vort formål. Vi må imidlertid protestere imod enhver beskyldning for, at vi med disse oplysninger om symptomtydningen overvurderer hyppigheden og intensiteten af menneskenes perverse tilbøjeligheder. De, mine tilhørere, har hørt at man kan pådrage sig neurotiske lidelser, når den normale seksualtilfredsstillelse svigter. Ved dette reale afkald kaster behovet sig ud på de abnorme veje til kønslig ophidselse. Senere vil De kunne indse, hvordan dette går til. I hvert fald forstår De, at en sådan »afsporet« opstemning må få de perverse tilbøjeligheder til at træde stærkere frem, end det ville have været tilfældet, hvis ingen real hindring havde stillet sig i vejen for den normale seksualtilfredsstillelse. En lignende indflydelse må i øvrigt også anerkendes ved de manifesterede perversioner. De provokeres eller aktiveres i mange tilfælde derved, at der beredes alt for store vanskeligheder for en normal tilfredsstillelse af seksualdriften – enten på grund af forbigående omstændigheder eller varige sociale tilstande. I andre tilfælde er perversionstilhøjelighederne dog helt uafhængige af sådanne betingelser.

Perversionerne er da så at sige den normale form for seksualliv hos det pågældende individ.

Måske har De i øjeblikket det indtryk, at vi snarere har forplumret end klarlagt forholdet mellem normal og pervers seksualitet. Men hold fast ved følgende betragtning: Hvis det er rigtigt, at faktisk vanskeliggørelse eller savnet af en normal seksualtilfredsstillelse bringer perverse tilbøjeligheder til udtryk hos personer, der ellers ikke har vist sådanne, så må der hos disse personer antages at være et eller andet, der kommer perversionerne i møde, eller, anderledes udtrykt, disse må være til stede i latent form hos dem. På denne måde kommer vi imidlertid til den anden nyhed, jeg har bebudet. Den psykoanalytiske forskning er nemlig blevet nødsaget til også at interessere sig for barnets seksualliv, hvilket skyldes, at erindringer og indfald ved analysen af symptomerne regelmæssigt fører tilbage til de tidlige barndomsår. Det, som vi herved har opdaget, er derefter punkt for punkt blevet bekræftet ved direkte iagttagelser af børn. Og det har da vist sig, at alle perversionstilhøjeligheder har deres rod i barndommen, at børnene har alle anlæg til dem og udøver dem i en til deres umodenhed svarende udstrækning, og kort sagt, at den perverse seksualitet ikke er andet end en infantil seksualitet, der er forstørret og adskilt i sine enkelte dele.

Nu vil De nok se perversionerne i et andet lys og ikke længere nægte deres sammenhæng med det menneskelige seksualliv. Men hvilke overraskelser og hvilke pinlige og groteske konstateringer knytter der sig ikke hertil! De vil sikkert være tilbøjelige til i første omgang at bestride alt: det faktum, at børnene har noget, man har lov til at betegne som seksualliv, rigtigheden af vore iagttagelser, og konstateringen af i børnenes adfærd at finde et slægtskab med det, der senere fordømmes som perversion. Til lad mig derfor først at opklare motiverne til Deres protest og derefter summen af vore iagttagelser. At børnene ikke skulle have noget seksualliv – seksuelle ophidselsestilstande, seksuelle behov og en art seksuel tilfredsstillelse – men pludselig skulle få det mellem 12 og 14 år, ville, rent bortset fra alle iagttagelser, være biologisk set lige så usandsynligt, ja, utænkeligt, som at de ikke fødtes med kønsorganer, og at sådanne først voksede frem omkring puberteten. Det, der vågner hos dem på dette tidspunkt, er *forplantnings*funktionen, der betjener sig af et allerede eksisterende legemligt og sjæleligt materiale. De, mine tilhørere, begår den fejl, at De forveksler seksualitet og forplantning, og derved spærres vejen til forståelsen af seksualiteten, perversionerne og neuroserne. Men denne fejltagelse er tendentiøs. Den har mærk-

værdigvis sin kilde deri, at De selv har været børn og som børn har ligget under for opdragelsens indflydelse. Samfundet må nemlig betragte det som en af sine vigtigste opdragelsesopgaver at tæmme seksualdriften, når den bryder frem som forplantningstrang, at indskrænke den og underkaste den under en individuel vilje, der er identisk med samfundets krav. Samfundet har også interesse i at udskyde dens fulde udvikling, indtil barnet har nået et vist trin af intellektuel modenhed, thi med seksualdriftens fulde gennembrud er også muligheden for opdragelse praktisk taget ophørt. Ellers ville driften bryde ud over alle dæmninger og bortskylle det værk, kulturen møjsommeligt har opbygget. At tæmme denne drift er ikke nogen let opgave; den lykkes snart for lidt, snart kun alt for godt. Det menneskelige samfunds motiv er i sidste instans økonomisk; da samfundet ikke har levnedsmidler nok til at ernære sine medlemmer uden disses arbejde, må det indskrænke antallet af medlemmer og lede disses energi bort fra seksualaktiviteten og hen på arbejdet – altså den evige livsnød fra tidernes morgen og til vore dage.

Erfaringen må vel have vist opdragerne, at det kun er muligt at forme den nye slægts seksualvilje, hvis man begynder meget tidligt med påvirkningerne – ikke afventer pubertetens storm, men griber ind i børnenes seksualliv, som jo forbereder denne storm. I denne hensigt forbyder man næsten alle infantile former for seksualaktivitet hos barnet og søger at gøre dem modbydelige for dette; man sætter sig det ideale mål at forme barnets liv aseksuelt og er i tidens løb nået så vidt, at man virkelig betragter det som aseksuelt, hvilket videnskaben derefter proklamerer som sin lære. For ikke at komme i konflikt med sin tro og sine hensigter overser man da barnets seksualaktivitet, hvilket ikke er nogen ringe præstation, eller lader sig i videnskaben nøje med at opfatte denne aktivitet som noget andet. Barnet anses for at være rent, uskyldigt, og den, der beskriver det anderledes, har man lov til at betegne som en ryggesløs slyngel, der krænker menneskeheds fineste, hellige følelser.

Børnene er de eneste, der ikke deltager i disse konventioner, men gør i al naivitet deres animalske rettigheder gældende og beviser atter og atter, at de først skal tilbagelægge vejen til renheden. Det er besynderligt, at de, der benægter den barnlige seksualitet, ikke derfor slapper af i deres opdragelsesiver, men netop på det strengeste forfølger udslagene af det benægtede som »barnlige unoder«. Af stor teoretisk interesse er det også, at den livsperiode, der skarpest modsiger fordommen om en aseksuel barndom, nemlig årene indtil fem eller seks års alderen, hos

de fleste mennesker tilsløres af en amnesi, som først en analytisk udforskning grundigt sønderriver, men som allerede tidligere blev gennemboret af enkelte drømmedannelser.

Jeg vil nu vise Dem, hvad der tydeligst kan erkendes af barnets seksualliv. Lad mig af praktiske grunde også indføre begrebet *libido*. Med *libido* betegner vi, ganske analogt med sultens begreb, den kraft, med hvilken driften, altså her seksualdriften, ligesom ernæringsdriften ved sulten, giver sig udslag. Andre begreber såsom seksuel ophidselse og tilfredsstillelse, behøver ingen forklaring. At tydningen især beskæftiger sig med spædbarnets seksualaktivitet vil De snart erfare, og De vil sandsynligvis gøre indvendinger derimod. Disse tydninger resulterer af de analytiske undersøgelser ved at følge symptomet tilbage. De første rørelser af seksualiteten viser sig hos spædbarnet i tilslutning til andre livsvigtige funktioner. Dets hovedinteresse retter sig, som De ved, mod næringsoptagelsen; når det mæt sover ind ved brystet, giver det udtryk for en salig tilfredsstillelse, der senere vil gentage sig efter oplevelsen af den seksuelle orgasme. Dette ville dog være for lidet til at tillade en konklusion. Men vi iagttager, at spædbarnet vil gentage næringsoptagelsens aktion uden at kræve ny næring; det drives altså ikke herved af sulten. Vi siger, at det sutter eller patter, og at det herved på ny sover ind med et saligt udtryk, viser os, at denne suttehandling i sig selv har bragt barnet tilfredsstillelse. Som bekendt indretter det spæde barn det snart sådan, at det ikke falder i søvn uden at have suttet. Den seksuelle natur af denne aktivitet er først hævdet af en gammel børnelæge i Budapest, dr. *Lindner*. De, der passer barnet og ikke tilsigter nogen teoretisk stillingtagen, synes at bedømme sutningen på tilsvarende måde. De tvivler ikke om, at den kun tilsigter opnåelse af lystfølelse, henregner den til barnets unoder og tvinger det ved ubehagelige indtryk til at give afkald derpå, hvis det ikke selv vil opgive uvanen. Vi får altså at vide, at det spæde barn udfører handlinger, der ikke tjener noget andet formål end opnåelse af lystfølelse. Vi tror, at det først oplever denne lyst ved næringsoptagelsen, men snart lærer at adskille den fra denne betingelse. Vi kan kun henføre lystfølelsen til egnen om munden og læberne, kalder disse legemsdele *erogene zoner* og betegner den ved sutningen opnåede lystfølelse som *seksuel*. Vi skal nok komme til at diskutere berettigelsen af denne betegnelse.

Hvis spædbarnet kunne udtale sig, ville det sikkert betegne sugningen ved moderbrystet som langt det vigtigste i livet. Deri har det ikke uret, idet det i denne handling på én gang tilfredsstiller begge de store livsbehov. Af psykoanalysen får vi derefter

ikke uden forbavelse at vide, hvor meget af denne handlings psykiske betydning der bevares for hele livet. Sugningen ved moderbrystet bliver udgangspunktet for hele seksuallivet, det uopnåede forbillede for enhver senere seksualtilfredsstillelse – det, til hvilket fantasien i nødens stunder så ofte vender tilbage. Sugningen rummer moderbrystet som seksualdriftens første objekt; jeg kan slet ikke give Dem nogen forestilling om, hvor betydningsfuldt dette første objekt er for ethvert senere objektvalg – hvilke dybtgående virkninger det i sine forvandlinger og surrogater udøver på selv de fjerneste områder af vort sjæleliv. Men i første omgang opgiver spædbarnet det i sutteaktiviteten og erstatter det med en del af sin egen krop. Barnet sutter på tommelfingeren, på sin egen tunge. Med hensyn til opnåelse af lystfølelse gør det sig derved uafhængig af omverdenens samtykke og indtager desuden pirringen af en anden legemszone til forstærkning. De erogene zoner er ikke alle lige lukrative; det er derfor en vigtig oplevelse, når spædbarnet, sådan som Lindner meddeler, under sin søgning på kroppen finder de særligt pirrelige genitalier og derved finder vejen fra sutning til masturbation.

Ved undersøgelsen af sutningen er vi allerede blevet bekendt med to afgørende karaktertræk ved den infantile seksualitet. Den viser sig i tilslutning til tilfredsstillelsen af de store organiske behov, og den har en *autoerotisk* karakter, d.v.s. at den søger og finder sine objekter på barnets egen krop. Det, som tydeligst viste sig ved næringsoptagelsen, gentages delvis ved ekskretionsprocesserne. Vi kan slutte, at spædbarnet opnår lystfølelse ved tømningen af blære og tarm, og at det snart anstrenger sig for at indrette denne handling sådan, at den ved tilsvarende pirringer af de erogene slimhindezoner bringer den størst mulige lystfølelse. Som *Lou Andreas* med fin forståelse har beskrevet, er det på dette punkt, at omverdenen først optræder som en hæmmende og for barnets stræben efter lystfølelse fjendtlig magt og lader dette ane senere ydre og indre kampe. Det må ikke foretage sine udømmelser i det øjeblik, der passer det bedst, men når andre personer bestemmer det. For at få barnet til at give afkald på disse kilder til lystfølelse, erklæres alt, hvad der angår disse funktioner, for uanstændigt og bestemt til hemmeligholdelse. Her skal det for første gang ombytte lystfølelse med social værdighed. Dets forhold til udømmelserne er oprindelig et ganske andet. Det føler ingen væmmelse ved sine ekskrementer, betragter dem som en del af sit legeme, som det ikke gerne vil skilles fra, og anvender dem som en første »gave« for at udmærke personer, som det sætter særlig pris på. Selv efter at opdragelsen har nået

sit mål: at gøre barnet fremmed for disse tilbøjeligheder, vedbliver det med at lægge vægt på disse »gaver«. Sine præstationer på vandladningens område synes det endda at betragte med særlig stolthed.

Jeg ved, at De for længst har villet afbryde mig og råbe: »Det kan være nok med disse uhyrligheder! At afføringen skulle være en kilde til seksuel lystfølelse, som allerede udnyttes af det spæde barn! At ekskrementerne skulle være en værdifuld substans og anus en slags kønsorgan! Det tror vi ikke på, men vi forstår nu, hvorfor børnelæger og pædagoger afviser psykoanalysen og dens resultater.« – Nej, mine herrer! De har kun glemt, at jeg ville fortælle Dem om det infantile seksuallivs kendsgerninger i sammenhæng med kendsgerningerne ved de seksuelle perversioener. Hvorfor skal De ikke vide, at anus hos et stort antal voksne, homoseksuelle som heteroseksuelle, virkelig overtager vaginas rolle i kønsomgangen? Og at der er mange individer, der bevarer vellystfølelsen under afføringen hele deres liv og betegner den som værende ret betydelig? Hvad interessen for defækationsakten og fornøjelsen ved betragtning af en andens defækation angår, så kan De høre det bekræftet af børnene selv, når de er blevet nogle år ældre og kan fortælle derom. Naturligvis må De ikke forinden systematisk have skræmt disse børn, som jo i så fald vil være klare over, at de skal tie stille derom. Og med hensyn til de andre ting, som De ikke vil tro, henviser jeg Dem til resultaterne af analysen og den direkte barneiagttagelse og siger Dem, at det formelig er en kunst ikke at se alt dette eller opfatte det anderledes. Jeg har heller ikke noget imod, at slægtskabet mellem den barnlige seksualitet og de seksuelle perversioener kommer til at stå meget tydeligt for Dem. Det er i grunden selvfølgelig; når barnet i det hele taget har et seksualliv, må dette være af pervers art, thi bortset fra nogle få, dunkle antydninger mangler barnet jo endnu alt det, der fører seksualiteten til forplantningsfunktionen. På den anden side er det fælles karaktertræk ved alle perversioener, at de har opgivet forplantningsmålet. Vi betegner netop en seksuel aktivitet som pervers, når den har givet afkald på forplantningsmålet og tilsigter opnåelse af lystfølelse som et heraf uafhængigt mål. De vil altså forstå, at bruddet og vendepunktet i seksuallivets udvikling ligger i dets underordning under forplantningens hensigter. Alt, hvad der sker inden dette vendepunkt, og ligeledes alt det, som har unddraget sig dette mål, betegnes med det lidet ærefulde navn »det perverse« og agtes ringe som sådant.

Lad mig derfor fortsætte i min kortfattede skildring af den infantile seksualitet. Det, jeg har fortalt om de to organsystemer, kunne jeg supplere ved at omtale de andre. Barnets seksualliv karakteriseres netop ved aktivering af en række partialdrifter, der uafhængigt af hinanden søger at opnå lystfølelse dels på dets egen krop, dels allerede ved et ydre objekt. Blandt disse organer fremtræder kønsorganerne meget snart; der findes mennesker, hos hvem opnåelse af lystfølelse ved deres egne kønsorganer, uden hjælp af noget andet kønsorgan eller objekt, fortsætter fra spædbarnsonanien til pubertetsårenes nødonani og derefter i ubestemt tid derudover. Spørgsmålet om onanien bliver vi i øvrigt ikke hurtigt færdige med; det er et stof, der indbyder til mangesidig betragtning.

Trods min tilbøjelighed til at afkorte fremstillingen af emnet endnu mere, må jeg dog fortælle Dem noget om børnenes *seksualforskning*. Den er for karakteristisk for den barnlige seksualitet og for vigtig for neurosernes symptomatik til, at vi kan forbigå den. Den infantile seksualforskning begynder meget tidligt, ofte før det tredje leveår. Den beskæftiger sig ikke med kønsforskellen, der ikke siger barnet noget, idet – i hvert fald drengene – tilskriver begge køn det samme, mandlige kønsorgan. Opdager drengen da hos en lille søster eller legekammerat tilstedeværelsen af vagina, prøver han først på at benægte det, sanserne har vist ham, for han kan ikke forestille sig, at et menneskeligt væsen, der ligner ham, skulle kunne tænkes uden den i hans øjne så værdifulde legemsdel. Senere forskrækkes han over den mulighed, han stilles overfor, og eventuelle tidligere trusler på grund af for intensiv beskæftigelse med hans lille lem får nu deres virkning. Han kommer ind under kastrationskompleksets herredømme – et kompleks, der spiller en stor rolle for hans karakterdannelse, hvis han forbliver sund, for hans neurose, hvis han bliver syg, og for hans modstande, hvis han kommer under analytisk behandling. Om den lille pige ved vi, at hun på grund af manglen af en stor synlig penis anser sig for alvorligt forfordelt, misunder drengen denne ejendom og væsentlig ud fra dette, motiv udvikler ønsket om at være en mand, et ønske, som senere på ny optages i den neurose, der skyldes vanskabne i hendes kvindelige rolle. Pigens clitoris spiller i øvrigt i barnealderen helt igennem penis' rolle; den udmærker sig ved en særlig følsomhed og er det sted, ved hvilket den autoerotiske tilfredsstillelse opnås. For den lille piges udvikling til kvinde er det meget vigtigt, at clitoris rettidigt og fuldstændigt afgiver denne følsomhed til ind-

gangen af skeden. I tilfælde af såkaldt seksuel anæstesi hos kvinder har clitoris hårdnakket bevaret sin følsomhed*.

Barnets seksuelle interesse vender sig derimod i første række mod problemet om, hvor børnene kommer fra – det samme, der ligger til grund for problemstillingen hos den thebanske sphinx – og vækkes oftest ved egoistisk bekymring ved et nyt barns ankomst. Det svar, der holdes parat i børneværelset: at storken kommer med børnene, støder langt hyppigere, end vi tror, på vantro allerede hos små børn. Følelsen af at blive forholdt sandheden fra de voksnes side bidrager meget til barnets ensomhed og udviklingen af dets selvstændighed. Men barnet er ikke i stand til at løse dette problem ved egne midler. Der er som følge af dets uudviklede seksualkonstitution bestemte grænser for dets erkendelsesevne. Det antager først, at børnene kommer af, at man spiser noget bestemt, og det ved ikke, at det kun er kvinder, som får børn. Senere bliver barnet klar over denne begrænsning og opgiver sin teori om, at børnene skyldes det, man spiser; denne betragtes nu kun som gyldig i eventyret. Når barnet bliver større, mærker det snart, at faderen må spille en eller anden rolle ved børnenes tilblivelse, men det kan ikke finde ud af, hvilken rolle det er. Hvis det tilfældigvis bliver vidne til en kønsakt, ser det heri et forsøg på overrumpling, en kamp – den sadistiske misforståelse af samlejet. Men det bringer ikke straks denne akt i forbindelse med barnets tilblivelse. Også hvis det finder blodspor i sengen og på moderens nattøj, tager det dem som bevis på, at faderen har tilføjet hende overlast. I endnu senere barneår aner det vel, at mandens kønslem har en væsentlig andel i børnenes opståen, men kan alligevel ikke tiltro denne legemsdel anden ydeevne end urinudtømmelsen.

Fra begyndelsen er børnene enige om, at barnets fødsel må ske gennem tarmen, og at barnet altså kommer til verden på samme måde som afføringen. Først når barnet er vænnet af med alle anale interesser, opgives denne teori og erstattes af den antagelse, at navlen åbner sig, eller at partiet mellem brysterne er det sted, hvor fødslen foregår. På denne måde nærmer det forskende barn sig kendskabet til de seksuelle forhold eller går, vildledt af sin uvidenhed, forbi dem, indtil det, som regel i førpubertetsens år, får en oftest nedsættende og ufuldstændig forklaring, der ikke sjældent efterlader traumatiske virkninger.

De har sikkert hørt den påstand, mine tilhørere, at det seksuelle begreb udvides utilbørligt i psykoanalysen for at kunne oprethol-

* Denne antagelse er idag forladt af de fleste. L.S.

de påstandene om neurosernes seksuelle årsag og om symptomer-
nes seksuelle betydning. De kan nu selv dømmes, om denne ud-
videlse er uberettiget. Vi har kun udstrakt seksualitetens begreb så
vidt, at det også kan omfatte de perverses og børnenes seksualliv.
Dette vil sige, at vi har givet begrebet dets rette omfang. Det,
man uden for psykoanalysen kalder seksualitet, har kun relation
til det begrænsede seksualliv, der står i forplantningens tjeneste,
og som vi kalder det normale.

21. FORELÆSNING

Libidoudvikling og seksualorganisationer

Mine herrer! Jeg har en fornemmelse af, at det ikke er lykkedes
mig at gøre Dem virkeligt fortrolige med perversionernes be-
tydning for vor opfattelse af seksualiteten. Jeg vil derfor gerne
uddybe og forklare lidt nærmere.

Det forholder sig jo ikke sådan, at det kun er perversionerne,
som har tvunget os til i seksualitetens begreb at indføre den ænd-
ring, der har resulteret i så heftig en modstand mod os. Studiet
af den infantile seksualitet har bidraget endnu mere dertil, og
overensstemmelsen mellem disse to områder blev afgørende for
os. Men ytringerne af den infantile seksualitet synes dog, hvor
umiskendelige de end kan være i de senere barneår, at for-
flygtiges til det ubestemmelige. Den, som ikke vil tage hensyn
til udviklingshistorie og analytisk sammenhæng, vil bestride, at
de har seksuel karakter, og i stedet tilkende dem en eller anden
udifferentieret karakter. Glem ikke, at vi for tiden ikke er i be-
siddelse af et alment anerkendt kendetegn for en proces' seksuelle
natur – undtagen måske tilhørigheden til forplantningsfunctio-
nen, hvilken definition vi måtte afvise som værende for snæ-
ver. De biologiske kriterier – som f. eks. de periodiciteter på
23 og 28 dage, som *W. Fliess* har opstillet – er endnu over-
ordentlig diskuterede, og de kemiske ejendommeligheder, som vi
kan formode udmærker seksualprocesserne, er endnu ikke klar-
lagt. Derimod er de voksnes seksuelle perversioner noget hånd-
gribeligt og utvetydigt. Som det allerede fremgår af deres al-
mindelig fastslåede navn, er de utvivlsomt af seksuel karakter.
Hvad enten man kalder dem for degenerationstegn eller noget an-
det, har ingen haft mod til at henføre dem til andet end til
seksuallivets fænomener. Allerede på grund af disse perversioner

ner har vi lov til at hævde, at seksualitet og forplantning ikke
falder sammen, for det er jo øjensynligt, at de alle sammen for-
nægter forplantningssynet.

Jeg vil her drage en ikke uinteressant parallel. Mens »bevidst«
og »psykisk« for de fleste er det samme, var vi nødt til at fore-
tage en udvidelse af begrebet »psykisk« og anerkende et psykisk
fænomenområde, der ikke er bevidst. Og ganske tilsvarende for-
holder det sig, når andre erklærer »seksuel« og »til forplantning-
en hørende« – eller, hvis De vil sige det kortere: »genital«
– for identiske, medens vi ikke kan komme uden om at erkende
en del, som er »seksuel«, men ikke er »genital«, altså intet har
at gøre med forplantningen. Det er kun en formel lighed, men
den er ikke uden dybere betydning.

Men når de seksuelle perversioners eksistens nu er et så tvin-
gende argument i dette spørgsmål, hvorfor har det så ikke for-
længst gjort sin virkning og gjort ende på dette problem? Det
ved jeg virkelig ikke. Grunden forekommer mig at ligge i,
at disse seksuelle perversioner er genstand for en ganske særlig
fordømmelse, der også rammer teorien og hæmmer den viden-
skabelige vurdering af dem, som om ingen kan glemme, at per-
versionerne ikke kun er noget afskyeligt, men også noget uhyrligt,
noget farligt – som om man anså dem for at være forførelser
og i grunden måtte kue en hemmelig misundelse over for dem,
der »nyder« disse perversioner, omtrent som den ses hos greven,
der sidder til doms i den berømte Tannhäuserparodi:

»I Venusbjerglet glemte han både ære og pligt!
Sært nok at vi andre aldrig oplever sligt«.

I virkeligheden er de perverse snarere nogle stakler, der bøder
overordentlig hårdt for den tilfredsstillelse, der er så vanskelig
for dem at opnå.

Det, der trods al besynderlighed m.h.t. objekt og mål gør
den perverse aktivitet så utvivlsomt seksuel i karakter, er den
omstændighed, at den perverse tilfredsstillelsesakt i reglen ender
med fuld orgasme og udtømmelse af genitalprodukterne. Dette
er naturligvis kun tilfældet hos de voksne; hos barnet er or-
gasme og genitalesekretion ikke mulig, og disse fænomener
erstattes da af antydninger, der ikke anerkendes som utvetydigt
seksuelle.

Jeg må endnu tilføje noget for at fuldstændiggøre bedømmel-
sen af de seksuelle perversioner. Hvor meget de end fordømmes,
og hvor skarpt man end stiller dem op over for den normale

seksualaktivitet, viser en rolig iagttagelse dog, at det kun er sjældent, at der ikke findes et eller andet perverst træk ved de normale personers seksualliv. Allerede kysset kan jo betegnes som en pervers akt, idet det består i forening af to erogene mundzoner i stedet for de to genitalia. Men ingen forkaster det og kalder det perverst, og det tillades tværtimod på scenen som en mildnet antydning af kønsakten. Men netop kyssefænomenet kan let blive til en fuldt udviklet perversion, nemlig når det former sig så intensivt, at genitaludladningen og orgasmen sker i direkte relation dertil, hvilket ikke er sjældent. I øvrigt kan man erfare, at beføling og beskuelse af objektet for nogle er uundværlige betingelser for seksualnydelsen, medens andre på den seksuelle ophidselses højdepunkt bider eller kniber, at den største ophidselse hos den elskende ikke altid fremkaldes ved genitalia, men ved en anden del af objektets legeme, og så videre i utallige variationer. Det har slet ingen mening at udskille personer med sådanne træk af de normales række og henføre dem til de perverse; man erkender tværtimod stedse tydeligere, at det væsentlige i perversionerne ikke består i overskridningen af seksualmålet, ikke i surrogatet for genitalia, ja, ikke engang altid i variationen af objektet, men alene i den *eksklusivitet*, med hvilken disse afvigelser sker, og ved hvilken den seksualakt, der tjener forplantningen, skubbes til side. Når de perverse handlinger indføjer sig som forberedende eller forstærkende bidrag til hidførelsen af den normale kønsakt, er de i grunden ikke længere perversioner. Naturligvis bliver svælget mellem den normale og den perverse seksualitet stærkt mindsket ved kendsgerninger af denne art. Det viser sig klart, at den normale seksualitet fremgår af noget, der har bestået før denne, nemlig den infantile seksualitet, idet den kasserer enkelte træk af dette materiale som ubrugelige og sammenfatter de andre for at underordne dem under et nyt mål, nemlig forplantningsmålet.

Før vi benytter vor fortrolighed med perversionerne til med klarere forudsætninger atter at fordybe os i studiet af den infantile seksualitet, må jeg gøre Dem opmærksom på en vigtig forskel mellem de to fænomener. Den perverse seksualitet er i reglen udmærket polariseret, idet al handlen i reglen stiler mod et eneste mål. Her har en partialdrift overtaget og er enten den eneste påviselige drift eller har tvunget de andre ind under sine hensigter. Vedrørende denne hensigt er der mellem den perverse og den normale seksualitet ingen anden forskel end den, at de dominerende partialdrifter og dermed seksualmålene er forskellige. Der er begge steder så at sige tale om en drifternes organisa-

tion, blot er det inden for det normale den ene gruppe af partialdrifter, der har tilrevet sig herredømmet, mens det for perversionernes vedkommende er en anden gruppe af partialdrifter. Den infantile seksualitet savner derimod i det store og hele en sådan polarisering og organisation; dens enkelte partialdrifter er ligeberettigede, og hver af dem stræber på egen hånd efter opnåelse af lystfølelse. At polariseringen mangler i barndommen, men består hos den perverse, rimer naturligvis godt med det faktum, at begge: både den perverse og den normale seksualitet, er fremgået af den infantile. Der findes i øvrigt også tilfælde af pervers seksualitet, der har langt mere lighed med den infantile, idet talrige partialdrifter uafhængigt af hinanden har gennemført deres mål eller, bedre udtrykt, har fortsat deres tilværelse. Man kan i disse tilfælde med større ret tale om seksuel infantilisme end om perversion.

Når vi er således forberedt, kan vi begynde at drøfte et forslag, som vi sikkert ikke vil blive skånet for. Man vil sige til os: »Hvorfor insisterer De på også at betegne de efter Deres ud-sagn ubestemmelige barndomsytringer, der senere udvikler sig til det seksuelle, som seksualitet? Hvorfor vil De ikke hellere lade Dem nøje med den fysiologiske beskrivelse og ganske simpelt sige, at man allerede hos spædbarnet iagttager aktivitetsformer – f. eks. sutning og tilbageholdelse af ekskrementerne – der viser os, at det stræber efter legemlig lystfølelse (»organlyst«)? Derved ville De undgå at operere med begrebet seksualliv hos det spæde barn – noget, som jo må krænke enhver følelse.« – Ja, mine tilhørere, jeg har intet som helst at indvende mod »organlysten«; jeg ved, at selv den maksimale lystfølelse ved den seksuelle forening kun er en organlyst, som er bundet til kønsorganernes virksomhed. Men kan De sige mig, hvornår denne oprindelig indifferente organlyst får den seksuelle karakter, som den uden tvivl besidder i senere faser af udviklingen? Ved vi mere om organlysten end om seksualiteten? De vil svare, at den seksuelle karakter indtræder, når kønsorganerne begynder at spille deres rolle, altså at »seksual« og »genital« er synonyme. De vil endog afvise den indvending, der henviser til perversionerne, idet De påpeger for mig, at det jo ved de fleste perversioner drejer sig om opnåelse af den genitale orgasme, om end på anden måde end ved genitaliernes forening. De vil virkelig opnå en langt bedre position, hvis De stryger forholdet til forplantningen ved karakteriseringen af det seksuelle – en karakterisering, der som følge af perversionerne er uholdbar – og til gengæld understreger genitalvirksomheden. Men så er vi ikke længere så langt fra

hinanden; det er da blot kønsorganerne, som står over for de andre organer. Men hvad vil De stille op over for de mangfoldige erfaringer, der viser, at genitalierne kan repræsenteres af andre organer, når det drejer sig om opnåelse af lystfølelse – f. eks. ved det almindelige kys, ved halvverdensens perverse vaner eller i hysteriens symptomatologi? Ved denne sidste neurose er det ganske almindeligt, at pirringer, sanseindtryk og innervationer, ja selv erektionsprocesserne, som naturligt hører til genitalierne, forskydes til andre, fjernereliggende dele af legemet (f. eks. ved forskydning opfefter, til hoved og ansigt). De vil således se, at der intet findes, som kan støtte Deres karakteristisk af det seksuelle, og De må vel derfor beslutte Dem til at følge mit eksempel og udstrække betegnelsen »seksuel« også til de aktivitetsformer, som i den tidlige barndom stræber efter »organlyst«.

Og nu beder jeg Dem om at lade mig fremsætte yderligere to betragtninger til mit forsvar. Som De ved, kalder vi de tvivlsomme og ubestemmelige lystbetonede aktivitetsformer i den tidligste barndom for »seksuelle«, fordi vi ved hjælp af analyse af symptomerne støder på ubestrideligt seksuelt materiale, som viser tilbage til dem. Det må indrømmes, at de ikke derfor selv behøver at være seksuelle. Men tag et analogt tilfælde: Forestil Dem, at vi ikke havde nogen måde, på hvilken vi kunne iagttage udviklingen af to tokimbladede planter: æbletræet og bønnen, fra deres frøstadium, men at det i begge tilfælde var os muligt at følge deres udvikling fra den fuldt udviklede plante og hele vejen tilbage til den første kim med to kimblade. Disse to kim ser ganske ens ud. Skal jeg af denne grund antage, at de virkelig er ens, og at den specifikke forskel mellem æbletræ og bønne først indtræder på et senere stadium af plantens udvikling? Eller er det biologisk korrekt at tro, at denne forskel allerede er til stede i kimen, selv om jeg ingen forskel kan se på kimbladene? Men det samme gør vi, når vi betegner lystfølelsen ved spædbarnets aktivitetsformelser som seksuel. Jeg kan ikke her diskutere, om den specifikke organlyst kan betegnes som seksuel, eller om der ved siden af den seksuelle findes en anden, der ikke fortjener dette navn. Jeg ved for lidet om organlysten og betingelserne for den og kan i betragtning af analysens bagudrettede karakter i det hele taget ikke undre mig, hvis jeg kommer til momenter, jeg ikke kan bestemme i øjeblikket.

Og endnu ét! De har alt i alt vundet meget lidt for det synspunkt, De vil hævde: barnets seksuelle renhed, selv om De kunne overbevise mig om, at spædbarnets aktivitetsformer helst bør betegnes som ikke-seksuelle. Thi allerede fra det tredje leveår er

enhver tvivl om barnets seksualliv, bortvejret; allerede omkring dette tidspunkt begynder kønsorganerne at røre på sig, og der følger måske i de fleste tilfælde en periode af infantil masturbation, altså genital tilfredsstillelse. Også seksuallivets sjælelige og sociale ytringer kan noteres; objektvalg, øm forkærlighed for enkelte personer, ja, endog valg til fordel for et af kønnene, og skinnsyge – alle disse foreteelser er konstateret ved upartiske iagttagelser, uafhængigt af og inden psykoanalysens tid og kan bekræftes af enhver iagttager, der har øjne at se med. De, mine tilhørere, vil måske indvende, at De ikke har tvivlet på, at sådanne følelser kan vækkes på et tidligt tidspunkt, men kun på, at de har »seksuel« karakter. Ganske vist lærer børnene allerede i alderen fra tre til otte år at skjule denne karakter, men hvis De er opmærksomme, kan De alligevel samle tilstrækkelig mange beviser for følelsernes »sanselige« hensigter, og det, som endnu står tilbage at bevise, vil den analytiske forskning uden vanskelighed levere i rigt mål. Denne livsperiodes seksualmål har den snævraste sammenhæng med barnets samtidige »seksualforskning«, som jeg har nævnt nogle eksempler på. Den perverse karakter af nogle af disse mål beror naturligvis på barnets konstitution eller umodenhed, idet det endnu ikke har opdaget formålet med parringsakten.

Omtrent fra det sjette til det ottende leveår indtræder der en stilstand og en tilbagegang i seksualudviklingen. I de kulturelt gunstigste tilfælde fortjener denne fase navn af en *latensperiode*. Latensperioden kan også falde bort og behøver ikke at betyde, at seksualaktiviteten og seksualinteresserne afbrydes over hele linjen. De fleste oplevelser og sjælelige impulser inden latensperioden falder da ind under den infantile amnesi – denne allerede omtalte glemsel, der tilslører vor første ungdom og gør os fremmede for den. I enhver psykoanalyse står vi over for den opgave at føre denne glemte livsperiode tilbage til erindringen. Man kan ikke lade være med at formode, at de begyndelseselementer til seksuallivet, som den indeholder, er motivet til denne glemsel, d.v.s. at glemslen altså her er et resultat af fortrængningen.

Fra det tredje leveår viser barnets seksualliv megen overensstemmelse med den voksnes; som vi allerede ved, adskiller det sig derfra ved manglen på en fast organisation under genitaliernes herredømme, ved de uundgåelige perverse træk og naturligvis også ved hele driftens langt ringere intensitet. Men de for teorien interessanteste faser af seksual- eller, som vi vil sige, libidoudviklingen, ligger før dette tidspunkt. Denne udvikling gennemløbes så hurtigt, at det sandsynligvis aldrig ville være lykkedes

den direkte iagttagelse at fastholde dens flygtige billeder. Først ved hjælp af den psykoanalytiske udforskning af neuroserne er det blevet muligt at slutte sig til endnu længere bagudliggende faser i libidoudviklingen. Det drejer sig ganske vist ikke om andet end konstruktioner, men hvis De driver praktisk psykoanalyse, vil De se, at det er nødvendige og nyttige konstruktioner. De vil snart forstå, hvordan det går til, at patologien her kan røbe forhold for os, som vi må overse ved det normale objekt.

Vi kan altså nu angive, hvordan barnets seksualliv former sig, inden kønsorganernes herredømme er etableret, der forberedes i den første infantile epoke før latensperioden og organiseres varigt fra puberteten. Der består i denne tidlige periode en art løs organisation, som vi vil kalde for *prægenital*. I forgrunden i denne fase står imidlertid ikke de genitale partialdrifter, men de *sadistiske og anale*. Modsætningen mellem *mandlig* og *kvindelig* spiller endnu ingen rolle her; i stedet for denne modsætning træder modsætningen mellem *aktiv* og *passiv*. Denne sidste modsætning kan man betegne som en forløber for den seksuelle polaritet, som den da også senere knyttes sammen med. Det, vi synes er mandligt i denne fases aktivitet, hvis vi betragter det ud fra genitalfasen – viser sig at være udtryk for en bemægtigelsestrang, der let går over i grusomhed. Tendenser med passivt mål knytter sig til den omkring dette tidspunkt meget vigtige erogene zone omkring tarmåbningen. Trangen til at se og vide er meget stærk; kønsorganet deltager i grunden kun i seksuallivet i sin rolle som ekskretionsorgan for urinen. Partialdrifterne mangler ikke objekter i denne fase, men disse objekter falder ikke nødvendigvis sammen til ét objekt. Den sadistisk-anale organisation er det sidste udviklingstrin inden »genitalprimatet«s fase. Et mere indgående studium viser, hvor meget deraf der bevares til den senere endelige udformning, og ad hvilke veje partialdrifterne fra denne fase nødes til indkorporering i den nye genitalorganisation. Bag libidoudviklingens sadistisk-anale fase får vi også overblik over et tidligere, endnu mere primitivt organisationstrin, hvor den erogene mundzone spiller hovedrollen. De kan jo forstå, at en seksualaktivitet som sutningen tilhører dette trin, og bør beundre forståelsen hos de gamle ægyptere, hvis kunst karakteriserer barnet – endog den guddommelige *Horus* – med en finger i munden. *Abraham* har for nylig offentliggjort en afhandling om, hvilke spor denne primitive orale fase efterlader til senere års seksualliv.

Mine tilhørere! Jeg kan tænke mig, at mine sidste oplysninger om seksualorganisationerne mere har været en belastning end en

belæring for Dem. Måske er jeg også igen gået for meget i detaljer. Men hav tålmodighed: Det, som De har hørt her, vil blive af større værdi for Dem ved den senere anvendelse. Hold nu foreløbig fast ved det indtryk, at seksuallivet – som vi siger: libidofunktionen – ikke optræder som noget færdigt og heller ikke vokser videre i sit eget billede, men gennemløber en række på hinanden følgende faser, som ikke ligner hinanden – at det altså er en udvikling i flere trin, ligesom fra larve til sommerfugl. Vendepunktet i udviklingen sker, når alle seksuelle partialdrifter underordnes under genitalprimatet og seksualiteten dermed underkastes forplantningsfunktionen. Inden dette sker, er seksuallivet usammenhængende, og der hersker selvstændig aktivitet fra de enkelte partialdrifter, der stræber efter organlyst. Dette anarki svækkes af tilløb til »prægenitale« organisationer: først den sadistisk-anale fase, og bag denne den orale, som måske er den mest primitive. Hertil kommer de forskellige, endnu utilstrækkeligt kendte processer, der fører et organisationstrin frem til det næste. Hvilken betydning det har for forståelsen af neuroserne, at libidoen tilbagelægger så lang og trinvis en udviklingsvej, vil vi få at se ved en senere lejlighed.

I dag vil vi betragte endnu en side af denne udvikling, nemlig de seksuelle partialdrifters forhold til objektet. Eller rettere sagt: Vi vil tage et flygtigt overblik over denne udvikling og dvæle længere ved et temmelig sent resultat af denne. Nogle af seksualdriftens komponenter har altså fra begyndelsen et objekt og fastholder det, f. eks. bemægtigelsestrangen (sadismen) og trangen til at se og vide. Andre, der tydeligere er knyttet til bestemte erogene zoner af legemet, har kun et objekt i begyndelsen, så længe de endnu knytter sig til de ikke-seksuelle funktioner, og opgiver det, når de løsgør sig fra disse. Således er moderbrystet, der tilfredsstiller spædbarnets næringsbehov, det første objekt for seksualdriftens orale komponent. I sutningen gør den ved dieningen med-tilfredsstillede erotiske komponent sig selvstændig, opgiver det fremmede objekt og erstatter det med en del af barnets egen krop. Den orale drift bliver *autoerotisk*, således som de anale og de andre erogene drifter er det fra begyndelsen. Den videre udvikling har, for at udtrykke det så kort som muligt – to mål: for det første at forlade autoerotismen og på ny at bytte objektet på barnets egen krop bort mod et fremmed objekt, og for det andet at forene de enkelte drifters forskellige objekter, altså erstatte disse med et eneste objekt. Dette kan naturligvis kun lykkes, når dette ene objekt er et helt legeme, der ligner

individets eget. Det kan heller ikke ske, uden at et antal af de autoerotiske driftsimpulser opgives som ubrugelige.

Processerne ved objektvalget er ret komplicerede og er hidtil ikke beskrevet i nogen overskuelig fremstilling. Lad os for vort formål fremhæve, at når processen i barneårene inden latensperioden har nået en vis afslutning, viser det fundne objekt sig at være næsten identisk med det første objekt, som den orale lystfølelse var knyttet til. Det er, om ikke moderbrystet, så dog moderen. Vi kalder moderen det første *kærlighedsobjekt*. Om kærlighed taler vi nemlig, når vi rykker den sjælelige side af seksualtendenserne i forgrunden og trænger de tilgrundsiggende legemlige eller »sanselige« driftskrav tilbage eller for et øjeblik vil glemme dem. Omkring det tidspunkt, da moderen bliver kærlighedsobjekt, er allerede også det psykiske fortrængningsarbejde begyndt hos barnet og bevirker, at barnet unddrages kendskab til en del af sine seksualmål. Med valget af moderen til kærlighedsobjekt er forbundet alt det, der under betegnelsen »Oedipuskomplekset« har fået så stor betydning i den psykoanalytiske forklaring af neuroserne og har fået en måske ikke ringere andel i modstanden mod psykoanalysen.

Lad mig berette en lille episode, der har fundet sted under denne krig: En af psykoanalysens udmærkede tilhængere var som militær læge ved den tyske front i Polen og vakte sine kollegers opmærksomhed ved, at han ved en speciel lejlighed var i stand til at øve uventet stor indflydelse på en patient. På forespørgsel vedgik han, at han arbejdede med psykoanalysens midler, og måtte erklære sig rede til at meddele sine kolleger af sin viden. Hver aften samlede nu korpsets læger: hans kolleger og foresatte, for at lytte til hans skildring af psykoanalysens mysterier. Dette gik udmærket en tid lang, men efter at han havde fortalt sine tilhørere om Oedipuskomplekset, rejste en af hans foresatte sig og udtalte, at dette troede han ikke på; det var en gemenhed af foredragsholderen at fortælle den slags ting til dem, brave mænd, der kæmpede for deres fædreland og samtidig var familiefædre, og vedkommende foresatte frabad sig yderligere foredrag. Dermed var psykoanalytikerens lærervirksomhed til ende, og han søgte forsættelse til en anden del af fronten. Jeg tror imidlertid, at det må stå dårligt til, hvis den tyske sejr skal være afhængig af, at videnskaben indordner sig på denne måde, og den tyske videnskab tåler det sikkert også dårligt.

Nu vil De være spændt på at få at vide, hvad dette skrækelige Oedipuskompleks indeholder. Navnet siger det. De kender alle sammen det græske sagn om kong Oedipus, der af

skæbnen er bestemt til at dræbe sin far og tage sin mor til hustru, gør alt for at undgå orakelordet og straffer sig selv med at blinde sig, efter at han har fået at vide, at han alligevel har begået begge disse forbrydelser uden at vide det. Jeg håber, at mange af Dem har oplevet den rystende virkning af den tragedie, i hvilken Sofokles behandler dette stof. Den attiske digters værk skildrer, hvordan Oedipus' for længst begåede handling efterhånden afsløres ved en undersøgelse, der kunstfærdigt forhandles og holdes i gang ved stadig nye indicier; værket har for så vidt en vis lighed med, hvordan en psykoanalyse forløber. I dialogen modsætter den forblindede moder og hustru *Jokaste* sig undersøgelsens fortsættelse. Hun påberåber sig, at mange mennesker drømmer, at de har omgang med moderen, men at man ikke skal tillægge drømme betydning. *Vi* tillægger drømme betydning, navnlig de typiske drømme, der forekommer hos mange mennesker, og tvivler ikke om, at den drøm, *Jokaste* taler om, har en inderlig sammenhæng med sagnets rystende og forfærdelige indhold.

Det er mærkeligt, at Sofokles' tragedie ikke fremkalder forarget protest hos tilhørere – en reaktion, der ville svare til og være langt mere berettiget end den naive militærlæges. For tragedien er i grunden et umoralsk stykke, der ophæver menneskets moralske ansvar, viser guddommelige magter som anstiftere af forbrydelsen og skildrer menneskets afmagt, når dets moralske følelser gør oprør mod forbrydelsen. Man kunne let tro, at sagnet var en anklage mod guderne og skæbnen, og i hænderne på den kritiske *Euripides*, der havde brudt med guderne, ville det sandsynligvis også være blevet til en sådan anklage. Men hos den troende Sofokles er der ikke tale om en sådan anvendelse; en from spidsfindighed, gående ud på, at det er den højeste moral at bøje sig for gudernes vilje, selv når denne dikterer noget forbryderisk, hjælper ham ud over denne vanskelighed. Jeg kan ikke se, at denne moral hører til stykkets stærke sider, men den er ligegyldig for dets virkning. Tilhøreren reagerer ikke på moralen, men på sagnets hemmelige mening og indhold. Han reagerer, som om han ved selvanalyse havde erkendt Oedipuskomplekset i sig selv og erkendt gudernes vilje og oraklet som ophøjede forklædninger af sit eget ubevidste – som om han mindes sine egne ønsker om at likvidere faderen og i hans sted gifte sig med moderen, og forfærdes over dem. Han opfatter også digterens stemme, som om den ville sige til ham: »Du kæmper forgæves mod dit ansvar og bedyrer forgæves, hvad du har gjort mod disse forbryderiske hensigter. Du er alligevel skyldig, thi du har ikke kunnet tilintetgøre dem; de består stadig

ubevidst i dig.« Og deri ligger der en psykologisk sandhed. Selv når mennesket har trængt sine onde tilbøjeligheder ned i det ubevidste og derefter gerne vil sige til sig selv, at det ikke er ansvarligt for dem, tvinges det alligevel til at føle dette ansvar som en skyldfølelse, hvis grund det ikke kender.

Det er ganske utvivlsomt, at man i Oedipuskomplekset har lov til at se en af de vigtigste kilder til den skyldbevidsthed, som neurotikerne så ofte plages af. Men sagen har endnu videre perspektiv: I en studie, som jeg i 1913 udgav under titlen »Totem und Tabu«, og som handler om de tidligste former for menneskelig religion og moral, opstiller jeg den formodning, at menneskeheden som helhed ved historiens begyndelse har fået sin skyldbevidsthed, der er den dybeste kilde til religion og moral, i tilknytning til Oedipuskomplekset. Jeg ville gerne fortælle Dem mere herom, men vil hellere lade være. Det er vanskeligt at komme bort fra dette emne, når man er begyndt på det, og vi må vende tilbage til individets psykologi.

Hvad kan altså den direkte iagttagelse af barnet, som vælger objekter inden latensperioden, vise os vedrørende Oedipuskomplekset? Det er let at se, at den lille dreng vil have moderen for sig selv, føler faderens nærværelse generende, bliver misfornøjet, hvis han kærtegner moderen, og giver udtryk for tilfredshed, når faderen er bortrejst eller af anden grund er fraværende. Ofte giver drengen sine følelser direkte udtryk i ord og lover moderen, at han vil gifte sig med hende. Man vil mene, at det er lidet i sammenligning med Oedipus' handlinger, men det er i virkeligheden nok – det er i kimen det samme. Iagttagelsen tilsløres ofte af den omstændighed, at det samme barn ved andre lejligheder giver udtryk for stor kærlighed til faderen; men sådanne modstridende – eller rettere sagt *ambivalente* – følelsesindstillinger, der hos den voksne ville føre til konflikt, forliges i lang tid helt godt hos barnet, ligesom de senere varigt finder plads ved siden af hinanden i det ubevidste. Man vil vel også indvende, at den lille drengs adfærd udspringer af egoistiske motiver og ikke berettiger til at tro, at det drejer sig om et erotisk kompleks. Moderen sørger jo for alle barnets behov, og barnet har derfor interesse i, at hun ikke interesserer sig for nogen anden person. Dette er også rigtigt, men det bliver snart klart, at i denne som i lignende situationer byder den egoistiske interesse blot det støttepunkt, som den erotiske stræben knytter sig til. Når drengen viser den mest utilslørede seksuelle nysgerrighed over for moderen, når han forlanger at sove hos hende om natten, insisterer på at være til stede, når hun gør toilette, eller endog foretager for-

førelsesforsøg, hvad mødre så tit kan konstatere og leende fortælle om – ja, så er den erotiske natur af bindingen til moderen jo hævet over enhver tvivl. Man må heller ikke glemme, at moderen viser den samme omsorg for sin lille datter uden at opnå samme virkning, og at faderen ofte kappes med moderen i omsorg for drengen, uden at det lykkes ham af skaffe sig samme betydning som moderen. Kort sagt: der er ringe mulighed for at indvende noget mod den kendsgerning, at barnet foretrækker det ene køn. Fra den egoistiske interesses standpunkt ville det være klogere af drengen, hvis han tog begge forældre i sin tjeneste og ikke kun den ene af dem.

Som De vil se, har jeg kun skildret *drengens* forhold til faderen og moderen. Men for den lille pige former det sig med de nødvendige modifikationer ganske tilsvarende. Den ømme hengivenhed for faderen, trangen til at fjerne moderen som overflødig og at indtage hendes plads, og et koketteri, der allerede arbejder med den voksne kvindes midler – disse faktorer resulterer netop hos den lille pige i et henrivende billede, som får os til at glemme alvoren bag og de mulige skæbnesvangre følger af denne infantile situation. Lad os ikke forsømme at tilføje, at forældrene selv hyppigt øver en afgørende indflydelse på fremkaldelsen af barnets Oedipusindstilling, idet de følger den seksuelle tiltrækning og, hvor der er flere børn, faderen ganske åbenlyst foretrækker den lille datter og moderen sønnen i deres ømhedsytringer. Men det barnlige Oedipuskompleks' spontane natur kan ikke engang rystes alvorligt af dette moment. Oedipuskomplekset udvider sig til et *familiekompleks*, når der kommer andre børn til. Under henvisning til, at disse søskende skader vedkommende barns egoistiske interesser, betragter det dem med modvilje og ønsker uden betænkning, at de skal forsvinde. Disse hadfølelser giver børnene som regel langt snarere udtryk for i ord end de følelser, der udspringer af forældrekomplekset. Går et sådant ønske i opfyldelse, og bortriver døden inden længe den uønskede familieførgøelse, kan man ved senere analyse erfare, hvor vigtig en oplevelse dette dødsfald har været for barnet, selv om det ikke behøver at blive siddende i dets hukommelse. Det barn, som ved en lille søsters eller broders fødsel trænges i anden række og i den første tid næsten isoleres fra moderen, glemmer kun vanskeligt denne tilsidesættelse; der opstår følelser, man hos den voksne ville betegne som meget svær bitterhed, og de bliver ofte grundlaget for varig kulde. Vi har allerede nævnt, at barnets »seksualforskning« som regel med alle dens konsekvenser knytter sig til denne livserfaring. Når disse søskende vokser

til, undergår indstillingen til dem overordentlig vigtige forandringer og omskiftelser. Drengen kan vælge søsteren som kærlighedsobjekt til erstatning for den troløse moder, og mellem flere brødre, der konkurrerer om en yngre søster, opstår der allerede i barneværelset fjendtlige rivalitetssituationer, der er af betydning for det senere liv. En lille pige finder i den ældre broder en erstatning for faderen, der ikke tager sig kærligt af hende, sådan som han gjorde i hendes første år, eller hun vælger en yngre søster som erstatning for det barn, hun forgæves har ønsket sig med faderen.

Sådanne foreteelser og mange andre af beslægtet art vil De se ved direkte iagttagelse af børnene og ved at studere Deres klart bevarede barndomserindringer, der ikke er påvirket af analysen. Deraf vil De blandt andet drage den slutning, at et barns stilling i børnerækken er et moment af overordentlig stor vigtighed for, hvordan dets senere liv vil komme til at forme sig – et moment, der burde tages hensyn til i enhver biografi. Men hvad vigtigere er: De vil i betragtning af disse oplysninger, der kan tilvejebringes uden nogen som helst vanskelighed, ikke kunne undgå at smile, når De mindes, hvordan videnskaben søger at forklare incestforbudet. Hvad har man dog ikke fundet på i så henseende! Man siger, at den erotiske dragning er blevet bortledet fra familiens medlemmer af modsat køn ved samlivet lige fra barndommen, eller at en biologisk tendens til undgåelse af indavl finder psykisk udtryk i den medfødte angst for incesten! Man overser herved ganske, at man ikke ville behøve et så ubønhørligt forbud gennem lov og sædvane, hvis der fandtes sikre, naturlige skranker for incesttristelsen. Sandheden er da også den stik modsatte. Menneskenes valg af objekt er normalt incestuøst, hos manden rettet mod moder og søstre, og de skarpeste forbud er nødvendige for at hindre denne stedse virksomme infantile tilbøjelighed i at realiseres. Hos de endnu levende primitive, vilde folkeslag er incestforbudene endnu langt strengere end hos os, og nylig har *Th. Reikin* i et fortrinligt arbejde vist, at de vilde pubertetsritualer, som symboliserer en genfødsel, tilsigter at ophæve drengenes incestuøse fiksering til moderen og forsoner dem med faderen.

I mytologien lærer vi, at den af menneskene angiveligt så stærkt afskyede incest uden betænkning tillægges guderne, og af oldtidens historie kan man se, at det incestuøse søsterægteskab var en hellig pligt for herskerens person (hos de gamle faraoner og hos incaerne i Peru). Det drejer sig altså om et privilegium, der er forment den gemene hob.

Moderincest er Oedipus' ene forbrydelse, mordet på faderen den anden. Det er i øvrigt også de to store forbrydelser, som menneskenes første social-religiøse institution, nemlig *totemismen*, forbyder under den strengeste straf. Lad os nu vende os fra den direkte iagttagelse af barnet og til det analytiske studium af den voksne, som er blevet neurotisk. Hvad giver analysen os af yderligere viden om Oedipuskomplekset? Det kan siges kort: Den viser os komplekset sådan, som sagnet fortæller det; den viser, at enhver af disse neurotikere selv var en Oedipus eller, hvilket kommer ud på det samme, er blevet en Hamlet i reaktionen på komplekset. Naturligvis er den analytiske manifestation af Oedipuskomplekset en forstørrelse og forgrovelse af den infantile. Hadet til faderen, ønskerne om hans død, antydes ikke længere på sky måde, og kærligheden til moderen vedgår åbent, at hensigten er at besidde hende som kvinde. Tør vi virkelig tro, at disse grelle og ekstreme følelser hører hjemme i barneårene, eller narrer analysen os ved at tilføje et nyt element? Det er ikke vanskeligt at finde et sådant. Hver gang et menneske fortæller om fortiden, må vi – selv om vedkommende skulle være historiker – tage i betragtning, at han uvilkårlig tager noget fra nutiden eller den mellemliggende tid og indsætter dette i fortiden, så at han forfalsker billedet af denne. For neurotikerens vedkommende er det endda et spørgsmål, om denne proces er helt ufrivillig; vi vil senere lære motiver dertil at kende og i det hele taget blive nødt til at anerkende den kendsgerning, at der »tilbagefantaseres« til en tidlig fortid. Vi opdager også let, at hadet til faderen forstærkes af et antal motiver, der stammer fra senere tider og forhold, og at de seksuelle ønsker over for moderen er støbt i former, der må have været barnet fremmede. Men det ville være forgæves, hvis vi søgte at forklare Oedipuskomplekset i *sin helhed* ved »tilbagefantasering« og således henføre dette kompleks til senere perioder af livet. Den infantile kerne og mere eller mindre af resten bliver stående, sådan som den direkte iagttagelse af barnet bekræfter.

Den kliniske kendsgerning, der træder os i møde bag Oedipuskompleksets form, sådan som denne er konstateret ad analytisk vej, er af overmåde stor praktisk betydning. Vi får at vide, at de gamle familie- og incestuøse objekter genoptages og på ny får libidinøst indhold, når seksualdriften første gang gør sine krav gældende i puberteten. Det infantile objektvalg var kun et svagt, men retningsgivende forspil til objektvalget i puberteten. I denne udspiller der sig yderst intensive følelsesprocesser i retning af Oedipuskomplekset eller som reaktion på dette, processer som

dog for størstepartens vedkommende må forblive ubevidste, fordi deres forudsætninger er blevet uudholdelige. Fra dette tidspunkt må individet vie sig til den store opgave, som frigørelsen fra forældrene frembyder, og først efter at denne er lykkedes, kan det ophøre med at være barn og blive medlem af samfundsfællesskabet. Opgaven består for sønnen i at frigøre sine libidinøse ønsker fra moderen for at kunne anvende dem til valg af et reelt, fremmed kærlighedsobjekt, og at forsone sig med faderen, hvis han er forblevet i opposition til denne, eller befri sig for hans tryk, hvis han (sønnen) som reaktion på den infantile opsætsighed er kommet i et underkastelsesforhold til ham. Disse opgaver melder sig for enhver, og det er påfaldende, hvor sjældent deres løsning lykkes på ideel måde, d.v.s. såvel psykologisk som socialt korrekt. Men for neurotikerne lykkes denne frigørelse overhovedet ikke: sønnen forbliver hele sit liv bøjet under faderens autoritet og er ikke i stand til at overføre sin libido til et fremmed seksualobjekt. Det samme kan med den fornødne modifikation blive datterens skæbne. I denne forstand gælder Oedipuskomplekset med rette som neurosernes kerne.

De vil, mine tilhørere, sikkert ane, hvor flygtigt jeg går hen over et stort antal både praktisk og teoretisk betydningsfulde forhold, der har med Oedipuskomplekset at gøre. Jeg går ikke ind på dets variationer og dets mulige reversion. Af dets fjernere relationer skal jeg kun antyde for Dem, at det har vist sig at have en meget stor indflydelse på den digteriske produktion. *Otto Rank* har i en værdifuld bog påvist, at dramatikere til alle tider hovedsagelig har taget deres stof fra Oedipus- og incestkomplekset, dets variationer og forklædninger. Det må også omtales, at Oedipuskompleksets to forbryderiske ønsker længe før psykoanalysens tid er blevet erkendt som de gyldige repræsentanter for det uhammede driftsliv. Blandt encyclopædisten *Diderots* værker finder De en berømt dialog, »Le neveu de Rameau«, der er oversat til tysk af ingen ringere end Goethe. Her læser man den besynderlige sætning: *Si le petit sauvage était abandonné à lui-même, qu'il conserva toute son imbécillité et qu'il réunit au peu de raison de l'enfant au berceau la violence des passions de l'homme de trente ans, il tordrait le cou à son père et coucherait avec sa mère.*

* Hvis en lille dreng voksede op som vild, helt overladt til sig selv, så at han bevarede sin imbecilitet, og forenede det oprindelige barns ringe intellekt med den trediveåriges stærke lidenskaber, så ville han dreje halsen om på sin fader og ligge med sin moder.

Men endnu ét må jeg tage med her. Oedipus' moder-hustru har ikke mindet os om drømmen forgæves. Husker De endnu resultatet af vore drømmeanalyser: At de drømmedannende ønsker så hyppigt er af pervers, incestuøs natur eller røber en uanet fjendtlighed mod de nærmeste og elskede slægtninge? Vi lod dengang stå hen som uopklaret, hvorfra disse onde impulser stammer. Nu kan De selv finde løsningen. Det er libidomomenter og libidinøse objektinvesteringer fra det tidligste infantile stadium – foreteelser, der ved natte-tid viser, at de endnu eksisterer og i en vis forstand er virksomme. Men da alle mennesker – ikke blot neurotikerne – har sådanne perverse, incestuøse og mordriske drømme, har vi lov til at drage den slutning, at også de mennesker, der er normale i dag, har tilbagelagt udviklingen via perversionerne og Oedipuskompleksets objektinvesteringer, at denne vej er den normale udviklingsvej, og at neurotikerne kun viser os i forstørret og forgrovet form, hvad drømmeanalysen også røber for os hos det sunde menneske. Og dette er en af grundene til, at vi valgte at sætte studiet af drømmene før studiet af de neurotiske symptomer.

22. FORELÆSNING

Synspunkter vedrørende udvikling og regression – ætologi

Mine damer og herrer! Vi har hørt, at libidofunktionen beskriver en omstændelig udvikling, indtil den på såkaldt normal måde kan træde i forplantningens tjeneste. Jeg vil nu gerne vise Dem, hvilken betydning denne kendsgerning har for fremkaldelsen af neuroserne.

Jeg tror, at vi er i harmoni med den almindelige patologis læresætninger, når vi antager, at en sådan udvikling medfører to slags farer, nemlig *hæmningen* og *regressionen*. Dette vil sige, at det ved de biologiske processers almindelige tilbøjelighed til variation må ske, at ikke alle forberedende faser gennemløbes lige godt eller overvindes fuldstændigt. Dele af funktionen fastholdes da konstant på disse tidlige trin, og udviklingens helhedsbillede får et vist islæt af udviklingshæmning.

Lad os søge analogier til disse processer på andre områder. Når et helt folk forlader sine bosteder for at opsøge nye, sådan som det ofte skete i tidligere perioder af menneskeslægts historie, ankom folket sikkert ikke fuldtalligt til det nye sted.

Bortset fra andre tab må det ofte være sket, at mindre grupper eller enheder af de vandrende gjorde holdt undervejs og slog sig ned, mens hovedmassen drog videre. Eller – for at søge mere nærliggende sammenligninger – jeg tør gå ud fra, at De ved, at hos de højeste pattedyr foretager de mandlige kønsdele, der oprindeligt er lejret dybt inde i bughulen, på et vist tidspunkt af tilværelsen i uterus en vandring, der bringer dem næsten helt frem under huden ved enden af bækkenet. Som følge af denne vandring finder man hos et vist antal mandlige individer, at en af testiklerne er blevet tilbage i bækkenhulen, eller at den har fundet plads i den såkaldte lyskekanal, som de begge må passere på deres vandring, eller i det mindste at denne kanal, der normalt skal vokse sammen efter at testiklerne har afsluttet deres flytning, er forblevet åben. Da jeg som ung student udførte mit første videnskabelige arbejde under v. Brückes ledelse, beskæftigede jeg mig med oprindelsen til de bageste nerverødder i rygmarven på en lille fisk, der er meget archaisk i sin indre opbygning. Jeg fandt, at nervefibrene i disse rødder vokser frem af store celler i den grå masses baghorn, hvilket ikke længere er tilfældet ved andre rygmarvsdyr. Men jeg opdagede også snart, at der findes sådanne nerveceller uden for den grå masse på hele strækningen indtil de bageste rødders såkaldte spinalganglion, hvoraf jeg drog den slutning, at disse gangliacellegrupper var vandret ud fra rygmarven langs nerverødderne. Dette vises også af udviklingshistorien; men ved denne lille fisk var hele vandringens forløb karakteriseret af tilbageblevne celler. Ved nærmere betragtning vil det ikke være svært for Dem at påvise de svage punkter i disse sammenligninger. Vi vil derfor direkte udtale, at vi ved hver enkelt seksualtendens anser det for muligt, at enkelte dele af den er blevet tilbage på tidligere udviklingstrin, selv om andre dele kan have nået endemålet. De, mine tilhørere, vil deraf se, at vi forestiller os enhver sådan tendens som en kontinuerlig strøm lige fra livets begyndelse, og at vi på sin vis kunstigt opløser den i adskilt efter hinanden følgende »skub«. De har ret i, at disse forestillinger tiltrænger en yderligere klaring, men forsøget ville føre os for vidt. Lad os blot endnu fastslå, at en partialtendens' forbliven på denne måde på et tidligere trin kaldes for en *fiksering* (nemlig af driften).

Den anden fare ved en sådan trinvis udvikling ligger i, at også de dele, der er kommet videre, let kan vende tilbage til et af disse tidligere trin ved en tilbageløbende bevægelse; dette betegner vi som en *regression*. Der vil være en tendens til en sådan regression, når bestræbelserne på at opnå tilfredsstillelse under en

relativt højt udviklet form støder på stærke ydre hindringer. Det ligger nær at antage, at fiksering og regression ikke er uafhængige af hinanden. Jo stærkere fikseringerne på udviklingsvejen er, desto snarere vil funktionen ved regression til disse fikseringer vige ud for ydre vanskeligheder, og des mindre modstandsdygtig viser den udformede funktion sig altså mod ydre hindringer for sin udfoldelse. Når et folk, der er på vandring, har efterladt stærke afdelinger ved de forskellige stationer undervejs, vil det jo også være en nærliggende tanke hos dem, der er rykket længere frem, at trække sig tilbage til disse stationer, hvis de bliver slået eller støder på en overmægtig fjende. De vil også desto snarere være udsat for at lide nederlag, jo flere de har efterladt undervejs.

Det er vigtigt for Deres forståelse af neuroserne, at De ikke slipper dette forhold mellem fiksering og regression af syne. De får derved et sikkert holdepunkt i spørgsmålet om fremkaldelsen af neuroserne, altså om disses ætiologi, som vi snart vil beskæftige os med.

Først vil vi dog dvæle en stund ved regressionen. Efter det, De har lært om libidofunktionens udvikling, kan De vente regressioner af to slags, nemlig tilbagevenden til de første libidoinvesterede objekter, der som bekendt er af incestuøs natur, og den hele seksualorganisations tilbagevenden til tidligere trin. Begge regressionsformer forekommer ved overføringsneuroserne og spiller en stor rolle i deres mekanisme. Navnlig er tilbagevenden til de første incestuøse objekter for libidoen et træk, der med direkte trættende regelmæssighed genfindes hos neurotikerne. Der lader sig sige langt mere om libidoens regressioner, hvis man medinddrager en anden gruppe af neuroserne, de såkaldte narcissistiske, hvilket vi jo ikke har til hensigt for nærværende. Disse sygdomme giver os oplysning om andre, hidtil ikke omtalte udviklingsprocesser i libidofunktionen og viser os i overensstemmelse dermed også nye former for regression. Men jeg tror, at jeg nu frem for alt må formane Dem alle til ikke at forveksle *regression* og *fortrængning* og må hjælpe Dem med at få klarhed over relationerne mellem disse to processer. Fortrængning er, som De vil huske, den proces, ved hvilken en sjælelig akt, som kan blive bevidst og altså tilhører det førbevidste system, gøres ubevidst, altså skydes tilbage til det ubevidste system. Og vi kalder det ligeledes fortrængning, når den ubevidste sjælelige akt overhovedet ikke får adgang til det tilstødende førbevidste system, men på tærskelen vises tilbage af censuren. Der knytter sig altså til fortrængningens begreb ingen relation til seksualiteten;

dette beder jeg Dem huske nøje på. Det betegner en rent psykologisk proces, som vi kan karakterisere endnu bedre, hvis vi kalder den *topisk*. Vi vil dermed udtrykke, at den har med de rumlige forhold at gøre, som vi antager findes inden for psyken, eller, hvis vi vil opgive denne grove hjælpeforestilling, med det sjælelige apparats opbygning af adskilte psykiske systemer.

Først gennem denne sammenligning bliver vi opmærksomme på, at vi hidtil ikke har brugt ordet »regression« i dets almindelige, men i en ganske speciel betydning. Giver man det dets almindelige mening, nemlig en tilbagevenden fra et højere til et lavere trin af udviklingen, så underordner fortrængningen sig også under regressionen, thi også den kan beskrives som tilbagevenden til et tidligere og dybere trin i udviklingen af en psykisk akt. Blot drejer det sig for os ved fortrængningen ikke om den tilbagegående retning, for vi kalder det også fortrængning i dynamisk forstand, når en psykisk akt fastholdes på det ubevidste, lavere trin. Fortrængning er netop et topisk-dynamisk begreb, regression et rent deskriptivt. Men med det, vi hidtil har kaldt regression og bragt i relation til fikseringen, mente vi udelukkende libidoens tilbagevenden til tidligere stadier i dens udvikling, altså noget, der er væsensforskelligt fra fortrængningen og ganske uafhængigt af denne. Vi kan heller ikke kalde libidoregressionen for en rent psykisk proces og ved ikke, hvordan vi skal lokalisere den i det sjælelige apparat. Over den end en overmåde stor indflydelse på sjælelivet, er det alligevel den organiske faktor, der er mest fremtrædende i den.

Betragtninger af denne art må nødvendigvis blive noget tørre. Lad os vende os til klinikken for at anvende dem på mere oplysende måde. De ved, at hysteri og tvangsneurose er to hovedrepræsentanter for overføringsneurosernes gruppe. I hysterien findes der ganske vist helt regelmæssigt regression af libidoen til de primære incestuøse seksualobjekter, men så godt som ingen regression til et tidligere trin af seksualorganisationen. I stedet spiller fortrængningen hovedrollen i den hysteriske mekanisme. Hvis jeg må have lov til at supplere vor hidtidige viden om denne neurose med en konstruktion, kunne jeg beskrive forholdet på følgende måde: Partialdrifternes forening under genitalprimatet har fundet sted, men dens resultater støder på modstand fra det førbevidste system, der er knyttet sammen med bevidstheden. Genitalorganisationen gælder altså for det ubevidste, men ikke på samme måde for det førbevidste, og denne afvisning fra det førbevidstes side resulterer i et billede, der har visse ligheder med tilstanden inden genitalprimatet. I virkeligheden forholder det

sig dog noget anderledes. — Af de to libidoregressioner er den, der fører tilbage til en tidligere fase af seksualorganisationen den, der absolut er mest påfaldende. Da den mangler ved hysterien, og hele vor opfattelse af neuroserne endnu alt for meget står under indflydelse af studiet af hysterien — da denne blev studeret først — er også libidoregressionens betydning blevet klar for os langt senere end fortrængningens. Vi må være beredt på, at vore synspunkter vil blive udvidet og omvurderet yderligere, når vi foruden hysterien og tvangsneurosen kan inddrage de andre, narcissistiske neuroser i vore betragtninger.

I modsætning hertil er ved tvangsneurosen libidoens regression til den sadistisk-anale organisation mest påfaldende og det for symptomerne afgørende faktum. Kærlighedsimpulsen må da maskere sig som sadistisk impuls. Tvangsforestillingen »jeg har lyst til at myrde dig«, betyder i grunden, når man har befriet den for visse, ikke tilfældige, men uundværlige bielementer, ikke andet end »jeg ville gerne nyde dig i kærlighed«. Når De nu tager i betragtning, at der samtidig har fundet en objektregression sted, så at disse impulser kun gælder de nærmeste og mest elskede personer, kan De danne Dem en forestilling om den forfærdelse, som disse tvangsforestillinger vækker hos patienten, og samtidig om, hvor fremmedartet de træder hans bevidste iagttagelse i møde. Men også fortrængningen har sin store andel i disse neurosers mekanisme, en rolle som vi dog vanskeligt vil kunne forklare i en flygtig orientering som denne. Regression af libidoen uden fortrængning ville aldrig resultere i en neurose, men i en perversion. Deraf ser De, at fortrængningen er den proces, der er mest karakteristisk for neurosen. Måske vil jeg engang få lejlighed til at fortælle Dem, hvad vi véd om perversionernes mekanisme, og De vil da se, at der heller ikke her er noget, der går så simpelt for sig, som man gerne ønsker at konstruere det.

Mine tilhørere! Jeg tror, at De lettest vil forsones Dem med de netop anførte betragtninger om libidoens fiksering og regression, hvis De opfatter dem som forberedelse til udforskningen af neurosernes ætologi. Jeg har hidtil kun fortalt Dem én eneste ting herom, nemlig at mennesker bliver neurotisk syge, når man fratager dem muligheden for at tilfredsstille deres libido, altså som en følge af frustration, som jeg kaldte det, og at deres symptomer netop er erstatningen for den manglende tilfredsstillelse. Naturligvis skal det ikke forstås sådan, at enhver svigten af den libidinøse tilfredsstillelse gør alle, der rammes deraf, neurotiske, men blot dette: at den omtalte svigten var påviselig i alle undersøgte tilfælde af neurose. Sætningen kan altså ikke vendes

om. De har sikkert også forstået, at denne påstand ikke skulle afsløre hele neuroseætiologiens hemmelighed, men netop kun fremhæve en vigtig og uudværlig betingelse.

Nu er det vanskeligt at afgøre, om man ved den videre diskussion af denne sætning skal holde sig til den omtalte frustrations natur, eller til den deraf ramte persons egenart. Det er jo yderst sjældent, at denne frustration er alsidig og absolut; for at kunne virke patogen, må den vel ramme den tilfredsstillelsesform, som personen alene ønsker, og den form som han alene er i stand til. Der findes i almindelighed særdeles mange måder, på hvilke man kan tåle savnet af den libidinøse tilfredsstillelse uden, at blive syg. Navnlig kender vi jo mennesker, der er i stand til at lide sådanne savn uden skade; de er ikke lykkelige, og de lider af længsel, men de bliver ikke syge. Dernæst må vi tage i betragtning, at netop de seksuelle driftsimpulser er overordentlig *plastiske*, om jeg må udtrykke det sådan. De kan træde i stedet for hinanden, og den ene kan overføre den andens intensitet; hvis tilfredsstillelsen af den ene hindres af realiteterne, kan tilfredsstillelsen af den anden give fuld erstatning. De forholder sig til hverandre som et net af væskefyldte kanaler, der står i forbindelse med hinanden til trods for deres underkastelse under genitalprimatet, hvilket ingenlunde er let at forene i én forestilling. Endvidere viser seksualitetens partialdrifter, ligesom den af disse sammenfattede seksualdrift stor evne til at skifte objekt, d.v.s. at bytte med et andet, altså også med et lettere opnåeligt objekt. Denne forskydelighed og beredvillighed til at godtage surrogater må nødvendigvis i høj grad modvirke den patologiske virkning af en svigten eller ikke-opfyldelse. Blandt disse processer, der beskytter mod sygdom fremkaldt af savn, har én fået en særlig kulturel betydning. Den består i, at seksualtendensen opgiver sit mål med hensyn til partiallyst eller forplantningslyst og vælger sig et andet, der genetisk hænger sammen med det opgivne, men ikke selv kan betegnes som seksuelt, men derimod som socialt. Vi kalder processen for »*sublimering*«, hvorved vi retter os efter den almindelige vurdering, der sætter sociale mål højere end de i sidste instans egoistiske seksuelle mål. Sublimeringen er i øvrigt kun et specialtilfælde af seksualtendensernes stærke tilknytning til andre mål, som ikke er seksuelle. Vi vil komme tilbage hertil i anden sammenhæng.

De, mine tilhørere, har nu sikkert fået indtryk af, at savnet, ikke-opfyldelsen, er blevet reduceret til betydningløshed som følge af alle disse midler, som kan hjælpe til at bære det. Men deri tager De fejl; savnet bevarer sin patologiske magt. Mid-

lerne mod det er i almindelighed ikke tilstrækkelige. Det mål af tilfredsstillet libido, som menneskene normalt kan tåle, er begrænset. Libidoens plasticitet eller frie bevægelighed er på ingen måde fuldt bevaret hos alle, og sublimeringen kan altid kun bortskaffe en vis del af libidoen, bortset fra at mange mennesker kun i ringe grad ejer evnen til at sublimere. Den vigtigste af disse indskrænkninger er åbenbart indskrænkningen i libidoens bevægelighed, idet den gør individets tilfredsstillelse afhængig af opnåelsen af et meget ringe antal mål og objekter. Når De erindrer, at en ufuldkommen libidoudvikling efterlader meget rigelige, eventuelt også flerdobbelte libidofikseringer til tidligere faser i organisation og objektvalg, hvor virkelig tilfredsstillelse i reglen ikke er mulig, så vil De i libidofikseringen erkende den anden magtfulde faktor, der forener sig med frustrationen om at fremkalde sygdom. I skematisk forkortelse kan det udtrykkes sådan, at libidofikseringen repræsenterer den disponerende, interne faktor i neuroseætiologien, og frustrationen den accidentelle, eksterne faktor.

Jeg benytter her lejligheden til at advare Dem mod at tage parti i en ganske overflødig strid. Inden for den videnskabelige diskussion er det meget yndet at tage en del af sandheden ud, sætte den i stedet for helheden og til gunst for denne del at bekæmpe resten, der ikke er mindre sandt. På denne måde har allerede flere grupper skilt sig ud fra den psykoanalytiske bevægelse, af hvilke én kun anerkender de egoistiske drifter, en anden kun tager hensyn til de virkelige livsopgavers betydning og ignorerer individets fortid o.s.v. Her byder der sig nu mulighed for en lignende antitese og strid: Er neuroserne *exogene* eller *endogene* lidelser, den uundgåelige følge af en vis konstitution eller produktet af visse skadevoldende (traumatiske) livsindtryk – specielt: Fremkaldes de af libidofikseringen (og den øvrige seksualkonstitution) eller ved det af ikke-opfyldelsen (frustrationen) fremkaldte tryk? Denne problemstilling forekommer mig alt i alt ikke forstandigere end den anden, jeg vil kunne forelægge Dem: »Opstår barnehed ved at avles af faderen eller ved at undfanges af moderen?« Begge betingelser er lige uudværlige, vil De svare, og med rette. Ved neurosernes opståen er forholdet om ikke ganske det samme så dog meget tilsvarende. Når vi betragter årsagsforholdet, kan tilfældene af neurotiske lidelser ordnes i en række, inden for hvilken begge momenter – seksualkonstitution og oplevelse, eller, om man vil, libidofiksering og frustration – er således repræsenteret, at det ene vokser, når det andet aftager. I den ene ende af rækken står de ekstreme

tilfælde, om hvilke De med overbevisning kan sige: Disse mennesker ville som følge af deres egenartede libidoudvikling under alle omstændigheder være blevet syge, hvad de så end havde oplevet, og hvor omhyggeligt livet end ellers havde skånede dem. I den anden ende står de tilfælde, hvor De omvendt må skønne, at de sikkert havde undgået lidelsen, hvis livet ikke havde bragt dem i denne eller hin situation. I tilfældene mellem disse to grupper mødes en forskellig grad af disponerende seksualkonstitution med en forskellig grad af skadevoldende (traumatiske) livsomstændigheder. De pågældendes seksualkonstitution ville ikke have bragt dem neurosen, hvis de ikke havde haft sådanne oplevelser, og disse oplevelser ville ikke have virket traumatisk på dem, hvis libidoforholdene havde været anderledes. I denne række kan jeg muligvis tilstå de disponerende momenter en vis overvægt med hensyn til betydning, men også denne indrømmelse er afhængig af, hvor vide grænser De vil afstikke for nervøsiteten.

Mine tilhørere! Jeg foreslår Dem at betegne rækker af denne art som *komplementære rækker* og forbereder Dem på, at vi vil få anledning til at opstille andre sådanne rækker.

Den sejhed, med hvilken libidoen klæber til bestemte retninger og objekter – man kan virkelig tale om libidoens *klæbrighed* (adhæsionsevne) – fremtræder for os som en selvstændig individuelt variabel faktor, hvis årsagsforhold endnu er os fuldstændig ubekendt, men hvis betydning for neurosernes ætologi vi bestemte ikke længere vil undervurdere. Vi bør imidlertid heller ikke overvurdere den intime forbindelse mellem de to ting. En tilsvarende »klæbrighed« hos libidoen forekommer nemlig – af ukendte grunde – under talrige betingelser hos normale mennesker og findes som bestemmende faktor hos personer, der i en vis forstand er modsætningen til de nervøse, nemlig de perverse. Allerede før psykoanalysens tid vidste man (*Binet*), at der i de perverses anamnese ofte kan konstateres et meget tidligt indtryk af abnorm driftsretning eller objektvalg, ved hvilket denne persons libido nu er blevet hængende for livet. Man kan ofte ikke sige, hvad der har sat dette indtryk i stand til at udøve en så intensiv tiltrækning på libidoen. Jeg skal fortælle Dem et tilfælde af denne art, som jeg selv har iagttaget. En mand, for hvem i dag hverken kvindens kønsorgan eller andre tiltrækningsmidler betyder noget, og som kun en fod med sko af en vis form kan hensætte i uimodståelig seksuel ophidselse, husker en oplevelse fra sit sjette år, der blev bestemmende for fikseringen af hans libido. Han sad på en skammel ved siden af sin guvernante, der

skulle give ham en time i engelsk. Guvernanten, en gammel, vissen, grim frøken med vandblå øjne og opstoppernase, havde den pågældende dag ondt i den ene fod og hvilede den derfor på en pude og havde taget en fløjlstøffel på; benet selv var tilsløret på sømmeligste måde. En sådan mager, senet fod, som han ved denne lejlighed havde set hos guvernanten, blev nu, efter et undseligt forsøg på normal seksualaktivitet i puberteten, hans eneste seksualobjekt, og manden blev modstandsløst revet med, når der til denne fod også kom andre træk, der mindede ham om guvernantens type. Ved denne fiksering af libidoen blev manden imidlertid ikke neurotiker, men pervers – fodfetichist, som vi siger. De ser altså, at selv om en overdreven og tilmed alt for tidlig fiksering af libidoen nødvendigvis medvirker ved neurosernes opståen, går dens virkningsradius alligevel langt ud over neurosernes område. I og for sig er altså denne betingelse alene lige så lidt afgørende som den tidligere nævnte frustration.

Problemet om årsagen til neuroserne synes altså at være mere kompliceret. I virkeligheden gør den psykoanalytiske undersøgelse os bekendt med et nyt moment, der ikke er taget hensyn til i vor ætiologiske række, og som man bedst erkender hos patienter, hvis hidtidige sundhed pludselig forstyrres af neurotisk lidelse. Man finder hos disse mennesker oftest tegn på en strid mellem forskellige ønskeimpulser eller, som vi normalt siger, på en psykisk *konflikt*. En del af personligheden repræsenterer visse ønsker, en anden gør modstand mod dem og afværger dem. Uden en sådan konflikt bliver der ingen neurose. Dette forekommer os nu ikke mærkeligt. De ved jo, at vort sjæleliv ustandselig bevæges af konflikter, som vi må træffe afgørelse i. Derfor må vel særlige betingelser være opfyldt, hvis en sådan konflikt skal blive patogen. Vi har lov til at spørge, hvilke disse betingelser er, mellem hvilke sjælelige kræfter disse patogene konflikter udspilles, og hvilket forhold konflikten har til de andre årsagsfaktorer.

Jeg håber, at jeg kan give Dem fyldestgørende svar på disse spørgsmål, om end det måske bliver i skematisk forkortet form. Konflikten fremkaldes af ikke-opfyldelsen (frustrationen), idet libidoen, der ikke er blevet tilfredsstillet, nu er henvist til at søge andre objekter og veje. Det er nu en forudsætning for konflikten, at disse andre veje og objekter vækker mishag hos en del af personligheden, så at der nedlægges et veto, hvilket i første omgang umuliggør denne nye tilfredsstillelses måde. Herfra går vejen til symptomdannelsen videre – en vej, som vi senere vil følge. De afviste libidinøse tendenser lykkes det nu alligevel at få overtaget ad visse omveje, dog ikke uden i form af visse forklædnin-

ger og mildnelser at tage hensyn til protesten. Omvejene er symptomdannelsens veje, og symptomerne er den ny eller substitutive tilfredsstillelse, der er blevet nødvendig på grund af frustrationens faktum.

Man kan også udtrykke den psykiske konflikts betydning på en anden måde, idet man her siger: den *indre* frustration må føje sig til den *ydre*, for at denne skal virke patogent. Ydre og indre frustration har da naturligvis deres forskellige veje til forskellige objekter. Den ydre frustration borttager én mulighed for tilfredsstillelse og den indre frustration udelukker måske den anden mulighed, omkring hvilken konflikten da bryder ud. Jeg foretrækker at give fremstillingen denne form, fordi den har en underforstået mening. Den peger nemlig hen på sandsynligheden af, at de indre, hæmmende faktorer er fremgået af reelle ydre hindringer i de primitive faser af menneskeheden udvikling.

Hvilke er imidlertid de magter, fra hvilke protesten mod den libidinøse tendens udgår, altså den anden part i den patogene konflikt? Det er, sagt i største almindelighed, *de ikke-seksuelle instinkter*. Vi sammenfatter dem under navnet »jag-drifter«; psykoanalysen af overføringsneuroserne giver os ikke nogen god lejlighed til at studere dem yderligere, og vi lærer dem højst i nogen grad at kende ved den modstand, som rejser sig mod analysen. Den patogene konflikt finder altså sted mellem jeg-drifterne og seksualdrifterne. Det ser i en hel række tilfælde ud, som om det også kunne være en konflikt mellem forskellige rent seksuelle tendenser, men dette er i grunden det samme, thi af de to seksualtendenser, som er i strid med hinanden, er den ene altid i overensstemmelse med jeg'et, medens den anden udfordrer jeg'et til protest. Der er altså stadig tale om en konflikt mellem jeg'et og seksualiteten.

Mine tilhørere! Atter og atter har man protesteret harmfuldt, når psykoanalysen har opfattet et sjæleligt fænomen som udslag af seksualdrifterne, og hævdet, at mennesket ikke blot består af seksualitet: der er jo i sjælelivet også andre drifter og interesser end de seksuelle, man har jo ikke lov til at aflede »alt« af seksualiteten, o.s.v. Nuvel, det er såre glædeligt, at man for en gangs skyld også kan være enig med sine modstandere. Psykoanalysen har aldrig glemt, at der også findes ikke-seksuelle drivkræfter; den bygger jo netop på den skarpe sondring mellem seksuelle drifter og jeg-drifter og har over for alle protester hævdet, ikke, at neuroserne fremstår af seksualiteten, men at de har deres oprindelse i konflikten mellem »jag« og »seksualitet«. Psykoanalysen har heller ikke noget tænkeligt motiv til at bestride

jeg-drifternes eksistens eller betydning, når den undersøger seksualdrifternes rolle i sygdommen og i livet. Blot er det blevet dens skæbne, at den i første række beskæftiger sig med seksualdrifterne, fordi disse på grund af overføringsneuroserne er blevet lettest tilgængelige for studium, og fordi den har set som sin opgave at studere det, som andre har forsømt.

Det er heller ikke rigtigt, at psykoanalysen slet ikke har interesseret sig for den ikke-seksuelle del af personligheden. Netop sondringen mellem »jag« og »seksualitet« har med særlig klarhed lært os, at også jeg-drifterne gennemløber en betydningsfuld udvikling, der hverken er helt uafhængig af libidoen eller uden indvirkning på denne. Vi kender ganske vist jeg-udviklingen langt dårligere end libidoen, idet først studiet af narcissistiske neuroser lover os indblik i jeg'ets opbygning. *Ferenczi* har dog allerede gjort et interessant forsøg på at konstruere jeg'ets udviklingstrin teoretisk, og der er i alt fald to steder, hvor vi har fået faste holdepunkter for bedømmelsen af denne udvikling. Vi mener jo ikke, at en persons libidinøse interesser på forhånd befinder sig i modsætning til selvopholdelsesinteresserne; tværtimod vil jeg'et på alle trin bestræbe sig for at forblive i harmoni med den øjeblikkelige seksualorganisation og at indordne den under sig. Det er sandsynligt, at de enkelte faser i libidoudviklingen følger efter hinanden efter et fast program, men man kan ikke afvise muligheden af, at dette forløb kan påvirkes fra jeg'ets side, og man kan vel også formode en vis parallelitet, en bestemt sammenhæng mellem jeg'ets og libidoens udviklingsfaser – ja, forstyrrelser af denne sammenhæng kan vel være en patogen faktor. For os er det et vigtigt synspunkt, hvordan jeg'et forholder sig, når dets libido på et sted af sin udvikling efterlader sig en stærk fiksering. Jeg'et kan tillade denne fiksering og bliver da i tilsvarende grad perverst eller, hvilket er det samme, infantilt. Det kan imidlertid også forholde sig afvisende over for denne libidofiksering, og da har jeg'et foretaget en fortrængning, hvor libidoen var genstand for en fiksering.

Ad denne vej bliver vi klar over, at den tredje faktor i neurose-ætiologien, nemlig *tilbøjeligheden* til konflikter, afhænger lige så meget af jeg'ets som af libidoens udvikling. Vi har altså suppleret vor viden om, hvad der fremkalder neuroserne. Først har vi, som den mest almene betingelse, ikke-tilfredsstillelsen (frustrationen), derefter libidoens fiksering, der trænger denne i bestemte retninger, og endelig konflikt-tilbøjeligheden, der skyldes, at jeg'et i sin udvikling har afvist sådanne libidotendenser. Sagens sande sammenhæng er altså ikke så forvirret og uigennemskuelig, som

det sandsynligvis er forekommet Dem under udviklingen af mine betragtninger. Dog vil vi opdage, at vi ikke er færdige endnu. Vi må føje endnu noget nyt til og yderligere analysere noget allerede kendt.

For at demonstrere jeg-udviklingens indflydelse på konflikt-dannelsen og dermed på fremkaldelsen af neuroserne vil jeg gerne vise Dem et eksempel, som ganske vist er frit opfundet, men som på intet punkt fjerner sig fra sandsynligheden. Jeg vil i tilslutning til titlen på en farce af Nestroy kalde det »I stuen og på første sal«. I stuen bor portneren, på første sal husets herre, en rig og fornem mand. Begge har børn, og vi vil antage, at det er tilladt husherrens lille datter uden tilsyn at lege med den jævne mands børn. Det kan da meget let ske, at børnenes leg antager en »uartig«, d.v.s. seksuel karakter: de leger »far og mor«, ser på hinanden, når de forretter deres nødtørft, og pirrer hinandens genitalia. Portnerdatteren, der trods sine fem-seks år har set ikke så lidt til de voksnes seksualitet, overtager måske her ved forførrerskens rolle. Disse oplevelser er, selv om de ikke strækker sig over ret lang tid, tilstrækkelige til at aktivere visse seksuelle tendenser hos begge børn, tendenser, der efter at den fælles leg er ophørt, ytrer sig som masturbation gennem nogle år. Så langt er udviklingen fælles for dem begge, men det endelige resultat vil være meget forskelligt hos de to børn. Portnerens datter vil fortsætte masturbationen omtrent til menstruationens begyndelse, derefter uden vanskelighed opgive den, få år efter tage sig en kæreste, måske også få et barn, slå ind på den ene eller den anden vej i livet, som måske gør hende til en populær kunstnerinde, og ende som overklassekvinde. Sandsynligvis vil hendes skæbne forme sig mindre glansfuldt, men hun vil i hvert fald leve sit liv til ende uden at have taget skade af den tidlige beskæftigelse med seksualiteten og undgå enhver neurose. Anderledes går det husherrens datter. Hun får tidligt, allerede som barn, en anelse om, at hun har gjort noget forkert, vil efter kort tids forløb – men måske først efter hård kamp – give afkald på den masturbatoriske tilfredsstillelse og alligevel blive ved med at være trykket i sit væsen. Når hun i ungpigeårene kommer i den situation, at hun får noget at vide om den menneskelige kønsomgang, vil hun vende sig fra den med uforklarlig afsky og ønske at forblive uvidende om den. Sandsynligvis giver hun nu efter for en atter optrædende, ubetvingelig trang til masturbation, som hun ikke tør fortælle om til nogen. I de år, da hun skal vinde en mands kærlighed, bryder da neurosen ud hos hende og snyder hende både for ægteskab og håbet om glæde i livet. Lykkes det

da ved analyse at få indblik i denne neurose, viser det sig, at denne velopdragne, intelligente og moralske pige har fortrængt sine seksualtendenser fuldstændigt, men at disse, uden at hun ved det, klæber til de små oplevelser, hun havde sammen med sin barndomsveninde.

Forskelligheden i de to skæbner trods samme oplevelse stammer fra, at den ene jeg har undergået en udvikling, som ikke er sket hos den anden. For portnerens datter er den senere seksualaktivitet forekommet lige så naturlig og selvfølgelig som i barndommen. Husherrens datter har været ude for påvirkning fra opdragelsen og fulgt dennes krav. Hendes jeg har af de impulser, der er givet det, dannet idealer om kvindelig renhed og mangel på begær, idealer, som ikke kan forenes med seksuel aktivitet; hendes intellektuelle uddannelse har forringet hendes interesse for den kvindelige rolle, til hvilken hun er bestemt. Genem denne højere moralske og intellektuelle udvikling af hendes jeg er hun kommet i konflikt med de krav, som hendes seksualitet stiller.

I dag vil jeg dvæle ved endnu et punkt i jeg'ets udvikling, både fordi det giver visse videre perspektiver, og fordi det er særlig egnet til at motivere den skarpe og ikke umiddelbart indlysende sondring mellem jeg-drifterne og seksualdrifterne. Ved bedømmelsen af jeg'ets og libidoens udvikling må vi gå ud fra et synspunkt, som der hidtil ofte ikke er taget tilstrækkeligt hensyn til. De er jo i grunden begge en arv, afkortede gentagelser af den udvikling, som menneskeheden har tilbagelagt gennem meget lange tidsrum, lige fra dens ældste tider. Med hensyn til libidoudviklingen mener jeg, at man umiddelbart indser dennes fylogenetiske oprindelse. Tænk på, hvorledes genitalapparatet hos én dyreklasse står i nær forbindelse med munden, hos andre ikke kan skelnes fra ekskretionsapparatet, og hos atter andre er knyttet til bevægelsesorganerne, forhold, som De vil se skildret på fortræffelig måde i *W. Bölsches* værdifulde bog. Hos dyrene kan man så at sige se alle arter af perversioner stivnet til seksualorganisation. Blot bliver det fylogenetiske moment hos mennesket delvis tilsløret af den omstændighed, at det, der i grunden er nedarvet, alligevel nyterhvertes i den individuelle udvikling, sandsynligvis fordi de samme forhold, der i sin tid tvang til erhvervelsen, endnu består og virker ind på hver enkelt. Jeg kan udtrykke det sådan, at de i sin tid har virket skabende, og at de nu virker fremkaldende. Desuden er det utvivlsomt, at gangen i den beskrevne udvikling kan forstyrres udefra og ændres hos hvert enkelt individ ved nye påvirkninger. Men den magt,

der har pånødet menneskeheden en sådan udvikling, og den dag i dag bevarer sit tryk i samme retning, kender vi; det er atter den frustration, som virkeligheden selv pånøder – eller, hvis vi giver den et andet navn, *livsnødvendigheden*, *Ἀνάγκη*. Den har været en streng opdrager og gjort os til noget stort. Neurotikerne hører til de børn, hos hvem denne strenghed har haft skadelige virkninger, men det risikerer man ved enhver opdragelse. – Denne vurdering af livsnødvendigheden som den drivende kraft i udviklingen behøver i øvrigt ikke at forudindtage os mod betydningen af »indre udviklingstendenser«, hvis sådanne lader sig bevise.

Nu er det meget interessant, at seksualdrifter og selvopholdelsesdrifter* ikke forholder sig ens, når de stilles over for livets krav. Selvopholdelsesdrifterne og alt, hvad der hænger sammen med dem, er lettere at opdrage; de lærer tidligt at tilpasse sig til livsnødvendigheden og at indrette deres udvikling efter, hvad realiteten kræver. Dette er forståeligt, for de kan ikke skaffe sig de objekter, de behøver, på nogen anden måde, og uden disse objekter må individet gå til grunde. Seksualdrifterne er vanskeligere at opdrage, for de kender i begyndelsen ingen mangel på objekter. Da de ligesom snyltende støtter sig til de andre legemsfunktioner og tilfredsstiller sig autoerotisk på individets egen krop, er de i første omgang unddraget den opdragende indflydelse af livet, og hos de fleste mennesker bevarer de livet igennem i en eller anden henseende denne karakter af egensindighed og upåvirkelighed, som vi kalder for »uforstandighed«. Desuden varer et ungt menneskes modtagelighed for opdragelse i reglen ikke længere end til det tidspunkt, da dets seksualbehov vågner med endelig styrke. Dette véd pædagogerne og handler derefter, men måske kan de ved psykoanalysens resultater bevæges til at henlægge tyngdepunktet i opdragelsen til de første barneår, altså fra spædbarnsalderen. Ofte er det lille menneske allerede færdigt formet, når det er fire-fem år, og åbenbarer kun efterhånden det, som allerede skjuler sig i det.

For at vurdere den fulde betydning af den påpegede forskel mellem de to driftsgrupper (selvopholdelsesdrifterne og seksualdriften) må vi gå langt tilbage og indføre en af de betragtninger, som fortjener at kaldes *økonomiske*. Vi begiver os dermed ind på et af de vigtigste, men desværre også dunkleste områder af psykoanalysen. Vi stiller os selv det spørgsmål, om det er muligt at få

* Sult, tørst, søvnbehov osv. I visse sammenhænge tales der desuden om jæg-drifter.

øje på en hovedhensigt med vort sjælelige apparats arbejde, og giver med den første tilnærmelse det svar, at denne hensigt er rettet mod opnåelse af lyst. Det synes, som om vor hele sjælelige aktivitet er rettet mod at opnå lyst og undgå ulyst – at den automatisk reguleres gennem *lys:princippet*. Nu ville vi ganske overordentlig gerne vide, hvad betingelserne er for, at lyst og ulyst opstår, men en sådan viden har vi ikke. Kun tør man vove at hævde, at lysten *på en eller anden måde* er bundet til forringelse, nedsættelse eller udsukkelse af det irritamentkvantum, der findes i det sjælelige apparat, og at ulysten er knyttet til en forøgelse deraf. Undersøgelsen af den mest intensive lyst, mennesket kan opnå – nemlig lystfølelsen ved seksualaktens fuldblydelse – lader kun ringe tvivl tilbage om dette punkt. Da det ved sådanne lystprocesser drejer sig om, hvad der sker med nogle mængder af sjælelig affekt eller energi, betegner vi betragtninger af denne art som »økonomiske«. Vi mærker, at det også er muligt at beskrive det sjælelige apparats opgave og ydelse på anden og mere almen måde end ved betoningen af opnåelsen af lystfølelse. Vi kan sige, at det sjælelige apparat tjener det formål at beherske og afvikle de udefra og indefra kommende irritamentkvanta. Med hensyn til seksualdrifterne er det uden videre indlysende, at de lige fra udviklings begyndelse til dens slutning arbejder for at opnå lyst; de bevarer denne oprindelige funktion uden nogen forandring. Det samme tilstræber også de andre, jæg-drifterne, fra begyndelsen. Men under indflydelse af deres læremester, livets krav, lærer jæg-drifterne snart at erstatte lystprincippet med en modifikation. Dette: at forebygge ulyst, bliver for disse drifter en næsten lige så betydningsfuld opgave som at opnå lystfølelse; jæg'et gør den erfaring, at det er uundgåeligt, at der må gives afkald på umiddelbar tilfredsstillelse, at man må udsætte opnåelsen af lystfølelse, udholde en vis mængde ulyst og i det hele taget opgive bestemte lystkilder. Det således opdragne »jæg« er blevet »forstandigt« og lader sig ikke længere beherske af lystprincippet, men følger *realitetsprincippet*, der i grunden også vil opnå lyst, men en lyst, som er sikret ved, at der tages hensyn til realiteten, om end lysten derved også kan blive udskudt og reduceret.

Overgangen fra lyst- til realitetsprincippet er et af de vigtigste fremskridt i jæg'ets udvikling. Vi ved allerede, at seksualdrifterne først sent og modstræbende gennemgår dette stadium af jæg-udviklingen, og vil senere få at vide, hvilke følger det har for mennesket, at dets seksualitet lader sig nøje med så løst et forhold til den ydre realitet. Og nu til slut endnu en bemærkning, som har relation hertil. Når menneskets »jæg« har sin

udviklingshistorie ligesom libidoen, kan det næppe overraske Dem at høre, at der også findes »jæg-regressioner«, og De vil da sikkert også gerne vide, hvilken rolle denne jæg'ets tilbagevendende til tidligere udviklingsfaser kan spille ved de neurotiske lidelser.

23. FORELÆSNING

*Symptomdannelse*s veje

Mine damer og herrer! For lægmanden danner symptomerne sygdommens væsen, og for ham er helbredelsen identisk med symptomernes fjernelse. Lægen lægger vægt på at skelne symptomerne fra sygdommen og siger, at fjernelsen af symptomerne ikke betyder, at sygdommen er helbredt. Det eneste håndgribelige, der bliver tilbage af sygdommen efter fjernelsen af symptomerne, er evnen til at danne nye symptomer. Derfor vil vi foreløbig stille os på lægmandens standpunkt og betragte en vellykket udgranskning af symptomerne som ensbetydende med forståelse af sygdommen.

Symptomerne – vi taler naturligvis her om psykiske (eller psykogene) symptomer og psykisk sygdom – er dannelser, der er skadelige for livet som helhed eller i bedste fald nytteløse, beklages af patienten som stridende mod hans vilje, og er forbundet med ulyst eller lidelse for ham. Den vigtigste skade, de anretter, er det sjælelige arbejde, de kræver i sig selv, og det yderligere sjælelige arbejde, der bliver nødvendigt for at bekæmpe dem. Disse to »udgifter« kan ved stærk symptomdannelse have en overordentlig forarmelse af individet til følge f.s.v. angår disponibel sjælelig energi, der sker en lammelse af den sjælelige energi over for alle vigtige livsopgaver. Dette resultat afhænger hovedsagelig af den energimængde, der således lægges beslag på, og De vil derfor let indse, at dette »at være syg« er et i sit væsen praktisk begreb. Hvis De imidlertid stiller Dem på et teoretisk standpunkt og ser bort fra det kvantitative, kan De meget vel sige, at vi alle sammen er syge, d.v.s. neurotiske, for betingelserne for symptomdannelse kan også påvises hos de normale.

Om de neurotiske symptomer ved vi allerede, at de er resultatet af en konflikt, der opstår omkring en ny form for tilfredsstillelse af libidoen. De to kræfter, der har delt sig, mødes igen i symptomet og ligesom forsoner sig gennem symptomdannelse som kompromis. Derfor er symptomet også så modstandsdygtigt: det

holdes oppe fra begge sider. Vi ved også, at den ene af de to partnere i konflikten er den utilfredsstillede, af virkeligheden afviste libido, der nu må søge andre veje til sin tilfredsstillelse. Hvis virkeligheden forbliver ubønhørlig, selv om libidoen er rede til at antage et andet objekt i stedet for det, som er nægtet den, vil libidoen til sidst være nødt til at slå ind på regressionens vej og tilstræbe tilfredsstillelse i en af de allerede tilbagelagte seksualorganisationer eller ved et af de tidligere opgivne objekter. Libidoen lokkes ind på regressionens vej gennem den fiksering, som den har efterladt på disse steder af sin udvikling.

Nu går vejen til perversionen skarpt af fra vejen til neurosen. Vækker disse regressioner ikke modsigelse fra jæg'et, bliver der heller ingen neurose, og libidoen når til en eller anden real, om end ikke normal tilfredsstillelse. Men hvis jæg'et, der ikke blot råder over bevidstheden, men også over adgangene til den motoriske innervation og dermed til realisering af de sjælelige tendenser, ikke er indforstået med disse regressioner, er konflikten givet. Libidoen er ligesom afskåret og må forsøge at vige ud til et eller andet sted, hvor den i overensstemmelse med lystprincipets krav finder afløb for sin energiladning. Den må unddrage sig jæg'et. En sådan undvigen bydes der den mulighed for gennem fikseringerne på den udviklingsvej, som den nu regressivt begiver sig ind på – de fikseringer, mod hvilke jæg'et i sin tid beskyttede sig ved fortrængninger. Idet libidoen under sin hastige tilbagegang besætter disse fortrængte positioner, har den unddraget sig jæg'et og dettes love, men samtidig også givet afkald på al den opdragelse, den modtog under dette jæg's indflydelse. Libidoen var føjelig, så længe der var udsigt til tilfredsstillelse; under det dobbelte tryk af den ydre og den indre frustration bliver den rebelsk og tænker på tidligere og bedre tider. Dette er noget karakteristisk for libidoen. De forestillinger, til hvilke libidoen nu overfører sin energiladning, tilhører det ubevidstes system og ligger under for de processer, der er mulige i dette, specielt fortætningen og forskydningen. Hermed er der nu skabt forhold, der ganske ligner forholdene ved drømmedannelsen. Den egentlige drøm udformes i det ubevidste og er opfyldelsen af en ubevidst ønskefantasi. Denne mødes med et stykke førbevidst aktivitet, censureres, og den manifesterede drøm dannes som et kompromis. På samme måde må også libidorepræsentationen i det ubevidste regne med det førbevidste jæg's magt. Den modsigelse, der havde rejst sig mod den i jæg'et, følger efter den som en antikatexis (»kontrabesættelse«) og nøder den til at vælge det udtryk, der samtidig kan blive dens eget udtryk. Således opstår da

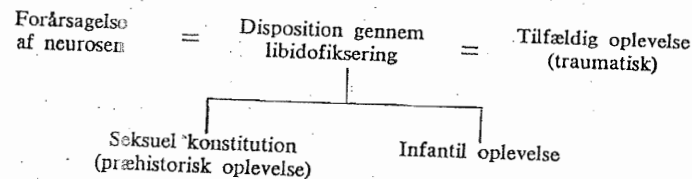
symptomet som en på mange måder forvansket aflægger af den ubevidste libidinøse ønskeopfyldelse, en kunstfærdigt udvalgt tveværdighed med to hinanden fuldstændig modsigende betydninger. Kun i dette sidste punkt er der en forskel mellem drømme- og symptomdannelsen, thi den førbevidste hensigt ved drømmedannelsen går kun ud på at bevare søvnen og ikke lade noget, der ville forstyrre den, trænge ind til bevidstheden; derimod insisterer den ikke på at tilråbe den ubevidste ønskeimpuls et skarpt »Nej, tværtimod!« Den kan være mere tolerant, da den sovendes situation er mindre truet. Søvnens er i sig selv tilstrækkelig til at hindre ønsket i at blive realiseret.

Som De ser, er det fikseringerne, der gør det muligt for libidoen at vige ud under konfliktens vilkår. Den regressive »besættelse« (katexis) af disse fikseringer fører til en omgåelse af fortrængningen og til en aflastning – eller tilfredsstillelse – af libidoen, ved hvilken kompromisets betingelser må overholdes. Ad omvejen over det ubevidste og de gamle fikseringer er det endelig lykkedes libidoen at nå frem til en real tilfredsstillelse, selv om denne er overordentlig begrænset og knap kan kendes igen. Lad mig føje to bemærkninger til dette resultat. Jeg beder Dem for det første lægge mærke til, hvor nær forbundet på den ene side libidoen og det ubevidste, på den anden side jeg'et, bevidstheden og realiteten her viser sig at være, uagtet de fra begyndelsen på ingen måde hører sammen, og glem endvidere ikke, at alt det her og i det følgende sagte kun har relation til symptomdannelsen ved den hysteriske neurose.

Hvor finder nu libidoen de fikseringer, som den skal bruge til at gennembyrde fortrængningerne med? Jo, i den infantile seksualitets aktivitetsformer og oplevelser, i barndommens forladte partialtendenser og opgivne objekter. Til dem vender libidoen altså atter tilbage. Disse barneår har en dobbelt betydning; i dem viste sig på den ene side først de driftsretninger, som barnet medbragte som medfødte anlæg, og på den anden side blev i denne tid andre af dets drifter først vakt og aktiveret ved ydre påvirkninger, tilfældige oplevelser. Jeg tror, der ikke er nogen tvivl om, at vi har ret til at opstille denne tvedeling. At det medfødte anlæg kommer til udtryk, kan der jo ikke være nogen kritisk betænkelse ved, men den analytiske erfaring nøder os direkte til at antage, at rent tilfældige oplevelser i barndommen er i stand til at efterlade fikseringer af libidoen. Jeg ser heller ikke nogen teoretisk vanskelighed ved en sådan antagelse. De konstitutionelle anlæg er sikkert også eftervirkninger af forfædres oplevelser; også de er i sin tid blevet erhvervet – uden en sådan erhvervelse

ville der ikke findes nogen arvelighed. Og er det tænkeligt, at en sådan erhvervelse af træk, der kan nedarves, netop skulle ende ved den generation, vi betragter? Betydningen af de infantile oplevelser bør imidlertid ikke, sådan som det så ofte sker, fuldstændig overses til gunst for forfædrenes oplevelser eller oplevelser i moden alder, men tværtimod være genstand for en særlig interesse. De infantile oplevelser er desto mere betydningsfulde, fordi de falder i en tid, da udviklingen endnu ikke er fulden, og er netop gennem denne omstændighed egnet til at virke traumatisk. Roux' og andres arbejder over udviklingsmekanismer har vist os, at et nålestik i et kimanlæg, der er i gang med celledeling, fører til en alvorlig forstyrrelse af udviklingen. Hvis den samme læsion tilføjes larven eller det fuldt udviklede dyr, medfører det ingen skade.

Det voksne menneskes libidofiksering, som vi i neurosernes ætiologiske ligning har indført som repræsentant for den konstitutionelle faktor, deler sig altså nu for os i to yderligere faktorer: det nedarvede anlæg og den i den tidlige barndom erhvervede disposition. Vi ved, at et skema altid kan være vis på sympati fra de videbegærliges side:

Den arveligt betingede seksualkonstitution frembyder en stor mangfoldighed af anlæg, alt eftersom denne eller hin partialdrift – alene eller i forening med andre – er særlig stærkt accentueret. Sammen med den infantile oplevelses faktor danner seksualkonstitutionen en anden »komplementær række«, ganske ligesom den, vi først lærte at kende mellem disposition og tilfældig oplevelse hos den voksne. Begge steder findes de samme ekstreme tilfælde og de samme repræsentationsrelationer. Det ligger nær her at opkaste det spørgsmål, om ikke den mest påfaldende af libidoregressionerne, nemlig regressionen til tidligere trin af seksualorganisationen, overvejende betinges af det arveligt konstitutionelle moment; men spørgsmålets besvarelse bør udskydes, til man kan tage en større række af de neurotiske sygdomsformer med i betragtning.

Lad os nu opholde os ved den kendsgerning, at den analytiske undersøgelse viser os, at neurotikernes libido er bundet til deres

infantile seksualoplevelser. Analysen synes jo på denne måde at tillægge disse oplevelser en overordentlig stor betydning for menneskenes liv og sygdomme. Denne betydning har de også absolut for så vidt gælder det terapeutiske arbejde. Men ser vi bort fra denne opgave, erkender vi let, at der her foreligger fare for en misforståelse, der kunne forlede os til at orientere livet alt for ensidigt ud fra den neurotiske situation. Ved vurderingen af de infantile oplevelsers betydning må vi jo tage i betragtning, at libidoen regressivt er vendt tilbage til dem, efter at den blev fordrevet fra sine senere positioner. Men da ligger det jo nær at slutte, at libidoplevelserne slet ikke havde nogen betydning, dengang de fandt sted, men først har fået det regressivt. De husker sikkert, at vi allerede ved diskussionen om Oedipuskomplekset har taget stilling til et sådant alternativ.

Heller ikke denne gang vil afgørelsen være vanskelig for os. Påstanden om, at infantiloplevelsernes libidokatexis – og altså patogene betydning – er blevet forstærket i høj grad ved libidoregressionen, er utvivlsomt rigtig, men den ville føre til vildfarelser, hvis man lod den være den eneste afgørende. Man må også give plads for andre overvejelser. For det første viser iagttagelse ganske uomtvisteligt, at de infantile oplevelser har deres egen betydning, og at de allerede beviser denne i barneårene. Der findes jo også barneneuroser, ved hvilke det tidsmæssige tilbageskydningsmoment ifølge sagens natur reduceres meget eller helt falder bort, idet sygdommens udbrud sker i umiddelbar tilslutning til de traumatiske oplevelser. Studiet af disse infantile neuroser beskytter os mod mangen en farlig misforståelse af neuroserne hos voksne, ganske som børnenes drømme har givet os nøglen til forståelsen af de voksnes drømme. Børneneuroser er meget hyppige, langt hyppigere end man tror. De bliver ofte overset, bedømt som tegn på uartighed og holdt nede af barneværelsets autoriteter, men de er altid lette at kende for en senere, bagudskuende betragtning. De optræder oftest i form af en *angst-hysteri*. Hvad dette vil sige, vil vi få at vide ved en anden lejlighed. Når der senere i livet udbræder en neurose, afslører den sig ved analysen regelmæssigt som den direkte fortsættelse af den omtalte infantile lidelse, der dengang kun fremtrådte tilsløret og antydningvis. Der findes imidlertid, som allerede sagt, tilfælde, i hvilke denne barndomsnervøsitet fortsætter uafbrudt i en lidelse, der varer livet igennem. I nogle få tilfælde har vi haft lejlighed til at analysere barneneuroser hos barnet selv, men langt hyppigere måtte vi lade os nøje med, at vi hos den voksne patient fik retrospektiv indsigt i hans barneneurose; i sådanne tilfælde

var det da nødvendigt at foretage visse korrektioner og i det hele at vise en vis forsigtighed.

Dernæst må man dog sige, at det ville være ubegribeligt, at libidoen så regelmæssigt vender tilbage til barndomstiden, hvis der ikke i denne var noget, der kunne øve en tiltrækning. Den fiksering, som vi antager på de enkelte steder af udviklingsvejen, har kun mening, når vi opfatter den som noget, der binder en bestemt mængde libidinøs energi. Endelig kan jeg understrege over for Dem, at der her består et lignende komplementært forhold mellem intensiteten og den patogene betydning af de infantile og de senere oplevelser, som i de rækker, vi tidligere har studeret. Der gives tilfælde, i hvilke hele årsagen ligger i barndommens seksualoplevelser, og i hvilke disse indtryk har en sikker traumatisk virkning og ikke behøver nogen anden støtte end den, som den normale seksualkonstitution og dennes ufærdighed kan byde. Der er andre, i hvilke hele tyngdepunktet ligger i de senere konflikter, og hvor den analytiske betoning af barndomsindtrykkene helt igennem fremtræder som følge af regressionen – altså ekstreme tilfælde af »udviklingshæmning« og »regression«; mellem disse findes alle grader af de to momenters samvirke.

Disse forhold har en vis interesse for pædagogikken, der vil søge at forebygge neuroserne ved en tidlig indgriben i barnets seksualudvikling. Så længe man fortrinsvis holder sin opmærksomhed rettet mod de infantile seksualoplevelser, må man mene, at man gør alt for forebyggelsen af nervøse lidelser, hvis man sørger for, at denne udvikling forhales, og at barnet skånes for oplevelser af denne art. Men vi ved jo, at betingelserne for fremkaldelse af neuroserne er komplicerede og ikke kan påvirkes generelt ved hensyntagen til en enkelt faktor. Den strenge overvågen i barndommen taber i værdi, fordi den er afmægtig mod den konstitutionelle faktor; den er desuden vanskeligere at gennemføre, end pædagogerne forestiller sig, og den indebærer to nye farer, der ikke bør undervurderes; at den opnår for meget, nemlig begunstiger et for barnets senere liv skadeligt overmål af seksualfortrængning, og at den sender barnet ud i livet uden modstandskraft over for den storm af seksualkrav, der kan ventes i puberteten. Det er derfor i høj grad tvivlsomt, hvor vidt den beskyttelse af barnet, som i øjeblikket er gængs, er en fordel, og det er et spørgsmål, om ikke en forandret indstilling til de virkelige forhold vil give et bedre udgangspunkt for forebyggelsen af neuroserne.

Lad os nu vende tilbage til symptomerne. Disse skaffer altså erstatning for frustrationen ved libidoens regression til tid-

ligere tider, hvormed en tilbagevendende til tidligere udviklingstrin i objektvalg eller organisation er uløseligt forbundet. Vi har før hørt, at neurotikerens »hænger fast« et eller andet sted i sin fortid; vi ved nu, at det er en periode af hans fortid, i hvilken hans libido ikke savnede tilfredsstillelse, og hvor han var lykkelig. Han bliver ved med at søge i sin livshistorie, til han har fundet en sådan periode, selv om han må gå helt tilbage til spædbarnstiden, sådan som han husker den eller forestiller sig den efter senere påvirkninger. Symptomet gentager på en eller anden måde denne tidlige infantile form for tilfredsstillelse; den bliver imidlertid forvansket gennem censuren, som er et resultat af konflikten, og i reglen bliver den også vendt om til en følelse af lidelse og blandet med elementer af de oplevelser, der gav stødet til sygdommens udbrud. Der er meget, som virker ejendommeligt ved den form for tilfredsstillelse, som symptomet giver. Vi ser bort fra, at den er ukendelig for personen selv, der tværtimod føler den angivelige tilfredsstillelse som en lidelse og klager over den. Denne forvandling tilhører den psykiske konflikt, under hvis tryk symptomet nødvendigvis måtte dannes. Det, som engang var en tilfredsstillelse for individet, må i dag vække dets modstand eller afsky. Vi kender et enkelt, men lærerigt eksempel på en sådan forandring. Det samme barn, der med begærlighed har suget mælk af moderbrystet, plejer nogle år senere at ytre stærk modvilje mod at drikke mælk, en modvilje som det er svært for opdragelsen at overvinde. Denne modvilje stiger til afsky, når mælken eller den drik, som er blandet med mælk, er overtrukket af en hinde. Det er slet ikke umuligt, at denne hinde fremkalder erindringen om moderbrystet, som engang var genstand for så hedt et begær. I mellemtiden ligger ganske vist afvænningsen, der er en oplevelse af traumatisk virkning.

Der er yderligere et forhold, som gør, at vi synes, at symptomerne er mærkelige og uforståelige som midler til tilfredsstillelse. De minder os slet ikke om alt det, vi normalt plejer at vente tilfredsstillelse af. De ser som regel bort fra objektet og opgiver dermed forholdet til den ydre realitet. Vi forstår dette som en følge af, at neurotikerens har vendt sig bort fra realitetsprincippet og er vendt tilbage til lystprincippet. Men det er også en tilbagevendende til en slags udvidet autoerotisme, der jo gav seksualdriften de første tilfredsstillelser. Symptomerne sætter en forandring i patientens egen krop i stedet for en forandring af den ydre verden, altså en indre aktion i stedet for en ydre, en tilpasning i stedet for en handling, hvilket atter svarer til en i fylogenetisk henseende yderst betydningsfuld regression. Dette kan vi

lørst forstå i sammenhæng med en ny foreteelse, som vi får kendskab til ved de analytiske undersøgelser af symptomdannelsen. Endvidere må vi huske, at der ved symptomdannelsen medvirker de samme ubevidste processer som ved drømmedannelsen, nemlig fortætningen og forskydningen. Symptomet fremstiller ligesom drømmen noget som opfyldt – en tilfredsstillelse af infantil karakter, men ved den yderste fortætning kan denne tilfredsstillelse sammentrænges i en eneste sansefornemmelse eller innervation og ved en ekstrem forskydning indskrænkes til en lille del af hele det libidinøse kompleks. Det er intet under, når også vi ofte har vanskelighed ved i symptomet at genkende den formodede og hver gang bekræftede libidinøse tilfredsstillelse.

Jeg bebudede før, at vi ville få kendskab til en ny foreteelse; det drejer sig virkelig om noget overraskende og forvirrende. De ved, at vi ved analysen af symptomerne får kendskab til de infantile oplevelser, til hvilke libidoen er fikseret, og af hvilke symptomerne dannes. Det overraskende ligger nu i, at disse infantile scener ikke altid er sande. Ja, i flertallet af tilfældene er de ikke sande, og i enkelte tilfælde er de i direkte strid med den historiske sandhed. De, mine tilhørere, vil indse, at denne opdagelse bedre end nogen anden er egnet til enten at miskreditere den analyse, der har ført til et sådant resultat, eller de patienter, på hvis udsagn analysen, ligesom hele forståelsen af neuroserne, er opbygget. Men hertil kommer noget andet, der er ualmindelig forvirrende. Hvis de ved analysen klarlagte infantile oplevelser hver gang var virkelige, ville vi have følelsen af at bevæge os på fast grund; hvis de regelmæssigt var forfalsket og afslørede sig som noget, patienterne fandt på, altså fantaserede, måtte vi forlade denne vaklende grund og redde os over på en anden. Men hverken det ene eller det andet er tilfældet. Det forholder sig påviseligt sådan, at de i analysen rekonstruerede eller erindrede barneoplevelser snart er ubestrideligt forkerte, men snart lige så ubestrideligt rigtige, og at de i de fleste tilfælde er blandet af rigtigt og forkert. Symptomerne er følgelig snart fremstillingen af oplevelser, der virkelig har fundet sted, og som man har lov til at tilskrive indflydelse af libidoens fiksering, snart en fremstilling af patientens fantasier, som naturligvis slet ikke egner sig til en ætiologisk rolle. Det er vanskeligt at finde sig til rette hermed. Et første holdepunkt finder vi måske i en lignende opdagelse, nemlig at de enkelte barndomserindringer, som menneskene altid – og inden nogen analyse – bevidst har båret i sig, ligeledes kan være forfalsket eller i det mindste i høj grad blande sandt og usandt sammen. Det er i reglen ikke vanskeligt at påvise urigtig-

heden her, og vi har da i det mindste den trøst, at skylden for denne uventede skuffelse ikke ligger hos analysen, men på en eller anden måde hos patienterne.

Efter nogen spekulation forstår vi let, hvad der forvirrer os sådan ved denne tingenes tilstand. Det er foragten for virkeligheden, ignoreringen af forskellen mellem denne og fantasien. Vi er fristet til at være fornærmede over, at patienten har underholdt os med opdagede historier. Virkeligheden synes os at være noget fra fantasien himmelvidt forskelligt, og den vurderes helt anderledes højt af os. Det samme standpunkt indtager i øvrigt også patienten i sin normale tænkning. Når han kommer frem med det materiale, som bag symptomerne fører til de ønskesituationer, der er formet efter barndomsoplevelserne, er vi til at begynde med i tvivl om, hvorvidt det drejer sig om virkelighed eller fantasier. Senere kan vi konstatere dette ved visse kendetegn, og vi står da over for den opgave at gøre patienten bekendt med denne kendsgerning. Dette foregår på ingen måde uden vanskeligheder. Hvis vi straks fra begyndelsen siger til ham, at han nu er i færd med at fortælle de fantasier, med hvilke han har tilsløret sin barndomshistorie for sig selv, sådan som alle folkeslag har gjort ved sagdnelsen om deres glemte fortid, lægger vi mærke til, at hans interesse for emnets videre behandling synker i beklagelig grad. Han ønsker også at høre om virkeligheden og foragter al »indbildning«. Men hvis vi lige til afslutningen af denne del af arbejdet lader ham blive i den tro, at vi beskæftiger os med udforskningen af de reale begivenheder i hans barneår, så risikerer vi, at han senere bebrejder os, at vi har ladet os narre, og håner os på grund af vor tilsyneladende lettroenhed. Han er længe uforstående for vort forslag om, at fantasi og virkelighed skal ligestilles, og at han i første omgang ikke skal interessere sig for, om de barndomsoplevelser, der skal klarlægges, er det ene eller det andet. Og dog er dette åbenbart den eneste rigtige indstilling til disse sjælelige produkter. Også de har en slags virkelighed; det er jo et faktum, at patienten har skabt sig disse fantasier, og dette faktum har næppe ringere betydning for hans neurose, end hvis han virkelig havde oplevet deres indhold. Disse fantasier har *psykisk* realitet i modsætning til *materiel* realitet, og vi lærer efterhånden at forstå, at *i neurosernes verden er den psykiske realitet den bestemmende*.

Blandt de begivenheder, der atter og atter vender tilbage i neurotikernes ungdomshistorie, ja, næppe nogen sinde synes at mangle, er nogle af særlig vigtighed, hvorfor jeg anser det for naturligt at fremhæve dem fremfor andre. Som eksempler på denne

kategori skal jeg nævne: iagttagelse af forældrenes kønsomgang, forførelse fra en voksen persons side, samt kastrationstruslen. Det ville være en stor misforståelse at tro, at disse ting aldrig har materiel realitet; tværtimod kan de ofte med fuld sikkerhed dokumenteres ved udspørgning af ældre slægtninge. Det er f. eks. slet ikke nogen sjældenhed, at den lille dreng, der er »uartig« og begynder at lege med sin penis og endnu ikke ved, at man skal skjule sådan syssel, af forældre eller barnepige m. fl. bliver truet med, at man vil skære lemmet eller den syndefulde hånd af ham. Forældrene indrømmer på forespørgsel ofte, at de mener, at de har gjort noget hensigtsmæssigt med denne trussel; mange mennesker har en korrekt, bevidst erindring om den, navnlig når den er blevet fremsat i de senere barneår. Når moderen eller en anden kvinde fremsætter truslen, siger hun som regel, at det er faderen – eller doktoren! – som vil bringe den til udførelse. I den berømte »Store Bastian« af børnelægen *Hoffmann* fra Frankfurt, der netop kan takke sin popularitet for sin forståelse for barnealderens seksuelle og andre komplekser, vil man se kastrationen i mildnet form, nemlig erstattet med afklipping af tommelfingeren som straf for hårdnakket sutning. Men det er overordentlig usandsynligt, at børn så ofte udsættes for kastrationstruslen, som den forekommer i analyser af neurotikere. Vi antager, at drengen i fantasien konstruerer en sådan trussel på grundlag af antydninger, ved hjælp af viden om, at den autoerotiske tilfredsstillelse er forbudt, og under indtryk af sin opdagelse af de kvindelige genitalia. Det er ligeledes ingenlunde udelukket, at det lille barn – også i andre end proletarfamilier – bliver vidne til en kønsakt mellem forældrene eller andre voksne, hvis man ikke tiltror det nogen forståelse og hukommelse, og man kan ikke benægte muligheden af, at barnet *retrospektivt* kan forstå dette indtryk og reagere på det. Når imidlertid akten beskrives med udførlige detaljer, som det vil have været vanskeligt at iagttage, eller hvis den refereres som foretaget *a posteriori, more ferarum*, hvilket meget hyppigt er tilfældet i referaterne, er der vel næppe nogen tvivl om denne fantasiers tilknytning til iagttagelsen af parring mellem dyr (hunde) og denne iagttagelses motivering ved utilfredsstillet nysgerrighed i pubertetsårene. Det mest ekstreme tilfælde er fantasien om iagttagelse af parentalt koitus, mens den pågældende endnu befandt sig ufødt i moders liv. Særlig interesse har forførelsesfantasiaen, fordi den kun alt for ofte ikke er nogen fantasi, men en virkelig erindring. Men heldigvis er den dog ikke så hyppig, som det kunne se ud efter analysens resultater. Forførelse fra jævnaldrende eller ældre børns side er almindeligere

end forførelse fra voksne, og når piger, der nævner denne begivenhed i deres barndomshistorie, temmelig regelmæssigt lader faderen optræde som forfører, er der sjældent tvivl om denne beskyldnings fantastiske natur eller om det motiv, som har fremkaldt den. Som regel dækker barnet den autoerotiske periode af sin seksualaktivitet med forførelsesfantasi, hvor ingen forførelse har fundet sted. Det slipper for at skamme sig over masturbationen, idet det tilbagefantaserer et begæret objekt til disse tidligste perioder af sit liv. Man må dog i øvrigt ikke tro, at seksuelt misbrug af barnet fra de nærmeste mandlige pårørendes side udelukkende tilhører fantasiens rige. De fleste analytikere har behandlet tilfælde, i hvilke sådanne forhold var virkelige og kunne påvises med fuld sikkerhed; blot tilhørte de også her de senere barneår og var blevet associeret med et tidligere tidspunkt.

Man kan ikke få andet indtryk, end at sådanne barndomsbegivenheder på en eller anden måde er nødvendige for neurosen og hører til dens kerne. Hvis de er virkelige begivenheder, er sagen jo klar, og er de uvirkelige, fremstilles de af antydninger og suppleres af fantasien. Resultatet er det samme, og det er til dato ikke lykkedes os at påvise nogen forskel i følgerne, hvad enten det er fantasien eller virkeligheden, der har den største andel i disse barndomsbegivenheder. Her foreligger igen et af de så ofte nævnte komplementærforhold, om end det er det besynderligste af alle dem, vi har lært at kende. Hvorfra stammer behovet for disse fantasier og materialet til dem? Der kan vel ikke være tvivl om driftskilderne, men vi savner forklaring på, at der hver gang skabes de nævnte fantasier med det samme indhold. Jeg har her et svar parat, om hvilket jeg ved, at det vil forekomme Dem dristigt. Jeg mener, at disse *urfantasier* – sådan vil jeg gerne kalde dem, og i øvrigt også nogle andre – er et fylogenetisk træk. Individet søger i disse fantasier tilbage hindsides sin egen oplevelse, tilbage til fortidens oplevelse, når dets egen er blevet alt for rudimentær. Det forekommer mig meget muligt, at alt det, der i dag fortælles os som fantasi i analysen: barneforførelsen, vækkelse af seksualophidselsen ved iagttagelse af det parentale koitus, kastrationstruslen (eller snarere selve kastrationen), engang i den menneskelige families tidlige historie har været en realitet, og at det fantasierende barn ganske simpelt har udfyldt den individuelle sandheds lakuner med præhistorisk sandhed. Vi har gang på gang fået mistanke om, at neurosepsykologien har vist os mere af den menneskelige udviklings første stadier end alle andre kilder.

Mine tilhørere! De sidst omtalte foreteelser nøder os til at gå nærmere ind på spørgsmålet om oprindelsen og betydningen af den psykiske virksomhed, der kaldes for »fantasi«. Som De vil vide, nyder den almindeligvis høj anseelse, uden at man dog har været klar over dens stilling i sjælelivet. Jeg kan fortælle Dem følgende herom: Som De ved, bliver menneskets »jeg« gennem livets påvirkninger langsomt opdraget til at vurdere realiteten og følge realitetsprincippet og må derved forbigående eller varigt give afkald på forskellige objekter og mål for sin lyststræben – ikke alene den seksuelle del heraf. Men det er altid faldet mennesket svært at give afkald på lystfølelse; det lykkes ikke mennesket uden en eller anden slags erstatning. Det har derfor forbeholdt sig en sjælelig aktivitet, i hvilken der indrømmes alle disse opgivne lystkilder og forladte veje til lystopnåelse en videre eksistens, en eksistensform, i hvilken de er fritaget for virkelighedens krav og det, som vi kalder realitetstestningen. Enhver stræben når snart form af en opfyldelsesforestilling; der er ingen tvivl om, at en dvælen ved fantasiens ønskeforestillinger medfører en tilfredsstillelse, selv om personens viden om, at det ikke drejer sig om virkelighed, ikke er tilsløret imens. I fantasiaktiviteten nyder mennesket altså fortsat *den* frihed for ydre tvang, som det i virkeligheden for længst har givet afkald på. Det er blevet i stand til skiftevis at opnå lyst som animalsk væsen og at være forstandsvæsen. Det kan ganske simpelt ikke klare sig med den sparsomme tilfredsstillelse, som det kan aftvinge virkeligheden. »Det går overhovedet ikke uden hjælpekonstruktioner«, har Theodor Fontane engang sagt. Skabelsen af fantasiens rige i sjælen har en fuldstændig parallel i oprettelsen af reservater og fredede områder i egne, hvor krav fra landbruget, trafikken og industrien truer med hastigt at forvandle jordens naturlige udseende til ukendelighed. Det fredede område bevarer denne gamle tilstand, som man ellers overalt med beklagelse har ofret for nødvendigheden. Alt får her lov til at vokse og trives, som det vil, også det unyttige og endog det skadelige. Fantasiens rige i sjælen er et sådant fredet område, der er unddraget realitetsprincippet.

De mest kendte fantasiprodukter er de såkaldte dagdrømme, som vi jo kender: fantaserede tilfredsstillelser af ambitiøse og erotiske ønsker, der trives desto frodigere, jo mere virkeligheden opfordrer til beskedenhed og tålmodighed. Det karakteristiske for fantasilykken: genoprettelsen af lystopnåelsens uafhængighed af realitetens samtykke, ses utvetydigt i disse dagdrømme. Den natlige drøm er i grunden ikke andet end en dagdrøm,

der er blevet forvansket på grund af den form, sjælevirkksomheden har om natten, og muliggjort på grund af driftsimpulsernes frigørelse under søvnen. Vi har allerede gjort os fortrolige med den tanke, at en dagdrøm ikke nødvendigvis behøver at være bevidst – at der også findes ubevidste dagdrømme. Sådanne ubevidste dagdrømme er altså både kilde til de natlige drømme og til – de neurotiske symptomer.

Fantasiens betydning for symptomdannelsen vil blive klar for Dem ved følgende betragtning: Vi sagde, at i tilfælde af frustration besatte libidoen regressivt de af den opgivne positioner, til hvilke den dog var blevet ved med at klæbe med visse dele af sin energi. Denne udtalelse vil vi ikke tage tilbage eller korrigere, men vi må indskyde et mellemled. Hvordan finder libidoen vej til disse fikseringssteder? Nuvel, libidoens opgivne objekter og retninger er ikke opgivet i enhver forstand. De eller deres aflæggere fastholdes endnu med en vis intensitet i fantasiforestillingerne. Libidoen behøver altså kun at trække sig tilbage til fantasierne for ud fra disse at finde vejen åben til alle fortrængte fikseringer. Disse fantasier blev til en vis grad tålt, og det kom ikke til konflikt mellem dem og jeg'et, hvor skarpe modsætningerne end var – så længe blot en vis betingelse blev overholdt: en betingelse af *kvantitativ* natur, der nu ødelægges ved libidoens tilbagestrømning til fantasierne. Ved dette tilskud bliver fantasiens energiindhold så stort, at de bliver fordringsfulde og udvikler en trang til virkeliggørelse. Dette gør konflikten mellem dem og jeg'et uudgøelig. Hvad enten de tidligere var førbevidste eller bevidste, bliver de nu genstand for fortrængning fra jeg'ets side og er prisdrevet tiltrækningen fra det ubevidstes side. Fra de nu ubevidste fantasier, vandrer libidoen tilbage til deres oprindelser i det ubevidste, tilbage til sine egne fikseringssteder.

Libidoens tilbagetog til fantasien er et mellemstadium på vejen til symptomdannelsen og fortjener en særlig betegnelse. C. G. Jung har givet det et meget dækkende navn, nemlig *introversionen*, men har på u hensigtsmæssig måde også ladet det betyde noget andet. Vi vil holde fast på, at introversionen betegner det fænomen, at libidoen vender sig bort fra mulighederne for reel tilfredsstillelse, og at de hidtil tolererede fantasier, der har været anset for uskadelige, nu modtager et overskud af energi. En introverteret person er endnu ikke neurotiker, men befinder sig i en labil situation; han vil nødvendigvis vise symptomer ved den næste forskydning af kræfterne, hvis han ikke finder andre udveje for sin opstemmede lidenskab. Derimod er den neurotiske tilfredsstillelses ikke-reale karakter og ignoreringen af forskellen

mellem fantasi og virkelighed allerede bestemt ved hans dvælen på introversions-stadiet.

De har sikkert lagt mærke til, at jeg i de sidste betragtninger har indført en ny faktor i det ætiologiske kædesystem, nemlig kvantiteten, størrelsen af de energimængder, der kommer i betragtning; denne faktor må vi tage hensyn til overalt. Det er ikke tilstrækkeligt, at vi opererer med den rent kvalitative analyse af de ætiologiske betingelser. Eller, for at udtrykke det på anden måde: en blot *dynamisk* opfattelse af disse sjælelige processer er utilstrækkelig; der må også anlægges et *økonomisk* synspunkt. Vi må sige til os selv, at konflikten mellem to tendenser ikke bryder løs, før der er nået en vis energiintensitet, selv om de rent indholdsmæssige betingelser for længst er til stede. Ligeledes retter de konstitutionelle faktorerens patogene betydning sig efter, hvor meget *mere* der findes af den ene end af en anden partialdrift i anlægget. Man kan endog forestille sig, at alle menneskers anlæg er kvalitativt ensartede og kun adskiller sig fra hinanden ved disse kvantitative forhold. Ikke mindre afgørende er det kvantitative moment for modstandsevnen over for neurotiske lidelser. Det kommer an på, *hvilken mængde* uforbrugt libido et menneske kan »holde svævende«, og *hvor stor en brøkdel* af dets libido det evner at lede bort fra det seksuelle og hen på sublimeringsens mål. Det endelige mål for den sjælelige aktivitet kan *kvalitativt* betegnes som opnåelse af lyst og undgåelse af ulyst, medens det for den *økonomiske* betragtning står som dette: at mestre de i det sjælelige apparat virkende irritantkvantiteter og at hindre den opstemning af dem, som skaber ulyst.

Så meget ville jeg altså fortælle Dem om symptomdannelsen ved neuroserne. Men jeg vil ikke undlade endnu en gang at understrege: Alt det her sagte har kun relation til symptomdannelsen ved hysterien. Allerede ved tvangsneurosen finder man – skønt det principielle er det samme – meget, som er anderledes. De kræfter, som jeg'et aktiverer mod driftskravene, og som vi også har omtalt ved hysterien, trænger sig frem ved tvangsneurosen og behersker det kliniske billede ved såkaldte »reaktionsdannelser«. Tilsvarende og endnu større afvigelser opdager vi ved de andre neuroser, hvor undersøgelserne om symptomdannelsens mekanismer endnu på intet punkt er afsluttet.

Før vi skilles for i dag, vil jeg dog gerne endnu en stund henvende Deres opmærksomhed på en side af fantasilivet, som fortjener den mest almene interesse. Der findes nemlig en vej tilbage fra fantasien til realiteten, og denne vej er – kunsten. Kunst-

neren er i begyndelsen også en introverteret, der ikke har langt til neurosen. Han drives af overmåde stærke driftsbehov og vil gerne opnå ære, magt, rigdom, berømmelse og kvindegunst, men mangler midlerne til at opnå disse former for tilfredsstillelse. Derfor vender han sig som enhver anden utilfredsstillet bort fra virkeligheden og overfører al sin interesse, også sin libido, på sit fantasilivs ønskeforestillinger, fra hvilke vejen vil kunne føre til neurosen. Mange faktorer må vel være til stede, for at dette ikke skal blive afslutningen på hans udvikling; det er jo kendt, hvor hyppigt netop kunstnere lider af hæmning af deres præstations-evne som følge af neuroser. Sandsynligvis indeholder deres konstitution en stærk evne til sublimering og en vis løshed i de fortrængninger, som er afgørende for konflikten. Vejen tilbage til realiteten finder kunstneren imidlertid på følgende måde: Han er jo ikke den eneste, der fører et fantasiliv. Fantasiens mellemrige er anerkendt ved almindelig menneskelig overenskomst, og enhver, der lider savn, venter sig lindring og trøst af dette rige. Men for dem, der ikke er kunstnere, er det meget begrænset, hvor megen lyst der kan øses af fantasiens kilder. Deres fortrængningers ubønhørlighed nøder dem til at lade sig nøje med de sparsomme dagdrømme, der har lov til at være bevidste. Den sande kunstner råder over mere. Han forstår for det første at bearbejde sine dagdrømme sådan, at de mister det alt for personlige, der frastøder fremmede, hvorfor de også kan nydes af andre. Han evner også at mildne dem sådan, at de ikke let røber deres oprindelse i forbudte kilder. Han har endvidere den gædefulde evne, at han kan forme et bestemt materiale, indtil det er blevet et livagtigt billede af hans fantasiforestilling, og så forstår han at knytte så megen lystfølelse til denne fremstilling af sin ubevidste fantasi, at fortrængningerne i hvert fald for en stund overvindes og ophæves derved. Hvis han evner alt dette, gør han det muligt for andre på ny at hente trøst og lindring af de lystkilder, der er blevet utilgængelige for dem selv i deres ubevidste; han vinder deres taknemmelighed og beundring og har nu gennem sin fantasi nået dette, han først kun havde opnået i fantasien: Ære, magt og kvindegunst.

24. FORELÆSNING

Den almindelige nervøsitet

Mine damer og herrer! Efter at vi under de sidste drøftelser har udført et så vanskeligt stykke arbejde, vil jeg for en stund forlade emnet og henvende mig direkte til Dem.

Jeg ved nemlig, at De er utilfredse. De forestillede Dem en »indføring i psykoanalysen« anderledes. De ventede at høre levende eksempler, ikke teori. De siger til mig, at da jeg engang brugte parallellen »I stueetagen og på første sal«, forstod De virkelig noget af årsagen til neuroserne; det burde blot have været virkelige iagttagelser og ikke konstruerede historier. Eller da jeg i begyndelsen gjorde rede for to – forhåbentlig ikke også opfundne – symptomer, hvis opløsning og relation til patientens liv jeg påviste, forstod De symptomernes »mening«; De håbede, at jeg ville fortsætte på denne måde. Men i stedet gav jeg Dem vidtløftige, vanskeligt overskuelige teorier, der aldrig var fuldstændige, og som der stadig yderligere blev føjet noget til; jeg arbejdede med begreber, som jeg endnu ikke havde præsenteret Dem for, gik fra den deskriptive fremstilling lige over i den dynamiske opfattelse og fra denne atter til den såkaldte »økonomiske«, gjorde det vanskeligt for Dem at forstå, at mange af de benyttede kunstord betyder det samme og kun af vellydsgrunde veksler med hinanden, lod så omfattende synspunkter som lyst- og realitetsprincippet og den fylogenetiske arv dukke op for Dem, og lod i stedet for at »indføre« Dem i noget, noget der fjernede sig stedse mere fra Dem, drage forbi Deres øjne.

Hvorfor begyndte jeg ikke indføringen i neuroselæren med det, som De selv véd om nervøsiteten, og som for længst har vakt Deres interesse? Med de nervøses ejendommelige væsen, deres uforståelige reaktioner på menneskelig omgang og ydre påvirkninger, deres irritabilitet, uberegnelighed og udelighed? Hvorfor førte jeg Dem ikke skridtvis fra forståelsen af de simple, dagligdags former og til de problemer, der har relation til nervøsitetens gædefulde, ekstreme manifestationer?

Ja, mine tilhørere, jeg kan ikke engang påstå, at De har uret. Jeg er ikke så forgabet i min egen fremstillingskunst, at jeg vil udgive enhver af dens skønhedsfejl for at være en særlig charme. Jeg tror selv, at det havde kunnet gøres med større udbytte for Dem; og det var også min hensigt. Men man kan ikke altid virkeliggøre sine gode hensigter. I selve stoffet er der tit noget, som man bliver optaget af, og som leder én bort fra de oprindelige

planer. Selv en så beskeden præstation som at ordne et velkendt materiale underkaster sig ikke helt forfatterens forgodtbefindende. Stoffet former sig, som det selv vil, og man kan kun bagefter spørge sig selv, hvorfor det faldt netop sådan ud og ikke anderledes.

En af grundene er sandsynligvis, at titlen »Indføring i psykoanalysen« ikke længere passer på dette afsnit, der skal behandle neuroserne. Denne indføring i psykoanalysen får man ved studiet af fejlreaktionerne og af drømmen; neuroselæren er selve psykoanalysen. Jeg tror ikke, at jeg på så kort tid havde kunnet give Dem kendskab til neuroselærens indhold på nogen anden måde end i en så koncentreret form. Det gjaldt om i sammenhæng at vise Dem symptomernes mening og betydning, de ydre og indre betingelser for symptomdannelsen og dennes mekanisme. Dette har jeg forsøgt; det er stort set kernen i det, som psykoanalysen i dag kan lære os. I sammenhæng hermed har der været meget at sige om libidoen og dens udvikling og også noget om jeg'ets udvikling. De var allerede ved indledningen forberedt på vor tekniks forudsætninger, på de væsentlige synspunkter med hensyn til det ubevidste og fortrængningen (modstanden). I en af de næste forelæsninger vil De få at høre, hvor det psykoanalytiske arbejde finder sin organiske fortsættelse. Foreløbig har jeg ikke holdt skjult for Dem, at alle vore oplysninger kun stammer fra studiet af én eneste gruppe af nervøse lidelser, nemlig de såkaldte overføringsneuroser. Symptomdannelsens mekanisme har jeg endog kun fulgt f.s.v. angår den hysteriske neurose. Selv om De ikke skulle have erhvervet nogen solid viden og ikke kan huske hver detalje, håber jeg dog, at De har dannet Dem et billede af, med hvilke midler psykoanalysen arbejder, hvilke spørgsmål den tager op, og hvilke resultater den har ført til.

Jeg har tillagt Dem det ønske, at jeg burde have begyndt fremstillingen af neuroserne med de nervøses adfærd, med skildringen af den måde, på hvilken de lider under deres neurose, hvordan de beskytter sig mod den og indretter sig med den. Dette er ganske vist et interessant stof, som det absolut er værd at vide noget om, og tilmed er det ikke særlig vanskeligt at behandle; men det er ikke ufarligt at begynde med det. Der er en risiko for at man ikke opdager det ubevidste, overser libidoens store betydning og bedømmer alle forhold sådan, som de fremtræder for den nervøses »jeg«. Det er indlysende, at dette »jeg« ikke er nogen upartisk og pålidelig instans. Jeg'et er jo den magt, der fornægter det ubevidste og fortrænger det; hvordan skulle man da tro, at det ville være retfærdigt over for det ubevidste.

Blandt det, der således er fortrængt, står seksualitetens afviste krav i første linje; det er ganske selvfølgelig, at vi aldrig kan blive klar over deres omfang og betydning på grundlag af den opfattelse, jeg'et har af dem. Fra det øjeblik, da fortrængnings-synspunktet begynder at dæmre for os, er vi også advaret imod at sætte den ene af de to stridende parter – tilmed endda den sejrende – til dommer i striden. Vi er forberedt på, at jeg'ets udsagn vil føre os på vildspor. Skulle man tro jeg'et, måtte man gå med på, at det i enhver henseende har været aktivt, og dermed også selv har villet og fremkaldt sine symptomer. Vi ved imidlertid, at det har udvist en betydelig passivitet, hvilket det forsøger at skjule og pynte på. Ganske vist vover det ikke altid dette forsøg; ved tvangsneurosens symptomer må det tilstå for sig selv, at det stilles over for noget fremmed, som det kun med besvær kan væge sig imod.

Den, som trods disse advarsler ikke lader sig afholde fra at opfatte jeg'ets falsknerier som gangbar mønt, har ganske vist let spil og slipper for alle de modstandsfaktorer, der rejser sig mod den psykoanalytiske understregning af det ubevidste, seksualiteten og jeg'ets passivitet. Han kan som *Alfred Adler* påstå, at den »nervøse karakter« er årsagen til neurosen i stedet for en følge af denne. Men så vil han heller ikke være i stand til at forklare en eneste detalje i symptomdannelsen eller en eneste drøm.

De vil spørge: Skulle det da ikke være muligt at tage tilstrækkeligt hensyn til jeg'ets rolle for nervøsiteten og symptomdannelsen uden på grov måde at ignorere de momenter, psykoanalysen har klarlagt? Jeg svarer: Jo, det må sikkert være muligt og vil også ske en skønne dag, men det ligger ikke i psykoanalysens arbejdsretning netop at begynde dermed. Det lader sig nok forudsige, hvornår psykoanalysen vil blive stillet over for denne opgave. Der findes neuroser, i hvilke jeg'et deltager på langt mere intensiv måde end ved de af os hidtil studerede; vi kalder dem for »narcissistiske« neuroser. Den analytiske bearbejdelse af disse lidelser vil sætte os i stand til på upartisk og pålidelig måde at bedømme jeg'ets rolle for den neurotiske lidelses opståen.

Et af jeg'ets forhold til neurosen er imidlertid så iøjnefaldende, at vi kunne tage hensyn til det lige fra begyndelsen. Det synes ikke at mangle i noget tilfælde, men man ser det tydeligst ved en lidelse, der endnu står fjernt fra vor forståelse, nemlig den *traumatiske neurose*. De må nemlig vide, at det atter og atter er de samme momenter, der udgør årsagssammenhængen og mekanismen i forbindelse med alle mulige former for neurose;

blot er det her ét, hist et andet af disse momenter, der har hovedbetydningen for symptomdannelsen. Det er ligesom med personalet i en skuespiltrup, i hvilken enhver har sit faste rollefag: Helt, fortrolig, skurk o.s.v.; enhver af dem ville vælge sit eget stykke til sin beneficeforestilling. Således er de fantasier, der omsætter sig i symptomer, intetsteds mere håndgribelige end i hysterien: jeg'ets »kontrabesætninger« (antikatexis) eller reaktionsdannelser dominerer billedet ved tvangsneurosen, og det, vi ved drømmen kaldte for *sekundær bearbejdning*, står i forgrunden som vrangforestillinger ved paranoia o.s.v.

I de traumatisk-neuroser – særlig sådanne, der opstår under krigens rædsler – gør der sig således umiskendeligt et egoistisk jeg-motiv gældende, en trang til at blive beskyttet og opnå fordele; dette motiv alene kan ikke fremkalde sygdommen, men det sanktionerer den og opretholder den, når den først er opstået. Det vil beskytte jeg'et mod de truende farer, som var anledningen til sygdomsudbruddet, og vil ikke tillade nogen helbredelse, før det er udelukket, at en sådan fare kan opstå igen eller der er opnået erstatning for den fare, patienten har udstået.

Men en lignende interesse har jeg'et i alle andre tilfælde i neurosens opståen og vedvaren. Vi har allerede sagt, at symptomet også støttes af jeg'et, fordi det har en side, med hvilken det byder den fortrængende jeg-tendens tilfredsstillelse. Desuden er en løsning af konflikten ved hjælp af symptomdannelse den bekvemmeste og for lystprincippet behageligste udvej; den sparer utvivlsomt jeg'et for et stort og pinefuldt indre arbejde. Ja, der gives tilfælde, i hvilke selv lægen må indrømme, at en konflikts afslutning med en neurose er den mest harmløse og socialt mest udholdelige løsning. Bliv ikke forbavset, når De hører, at altså selv lægen undertiden tager samme parti som den sygdom, han bekæmper. En læge bør jo ikke indskrænke sig til i alle livets situationer at spille sundhedsfanatikerens rolle; han ved, at der i verden ikke blot findes neurotisk lidelse, men også reel, uundgåelig lidelse, og at nødvendigheden også kan kræve af et menneske, at det bringer sin sundhed som offer, og han gør den erfaring, at et enkelt menneskes offer i så henseende ofte kan hindre uoverskuelig ulykke for mange andre. Selv om man altså kunne sige, at neurotikerens hver gang over for en konflikt *flygter ind i sygdommen*, må man dog indrømme, at denne flugt i mange tilfælde er fuldt ud berettiget, og lægen, der har erkendt denne tingenes tilstand, vil tavs og skånsomt trække sig tilbage.

Men lad os ved den fortsatte behandling af emnet se bort fra disse undtagelsestilfælde. Under almindelige forhold vil vi se, at

flugten ind i neurosen giver jeg'et en vis indre *sygdomsgevinst*. Hertil kommer i mange livsforhold også en håndgribelig ydre fordel af mere eller mindre reel værdi. Lad os se på det hyppigste tilfælde af denne art. En kvinde, der behandles groft af sin mand og udnyttes uden skånsel af ham, finder temmelig regelmæssigt udvejen i neurosen, hvis hendes anlæg gør det muligt for hende, hvis hun er for svag eller moralsk til at trøste sig hos en anden mand, hvis hun ikke er stærk nok til over for alle ydre forhindringer at lade sig skille fra sin mand, hvis hun ikke har udsigt til at kunne forsørge sig selv eller få en bedre mand, og hvis hun tilmed ved sin seksuelle følelse endnu er bundet til denne brutale mand. Hendes sygdom bliver nu hendes våben i kampen mod den overmægtige mand, et våben, hun kan bruge til forsvar og misbruge til hævn. Hun kan beklage sig over sin sygdom, medens hun sandsynligvis ikke turde beklage sig over sit ægteskab. Hun finder en hjælper i lægen, og hun tvinger den ellers så hensynsløse mand til at skåne hende, påtage sig udgifter for hende, give hende lov til af og til at være hjemmefra og således at tillade befrielse fra den ægteskabelige undertrykkelse. Hvor en sådan ydre eller tilfældig sygdomsgevinst er ret betydelig og der ingen reel erstatning kan findes for den, skal De ikke regne muligheden for påvirkning af neurosen med Deres terapi for at være særlig stor.

De vil bebrejde mig, at det, jeg her har fortalt Dem om sygdomsgevinst, jo absolut taler til gunst for den opfattelse, jeg har afvist: At jeg'et selv vil neurosen og skaber den. Vær blot rolige, mine tilhørere, det betyder måske ikke andet, end at jeg'et finder sig i neurosen, som det alligevel ikke kan forhindre, og at det gør det bedste ud af den, hvis der da overhovedet lader sig gøre noget ud af den. Dette er kun den ene side af sagen, ganske vist den behagelige. Hvis neurosen indebærer fordele, er jeg'et vel indforstået med den, men den indebærer ikke udelukkende fordele. I reglen viser det sig, at jeg'et har gjort en dårlig forretning, da det indlod sig på neurosen. Det har købt sig en lettelse af konflikten for dyrt, og de lidelser, der knytter sig til symptomerne, er måske en ækvivalent erstatning for konfliktens kvaler, men medfører sandsynligvis et større kvantum af ulyst. Jeg'et vil gerne slippe af med denne ulyst, men ikke give sygdomsgevinsten fra sig, og det er det netop ikke i stand til. Derved viser det sig så, at jeg'et ikke var helt så aktivt, som det selv troede, og dette skal vi mærke os vel.

Mine tilhørere! Hvis De som læge omgås neurotikere, vil De snart opgive forventningen om, at de, der jamrer og klager stær-

kest over deres sygdom, mest beredvilligt vil komme hjælpen i møde og berede denne mindst modstand. Det er snarere det modsatte, der er tilfældet. Men De vil let forstå, at alt, hvad der bidrager til sygdomsgevinsten, vil forstærke fortrængningsmodstanden og øge den terapeutiske vanskelighed. Til den sygdomsgevinst, der så at sige fødes med symptomet, må vi imidlertid også føje noget andet, der vil komme frem senere. Når en psykisk organisation som neurosen har bestået i længere tid, opfører den sig til sidst som et selvstændigt væsen. Den giver udtryk for en slags selvopholdelsesdrift; der danner sig en slags modus vivendi mellem den og andre dele af sjælelivet, selv sådanne, der i grunden er den fjendtligt sindede, og det går i reglen sådan, at der viser sig lejligheder, ved hvilke den igen viser sig nyttig og anvendelig og på den måde erhverver sig en *sekundærfunktion*, som på ny styrker dens stilling. Lad os i stedet for et eksempel fra patologien tage en grell illustration fra det daglige liv. En dygtig arbejder, der forsørger sig selv, bliver invalid ved en ulykke under arbejdet; han kan ikke længere arbejde, men han får en lille invalidepension og lærer at udnytte sin invaliditet som tigger. Hans nye, om end forværrede eksistens, bygger nu netop på det, som har berøvet ham hans tidligere eksistensmuligheder. Hvis man kan helbrede ham for invaliditeten, gør man ham i første omgang subsistensløs; det er jo et spørgsmål, om han er i stand til at genoptage sit tidligere arbejde. Det, der ved neurosen svarer til en sådan sekundær udnyttelse af sygdommen, kan vi betegne som *sekundær* sygdomsgevinst og føje til den primære.

I almindelighed vil jeg imidlertid gerne sige til Dem, at De vel ikke bør undervurdere den praktiske betydning af sygdomsgevinsten, men at De heller ikke må lade Dem imponere af den i teoretisk henseende. Bortset fra de tidligere nævnte undtagelser minder den i grunden altid om de eksempler på »Klogskab hos dyrene«, som *Oberländer* har illustreret i »Fliegende Blätter«: En araber rider på sin kamel ad en smal sti, der skærer sig ind i den stejle bjergvæg. I et sving af stien befinder han sig pludselig over for en løve, der gør sig klar til spring. Han ser ingen udvej; på den ene side går bjergvæggen lodret i vejret, på den anden gaber afgrunden; det er umuligt at vende om og flygte; han betragter sig som fortabt. Men anderledes med kamelen. Den foretager et spring i afgrunden med sin rytter – og dér står løven med håret ned ad nakken! Neurosens hjælpepeydelse giver i reglen ikke bedre resultat for den syge. Det skyldes vel, at løsningen af en konflikt ved hjælp af symptomdannelsen jo er en automatisk proces, der ikke er livets krav voksen, og med hvilken menne-

sket har givet afkald på anvendelsen af sine bedste og højeste kræfter. Hvis der fandtes et valg, burde man foretrække at gå under i ærlig kamp med skæbnen.

Mine tilhørere! Jeg skylder Dem imidlertid endnu den videre motivering for, at jeg i en fremstilling af neuroselæren ikke gik ud fra den almindelige nervøsitet. Måske antager De, at jeg gjorde det, fordi påvisningen af neurosernes seksuelle baggrund da ville have voldt mig større vanskeligheder. Men i så fald tror De fejl. Ved overføringsneuroserne må man først arbejde sig gennem symptomtydningen for at komme til denne erkendelse. Ved de almindelige former af de såkaldte *aktualneuroser* er derimod seksuallivets ætiologiske betydning en grov kendsgerning, der let kan iagttages. Jeg stødte på den for mere end tyve år siden, da jeg en dag spurgte mig selv, hvorfor man ved undersøgelsen af de nervøse patienter altid udelukker deres seksuelle aktivitet fra helhedsbilledet. For disse undersøgelses skyld ofrede jeg dengang min popularitet hos patienterne, men allerede efter kort tids arbejde kunne jeg udtale den sætning, at der ved normalt *vita sexualis* ikke findes nogen neurose – jeg mente: *aktualneurose*. Ganske vist går denne formulering for let hen over de individuelle forskelligheder mellem menneskene, og den lider også af den ubestemthed, der ikke kan skilles fra ordet »normalt«, men for orienteringen i store træk har den sin værdi den dag i dag. Jeg kom dengang så langt, at jeg opstillede specifikke relationer mellem bestemte former for nervøsitet og specielle former for uheldigt seksualliv, og jeg tvivler ikke på, at jeg i dag ville kunne gøre de samme iagttagelser, hvis jeg havde et lignende materiale af patienter til rådighed. Jeg konstaterede ofte, at en mand, der lod sig nøje med en vis art ufuldstændig seksuel tilfredsstillelse, f. eks. med manuel onani, led af en bestemt form for *aktualneurose*, og at denne neurose straks veg pladsen for en anden, hvis han lod en anden, lige så uønskelig form for seksualliv træde i stedet. Jeg var da i stand til at slutte mig til ændringen i hans seksualliv ud fra ændringen i hans tilstand. Jeg lærte dengang også at holde hårdnakket fast ved mine formodninger, indtil jeg havde overvundet patienternes mangel på oprigtighed og tvunget dem til bekræftelse. Ganske vist foretrak de da at gå til andre læger, der ikke var så nysgerrige med hensyn til deres seksualliv.

Jeg kunne dengang heller ikke undgå at opdage, at årsagen til sygdommen ikke altid syntes at ligge i seksuallivet. Den ene blev ganske vist syg som direkte følge af en uheldig form for seksualliv, men den anden, fordi han havde mistet sin formue eller havde

gennemlevet en udmattende organisk sygdom. Forklaringen på denne mangfoldighed kom senere, da vi fik indsigt i de formodede gensidige relationer mellem jeg'et og libidoen, og den blev desto mere tilfredsstillende, jo dybere denne indsigt var. En person angribes kun af en neurotisk lidelse, når hans »jeg« har mistet evnen til at anbringe libidoen på en eller anden måde. Jo stærkere jeg'et er, des lettere er løsningen af denne opgave; enhver svækkelse af jeg'et, uanset af hvilken grund, må have samme virkning som en meget stærk stigning af libidoens krav, hvorved der åbnes mulighed for udbrud af en neurotisk lidelse. Der findes også andre og intimere relationer mellem »jeg« og libido, men disse er endnu ikke kommet inden for vor synskreds, og jeg skal derfor ikke drøfte dem her. Det væsentligste og mest instruktive for os er, at de neurotiske symptomer – i alle tilfælde og uanset ad hvilken vej sygdommens udbrud foranlediges – bliver bekostet af libidoen og derfor vidner om en abnorm anvendelse af denne.

Nu må jeg imidlertid gøre Dem opmærksom på den afgørende forskel mellem aktualneurosernes og psykoneurosernes symptomer; psykoneurosernes første gruppe, overføringsneuroserne (transferensneuroserne), har jo hidtil optaget os så meget. I begge tilfælde fremgår symptomerne af libidoen og er altså abnorme anvendelsesformer af denne, idet der er tale om erstatnings-tilfredsstillelse. Men symptomerne i aktualneuroserne: hovedpine, smerte eller parringstilstand i et organ, svækkelse eller hæmning af en funktion – har ingen »mening«, ingen psykisk betydning. De ytrer sig ikke blot hovedsagelig som noget legemligt – sådan som det f.eks. er tilfældet med de hysteriske symptomer – de er også selv helt igennem legemlige processer, ved hvis opståen alle de komplicerede sjælelige mekanismer falder bort, som vi har lært at kende. De er altså virkelig det, som man så længe har anset de psykoneurotiske symptomer for at være. Men hvordan kan de da være anvendelsesformer for libidoen, som vi har lært at kende som en i det psykiske virkende kraft? Nuvel, mine tilhørere, det er meget simpelt. Lad mig genopfriske en af de allerførste indvendinger, man fremsatte mod psykoanalysen. Man sagde dengang, at den forsøgte at give en rent psykologisk teori for de neurotiske fænomener, og at dette var ganske håbløst, eftersom psykologiske teorier aldrig ville kunne forklare en sygdom. Man havde behaget at glemme, at seksualfunktionen ikke er noget rent psykisk, så lidt som den er noget rent somatisk. Den påvirker det legemlige såvel som det sjælelige liv. Har vi i psykoneurosernes symptomer lært de psykiske virkninger af en forstyrrelse

af denne funktion at kende, vil det ikke forbavse os, at vi i aktualneuroserne finder de direkte somatiske følger af de seksuelle forstyrrelser.

Den kliniske medicin giver os et værdifuldt bidrag til opfattelsen af aktualneuroserne, et bidrag, som også andre forskere har taget hensyn til. Disse neuroser viser i symptomatologiens enkeltheder, men også ved den ejendommelighed, at de kan påvirke alle organsystemer og alle funktioner, en umiskendelig lighed med de sygdomstilstande, der opstår ved kronisk indflydelse af fremmede giftstoffer eller gennem et pludseligt ophør af indtagelsen af sådanne, d.v.s. med intoksikationer og abstinensstilstande. Endnu nærmere rykker de to grupper af lidelser til hinanden, når vi tænker på sådanne tilstande, som – ligesom Basedows sygdom – også har vist sig at hidrøre fra virkning af giftstoffer – gifte, der ikke indføres i legemet udefra, men opstår i dettes eget stofskifte. Jeg mener, at vi efter disse analogier må opfatte neuroserne som følger af forstyrrelser i et seksualstofskifte, hvad enten der nu produceres mere af disse seksualstoffer, end personen kan afvikle, eller at indre og endog sjælelige forhold virker ind på den rigtige anvendelse af disse stoffer. En folkelig indstilling har altid hyldet sådanne teorier med hensyn til seksualdriften, den kalder kærligheden for en »rus« og lader forelskelsen opstå ved elskovsdrikke, hvorved den virkende kraft på en vis måde henlægges til omverdenen. For os ville der her være anledning til at mindes de erogene zoner og påstande om, at seksualophidselsen kan opstå i de forskellige organer. Men i øvrigt er ordet »seksualstofskifte« eller »seksualitetens kemi« for os en skuffe uden indhold; vi ved ingenting derom og kan ikke en gang afgøre, om vi skal antage eksistensen af to seksualstoffer, der da skulle hedde »det mandlige« og det »kvindelige«, eller om vi kan klare os med ét seksualstof, i hvilket vi skal se årsagen til alle libidoens parringsvirkninger. Psykoanalysens doktrin, som vi har skabt, er i virkeligheden en overbygning, der på et eller andet tidspunkt skal anbringes på sit organiske fundament; men dette kender vi endnu ikke.

Psykoanalysen karakteriseres som videnskab, ikke af det stof, den behandler, men ved den teknik, med hvilken den arbejder. Man kan lige så godt anvende den på kulturhistorie, religionsvidenskab og mytologi som på neuroselæren, uden at gøre vold på dens væsen. Den tilsigter og yder ikke andet end afdækning af det ubevidste i sjælelivet. Problemerne med hensyn til aktualneuroserne, hvis symptomer sandsynligvis opstår ved direkte toksisk indvirkning, byder ikke psykoanalysen nogen indsatsmu-

lighed; den kan kun yde lidet til deres opklaring og må overlade denne opgave til den biologisk-medicinske forskning. Nu forstår De måske bedre, hvorfor jeg ikke har ordnet mit stof på anden måde. Hvis jeg havde lovet Dem en »Indføring i neuroselæren«, ville vejen fra de simple former af aktualneurosen og til de mere komplicerede psykiske lidelser som følge af libidoforstyrrelser, utvivlsomt have været den rigtige. Ved aktualneuroserne havde jeg da måttet samle det, vi har fået at vide fra forskellige sider eller mener at vide, og ved psykoneuroserne ville da psykoanalysen være kommet til orde som det vigtigste tekniske middel til at få klarhed over disse tilstande. Men jeg tilsigtede og bebudede en »Indføring i psykoanalysen«; det er vigtigere for mig, at De får en forestilling om psykoanalysen, end at De får et vist kendskab til neuroserne, og da turde jeg ikke rykke de for psykoanalysen ufrugtbare aktualneuroser i forgrunden. Jeg tror også, at jeg har truffet det for Dem heldigste valg, thi psykoanalysen fortjener på grund af sine dybtliggende og vigtige forudsætninger og vidtspændende relationer en plads i ethvert dannet menneskes interesse, medens neuroselæren er et kapitel inden for medicinen som så mange andre.

De venter imidlertid med rette, at vi også må vise aktualneuroserne nogen interesse. Allerede deres intime kliniske sammenhæng med psykoneuroserne nøder os til det. Jeg vil derfor fortælle Dem, at vi skelner mellem tre rene former af aktualneuroser: *Neurasthenien*, *angstneurosen* og *hypokondrien*. Heller ikke denne opstilling er forblevet uimodsagt. Navnene bruges ganske vist alle regelmæssigt, men deres indhold er ubestemt og vakkende. Der findes også læger, der i den forvirrede verden af neurotiske fænomener gør modstand mod enhver sondring, enhver fremhævelse af kliniske enheder eller sygdomstyper, og ikke engang anerkender sondringen mellem aktual- og psykoneuroser. Jeg mener, at sådanne læger går for vidt og ikke er slået ind på den vej, der fører til fremskridtet. De nævnte neuroseformer forekommer af og til i ren tilstand; dog blandes de hyppigt med hinanden og med en psykoneurotisk lidelse. Dette fænomen behøver ikke at foranledige os til at opgive sondringen imellem dem. Tænk blot på forskellen mellem læren om mineraler og stenkundskab i mineralogien! Mineralerne beskrives som individer, ganske vist med tilknytning til den omstændighed, at de hyppigt optræder som krystaller, der er skarpt afgrænset fra deres omgivelser. »Stenene« består af blandinger af mineraler, der sikkert ikke er tilfældige, men er truffet sammen som følge af vilkårene under deres opståen. I neuroselæren forstår vi endnu for lidt af udviklingsgangen

til at kunne skabe noget, der svarer til stenlæren. Men vi gør afgjort det rigtige, når de kliniske elementer, vi kender – som kan sammenlignes med mineralerne – først isoleres fra massen.

En interessant relation mellem aktualneurosernes og psykoneurosernes symptomer giver os endnu et vigtigt bidrag til symptomdannelsen hos disse sidste; aktualneurosens symptom er nemlig ofte kernen i et forstadiet til det psykoneurotiske symptom. Man ser tydeligst et sådant forhold mellem neurasthenien og den overførringsneurose, som kaldes konversionshysterien, mellem angstneurosen og angsthysterien, men også mellem hypokondrien og de former, som senere skal omtales under betegnelsen parafrenien (*dementia praecox* og *paranoia*). Lad os som eksempel tage en hysterisk hovedpine eller smerte i lænden. Analysen viser os, at den ved fortætning og forskydning er blevet til tilfredsstillelsessurrogat for en hel række libidinøse fantasier eller erindringer. Men denne smerte stod engang for noget reelt, og dengang var den et direkte seksuelt symptom, det somatiske udtryk for en libidinøs ophidselse. Vi vil på ingen måde hævde, at alle hysteriske symptomer indeholder en sådan kerne, men det er en kendsgerning, at det ganske ofte er tilfældet, og at alle – normale eller patologiske – påvirkninger af legemet som følge af libidinøs ophidselse er særligt egnede til at tjene den hysteriske symptomdannelses formål. De spiller da samme rolle som det sandskorn, muslingen har omgivet med et lag af perlemor. På samme måde bliver de forbigående tegn på seksuel ophidselse, som ledsager kønsakten, af psykoneurosen anvendt som det bekvemteste og bedst egnede materiale til symptomdannelsen.

En lignende proces har en særlig diagnostisk og terapeutisk interesse. Det forekommer ikke sjældent hos personer, der er disponeret til neurose uden at lide under nogen fuldt udviklet sådan, at en sygelig legemsforandring – f. eks. ved en betændelse eller læsion – kan sætte symptomdannelsen i gang, så at denne skyn-der sig at gøre det symptom, virkeligheden har givet den, til repræsentant for alle de ubevidste fantasier, der kun har luret på at bemægtige sig et-udtryksmiddel. Lægen vil i et sådant tilfælde slå ind på snart den ene, snart den anden terapeutiske metode – enten søge at fjerne det organiske grundlag uden at bekymre sig om dettes kraftige neurotiske manifestation, eller bekæmpe den opståede neurose og ignorere dennes organiske anledning. Resultatet vil give snart den ene, snart den anden form for behandling ret; man kan næppe opstille generelle forskrifter for sådanne blandingstilfælde.

Angsten

Mine damer og herrer! Det, som jeg i min sidste forelæsning sagde om den almindelige nervøsitet, vil De sikkert betragte som de mest ufuldstændige og utilstrækkelige oplysninger, jeg overhovedet har givet. Jeg ved det og forestiller mig, at De ganske særligt undrer Dem over, at der i disse slet ikke var tale om den angst, som de fleste nervøse jo dog klager over, selv betegner som deres frygteligste lidelse, og som virkelig kan nå den mest utrolige intensitet hos dem og resultere i de besynderligste forholdsregler fra de pågældendes side. Men i hvert fald i dette spørgsmål ville jeg ikke spise Dem af med en kortfattet fremstilling; jeg har tværtimod sat mig for at belyse problemet om angsten hos de nervøse særlig grundigt for Dem.

Selve angsten behøver jeg jo ikke at præsentere for Dem; enhver af os har på et eller andet tidspunkt selv lært denne følelse eller rettere sagt: affekttilstand, at kende. Men jeg mener, at man aldrig har spurgt sig selv tilstrækkelig alvorligt, hvorfor netop de nervøse har så meget mere og så meget stærkere angst end andre. Måske anså man det for selvfølgelig; man bruger jo normalt ordene »nervøs« og »ængstelig« i flæng, som om de betød det samme. Det har man imidlertid ingen ret til; der findes ængstelige mennesker, som ellers slet ikke er nervøse, og desuden nervøse mennesker, der lider under mange symptomer, blandt hvilke man ikke finder tilbøjeligheder til angst.

Hvordan det nu end forholder sig hermed, er det en kendsgerning, at angstproblemet er et knudepunkt, i hvilket de mest forskellige og vigtige spørgsmål mødes, en gåde, hvis løsning må kaste en rigdom af lys over hele vort sjæleliv. Jeg vil ikke påstå, at jeg kan give Dem denne fulde løsning, men De venter sikkert, at psykoanalysen også vil tage fat på dette tema på en helt anden måde end den konventionelle medicin. Inden for denne sidste synes man fremfor alt at interessere sig for, ad hvilke anatomiske veje angsttilstanden opstår. Det hedder sig, at medulla oblongata er pirret, og patienten får at vide, at han lider af en nervus vagus-neurose. Medulla oblongata er en ganske udmærket ting. Jeg husker nøje, hvor megen tid og arbejde, jeg for mange år siden ofrede på studiet af den. Men i dag må jeg sige, at jeg ikke kender noget, der er mig ligegyldigere for den psykologiske forståelse af angsten end kendskabet til den nervebane, ad hvilken dens affekttilstande forløber.

Man kan beskæftige sig ret langt med angsten uden overhovedet at tænke på nervøsiteten. De vil uden videre forstå mig, når jeg betegner denne angst som *realangst* i modsætning til en *neurotisk* angst. Realangsten forekommer os at være noget meget rationelt og forståeligt. Vi siger om den, at den er en reaktion på konstateringen af en ydre fare, d.v.s. af en ventet, forudset skadevoldende handling, at den er forbundet med flugtrefleksen, og at man kan betragte den som udslag af selvopholdelsesdriften. Ved hvilke lejligheder, d.v.s. for hvilke objekter og i hvilke situationer, angsten optræder, vil naturligvis i høj grad afhænge af, på hvilket stade vor viden befinder sig, og af vor magtfølelse over for omverdenen. Vi finder det ganske forståeligt, at den vilde er bange for en kanon og ængstes under en solformørkelse, medens den civiliserede mand, der kan betjene våbnet og forudsige den astronomiske begivenhed, ingen angst føler under disse vilkår. Ved andre lejligheder er det netop den større viden, der fremmer angsten, fordi den får individet til at erkende faren tidligere. Således forskrækkes den vilde i skoven af en fært, der ikke siger den ukyndige noget, men som varslar, at et rovdyr er i nærheden, og den erfarne skipper ser med skræk en lille sky på himlen, der forekommer passageren uanseelig, medens skipperen ved, at den betyder, at en orkan er i anmarch.

Ved nærmere betragtning må man sige til sig selv, at opfattelsen af realangsten som rationel og formålstjenlig trænger til en grundig revision. Den eneste hensigtsmæssige holdning over for en truende fare ville nemlig være den kølige vurdering af ens kræfter i sammenligning med truslens farlighed, og derefter afgørelsen af, om flugt eller forsvar, måske endda angreb, byder den bedste mulighed for en heldig udgang af situationen. I denne sammenhæng er der imidlertid overhovedet ingen plads for angsten; alt, hvad der sker, ville ske lige så godt og sandsynligvis bedre, hvis ingen angst gjorde sig gældende. De ser jo også, at når angsten bliver særlig stærk, viser den sig at være yderst u hensigtsmæssig og lammer al handling, selv flugten. Sædvanligvis består reaktionen på faren af en blanding af angstaffekt og beskyttelsesaktion. Dyret, som bliver skræmt, bliver bange og flygter, men det hensigtsmæssige deri er »flugten« og ikke dette: »at blive bange«.

Man er altså fristet til at hævde, at angstudviklingen aldrig er noget hensigtsmæssigt. Måske kan det hjælpe til klarere erkendelse, hvis man analyserer angstsituationen nøjere. Det første element i denne er beredskabet over for faren – et beredskab, der ytrer sig i øget sensorisk opmærksomhed og motorisk spæn-

ding. Dette afventende beredskab må ubetinget anerkendes som fordelagtigt, ja, hvis det ikke fandtes, ville alvorlige følger næppe udeblive. Af beredskabet fremgår nu dels den motoriske aktion (først flugt, på et højere trin aktivt forsvar), dels det, vi føler som angsttilstanden. Jo mere angstudviklingen indskrænker sig til blot at være et tilløb, et signal, desto mere uforstyrret fuldbyrdes angstberedskabets omsætning til handling og desto mere hensigtsmæssigt forløber hele processen. Angstberedskabet forekommer mig altså at være det formålstjenlige, angstudviklingen det formålsstridige i det, vi kalder angsten.

Jeg vil undgå at gå nærmere ind på spørgsmålet om, hvorvidt vor sprogbrug vil betegne det samme eller helt forskellige ting med ordene angst, frygt og skræk. Jeg mener selv, at angst har relation til tilstanden og ser bort fra objektet, medens frygt netop retter opmærksomheden mod dette. Skræk synes derimod at have en særlig mening, nemlig at fremhæve virkningen af en fare, som ikke modtages med angstberedskab. Man kunne altså sige, at mennesket ved hjælp af angsten beskytter sig mod skrækken.

De har sikkert konstateret, at ordet angst bruges med en vis flertydighed og ubestemthed. I reglen forstår man ved angst den subjektive tilstand, hvori man kommer ved konstateringen af »angstudviklingen«, og kalder denne tilstand en affekt. Hvad er nu en affekt i dynamisk forstand? I hvert fald noget meget sammensat. En affekt rummer for det første bestemte motoriske innervationer, og for det andet visse fornemmelser, endda af to slags, nemlig konstateringerne af de stedfundne motoriske aktioner og de direkte lyst- og ulystfornemmelser, der, som man siger, giver affekten dens grundtone. Jeg tror imidlertid ikke, at man har beskrevet affektens væsen tilstrækkeligt ved denne opregning. Ved nogle affekter mener man at se dybere og erkende, at den kerne, som holder hele den nævnte flerhed sammen, er gentagelsen af en bestemt betydningsfuld begivenhed. Denne oplevelse vil måske kun være et meget tidligt indtryk af meget almindelig natur, et indtryk, der ikke kan placeres i individets, men i artens forhistorie. Jeg kan måske udtrykke mig tydeligere og sige, at affekttilstanden kunne være opbygget på samme måde som et hysterisk anfald og ligesom dette være funktion af en reminiscens. Det hysteriske anfald kan altså sammenlignes med en nydannet individuel affekt, og den normale affekt med udtrykket for en generel hysteri, der er blevet en arv.

De må ikke tro, at det, jeg her har sagt om affekterne, anerkendes af normalpsykologien. Det drejer sig tværtimod om an-

skuelser, der trives på psykoanalysens grund og kun hører hjemme her. Det, De kan få at vide hos psykologien med hensyn til affekterne, f. eks. den *James-Lange'ske* teori, er for os psykoanalytikere direkte uforståeligt og umuligt for os at diskutere. Vi anser imidlertid heller ikke vor egen viden om affekter for ufejlbart; den er et første forsøg på at orientere sig på dette dunkle område. Jeg fortsætter nu: Ved angstaffekten mener vi at vide, hvilket tidligt indtryk den reproducerer som gentagelse. Vi mener, at det er ved *fødselsakten*, at den gruppering af ulystfornemmelser, innervationer og legemlige sanseindtryk etableres, der er blevet forbilledet for virkningen af en livsfare og senere af os gentages som angsttilstand. Den enorme irrationsforøgelse ved afbrydelsen af blodfornyelsen (det indre åndedræt) var dengang angstoplevelsens årsag, og den første angst var altså af direkte fysiologisk natur. Ordet angst, *angustiae*, tranghed, snæver – fremhæver netop den indsnævring af åndedrættet, der dengang optrådte som følge af den reale situation, og som nu næsten regelmæssigt reproduceres i affekten. Vi betragter det også som betydningsfuldt, at denne første angsttilstand resulterede af adskillelsen fra moderen. Naturligvis er vi af den overbevisning, at dispositionen til gentagelse af den første angsttilstand er så grundigt indpræget i organismen gennem utallige generationer, at et enkelt individ ikke kan undgå angstaffekten, selv om han som den sagnomspundne *Macduff* »af moders liv udskåret var« og således ikke selv har været ude for fødselsakten. Vi kan ikke sige, hvad der er blevet forbilledet for angsttilstanden, når det drejer sig om andre dyr end pattedyrene. Vi ved heller ikke, hvilket fornemmelseskompleks der hos disse skabninger svarer til vor angst.

Det vil måske interessere Dem at høre, hvordan man kan komme på den tanke, at fødselsakten er kilden til og forbilledet for angstaffekten. Spekulation har kun den mindste andel deri; jeg har lånt hos det jævne folk. Da vi for mange år siden som unge kandidater sad omkring bordet på værtshuset, fortalte en kandidat på fødeklubben en morsom historie, der var foregået ved den sidste jordemodereksamen. En af eleverne blev spurgt, hvad det betød, når der under fødslen viser sig mekonium (barnets ekskrementer) i vandet, og hun svarede prompte: at barnet er bange. Hun blev leet ud, og hun dumpede. Men i mit stille sind tog jeg hendes parti og begyndte at ane, at den stakkels kvinde af folket uden at lade sig lede på vildspor havde åbenbaret en vigtig sammenhæng.

Når vi nu går over til den neurotiske angst, hvilke nye udtryksformer og forhold viser angsten os da hos de nervøse? Her

er der meget at tale om. Vi finder for det første en almindelig ængstelighed, en så at sige fritsvævende angst, der er parat til at knytte sig til ethvert på en eller anden måde passende forestillingsindhold, en angst, der påvirker dømmekraften, skaber bestemte forventninger og lurer på enhver lejlighed til at motivere sin tilstedeværelse. Vi kalder denne tilstand »forventningsangst« eller »ængstelig forventning«. Personer, der plages af denne form for angst, forudsår altid den frygteligste af alle eventualiteter, tyder enhver tilfældighed som varsel om en ulykke, og udlægger enhver usikkerhed på ugunstigste måde. Tilbøjeligheden til en sådan ulykkesforventning findes hos mange mennesker, som man ellers ikke kan betegne som syge; man kalder dem overængstelige eller pessimistiske. Men en påfaldende stor mængde forventningsangst hører regelmæssigt til en nervøs lidelse, jeg har betegnet som *angstneurosen* og henregner til *aktualneuroserne*.

En anden form for angst er i modsætning til den netop beskrevne psykisk bundet og knyttet til visse objekter eller situationer. Det er den angst, som kendetegner de overordentlig mangfoldige og ofte meget besynderlige »fobier«. Den ansete amerikanske psykolog *Stanley Hall* har nylig gjort sig den ulejlighed at forevise os hele rækken af disse fobier i prunkende græsk navnedragt. Det lyder som en opregning af de ti ægyptiske plager, blot at deres tal langt overstiger de ti. Hør blot, hvad der kan blive en fobis objekt eller indhold: Mørke, fri luft, åbne pladser, katte, edderkopper, larver, slanger, mus, uvej, skarpe spidser, blod, lukkede rum, trængsel af mennesker, ensomhed, passage af broer, sø- og jernbanerejser o.s.v. Ved et første orienteringsforsøg i denne vrimmel ligger det nær at sondre mellem tre grupper. Mange af de frygtede objekter og situationer har også noget uhyggeligt for os normale, en relation til faren, og disse fobier forekommer os derfor ikke ubegribelige, om end meget overdrevne i deres styrke. Således føler de fleste af os modbydelighed, når vi ser en slange. Slangefobien kan man sige er almenmenneskelig, og *Charles Darwin* har meget virksomhedsfuldt beskrevet, hvordan han ikke kunne væge sig mod angsten for en slange, der bevægede sig hastigt hen imod ham, uagtet han vidste, at han var beskyttet mod den af en tyk glasrude. Til den anden gruppe henfører vi de tilfælde, hvor der ganske vist findes sammenhæng med en fare, men i hvilke vi er vant til at bagatellisere denne fare og ikke sætte den i forgrunden. Hertil hører de fleste situationsfobier. Vi ved, at der på en togrejse er en større risiko for at komme galt af sted, end når vi bliver hjemme, nemlig hvis der sker togsammen-

stød, og vi ved også, at et skib kan gå under, hvorved folk plejer at drukne, men vi tænker ikke på disse farer og rejser uden angst med tog og skib. Det kan heller ikke benægtes, at man ville styrte i floden, hvis broen styrtede sammen i det øjeblik, man passerer den, men det sker så overmåde sjældent, at det ikke kommer i betragtning som en fare. Også ensomheden har sine farer, og vi søger under visse omstændigheder at undgå den, men der er dog ikke tale om, at vi ikke kan udholde den en kortere stund. Noget lignende gælder trængsel, det lukkede rum, uvejret o.s.v. Det, der forbløffer os ved disse neurotikerers fobier, er i det hele taget ikke så meget deres indhold som deres intensitet. Angsten ved fobierne er ligefrem inappellabel! Og tit har vi indtryk af, at neurotikerne slet ikke er bange for de ting og situationer, som under visse omstændigheder også kan skabe angst hos os andre, og som de benævner på samme måde.

Tilbage bliver da en tredje gruppe af fobier, som vi overhovedet ikke kan forstå. Når en stor, voksen mand af angst ikke kan gå hen ad en gade eller over en plads i sin egen by, som han jo kender så godt, og når en sund, naturligt udviklet kvinde hensesættes i panisk angst, fordi en kat har strejft hendes kjolesøm eller en mus er fare gennem stuen, hvordan skal vi da etablere forbindelsen med den fare, der jo åbenbart må være til stede for disse mennesker? Hos de hertil hørende dyrefobier kan det ikke dreje sig om en forstærkning af alment menneskelige antipatier, for der findes – som en demonstration af det modsatte – mange mennesker, der ikke kan gå forbi en kat uden at kalde på den og stryge den. Den af kvinderne så frygtede mus er sauntidig et udpræget kælenavn; mange piger, der gerne hører sig kaldt ved dette navn af deres elskede, skriger alligevel op, når de ser det pæne lille dyr, der bærer navnet. Med hensyn til manden med gade- eller pladsangst kan vi kun finde den forklaring, at han opfører sig som et lille barn. Barnet tilskyndes ved opdragelsen direkte til at betragte sådanne situationer som farlige og undgå dem, og agorafobikeren beskyttes virkelig også mod sin angst, når man ledsager ham over pladsen.

De to her beskrevne angstformer: den fritsvævende forventningsangst og den angst, der er bundet til fobierne, er uafhængige af hinanden. Det er ikke sådan, at den ene f. eks. er et højere trin af den anden, og de forekommer kun undtagelsesvis og da ligesom tilfældigt i forbindelse med hinanden. Den mest intensive almindelige ængstelighed behøver ikke at ytre sig i fobier; personer, hvis hele liv indskrænkes af en agorafobi, kan fuldstændig mangle den pessimistiske forventningsangst. Mange af

fobierne, f. eks. pladsangst og jernbaneangst, erhverves påviseligt først i moden alder, medens andre, som f. eks. angst for mørke, tordenvejr og visse dyr, synes at have bestået fra begyndelsen. Angstformer af den første gruppe er alvorlige lidelser, og de sidste synes snarere at være særheder eller luner. Hos den, der har en af disse sidste, har man i reglen også lov til at formode andre og lignende angstformer. Jeg må tilføje, at vi henregner alle disse fobier til *angsthysterien*, d.v.s. betragter dem som en lidelse, der er nær beslægtet med den bekendte konversionshysteri.

Den tredje af formerne for neurotisk angst stiller os over for den gåde, at vi fuldstændig taber sammenhængen mellem angst og truende fare af syne. Denne angst optræder f. eks. ved hysterien som ledsagefænomen til de hysteriske symptomer, eller under forskellige betingelser for ophidselse, hvor vi ganske vist ville vente en affektytring, men netop allermindst angstaffekten, eller endelig, frigjort fra alle betingelser, lige uforståelig for os og den syge, som et spontant angstanfald. Der er da overhovedet ikke tale om nogen fare eller nogen anledning, der ved overdivelse kunne udvikle sig til en sådan. Ved disse spontane anfald ser vi nu, at det kompleks, som vi betegner som en angsttilstand, kan deles. Hele anfaldet kan repræsenteres af et enkelt, intensivt udviklet symptom – skælven, svimmelhedsfølelse, hjertebanken, åndenød – og den almenfølelse, der er karakteristisk for angsten, kan herunder mangle eller være blevet utydelig. Og alligevel må disse tilstande, som vi betegner som »angstækvivalenter«, i alle kliniske og ætiologiske henseender ligestilles med angsten.

Der rejser sig nu to spørgsmål. Kan man bringe den neurotiske angst, ved hvilken faren ingen eller kun ganske ringe rolle spiller, i sammenhæng med realangsten, der helt igennem er en reaktion på fare? Og hvordan kan vi forstå den neurotiske angst? Vi vil jo først holde fast ved forventningen om, at hvor der er angst, må der også være noget, som man er bange for.

Den kliniske iagttagelse giver os flere fingerpeg til forståelsen af den neurotiske angst, og disses betydning vil jeg nu forklare Dem om.

a) Det er ikke svært at fastslå, at forventningsangsten eller den almindelige ængstelighed er snævert afhængig af visse processer i seksuallivet eller, anderledes udtrykt, af visse anvendelsesformer af libidoen. Det simpleste og mest lærerige tilfælde af denne art forekommer hos personer, der udsætter sig for den såkaldte frustrationsophidselse, d.v.s. hos hvem stærk seksuel ophidselse

ikke får tilstrækkelig udløsning, altså ikke føres til nogen tilfredsstillende afslutning – f. eks. hos mænd i forlovelsestiden og hos kvinder, hvis mænd er utilstrækkeligt potente eller af forsigtighed afkorter kønsakten eller udfører den ufuldstændigt. Under disse omstændigheder svinder den libidinøse ophidselse, og i dens sted optræder der angst, såvel i form af forventningsangst som af anfald og anfaldsækvivalenter. Den forsigtighedsbetonede afbrydelse af kønsakten bliver, hvis den praktiseres som det normale, så hyppigt årsag til angstneurose hos mænd og endnu hyppigere hos kvinder, at det ved sådanne tilfælde i den lægelige praksis lønner sig i første række at foretage en undersøgelse med hensyn til denne ætiologi. Man kan da også utallige gange gøre den erfaring, at angstneurosen forsvinder, når den seksuelle uvane aflægges.

At der er sammenhæng mellem seksuel tilbageholdenhed og angsttilstande bestrides, så vidt jeg ved, ikke længere, selv ikke af læger, der står psykoanalysen fjernt. Men jeg kan udmærket tænke mig, at man ikke vil undlade et forsøg på at vende forholdet om, idet man vil give udtryk for den opfattelse, at det drejer sig om personer, der på forhånd har tilbøjelighed til ængstelse og derfor også praktiserer tilbageholdenhed i seksuelle forhold. Men imod dette taler ganske afgjort adfærd hos kvinderne, hvis seksualaktivitet jo i væsentlig grad er af passiv natur, d.v.s. bestemmes af, hvorledes manden forholder sig. Jo mere temperamentsfuld d.v.s. erotisk og i stand til at opnå tilfredsstillelse, en kvinde er, med desto større sikkerhed vil hun reagere med angstfænomener på mandens impotens eller på koitus interruptus, medens en sådan uheldig adfærd fra mandens side spiller en langt ringere rolle hos ufølsomme eller lidet libidinøse kvinder.

Den samme betydning for opståen af angsttilstande har den nu af lægerne så varmt anbefalede seksuelle abstinens naturligvis kun, når den libido, som nægtes tilfredsstillende afløb, er tilsvarende stærk og ikke for størstepartens vedkommende er afviklet ved sublimering. Om en sygdom skal blive resultatet afgøres jo altid af de kvantitative faktorer. Også hvor det ikke gælder sygdom, men karakterdannelse, ser man let, at seksuel indskrænkning følges med en vis ængstelighed og betænkelighed, medens uforfærdethed og kægt vovemod ledsages af en fri udfoldelse af det seksuelle behov. Hvor meget disse betingelser end lader sig ændre og komplicere af mangfoldige kulturpåvirkninger, vil det dog stedse gælde for menneskeheden

gennemsnit, at angst hører sammen med reduceret seksuel udfoldelse.

Jeg har endnu langt fra meddelt Dem alle de iagttagelser, som taler for den postulerede genetiske relation mellem libido og angst. Dertil hører f. eks. også indflydelsen af visse livsfasen på angstlidelserne – faser, som man (det gælder f. eks. puberteten og menopausen) kan tilskrive en betydelig forøgelse af libidoproduktionen. I mange ophidselsestilstande kan man også direkte iagttage sammenblandingen af libido og angst og libidoens sluttelige erstatning med angsten. Det indtryk, man modtager af alle disse kendsgerninger, er et dobbelt: For det første, at det drejer sig om en ophobning af libido, der afholdes fra sin normale anvendelse, og for det andet, at man herunder helt igennem befinder sig på de somatiske processers område. Foreløbig kan vi ikke se, hvordan angsten opstår af libidoen, men konstaterer kun, at der mangler libido, og at der i stedet for denne kan iagttages angst.

b) Et andet fingerpeg henter vi fra analysen af psykoneuroserne, specielt af hysterien. Vi har hørt, at der ved denne lidelse hyppigt optræder angst sammen med symptomerne, men også ubundet angst, der ytrer sig som anfald eller som varig tilstand. Patienterne kan ikke sige, hvad de er bange for, og knytter gennem en umiskendelig sekundær bearbejdning angsten sammen med de mest nærliggende fobier: angsten for at dø, at blive forrykt, at få et slagtilfælde. Når vi analyserer den situation, af hvilken angsten eller angstledsagede symptomer er fremgået, kan vi i reglen angive, hvilken normal psykisk proces, der er udeblevet og har erstattet sig selv med angstfænomenet. Lad os udtrykke det anderledes. Vi konstruerer den ubevidste proces, som om den ikke havde været ude for nogen fortrængning og altså uhindret var fortsat frem til bevidstheden. Denne proces ville også have været ledsaget af en bestemt affekt, og nu erfarer vi til vor forbavselse, at denne affekt, der ledsager den normale proces; efter fortrængningen i hvert eneste tilfælde erstattes med angst, uanset hvilken kvalitet den selv har. Hvis vi altså har med en hysterisk angsttilstand at gøre, kan dens ubevidste korrelat være en sindsbevægelse af lignende karakter, altså af angst, skam, forlegenhed og lige så godt en positiv libidinøs ophidselse eller en fjendtlig aggressiv ophidselse som f. eks. vrede eller ærgrelse. Angsten er altså den almindeligt gangbare mønt, til hvilken alle affektimpulser kan veksles eller bliver vekslet, hvis det derhen hørende forestillingsindhold er blevet genstand for fortrængning.

c) En tredje erfaring gør vi hos de patienter med tvangshandlinger, der på ejendommelig måde synes at være forskånet for angsten. Hvis vi søger at hindre dem i at udføre deres tvangshandling – deres vask, ceremoniel etc. – eller hvis de selv vover forsøget på at opgive en af de former for tvang, de ligger under for, nødes de af en frygtelig angst til at føje sig efter tvangen. Vi forstår, at angsten var dækket af tvangshandlingen, og at denne kun blev udført for at spare patienten for angsten. Ved tvangsneurosen erstattes altså den angst, der ellers ville vise sig, med symptomdannelse. Vender vi os mod hysterien, finder vi ved denne neurose en lignende relation: som resultat af fortrængningsprocessen enten ren angstudvikling eller angst med symptomdannelse eller mere fuldkommen symptomdannelse uden angst. Det synes altså i abstrakt forstand ikke at være forkert at sige, at der overhovedet kun dannes symptomer for at undgå den ellers uundgåelige angstudvikling. Ved denne opfattelse rykkes angsten ligesom ind i centrum af vor interesse for neuroseproblemerne.

Af iagttagelserne af angstneurosen havde vi sluttet, at den afledning af libidoen fra dens normale anvendelse, der får angsten til at opstå, finder sted på de somatiske processers grund. Af analyserne af hysterien og tvangsneurosen kan vi yderligere slutte, at den omtalte afledning med samme resultat også kan være virkningen af en afvisning fra de psykiske instansers side. Så meget ved vi altså om den neurotiske angst opståen; det lyder endnu temmelig ubestemt, men jeg kan foreløbig ikke se nogen vej, der ville føre videre. Den anden opgave, vi har stillet os, nemlig etablering af en forbindelse mellem den neurotiske angst, der er abnormt anvendt libido, og realangsten, der svarer til en reaktion på faren, synes endnu vanskeligere at løse. Man kunne tro, at det her drejede sig om helt forskellige ting, og dog har vi intet middel til at skelne fornemmelsen af realangst og neurotisk angst fra hinanden.

Den forbindelse, vi leder efter, viser sig endelig, når vi tager den ofte hævdede modsætning mellem jeg'et og libidoen som forudsætning. Som vi ved, er angstudviklingen jeg'ets reaktion på faren og signalet til flugtens indledning; det ligger da nær at antage, at jeg'et ved den neurotiske angst foretager tilsvarende forsøg på flugt for libidoens krav og altså behandler denne indre fare, som om den var en ydre. Hvis dette er tilfældet, ville vor forventning være opfyldt: at der overalt, hvor der viser sig angst, også findes noget, som man ængster sig for. Men analogien kan føres videre. På lignende måde som forsøget på at flygte

fra den ydre fare afløses af modstand og hensigtsmæssige foranstaltninger til forsvar, således viger også den neurotiske angst-udvikling for symptomdannelsen, der resulterer i en binding af angsten.

Forståelsesvanskeligheden ligger nu et andet sted. Den angst, som betyder jeg'ets flugt fra dets libido, skal jo selv være fremgået af denne. Dette er ikke let at fatte og rummer en tilskyndelse til ikke at glemme, at en persons libido jo tilhører ham og ikke kan modsætte sig ham, som om den var noget udenforstående. Det er den topiske dynamik ved angstudviklingen, der endnu er uklar for os – spørgsmålet om hvilke sjælelige energier, som kommer frem her, og fra hvilke psykiske systemer de stammer. Jeg kan ikke love Dem også at besvare dette spørgsmål, men vi vil ikke undlade at følge to andre spor og herunder igen at benytte direkte iagttagelse og analytisk forskning for at komme vor spekulation til hjælp. Vi vender os til angstens opståen hos barnet og oprindelsen af den neurotiske angst, der er bundet til fobier.

Ængstelighed hos børn er noget meget almindeligt, og det synes ret vanskeligt at afgøre, om den er neurotisk angst eller realangst. Ja, værdien af denne sondring er tvivlsom på grund af børnenes adfærd. Thi på den ene side undrer vi os ikke, når barnet ængstes for alle fremmede personer, nye situationer og genstande, og forklarer meget let denne reaktion med dets svagheit og manglende viden. Vi tillægger altså barnet en stærk tilbøjelighed til realangst og ville anse det for helt hensigtsmæssigt, hvis det havde medbragt denne ængstelighed som arv. Det ville herved kun gentage urmenneskets og den vildes adfærd, når han på grund af sin uvidenhed og hjælpeløshed er angst for alt nyt og også for mange kendte ting, der ikke længere indgyder os angst. Det ville også absolut svare til vor forventning, hvis barnets fobier i det mindste delvis stadig var de samme som dem, vi regner med fandtes i den menneskelige udviklings tidligste faser.

På den anden side kan vi ikke se bort fra, at ikke alle børn er lige ængstelige, og at netop de børn, der viser speciel skyhed over for alle mulige objekter og situationer, senere hen viser sig at blive nervøse. Den neurotiske disposition rører sig altså også ved en udtalt tilbøjelighed til realangst; ængsteligheden fremtræder som det primære, og man når til den slutning, at barnet og senere den unge ængstes for sin libidos styrke, netop fordi de ængstes for alt muligt. Herved ville man have afvist, at angsten opstår af libidoen, og hvis man efter-

forskede betingelserne for realangsten, ville man konsekvent nå til den anskuelse, at bevidstheden om egen svagheit og hjælpeløshed – »mindreværd«, for at benytte A. Adlers terminologi – også er den endelige grund til neurosen, hvis den fortsætter fra barneårene og ind i den modnere alder.

Dette lyder så enkelt og bestikkende, at det har krav på vor opmærksomhed. Det ville dog føre en forskydning af nervøsitetens gåde med sig. Mindreværdsfølelsens fortsatte beståen – og dermed også betingelsen for angst og symptomdannelse – synes så godt sikret, at man snarere har brug for en forklaring, når resultatet undtagelsesvis skulle blive det, vi kalder sundhed. Men hvad ser man ved en omhyggelig iagttagelse af ængsteligheden hos børn? Det lille barn ængstes allerførst for fremmede personer; situationer bliver først betydningsfulde derved, at de indeholder personer, og genstande kommer overhovedet først i betragtning senere. Men disse fremmede ængstes barnet ikke for, fordi det tiltror dem onde hensigter og sammenligner sin svagheit med deres styrke, altså ser dem som farer for sin eksistens, sikkerhed og smertefrihed. Et så mistroisk barn, som er skræmt af den i verden fremherskende aggressionsdrift, er en ret mislykket teoretisk konstruktion. Nej, barnet bliver forskrækket for den fremmede skikkelse, fordi det er indstillet på synet af den kendte og elskede person, i sidste instans moderen. Det er barnets skuffelse og længsel, der omsættes til angst, altså en libido, der ikke kan anvendes og ikke på det pågældende tidspunkt kan holdes »svævende«, og som nu får afløb som angst. Det kan næppe heller være tilfældigt, at i denne situation, der er forbilledet for den barnlige angst, gentages betingelsen for den første angsttilstand under fødselsakten, nemlig adskillelsen fra moderen.

Børnenes første situationsfobier gælder mørke og ensomhed; den første bliver ofte ved med at bestå livet igennem, og fælles for dem begge er savnet af den elskede person, der plejer barnet, altså moderen. Jeg hørte engang et barn, der var bange i mørket, råbe inde i værelset ved siden af: »Tante, sig noget til mig, jeg er bange.« »Men hvad hjælper det? Du kan jo ikke se mig?« Hvertil barnet svarede: »Når nogen taler, bliver det lysere.« Længslen i mørket omdannes altså til angst for mørket. Langtfra at den neurotiske angst kun skulle være sekundær og et særtilfælde af realangsten, ser vi nu hos det lille barn, at der er noget, der optræder på lignende måde som realangsten og alligevel har et væsentligt træk til fælles med den neurotiske angst, nemlig at det er opstået af uanvendt libido. Af rigtig realangst

synes barnet kun at bringe lidet med fra fødslen. I alle de situationer, der senere vil kunne blive betingelser for fobierne, altså høje steder, smalle broer over vandet, i tog og på skib, viser barnet ingen angst, og desto mindre, jo mindre det ved. Det ville være meget ønskeligt, hvis det havde fået flere sådanne livsbeskyttende instinkter som arv; derved ville arbejdet med at passe på, at det ikke udsætter sig for den ene fare efter den anden, blive væsentlig lettet. Men i virkeligheden overvurderer barnet i begyndelsen sine kræfter og opfører sig uden angst, fordi det ikke kender farerne. Det løber hen til vandhullet, klatrer op i vindueskarmen, leger med skarpe genstande og med ilden – gør kort sagt alt, hvad der kan gøre det skade og volde forældrene bekymring. Det er helt igennem opdragelsens værk, når realangsten omsider vågner i barnet, da man ikke kan give det lov til selv at gøre den belærende erfaring.

Når der findes børn, som kommer denne opdragelse til angst et stykke i møde, og som derefter også selv finder farer, mod hvilke man ikke har advaret dem, så er det hertil tilstrækkeligt at sige som forklaring, at de har medbragt et større mål af trang til libidinøs tilfredsstillelse. Det er intet under, hvis de senere nervøse også findes blandt disse børn; vi ved jo, at den største lettelse for en neuroses opståen ligger i den manglende evne til gennem længere tid at udholde en betydeligere libidostase. De vil se, at det konstitutionelle moment, hvis berettigelse vi jo aldrig har villet bestride, her kommer til sin ret. Vi protesterer blot, når nogen for denne ene ting ignorerer alt andet og indfører det konstitutionelle element på de steder, hvor det efter de forenede resultater af iagttagelse eller analyse ikke hører hjemme eller må træde i baggrunden.

Lad os resumere resultaterne af iagttagelserne vedrørende børns ængstelighed sådan: Den infantile angst har meget lidt at gøre med realangsten, men er derimod nær beslægtet med de voksnes neurotiske angst. Den opstår ligesom denne sidste af uanvendt libido og erstatter det savnede kærlighedsobjekt med en ydre genstand eller en situation.

Det vil nu glæde Dem at høre, at analysen af *fobierne* ikke ændrer dette billede. Ved disse foregår der nemlig det samme som ved barneangsten; der sker en uafbrudt forvandling af uanvendt libido til tilsyneladende realangst, og en ubetydelig ydre fare bliver på denne måde indsat som repræsentant for libidokravene. Denne overensstemmelse er ganske naturlig, da de infantile fobier ikke kun er forbilledet for de senere fobier, som vi henregner til »angsthysterien«, men disses direkte forudsætning og forspil. En-

hver hysterisk fobi fører tilbage til en barneangst og fortsætter denne, selv om den har et andet indhold og altså må benævnes anderledes. Forskellen mellem de to lidelser ligger i mekanismen. Hos den voksne er det for libidoens forvandling til angst ikke tilstrækkeligt, at den libidinøse længsel ikke finder øjeblikkeligt udtryk. Han har for længst lært at holde sådan libido svævende eller at anvende den på anden måde. Men hvis libidoen tilhører en psykisk impuls, der er blevet fortrængt, er der rekonstitueret lignende forhold som hos barnet, der endnu ikke kan sondre mellem bevidst og ubevidst, og ved regressionen til den infantile fobi åbnes ligesom det pas, gennem hvilket libidoens forvandling til angst bekvemt kan fuldbyrdes. Vi har jo, som De husker, talt meget om fortrængningen, men derunder stadig kun fulgt den skæbne, som bliver den forestilling til del, der skal fortrænges, naturligvis fordi denne var lettere at erkende og skildre. Hvad der sker med den *affekt*, der hang ved den fortrængte forestilling, har vi altid skudt til side, og vi får først nu at vide, at det, som straks sker med denne affekt, er, at den bliver forvandlet til angst, uanset hvilken kvalitet den ville have haft ved et normalt forløb af processen. Men denne affektforvandling er langt den vigtigste del af fortrængningsprocessen. Det er ikke så let at tale derom, fordi vi ikke kan hævde eksistensen af ubevidste affekter i samme forstand som eksistensen af ubevidste forestillinger. En forestilling forbliver med en enkelt forskel den samme, hvad enten den er bevidst eller ubevidst; vi kan angive, hvad der svarer til en ubevidst forestilling. En affekt er derimod en afløbsproces, der må bedømmes helt anderledes end en forestilling; uden dyberegående overvejelser og klaring af vore forudsætninger med hensyn til de psykiske processer kan der intet siges om, hvad der svarer til den i det ubevidste. Dette kan vi ikke indlade os på her. Men vi vil holde fast på det indtryk, vi nu har fået, nemlig at angstudviklingen er inderligt knyttet til det ubevidstes system.

Jeg sagde, at forvandlingen til angst, eller rettere: afløbet i form af angst, er det første, som sker med den libido, som er ramt af fortrængningen. Jeg må tilføje: ikke dens eneste eller definitive skæbne. I neuroserne er der processer i gang, der bestræber sig for at binde denne angstudvikling, og for hvem dette også lykkes på forskellige måder. F. eks. kan man ved fobierne tydeligt skelne to faser i den neurotiske proces. Den første sørger for fortrængningen og libidoens overføring til angst, som bindes til en ydre fare. Den anden består i opbygningen af alle de forsigtigheds- og sikringsforanstaltninger, ved hvilke

Libidoteorien og narcissismen

en berøring med denne fare, der behandles som noget udefra kommende, skal undgås. Fortrængningen svarer til et flugtforsøg fra jeg'ets side for libidoen, der opfattes som fare. Fobien kan man sammenligne med en forskansning mod den ydre fare, som nu repræsenteres af den frygtede libido. Svagheden i forsvarssystemet ved fobierne ligger naturligvis i, at den fæstning, der er blevet så stærk udadtil, stadig kan angribes indefra. Projektionen af libidofaren til noget udefra kommende kan aldrig lykkes helt. Ved de andre neuroser bruges da også andre forsvarssystemer mod muligheden for angstudvikling. Dette er et meget interessant afsnit i neurosepsykologien, men vil desværre føre os for vidt og forudsætter grundigere specialviden. Jeg vil kun tilføje én ting. Jeg har allerede fortalt Dem om den »kontrabesætning«, som jeg'et anvender ved en fortrængning og må holde konstant vedlige, for at den skal blive ved med at bestå. Denne kontrabesætning har til opgave at gennemføre de forskellige former for forsvar mod udvikling af angst efter fortrængningen.

Lad os vende tilbage til fobierne. De indser nu sikkert, hvor utilstrækkeligt det er, hvis man bare vil forklare deres indhold og ikke interesserer sig for andet end spørgsmålet om, hvorfor dette eller hint objekt eller en eller anden situation bliver til fobiens genstand. Indholdet af en fobi har for denne omtrent samme betydning som den manifeste drømmefacade for drømmen. Med de nødvendige indskrænkninger må det indrømmes, at der blandt de indhold, som de forskellige fobier kan have, er mange, som, sådan som Stanley Hall fremhæver, gennem fylogenetisk arv er egnet til at blive angstobjekter. Hermed passer det, at mange af disse ting, som fremkalder angst, kun kan etablere deres forbindelse med faren ved en symbolsk relation.

Vi er således blevet overbevist om, hvilken central position angstproblemet indtager i neurosepsykologien. Vi har fået et stærkt indtryk af, at angstudviklingen har sammenhæng med libidoens skæbne og det ubevidstes system. Kun ét punkt følte vi som en lakune i vor opfattelse og uden sammenhæng med resten, nemlig den vanskeligt bestridelige kendsgerning, at realangsten må betragtes som en ytring af jeg'ets selvopholdelsesdrifter.

Mine damer og herrer! Vi har gentagne gange og nu igen for ganske nylig beskæftiget os med sondringen mellem jeg-drifter og seksualdrifter. Først viste fortrængningen os, at de to grupper kan træde i modsætning til hinanden, og at i så fald seksualdrifterne formelt er anderledes og nødes til at skaffe sig tilfredsstillelse ad regressive omveje og her – i deres ubetvingelighed – finder erstatning for deres nederlag. Dernæst erfarede vi, at de to grupper fra begyndelsen har et forskelligt forhold til livsnødvendigheden, så at de ikke gennemløber den samme udvikling og ikke kommer i samme forhold til realitetsprincippet. Endelig mener vi at erkende, at seksualdrifterne er knyttet med langt snævrere bånd til angstens affekttilstand end jeg-drifterne – et resultat, der kun synes ufuldstændigt på ét, vigtigt punkt. Til støtte for påstanden vil vi derfor yderligere anføre den interessante kendsgerning, at frustrationen af sult og tørst – de to mest elementære selvopholdelsesdrifter – aldrig resulterer i angst, medens den utilfredsstillede libidos angst, sådan som vi har hørt, hører til de mest bekendte og hyppigst iagttagne fænomener.

Der kan dog næppe rokkes ved vor gode ret til at sondre mellem jeg- og seksualdrifter. Den er jo givet med seksuallivets eksistens som special aktivitet hos individet. Spørgsmålet er kun, hvilken betydning vi giver denne sondring – hvor dybtgående vi vil anse den for at være. Svaret på dette spørgsmål vil imidlertid afhænge af, hvorvidt seksualdrifterne i deres somatiske og psykiske ytringer forholder sig anderledes end de andre – jeg-drifterne – som vi stiller op mod dem, og hvor betydningsfulde de følger er, der resulterer af disse forskelle. Vi har naturligvis ingen grund til at hævde en – i øvrigt vanskeligt fattelig – væsensforskel mellem de to driftsgrupper. De træder os begge kun i møde som benævnelser på individets energikilder, og diskussionen om, hvorvidt de i sidste instans er ét eller væsensforskellige, og, hvis de er ét, hvornår de da er blevet adskilt, kan ikke føres på grundlag af begreberne, men må holde sig til de biologiske kendsgerninger bag dem. Derom ved vi foreløbig for lidt, og selv om vi vidste mere, ville det ikke komme i betragtning for vor analytiske opgave.

Vi har åbenbart også meget lidt ud af det, hvis vi med Jung betoner den oprindelige enhed af alle drifter og kalder den energi,

der ytrer sig i alt, for »libido«. Da seksualfunktionen ikke lader sig eliminere af sjælelivet ved noget som helst kunstgreb, ser vi os i så fald nødsaget til at tale om seksuel og asexuel libido. Men navnet libido må med rette forbeholdes seksuallivets driftskræfter, sådan som vi hidtil har brugt det.

Jeg mener altså, at spørgsmålet om, hvor langt den utvivlsomt berettigede sondring mellem seksual- og selvopholdelsesdrifter skal fortsættes, ikke har megen relevans for psykoanalysen; denne er heller ikke kompetent til at afgøre det. Imidlertid giver biologien forskellige holdepunkter for, at sondringen er betydningsfuld. Seksualiteten er jo den eneste af den levende organismes funktioner, der går ud over individet og sørger for dets tilknytning til arten. Det er indlysende, at dens udøvelse ikke altid bringer individet nytte sådan som dets andre præstationer, men gennem en usædvanlig høj lystpræmie bringer det i farer, der truer dets liv og ofte ødelægger det. Sandsynligvis er også ganske specielle – fra alle andre forskellige – stofskifteprocesser nødvendige for at opretholde en del af det individuelle liv som grundlag for efterslægten. Og endelig er enkeltindividet, der betragter sig selv som hovedsagen og sin seksualitet som et middel til tilfredsstillelse ligesom alle andre, i biologisk belysning kun en episode i en generationsrække, et kortlivet appendiks til et med virtuel udødelighed udstyret kimplasma, ligesom den midlertidige indehaver af et fideikommis, der lever videre efter hans død.

Så vidtrækkende synspunkter behøves imidlertid ikke for den psykoanalytiske forklaring af neuroserne. Ved at sondre mellem seksualdrifter og jeg-drifter og følge dem hver for sig, har vi fået nøglen til forståelsen af overføringsneuroserne. Vi kunne føre dem tilbage til den grundlæggende situation, at seksualdrifterne kommer i strid med selvopholdelsesdrifterne, eller, for at udtrykke det biologisk, selv om udtrykket bliver mindre nøjagtigt: at jeg'ets ene position som selvstændigt enkeltvæsen kommer i konflikt med den anden som led af en generationsrække. En sådan splid forekommer måske kun hos mennesket, og derfor er vel i det store og hele neurosen dets forret frem for dyrene. Menneskets overmåde stærkt udviklede libido og den måske netop derigennem muliggjorte udformning af et rigt differentieret sjæleliv synes at have skabt betingelserne for opståen af en sådan konflikt. Det er uden videre klart, at dette også er betingelserne for de store fremskridt, som mennesket har gjort ud over det, som det har fælles med dyrene, så at dets evne til neurose kun er vrangsidens af dets øvrige begavelse. Men

også dette er kun spekulationer, der fører os bort fra vor nærmeste opgave.

Det har hidtil været forudsætningen for vort arbejde, at vi kan skelne jeg-drifter og seksualdrifter fra hinanden efter deres ytringer. Ved overføringsneuroser lykkedes dette uden vanskelighed. Vi kaldte den energi, som jeg'et vender mod objekterne for sine seksuallendenser, for *libido*, og alle andre, der udsendes fra selvopholdelsesdrifterne, for interesse. Ved at følge libido-krafterne, deres forvandlinger og endelige skæbne, vandt vi en første indsigt i de sjælelige kræfters mekanisme. Overføringsneuroserne bød os det gunstigste materiale hertil. Men jeg'et, dets sammensætning af forskellige organisationer, disses opbygning og funktionsmåde, forblev skjult for os, og vi måtte formode, at først analysen af andre neurotiske forstyrrelser kunne bringe os denne indsigt.

Vi begyndte tidligt med at udvide de psykoanalytiske anskuelser til disse andre lidelser. Allerede i 1908 udtalte K. Abraham efter en tankeudveksling med mig den sætning, at det væsentlige karaktertræk ved *dementia praecox* (som regnes med til psykoserne) er, at objekterne ikke er besat med libido. (»Die psychosexuelle Differenzen der Hysterie und der Dementia praecox«). Men så rejste der sig dette spørgsmål: Hvad sker der med libidoen hos *dementia*-patienterne, når den trækkes bort fra objekterne? Abraham tøvede ikke med at give svaret: Den trækkes tilbage til jeg'et, og denne refleksive tilbagetrækning er kilden til storhedsforestillingerne i *dementia praecox*. Storhedsforestillingerne kan helt igennem sammenlignes med den bekendte overvurdering af objektet i et kærlighedsforhold. Vi har således for første gang lært at forstå et træk i en psykotisk lidelse ved at iagttage dets relation til det normale kærlighedsliv.

Jeg vil straks nævne, at disse Abrahams første anskuelser har holdt sig i psykoanalysen og er blevet grundlag for vor stilling til psykoserne. Man gjorde sig altså langsomt fortrolig med den forestilling, at libidoen, som vi finder bundet til objekterne, og som er udtryk for en bestræbelse på at vinde tilfredsstillelse ved disse objekter, også kan afstå fra objekterne og i deres sted sætte jeg'et, og man udbyggede efterhånden denne forestilling mere og mere konsekvent. Navnet på denne anvendelse af libidoen – *narcissisme* – har vi hentet fra en af P. Näcke beskrevet perversion, i hvilken det voksne individ skænker sin egen krop al den ømhed, der ellers anvendes på et fremmed seksualobjekt.

Når der findes en sådan fiksering af libidoen til individets egen krop og person i stedet for til et objekt, kan man straks sige sig selv, at dette ikke kan være nogen uvæsentlig og sjældent forekommende foreteelse. Det er snarere, sandsynligt, at denne narcissisme er den almindelige og oprindelige tilstand, af hvilken objektkærligheden først senere har udviklet sig, uden at narcissismen derfor behøvede at forsvinde. Man måtte jo fra objektlibidoens udviklingshistorie mindes om, at mange seksualdrifter i begyndelsen tilfredsstiller sig på individets egen krop – *autoerotisk*, som vi siger – og at denne evne til autoerotisme er grunden til, at seksualiteten er blevet hængende bagud i opdragelsen til *realitetsprincippet*. Autoerotismen var altså seksualaktiviteten på det narcissistiske stadium af libidoafviklingen.

Kort sagt: vi dannede os om *jeg-libidoens* forhold til objekt-libidoen en forestilling, som jeg kan anskueliggøre for Dem med et billede fra zoologien. Tænk på de allersimpleste levende væsner, der består af en lidet differentieret lille klump protoplasmatiske substans. De udsender udløbere, de såkaldte pseudopodier, som de lader deres legemssubstans flyde over i. De kan imidlertid også trække udløberne tilbage og igen klumpe sig sammen til én masse. Udsendelsen af udløberne sammenligner vi nu med libidoens udsendelse til objekterne, medens libidoens hovedmængde kan forblive i jeg'et, og vi antager, at under normale forhold kan jeg-libido uhindret omsættes til objekt-libido og denne atter optages i jeg'et.

Ved hjælp af disse forestillinger kan vi nu forklare en hel række sjælelige tilstande eller, for at udtrykke det mere beskedent, beskrive dem i libidoteoriens sprog – tilstande, som vi må regne med til det normale liv, f. eks. den psykiske tilstand ved forelskelse, ved organisk sygdom og under søvnen. For søvnens vedkommende antog vi, at den beror på, at vi vender os bort fra omverdenen og indstiller os på ønsket om at sove. Vi fandt, at den natlige sjælelivsomsætning, der kommer til udtryk i drømmen, tjener dette ønske om at sove, og at den desuden beherskes af helt igennem egoistiske motiver. I overensstemmelse med libidoteorien kan vi nu sige, at søvnen er en tilstand, i hvilken alle objektbesættninger, de libidinøse såvel som de egoistiske, opgives og trækkes tilbage til jeg'et. Kastes der ikke dermed et nyt lys over den hvile, vi får i søvnen, og i det hele taget over træthedens natur? Billedet af den salige isolation i den intrauterine tilstand, som den sovende hver nat på ny fremmaner for os, bliver på denne måde fuldstændigt, også fra den psykiske side. Hos den sovende retableres libidofordelin-

gens urtilstand, den fuldstændige narcissisme, i hvilken libido og jeg-interesse bor forenet og uadskilleligt i jeg'et, der er sig selv nok.

Her er der grund til to bemærkninger. For det første: Hvordan skal vi begrebsmæssigt skelne mellem narcissisme og egoisme? Nuvel, efter min mening er narcissisme det nervøse supplement til egoismen. Når man taler om egoisme, har man kun nytten for individet for øje; siger man narcissisme, tager man også dets libidinøse tilfredsstillelse i betragtning. Som praktiske motiver kan de begge følges et betydeligt stykke vidt adskilt. Man kan være absolut egoistisk og alligevel være stærkt libidinøst bundet til objekter, for så vidt den libidinøse tilfredsstillelse i forhold til objektet hører til jeg'ets behov. Egoismen vil da passe på, at trangen til objektet ikke tilføjer jeg'et skade. Man kan være egoistisk og samtidig også i stærk grad narcissistisk, d.v.s. have et meget ringe objektbehov og dette atter på dobbelt måde: enten i den direkte seksualtilfredsstillelse eller også i de højere, af seksualbehovet afledede tendenser, som vi undertiden plejer at omtale som »kærlighed« i modsætning til »sanselighed«. Egoismen er i alle disse forhold det selvfølgelige, konstante, narcissismen det variable element. Egoismens modsætning, *altruismen*, dækkes ikke begrebsmæssigt af libidinøs objektbesættning; den adskiller sig fra denne ved bortfaldet af ønskerne om seksuel tilfredsstillelse. I en fuldt udviklet forelskelse mødes imidlertid altruismen med den libidinøse objektbesættning. Seksualobjektet tiltrækker i reglen en del af jeg'ets narcissisme, hvilket viser sig i den såkaldte »seksualovervurdering« af objektet. Kommer hertil yderligere den altruistiske »overledning« fra egoismen til seksualobjektet, bliver dette overmægtigt; det har ligesom opsuget jeg'et.

Jeg mener, at De vil betragte det som en lise, når jeg efter disse i sig selv noget tørre videnskabelige betragtninger forelægger Dem en poetisk fremstilling af den »økonomiske« modsætning mellem narcissisme og forelskelse. Jeg har taget den fra Goethes »Westöstlicher Divan«:

Suleika: Sejervinder, slave, fjende,
findes må til hver en stund.
Jordens børn skal lykken finde
i personligheden kun.

Lad ej verdens gunst dig friste,
gå den åbne, lige vej!
Alt kan du med sindsro miste,
hvis du reddet har dit jeg.

Hatem: Viis er vistnok denne mening,
og dog gavner den mig ej;
alle glæder i forening
er Suleika jo for mig.

Jeg er stolt af mig og lykken,
når hun kærligt er mig nær,
men hvis hun mig vender ryggen,
var mit jeg mig intet værd.

Og så meget ved jeg bare:
Hvis en anden kær hun får,
vil mit jeg forhekset fare
i den andens hud og hår.

(*Rosenbergs* oversættelse).

Den anden bemærkning er et supplement til drømmeteorien. Vi kan ikke forklare os drømmens opståen, hvis vi ikke indfølger den antagelse, at det fortrængte ubevidste har vundet en vis uafhængighed af jeg'et, så at det ikke retter sig efter ønsket om at sove, men beholder sine »besætninger«, selv om alle de former for objekt-besætning, der er afhængige af jeg'et, indrages til gunst for sønnen. Først da kan man forstå, at dette ubevidste materiale kan nyttiggøre sig den natlige ophævelse eller formindskelse af censuren, og at det evner at bemægtige sig dagsresterne for ved hjælp af disse at danne ét forbudt drømmønske. På den anden side er det vel også sådan, at en del af den modstand, dagsresterne viser over for den libidoinddragning, som ønsket om at sove kræver, skyldes en allerede bestående forbindelse mellem disse og dette fortrængte ubevidste. Dette dynamisk vigtige træk vil vi altså – på dette sene tidspunkt – indføje i vor opfattelse af drømmedannelsen.

Organisk sygdom, smertefuld irritation eller betændelse i organer fremkalder en tilstand, som tydeligt virker i retning af at løse libidoen fra dens objekter. Den inddragne libido genfindes da i jeg'et som forstærket besætning af den syge legemsdel. Ja, man kan vove den påstand, at libidoens tilbagetrækning fra dens objekter under disse vilkår er mere påfaldende end den egoistiske interesses tilbagetrækning fra omverdenen. Herudfra synes der at åbne sig en vej til forståelse af hypokondrien, i hvilken et organ på samme måde beskæftiger jeg'et uden at være sygt for vor iagttagelse. Men jeg modstår fristelsen til at gå videre med dette spørgsmål eller at drøfte andre situationer, som bliver forståelige for os eller kan fremstilles ved antagelsen af teorien om objektlibidoens tilbagetog til jeg'et; jeg

lægger nemlig vægt på nu at imødegå to indvendinger, som jeg ved ligger Dem på læben. De vil for det første vide, hvorfor jeg med hensyn til søvn, sygdom og lignende tilstande absolut vil sondre mellem libido og interesse, og mellem seksualdrifter og jeg-drifter, når vore antagelser angående disse fænomener fuldt ud kan forklares ved antagelsen af én eneste og ensartet energi, der er frit bevægelig, snart besætter objektet, snart jeg'et, og træder i tjeneste hos både den ene og den anden drift. Og for det andet vil De vide, hvordan jeg virkelig kan behandle libidoens frigørelse fra objektet som kilde til en patologisk tilstand, når en sådan omsætning af objektlibidoen til jeg-libido – eller, anderledes sagt, til jeg-energi – hører til de normale og nat og dag gentagne processer i den sjælelige dynamik.

Hertil skal jeg svare: Deres første indvending lyder godt. En drøftelse af søvnens, sygdommens og forelskelsens tilstande ville i sig selv sandsynligvis aldrig have ført os til en sondring mellem jeg-libido og objekt-libido, eller mellem libidoen og interessen. Men De overser herved de undersøgelser, som vi gik ud fra, og i lyset af hvilke vi nu betragter de sjælelige situationer, det drejer sig om. Sondringen mellem libido og interesse, altså mellem seksual- og selvopholdelsesdrifter, har trængt sig på, da vi fik indblik i den konflikt, af hvilken overføringsneuroserne fremgår, og vi kan ikke opgive den igen. Teorien om, at objekt-libidoen kan forandres til jeg-libido – altså at man må regne med en jeg-libido – forekommer os at være den eneste, der evner at løse gåden ved de såkaldte narcissistiske neuroser, f. eks. dementia praecox, og give os en forklaring på deres lighedspunkter og forskelligheder i sammenligning med hysteri og tvangsneurose. På sygdom, søvn og forelskelse anvender vi nu det, som vi har set har stået sin prøve uigendriveligt andre steder. Vi har lov til at gå videre med sådanne anvendelsesmuligheder for at se, hvor langt vi bliver i stand til at komme med dem. Det eneste postulat, der ikke er direkte baseret på vor analytiske erfaring, går ud på, at libido bliver ved med at være libido, hvad enten den vendes mod objekter eller mod individets eget jeg, hvorfor vi ikke ville tale om, at den omsættes til egoistisk interesse eller altruistisk interesse for et objekt. Denne påstand ligger på linje med den allerede kritisk drøftede sondring mellem seksual- og jeg-drifter, en sondring vi vil fastholde ud fra heuristiske motiver til den eventuelt måtte vise sig at være forkert.

Også Deres anden indvending rejser et berettiget spørgsmål, men den sigter i en forkert retning. Ganske vist er objektlibidoens inddragning til jeg'et ikke direkte patogen; vi ser jo,

at den finder sted, hver gang vi lægger os til at sove, hvorpå den atter annulleres, når vi vågner. Protoplasmadyret trækker sine udløbere ind for atter at sende dem ud ved den næste anledning. Men det er noget ganske andet, når en bestemt og meget energisk proces fremtvinger libidoens tilbagetrækning fra objekterne. Den libido, der er blevet narcissistisk, kan da ikke finde vejen tilbage til objekterne, og denne hindring i libidoens bevægelighed bliver patogen. Det synes, som om ophobning af den narcissistiske libido ud over et vist mål er uudholdelig. Vi kan også forestille os, at det netop var dette, der førte til objektbesættningen – at jeg'et måtte sende sin libido ud for ikke at blive sygt på grund af ophobningen af den. Hvis det hørte med til vor plan at beskæftige os mere indgående med dementia praecox, ville jeg vise Dem, at den proces, der løser libidoen fra objekterne og spærrer den tilbagevejen til dem, står fortrængningsprocessen nær og må opfattes som et sidestykke til den. Men fremfor alt ville De føle kendt grund under fødderne, når De får at vide, at betingelserne for denne proces – så vidt vi nu véd – næsten er identiske med betingelserne for fortrængningen. Konflikten synes at være den samme og at udspilles mellem de samme magter. Når udgangen bliver så helt anderledes end f. eks. ved hysterien, kan grunden dertil kun ligge i en forskel i dispositionen. Libidoudviklingen har hos disse patienter sit svage sted i en anden fase; den afgørende fiksering, der, som De husker, tillader gennembruddet til symptomdannelsen, ligger andetsteds, sandsynligvis i den primitive narcissismes stadium, til hvilket dementia praecox vender tilbage i sit sluttelige moment. Det er ganske interessant, at vi for alle narcissistiske neuroser vedkommende må antage, at der er fikseringssteder for libidoen i langt tidligere udviklingsfaser, end tilfældet er ved hysterien eller tvangsneurosen. Imidlertid har De hørt, at de begreber, som vi har skaffet os ved studiet af overføringsneuroserne, også er tilstrækkelige til, at vi kan orientere os i de i praksis langt vanskeligere narcissistiske neuroser. Overensstemmelserne går meget vidt: det er i grunden det samme fænomenområde. Men De kan også forestille Dem, hvor håbløst det er at forsøge at opklare disse lidelser (der jo hører under psykiatrien) for den, der ikke medbringer den analytiske viden om overføringsneuroserne til denne opgave.

Det – i øvrigt meget vekslende – symptombillede, dementia praecox frembyder, bestemmes ikke udelukkende af de symptomer, der skyldes libidoens tilbagetrækning fra objekterne og dens ophobning i jeg'et som narcissistisk libido. En stor plads

indtages også af andre fænomener, der kan henføres til libidoens stræben efter atter at nå til objekterne og altså svarer til et restitutions- eller helbredelsesforsøg. Disse symptomer er endda de mest påfaldende og larmende; de viser en utvivlsom lighed med symptomerne ved hysterien eller (sjældnere) tvangsneurosen, men er dog på alle punkter anderledes. Ved dementia praecox ser det ud til, at libidoen under sine anstrengelser for at komme tilbage til objekterne, d.v.s. til forestillingerne om disse, virkelig griber noget af dem, men ligesom kun deres skygger – jeg mener dermed de ordforestillinger, der hører til dem. Jeg kan ikke her sige mere om dette, men jeg mener, at denne adfærd fra den tilbagestræbende libidos side har givet os indsigt i det, der virkelig udgør forskellen mellem en bevidst og en ubevidst forestilling.

Jeg har nu ført Dem ind i det område, på hvilket de næste fremskridt i det analytiske arbejde kan ventes. Efter at vi mener os i stand til at operere med jeg-libidoens begreb, er de narcissistiske neuroser blevet tilgængelige for os; vi er blevet stillet over for den opgave at skulle give en dynamisk forklaring af disse lidelser og samtidig at komplettere vort kendskab til sjælelivet ved forståelsen af jeg'et. Den jeg-psykologi, vi tilstræber, skal ikke bygges på de data, vore selviagttagelser giver, men ligesom ved undersøgelse af libidoen på analysen af forstyrrelser og ødelæggelser i jeg'et. Sandsynligvis vil vi, når dette større arbejde er udført, komme til at ringeagte vort hidtidige kendskab til libidoens udvikling – et kendskab, vi har hentet ved studiet af overføringsneuroserne. Men vi er endnu ikke kommet langt i dette arbejde. De narcissistiske neuroser kan næppe gribes an med den teknik, som var os til nytte ved overføringsneuroserne. Jeg skal straks fortælle hvorfor. Det går os ved disse neuroser altid sådan, at vi efter en kort fremtrængen standser foran en mur, vi ikke kan komme over. Også ved overføringsneuroserne er vi, som De ved, stødt på sådanne modstandsskranker, men disse var det muligt at overvinde stykke for stykke. Ved de narcissistiske neuroser er modstanden uovervindelig; vi får i bedste fald lov til at kaste et nysgerrigt blik over muren for at se, hvad der foregår på den anden side. Vore tekniske metoder må altså erstattes med andre; vi ved endnu ikke, om det vil lykkes os at finde en sådan erstatning. Alligevel mangler vi heller ikke materiale vedrørende disse patienter. De ytrer mangt og meget, om end ikke som svar på vore spørgsmål, og vi er foreløbig henvist til at tyde disse ytringer ved hjælp af den forståelse, vi har opnået ved at studere overføringsneurosernes sympto-

mer. Overensstemmelsen er stor nok til at sikre os et vist begyndelsesresultat, men det må stå hen, hvor langt denne teknik vil strække til.

Der melder sig også andre vanskeligheder, der vil standse vort fremskridt. Gåderne ved de narcissistiske lidelser og de psykoser, som slutter sig til disse, kan kun løses af iagttagere, der har skolet sig selv ved det analytiske studium af overføringsneuroserne. Men vore psykiatere studerer ikke psykoanalyse, og vi psykoanalytikere ser for få psykiatriske tilfælde. Der må først vokse en slægt af psykiatere op, der har gennemgået psykoanalysens skole som forberedende videnskab. Begyndelsen hertil gøres i øjeblikket i Amerika, hvor et stort antal ledende psykiatere underviser studenterne i den psykoanalytiske lære, og hvor ledere af sindssygehospitaler og klinikker gør sig umage for at betragte deres patienter ud fra denne lære. Men også for os er det dog nogle gange lykkedes at kaste et blik over den narcissistiske mur, og jeg vil nu fortælle Dem noget af det, vi mener at have fundet ud af.

Sygdomsformen paranoia, den kroniske, systematiske forrykthed, indtager en vaklende stilling i den moderne psykiatriske klassifikationsforsøg. Der er imidlertid ingen tvivl om dens nære slægtskab med dementia praecox. Jeg har en gang tilladt mig at foreslå, at man skulle sammenfatte paranoia og dementia praecox under fællesbetegnelsen *parafreni*. Paranoiaens forskellige former beskrives efter deres indhold som: Storhedsvanvid, forfølgelsesvanvid, elskovsvanvid (erotomani), jalousiforrykthed o. s.v. Forsøg på forklaring vil vi ikke vente fra psykiatriens side. Som eksempel – ganske vist et forældet og ikke helt dækkende eksempel – vil jeg nævne forsøget på at aflede et af disse symptomer af et andet ved hjælp af en intellektuel rationalisering: Patienten, der af primær tilbøjelighed mener sig forfulgt, skal af denne forfølgelse drage den slutning, at han må være en ganske særlig betydningsfuld personlighed, og derfor udvikle storhedsvanvid. For vor analytiske opfattelse er storhedsvanvidet den umiddelbare følge af jeg'ets forstørrelse s.f.a. inddragningen af de libidinøse objektbesættninger, en sekundær narcissisme, idet den oprindelige, tidligt-infantile vender tilbage. Men hos patienter med forfølgelsesvanvid har vi iagttaget noget, der foranledigede os til at følge et bestemt spor. Vi lagde i første omgang mærke til, at forfølgeren i det overvejende flertal af tilfældene var af samme køn som den forfulgte. Dette kan man nok give en harmløs forklaring på, men i nogle grundigt observerede tilfælde viste det sig klart, at den under normale forhold mest

elskede person af samme køn efter sygdommens udbrud havde forvandlet sig til forfølgeren. En videre udvikling muliggøres ved, at den elskede person efter bekendte associationslove erstattes med en anden, f. eks. faderen med en lærer eller en overordnet. Af disse iagttagelser, hvis tal stedse øgedes, drog vi den slutning, at paranoia persecutoria er den form, i hvilken individet sætter sig til modværge mod en homoseksuel tilbøjelighed, der har fået overvældende styrke. Kærlighedens forvandling til had – en forvandling, der som bekendt kan blive en alvorlig trussel mod det elskede og hadede objekts liv – svarer da til omsætningen af libidinøse impulser til angst, en omsætning, der er et meget hyppigt resultat af fortrængningsprocessen. Lad mig referere det sidste tilfælde, jeg har iagttaget på dette område: En ung læge måtte sendes bort fra den by, hvor han boede, fordi han havde truet en professorsøn, der hidtil havde været hans bedste ven, på livet. Han tillagde denne tidligere ven de mest djævelske hensigter og en dæmonisk magt og hævdede, at professorsønnen var skyld i al den ulykke, som i de sidste år havde ramt hans (patientens) familie, skyld i hele hans families og samfundets vanskæbne. Men ikke nok hermed: Den onde ven og hans far, professoren, var også skyld i krigen og havde kaldt russerne til landet. Han havde altså forbrudt sit liv tusind gange, og patienten var overbevist om, at al ulykke ville være forbi, når misdæderen var død. Og dog var hans gamle kærlighed til vennen endnu så stærk, at den lammede hans hånd, da han en gang havde mulighed for at skyde sin fjende ned på nært hold. I de korte samtaler, jeg havde med patienten, erfarede jeg, at venskabsforholdet mellem de to mænd havde strakt sig langt tilbage til gymnasieårene. I hvert fald én gang havde det overskredet grænserne for venskab, idet et natligt samvær var resulteret i en fuldbyrdet kønsakt. Over for kvinder havde patienten aldrig udviklet følelser, som ville have svaret til hans alderstrin og charmerende personlighed. Han havde engang været forlovet med en smuk og dannet ung pige, men hun hævdede forlovelsen, fordi hun ingen kærlighed mødte hos sin forlovede. Adskillige år senere udbrød hans sygdom netop i det øjeblik, da det for første gang var lykkedes ham at tilfredsstille en kvinde fuldt ud. Da denne kvinde omfavnede ham taknemmeligt og hengivent, ramtes han pludselig af en gådefuld smerte, der følte som et skarpt snit rundt om hjerneskalen. Han tydede senere denne følelse for sig selv, som om man havde udført det snit på ham, der ved én sektion anvendes for at blotte hjernen, og da hans ven var specialist i patologisk anatomi

opdagede han langsomt, at kun vennen kunne have sendt ham denne kvinde for at friste ham. Fra da af åbnedes hans øjne også for de andre forfølgelser, han skulle blive udsat for fra den tidligere vens side.

Men hvordan forholder det sig nu med de tilfælde, i hvilke forfølgeren ikke er af samme køn som den forfulgte, og som derfor synes at stride mod vor påstand om, at det drejer sig om et forsvar mod homoseksuel libido? Jeg havde for nogen tid siden lejlighed til at undersøge et sådant tilfælde og kunne af den tilsyneladende modsigelse udlede en bekræftelse. Den unge pige, der troede sig forfulgt af den mand, hun havde tilstået to ekskøvs møder, havde i virkeligheden først rettet en vrangforestilling mod en kvinde, der kan opfattes som modersurrogat. Først efter det andet samvær med manden løste hun denne vrangforestilling fra kvinden og overførte den til manden. Betingelsen om, at forfølgeren skal være af samme køn, var altså oprindeligt også overholdt i dette tilfælde. I sine klager til sagfører og læge havde patienten ikke nævnt dette forstadium til sin vrangforestilling og derved givet indtryk af, at der forelå en modsigelse mod vor opfattelse af paranoia.

Det homoseksuelle objektvalg ligger oprindeligt narcissismen nærmere end det heteroseksuelle. Når det drejer sig om at afvise en uønsket stærk homoseksuel tilbøjelighed, er vejen tilbage til narcissismen særlig let. Jeg har hidtil haft meget ringe anledning til at tale om grundlaget for kærlighedslivet, for så vidt som vi har kendskab til det, og jeg kan ikke nu indhente det forsømte. Kun vil jeg fremhæve, at objektvalget - det trin i libidoudviklingen, som følger efter det narcissistiske stadium - kan være af to typer: Enten den narcissistiske type, idet der i stedet for individets eget »jeg« træder et, der ligner dette mest muligt, eller den *dependente* type (Anlehnungstypus), hvor de personer, som er blevet værdifulde, fordi de tilfredsstiller andre livsbehov, også vælges til objekter af libidoen. En stærk libidofiksering til den narcissistiske type af objektvalg regner vi også med til anlægget for manifest homoseksualitet.

De husker sikkert, at jeg i den første forelæsning i dette semester fortalte Dem om et tilfælde af patologisk skinsyge hos en kvinde. Nu, da vi er så nær ved afslutningen, vil De sikkert gerne høre, hvordan vi forklarer en vrangforestilling psykoanalytisk. Men herom har jeg mindre at sige, end De venter. At vrangforestillingen er utilgængelig for logiske argumenter og reale erfaringer har på samme måde som ved tvangen sin årsag i forholdet til det ubevidste, som repræsenteres eller holdes

nede af vrang- eller tvangsforestillingen. Forskellen mellem disse to ligger i lidelsernes forskellige topik og dynamik.

Som ved paranoia har vi også ved melankolien - af hvilken der i øvrigt findes beskrevet meget forskellige kliniske former - fundet et sted, hvor det er muligt at få indblik i sygdommens indre struktur. Vi har erkendt, at de selvbebrejdelser, som disse melankolikere på den ubarmhertigste måde piner sig selv med, i grunden gælder en anden person, nemlig det seksualobjekt, som de har mistet, eller som ved dettes egen skyld har mistet sin værdi for dem. Deraf kan vi slutte, at melankolikeren ganske vist har trukket sin libido tilbage fra objektet, men ved en proces, som man må kalde »narcissistisk identificering«, er objektet blevet etableret i selve jeg'et, ligesom projiceret på dette. Jeg kan her kun give Dem en deskriptiv fremstilling, ikke en topisk-dynamisk ordnet beskrivelse. Nu bliver jeg'et behandlet ligesom det objekt, der er forladt, og udsættes for alle de aggressioner og udslag af hævnlyst, der var tiltænkt objektet. Også melankolikerens selvmordstilbøjelighed bliver forståeligere, når vi tænker på, at patientens forbitrelse på samme tid rammer hans eget jeg og det had-elskede objekt. Ved melankolien kommer, som ved andre narcissistiske lidelser, i meget udpræget grad et træk i følelselivet til syne, som vi efter *Bleuler* plejer at kalde *ambivalens*. Vi mener dermed, at modsatte: kærlige og fjendtlige følelser rettes mod den samme person. Jeg har desværre ikke under disse forelæsninger været i stand til at fortælle Dem mere om følelsesambivalensen.

Foruden den narcissistiske identificering findes der en hysterisk identificering, som vi har kendt i meget længere tid. Jeg ville gerne have haft, at det var muligt at forklare Dem forskellighederne mellem dem ved hjælp af nogle klare definitioner. Om melankoliens periodiske og cykliske former kan jeg dog fortælle Dem noget, som sikkert vil interessere Dem. Det er nemlig under gunstige omstændigheder muligt - jeg har to gange gjort denne erfaring - ved analytisk behandling i de frie intervaller at forebygge, at tilstanden kommer igen i samme eller modsat stemning hos patienten. Man opdager herved, at det også ved melankolien og manien drejer sig om en særlig form for afvikling af en konflikt, hvis forudsætninger stemmer nøje overens med de andre neurosers. Det er let at se, hvor meget psykoanalysen endnu kan få at vide på dette område.

Jeg fortalte Dem også, at vi håber at få yderligere kendskab til vort jeg's sammensætning og dets opbygning af instanser, idet vi analyserer de narcissistiske lidelser. På ét punkt har

vi gjort begyndelsen dertil. Ud fra analysen af »iagttagelsesvanviddet« (Beobachtungswahn) har vi draget den slutning, at der i jeg'et virkelig findes en instans, der uafbrudt iagttager, kritiserer og sammenligner og på denne måde stiller sig i modsætning til resten af jeg'et. Vi mener altså, at patienten røber en endnu ikke tilstrækkelig påagtet sandhed for os, når han beklager sig over, at hvert af hans skridt bliver udsponeret og iagttaget, og at enhver af hans tanker bliver indberettet og kritiseret. Han tager kun fejl deri, at han henlægger denne ubekvemme magt til omverdenen, til noget fremmed. Han mærker, at der inde i jeg'et regerer en instans, der måler hans virkelige jeg og enhver af dets gerninger på et ideal-jeg, som han har skabt i løbet af sin udvikling. Vi mener også, at han har skabt det i den hensigt at retablere den selvtilfredshed, der var forbundet med den primære infantile narcissisme, men som senere har været ude for så mange forstyrrelser og krænkelser. Denne selviagttagende instans kender vi som jeg-censoren, samvittigheden; det er den, der om natten udøver drømmecensuren, og fra hvem fortrængningerne mod utilladelige ønskeimpulser udgår. Når den falder fra hinanden ved iagttagelsesvanviddet, får vi at vide, hvordan den er opstået på grundlag af indflydelse fra forældre, opdragere og socialt miljø, og af identificering med enkelte af disse »forbilledlige« personer.

Dette er nogle af de resultater, som anvendelsen af psykoanalysen på de narcissistiske lidelser foreløbig har givet os. Det er ganske vist endnu for få, og de mangler endnu ofte den skarpheit, der først kan nås, når man er fuldt fortrolig med et nyt område. Resultaterne skyldes alle udnyttelsen af jeg-libidoens eller den narcissistiske libidos begreb, ved hvis hjælp vi udstrækker anvendelsen af de anskuelser, der har stået deres prøve ved overføringsneuroserne, til de narcissistiske neuroser. Men nu vil De spørge: Er det muligt for os at bringe alle forstyrrelserne ved de narcissistiske neuroser og psykoserne ind under libidoteorien? Er det sådan, at vi overalt erkender den libidinøse faktor i sjælelivet som den i lidelsen skyldige og aldrig behøver at gøre en ændring i selvopholdelsesdrifternes funktion ansvarlig? Mine damer og herrer, afgørelsen heraf forekommer mig ikke at være så påtrængende og navnlig ikke moden til pådømmelse. Vi kan roligt overlade den til det videnskabelige arbejdes fremskridt. Det skulle ikke undre mig, om evnen til patogen virkning virkelig skal vise sig at være et privilegium for de libidinøse drifter, så at libidoteorien kunne fejre sin triumf på hele linjen fra de enkleste aktualneuroser til de sværeste psy-

kotiske forstyrrelser. Vi ved jo, at det er et karakteristisk træk ved libidoen, at den nægter at underordne sig realiteten i verden. Men jeg anser det for overmåde sandsynligt, at jeg-drifterne sekundært bliver revet med af libidoens patogene impulser og derved nødes til funktionsforstyrrelser. Og jeg kan ikke se, at det vil rokke vor forskningsretning, hvis det skulle vise sig, at det ved de alvorlige psykosier er jeg-drifterne selv, der primært føres på vildspor; fremtiden vil vise det – i det mindste for Dem.

Men lad mig endnu et øjeblik vende tilbage til angsten, for at belyse en sidste dunkelhed, vi undlod at drøfte. Vi sagde, at det ikke stemmer med den ellers så godt erkendte relation mellem angst og libido, at realangsten over for en fare skulle være en ytring af selvopholdelsesdrifterne, hvilket imidlertid næppe lader sig bestride. Men hvordan ville det være, hvis angstaffekten ikke blev bestridt af de egoistiske jeg-drifter, men af jeg-libidoen? Angsttilstanden er i alle tilfælde uhensigtsmæssig, og uhensigtsmæssigheden bliver åbenlys, når angsten når en højere grad. Den forstyrrer da den handling – det være sig flugt eller forsvar – der er den eneste formålstjenlige og tjener selvopholdelsen. Hvis vi altså henfører den affektive del af realangsten til jeg-libidoen og handlingen til selvopholdelsesdriften, har vi fjernet enhver teoretisk vanskelighed. De vil vel i øvrigt ikke for alvor mene, at man flygter, fordi man mærker angst? Nej, man mærker angsten og griber flugten af det fælles motiv, der vækkes ved konstateringen af faren. Mennesker, der har været i stor livsfare, fortæller, at de slet ikke følte angst, men kun handlede – f. eks. sigtede på rovdviret med geværet – og det var absolut også det mest formålstjenlige.

27. FORELÆSNING

Overføringen (Transferensen)

Mine damer og herrer! Da vi nu nærmer os afslutningen på denne forelæsningsrække, rører der sig sikkert en bestemt forventning hos Dem – en forventning, der ikke bør føre Dem på vildspor. De tænker vel, at jeg ikke har ført Dem gennem tykt og tyndt i det analytiske stof for til sidst at slippe Dem uden at sige et ord om den terapi, på hvilken dog muligheden for overhovedet at praktisere psykoanalyse hviler. Jeg kan heller ikke på nogen måde forholde Dem dette emne, thi herved

vil De af iagttagelse få kendskab til en ny kendsgerning, uden hvilken forståelsen af de af os undersøgte lidelser på yderst følelig vis ville forblive ufuldstændig.

Jeg ved, at De ikke venter nogen vejledning i den teknik, med hvilken man skal praktisere analysen til terapeutiske formål. De ønsker kun i stor almindelighed at vide, på hvilken måde den psykoanalytiske terapi virker, og hvad den omtrent kan præstere. Og det har De ubestrideligt krav på at få at vide. Jeg vil imidlertid ikke meddele Dem det, men insisterer på, at De selv skal finde ud af det.

Tænk Dem nu om et øjeblik! De har lært alt det væsentlige at kende om betingelserne for sygdommen og om alle de faktorer, der gør sig gældende hos patienten. Hvor bliver der da plads for en terapeutisk indvirkning? Først har vi den arvelige disposition – vi taler ikke så tit om den, fordi den fremhæves energisk fra anden side og vi intet nyt har at sige om den. Men tro ikke, at vi undervurderer den; netop som terapeuter får vi tydeligt nok dens magt at føle. I hvert fald kan vi ikke forandre noget ved den; også for os forbliver den noget givet, der sætter grænse for vore bestræbelser. Dernæst har vi indflydelsen fra de tidlige barneoplevelser, som vi er vant til at give den forreste plads i analysen; de tilhører fortiden, og vi kan ikke gøre dem ugjort. Og så kommer alt det, som vi har sammenfattet som »real frustration«, hvoraf kærlighedssavnet fremgår: fattigdom, familiestrid, uheld i valget af ægtefælle, dårlige sociale forhold og de strenge moralske krav, under hvis tryk menneskene står. Her skulle der nok være tilstrækkelig meget rum for en meget virksom terapi, men det skulle være en terapi af den slags, som Wienerlegenden lader kejser Josef øve, en velvillig indgriben af en mægtig hersker, hvis vilje mennesker bøjer sig for, og for hvem vanskeligheder smelter bort. Men kunne vi optage en sådan velgørelse som middel i vor terapi? Vi, som selv er fattige og uden indflydelse i samfundet, og som er nødsaget til at tjene til dagen og vejen ved vor lægegerning, er ikke engang i stand til også at udføre vort arbejde til gavn for de ubemidlede, sådan som andre læger dog kan gøre med andre behandlingsmetoder. Vor terapi kræver for megen tid til, at det kan gøres – den er for langvarig. Men måske klamrer De Dem til et af de anførte momenter og tror, at De her har fundet et punkt, hvor der kan sættes ind. Hvis den moralske begrænsning, som samfundet kræver, har sin del i de savn, patienten må lide, så kan behandlingen jo give ham mod til eller direkte anvisning på at sætte sig ud

over disse skranker og hente sig tilfredsstillelse og helbredelse under afkald på opfyldelsen af et af samfundet højt proklameret, men dog ikke ofte overholdt ideal. Man bliver altså rask ved, at man »slår sig løs« i seksuel henseende. Dog falder der herved over den analytiske behandling den skygge, at den ikke tjener den almindelige moral. Det, den giver den enkelte, tager den fra almenheden.

Men, mine damer og herrer, hvem har givet Dem disse forkerte oplysninger? Der er ikke tale om, at et råd om at slå sig løs i seksuel henseende kunne spille en rolle i den analytiske terapi – allerede fordi vi selv har proklameret, at der hos patienterne består en hårdnakket konflikt mellem den libidinøse impuls og seksualfortrængningen, mellem den sanselige og den asketiske retning. Denne konflikt ophæves ikke ved, at man hjælper en af disse retninger til sejr over modstanderen. Vi ser jo, at askesen har beholdt overtaget hos den nervøse. Følgen deraf er netop, at den undertrykte seksualtendens skaffer sig luft i symptomer. Hvis vi nu omvendt ville skaffe sanseligheden sejren, måtte den seksualfortrængning, der er skubbet til side, erstattes med symptomer. Ingen af disse to afgørelser kan afslutte den indre konflikt – hver gang vil den ene del forblive utilfredsstillet. Der er kun få tilfælde, i hvilke en konflikt er så labil, at et moment som dette: at lægen tager parti, kan gøre udslaget, og disse tilfælde behøver i grunden ingen analytisk behandling. Personer, på hvem lægen kan udøve en sådan indflydelse, ville også have kunnet finde den samme vej uden lægen. Man ved jo, at når en afholdende ung mand beslutter sig til illegitim kønsomgang, eller en utilfredsstillet hustru søger erstatning hos en anden mand, har de i reglen ikke ventet på tilladelse fra en læge, endsige fra en analytiker.

Man overser i behandlingen af dette spørgsmål som regel det meget væsentlige punkt, at neurotikernes patogene konflikt ikke må forveksles med en normal kamp mellem sjælelige tendenser, der står på samme psykologiske grund. Det er en strid mellem to magter, af hvilke den ene er nået frem til det førbevidstes og bevidstes trin, medens den anden er blevet holdt tilbage på det ubevidstes trin. Derfor kan konflikten ikke afgøres; de kæmpende parter når lige så lidt hinanden som i det bekendte eksempel med isbjørnen og hvalen. En virkelig afgørelse kan først falde, når de begge mødes på samme terræn. Jeg tror, at det er terapiens eneste opgave: at muliggøre dette.

Og desuden kan jeg forsikre Dem, at De er forkert underrettet, hvis De tror, at råd og vejledning i livets anliggender er en

integrerende del af den analytiske behandling. Tværtimod afslår vi så vidt muligt en sådan mentorrolle og ønsker intet varmere, end at patienten træffer sine beslutninger selvstændigt. I denne hensigt kræver vi også, at han skal udsætte alle afgørende beslutninger med hensyn til valg af livsstilling, økonomiske foretagender, ægteskab eller skilsmisse, til behandlingen er afsluttet. Indrøm kun, at dette er helt anderledes, end De havde forestillet Dem. Kun over for visse meget ungdommelige eller helt hjælpe- og holdningsløse personer kan vi ikke overholde den begrænsning, vi ønsker. I sådanne tilfælde må vi kombinere lægens gerning med pædagogens; vi er os da vort ansvar bevidst og optræder med den nødvendige forsigtighed.

Af den iver, med hvilken jeg forsvarer mig mod beskyldningen for, at den nervøse i den analytiske kur tilskyndes til løsslupenhed, må De imidlertid ikke drage den slutning, at vi søger at påvirke ham til gunst for samfundsmoralen. Dette ligger os mindst lige så fjernt. Vi er ganske vist ikke reformatorer, kun iagttagere, men vi kan ikke lade være med at iagttage med kritiske øjne, og vi har ikke fundet det muligt at tage parti for den konventionelle seksualmoral eller i særlig grad af appreciere den måde, på hvilken samfundet i praksis søger at ordne seksuallivets problemer. Vi kan med lethed regne ud for samfundet, at det, som det kalder dets moral, koster flere ofre, end det er værd, og at dets metode hverken hviler på sandhed eller vidner om klogskab. Vi sparer ikke vore patienter for at høre denne kritik, vi værner dem til fordomsfri overvejelse af de seksuelle forhold som af alle andre, og når de – efter at de er blevet selvstændige efter afslutningen af kuren – af egen vilje beslutter sig til en eller anden mellemposition mellem den fulde løsslupenhed og den ubetingede askese, føler vi ikke vor samvittighed tyngt ved noget af disse resultater. Vi siger til os selv, at den, der med held har gennemgået opdragelsen til sandhed mod sig selv, er varigt sikret mod umoralitetens fare, selv om hans moralske målestok på en eller anden måde skulle afvige fra den i samfundet anvendte. Lad os i øvrigt vogte os for at overvurdere abstinensspørgsmålets betydning for påvirkningen af neuroserne. Kun i et mindretal af de tilfælde, hvor abstinenssituationen er patogen, kunne der bødes på det ved almindelig kønsomgang.

De kan altså ikke forklare psykoanalysens terapeutiske virkning ved at antage, at den tillader seksuel løsslupenhed. De må se Dem om efter noget andet. Jeg tror, at en af de bemærkninger, jeg gjorde, da jeg afviste denne Deres formodning, vil have

ført Dem på det rette spor. Det, vi drager nytte af, må vel være det ubevidstes erstatning med noget bevidst, det ubevidstes *oversættelse* (transformering) til noget bevidst. Rigtigt, sådan er det netop. I det vi fører det ubevidste videre til det bevidste, ophæver vi fortrængningerne, fjerner betingelserne for symptomdannelsen, og forvandler den patogene konflikt til en normal, der på en eller anden måde vil og må finde sin afgørelse. Det er ikke noget andet end denne ene psykiske forandring, vi fremkalder hos patienten: Så langt den når, så langt rækker også vor hjælp. Hvor der ikke findes nogen fortrængning eller hermed analog psykisk proces, der kan annulleres, kan vor terapi heller ikke udrette noget.

Vi kan udtrykke målet for vort arbejde i forskellige formler: At gøre det ubevidste bevidst, at ophæve fortrængningerne, at udfylde de amnestiske lakuner – de kommer alle sammen ud på ét. Men måske tilfredsstilles De ikke af denne bekendelse. De havde forestillet Dem et nervøst menneskes helbredelse som noget andet – at han blev en anden, efter at han havde underkastet sig den møjsommelige psykoanalyse – og så er hele resultatet bare, at han har noget mindre af det ubevidste og noget mere af det bevidste i sig end før! Nuvel, De undervurderer sandsynligvis betydningen af en sådan indre forandring. Den helbredte nervøse er virkelig blevet et andet menneske, men i grunden er han naturligvis stadig den samme, d.v.s. han er blevet sådan, som han i bedste fald, under de gunstigste vilkår, kunne være blevet. Men det er sandelig også overordentlig meget. Når De så hører om, hvor meget man må gøre, og hvilke anstrengelser der skal til, for at fremkalde den omtalte tilsyneladende så uvæsentlige forandring i hans sjæleliv, vil betydningen af en sådan forskel i det psykiske niveau sikkert forekomme Dem troværdig.

Jeg vil standse op et øjeblik her for at spørge, om De ved, hvad man forstår ved en kausal terapi. Således kalder man nemlig en metode, der ikke tager sygdommens manifestationer som behandlingsgrundlag, men derimod tilsigter at fjerne dens årsager. Er vor psykoanalytiske terapi kausal eller ej? Svaret er ikke ligetil, men giver os måske lejlighed til at overbevise os om det værdiløse i at spørge sådan. For så vidt som den analytiske terapi ikke sætter sig fjernelsen af symptomerne som den første opgave, bærer den sig ad som en kausal terapi. Men i en anden henseende kan man sige, at den ikke er det. Vi har nemlig for længst fulgt kausalkæden ud over fortrængningerne og lige til driftsanlæggene, deres relative intensitet i konstitutionen

og afvigelserne i deres udviklingsgang. Hvis De nu antager, at det f. eks. ad kemisk vej var muligt for os at gribe ind i dette maskineri, at øge eller reducere mængden af den til enhver tid forhåndenværende libido eller at forstærke den ene drift på bekostning af en anden – så ville dette være en i egentlig forstand kausal terapi, for hvilken vor analyse da ville have ydet det uundværlige rekognosceringsarbejde. Men om en sådan indflydelse på libidoprocesserne er der for tiden, som De ved, ikke tale; med vor psykiske terapi griber vi ind på et andet sted i sammenhængen – ikke netop ved de rødder, vi kan se, at fænomenerne har, men dog langt nok borte fra symptomerne, på et sted, der er blevet os tilgængeligt på grund af meget mærkværdige forhold.

Hvad må vi altså gøre for hos vor patient at erstatte det ubevidste med noget bevidst? Vi troede engang, at det ville gå ganske let: at vi kun behøvede at finde dette ubevidste og fortælle det til ham. Men vi ved jo nu, at dette var en kortsynet vildfarelse. Vor viden om det ubevidste er ikke ligeværdig med patientens viden; hvis vi meddeler ham vor viden, får han den ikke *i stedet* for sit ubevidste, men *ved siden af* dette, og meget lidt er da blevet anderledes. Vi må hellere forestille os dette ubevidste *topisk*, må opsøge det i hans hukommelse på det sted, hvor det er etableret i kraft af en fortrængning. Denne fortrængning må ophæves, og så kan det ubevidstes erstatning med noget bevidst foregå uden vanskelighed. Men hvordan ophæver man nu en sådan fortrængning? Vor opgave træder her ind i en anden fase: Først opsøgningen af fortrængningen, og derefter fjernelse af den modstand, der opretholder denne fortrængning.

Hvordan bortskaffer man modstanden? På den omtalte måde: idet man finder frem til den og fortæller patienten om den. Modstanden stammer jo også fra en fortrængning, enten fra den, vi søger at opløse, eller fra en, der er indtruffet tidligere. Den fremkaldes jo af den modimpuls, som rejste sig til fortrængning af den anstødelige impuls. Vi gør altså nu det samme, som vi allerede ville gøre i begyndelsen, nemlig tyde, finde og meddele, men vi gør det nu på det rigtige sted. Modimpulsen eller modstanden tilhører ikke det ubevidste, men jeg'et, der er vor medarbejder, selv om det i virkeligheden ikke skulle være bevidst. Vi ved, at det her drejer sig om dobbeltbetydningen af ordet »ubevidst«, på den ene side som fænomen, på den anden som system. Dette synes meget vanskeligt og dunkelt, men når alt kommer til alt, er det dog kun en gentagelse, ikke sandt?

Vi har for længst været forberedt på det. – Vi venter, at denne modstand opgives og modimpulserne inddrages, når vi ved vor tydning (interpretation) har gjort det muligt for jeg'et at erkende den. Med hvilke drivkræfter arbejder vi da i et sådant tilfælde? For det første med patientens stræben efter at blive rask, den stræben, der har fået ham til at arbejde villigt sammen med analytikerens, og for det andet med hjælp af hans intelligens, som vi støtter med vor tydning. Der er ingen tvivl om, at patientens intelligens har lettere ved at erkende modstanden og den oversættelse, der svarer til det fortrængte, hvis vi har givet intelligensen de dertil passende forventningsforestillinger. Hvis jeg siger til Dem: Se på himlen; dér er en luftballon – vil De også finde den langt lettere, end hvis jeg blot opfordrer Dem til at kigge i vejret og se, om De kan opdage noget. Også studenten, der for første gang kigger i mikroskopet, får først at vide af læreren, hvad han skal se – ellers ser han det overhovedet ikke, skønt det er der og er synligt.

Og nu kendsgerningen: Ved en hel del former for nervøs lidelse, ved hysterierne, angsttilstande og tvangsneuroser, slår vor forudsætning til. Ved opsøgningen af fortrængningen, opdagelse af modstandene og antydning af det fortrængte lykkes det virkelig at løse opgaven, altså at overvinde modstandene, ophæve fortrængningen og at forvandle det ubevidste til noget bevidst. Derved får vi et klart indtryk af, hvordan der i patientens sjæl udspiller sig en voldsom kamp om overvindelsen af enhver modstand, en normal sjælekamp på samme psykologiske grund mellem de motiver, som vil opretholde kontrabesætningen, og dem, der er parat til at opgive den. De førstnævnte er de gamle motiver, der i sin tid satte fortrængningen igennem; blandt de andre – der er parat til at opgive modimpulsen – befinder sig de nyttilkomne, der forhåbentlig vil afgøre konflikten på den måde, vi ønsker. Det er lykkedes os at genopfriske den gamle fortrængningskonflikt, at bringe den dengang afgjorte proces til revision. Som nyt materiale tilfører vi for det første påmindelsen om, at den tidligere afgørelse er resulteret i sygdom, og løftet om, at en anden afgørelse vil bane vejen til helbredelsen; og for det andet den enorme forandring i alle forhold siden tidspunktet for denne første afvisning. Dengang var jeg'et svage- ligt, infantilt, og havde måske grund til at bandlyse libidos krav som en fare. I dag er jeg'et styrket og erfarent og har desuden i lægen en hjælper ved sin side. Vi har da lov til at vente, at vi kan føre den genopfriskede konflikt til en bedre løsning end for-

trængningen, og som sagt giver resultatet os principielt ret ved hysterierne, angst- og tvangsneuroserne.

Nu findes der imidlertid andre sygdomsformer, ved hvilke vor terapeutiske metode aldrig fører til noget resultat trods forholdenes lighed. Også ved sådanne drejede det sig om en oprindelig konflikt mellem jeg'et og libidoen, en konflikt, som har ført til fortrængningen – selv om denne måske topisk må karakteriseres anderledes; også her er det muligt at opspore de steder i den syges liv, hvor fortrængningerne er sket; vi anvender samme metode, er parat til de samme løfter, yder den samme hjælp ved meddelelse af forventningsforestillinger, og også her er tidsforskellen mellem nutiden og de nævnte forandringer til gunst for en anden løsning på konflikten. Og alligevel lykkes det os ikke at ophæve en modstand eller fjerne en fortrængning. Disse patienter: paranoiikere, melankolikere, personer, der lider af dementia praecox – forbliver i det store og hele uberørt af og usårlige for den psykoanalytiske terapi. Hvad skyldes det? Ikke mangel på intelligens; et vist mål af intellektuel præstationsevne kræves naturligvis af vore patienter, men herpå skorter det absolut ikke f. eks. hos de skarpsindigt kombinerende paranoiikere. Vi savner heller ingen af de andre drivkræfter. F. eks. har melankolikerne i modsætning til paranoiikerne i høj grad bevidsthed om at være syge og lider derfor så meget, men er ikke af den grund lettere tilgængelige for vor behandling. Vi står her over for en kendsgerning, som vi ikke forstår, og som derfor også byder os at tvivle på, om vi også virkelig har forstået alle de betingelser, der ved de andre neuroser måske kunne føre til et gunstigt resultat.

Holder vi os til hysterikerne og tvangsneurotikerne, møder vi en anden kendsgerning, som vi på ingen måde var forberedt på. Efter en vis tids forløb må vi nemlig konstatere, at disse patienter opfører sig ganske ejendommeligt over for os. Vi troede jo, at vi havde fået klarhed over alle de drivkræfter, der kommer i betragtning ved kuren, og at vi havde rationaliseret situationen mellem patienten og os fuldt ud, så at den kunne overskues som et regnestykke; og så synes der alligevel at indsniige sig noget, som ikke var opført i dette. Dette uventede nye har mange former, og jeg skal først beskrive den hyppigste og lettest forståelige af disse:

Vi ser, at patienten, der ikke burde tænke på andet end at finde en udvej for sine besværlige konflikter, udvikler en særlig interesse for *lægens person*. Alt, hvad der hænger sammen med denne person, forekommer patienten at være vigtigere end

hans egne anliggender, og synes at lede hans tanker bort fra sygdommen. Samværet med patienten former sig følgelig en tid meget behageligt; patienten er overordentlig høflig og imødekommende, søger at vise sig taknemmelig, hvor han kan, og røber finhed og fortrin, som vi måske ikke havde ventet at finde hos ham. Lægen danner sig da også en gunstig mening om patienten og priser det tilfælde, der har tilladt ham at bringe netop en så værdifuld personlighed hjælp. Hvis lægen har lejlighed til at tale med pårørende til patienten, hører han med fornøjelse, at denne sympati er gensidig. Hjemme bliver patienten ikke træt af at rose lægen og ustandselig at tillægge ham nye fortrin. »Han sværmer for Dem, han stoler blindt på Dem; alt, hvad De siger, er som en åbenbaring for ham,« fortæller de pårørende. Af og til ser en enkelt i dette kor dog klarere og siger: »Det er snart ved at blive kedsommeligt, at han ikke snakker om andet end Dem og ustandselig citerer, hvad De har sagt.«

Vi vil håbe, at lægen er så beskeden, at han henfører denne patientens begejstring for hans person til de forhåbninger, som lægen kan vække hos ham, og til den udvidelse af patientens intellektuelle horisont, som kuren giver i kraft af sine overraskende og befriende oplysninger. Under disse vilkår gør analysen også storartede fremskridt; patienten forstår, hvad man antyder for ham, fordyber sig i de opgaver, som kuren stiller ham, materialet af erindringer og indfald strømmer til i rigeligt omfang, han overrasker lægen med sine sikre og nyttige tydninger, og denne kan kun med tilfredshed konstatere, hvor beredvilligt den syge optager alle de psykologiske nyheder, der hos de raske i verden udenfor plejer at vække den mest forbitrede protest. Til den gode forståelse under det analytiske arbejde svarer også en objektiv, fra alle sider anerkendt bedring af sygdomstilstanden.

Men så godt vejr kan det ikke være altid. En dag bliver det overskyet. Der kommer vanskeligheder i behandlingen: patienten påstår, at han ikke får flere indfald. Man har et tydeligt indtryk af, at han ikke længere interesserer sig for arbejdet, og at han uden betænkning sætter sig ud over den anvisning, han har fået om at sige alt, hvad der falder ham ind, og ikke give efter for nogen kritisk indvending derimod. Han opfører sig, som om han ikke længere var i kur – som om han ikke havde sluttet den omtalte overenskomst med lægen; han er åbenbart optaget af noget, som han vil beholde for sig selv. Dette er en situation, der er farlig for behandlingen. Man står umiskendeligt over for en meget stærk modstand. Hvad er der da sket?

Når man er i stand til at retablere situationen, ser man, at grunden til forstyrrelsen er, at patienten har overført en stærk kærlighed på lægen, hvilket hverken dennes adfærd eller det under kuren opståede forhold berettigede til. I hvilken form denne kærlighed ytrer sig og hvilke mål den tilstræber afhænger naturligvis af de to impliceredes personlige egenskaber. Drejer det sig om en ung pige og en yngre læge, vil vi få indtryk af en normal forelskelse, vil finde det forståeligt, at en pige forelsker sig i en mand, med hvem hun kan være meget alene og drøfte intime anliggender, og som træder hende i møde i den overlegne hjælpers fordelagtige position, og vi vil af denne grund sandsynligvis overse, at der hos den neurotiske pige snarere burde ventes en forstyrrelse af kærlighedsevnen. Jo længere nu lægens og patientens personlige egenskaber fjerner sig fra dette tænkte tilfælde, des mærkeligere vil det forekomme os, når vi alligevel atter og atter ser den samme følelsesrelation etableret. Det kan endda gå an, hvis en ung frue, der er uheldig i sit ægteskab, synes grebet af alvorlig lidenskab for sin ugifte læge, når hun er parat til at søge skilsmisse for at kunne tilhøre ham, eller i tilfælde af sociale vanskeligheder ikke udtrykker betænkelighed ved tanken om at indgå et hemmeligt kærlighedsforhold med ham. Sligt sker jo også uden for psykoanalysen. Under de her beskrevne omstændigheder hører man imidlertid nu med forbavselse – både fra unge piger og gifte kvinder – ytringer, der røber en ganske bestemt indstilling til det terapeutiske problem: De havde altid vidst, at de kunne blive raske gennem kærligheden, og havde lige fra begyndelsen ventet, at de gennem dette samvær endelig ville få det, som livet hidtil havde nægtet dem. Kun på grund af dette håb havde de – lyder det – gjort sig så megen umage med kuren og overvundet alle vanskeligheder ved at meddele sig. Vi tilføjer her for egen regning: »og så let forstået alt det, der ellers er så vanskeligt at forstå.« – Men en sådan tilståelse overrasker os; den slår vore beregninger over ende. Kan det være muligt, at vi har udeladt den vigtigste post af vort overslag?

Og virkelig – jo mere erfaring vi får, des mindre kan vi modsætte os denne korrektur, der er så beskæmmende for vor videnskabelighed. De første gange kunne man måske tro, at den analytiske kur var stødt på en forstyrrelse – som før anført en tilfældig begivenhed. d.v.s. en begivenhed, der lå uden for kurens formål og ikke var fremkaldt af den. Men når en sådan kærlighedsbinding til lægen regelmæssigt gentager sig ved ethvert nyt tilfælde, når den atter og atter optræder selv under de ugunstigste

betingelser og ved direkte groteske misforhold, selv hos den aldrende kvinde, selv over for den gråskæggede mand, selv hvor der efter vort skøn ingen tillokkelser består – ja, så må vi jo opgive forestillingen om en forstyrrende tilfældighed og erkende, at det drejer sig om et fænomen, der inderst inde hænger sammen med selve den sygelige tilstands væsen.

Denne nye kendsgerning, som vi altså modstræbende anerkender, kalder vi for *overføringen*. Vi mener dermed en overføring af følelser til lægens person, fordi vi ikke tror, at situationen i kuren i sig selv kan motivere en opståen af sådanne følelser. Vi formoder tværtimod, at hele følelsesberedskabet stammer andetsteds fra, var forberedt hos patienten og overføres til lægen ved den lejlighed, som den analytiske behandling frembyder. Overføringen kan optræde som et lidenskabeligt elskovskrav eller i mere moderate former; i stedet for ønsket om at være elskende kan den unge pige over for den gamle mand gribes af ønsket om at blive betragtet som en yndlingsdatter, og den libidinøse stræben kan mildnes til forslag om et ubrydeligt, men ideelt usanseligt venskab. Mange kvinder evner at sublimerer overføringen og at omforme den, indtil de opnår en form, hvor de kan udleve den; andre må udtrykke den i dens rå, oprindelige, oftest urealiserbare form. Men i grunden er det stedse det samme, og man kan aldrig være i tvivl om, at kilden er den samme.

Før vi spørger os selv, hvor vi skal indføje denne nye kendsgerning, som overføringen er, vil vi beskrive den yderligere. Hvordan er det hos mandlige patienter? Her turde man dog håbe på at kunne undgå den generende indblanding af kønsforskellen og -tiltrækningen. Svaret må lyde: Ikke stort anderledes end hos de kvindelige: Den samme binding til lægen, den samme overvurdering af hans egenskaber, den samme skinsyge mod alle, der står ham nær i livet. De sublimerede former for overføring er hyppigere mellem mand og mand og det direkte seksualkrav sjældnere i samme grad, som den manifeste homoseksualitet træder tilbage i forhold til de andre måder, denne driftskomponent kan ytre sig på. Hos sine mandlige patienter iagttager lægen også hyppigere end hos kvinder en ytringsform af overføringen, som ved første øjekast synes at stride mod alt det hidtil beskrevne, nemlig den fjendtlige eller *negative* overføring.

Lad os først gøre os klart, at overføringen sætter ind hos patienten lige fra behandlingens begyndelse og en overgang er den stærkeste drivfjeder i arbejdet. Man mærker den ikke og behøver heller ikke at bekymre sig om den, så længe den

virker til gunst for det fælles analytiske arbejde. Forvandler den sig derpå til modstand, må man vende opmærksomheden mod den og erkende, at den under to forskellige og modsatte betingelser har ændret sit forhold til kuren: for det første, når den som kærlig tilbøjelighed er blevet så stærk, så tydeligt har forrådt tegnene på sin oprindelse i seksualbehovet, at den må fremkalde en indre modstand, og for det andet, når den består af fjendtlige i stedet for af kærlige impulser. De fjendtlige følelser optræder i reglen senere end de kærlige og bag disse; når de består ved siden af hinanden, afspejler de på typisk måde den følelsesambivalens, der hersker i de fleste af vore intime relationer til andre mennesker. De fjendtlige følelser betyder lige så meget en følelsesbinding som de kærlige, på lignende måde som trodsen betyder den samme afhængighed som lydigheden, om end med modsat fortegn. At de fjendtlige følelser mod lægen fortjener navn af »overføring«, kan vi ikke være i tvivl om, for kursituationen giver bestemt ikke tilstrækkelig anledning til deres opståen. At vi nødvendigvis må opfatte den negative overføring sådan, giver os et godt bevis på, at vi ikke har taget fejl i bedømmelsen af den positive.

Hvor overføringen stammer fra, hvilke vanskeligheder den bereder os, hvordan vi overvinder den, og hvilken nytte vi slutte- lig drager af den, er spørgsmål, som må behandles udførligt i en teknisk fremstilling af analysen, og skal i dag kun antydes af mig. Det er udelukket, at vi giver efter for de krav, patienten stiller som følge af overføringen, men det ville også være tåbeligt at afvise dem uvenligt, endsige forarget; vi overvinder overføringen, idet vi påviser over for patienten, at hans følelser ikke stammer fra den nuværende situation og ikke gælder lægens person, men at de gentager noget, der allerede en gang tidligere er hændt ham. På denne måde nøder vi ham til at forvandle sin gentagelse til erindring. Og da bliver overføringen, der, hvad enten den var kærlig eller fjendtlig, i hvert fald syntes at være den stærkeste trussel mod kuren, til dennes bedste redskab, ved hvis hjælp selv de mest tillukkede skuffer i sjælelivet lader sig åbne. Jeg vil imidlertid gerne sige et par ord for at befri Dem for ubehaget ved dette uventede fænomens optræden. Vi må jo ikke glemme, at sygdommen hos den patient, som vi tager i analyse, ikke er noget afsluttet eller stivnet, men vokser videre og fortsætter sin udvikling ligesom et levende væsen. Behandlingens begyndelse gør ikke ende på denne udvikling, men når kuren først har fået tag i patienten, viser det sig, at hele sygdommens nyproduktion kaster sig mod ét

eneste sted, nemlig forholdet til lægen. Overføringen bliver således at sammenligne med det kambiumlag mellem bark og ved i et træ, hvorfra dannelsen af nye væv i stammen og dennes hele vækst udgår. Har overføringen først svunget sig op til denne betydning, træder arbejdet med patientens erindringer helt i baggrunden. Det er da ikke forkert at sige, at man ikke længere har med patientens tidligere sygdom at gøre, men med en nydannet og omformet neurose, der erstatter den første. Denne nye udgave af den gamle lidelse har man fulgt lige fra begyndelsen, man har set den opstå og vokse og finder sig særligt vel tilrette i den, fordi man selv står som objekt i dens centrum. Alle patientens symptomer har opgivet deres oprindelige betydning og fået en ny mening, der består i en relation til overføringen. Eller også er kun sådanne symptomer blevet tilbage, som en sådan omarbejdning kunne lykkes for. Overvindelsen af denne nye, kunstige neurose er imidlertid sammenfaldende med likvideringen af den sygdom, patienten kom for at blive kureret for, altså med løsningen af vor terapeutiske opgave. Det menneske, der i forholdet til lægen er blevet normalt og befriet for virkningen af fortrængte driftsimpulser, bliver også ved med at være det i sit eget liv, når lægen atter har bragt sig ud af billedet.

Denne overordentlige, for kuren direkte centrale betydning har overføringen ved hysterierne, angsthysterierne og tvangsneuroserne, der derfor med rette sammenfattes under betegnelsen *overføringsneuroser*. Den, som gennem analytisk arbejde har fået det fulde indtryk af overføringens kendsgerning, kan ikke længere tvivle om, af hvilken art de undertrykte impulser er, der skaffer sig udtryk i disse neurosers symptomer, og ønsker intet stærkere bevis for deres libidinøse natur. Vi har lov til at sige, at vor overbevisning om symptomernes betydning som libidinøs surrogattilfredsstillelse først er blevet endelig befæstet, efter at overføringen er taget med i betragtning.

Vi har nu al mulig grund til at forbedre vor hidtidige dynamiske opfattelse af helbredelsesprocessen og bringe den i harmoni med den nye erkendelse. Når patienten skal kæmpe sig igennem normalkonflikten der udgøres af modstanden, som vi allerede har afdækket for ham under analysen, har han brug for en vældig impuls, der kan påvirke hans afgørelse i den retning, vi ønsker, og som fører til helbredelse. Ellers kunne det ske, at han bestemte sig til gentagelsen af det tidligere udfald og igen lod det, der var løftet op til bevidstheden, synke ned i fortrængningen. Det, der gør udslaget i denne kamp, er da ikke hans intellektuelle indsigt – den er hverken stærk eller fri nok til en sådan præstation

– men alene hans forhold til lægen. Hvis hans overføring har positivt fortegn, udstyrer den lægen med autoritet og omsættes i tro på hans ord og anskuelser. Uden en sådan overføring, eller hvis den er negativ, ville han ikke engang høre på lægen og dennes argumenter. Troen gentager her sin egen tilblivelses-historie: den er et derivat af kærligheden og behøvede oprindelig ingen argumenter. Først senere har den indrømmet argumenterne så megen plads, at den tager dem op til prøvende overvejelse, hvis de forebringes af en elsket person. Argumenter uden sådan støtte har ikke gyldighed og betyder aldrig noget for de fleste mennesker i livet. Også intellektuelt er mennesket altså i almindelighed kun tilgængeligt, hvis det er i stand til libidinøs objektbesætning, og vi har god grund til at frygte, at dets narcissisme kan hindre dets modtagelighed for selv den bedste analytiske teknik.

Evnen til libidinøse objektbesætninger også mod personer må antages hos alle normale mennesker. Overføringstilbøjeligheden hos de omtalte neurotikere er kun en stærk forøgelse af denne almindelige egenskab. Nu ville det være meget mærkeligt, om et menneskeligt karaktertræk af denne udbredelse og betydning aldrig var blevet bemærket og udnyttet. Dette er da også virkelig sket. *Bernheim* har med sikkert klarsyn begrundet læren om de hypnotiske fænomener med den sætning, at alle mennesker på en eller anden måde er suggererbare, »suggestible«. Det, han kalder suggestibilitet, er ikke andet end tilbøjeligheden til overføring, udtrykt noget for snævert, så at den negative overføring ikke fandt plads deri. Men *Bernheim* kunne aldrig sige, hvad suggestionen i grunden er, og hvordan den kommer i stand. Den var for ham en grundlæggende kendsgerning, og han kunne ikke forklare dens oprindelse. Han erkendte ikke suggestibilitetens afhængighed af seksualiteten, af libidoens funktion. Og vi må erkende, at vi i vor teknik kun har opgivet hypnosens for at genopdage suggestionen i overføringens skikkelse.

Men nu vil jeg standse og give Dem ordet. Jeg kan mærke, at en indvending hos Dem vokser til en sådan styrke, at den ville berøve Dem evnen til fortsat at høre efter, hvis jeg ikke lod den komme til orde: »Nu har De altså endelig tilstået, at De arbejder ved hjælp af suggestionen, ganske ligesom hypnotisørerne. Det har vi også længe tænkt. Men hvad skal vi da med omvejen over erindringerne om fortiden, afdækningen af det ubevidste, tydningen og oversættelsen af forvanskningerne, dette uhyre forbrug af arbejde, tid og penge, når det eneste virksomme alligevel kun er suggestionen? Hvorfor suggererer De ikke direkte

mod symptomerne, sådan som de andre – de ærlige hypnotisører – gør? Og endvidere: hvis De vil undskylde Dem og sige, at De ad denne omvej har gjort talrige betydningsfulde psykologiske opdagelser, der skjuler sig ved den direkte suggestion, hvem står da inde for disse opdagelses rigtighed? Er ikke også de et resultat af suggestionen, nemlig en utilsigtet sådan? Kan De ikke også på dette område pånøde patienten, hvad De vil, og hvad der synes Dem rigtigt?«

Det, De her indvender over for mig, er overmåde interessant og kræver besvarelse. Men i dag kan jeg ikke gøre det, da vi mangler tiden dertil. Altså næste gang. Jeg skal nok svare. I dag må jeg blot føre det til ende, jeg begyndte på. Jeg lovede, at jeg ved hjælp af overføringsfænomenerne ville gøre Dem begribeligt, hvorfor vort terapeutiske arbejde ikke fører til noget resultat ved de narcissistiske neuroser.

Jeg kan gøre det med få ord, og De vil få at se, hvor enkelt gåden løses, og hvor godt alting passer sammen. Ved iagttagelse ser man, at de patienter, der lider af narcissistiske neuroser, ingen overføringsevne har, eller dog kun utilstrækkelige rester deraf. De afviser lægen – ikke i fjendskab, men i ligegyldighed. Derfor kan han heller ikke påvirke dem; det, han siger, lader dem kolde, gør intet indtryk på dem, og derfor kan den helbredelsesmekanisme, som vi aktiverer hos de andre, nemlig fornyelsen af den patogene konflikt og overvindelsen af fortrængningsmodstanden, ikke etableres hos dem. De forbliver det, de er. De har ofte på egen hånd foretaget helbredelsesforsøg, der har ført til patologiske resultater. Vi kan ikke ændre noget herved.

På grundlag af vore kliniske indtryk af disse patienter havde vi hævdet, at hos dem måtte objektbesætningen være opgivet og objekt-libidoen omsat til jeg-libido. Ved hjælp af dette træk skilte vi dem fra den første gruppe af neurotikere (hysteri, angst- og tvangsneurose). Deres forhold ved det terapeutiske forsøg bekræfter nu denne formodning. De viser ingen overføring og er derfor utilgængelige for vore bestræbelser; vi kan ikke helbrede dem.

Den analytiske terapi

Mine damer og herrer! De ved jo, hvad vi skal tale om i dag. De spurgte mig, hvorfor vi i den analytiske terapi ikke benytter os af den direkte suggestion, når vi dog indrømmer, at vor indflydelse hovedsageligt beror på overføring, d.v.s. på suggestion, og dertil knyttede De en tvivl om, hvorvidt vi i betragtning af denne suggestionens dominerende indflydelse stadig kan indestå for objektiviteten af vore psykologiske opdagelser. Jeg har lovet at give Dem udførligt svar.

Direkte suggestion er suggestion rettet mod symptomernes udtryk, en kamp mellem symptomernes styrke og sygdommens motiver. Man bekymrer sig herved ikke om disse motiver, men kræver kun af patienten, at han skal undertrykke deres manifestation i symptomer. Det gør da ingen principiel forskel, om man bringer ham i hypnose eller ej. Bernheim har også her med den ham egne skarpsindighed hævdet, at suggestionen er det væsentlige ved de hypnotiske fænomener, og at hypnosen selv er et resultat af suggestionen, en suggereret tilstand; han har fortrinsvis praktiseret suggestionen i vågen tilstand, der kan give de samme resultater som suggestion under hypnose.

Hvad vil De nu først høre vedrørende dette spørgsmål – det, erfaringerne siger, eller teoretiske overvejelser?

Lad os begynde med erfaringerne. Jeg var elev af Bernheim, som jeg i 1889 opsøgte i Nancy, og hvis bog om suggestion jeg har oversat til tysk. I årevis praktiserede jeg den hypnotiske behandling, først med »forbudssuggestion« og senere kombineret med den Breuer'ske metode til udforskning af patienten. Jeg kan altså tale af megen erfaring om resultaterne af den hypnotiske eller suggestive terapi. Når et gammelt lægeord siger, at en ideel terapi skal være hurtig, pålidelig og ikke ubehagelig for patienten, så opfyldte den Bernheim'ske metode nok to af disse krav. Den lod sig gennemføre langt hurtigere, ja, umådelig meget hurtigere, end den analytiske, og den medførte ingen ulejlighed og gener for patienten. For lægen blev den i længden monoton: i hvert eneste tilfælde gjaldt det om på samme måde og med samme ceremoniel at forbyde de mest forskellige symptomer at eksistere, uden at man kunne begribe noget af deres mening og betydning. Det var et håndlangerarbejde, ikke nogen videnskabelig gerning, og mindede om magi, besværgelser og hokuspokus; men det kom jo ikke i betragt-

ning over for patientens velfærd. Men den tredje betingelse var ikke opfyldt; metoden var på ingen måde pålidelig. Hos én patient lod den sig anvende, hos en anden ikke; med den ene lykkedes meget, med den anden meget lidt, og man vidste aldrig hvorfor. Men ubehageligere end denne metodens lunefuldhed var resultaternes manglende holdbarhed. Når man efter nogen tids forløb igen hørte om patienterne, var den gamle lidelse der igen eller var blevet erstattet med en ny. Så kunne man hypnotisere forfra. I baggrunden stod den fra erfarende side udtalte advarsel mod at berøve patienten hans selvstændighed ved for hyppig gentagelse af hynosen, og mod at vænne ham til denne terapi som til et narkotisk middel. Det må indrømmes, at ofte lykkedes det også helt, som man ønskede det; efter beskedne anstrengelser havde man opnået et fuldstændigt og varigt resultat. Men betingelserne for et så gunstigt forløb var stadig ukendt. Jeg oplevede en gang, at en alvorlig sygdomstilstand, som jeg helt havde fjernet ved en kort hypnotisk behandling, vendte uforandret tilbage, efter at patienten (en kvinde) uden min skyld var blevet vred på mig; efter forsoningen fik jeg på ny tilstanden til at forsvinde, tilmed langt grundigere, men den vendte ikke desto mindre atter tilbage, efter at hun endnu en gang var blevet misfornøjet med mig. En anden gang oplevede jeg, at en kvindelig patient, som jeg gentagne gange havde hjulpet ud af nervøse tilstande ved hjælp af hypnose, pludselig slog armene om halsen på mig under behandlingen af et særlig hårdnakked tilfælde. Dette måtte jo nøde én til, hvad enten man ville eller ej, at beskæftige sig med spørgsmålet om ens suggestive autoritets natur og oprindelse.

Så vidt angående erfaringerne. De viser os, at vi ikke har opgivet noget uerstatteligt ved afkaldet på den direkte suggestion. Lad os nu knytte nogle betragtninger dertil. Udøvelsen af den hypnotiske terapi kræver både af lægen og patienten kun et meget ringe arbejde. Denne terapi er i den smukkeste overensstemmelse med den vurdering af neuroserne, som størsteparten af lægerne endnu bekender sig til. Lægen siger til den nervøse: »Der er jo ingenting i vejen med Dem, det er bare nervøst, og derfor kan jeg også puste Deres vanskeligheder væk på få minutter ved hjælp af nogle ord.« – Det strider imidlertid mod vor logiske tænkning, at man ved en uanselig kraftindsats skal kunne flytte en stor byrde, når man angriber denne direkte og uden hjælp af dertil indrettede apparater. For så vidt forholdene kan sammenlignes, lærer erfaringen da også, at dette kunst-

stykke ikke lykkes ved neuroserne. Men jeg ved, at dette argument ikke er uangribeligt; der findes også »befrielse«.

I lyset af den erkendelse, som vi har hentet ud fra psykoanalysen, kan vi beskrive forskellen mellem den hypnotiske og den psykoanalytiske suggestion på følgende måde: Den hypnotiske terapi søger at tildække og overkalke noget i sjælelivet, medens den analytiske søger at afdække og fjerne noget. Den hypnotiske terapi arbejder som en kosmetik, den analytiske som en kirurgi. Den hypnotiske terapi benytter suggestionen til at hindre symptomerne, den forstærker fortrængningerne, men lader ellers alle processer, der har ført til symptomdannelsen, uændret. Den analytiske terapi griber lidelsen an nærmere ved dens rødder, nemlig ved de konflikter, af hvilke symptomerne er fremgået, og betjener sig af suggestionen for at ændre resultatet af disse konflikter. Den hypnotiske terapi lader patienten uvirksom og uforandret og derfor også tilsvarende modstandsløs mod enhver ny anledning til at blive syg. Den analytiske kur kræver et stort arbejde af både lægen og patienten, et arbejde, der forbruges til ophævelse af indre modstande. Ved overvindelsen af disse modstande forandres patientens sjæleliv varigt, løftes op til et højere udviklingstrin og forbliver beskyttet mod nye muligheder for sygdom. Dette overvindelsesarbejde er den væsentlige ydelse i den analytiske kur; det er patienten, der må præstere det og lægen gør det muligt for ham ved hjælp af en i *pædagogisk* betydning virkende suggestion. Man har derfor også med rette sagt, at den psykoanalytiske behandling er en art *efteropdrægtelse*.

Jeg håber, at jeg nu har gjort det klart for Dem, hvori vor måde at anvende suggestionen terapeutisk på adskiller sig fra den ved den hypnotiske terapi alene mulige. Når vi tilbagefører suggestionen på overføringen, vil De også forstå den lunefuldhed, vi lagde mærke til ved den hypnotiske terapi, medens den analytiske kunne beregnes lige til grænserne for sin anvendelse. Ved anvendelsen af hypnose er vi afhængige af patientens egen evne til overføring, uden at vi selv kan øve nogen indflydelse på den. Overføringen hos den, der skal hypnotiseres, kan være negativ eller, som det oftest er tilfældet, ambivalent eller patienten kan ved særlige indstillinger have beskyttet sig mod sin overføring – derom får vi intet at vide. I psykoanalysen arbejder vi på selve overføringen, opløser det, der står i vejen for den, og skaber selv det instrument, som vi vil påvirke lidelsen med. Således bliver det muligt for os at drage en helt anden nytte af suggestionens magt. Vi får den under kontrol. Det er ikke patienten, der på egen hånd suggererer sig selv som det passer ham

bedst, men vi leder hans suggestion, så vidt han overhovedet er tilgængelig for dens indflydelse.

Nu vil De vel sige, at ligegyldigt om vi kalder den drivende kraft i vor analyse for overføring eller suggestion, er der dog fare for, at påvirkningen af patienten gør det tvivlsomt, om vore opdagelser har objektiv sikkerhed. Det, som kommer terapien til gode, er til skade for forskningen. Det er den indvending, der hyppigst er blevet rejst mod psykoanalysen, og man må indrømme, at selv om den ikke holder stik, kan man ikke afvise den som uforstandig. Hvis indvendingen var berettiget, ville psykoanalysen trods alt ikke være andet end en særlig godt tilsløret, særlig virksom form for suggestionsbehandling, og vi kunne da tage os alle dens påstande om livets påvirkninger, psykisk dynamik og det ubevidste, temmelig let. Det mener dens modstandere også – specielt mener de, at alt, som har relation til de seksuelle oplevelsers betydning, om end dog ikke disse selv, er noget, som vi skal have »snakket ind i« patienten, efter at sådanne kombinationer er vokset frem i vor egen fordærvede fantasi! Gendrivelsen af disse anklager sker lettere ved henvisning til erfaringen end med teoriens hjælp. Den, der selv har foretaget psykoanalyser, har utallige gange kunnet overbevise sig om, at det er umuligt at suggerere patienten på denne måde. Der er naturligvis ingen vanskelighed ved at gøre ham til tilhænger af en bestemt teori og således også få ham til at dele en mulig vildfarelse hos lægen. Han forholder sig her som alle andre, som en elev, men det er også kun hans intelligens, man har påvirket, ikke hans sygdom. Løsningen af hans konflikter og overvindelsen af hans modstande lykkes kun, når man har givet ham sådanne forventningsforestillinger, som stemmer overens med virkeligheden i ham. Det, der ikke holdt stik i lægens formodninger, falder igen bort i løbet af analysen, må trækkes tilbage og erstattes af noget rigtigere. Ved en omhyggelig teknik søger man at forebygge midlertidige suggestionsresultater; men selv om sådanne skulle fremkomme, gør det ikke så meget, for man lader sig ikke nøje med det første resultat. Man anser ikke analysen for afsluttet, før tilfældets dunkelheder er opklaret, erindringslakunerne udfyldt og de lejligheder fundet, ved hvilke fortrængningerne fandt sted. Man ser i resultater, der melder sig for tidligt, snarere hindringer end fordele for det analytiske arbejde og ødelægger igen disse resultater, idet man atter og atter opløser den overføring, som de beror på. I grunden er det dette sidste træk, som adskiller den analytiske behandling fra den rent suggestive og befrier de

analytiske resultater fra mistanken om at være suggestionsresultater. Ved enhver anden suggestiv behandling bliver overføringen omhyggeligt skånet og ladet urørt; ved den analytiske er den selv genstand for behandlingen og opløses i enhver af sine manifestationsformer. Ved en analytisk kurs afslutning må overføringen selv være ophævet, og hvis det gunstige resultat nu viser sig eller holder sig, beror det ikke på suggestionen, men på den ved dennes hjælp gennemførte overvindelse af indre modstande, på den hos patienten opnåede indre forandring.

Opståen af enkelt-suggestioner modvirkes vel af, at vi under kuren ustandselig må kæmpe mod modstande, der forstår at forvandle sig til negativ (fjendtlig) overføring. Vi vil heller ikke undlade at påberåbe os, at et stort antal enkeltresultater af analysen, som man ellers ville mistænkeliggøre som suggestionsprodukter, fra anden, uangribelig side bekræftes over for os. Vore hjemmelmænd er i dette tilfælde de demente og paranoikerne, der naturligvis er højt hævet over mistanken for at kunne påvirkes suggestivt. Det, disse patienter fortæller os af symboloversættelser og fantasier, der er trængt frem til bevidsthed hos dem, svarer nøje til resultaterne af vore undersøgelser på overføringsneurotikernes ubevidste og bekræfter således den objektive rigtighed af vore ofte betvivlede tyndninger. Jeg tror, at De ikke er på vildspor, hvis De på disse punkter skænker analysen Deres tillid.

Vi vil nu supplere vor fremstilling af helbredelsesmekanismen, idet vi klæder den i libidoteoriens formler. Neurotikeren er ude af stand til at nyde og præstere noget – det første, fordi hans libido ikke er rettet mod noget reelt objekt, det sidste, fordi han må anvende overordentlig meget af sin øvrige energi på at holde libidoen fortrængt og forsvare sig mod dens stormløb. Han ville blive rask, hvis konflikten mellem hans »jeg« og hans libido endte og hans »jeg« atter havde rådighed over hans libido. Den terapeutiske opgave består altså i at løse libidoen fra de fikseringer, der er unddraget jeg'et, og atter at gøre dem nyttige for dette. Hvor er nu neurotikerens libido? Den er let at finde; den er bundet til symptomerne, som giver den den i øjeblikket eneste mulige surrogattilfredsstillelse. Man må altså blive herre over symptomerne og opløse dem – altså netop det, patienten kræver af os. For, at kunne løse symptomerne er det nødvendigt at gå tilbage til disses opståen, at forny den konflikt, de fremgik af, og ved hjælp af de drivkræfter, som ikke var disponible dengang, styre den til en anden udgang. Denne revision af fortrængningsprocessen lader sig kun delvis gennemføre

i direkte tilknytning til erindringssporene af de processer, der førte til fortrængningen. Den afgørende del af arbejdet ydes, idet man i forholdet til lægen – i »overføringen« – skaber nyudgaver af de gamle konflikter, i hvilke patienten gerne vil opføre sig sådan, som han i sin tid opførte sig, medens man ved opbud af alle disponible sjælelige kræfter nøder ham til en anden afgørelse. Overføringen bliver altså den slagmark, på hvilken alle de kræfter, som kæmper med hinanden, skal mødes.

Al libido og al modstand mod den samles om dette ene: forholdet til lægen; det er herunder uundgåeligt, at symptomerne berøves for libidoen. I stedet for patientens egen sygdom træder nu den kunstigt fremkaldte overførings-sygdom, i stedet for de forskelligartede ireale libidobjekter dette ene objekt, der igen er »fantastisk«, nemlig lægens person. Den nye kamp om dette objekt løftes imidlertid ved den lægelige suggestions hjælp op på det højeste psykiske trin og forløber som normal sjælelig konflikt. Ved at en ny fortrængning undgås gøres der ende på modsætningsforholdet mellem jeg og libido, og dermed genoprettes personens sjælelige enhed. Når libidoen atter løses fra det midlertidige objekt (lægens person), kan den ikke vende tilbage til sine tidligere objekter, men står til rådighed for jeg'et. De magter, man har bekæmpet under dette terapeutiske arbejde, er på den ene side jeg'ets antipati mod visse af libidoens retninger, en antipati, der har manifesteret sig som tilbøjelighed til fortrængning, og på den anden side sejheden eller klæbrigheden i libidoen, der ikke gerne forlader objekter, den én gang har besat.

Det terapeutiske arbejde falder altså i to faser: I den første bliver al libido trængt bort fra symptomerne og over i overføringen og koncentreret her, og i den anden gennemføres kampen om dette nye objekt og libidoen frigøres fra dette. Den for et godt resultat afgørende forandring er forhindringen af en fortrængning ved den nye konflikt, så at libidoen ikke ved flugt til det ubevidste atter kan unddrage sig jeg'et. Denne eliminering muliggøres af den jeg-forandring, der fuldbyrdes under den lægelige suggestions indflydelse. Jeg'et bliver ved det tydningsarbejde, der omsætter ubevidst til bevidst, forstørret på bekostning af dette ubevidste, det bliver ved belæring forsonligt med libidoen og gjort tilbøjelig til at indrømme den en eller anden tilfredsstillelse, og dets skyhed for libidoens krav mindskes gennem muligheden for at likvidere en del af den ved sublimering. Jo bedre processerne ved behandlingen svarer til denne ideale

beskrivelse, des større bliver den psykoanalytiske terapies resultat. Grænsen for resultatet bestemmes af den mangel på bevægelighed, som findes hos libidoen, der kan gøre modstand mod at forlade sine objekter, og af stivheden i narcissismen, der ikke vil lade objektoverføringen vokse ud over en vis grænse. Måske kaster vi yderligere lys over helbredelsesprocessens dynamik ved at sige, at vi opfanger hele den libido, der er unddraget jeg'ets herredømme, idet vi gennem overføringen drager et stykke af den hen på os.

Det kan også være naturligt at understrege, at vi ikke af de libido-fordelinger, der viser sig under og som følge af behandlingen, tør drage nogen direkte slutning med hensyn til libidoens placering under sygdommen. Hvis vi antager, at det er lykkedes os at helbrede et tilfælde ved at skabe og løse en stærk fader-overføring til lægen, vil det være forkert at slutte, at patienten tidligere har lidt af en sådan ubevidst libidofiksering til faderen. Fader-overføringen er kun den slagmark, på hvilken vi bemægtiger os libidoen; patientens libido er blevet styret derhen fra andre positioner. Denne slagmark er ikke nødvendigvis identisk med en af fjendens vigtigste fæstninger. Forsvaret af den fjendtlige hovedstad behøver ikke netop at ske foran dennes porte. Først efter at man igen har opløst overføringen, kan man i tanken rekonstruere den libidofordeling, der bestod under sygdommen.

Ud fra libidoteorien kan vi også sige et afsluttende ord om drømmen. Neurotikernes drømme tjener, ligesom deres fejlreaktioner og frie indfald, til, at vi kan finde symptomernes mening og klarlægge libidoens anvendelse. I ønskeopfyldelsens form viser de os, hvilke ønskeimpulser der er blevet ofre for fortrængningen, og til hvilke objekter den libido, der er unddraget jeg'et, har heftet sig. Derfor spiller drømmetydningen en stor rolle i den psykoanalytiske behandling, og i mange tilfælde er den gennem lang tid det vigtigste middel i arbejdet. Vi ved allerede, at søvntilstanden i sig selv resulterer i en vis afslapning af fortrængningerne. Ved at det tryk, som hviler på den fortrængte impuls, mindskes, bliver det muligt for den i drømmen at skaffe sig et langt tydeligere udtryk, end symptomet kan give om dagen. Studiet af drømmen bliver således den letteste adgang til kendskabet til det fortrængte ubevidste, som den libido, der er berøvet jeg'et, tilhører.

Neurotikernes drømme er imidlertid på intet væsentligt punkt forskellige fra de normale personers, ja, de kan måske overhovedet slet ikke skelnes fra dem. Det ville være meningsløst

at forklare de nervøses drømme på en måde, der ikke også havde gyldighed for normale personers. Vi må altså sige, at forskellen mellem neurose og sundhed kun gælder for dagen; den fortsættes ikke i drømmelivet. Vi er nødt til på de raske mennesker at overføre en række antagelser, der hos neurotikerne resulterer af sammenhængen mellem hans drømme og hans symptomer. Vi kan ikke nægte, at også det raske menneske i sit sjæleliv ejer det, der alene gør både drømmedannelsen og symptomdannelsen mulig, og må drage den slutning, at også det raske menneske har foretaget fortrængninger og bruger en vis energi til at opretholde dem, at hans ubevidste system skjuler fortrængte og endnu energibesatte tilbøjeligheder, og at *en del af hans libido er unddraget hans jeg's disposition*. Også det raske menneske er altså virtuelt neurotiker, men drømmen synes at være det eneste symptom, han er i stand til at danne. Underkaster man hans vågne liv en nøjere undersøgelse, opdager man ganske vist – hvilket modsiger dette skin – at det angiveligt sunde liv er gennemvævet med et utal af små, praktisk betydningsløse symptomdannelser.

Forskellen mellem psykisk sundhed og neurosen indskrænker sig altså til det rent praktiske og determineres af resultatet: om vedkommende har bevaret det fornødne mål af nyde- og ydeevne. Forskellen kan sandsynligvis føres tilbage til det relative forhold mellem de frie og de ved fortrængning bundne energimængder, og er altså af kvantitativ, ikke af kvalitativ art. Jeg behøver ikke at minde Dem om, at denne erkendelse teoretisk begrundet overbevisningen om neurosernes principielle helbredelighed trods deres grundlag i de konstitutionelle anlæg.

Så meget har vi lov til med hensyn til karakteristikkene af sundheden at slutte ud fra den faktiske identitet mellem de raske menneskers og neurotikernes drømme. Men for drømmens eget vedkommende må vi drage den videre slutning, at vi ikke må løse den fra dens relationer til de neurotiske symptomer. Vi må ikke tro, at dens væsen er udtømmende beskrevet ved den formel, at den oversætter tanker til en archaisk udtryksform, men må antage, at den viser os libidoplaceringer og objektbesættelser, der virkelig består.

Vi er nu snart ved slutningen. Måske er De skuffede over, at jeg med hensyn til den psykoanalytiske terapi kun har givet Dem teoretisk stof og intet fortalt om de betingelser, under hvilke man begynder på kuren, og de resultater, der opnås.

Men jeg vil undlade begge dele. Det første, fordi jeg jo ikke agter at give Dem nogen vejledning i praktisk udøvelse af psykoanalysen, og det andet, fordi flere motiver afholder mig derfra. Jeg har ved indledningen til mine forelæsninger fremhævet, at vi under gunstige omstændigheder opnår helbredelsesresultater, der ikke står tilbage for de smukkeste på den interne terapies område, og jeg kan yderligere tilføje, at disse vore resultater ikke ville kunne være opnået ved nogen anden metode. Hvis jeg sagde mere, ville jeg blive mistænkt for at ville overdøve de kritiske udtalelser ved hjælp af reklame. Der er gentagne gange, også på offentlige kongresser, fra lægekollegers side blevet fremsat den trussel mod psykoanalytikerne, at man ved en samling af analytiske fiaskoer og skadetilføjelser vil åbne det lidende publikums øjne for denne behandlingsmådes værdiløshed. Men en samling af denne art ville, ganske bortset fra et sådant skridts hadefulde og stikkeragtige karakter, ikke engang være egnet til at muliggøre en rigtig dom over analysens terapeutiske virksomhed. Den analytiske terapi er ung, som De ved; der måtte lang tid til, før man kunne fastslå dens teknik, og dette kunne også kun ske under arbejdet og under indflydelse af den tiltagende erfaring. Som følge af vanskelighederne ved undervisningen er den læge, der vil begynde i psykoanalysen, i højere grad end andre specialister henvist til sin egen evne til videreuddannelse, og resultaterne fra hans første år vil aldrig danne en anvendelig målestok for den analytiske terapies ydeevne.

Mange behandlingsforsøg mislykkedes i analysens første periode, fordi den blev foretaget på tilfælde, der overhovedet ikke egner sig for metoden, og som vi i dag udelukker som følge af de indikationer vi retter os efter. Men også disse indikationer kan kun skaffes ved forsøg. I sin tid vidste man ikke på forhånd, at paranoia og dementia praecox i deres udprægede former er utilgængelige, og man havde da endnu ret til at prøve metoden på alle slags lidelser. De fleste dårlige resultater i disse første år fremkom imidlertid ikke ved skyld fra lægens side eller på grund af valg af uegnede objekter, men på grund af de ydre betingelsers ugunst. Vi har kun talt om de indre modstande, nemlig patientens, der er nødvendige og som kan overvindes. De ydre modstande, der rejser sig mod analysen på grund af patientens levevilkår og fra hans omgivelser, har kun ringe teoretisk interesse, men overordentlig stor praktisk betydning. Den psykoanalytiske behandling må ligestilles med et kirurgisk indgreb og har ligesom dette krav på at blive foretaget

under de betingelser, som er gunstigst for et vellykket resultat. De ved jo, hvilke dispositioner kirurgen herunder plejer at træffe: velegnet lokale, god belysning, den fornødne bistand, ingen adgang for pårørende, o.s.v. Spørg nu Dem selv, hvor mange af disse operationer der ville forløbe godt, hvis de skulle finde sted i nærværelse af alle familiens medlemmer, der stak deres næse i operationsfeltet og skreg højt ved hvert snit! Ved de psykoanalytiske behandlinger er det ligefrem en fare, at de pårørende blander sig i sagen, tilmed en fare, vi ikke ved, hvordan man skal afværge. Man er rustet mod patientens indre modstande, som man erkender som nødvendige, men hvordan skal man værges sig mod sådanne ydre modstande? Patientens pårørende kan man ikke komme ind på livet med nogen forklaring, man kan ikke få dem til at holde sig borte fra hele sagen, og man må aldrig gøre fælles sag med dem, fordi man da risikerer at miste tilliden hos patienten, der – i øvrigt med rette – kræver, at den, han viser tillid, også skal tage hans parti. Enhver, der ved, i hvilken grad en familie ofte står splittet, kan som analytiker ikke forbavses over, at patientens nærmeste pårørende undertiden viser mindre interesse for, at han skal blive rask, end for, at han skal blive ved med at være sådan, som han er. Hvor neurosen hænger sammen med konflikter mellem familiedlemmer – hvilket oftest er tilfældet – betænker den raske sig ikke længe, når valget står mellem hans egen interesse og interessen for at få patienten rask igen. Det kan jo heller ikke undre, hvis ægtemanden ikke gerne imødeser en behandling, i hvilken (som han med rette tør formode) hans synderegister vil blive rullet op; vi undrer os heller ikke, men vi kan da ikke bebrejde os selv, når vore bestræbelser bliver uden resultat og afbrydes i utide, fordi mandens modstand er blevet føjet til den syge hustrus. Vi var blot gået i gang med noget, der under de givne forhold var uigennemførligt!

I stedet for mange tilfælde vil jeg kun fortælle Dem ét eneste, i hvilket jeg af lægelige hensyn blev dømt til at spille en ubehagelig rolle. Jeg tog – for mange år siden – en ung pige, der i lang tid ikke havde turdet gå på gaden af angst og ikke kunne være alene hjemme, under analytisk behandling. Patienten rykkede langsomt ud med den tilståelse, at hendes fantasi var stærkt optaget af tilfældige iagttagelser, hun havde gjort af et kærlighedsforhold mellem hendes moder og en velhavende husven. Hun var imidlertid så ubehændig – eller raffineret – at hun gav moderen et vink om det, der blev drøftet i analysetimerne, idet hun ændrede sin opførsel over for hende, insisterede på at ingen

anden end moderen kunne beskytte hende selv mod angsten for at være alene. og hun spærrede døren i angst, når moderen ville forlade huset. Moderen havde tidligere selv været meget nervøs, men var for nogle år siden blevet helbredt på en vandruranstalt – eller lad os udtrykke det sådan: Hun havde på denne anstalt stiftet bekendtskab med den mand, med hvem hun kunne indlede et i enhver henseende tilfredsstillende forhold. Pigen lidenskabelige krav gjorde moderen betænkelig, og denne blev *pludselig* klar over, hvad hendes datters angst betød: den unge pige gjorde sig syg for at gøre moderen til fange og berøve hende den bevægelsesfrihed, der var nødvendig for samkvemmet med elskeren. Beslutsomt gjorde moderen ende på den »skadelige behandling« og pigen blev sendt på et sindssygehospital og i årevis demonstreret som »et stakkels offer for psykoanalysen«. I hele denne tid blev der skumlet om mig på grund af det dårlige resultat af denne behandling. Jeg tav stille, fordi jeg følte mig bundet af den lægelige diskretionspligt. Lang tid efter fik jeg af en kollega, der havde besøgt dette hospital og set den agorafobiske pige på dette, at vide at forholdet mellem hendes moder og den velhavende husven var kendt i hele byen og sandsynligvis var godkendt af kvindens mand og pigens fader. Behandlingen var altså blevet ofret for at beskytte denne »hemmelighed«.

I årene før krigen, da tilstrømningen fra et stort antal lande gjorde mig uafhængig af min fødebygs gunst, fulgte jeg den regel ikke at tage nogen patient i kur, der ikke var sui juris, altså i sine væsentligste livsforhold uafhængig af andre. Det kan ikke enhver psykoanalytiker tillade sig. Af min advarsel mod de pårørende vil De måske drage den slutning, at man med henblik på psykoanalysen bør fjerne patienterne fra familiekredsen, altså indskrænke denne terapi til klinikker og anstalter. Men noget sådant kan jeg ikke tiltræde; det er langt fordelagtigere, hvis de syge – medmindre det drejer sig om en tilstand af alvorlig udmattelse – under behandlingen forbliver i de sædvanlige forhold, i hvilke de må kæmpe med de opgaver, der stilles dem. Blot bør de pårørende ikke ved deres adfærd modvirke denne fordel, og de bør overhovedet ikke på fjendtlig måde modsætte sig lægens anstrengelser. Men hvordan vil De formå disse for os utilgængelige faktorer dertil? De forstår naturligvis også, mine tilhørere, hvor stor en del af udsigten til et godt resultat af behandlingen der determineres af en families sociale miljø og kulturelle standard.

Dette synes jo at frembyde triste udsigter for psykoanalysens rolle som terapi, selv om vi kan forklare det overvejende flertal af uheldigt forløbne behandlinger som resultat af de forstyrrende ydre momenter; venner af analysen har rådet os til at imødegå en eventuel samling af dårlige resultater med en af os udarbejdet statistik over gode resultater. Jeg er heller ikke gået ind på dette forslag. Jeg gjorde gældende, at en statistik er værdiløs, hvis de opførte enheder er for lidet ensartede, og de tilfælde af neurotisk sygdom, som man havde behandlet, var virkelige i de forskellige henseender ikke ligeværdige. Desuden var det tidsrum, man kunne overse, for kort til at bedømme helbredelsernes holdbarhed, og mange tilfælde kunne man overhovedet ikke referere. De angik personer, der havde holdt både deres sygdom og dennes behandling hemmelig, og hvis helbredelse derfor også måtte forties. Mit stærkeste modargument var imidlertid min viden om, at menneskene ser højst irrationelt på terapeutiske anliggender, så at man ingen udsigt har til at udrette noget med forstandsargumenter. En terapeutisk nyhed modtages enten med ekstatisk begejstring, som f. eks. da Kock offentliggjorde meddelelsen om tuberkulinet mod tuberkulose, eller behandles med afgrundsdyb mistro, som f. eks. den virkeligt velsignelsesrige Jenner'ske vaccination, der den dag i dag har sine uforsonlige modstandere. Der forelå øjensynligt en fordom mod psykoanalysen. Hvis man havde helbredet et vanskeligt tilfælde, kunne man høre sige: Dette er intet bevis; det ville have kureret sig selv på den samme tid. – Og hvis en patient, der allerede havde gennemgået fire perioder af depression og mani, i en pause efter melankolien var kommet til behandling hos mig og tre uger senere igen befandt sig i begyndelsesstadiet til en mani, var alle familiens medlemmer og også den rådspurgte høje lægeautoritet overbevist om, at det nye anfald kun kunne være følgen af den analyse, jeg havde forsøgt. Mod fordomme kan man intet stille op; De ser det jo igen af de fordomme, som den ene gruppe af krigsførende folk har udviklet mod den anden. Det fornuftigste er, at man venter og overlader dem til tiden, der får dem til at blegne. En skønne dag tænker de samme mennesker helt anderledes end før om de samme ting; hvorfor de ikke tænkte sådan allerede tidligere, forbliver dunkelt.

Muligvis er fordommen mod den analytiske terapi allerede nu i aftagen. Den stadig videre udbredelse af den analytiske lære, forøgelsen i tallet af læger, som praktiserer analyse i mange lande, synes at være en garanti herfor. Da jeg var ung læge, oplevede jeg en tilsvarende storm af forargelse fra lægernes side

over for den hypnotiske suggestivbehandling, der i dag af de »nøgtørne« stilles op imod psykoanalysen. Men som terapeutisk middel har hypnosebehandlingen ikke holdt, hvad den lovede i begyndelsen; vi psykoanalytikere har lov til at udgive os for dens retmæssige arvinger og glemmer ikke, hvor megen opmuntring og teoretisk oplysning vi kan takke den for. De skadelige virkninger, man tillægger psykoanalysen, indskrænker sig i det væsentlige til forbigående manifestationer af konfliktfølelse, hvis analysen foretages ubehændigt eller afbrydes midt under behandlingen. De har nu fået at vide, hvad vi foretager os med patienterne, og kan selv dømme om, hvorvidt vore bestræbelser er egnede til at medføre varig skade. Misbrug af analysen er mulig i forskellige retninger, og navnlig er overføringen et farligt middel i hænderne på en læge, der ikke er samvittighedsfuld. Men mod misbrug er intet lægemiddel og ingen lægelig metode sikret; hvis en kniv ikke kan skære, kan den heller ikke benyttes til helbredelse.

Mine damer og herrer! Jeg er nu nået til afslutningen. Det er mere end en almindelig talemåde, når jeg bekender, at de mange mangler ved de foredrag, jeg har holdt for Dem, bekymrer mig ikke så lidt. Navnlig gør det mig ondt, at jeg så mange gange har lovet, at jeg senere ville vende tilbage til et kort berørt tema, hvorpå sammenhængen har bevirket, at jeg ikke kunne holde mit løfte. Jeg har påtaget mig at aflægge rapport for Dem om en sag, der endnu er ufærdig og midt i sin udvikling, og min korte sammenfatning er da også selv blevet ufuldkommen. På mange punkter har jeg lagt materialet parat, så at der kan sluttes ud fra det, og har da ikke selv draget disse slutninger. Men jeg kunne ikke forlange, at De skulle blive sagkyndige; jeg ønskede kun at give Dem oplysning og tilskyndelse.

Revision af drømmelæren

Mine damer og herrer! Når jeg efter en pause på mere end femten år påny har kaldt Dem sammen for at drøfte med Dem, hvad den mellemliggende tid har bragt af nyt og måske af bedre i psykoanalysen, så er det fra mere end eet synspunkt ret og billigt, at vi først retter vor opmærksomhed mod drømmelærens standpunkt. Denne indtager en særlig plads i psykoanalysens historie – den betegner et vendepunkt; med den gjorde analysen skridtet fra at være en psykoterapeutisk metode til at være en dybdepsykologi. Drømmelæren er også sidenhen blevet ved med at være det mest karakteristiske og ejendommelige ved den unge videnskab, noget hvortil der intet sidestykke findes i vor øvrige viden, et stykke nyt land, der er erobret fra folketroen og mystikken. Det fremmedartede i de påstande, som den måtte opstille, har givet den rollen som et schibboleth, hvis anvendelse var afgørende for, hvem der kunne blive tilhænger af psykoanalysen, og hvem den forblev ubegribelig for. For mig selv var den et sikkert holdepunkt i de alvorlige tider, da neurosernes mange gåder plejede at forvirre min uøvede dømmekraft. Hver gang jeg begyndte at tvivle på rigtigheden af mine vaklende erkendelser, fik jeg atter tillid til, at jeg var på den rette vej, når det var lykkedes mig at omsætte en tåbeligt forvirret drøm korrekt til en fattelig sjælelig proces hos den drømmende.

Det har altså en særlig interesse for os netop f.s.v. angår drømmelæren at følge hvilke ændringer psykoanalysen har undergået i dette interval, og hvilke fremskridt den imens har gjort i forståelsen og vurderingen af omverdenen. Men jeg siger Dem straks, at De vil blive skuffet i begge henseender.

Jeg beder Dem sammen med mig gennemblade årgangene af »Internationale Zeitschrift für (lægelig) Psychoanalyse«, i hvilke de vigtigere arbejder på vort område er optaget siden 1913. I de tidligere bind vil De finde en fast rubrik »Drømmetydning«, med fyldige bidrag til drømmelærens forskellige punkter. Men jo længere De blader, desto sjældnere bliver sådanne bidrag, og til sidst forsvinder den faste rubrik helt. Analytikere opfører sig, som om de ikke havde mere at sige om drømmen – som om

drømmelæren var afsluttet. Og hvis De spørger, hvad de fjer-
nerestående har antaget af drømmelæren – de mange psykiatere
og psykoterapeuter, der koger deres suppe ved vor ild, i øvrigt
uden at være særligt taknemmelige for gæstevenskabet, de så-
kaldte dannede, der plejer at tilegne sig videnskabens mere sen-
sationelle resultater, litteraterne og det store publikum, – så er
svaret lidet tilfredsstillende. Nogle formler er blevet almindelig
bekendt, deriblandt nogle, vi aldrig har udtalt, som f.eks. sætning-
en om, at alle drømme er af seksuel natur, men netop så vig-
tige ting som den grundlæggende sondring mellem manifest drøm-
meindhold og latente drømmetanker, erkendelsen af at angst-
drømmene ikke strider mod drømmes ønskeopfyldende funk-
tion, umuligheden af at tyde drømmen, hvis man ikke råder over
drømmerens dertil hørende associationer, men fremfor alt erken-
delsen af, at det væsentlige ved drømmen er drømmearbejdets
proces – alt dette synes endnu at være lige så fremmed for den
almindelige bevidsthed, som det var for tredive år siden. Jeg tør
udtale mig sådan, for jeg har i løbet af denne tid modtaget et
utal af breve, hvis forfattere forelægger deres drømme til tyd-
ning eller ønsker oplysninger om drømmens natur – folk, som
hævder, at de har læst »Traumdeutung« og alligevel i hver sæt-
ning røber deres manglende forståelse af vor drømmelære. Det
skal ikke afholde os fra endnu en gang at fremføre i sammen-
hæng, hvad vi ved om drømmen. De husker, at vi tidligere an-
vendte en hel række forelæsninger til at vise, hvordan man er
nået til forståelsen af dette hidtil uopklarede sjælelige fænomen.

Hvis altså nogen, f.eks. en patient under analyse, fortæller en
af sine drømme, så antager vi, at han hermed har givet os en
af de meddelelser, som han havde forpligtet sig til at give, da
han underkastede sig den analytiske behandling – ganske vist en
meddelelse med uegnede midler, for drømmen er i sig selv ingen
social ytring, intet middel til forståelse. Vi forstår ikke, hvad
drømmeren ville sige os, og han selv ved det ikke bedre. Nu
må vi hurtigt træffe en afgørelse: Enten er drømmen, sådan
som de ikke-analytiske læger forsikrer os om, et tegn på, at drøm-
meren har sovet dårligt, at ikke alle hans hjernepartier er faldet
til ro samtidig, og at enkelte steder under indflydelse af ube-
kendte stimuli ville arbejde videre og kun evnede det på meget
ufuldkommen måde. Hvis dette er tilfældet, gør vi ret i ikke at
beskæftige os yderligere med det psykisk værdiløse produkt af
den natlige forstyrrelse. Thi hvad skulle vi vente os af brugbart
for vore hensigter ud fra undersøgelsen af et sådant produkt?
Eller – nej, vi mærker, at vi på forhånd har truffet en ganske

anden beslutning. Vi har – jeg indrømmer: ret vilkårligt – op-
stillet den forudsætning, formuleret det postulat, at også denne
uforståelige drøm må være en fuldgyldig, menings- og værdifuld
psykisk dannelse, som vi kan anvende i analysen ligesom enhver
anden meddelelse. Om vi har ret, kan kun forsøgets resultat vise.
Lykkes det os at forvandle drømmen til en sådan værdifuld yt-
ring, har vi åbenbart udsigt til at få nyt at vide, til at skaffe os
meddelelser af en art, som ellers ville være forblevet utilgængelig
for os.

Men nu rejser vor opgaves vanskeligheder og vort temas gå-
der sig for os. Hvordan kan vi få det ordnet sådan, at drømmen
forvandles til en sådan normal meddelelse, og hvordan forklarer
vi det, at en del af patientens ytringer har antaget denne for ham
som for os lige uforståelige form?

De ser, mine damer og herrer, at jeg denne gang ikke går den
vej at give en genetisk, men derimod en dogmatisk fremstilling.
Vort første skridt består i at fastlægge vor nye indstilling til drøm-
mens problem ved at indføre to nye begreber eller benævnelser. Vi
kalder det, man har kaldt for drømmen, for drømmeteksten eller
den *manifeste drøm*, og det, vi søger, så at sige formoder bag
drømmen, for de *latente drømmetanker*. Derpå kan vi formulere
vore to opgaver på følgende måde: Vi skal forvandle den mani-
feste drøm til den latente drøm, samt angive, hvordan det i
drømmerens sjæleliv er gået til, at den latente drøm blev til den
manifeste. Den første del af opgaven er en praktisk opgave, der
tilfalder *drømmetydningen* og behøver en teknik; den anden del
er teoretisk, skal forklare *drømmearbejdets* af os antagne proces
og kan kun være en teori. Både drømmetydningens teknik og
drømmearbejdets teori skal skabes fra grunden.

Hvad skal vi nu begynde med? Jeg mener, vi bør begynde med
drømmetydningens teknik; det vil virke mere plastisk og give
Dem et mere levende indtryk.

Patienten har altså fortalt en drøm, som vi skal tyde. Vi har
hørt roligt efter, uden at sætte vor spekulation i gang. Hvad gør
vi nu først? Vi beslutter os til at bekymre os så lidt som muligt
om det, vi har hørt, altså om den *manifeste drøm*. Naturligvis
opviser denne manifeste drøm alle mulige træk, der ikke kan
være os helt ligegyldige. Den kan være sammenhængende, har-
monisk komponeret som et digt, eller uforståeligt forvirret, næ-
sten som et delirium, indeholde absurde elementer eller vittig-
heder og tilsyneladende åndrige slutninger, den kan forekomme
drømmeren klar og skarp eller mat og uklar, dens billeder kan
have samme styrke som konstateringer med sanserne eller være

skyggeagtige som et svagt åndepust, og de mest forskellige personer og foreteelser kan finde sammen i samme drøm, fordelt på forskellige steder; endelig kan drømmen opvise en indifferent følelsestone eller ledsages af de stærkeste lystbetonede eller ubehagelige affekter – De må ikke tro, at vi ignorerer denne uendelige mangfoldighed i den manifeste drøm; vi vil senere vende tilbage til den og finde såre meget deri, som er anvendeligt for tydingen, men først ser vi bort fra den og slår ind på den hovedvej, der fører til drømmetydningen. Det vil sige, at vi opfordrer drømmeren til straks at gøre sig fri af indtrykket fra den manifeste drøm, at rette sin opmærksomhed bort fra helheden og mod de enkelte dele af drømmeindholdet, og i rækkefølge at meddele os, hvad der falder ham ind ved disse fragmenter, og hvilke associationer der melder sig, når han betragter dem enkeltvis.

De ser jo nok, at dette er en speciel teknik og ikke vor sædvanlige måde at behandle en meddelelse eller et udsagn på. De forstår sikkert også, at der bag ved denne metode ligger forudsætninger, som endnu ikke er blevet udtalt. Men lad os gå videre. I hvilken rækkefølge lader vi patienten fremlægge fragmenterne af sin drøm? Her står flere veje os åbne. Vi kan ganske simpelt følge den kronologiske orden, sådan som den har vist sig ved fortællingen af drømmen. Det er den så at sige strengeste, klassiske metode. Eller vi kan henvise drømmeren til først at ud-søge *dagsresterne* i drømmen, thi erfaringen har lært os, at der i næsten enhver drøm er indgået en erindringsrest eller en betydning til en begivenhed den foregående dag, ofte til flere begivenheder, og når vi følger disse tilknytninger, har vi ofte med eet slag fundet overgangen fra patientens tilsyneladende helt fjerne drømmeverden til hans reale liv. Eller også beder vi ham begynde med de elementer i drømmeindholdet, der gør sig gældende for ham med særlig tydelighed og sansebetonet styrke. Vi ved nemlig, at det ved disse vil være særlig let for ham at få associationer. Det spiller ingen rolle, på hvilken af disse måder vi nærmer os de søgte associationer.

Og så får vi da disse associationer. De giver os højst forskellige ting: erindringer om gårsdagen – drømmedagen – og om længst forsvundne tider, overvejelser, diskussioner med et for og imod, bekendelser og spørgsmål. Mange af dem ligefrem sprudler ud af patienten, medens han tøver over for andre. De fleste viser en tydelig relation til et element i drømmen; det er ikke så mærkeligt, for de udgår jo fra disse elementer, men det sker også, at patienten indleder dem med ordene: Dette synes slet intet

at have med drømmen at gøre; jeg siger det, fordi det falder mig ind.

Når man nu hører på denne overflod af indfald, så mærker man snart, at de har mere til fælles med drømmeindholdet end blot udgangspunkterne. De kaster et overraskende lys på alle dele af drømmen, udfylder hullerne mellem disse og gør deres besynderlige kombinationer forståelige. Endelig må man blive klar over forholdet mellem dem og drømmeindholdet. Drømmen fremtræder som et forkortet udtog af associationerne, fremstillet efter endnu ikke erkendte regler, og dens elementer fremtræder som udvalgte repræsentanter for en hel mængde elementer. Der er ingen tvivl om, at vi gennem vor teknik har fået at vide, hvad det er, der erstattes med drømmen og hvilken psykisk værdi, der skal tillægges dette forhold, og dermed forsvinder den besynderlighed, fremmedartethed og forvirring, der ellers hører drømmen til.

Men tag ikke fejl! Associationerne til drømmen er endnu ikke de latente drømmetanker. Disse indeholdes i associationerne – i nogen grad. Associationerne bringer på den ene side meget mere, end vi behøver til formulering af de latente drømme-tanker, nemlig alle de betragtninger, overgange og forbindelser, som patientens intellekt måtte producere på vejen til drømmetankerne. På den anden side er associationen ofte netop standset foran de egentlige drømmetanker, er kun kommet nær til dem, har kun berørt dem i hentydningens form. Vi griber da selvstændigt ind, fuldstændiggør antydningerne, drager uafviselige slutninger og udtaler det, som patienten kun har strejft i sine antydninger. Det lyder da, som om vi lader vor tanke lege vilkårligt med det materiale, som drømmeren stiller til vor rådighed, og som om vi misbruger det til at lægge noget i hans ytringer, der ikke lader sig lægge i dem; det er heller ikke let at påvise vor metodes retmæssighed i en abstrakt fremstilling. Men foretag blot selv en drømmeanalyse eller fordyb Dem i et godt beskrevet eksempel i vor litteratur, og De vil da blive overbevist om, hvor tvingende et sådant tydningsarbejde forløber.

Selv om vi ved drømmetydningen i det hele taget er afhængige af den drømmendes associationer, bærer vi os dog over for visse af drømmeindholdets elementer helt selvstændigt ad, først og fremmest fordi vi er nødt til det, fordi associationerne i reglen svigter ved dem. Vi har tidligt lagt mærke til, at det altid er de samme indholdselementer, ved hvilke dette sker; de er ikke meget talrige, og langvarig erfaring har vist os, at de må opfattes og tydes som *symboler* på noget andet. I sam-

menligning med de andre drømmeelementer har man lov til at tilskrive dem en fast betydning, der dog ikke behøver at være entydig, og hvis omfang bestemmes af specielle, for os uvante regler. Da vi forstår at oversætte disse symboler, mens drømmen ikke gør det, uagtet han selv har brugt dem, kan det ske, at en drøms betydning bliver os umiddelbart klar, inden vi har gjort os nogen som helst anstrengelse for at tyde den, når vi blot har hørt drømmeteksten, medens drømmeren selv endnu står over for en gåde. Men om denne symbolik, vor viden om den, og de problemer, den frembyder for os, har jeg allerede i de tidligere forelæsninger fortalt så meget, at jeg i dag ikke behøver at gentage mig selv.

Dette er altså vor metode til drømmetydningen. Det næste, vel-motiverede spørgsmål lyder: Kan man tyde alle drømme med dens hjælp? Og svaret er: Nej, ikke alle, men dog så mange, at man er sikker på metodens brugbarhed og berettigelse. Men hvorfor ikke alle? Det nyligt fundne svar kan lære os noget vigtigt, der allerede fører os ind i drømmedannelsens psykiske betingelser: Fordi arbejdet på drømmetydningen sker mod en modstand, der varierer fra uanseelige størrer lige til uovervindelig – i det mindste for de magtmidler, vi for tiden råder over. Denne modstands ytringer kan man ikke overse under arbejdet. I mange tilfælde gives associationerne uden tøven, og allerede det første eller det andet indfald bringer opklaringen. Ved andre stammer og tøver patienten, før han udtaler associationer, og man må da ofte påhøre en lang kæde af indfald, før man får noget, der kan bruges til forklaring af drømmen. Jo længere og mere indirekte associationskæden er, desto stærkere er også modstanden, mener vi med rette at kunne hævde. Også når drømmene glemmes sporer vi den samme indflydelse. Det sker ofte, at patienten trods al anstrengelse ikke længere kan huske en af sine drømme. Men efter at vi ved et vist analytisk arbejde har fjernet en vanskelighed, der forstyrrede patienten i hans forhold til analysen, melder den glemte drøm sig pludselig igen. Også to andre iagttagelser hører hjemme i denne forbindelse. Det hænder meget ofte, at en del af en drøm i første omgang falder bort for derefter at blive tilføjet som en slags efterskrift. Dette må opfattes som et forsøg på at glemme denne del. Erfaringen viser, at netop denne del er den mest betydningsfulde; vi antager, at der rejste sig en stærkere modstand mod at meddele den, end for de andres vedkommende. Endvidere ser vi ofte, at drømmeren modarbejder tendensen til at glemme sine drømme, idet han umiddelbart efter at være vågnet fikserer dem skriftligt. Vi kan sige

ham, at dette er unyttigt, thi den modstand, som tjente til at modarbejde en bevaring af drømmeteksten forskyder sig da til associationen og gør den manifesterede drøm utilgængelig for tydningen. Under disse omstændigheder behøver vi ikke at undre os, når en yderligere forøgelse af modstanden undertrykker associationerne i det hele taget og derved umuliggør drømmetydningen.

Vi drager af alt dette den slutning, at den modstand, som vi mærker ved arbejdet på drømmetydningen, også må spille en rolle ved drømmens opståen. Man kan direkte sondre mellem drømme, der er opstået under ringe modstandstryk, og drømme, der er opstået under et højt sådant tryk. Men dette tryk veksler også inden for den samme drøm fra sted til sted; det er skyld i de lakuner, uklarheder og forvirrede fænomener, som kan afbryde selv den smukkeste drøms sammenhæng.

Men hvad er det da, som yder modstand her, og mod hvad ydes modstanden? Nuvel: for os er modstanden det sikre symptom på en konflikt. Der må her findes en kraft, som vil udtrykke noget, og en anden, der gør modstand mod at tillade denne ytring. Det, der da kommer i stand som manifest drøm, kan sammenfatte alle de afgørelser, til hvilke denne kamp mellem de to tendenser har fortættet sig. Eet sted kan det være lykkedes den ene kraft at gennemføre, hvad den ville sige, og andre steder er det lykkedes den modstræbende instans totalt at udsukke den tilsigtede meddelelse eller at erstatte den med noget, som ikke rører noget spor af den. Hyppigst og for drømmedannelsen mest karakteristisk er de tilfælde, i hvilke konflikten er resulteret i et kompromis, så at den meddelsomme instans ganske vist kunne sige, hvad den ville, men ikke *sådan*, som den ville, men i mildnet, forvansket og ukendeliggjort form. Når altså drømmen ikke gengiver drømmetankerne præcist, og der altså behøves et tydningsarbejde for at bygge bro over kløften mellem disse faktorer, er det et resultat af den modstræbende, hæmmende og indskrænkende instans, som vi har sluttet os til ved konstatering af modstanden ved drømmetydningen. Så længe vi studerede drømmen som isoleret fænomen, uafhængigt af de med denne beslægtede psykiske dannelser, kaldte vi denne instans for *drømmecensuren*.

De har længe vidst, mine tilhørere, at denne censur ikke er noget for drømmelivet specielt, og at konflikten mellem to psykiske instanser, som vi – unøjagtigt, betegner som det ubevidste fortrængte og det bevidste – i det hele taget behersker vort sjæleliv, og at modstanden mod drømmetydningen, tegnet på drømmecensuren, ikke er andet end fortrængningsmodstanden. De, mine tilhørere, ved også, at der under bestemte betingelser

også fremgår andre psykiske produkter af konflikten mellem disse instanser, produkter, der ligesom drømmen er resultatet af kompromis'er, og De vil ikke kræve, at jeg her skal gentage alt, hvad der indeholdes i indføringen i neuroselæren for at vise Dem, hvad vi ved om betingelserne for en sådan kompromisdannelse. De har forstået, at drømmen er et patologisk produkt, det første led i den række, der omfatter det hysteriske symptom, tvangsforestillingen og vrangforestillingen, men i forhold til de andre udmærker den sig ved sin flygtighed og sin opståen under forhold, der tilhører det normale liv. Thi – og lad os fastholde dette – drømmelivet er, som allerede *Aristoteles* har sagt, den måde, på hvilken vor sjæl arbejder under søvntilstanden. Søvntilstanden betyder, at vedkommende vender sig bort fra den reale omverden, og dermed er betingelsen for udvikling af en psykose givet. Selv det omhyggeligste studium af den alvorligste psykose ville ikke afsløre noget træk, som vi ikke ville finde i drømmen. Men i psykosen fremkaldes det forhold, at patienten vender sig bort fra realiteten, på to forskellige måder: enten idet det ubevidst-fortrængte får overvægten, så at det overvælder det ved realiteten hængende bevidste, eller fordi realiteten er blevet så ulideligt smertefuld, at det truede jeg i fortvivlet protest kaster sig i armene på det ubevidste driftsmæssige. Den harmløse drømmepsykose er derimod følgen af en bevidst villet, kun midlertidig tilbagetrækning fra omverdenen, og den svinder også med genoptagelsen af forholdet til denne. Under den sovendes isolering sker der også en forandring i fordelingen af hans psykiske energi; en del af den fortrængningsenergi, der ellers bruges til at holde det ubevidste nede, kan spares, thi selv om dette også udnytter sin relative befrielse til aktivitet, finder det dog vejen til omsættelse i handling lukket og kun den uskadelige vej til hallucinatorisk tilfredsstillelse åben. Nu kan der altså dannes en drøm; men drømmecensurens faktum viser, at der også under søvnen er bevaret tilstrækkeligt af fortrængningsmodstanden.

Her åbner der sig en vej til besvarelse af det spørgsmål, om drømmen også har en funktion: om der er betroet den en nyttig rolle. Den uforstyrrede ro, som sovetilstanden gerne vil repræsentere, trues fra tre sider: på mere tilfældig måde af ydre pirringer eller stimuli under søvnen, af dagsinteresser, der ikke lader sig afbryde, og på uundgåelig måde af de umættede fortrængte driftsrørelser, der lurar på lejlighed til at ytre sig. Som følge af svækkelsen af fortrængningen om natten ville der være fare for, at søvnens ro blev forstyrret, hver gang den ydre eller indre

påvirkning fik tilknytning til en af de ubevidste driftskilder. Drømmeprocessen lader et sådant samvirke munde ud i en uskadelig hallucinatorisk oplevelse og sikrer således søvnens vedvaren. Det er ikke i modstrid med denne funktion, når drømmen undertiden vækker den sovende under fremkaldelse af angst, men nok et signal der viser, at vægteren anser situationen for at være for farlig og ikke mener at kunne beherske den. Ikke sjældent mærker vi da selv i drømmen den beroligende forsikring, der skal forhindre en opvågning: Men det er jo kun en drøm!

Så meget, mine damer og herrer, ville jeg sige til Dem om drømmetydningen, hvis opgave det er at føre fra den manifeste drøm til de latente drømmetanker. Er dette mål nået, så er – i den praktiske analyse – interessen for drømmen som regel udsukt. Man følger den oplysning, man har fået i form af en drøm, til de andre og fortsætter med analysen. Men vi, som er samlet her, har interesse i at dvæle noget længere ved drømmen; det er fristende for os at studere den proces, ved hvilken de latente drømmetanker blev forvandlet til den manifeste drøm. Vi kalder den for drømmearbejdet. De husker, at jeg i de tidligere forelæsnings har beskrevet den så indgående, at jeg i min oversigt i dag kan indskrænke mig til et ganske kort resumé.

Drømmearbejdsprocessen er altså noget ganske nyt og fremmedartet, som man tidligere ikke kendte noget som helst sidestykke til. Den har givet os det første indblik i de processer, der foregår i det ubevidste system, og vist os, at de er helt anderledes end dem, vi kender fra vor bevidste tænkning, og at de for denne må stå som noget ganske uhørt og noget, der er behæftet med fejl. Betydningen af disse konstateringer er blevet øget ved den opdagelse, at det ved dannelsen af de neurotiske symptomer er de samme mekanismer – vi vover ikke at sige: tankeprocesser – der virker, som dem der har forvandlet de latente drømmetanker til den manifeste drøm.

I det følgende vil jeg ikke kunne undgå en skematiserende fremstillingsmåde. Lad os antage, at vi i et bestemt tilfælde overser alle de latente, mere eller mindre affektivt ladede tanker, som er trådt i den manifeste drøms sted efter fuldendt drømmetydning. Vi bemærker da en forskel iblandt dem, og denne forskel vil føre os langt. Næsten alle disse drømmetanker erkendes eller anerkendes af drømmeren; han indrømmer, at han ved denne eller en anden lejlighed har tænkt sådan, eller at han havde kunnet tænke sådan. Kun mod antagelsen af een eneste gør han modstand; den er ham fremmed, måske endog modbydelig; muligvis vil han vise den fra sig i lidenskabelig affekt. Nu bliver

det os klart, at de andre tanker er dele af en bevidst, eller, rigtignere udtrykt, førbevidst tænke; de havde også kunnet være tænkt i vågen tilstand og har sandsynligvis også dannet sig i dagens løb. Men denne ene benægtede tanke, eller rettere: denne ene tendens, er et nattens barn; den tilhører drømmerens ubevidste og bliver derfor benægtet eller forkastet af ham. Den måtte afvente fortrængningens natlige aften for at kunne komme til nogen form for udtryk. Dette udtryk er altid kun afsvækket, forvansket, forklædt; uden drømmetydningsarbejdet ville vi ikke have fundet det. Denne ubevidste impuls kan takke sammenknytningen med de andre fuldt ud acceptable drømmetanker for lejligheden til i uanseelig forklædning at snige sig gennem censurens skranke; på den anden side kan de førbevidste drømmetanker takke selve denne tilknytning for magten til at kunne beskæftige sjælelivet også under søvnen. Thi der består for os ingen tvivl om, at denne ubevidste impuls er drømmens egentlige skaber, det er den, der tilvejebringer den psykiske energi til drømmens dannelse. Som enhver anden driftsrørelse kan den ikke tilstræbe andet end sin egen tilfredsstillelse, og vor erfaring med drømmetydningen viser os også, at dette er meningen med alle drømme. I enhver drøm skal et driftsønske fremstilles som opfyldt. Sjælelivets natlige afspærring fra realiteten, og den derved muliggjorte regression til primitive mekanismer, gør det muligt, at denne ønskede driftstilfredsstillelse hallucinatorisk opleves som nutid. Ved den samme regression bliver forestillinger i drømmen omsat til visuelle billeder og de latente drømmetanker altså dramatiseret og illustreret.

Fra denne del af drømmearbejdet får vi oplysning om nogle af de mest påfaldende og besynderlige egenskaber ved drømmen. Jeg gentager drømmedannelsens proces. Indledningen: ønsket om at sove, den bevidste vendt sig bort fra omverdenen. Heraf resulterer to følger for det sjælelige apparat: for det første muligheden for, at ældre og mere primitive arbejdsmåder kan træde frem i det sjælelige apparat, altså regressionen, og for det andet nedsættelsen af den fortrængningsmodstand, der tynger på det ubevidste. Som følge af dette sidste moment opstår da muligheden for drømmedannelse, den mulighed, der udnyttes af anledningerne: de indre og ydre stimuli. Den drøm, der opstår således, er allerede en kompromisdannelse; den har en dobbelt funktion, idet den på den ene side er i overensstemmelse med jæg'et, da den tjener ønsket om søvn ved at likvidere de søvnforstyrrende stimuli, men på den anden side tillader den en fortrængt driftsrørelse en under disse forhold mulig tilfredsstillelse i form af en hallucina-

torisk ønskeopfyldelse. Hele den af det sovende jeg tilladte drømmedannelses-proces står imidlertid under indflydelse af den censur, der udøves af resten af den opretholdte fortrængning. Simple kan jeg ikke skildre processen, for den er ikke simple. Men jeg kan nu fortsætte med beskrivelsen af drømmearbejdet.

Endnu en gang tilbage til de latente drømmetanker! Deres stærkeste element er den fortrængte driftsrørelse, der har skaffet sig et omend mildnet og forklædt udtryk gennem drømmetankerne ved at støtte sig til tilfældigt forhåndenværende stimuli og ved at foretage en overføring til dagsresterne. Ligesom enhver driftsrørelse stræber også denne efter real, aktiv tilfredsstillelse, men vejen til omsættelse i handling er spærret for den af søvntilstandens fysiologiske egenart; den nødes til at slå ind på den tilbagegående vej til sansning og at lade sig nøje med en hallucineret tilfredsstillelse. De latente drømmetanker omsættes altså til en sum af sansebilleder og visuelle scener. På denne vej sker der da med dem det, der synes os så nyt og besynderligt. Alle de sproglige midler, ved hvilke de finere tænkingsrelationer udtrykkes: konjunktioner og præpositioner, ændringer i deklination og konjugation – alle disse midler falder bort, fordi fremstillingsmidlerne for dem mangler; ligesom i et primitivt sprog uden grammatik bliver kun tænkningens råmateriale udtrykt og det abstrakte ført tilbage til det tilgrundliggende konkrete. Det, der på denne måde bliver tilbage, kan let forekomme uden sammenhæng. Det svarer både til den archaiske regression i det sjælelige apparat og til censurens krav, når der i rig udstrækning anvendes fremstilling af visse objekter og processer ved symboler, der er blevet fremmede for den bevidste tænkning. Men der foretages andre forandringer med drømmetankerne, som er langt mere dybtgående. De af dem, der frembyder et eller andet berøringspunkt, *fortættes* til nye enheder. Ved tankernes omsætning til billeder bliver sådanne, der tillader en sådan sammenlægning eller fortætning, utvetydigt foretrukket; det er som om der virker en kraft, der udsætter materialet for en presning eller sammentrængning. Som følge af fortætningen kan et element i den manifeste drøm svare til talrige elementer i de latente drømmetanker, men omvendt kan også et element af drømmetankerne repræsenteres af flere billeder i drømmen.

Endnu mærkeligere er den anden proces: *forskydningen* eller akcentoverføringen, som i den bevidste tænke kun kendes som tankefejl eller middel til vittighed. Drømmetankernes enkelte forestillinger er jo ikke lige meget værd; de er besat med affektkvanta af forskellig størrelse og anses derfor af drømmekraften for at

være mere eller mindre vigtige eller interessante. I drømmearbejdet skilles disse forestillinger fra de til dem hæftende affekter; affekterne afvikles for sig, kan skydes over på noget andet, forblive bestående og undergå forvandlinger, eller overhovedet ikke optræde i drømmen. Vigtigheden af de forestillinger, der er blottet for affekt, udtrykkes i drømmebilledernes livagtighed, men vi bemærker, at denne akcent er gået fra betydningsfulde og over på ligeGYldige elementer, så at i drømmen det, der i drømmetankerne kun spiller en birolle, synes at være rykket i forgrunden, og omvendt det væsentlige i drømmetankerne kun finder en uvæsentlig, lidet tydelig fremstilling i drømmen. Ingen anden del af drømmearbejdet bidrager så meget til at gøre drømmen fremmedartet og ubegribelig for drømmeren. Forskydningen er hovedmidlet til den *drømmeforvanskning*, som drømmetankerne må finde sig i under censurens indflydelse.

Efter disse indvirkninger på drømmetankerne er drømmen snart færdiggjort. Der kommer endnu et temmelig ubestændigt moment til, nemlig den såkaldte sekundære bearbejdning efter at drømmen er dukket op for bevidstheden som objekt for iagttagelse. Vi behandler den da sådan, som vi i det hele taget er vant til at behandle vore sansninger, søger at udfylde huller og indføje sammenhænge, hvorved vi ofte udsætter os for grove misforståelser. Men denne ligesom rationaliserende virksomhed, der i bedste fald forsyner drømmen med en glat façade, som ikke kan passe til dens virkelige indhold, kan også undlades eller kun ytre sig i meget beskedent udstrækning, hvor drømmen da bærer alle sine revner og spring åben til skue. På den anden side må ikke glemmes, at heller ikke drømmearbejdet altid går lige energisk til værks; tit indskrænker det sig kun til visse dele af drømmetankerne, og andre af disse viser sig da uforandret i drømmen. Det opleves da, som om man i drømmen har udført de fineste og mest komplicerede intellektuelle operationer, spekuleret, sagt vitser, truffet beslutninger og løst problemer, hvor alt dette blot er resultatet af vor normale åndelige virksomhed; det kan lige så godt være hændt dagen før drømmen som i løbet af natten uden at have noget at gøre med drømmearbejdet og uden at bringe noget for drømmen karakteristisk til udtryk. Det er ej heller overflødig endnu en gang at understrege den modsætning, der inden for selve drømmetankerne består mellem den ubevidste driftsrørelse og dagsresterne. Medens de sidstnævnte opviser hele vore sjælelige dannelsers mangfoldighed, munder den førstnævnte, der bliver drømmedannelsens egentlige drivkraft regelmæssigt ud i en ønskeopfyldelse.

Alt dette havde jeg allerede kunnet sige Dem for femten år siden, ja, jeg tror også, at jeg virkelig sagde det til Dem dengang. Nu vil vi sammenfatte, hvad der i de mellemliggende år er sket af ændringer, og hvad vor erkendelse er blevet udvidet med.

Jeg har allerede sagt, at jeg er bange for, at De vil synes, at det er temmelig lidt, og ikke kan forstå, hvorfor jeg har besværet Dem med at høre det sagte to gange og besvære mig selv med at sige det påny. Men der er jo gået femten år siden da, og jeg håber på denne måde lettest at kunne genoprette kontakten med Dem. Desuden drejer det sig om elementære ting, der er af en så afgørende vigtighed for forståelsen af psykoanalysen, at man gerne vil høre dem en gang til, og at de efter femten års forløb er forblevet sig selv i den grad lig er i og for sig nok værd at vide.

Man finder i denne tids litteratur naturligvis et stort antal bekræftelser og detailbetragtninger, som jeg kun agter at give Dem enkelte prøver på. Derved vil jeg også kunne medtage noget, der allerede tidligere har været kendt. Det har hovedsagelig relation til symbolikken i drømmen og de øvrige fremstillingsmåder i denne. Jeg kan fortælle Dem, at for nylig har medicinerne ved et amerikansk universitet vægret sig ved at indrømme psykoanalysen karakter af videnskab, med den begrundelse, at den ikke tillader eksperimentelle beviser. Man kunne rejse den samme indvending mod astronomien; det er jo særlig vanskeligt at eksperimentere med himmellegemerne, hvor man er henvist til iagttagelsen. Alligevel har forskere i Wien gjort begyndelsen til at bekræfte vor drømmesymbolik eksperimentelt. En dr. *Schrötter* har allerede i 1912 konstateret, at hvis man giver dybt hypnotiserede personer til opgave at drømme om seksuelle ting, viser det seksuelle materiale sig i den således provokerede drøm erstattet af de symboler, vi kender. F.eks. pålægges det en kvinde at drømme om kønslig omgang med en veninde. I hendes drøm viser denne veninde sig med en *kuffert*, på hvilket der er klæbet en seddel: Kun for damer: Endnu større indtryk gør de forsøg, *Bertheim* og *Hartmann* har gjort i 1924 med patienter med den såkaldte Korsakoff'ske psykose. Lægerne fortalte dem historier med groft seksuelt indhold og agtede på de forvanskninger, der optrådte ved den krævede reproduktion af det fortalte. Herved optrådte de symboler, vi er fortrolige med for kønsorganerne og kønsomgangen, bl.a. stigesymbolet, om hvilket forfatterne med rette siger, at et bevidst forvanskningssønske aldrig ville have fundet frem til det.

H. Silberer har i en meget interessant forsøgsrække vist, at man ligesom kan overraske drømmearbejdet *in flagranti*, mens det omsætter abstrakte tanker til visuelle billeder. Når han ville tvinge sig selv til åndeligt arbejde, hvis han var træt og søvnløs, svandt tanken ofte bort, og i dens sted optrådte der en vision, der åbenbart var dens surrogat.

Jeg vil anføre et simpelt eksempel herpå: Jeg tænker på, siger Silberer, at jeg har til hensigt at udbedre et knudret stykke i en affhandling. Vision: Jeg ser mig selv høvle et stykke træ glat. Ved disse forsøg skete det hyppigt, at ikke den tanke, som ventede på at blive bearbejdet, men derimod hans egen subjektive tilstand under anstrengelsen, blev til visionens indhold, det subjektive i stedet for det objektive, hvilket Silberer har betegnet som »funktionales Phänomen«. Et eksempel vil straks vise Dem, hvad der menes. Forfatteren anstrenger sig for at sammenligne to filosofers anskuelser om et bestemt problem. Men i hans søvnløshed smutter den ene af dem atter og atter fra ham, og til sidst har han den vision, at han kræver en oplysning af en gnaven sekretær, der sidder bøjet over et skrivebord, først ikke ænser ham og derefter ser uvilligt og afvisende på ham. Sandsynligvis er det en følge af forsøgsbetingelserne, at den fremkaldte vision som så ofte fremstiller en selviagttagelsesscene.

Lad os blive ved symbolerne. Der fandtes sådanne, som vi mente at have erkendt, og ved hvilke det dog generede os, at vi ikke kunne angive, hvordan netop dette symbol havde fået netop denne betydning. I sådanne tilfælde måtte bekræftelser andetsteds fra: fra sprogvidenskab, folklore, mytologi og ritual være os særligt velkomne. Et eksempel af denne art var kappesymbolet. Vi har sagt, at i en kvindes drøm betyder en kappe en mand. Jeg håber, det vil gøre indtryk på Dem, når De hører, at *Th. Reik* i 1920 skriver: »I beduinernes ældgamle brudeceremonier dækker brudgommen bruden med en særlig kappe, der hedder »Aba«, og udtaler samtidig de rituelle ord: »Fra nu af skal ingen anden end jeg dække dig.« (Efter *Robert Reisler: Weltenmantel und Himmelszelt*). Vi har også fundet flere nye symboler, på hvilke jeg i det mindste vil nævne to eksempler. Ifølge *Abraham* (1922) er edderkoppen i drømmen et modersymbol, den phalliske moder, som man er bange for, så at angsten for edderkoppen udtrykker angsten for moderincesten og rædslen for det kvindelige kønsorgan. Måske ved De, at det mytologiske Medusahoved kan føres tilbage til det samme motiv, altså kastrationsskrækken. Det andet symbol, jeg vil fortælle Dem om, er broen. *Ferenczi* har opklaret det i årene 1921-22. Det betyder oprindeligt det mand-

lige lem, der under kønsomgangen forbinder forældrene med hinanden, men det udvikler sig da til yderligere betydninger, der afledes af den førstnævnte. Da det jo for så vidt er det mandlige lems skyld, at man overhovedet kan komme til verden fra fødselsvandet, bliver broen overgangen fra det hinsidige (den ufødte tilstand, moders liv) til det på denne side liggende (livet), og da mennesket også forestiller sig døden som tilbagevenden til moderskødet (til vandet), får broen også betydning som en befordring ind i døden; og endelig, i lang afstand fra sin første betydning, betegner den overgang, tilstandsforandring i det hele taget. Dermed stemmer det, når en kvinde, der ikke har overvundet ønsket om at være en mand, så ofte drømmer om broer, der er for korte til at nå den anden bred.

I drømmenes manifesterede indhold forekommer ret hyppigt billeder og situationer, der minder om bekendte motiver fra eventyr, sagn og myter. Tydningen af sådanne drømme kaster da et lys over de oprindelige interesser, der har skabt disse motiver, hvorved vi dog naturligvis ikke må glemme den betydningsændring, som dette materiale er undergået i tidens løb. Vort tydningsarbejde dækker, om man så må sige, det råstof, der hyppigt må betegnes som seksuelt i videste forstand, men som i senere bearbejdelse er blevet anvendt på den mest forskelligartede måde. Sådanne tilbageføringer plejer at pådrage os vrede fra alle ikke analytisk orienterede forskere, som om vi vil fornægte eller bagatellisere alt, hvad der har opbygget sig derudover i senere udviklinger. Ikke desto mindre er sådanne opdagelser lærerige og interessante. Det samme gælder for afledningen af visse motiver i den bildende kunst, når f.eks. *J. Eisler* (1919) inspireret af sine patienters drømme tyder den med en lille dreng legende yngling, der er fremstillet i Praxiteles' *Hermes*, på analytisk måde. Jeg kan ikke nægte mig endelig at nævne, hvor hyppigt netop mytologiske temaer opklares gennem drømmetydningen. Således kan f.eks. labyrintsagnet erkendes som fremstilling af en anal fødsel; de slyngede gange er tarmpen, Ariadnetråden navlesnoren.

Drømmearbejdets fremstillingsmetode er et inciterende og så at sige uuddømmeligt stof, som vi ved indgående studium er blevet stedse mere fortrolige med; jeg vil give Dem nogle prøver derpå. F. eks. fremstiller drømmen relationen hyppighed ved en mangfoldiggørelse af ensartede elementer. Hør blot en ung piges besynderlige drøm: Hun træder ind i en stor sal og finder her en person siddende på en stol, gentaget seks-otte gange eller endnu hyppigere, men det er hver gang hendes fader. Dette forstås let, når man ud fra tydningens biomstændigheder får at vide,

at dette rum forestiller livmoderen. Så bliver drømmen af samme betydning som den velkendte fantasi hos pigen, der allerede mener at have mødt faderen i intrauterintilstanden, når han under svangerskabet aflagde moderen et besøg. De bør ikke lade Dem vildlede af, at noget i drømmen er vendt om, nemlig at faderens indtrængen er forskudt til vedkommendes egen person; det har i øvrigt yderligere sin særlige betydning. Faderpersonens mangfoldiggørelse kan kun betyde, at den pågældende proces er foregået gentagne gange. I grunden må vi også indrømme, at drømmen ikke drister sig til meget, når den udtrykker *hyppighed* ved *ophobning**. Den har kun grebet tilbage til ordets oprindelige betydning; det betegner i dag en gentagelse i tiden, men er taget fra en samling i rummet. Men drømmearbejdet omsætter i det hele taget, hvor det er muligt, tidsmæssige relationer i rumlige og fremstiller dem som sådanne. Man ser f.eks. i drømme en scene mellem personer, der synes meget små og at være langt borte, som om man ville betragte dem gennem den »forkerte« vinkel af en kikkert. Både lidenheden og den rumlige afstand betyder her det samme: der menes en afstand i tiden, og det skal forstås, at det er et optrin fra en fortid, som ligger langt tilbage. Endvidere husker De måske, at jeg allerede i de tidligere forelæsninger har sagt og vist ved eksempler, at vi har lært også at anvende rent formale træk af den manifesterede drøm til tydingen, altså at omsætte dem til indhold ud fra de latente drømmetanker. Nu ved De jo, at alle drømme under samme nat hører hjemme i samme sammenhæng. Men det er ikke ligegyldigt, om disse drømme fremtræder for den drømmende som et kontinuum, eller om de forekommer leddelt i flere stykker og i hvor mange. Antallet af disse stykker svarer ofte til lige så mange adskilte centre for tankedannelsen i de latente drømmetanker eller med hinanden kæmpende strømninger i drømmerens sjæleliv, af hvilke hver finder udtryk – om end ikke udelukkende – i et specielt stykke af drømmen. En kort fordrøm og en lang hoveddrøm har ofte relation til hinanden som betingelse og udførelse, hvilket De kan finde et meget tydeligt eksempel på i de gamle forelæsninger. En drøm, som drømmeren betegner som indskudt på en eller anden måde, svarer virkelig til en bisætning i drømmetankerne. *Franz Alexander* har (1925) i en afhandling om drømmepar vist at to drømme under samme nat ikke sjældent deles sådan om opfyldelsen af drømmeopgaven, at de, taget sammen, resulterer i en ønskeopfyldelse i to etaper, hvilket hver drøm for sig ikke præsterer. Hvis f.eks.

* »Häufigkeit durch Häufung«. Ordligheden er væsentlig mere tilsløret på dansk. O. a.

drømmeønsket har en utilladelig handling over for en bestemt person som indhold, viser denne person sig utilsløret i den første drøm, medens handlingen kun antydes meget forsigtigt. I den anden drøm går det da anderledes til. Handlingen nævnes utilsløret, men personen er gjort ukendelig eller erstattet med en ligegyldig person. Dette gør virkelig indtryk af listighed. En anden og lignende relation mellem de to dele af et drømmepar er, at den ene repræsenterer straffen, den anden den syndige ønskeopfyldelse, altså som om man ville sige: Hvis man tager straffen for dette på sig, kan man også tillade sig det forbudne.

Jeg kan ikke opholde Dem længere ved sådanne små opdagerier og heller ikke ved de diskussioner, der drejer sig om anvendelsen af drømmetydningen i det analytiske arbejde. Jeg antager, at De er utålmodige efter at høre, hvilke ændringer der er sket i grundanskuelse om drømmens væsen og betydning. De er allerede forberedt på, at der er lidet at fortælle netop om dette. Det mest bestridte punkt i hele læren var vel den påstand, at alle drømme er ønskeopfyldelser. Jeg har vist lov til at sige, at vi allerede i de tidligere forelæsninger helt har gjort ende på den uundgåelige, stedse tilbagevendende indvending fra ukyndiges side: at der jo findes så mange angstdrømme. Inddelingen i ønske, angst og straffedrømme hører med til vor lære.

Også straffedrømmene er ønskeopfyldelser, ikke fra driftsrørelser, men fra den kritiserende, censurerende og straffende instans i sjælelivet. Når vi har en ren straffedrøm for os, så tillader en let tankeoperation os at rekonstruere den ønskedrøm, på hvilken straffedrømmen er den følelsesrigtige udgang. Den manifesterede drøm fremstiller straffen i stedet for ønskeopfyldelsen. De ved, mine damer og herrer, at studiet af drømmen først har hjulpet os til forståelse af neuroserne. De vil også finde det forståeligt, at vort kendskab til neuroserne senere kunne påvirke vor opfattelse af drømmen. Som De vil høre, har vi set os nødsaget til i sjælelivet at antage tilstedeværelsen af en speciel kritiserende og forbydende instans, som vi kalder over-jeg'et eller over-ego'et. Idet vi nu også erkendte drømmecensuren som en præstation af denne instans, blev vi ført til at agte omhyggeligere på over-jeg'ets andel i drømmedannelsen.

Mod drømmens ønskeopfyldelsesteori har der kun rejst sig to alvorlige vanskeligheder, som det vil føre vidt at diskutere, men som endnu ikke er afviklet på fuldt tilfredsstillende måde. Den første er givet gennem den kendsgerning, at personer, der har været ude for en rystende oplevelse, et svært psykisk traume, sådan som det så tit skete under krigen og også ses som begrun-

delse for en traumatisk hysteri, så regelmæssigt af drømmen sættes tilbage til den traumatiske situation. Dette burde efter vore teorier om drømmens funktion ikke være tilfældet. Hvilket ønske skulle kunne tilfredsstilles ved denne gripen tilbage til den højst pinagtige traumatiske oplevelse? Denne gåde er vanskelig at løse. Den anden kendsgerning møder vi næsten daglig i det analytiske arbejde; den udgør dog ikke så vigtig en indvending som den anden. De ved jo, at det er en af psykoanalysens opgaver at løfte det amnestiske slør, der tilhyller de første barneår, og at bringe de i disse indeholdte ytringer af det tidlige barnlige seksualliv til bevidst erindring. Nu er disse barnets første seksualoplevelser forbundet med smertelige indtryk af angst, forbud, skuffelse og straf; man forstår, at de er blevet fortrængt, men man forstår ikke, at de har en så åben adgang til drømmelivet, at de leverer mønstrene til så mange drømmefantasier, at drømmene er fyldt af reproduktioner af disse infantilsener og hentydninger til dem. Deres ulystbetonede karakter og drømmearbejdets ønskeopfyldelsestendens synes jo at rime dårligt med hinanden. Men måske overdriver vi i dette tilfælde vanskeligheden. Til disse barndomsoplevelser klæber jo alle de uforgængelige, uopfyldte driftsønsker, der gennem hele livet leverer energien til drømmedannelsen, og om hvilke man vel har lov til at tro, at de i deres mægtige opdrift også kan løfte materialet fra begivenheder, som er følt ubehagelige, op til overfladen. Og på den anden side ser man i den måde, på hvilken dette materiale reproduceres, umiskendeligt drømmearbejdets bestræbelse for at fornægte ulysten gennem forvanskning og forvandle skuffelse til opfyldelse. Ved de traumatiske neuroser ligger det anderledes; her ender drømmene regelmæssigt i angstudvikling. Jeg mener, at vi ikke må være bange for at indrømme, at drømmens funktion svigter i dette tilfælde. Jeg vil ikke påberåbe mig den sætning, at undtagelsen bekræfter reglen; dens visdom synes mig temmelig tvivlsom. Men man har lov til at sige, at undtagelsen ikke ophæver reglen. Når man isolerer en enkelt psykisk præstation som dette: at drømme, fra helheden for at studere den, har man gjort det muligt for sig selv at opdage de karakteristiske lovmæssigheder; når man da atter indføjer den i helheden, må man være forberedt på at konstatere, at disse resultater fordunkles eller svækkes ved sammenstødet med andre magter. Vi siger, at drømmen er en ønskeopfyldelse; hvis De vil tage hensyn til de sidste indvendinger, så sig, at drømmen er *forsøget* på en ønskeopfyldelse. For den, der kan sætte sig ind i den psykiske dynamik, har De da i realiteten sagt det samme. Under bestemte forhold kan drømmen kun i meget

ufuldkommen grad sætte sin hensigt igennem eller må helt opgive den; den ubevidste fiksering til et traume synes at stå øverst blandt disse forhindringer for drømmefunktionen. Mens den sovende skal og må drømme, fordi den natlige ophævelse af fortrængningen aktiverer den traumatiske fikseringsopdrift, svigter hans drømmearbejde, der gerne ville omdanne erindringssporene fra den traumatiske begivenhed til en ønskeopfyldelse. Under disse forhold sker det så, at man bliver søvnløs og af angst for, at drømmefunktionen skal mislykkes, giver afkald på søvnen. Den traumatiske neurose viser os her et ekstremt tilfælde, men man må også tilkende barndomsoplevelserne traumatisk karakter og behøver ikke at undre sig, når mindre forstyrrelser af drømmepræstationen bliver resultatet også under andre betingelser.

Drøm og okkultisme

Mine damer og herrer! Vi vil i dag vandre ad en smal vej, men den kan føre os til en vid udsigt.

Min bebudelse af, at jeg vil tale om drømmens relation til okkultismen, kan næppe overraske Dem. Drømmen er jo ofte blevet betragtet som porten til mystikkens verden og regnes endnu i dag af mange for at være et okkult fænomen. Også vi, der har gjort den til genstand for videnskabelig undersøgelse, bestrider ikke, at en eller flere tråde forbinder den med disse dunkle ting. Hvad mener man nu med disse navne: mystik og okkultisme? De skal ikke fra min side vente noget forsøg på at omfatte disse dårligt afgrænsede områder med definitioner. På en almindelig og ubestemt måde ved vi alle, hvad vi skal tænke på i denne forbindelse. Det er en slags hinsides den lyse, af ubønhørlige love beherskede verden, som videnskaben har opbygget for os.

Okkultismen hævder den reale eksistens af de »ting mellem himmel og jord, vor skolevisdom ikke drømmer om«. Nuvel, vi vil ikke holde fast ved skolens snævre syn, men være parat til at tro, hvad man gør troværdigt for os.

Vi agter med disse ting at gå frem ligesom med alt andet materiale inden for videnskaben, nemlig først at konstatere, om sådanne fænomener og processer virkelig kan påvises, og derefter, men også først derefter, altså når deres faktiske karakter ikke lader sig betvivle, at søge en forklaring på dem. Men det kan ikke nægtes, at allerede denne beslutning vanskeliggøres for os af intellektuelle, psykologiske og historiske momenter. Det er ikke det samme, som når vi går i lag med andre undersøgelser.

Først den intellektuelle vanskelighed! Tillad mig at tydeliggøre sagen med nogle grove, håndgribelige betragtninger. Lad os antage, at det drejede sig om spørgsmålet vedrørende jordens indre beskaffenhed. Som bekendt ved vi intet sikkert derom. Vi formoder, at dens indre består af tunge metaller i glødende tilstand. Nu opstiller måske en mand den påstand, at jordens indre består af vand, mættet med kulsyre, altså en slags sodavand. Vi vil ganske vist sige, at det er meget usandsynligt og strider mod alle

vore formodninger, og at teorien ikke tager hensyn til de holdepunkter for vor viden, som har ført os til opstilling af metalhypotesen. Men utænkeligt er det dog ikke; hvis nogen viser os en vej til at bevise sodavandshypotesen, vil vi følge den uden modstand. Men nu kommer en anden for alvor med den påstand, at jordens kerne består af marmelade! Overfor denne påstand vil vi forholde os helt anderledes. Vi vil sige til os selv, at marmelade ikke forekommer i naturen, den er et produkt af det menneskelige køkken, dette stofs eksistens forudsætter desuden at der findes frugttræer samt disses frugter, og at vi ikke ved, hvordan vi skulle kunne få vegetation og menneskelig kogekunst anbragt inde i jordens indre; resultatet af disse intellektuelle indvendinger vil blive en svingning af vor interesse, så at vi i stedet for at gå ind på undersøgelsen af, om jordkernen virkelig består af marmelade, vil spørge os selv, hvad det dog kan være for et menneske, der kan finde på en sådan idé, og højst derudover spørge ham om, hvor han ved det fra. Den ulykkelige ophavsmand til marmeladeteorien vil blive dybt såret og anklage os for, at vi ud fra angiveligt videnskabelige fordomme nægter ham en objektiv vurdering af hans påstand. Men det vil intet nytte ham. Vi mærker, at fordomme ikke altid er forkastelige, at de ofte er berettigede, hensigtsmæssige med henblik på at spare os for unødigt besvær. De er jo ikke andet end analogislutninger efter andre, velbegrundede domme.

En hel del af de okkultiske påstande virker på os på lignende måde som marmeladehypotesen, så at vi mener os berettiget til at afvise dem på forhånd og uden efterprøvelse. Men det er alligevel ikke så simpelt. En sammenligning som den af mig valgte beviser intet, beviser lige så lidt som sammenligninger overhovedet. Det forbliver jo problematisk, om den passer, og man forstår, at den foragtende, forkastende indstilling allerede har bestemt, at den blev valgt. Fordomme er ofte hensigtsmæssige og berettigede, men ved andre lejligheder forkerte og skadelige, og man ved aldrig, hvornår de er det ene og hvornår det andet. Selve videnskabernes historie er overmåde rig på fortilfælde, der kan advare os mod en forhastet fordømmelse. I lang tid ansås det også for at være en fåbelig antagelse, at de sten, vi i dag kalder for meteorsten, skulle være kommet til jorden ude fra rummet, eller at de bjergarter, der indeholder muslingekalk, en gang skulle have dannet havbunden. I øvrigt er det ikke gået meget anderledes med vor psykoanalyse, da den trådte frem med sin klarlæggelse af det ubevidste. Derfor har vi analytikere særlig grund til at være forsigtige med det intellektuelle motivs anvendelse til afvisning af

nye teorier, og vi må indrømme, at det ikke fører os ud over antipati, tvivl og usikkerhed.

Det andet moment kaldte jeg det »psykologiske«. Jeg mener dermed menneskenes almindelige tilbøjelighed til lettroenhed og tro på mirakler. Lige fra begyndelsen, når livet tager os under sin strenge tugt, rører der sig i os en modstand mod tænkningslovenes ubønhørlighed og monoton og mod realitetsprøvelsens krav. Fornuften bliver til fjenden, der forholder os så mange muligheder for lystfølelse. Man opdager, hvilken lyst det bereder i det mindste for en stund at unddrage sig den og hengive sig det det fornuftsstridiges tillokkelser. Skoledrengen fryder sig over ordfordrejninger, videnskabsmanden latterliggør sit virke efter en videnskabelig kongres, og selv den alvorlige mand nyder viddets spil. En alvorligere fjendtlighed mod »Fornuft og videnskab, der er menneskets allerbedste kraft«, venter på en gunstig lejlighed: den haster med at give mirakeldoktoren eller naturlægen fortrinet for den »studerede« læge, den kommer okkultismens påstande i møde, så længe dennes angivelige kendsgerninger opfattes som gennemfremføringer af lov og regel, den dysser kritikken i søvn, forfalsker sansningen og gennemtvinger bekræftelser og godkendelser, der ikke kan motiveres. Den, som tager denne menneskenes tilbøjelighed i betragtning, har al mulig grund til at frakende mange meddelelser i den okkultistiske litteratur enhver værdi.

Den tredje betænkelighed kaldte jeg den historiske og vil dermed gøre opmærksom på, at der i okkultismens verden i grunden ikke foregår noget nyt, men at alle de tegn, mirakler, spådomme og genfærdsfænomener, som fortælles os fra gamle dage og i gamle bøger, og som vi forlængst har ment at kunne afvise som udslag af tøjlesløs fantasi eller tendentiøst bedrag, som produkter af en tid, i hvilken menneskenes uvidenhed var meget stor og den videnskabelige ånd endnu trådte sine børnesko – at disse tegn, fænomener o. s. v. optræder den dag i dag. Hvis vi antager det, der efter okkultisternes oplysninger endnu sker den dag i dag, for rigtigt, må vi også anerkende de nævnte efterretninger fra gammel tid som troværdige. Og nu må vi huske på, at folkenes traditioner og hellige bøger er overfyldt med sådanne mirakelhistorier, og at religionerne netop støtter deres krav på troværdighed på sådanne overordentlige og mirakuløse begivenheder og i disse ser beviserne for overmenneskelige kræfters virken. Det bliver da vanskeligt for os at undgå at få mistanke om, at den okkulte interesse i virkeligheden er af religiøs art – og at det hører til den okkulte bevægelses hemmelige motiver at komme den af den videnskabelige tænknings fremskridt truede religion til hjælp.

Og med erkendelsen af et sådant motiv må vor mistro vokse og vor modvilje øges mod at inlade os på undersøgelse af de påståede okkulte fænomener.

Men i sidste instans må denne antipati jo overvindes. Det drejer sig om et rent faktisk spørgsmål: om det, okkultisterne fortæller, er sandt eller ej. Dette må jo kunne afgøres ved iagttagelse. I grunden må vi være okkultisterne taknemmelige. Mirakelhistorierne fra gamle dage er unddraget vor kontrol. Når vi mener, at de ikke kan bevises, så må vi dog indrømme, at de ikke med logisk strengthed kan modbevises. Men det, der foregår i nutiden, og hvor vi kan være til stede, må vi dog kunne afsige en sikker dom om. Hvis vi når til den overbevisning, at sådanne mirakler ikke forekommer i dag, så frygter vi ikke den indvending, at de jo *kunne* være sket i gamle dage. Så ligger andre forklaringer meget nærmere. Vi har nu lagt vor betænkelighed på hylden og er rede til at deltage i iagttagelsen af de okkulte fænomener.

Uheldigvis støder vi da på forhold, der er yderst ugunstige for vor ærlige hensigt. De iagttagelser, af hvilke vor dom skal afhænge, anstilles under betingelser, der gør vore sanseindtryk usikre, sløver vor opmærksomhed, i mørke eller i sparsomt rødt lys, efter lang tids uvirksom venten. Man siger os, at allerede vor vantro, altså kritiske indstilling, evner at hindre, at de ventede fænomener optræder. Den således etablerede situation er en sand karikatur af de omstændigheder, under hvilke vi ellers plejer at gennemføre videnskabelige undersøgelser. Iagttagelserne gøres på såkaldte medier, personer, som man tilskriver en særlig følsomhed, men som på ingen måde udmærker sig ved fremragende ånds- eller karakteregenskaber, og som ikke bæres af en stor idé eller en alvorlig hensigt, sådan som de gamle mirakelmagere. Tværtimod regnes de selv hos dem, der tror på deres hemmelige kræfter, for særligt upålidelige; de fleste af dem er allerede afsløret som bedragere, og det ligger nær at vente, at samme skæbne venter de øvrige. Det, de præsterer, gør indtryk af tåbelige barnestreger eller taskenspillerkunster. Under seancerne med disse medier er der aldrig fremkommet noget anvendeligt, aldrig gjort nogen ny kraftkilde tilgængelig. Ganske vist venter man heller ikke nogen gevinst for dueavlens af taskenspillerens kunststykke, når han tryller duer ud af sin tomme høje hat. Jeg kan let sætte mig i det menneskes situation, der vil opfylde kravet til objektivitet og derfor tager del i de okkulte seancer, men efter en stund bliver trætt og med ubehag vender sig bort fra de krav man stiller ham, og uoverbevist vender tilbage til sine tidligere fordomme. Man kan foreholde en sådan mand, at heller ikke dette er den

rigtige adfærd: hvis man vil studere fænomener, må man ikke foreskrive disse, hvordan de skal være, og under hvilke betingelser de skal optræde. Det er, kunne man sige, tværtimod nødvendigt at holde ud og at interessere sig for de forsigtigheds- og kontrolforanstaltninger, ved hvilke man i nutiden søger at beskytte sig mod mediernes upålidelighed. Desværre gør denne moderne sikringsteknik ende på de okkulte iagttagelsers lette tilgængelighed. Studiet af okkultismen bliver en speciel, vanskelig profession, en gerning, man ikke kan passe ved siden af sine øvrige interesser. Og så længe de dermed beskæftigede forskere ikke er kommet til resultater, er man overladt til tvivlen og sine egne formodninger.

Blandt disse formodninger er den sandsynligste vel den, at det ved okkultismen drejer sig om en real kerne af endnu ikke erkendte kendsgerninger, en kerne, der af bedrag og fantasivirkning er blevet omspundet af et vanskeligt gennemtrængeligt hylster. Men hvordan kan vi overhovedet blot nærme os denne kerne? På hvilket sted kan vi angribe problemet? Her mener jeg, at drømmen kommer os til hjælp, idet den giver os det vink, at vi ud af al denne vrimmel skal gribe det tema, der hedder telepatien.

De ved, at vi med telepati benævner den angivelige kendsgerning, at en begivenhed, der sker på et bestemt tidspunkt, nogenlunde samtidig melder sig i en derfra rumligt adskilt persons bevidsthed, uden at de os bekendte veje til meddelelse har kunnet komme i betragtning herved. Det er en stiltiende forudsætning, at denne begivenhed vedrører en person, i hvilken den anden, altså modtageren af meddelelsen, har en stærk emotionel interesse. F. eks. kommer personen A ud for et ulykkestilfælde eller dør, og personen B, en med førstnævnte nær forbundet – moder, datter, kæreste – erfarer det omtrent på samme tid ved et syns- eller høreindtryk; i sidste tilfælde er det altså, som om den pågældende havde fået telefonisk meddelelse, hvilket altså ikke var tilfældet – tværtimod foreligger der en slags sidestykke til den trådløse telegrafi. Jeg behøver ikke at fremhæve for Dem, hvor usandsynlige sådanne processer er. Man har også lov til at afvise de fleste af disse beretninger med gode grunde; tilbage bliver nogle, med hvilke det ikke er så let. Tillad mig nu, at jeg med henblik på det, jeg her skal fortælle, undlader det forsigtige lille ord »angivelig« og fortsætter, som om jeg troede på det telepatiske fænomens objektive realitet. Men hold fast ved, at dette ikke er tilfældet – at jeg ikke har lagt mig fast på nogen overbevisning.

Jeg har i grunden kun lidet at meddele Dem, kun en uanseelig kendsgerning. Jeg vil også straks indskrænke Deres forventning

yderligere, idet jeg siger Dem, at drømmen i grunden har lidet med telepatien at gøre. Telepatien kaster ikke noget nyt lys over drømmens væsen, og drømmen aflægger ikke noget direkte bevis for telepatiens realitet. Det telepatiske fænomen er heller slet ikke bundet til drømmen, men kan også forekomme i vågen tilstand. Den eneste grund til at diskutere relationen mellem drøm og telepati ligger i, at søvntilstanden synes særlig egnet til optagelse af det telepatiske budskab. Men får da en såkaldt telepatisk drøm og overbeviser sig ved analysen af denne om, at den telepatiske meddelelse har spillet den samme rolle som en anden dagsrest og ligesom en sådan er blevet forandret af drømmearbejdet og dens tendens nyttiggjort.

I analysen af en sådan telepatisk drøm sker der nu det, som forekom mig at være interessant nok – trods dets uanselighed – at vælge det til udgangspunkt for denne forelæsning. Da jeg i 1922 offentliggjorde den første meddelelse om dette emne, havde jeg kun een iagttagelse til disposition. Siden har jeg gjort mange lignende, men jeg holder mig til det første eksempel, fordi det er lettest at fremstille, og jeg skal straks føre Dem *in medias res*.

En åbenlyst intelligent, efter egen påstand på ingen måde »okkult inficeret« mand skriver til mig om en drøm, der forekommer ham mærkværdig. Han forudskikker, at hans gifte og langt fra ham boende datter venter sin første nedkomst i midten af december. Denne datter står ham meget nær, og han ved også, at hun elsker ham inderligt. Nu drømmer han natten mellem den 16. og 17. november, at hans kone har født tvillinger. Derefter følger mange enkeltheder, som jeg kan springe over, og som ikke alle er opklaret. Hustruen, der i drømmen er blevet tvillingernes moder, er hans anden kone, datterens stedmoder. Han ønsker sig ingen børn med denne kone, som han ikke mener egnet til at opdrage børn fornuftigt, og havde på det tidspunkt, da drømmen skete, ikke haft samleje med hende i lang tid. Det, der foranlediger ham til at skrive til mig, er ikke en tvivl om drømnelæren, hvortil det manifeste drømmeindhold ville have berettiget ham, thi hvorfor lader drømmen denne kvinde føde børn i absolut modstrid med hans ønsker? Efter hans udtalelser var der heller ingen grund til at frygte, at denne uønskede begivenhed kunne indtræffe. Det, som fik ham til at fortælle mig om denne drøm, var den omstændighed, at han den 18. november om morgenen fik telegram om, at datteren var nedkommet med tvillinger. Telegrammet var blevet indleveret dagen før, og fødslen havde fundet sted natten mellem den 16. og 17., omtrent på det tidspunkt, da han drømte om sin kones tvillingefødsel. Drøm-

meren spørger mig, om jeg anser sammentræffet af drøm og begivenhed for tilfældigt. Han vover ikke at kalde drømmen telepatisk, for forskellen mellem drømmeindhold og begivenhed angår netop det, der forekommer ham at være det væsentlige, nemlig den fødendes person. Men af en af hans bemærkninger fremgår, at han ikke ville have undret sig over en rigtig telepatisk drøm. Han mener, at datteren under sin hårde prøvelse sikkert har »tænkt særlig meget« på ham.

Mine damer og herrer! Jeg er sikker på, at De allerede kan forklare Dem denne drøm og også forstår, hvorfor jeg har fortalt Dem den. Vi har her en mand, der er utilfreds med sin anden kone – han ville hellere have en hustru ligesom sin datter af første ægteskab. For det ubevidste bortfalder naturligvis dette »ligesom«. Nu modtager han om natten det telepatiske budskab, at datteren har født tvillinger. Drømmearbejdet bemægtiger sig denne meddelelse, lader det ubevidste ønske, der gerne vil sætte hende i den anden hustrus sted, virke ind på den, og således opstår den forbavsende manifesterede drøm, der tilslører ønsket og forvansker budskabet. Vi må sige, at først drømmetydningen har vist os, at det er en telepatisk drøm; psykoanalysen har afdækket et telepatisk faktum, som vi ellers ikke ville have erkendt.

Men lad Dem nu ikke føre på vildspor! Til trods herfor har drømmetydningen intet sagt om det telepatiske faktums objektive sandhed. Det kan også være et skin, der lader sig opklare på anden måde. Det er muligt, at mandens latente drømmetanker har lydt: I dag er det jo den dato, da fødslen skulle finde sted, hvis datteren, hvilket jeg i grunden tror, har regnet en måned forkert. Og allerede, da jeg så hende sidst, så hun ud, som om hun ville få tvillinger. Og min afdøde kone var så glad for børn; hvor ville hun have glædet sig over tvillinger! (Det sidste moment indsætter jeg efter endnu ikke nævnte associationer hos drømmeren). I dette tilfælde ville velbegrundede formodninger hos drømmeren, og ikke et telepatisk budskab, være impulsen til drømmen, og resultatet ville være det samme. Man ser altså, at heller ikke denne drømmetydning har sagt noget om det spørgsmål, om man tør tilkende telepatien objektiv realitet. Dette ville kun kunne afgøres efter indgående undersøgelse af alle omstændigheder ved episoden, hvilket desværre var lige så umuligt ved dette eksempel som ved de andre, jeg har erfaret. Det må indrømmes, at antagelsen af telepati giver langt den simpleste forklaring, men derved er ikke vundet meget. Den simpleste forklaring er ikke altid den rigtige; sandheden er meget ofte ikke simpel, og før

man beslutter sig til en så vidtrækkende antagelse, vil man forlange alle forsigtighedsregler overholdt.

Temaet: drøm og telepati, kan vi nu forlade. Jeg har ikke mere at fortælle Dem derom. Men læg vel mærke til, at det ikke var drømmen, der syntes at have noget at sige os om telepatien, men tydningen af drømmen: den psykoanalytiske bearbejdelse. Følgelig kan vi nedenfor se helt bort fra drømmen og vil beskæftige os med den forventning, at psykoanalysens anvendelse kan kaste noget lys over andre foreteelser, der betegnes som okkulte. Dette gælder f. eks. induktions- eller tankeoverføringsfænomenet, der står telepatien meget nært, ja, i grunden kan forenes med det uden megen tvang. Det består i, at sjælelige processer hos en person, – forestillinger, ophidselsestilstande og viljesimpulser – gennem det frie rum kan overføres til en anden person uden anvendelse af de bekendte meddelelsesveje, d. v. s. ord og tegn. Man vil forstå, hvor besynderligt og måske også praktisk betydningsfuldt det ville være, hvis noget sådant virkelig forekom. Det er i øvrigt forbavsende, at der netop tales mindst om dette fænomen i de gamle mirakelberetninger.

Under den psykoanalytiske behandling af patienter har jeg fået det indtryk, at de professionelle sandsigeres virksomhed giver en gunstig lejlighed til at anstille særlig pålidelige iagttagelser vedrørende tankeoverføring. Det drejer sig her om ubetydelige eller endog mindreværdige personer, der hengiver sig til en eller anden håndtering, spår i kort, studerer håndskrifter og håndlinier, anstiller astrologiske beregninger og derved forudsiger klienternes fremtid, efter at de har vist sig fortrolige med dele af disses tidligere eller nuværende skæbne. Deres klienter viser sig i reglen ret tilfredse med disse præstationer og bærer heller ikke nag, hvis profetierne ikke går i opfyldelse. Jeg har været flere sådanne tilfælde på nært hold, har kunnet studere dem analytisk og vil straks fortælle Dem det mærkeligste af disse eksempler. Desværre bliver disse oplysningers beviskraft påvirket stærkt af de talrige fortællinger, som den lægelige diskretionspligt nøder mig til. Forvanskninger har jeg imidlertid omhyggeligt undgået. Hør altså en af mine kvindelige patienters historie i forbindelse med en sandsiger:

Hun var den ældste af en række af søstre, opvokset med en overordentlig stærk faderbinding, var blevet gift meget ung og havde fundet fuld tilfredsstillelse i ægteskabet. I at være rigtig lykkelig manglede hun kun eet: hun var forblevet barnløs, og derfor kunne hendes elskede mand altså ikke træde fuldstændig

i faderens sted. Da hun efter nogle års skuffelse ville beslutte sig til en gynækologisk operation, åbenbarede manden for hende, at skylden var hans, da han på grund af en sygdom inden ægteskabet ikke var i stand til at avle børn. Denne skuffelse tålte hun kun dårligt; hun blev neurotisk og led åbenlyst af angst for fristelser. For at opmuntre hende tog manden hende med til Paris på en forretningsrejse. Her sad de en dag i forhallen på et hotel, da hun bemærkede en vis uro blandt personalet. Hun spurgte, hvad der var i vejen, og fik at vide at *monsieur le professeur* var kommet og gav konsultation i et nærmere betegnet værelse. Hun ytrede ønske om også at gøre et forsøg. Manden afslog hendes ønske, men i et ubevogtet øjeblik smuttede hun ind i konsultationsstuen og stod nu foran sandsigeren. Hun var 27 år gammel, så meget yngre ud og havde taget vielsesringen af. *Monsieur le professeur* lod hende lægge hånden på en skål, der var fyldt med aske, fortalte hende derefter alt muligt om nogle hårde kampe, som ventede hende, og sluttede med den trøsterige forsikring, at hun alligevel ville blive gift og i en alder af 32 år have fået to børn. Da hun fortalte mig denne historie, var hun 43 år gammel, meget syg og uden ringeste udsigt til nogensinde at få et barn. Profetien var altså ikke gået i opfyldelse, og alligevel talte hun ikke om den med bitterhed, men med umiskendelig tilfredshed, som om hun ville mindes en behagelig oplevelse. Det var let at konstatere, at hun ikke havde den ringeste anelse om, hvad spådommens to tal kunne betyde, og om de overhovedet betød noget.

Nu vil De jo nok sige, at dette er en dum og uforståelig historie, og spørge, hvorfor jeg har fortalt Dem den. Nuvel, jeg ville helt være af samme mening som De, hvis ikke – og dette er nu det springende punkt – analysen muliggjorde en tydning af denne spådom, en analyse, der netop virker overbevisende ved opklaringen af detaljerne. De to tal har nemlig deres plads i min patients moders livshistorie. Moderen var blevet sent gift, i en alder af over tredive år, og man havde i familien tit snakket om, at hun med så stort held havde skyndt sig med at indhente det forsømte. De to første børn – den nævnte patient var den første – blev med ringest mulige interval født i samme kalenderår, og som 32-årig havde hun virkelig allerede to børn. Det, som *monsieur le professeur* havde sagt til min patient, betød altså: Trøst Dem, De er så ung endnu. De vil få samme skæbne som Deres mor, der også måtte vente længe på børn, og når De er 32 år, vil De have to børn. Men dette: at få samme skæbne som moderen, at sætte sig i hendes sted og indtage hendes plads hos faderen, havde jo været det stærkeste ønske i hendes ungdom, det ønske, hvis

ikke-opfyldelse nu begyndte at fremkalde hendes sygdom. Spådommen lovede hende, at det alligevel ville gå i opfyldelse; hvordan skulle hun kunne føle andet end venligt for profeten? Men anser De det for muligt, at *monsieur le professeur* var fortrolig med sin tilfældige klients intime familiehistorier data? Udelukket! Hvorfra kom da den viden, der satte ham i stand til at udtrykke patientens stærkeste og hemmeligste ønske ved at optage de to tal i sin spådom? Jeg ser kun to muligheder for en forklaring. Enten er historien, sådan som hun fortalte mig den, ikke sand – muligvis foregået på en anden måde – eller også må det anerkendes, at tankeoverføring består som reelt fænomen. Man kan ganske vist opstille den teori, at patienten efter et interval på 16 år har indsat de to tal, det drejer sig om, i sin erindring, ud fra sit ubevidste. Jeg har intet holdepunkt for en sådan formodning, men jeg kan ikke udelukke den, og jeg forestiller mig, at De snarere vil være parat til at tro på en sådan oplysning end på tankeoverføringen realitet. Hvis De beslutter Dem til noget sådant, må De ikke glemme, at først analysen viste den okkulte sammenhæng og afdækkede den i et tilfælde, hvor den var forvansket indtil ukendelighed.

Drejede det sig kun om *et* tilfælde af samme art som min patients, ville man gå hen over det med et skuldertræk. Det falder ingen ind at opbygge en tro, der betyder en så afgørende vending, på en isoleret iagttagelse. Men tro mig på min forsikring: det er ikke det eneste tilfælde i min erfaring. Jeg har samlet en hel række af sådanne spådomme og af alle fået det indtryk, at spåmanden eller sandsigeren kun bragte spørgernes tanker og ganske særligt deres hemmelige ønsker til udtryk – at man altså var berettiget til at analysere sådanne spådomme, som om de var subjektive produktioner, fantasier eller drømme hos de pågældende. Naturligvis er ikke alle tilfælde lige beviskraftige, og det er ikke lige muligt i alle at udelukke mere rationale forklaringer, men af det hele bliver der dog et stort overskud tilbage af sandsynlighed til gunst for en faktisk tankeoverføring. Emnets vigtighed ville motivere, at jeg her gjorde rede for alle mine tilfælde, men det kan jeg ikke, da den dertil nødvendige fremstilling ville blive alt for vidtløftig, og fordi det ville være uundgåeligt at krænke den diskretion, som jeg har pligt til at udvise. Jeg søger at dulme min samvittighed mest muligt, når jeg giver Dem endnu nogle eksempler.

En dag blev jeg opsøgt af en yderst intelligent mand, en ung akademiker, som snart skulle forsvare sin doktorafhandling, men ikke var i stand dertil, fordi han som han sagde, havde mistet

alle interesser, al koncentrationsevne, ja endog muligheden for ordnet erindring. Forhistorien til denne lammelsesagtige tilstand afdækkede jeg snart, idet han var blevet syg efter at have præsteret en overordentlig selvovervindelse. Han havde en søster, som han elskede med en stærk, men altid tilbageholdt kærlighed, og hun elskede ham på samme måde. Hvor er det synd, at vi to ikke kan gifte os, sagde de ofte til hinanden. En absolut acceptabel mand forelskede sig i denne søster, hun besvarede hans følelser, men forældrene tillod ikke forbindelsen. I denne nødsituation henvendte parret sig til broderen, der da heller ikke nægtede dem sin hjælp. Han formidlede brevvekslingen mellem dem, og ved hans indflydelse lykkedes det også omsider at få forældrene til at give deres samtykke. I forlovelsestiden skete der dog en episode, hvis betydning er let at se. Han foretog en vanskelig bjergvandring med sin vordende svoger. De havde ingen fører med, de fo'r vild og var en overgang i alvorlig fare. Kort efter søsterens bryllup kom han i den omtalte tilstand af sjælelig udmattelse.

Efter at han under indflydelse af psykoanalysen havde genvundet sin arbejdsevne, forlod han mig for at gennemføre sin disputats, men kom, efter at denne var lykkeligt overstået, en kort tid tilbage til mig det samme efterår. Han fortalte mig da om en mærkværdig oplevelse, som han havde haft inden sommeren. I hans universitetsby var der en spåkone, som blev søgt af talrige mennesker. Selv fyrstehusets prinser plejede at konsultere hende før vigtige dispositioner. Den måde, på hvilken hun arbejdede, var meget simpel. Hun fik en bestemt persons fødselsdata opgivet, forlangte ikke at få andet at vide, end ikke navnet, og slog derefter op i sine astrologiske bøger, foretog lange beregninger og udtalte til sidst en spådom for vedkommende person. Min patient besluttede at benytte hendes okkulte kunst til at få oplysninger om sin svoger. Han besøgte hende og opgav de ønskede data om denne. Efter at hun havde foretaget sine udregninger, udtalte hun: Denne person vil i juli eller august i år dø af en krebs- eller østersforgiftning. Min patient sluttede da sin fortælling med ordene: »Aldeles pragtfuldt!«

Jeg havde fra begyndelsen påhørt historien med ubehag. Efter dette udråb tillod jeg mig at spørge: »Hvad er det, De finder så pragtfuldt ved denne profeti? Vi befinder os nu i det sene efterår, og Deres svoger er ikke død – ellers ville De jo forlængst have fortalt mig det. Følgelig er spådommen ikke gået i opfyldelse.« – »Næh, ganske vist,« svarede han, »men det mærkelige er følgende: Min svoger er en lidenskabelig elsker af krebs og østers

og pådrog sig forrige sommer – altså inden besøget hos sand-sigersken – en østersforgiftning, som han nær var død af.« – Hvad skulle jeg sige til dette? Jeg kunne kun ærgre mig over, at den højt dannede mand, der tilmed havde en heldigt forløben analyse bag sig, ikke gennemskuede sammenhængen bedre. Jeg for min part vil, før jeg tror på, at man af astrologiske tavler kan beregne en krebs- eller østersforgiftnings indtræden, hellere antage, at min patient endnu ikke have overvundet hadet til rivalen, det had, han i sin tid var blevet syg af, og at spåkonen ganske simpelt udtalte hans egen forventning: sådanne liebhaverier opgiver man ikke, og en skønne dag vil han dø af dem. Jeg tilstår, at jeg ikke kan finde anden forklaring på dette tilfælde, end at min patient måske har haft mig til bedste. Men hverken dengang eller senere gav han mig grund til nogen sådan mistanke, men syntes at mene alt, hvad han sagde, ganske alvorligt.

Et andet tilfælde. En ung mand i anset stilling havde til en letlevende dame et forhold, i hvilket en besynderlig tvang gjorde sig gældende. Fra tid til anden måtte han krænke den elskede ved spottende og hånende ord, indtil hun gerådede i stor fortvivelse. Når han så havde bragt det så vidt, følte han sig lettet, forsonede sig med hende og gav hende gaver. Men nu ville han gerne frigøre sig fra hende; tvangen var blevet ham uhyggelig, han mærkede, at hans eget rygte led under dette forhold, og han ville have sig en kone og stifte hjem. Han kunne blot ikke komme fri af den letlevende dame ved egen hjælp og tog analysen til hjælp. Efter en sådan udskældningsscene – efter at analysen var begyndt – lod han hende skrive et kort, som han derefter viste en grafolog. Den oplysning, han fik hos denne, lød: »Denne skrift tilhører et menneske i den yderste fortvivelse; den pågældende vil sikkert begå selvmord en af de nærmeste dage.« Dette skete ganske vist ikke; damen forblev i live, men det lykkedes analysen at løsne hans lænker. Han forlod damen og vendte sig mod en ung pige, af hvem han ventede, at hun kunne blive ham en god kone. Men snart efter dukkede en drøm op, der kun kunne tydes som en begyndende tvivl om denne piges værd. Også hende fik han til at levere en skriftprøve, som han forelagde den samme autoritet, og han fik da en udtalelse om skriften – en udtalelse, der bekræftede hans bange anelser. Han opgav derfor sin plan om at gifte sig med hende.

For at vurdere grafologens respons, navnlig det første, må man vide noget om patientens hemmelige historie. Som ganske ung mand havde han, i overensstemmelse med sin lidenskabelige natur, forelsket sig til raseri i en ung kvinde, der dog var ældre

end han. Da han blev afvist af hende, foretog han et selvmordsforsøg, som ganske givet har været alvorligt ment. Kun med nød og næppe undgik han døden og genvandt først sit helbred efter langvarig pleje. Men denne desperate handling gjorde stærkt indtryk på den elskede kvinde; hun skænkede ham sin gunst, han blev hendes elsker, forblev fra nu af hemmeligt knyttet til hende og tjente hende på ægte ridderlig vis. Efter næsten tyve års forløb, da de begge var kommet op i årene – kvinden var naturligvis blevet relativt ældre end han – vågnede der i ham en trang til at gøre sig fri af hende, føre sit eget liv og selv at stifte familie og indrette hjem. Og samtidig med, at han således var blevet ked af sit hidtidige liv, meldte der sig nu hos ham det længe undertrykte behov for hævn over elskerinden. Havde han en gang villet tage livet af sig selv, fordi hun havde forsmået ham, så ville han nu have den tilfredsstillelse, at hun søgte døden, fordi han forlod hende. Men hans kærlighed var endnu for stærk til, at dette ønske kunne blive bevidst hos ham; han var heller ikke i stand til at gøre hende tilstrækkelig ondt til at drive hende i døden. I denne sindstilstand antog han på sin vis den letlevende dame som »prügelknabe« for *in corpore vili* at tilfredsstille sin hævnthirst, og tillod sig over for hende alle de plagerier, af hvilke han kunne vente, at de hos hende ville føre til det resultat, som han ønskede hos den elskede. At hævnen i virkeligheden gjaldt denne sidste røbede sig kun ved den omstændighed, at han gjorde hende til medvider og rådgiver i sit nye forhold i stedet for at skjule sin svigten for hende. Staklen, der forlængst var sunket ned til en underlegen stilling i forholdet, led sandsynligvis mere under hans fortrolighed end den letlevende dame under hans brutalitet. Den tvang, som han beklagede sig over m. h. t. surrogat-personen, og som førte ham til analysen, var naturligvis overført til hende fra den gamle elskerinde; denne sidste var det, han ville, men ikke kunne gøre sig fri af. Jeg er ikke grafolog og nærer ikke høje tanker om kunsten at læse karakteren i skriften, og jeg tror endnu mindre på muligheden af ad denne vej at kunne forudse den skrivendes fremtid. Men De ser, at hvad man end kan mene om grafologiens værdi, er det umiskendeligt, at da grafologen lovede, at den, som havde skrevet prøven, ville tage livet af sig i de nærmeste dage, havde han også her kun fremdraget et stærkt hemmeligt ønske hos den person, som spurgte ham. Noget lignende gjaldt da også ved det andet responsum, blot at det her ikke var et ubevidst ønske, der kom i betragtning, men den spørgendes spirende tvivl og bekymringer, som fandt et klart

udtryk gennem grafologens mund. Det lykkedes i øvrigt min patient med analysens hjælp at vælge en hustru uden for den tryllekreds, han havde været bundet til.

Mine damer og herrer! De har nu hørt, hvad drømmetydningen og psykoanalysen i det hele taget gør for okkultismen. De har ved eksempler set, at der gennem dens anvendelse klarlægges okkulte fænomener, som ellers var forblevet ukendelige. Det spørgsmål, der sikkert interesserer Dem mest, nemlig om man tør tro på disse konstateringers objektive realitet, kan psykoanalysen ikke besvare direkte, men det med dens hjælp tilvebragte materiale gør i det mindste indtryk af at bekræfte dette. Men derved vil Deres interesse ikke standse. De vil vide, til hvilke slutninger det ulige rigere materiale berettiger, som psykoanalysen ingen andel har i. Men så vidt kan jeg ikke følge Dem, for vi kommer dermed uden for mit område. Det eneste, jeg endnu kan gøre, ville være, at jeg fortæller Dem om iagttagelser, som i det mindste har den ene relation til analysen, at de blev gjort under den analytiske behandling og måske også blev mulig-gjort ved dennes indflydelse. Jeg vil meddele Dem et sådant eksempel, nemlig det, som har efterladt det stærkeste indtryk hos mig, og jeg må her kræve Deres koncentrerede opmærksomhed med henblik på en mængde detaljer og alligevel være nødt til at fortie meget, som ville have kunnet øge iagttagelsens overbevisende kraft meget betydeligt. Det er et eksempel, i hvilket sagforholdet træder klart frem og ikke behøver at udvikles gennem analysen. Dog vil vi ved diskussionen af tilfældet ikke kunne undvære denne. Men jeg siger Dem på forhånd, at heller ikke dette eksempel på tilsyneladende tankeoverføring i den analytiske situation er helt sikret mod alle betæneligheder, og at det ikke tillader nogen ubetinget partitagen for det okkulte fænomens realitet.

Historien er denne: En efterårsdag i 1919, cirka et kvarter i elleve, afleverede den netop fra London ankomne dr. *David Forsyth* et kort, bestemt for mig, mens jeg arbejdede med en patient. (Min ærede kollega fra London University vil sikkert ikke opfatte det som indiskretion, når jeg på denne måde røber, at han i nogle måneder fik undervisning hos mig i den psykoanalytiske teknik. Jeg havde kun tid til at hilse på ham og at aftale et senere møde. Dr. Forsyth havde krav på min særlige interesse; han var den første udlænding, der kom til mig efter krigsårenes isolation, og bebudede den gode tid, som skulle komme. Lidt efter, omkring klokken 11, kom en af mine patienter, hr. P., en

åndrig og elskværdig mand mellem 40 og 50. Han havde i sin tid opsøgt mig på grund af vanskeligheder i forholdet til kvinder. Hans tilfælde lovede intet terapeutisk resultat, og jeg havde forlængst foreslået ham at indstille behandlingen, men han havde ønsket dennes fortsættelse, åbenbart fordi han følte sig tilpas i en veltempereret fader-transferens på mig. Økonomiske hensyn var i denne forbindelse stort set uvæsentlige; de timer, jeg tilbragte sammen med ham, var også for mig en inspiration og rekreation, og således blev, med tilsidesættelse af de strenge regler for lægegerningen, den analytiske behandling fortsat indtil et nærmere fastsat tidspunkt.

Den pågældende dag kom P. atter ind på sine forsøg på at optage kærlighedsforhold med kvinder og fremhævede påny den smukke, pikante, fattige pige, hos hvem han kunne have haft held med sig, hvis ikke den kendsgerning, at hun var jomfru afskrækkede ham fra ethvert alvorligt initiativ. Han havde allerede tit talt om hende, og den pågældende dag fortalte han for første gang, at hun, der naturligvis intet anede om de virkelige grunde til hans passivitet, plejede at kalde ham hr. *von Vorsicht*. Denne oplysning frapperede mig; jeg havde dr. *Forsyths* visitkort lige ved hånden og viste ham det.

Så meget vedrørende sagens kendsgerninger. Jeg venter, at disse vil forekomme Dem såre beskedne, men hør nu blot videre, for der er mere bagved historien.

P. havde tilbragt nogle af sine ungdomsår i England og siden bevaret interesse for engelsk litteratur. Han havde et stort engelsk bibliotek, plejede at bringe mig bøger fra dette, og jeg kunne takke ham for bekendtskabet med forfattere som *Bennett* og *Galsworthy*, som jeg indtil da kun kendte lidet til. En dag lånte han mig en roman af *Galsworthy* med titlen »*The man of property*«, som foregår i en af digteren opfundet familie ved navn *Forsyte*. *Galsworthy* var åbenbart selv blevet meget optaget af dette sit værk, for han vendte i senere fortællinger atter og atter tilbage til personer af denne familie og samlede endelig alle de herom handlende arbejder under navnet »*The Forsyte Saga*«. Få dage inden den begivenhed, jeg refererer, havde P. haft et nyt bind fra denne række med til mig. Navnet *Forsyte* og alt det typiske, digteren ville koncentrere deri, havde også spillet en rolle i mine samtaler med P.; det var blevet en del af det kodesprog, der under regelmæssig omgang så let udvikler sig mellem to personer. Nu er navnet *Forsyte* i de nævnte romaner kun lidet forskelligt fra navnet på min gæst, *Forsyth* – udtalt på tysk er forskellen ganske unseelig – og det meningsfyldte en-

gelske ord, som vi netop ville udtale sådan, var *foresight*, der må oversættes til tysk ved *Voraussicht* eller *Vorsicht*. P. havde altså faktisk af sine personlige relationer hentet det samme navn frem, som på samme tid optog mig som følge af en ham ubekendt begivenhed.

Ikke sandt – dette ser allerede mere lovende ud. Men jeg mener, at vi vil få et stærkere indtryk af det påfaldende fænomen og endog vinde noget i retning af et indblik i betingelserne for dets opståen, når vi analytisk belyser to andre associationer, som P. frembragte i samme time.

For det første: En dag i sidste uge havde jeg forgæves ventet hr. P. klokken elleve og var derefter gået ud for at besøge dr. Anton von Freund i hans pensionat. Jeg så til min forbavselse, at hr. P. boede i en anden etage af det hus, hvor pensionatet lå. Med henvisning hertil fortalte jeg senere P., at jeg så at sige havde aflagt ham et besøg i hans hus, men jeg ved med bestemt-
hed, at jeg ikke nævnte navnet på den person, jeg besøgte i pensionatet. Og nu stillede han, kort efter at hr. v. *Vorsicht* var blevet nævnt, dette spørgsmål til mig: Er den frøken *Freund-Ottorego*, der holder engelske kurser ved folkeuniversitetet, måske Deres datter? Det var første gang under vort langvarige bekendtskab, at han forvanskede mit navn på den måde, som øvrigheder og typografer dog havde vænnet mig til, nemlig *Freund* i stedet for *Freud*.

For det andet: Ved slutningen af den samme time fortalte han en drøm, som han var vågnet af med angst, et rigtigt mareridt, mente han. Han tilføjede, at han nylig havde glemte det engelske ord for fænomenet og svarede en spørger, at mareridt på engelsk hed »*a mare's nest*«. Dette var jo tåbeligt, da *a mare's nest* betyder en røverhistorie, medens oversættelsen af mareridt hedder »*night-mare*«. Dette indfald syntes ikke at have andet til fælles med det foregående end elementet »engelsk«, men mig måtte det minde om en lille episode cirka en måned tidligere. P. sad hos mig i stuén, da en anden kær gæst fra Londen, dr. *Ernest Jones*, uventet trådte ind efter lang tids adskillelse. Jeg gav tegn til ham, at han skulle gå ind i den anden stue, indtil jeg havde afsluttet samtalen med P. Denne genkendte ham imidlertid straks efter hans fotografi, som hang i venteværelset, og udtalte endog ønske om at blive præsenteret for ham. Nu er *Jones* forfatter til en monografi over mareridtet – *night-mare*; jeg vidste ikke, om P. havde kendskab til den. Han undgik at læse analytiske bøger.

Jeg vil gerne undersøge, hvilken analytisk forståelse der kan hentes for sammenhængen mellem P.s indfald og deres motive-

ring. P. var indstillet over for navnet Forsythe eller Forsyth på samme måde som jeg; det betød det samme for ham, og jeg kunne i det hele taget takke ham for bekendtskabet med dette navn. Det besynderlige var, at han bragte dette navn direkte ind i analysen ganske kort tid efter, at det ved en ny begivenhed, nemlig London-lægens ankomst, var blevet betydningsfuldt for mig i en anden forstand. Men ikke mindre interessant end denne kendsgerning er måske den måde, på hvilken navnet optrådte i hans analysetime. Han sagde f. eks. ikke: Nu kommer jeg til at tænke på navnet Forsythe fra de romaner, De jo kender – men han forstod at indflette det i sine egne oplevelser uden nogen som helst bevidst relation til denne kilde, og frembragte det altså på en måde, der kunne være sket forlængst og hidtil ikke var sket. Men så sagde han: Jeg er også en Forsyth, og pigen kalder mig jo sådan. Det er vanskeligt at undgå at erkende den blanding af skinsygt krav og vemodig selvreduktion, der finder udtryk i denne ytring. Man går ikke fejl, hvis man supplerer den således: Det krænker mig, at Deres tanker beskæftiger sig så intensivt med den nyankomne. Vend dog tilbage til mig, jeg er jo også en Forsyth – ganske vist kun en hr. *von Vorsicht*, som pigen siger. Og nu griber hans tankegang ved associationstråden til elementet »engelsk« tilbage på to tidligere lejligheder, som kunne aktivere den samme skinsyge. »For nogle dage siden aflagde De et besøg i mit hus, men desværre ikke hos mig, men hos en hr. *v. Freund*«. Denne tanke får ham til at forfalske navnet Freud til Freund. Fru *Freud-Ottorego* i forelæsningskataloget må holde for, fordi hun som lærerinde i engelsk formidler den manifesterede association. Og så slutter erindringer om en anden gæst for nogle uger siden sig til, en gæst, han sikkert var lige så skinsyg på, men som han ligeledes ikke kunne føle sig på højde med, da dr. Jones kunne skrive en afhandling om mareridtet, mens han selv i gunstigste fald kun producerede sådanne drømme. Også omtalen af hans vildfarelse i betydningen af *a mare's nest* hører hjemme i samme sammenhæng. Den kan kun betyde: Jeg er jo ingen rigtig englænder, så lidt som jeg er en rigtig Forsyth.

Jeg kan nu hverken betegne hans skinsygerørelser som ugrundede eller som uforståelige. Han var blevet forberedt på, at hans analyse og dermed vor omgang ville være forbi, så snart der igen kom fremmede studerende og patienter til Wien, og dette skete da også virkelig snart efter. Men det, vi hidtil har præsteret, er et stykke analytisk arbejde, opklaringen af tre i samme time producerede, af samme motiv nærede indfald, og det har ikke meget med det andet spørgsmål at gøre: om disse indfald kan afledes

uden tankeoverføring eller ej. Dette spørgsmål melder sig ved hvert af de tre indfald og kan derfor opløses i tre enkeltspørgsmål: Kunne P. vide, at dr. Forsyth netop havde aflagt sit første besøg hos mig? Kunne han vide, hvad den person hed, som jeg havde besøgt i hans hus? Vidste han, at dr. Jones havde skrevet en afhandling om mareridtet? Eller var det kun min viden om disse ting, der røbede sig i hans indfald? Af besvarelsen af disse tre enkeltspørgsmål vil det afhænge, om min iagttagelse tillader en slutning til gunst for tankeoverføringen. Lad os gemme det første spørgsmål endnu en stund; de to andre er lettere at behandle. Tilfældet med besøget i pensionen gør ved første øjekast et særlig påfaldeligt indtryk. Jeg er vis på, at jeg i min korte, spøgende omtale af besøget i hans hus ikke havde nævnt noget navn; jeg anser det for meget usandsynligt, at P. i pensionen havde spurgt efter navnet på den pågældende, men tror snarere, at dennes eksistens var ham fuldstændig ubekendt. Men dette tilfældes beviskraft ødelægges aldeles af en tilfældighed. Den mand, som jeg havde besøgt i pensionen, hed ikke kun Freund, men var også en sand ven* af os alle. Det var dr. *Anton v. Freund*, hvis bidrag havde muliggjort oprettelsen af vort forlag. Hans tidlige død, ligesom *Karl Abrahams* nogle år senere, var de største ulykker, der har ramt psykoanalysens udvikling. Jeg kan altså have sagt til hr. P. dengang: Jeg har besøgt *en ven*, i Deres hus og med denne mulighed bortfalder den okkulte interesse i hans anden association.

Også indtrykket af det tredje indfald forflygtiges snart. Kunne P. vide, at Jones havde udgivet en afhandling om mareridtet, når han aldrig læste analytisk litteratur? Ja, det kunne han. Han havde bøger fra vort forlag og kunne i hvert fald have set titlerne på de nyudgivelser, der var angivet på omslaget. Dette kan ikke påvises, men heller ikke afvises. Vi vil altså ikke nå til nogen afgørelse ad denne vej. Jeg må beklage, at mine iagttagelser lider af den samme fejl som så mange tilsvarende. De er nedskrevet for sent og blevet diskuteret på et tidspunkt, da jeg ikke længere omgikkes hr. P. og ikke kunne udspørge ham yderligere.

Lad os altså vende tilbage til den første episode, der også isoleret opretholder tankeoverføringen tilsyneladende faktum. Kunne P. vide, at doktor Forsyth havde været hos mig et kvarter før? Kunne han overhovedet vide noget om hans eksistens eller nærværelse i Wien? Man bør ikke give efter for tilbøjeligheden til glat væk at svare nej på begge spørgsmål. Jeg ser nemlig en

* Ven = Freund. O. a.

måde, der kunne føre til deres delvis bekræftende besvarelse. Jeg kunne jo have fortalt hr. P., at jeg ventede en engelsk læge til undervisning i analyse, som den første due efter syndfloden. Det kunne jeg have sagt i sommeren 1919; dr. Forsyth havde flere måneder før sin ankomst aftalt det fornødne med mig under vor brevveksling. Jeg kan endda have nævnt hans navn, omend det forekommer mig meget usandsynligt. Da dette navn jo havde en yderligere, væsentlig betydning for os begge, ville der til dets nævnelse have knyttet sig en samtale, af hvilken jeg i hvert fald ville have kunnet huske noget. Men det kan alligevel være sket, hvorpå jeg da har glemt det grundigt, så at hr. v. Vorsicht i analysetimen kunne forekomme mig som et mirakel. Hvis man regner sig selv for skeptiker, gør man klogt i undertiden også at tvivle på sin skepsis. Måske findes også hos mig den hemmelige tilbøjelighed for det mirakuløse, en tilbøjelighed, der fremmer produktionen af okkulte foreteelser.

Når således en del af det mirakuløse er ryddet af vejen, mangler vi endnu en anden del, som er den vanskeligste af det hele. Hvis vi antager, at hr. P. vidste, at der fandtes en dr. Forsyth, og at denne ventedes til Wien i efteråret, hvordan kan det så forklares, at han netop kommer til at tænke på ham dagen før hans ankomst og umiddelbart efter hans første besøg? Man kan sige, at det er en tilfældighed, d.v.s. man lader den uforklaret – men jeg har netop omtalt P.s to andre indfald for at udelukke tilfældet, for at vise Dem, at han virkelig var optaget af skin-syge tanker om mennesker, der besøger mig, og som jeg besøger; eller man kan, for ikke at ignorere det yderste af det mulige, forsøge den antagelse, at P. havde mærket en særlig ophidselse hos mig, som jeg ganske vist ikke ved af, og af denne draget den omtalte slutning. Eller hr. P., der jo kun kom et kvarter efter englænderen, kan have mødt ham på det lille stykke af den for begge fælles vej, har genkendt ham på hans karakteristiske engelske udseende og, da han stadig var indstillet på sin skin-syge forventning, tænkte: Dette er altså den dr. Forsyth, ved hvis ankomst min analyse skal finde sin afslutning. Og sandsynligvis kommer han netop nu fra professoren. Længere kan jeg ikke gå med disse rationalistiske formodninger. Det bliver igen ved et *non liquet*, men jeg må bekende, at efter min fornemmelse bøjer vægtskålen sig også her til gunst for tankeoverføringen. I øvrigt er jeg absolut ikke den eneste, der er kommet i den situation at opleve sådanne »okkulte« fænomener i den analytiske situation. *Helene Deutsch* har i 1926 meddelt om lignende iagttagelser og

studeret disses betingethed af overføringsrelationerne mellem patient og analytiker.

Jeg er overbevist om, at De ikke er meget tilfredse med min indstilling til dette problem: at jeg ikke er ganske overbevist og dog er rede til overbevisning. Måske siger De: Dette er igen et af de tilfælde hvor en mand, der livet igennem har arbejdet hæderligt som naturforsker, på sine gamle dage bliver lettroende, from og præget af ringere intelligens. Jeg ved, at nogle store navne hører hjemme i denne række, men De skal ikke regne mig med til disse. From er jeg i hvert fald ikke blevet, og jeg håber heller ikke, at jeg er blevet lettroende. Kun hvis man livet igennem har holdt sig bøjjet for at undgå et smerteligt sammenstød med kendsgerningerne, beholder man også i den høje alder en krum ryg, der bøjer sig for nye foreteelser. Det ville sikkert være Dem kærere, at jeg holdt fast ved en moderat theisme og viste mig ubønhørlig i afvisningen af alt okkult. Men jeg er ude af stand til at bejle til gunst; jeg må henstille til Dem at tænke venligere om den objektive mulighed for tankeoverføring og dermed også for telepati.

De glemmer ikke, at jeg kun har behandlet disse problemer her for så vidt, som man kan nærme sig dem fra psykoanalysen. Da de for mere end ti år siden første gang kom inden for min synskreds, mærkede også jeg angsten for en trusel mod vor videnskabelige verdensanskuelse, der, dersom dele af okkultismen skulle vise sig at være utvivlsomme, måtte vige pladsen for spiritismen eller mystikken. I dag mener jeg noget andet; jeg mener, at det ikke tyder på nogen større tillid til videnskaben, hvis man ikke tiltror den at kunne optage og forarbejde, hvad der måtte vise sig at være sandt ved de okkulte påstande. Og hvad særlig tankeoverføringen angår, så synes den direkte at begunstige udvidelsen af den videnskabelige – modstanderne siger: mekanistiske – tænkemåde til det så vanskeligt fattelige åndelige. Den telepatiske proces skal jo bestå i, at en sjælelig akt hos den ene person fremkalder samme sjælelige akt hos en anden. Det, der ligger mellem de to sjælelige akter, kan let være en fysisk proces, i hvilken det psykiske omdannes i den ene ende og i den anden ende atter omsætter sig til det samme psykiske. Analogien med andre omsætninger som f.eks. ved tale og høren i telefonen, ville da være umiskendelig. Og forestil Dem, at man kunne drage nytte af denne fysiske ækvivalent til den psykiske handling! Jeg vil sige, at psykoanalysen, ved at indskyde det ubevidste mellem det fysiske og det, der indtil da kaldtes »psykisk«, har forberedt os på

antagelsen af sådanne processer som telepatien. Væner man sig først til forestillingen om telepatien, kan man udrette meget med den, dog foreløbig kun i fantasien. Man ved som bekendt ikke, hvordan fællesviljen i de store insektsamfund skabes. Muligvis sker det ad en sådan direkte psykisk overføringsvej. Man føres til den formodning, at dette er den oprindelige, archaiske måde til forståelse mellem enkeltvæsner, og at denne måde i løbet af den fylogenetiske udvikling er blevet trængt tilbage af den bedre metode, som det er at meddele sig ved hjælp af tegn, man optager med sanseorganer. Men den ældre metode kunne være blevet bevaret i baggrunden og endnu hævde sig under visse betingelser, f.eks. også i lidenskabeligt ophidsede masser. Dette er altsammen endnu usikkert og fuldt af uløste gåder, men det er ingen grund til forfærdelse.

Hvis der eksisterer en telepati som reelt fænomen, så kan man trods den vanskelige påviselighed formode, at den er en ret hyppig foreteelse. Det ville svare til vore forventninger, hvis vi netop kunne påvise den i barnets sjæleliv. Man erindres her om den hyppige angstforestilling hos børnene: at deres forældre kender alle deres tanker, uden at de (børnene) selv har meddelt dem disse – det fulde modstykke og måske kilden til de voksnes tro på Guds alvidenhed. For nylig har en kvinde, som fortjener at mødes med tillid, nemlig fru *Dorothy Burlingham*, i en afhandling (Kinderanalyse und Mutter) meddelt iagttagelser, der, hvis de lader sig bekræfte, må gøre ende på den endnu bestående tvivl om tankeoverføringens realitet. Hun udnyttede den ikke længere sjældne situation, at moder og barn samtidig er under analyse, og fortæller herfra besynderlige episoder som f.eks. denne: En dag fortæller moderen i sin analysetime om et guldstykke, der spillede en bestemt rolle i en af hendes barndomserindringer. Straks efter, at hun er kommet hjem, kommer hendes lille tiårige søn ind i stuen til hende og har et guldstykke med, hun skal opbevare for ham. Hun spørger ham forbavset, hvor han har fået det fra. Han fik det til sin fødselsdag, men hans fødselsdag var for flere måneder siden, og der er ingen grund til, at barnet netop skulle komme i tanker om guldstykket nu. Moderen orienterer barnets analytiker om dette træf og beder hende om at finde årsagen til denne handling hos barnet. Men analysen af barnet bringer ingen oplysning; handlingen var trængt ind i barnets liv den pågældende dag, ganske som et fremmedlegeme. Nogle uger senere sidder moderen ved skrivebordet for at skrive en notits om den omtalte oplevelse, hvilket man har bedt hende om at gøre. Nu kommer drengen ind og kræver guldstykket tilbage, fordi han

gerne vil have det med for at vise det frem i sin analysetime. Heller ikke nu kan analysen af barnet finde nogen forklaring på dette ønske.

Og dermed er vi så kommet tilbage til psykoanalysen, som vi gik ud fra.

Den psykiske personligheds bestanddele

Mine damer og herrer! De ved jo fra Deres egne forhold, hvad enten det drejer sig om personer eller ting, hvilken betydning *udgangspunktet* har. Sådant har det også været med psykoanalysen: for den udvikling, den tog, og den modtagelse, den fandt, var det ikke ligegyldigt, at den begyndte sit arbejde ved symptomet, ved det for jeg'et mest fremmede, der findes i sjælen. Symptomet stammer fra det fortrængte, er ligesom dettes repræsentant over for jeg'et, men for jeg'et er det det fortrængte udland, et »indre« udland, ligesom *realiteten* – tillad mig det uvante udtryk – er et ydre udland. Fra symptomet førte vejen til det ubevidste, til driftslivet, til seksualiteten, og det var den tid, da psykoanalysen fik de åndfulde indvendinger at høre, at mennesket ikke kun er et seksualvæsen, men også kender ædlere og højere dannelser. Man havde kunnet tilføje, at mennesket, som hæves ved bevidstheden om disse højere dannelser ofte tiltager sig ret til at tænke tåbeligt og at ignorere kendsgerninger.

Men De ved jo, at det lige fra begyndelsen hed hos os, at mennesket bliver sygt af konflikten mellem kravene fra driftslivet og den modstand, der rejser sig mod disse, og vi havde intet øjeblik glemt denne modstræbende, afvisende, fortrængende instans, som vi tænkte os udstyret med særlige kræfter, jeg-drifterne, og som netop falder sammen med den populære psykologis ego eller jeg. Blot var det i betragtning af det videnskabelige arbejdes langsomme fremadskriden heller ikke muligt for psykoanalysen at studere alle områder på een gang og i eet åndedrag udtale sig om alle problemer. Endelig var man kommet så vidt, at man kunne rette sin opmærksomhed fra det fortrængte og hen på det fortrængende og stod da over for dette jeg, der syntes at være så selvfølgeligt, med den sikre forventning, at man også her ville finde ting, man ikke kunne være forberedt på; men det var ikke let at finde et begyndelsespunkt. Det er det, jeg i dag vil fortælle Dem om.

Jeg må dog give udtryk for min formodning om, at denne min fremstilling af jeg-psykologien vil virke anderledes på Dem

end den indføring i den psykiske underverden, der gik forud. Hvorfor dette skulle være tilfældet, kan jeg ikke sige med sikkerhed. Jeg mente først, at De ville finde ud af, at jeg tidligere hovedsagelig havde fortalt Dem kendsgerninger – omend sælsomme og fremmedartede – medens De denne gang fortrinsvis får opfattelser, altså spekulationer, at høre. Men det er ikke rigtigt; ved nøjere overvejelse må jeg hævde, at den rolle, den tankemæssige forarbejdning af det faktiske materiale spiller i vor jeg-psykologi, ikke er meget større, end den var i neurosepsykologien. Også andre begrundelser til min forventning måtte jeg forkaste; jeg mener nu, at det ligger ligesom i selve stoffets karakter og vor uvanthed med at omgås det. Alligevel vil jeg ikke blive forbavset, hvis De viser Dem endnu mere forsigtige og tilbageholdende i Deres dom end hidtil.

Den situation, i hvilken vi befinder os ved vor undersøgelses begyndelse, skal vise os vejen. Vi vil gøre jeg'et til genstand for denne undersøgelse, vort eget jeg. Men kan man det? Jeg'et er jo dog i egentlig forstand subjektet; hvordan skal det blive til objekt? Nuvel, der er ingen tvivl om, at man kan gøre dette. Jeg'et kan tage sig selv som objekt, behandle, iagttage og kritisere sig selv som andre objekter og derudover foretage umådelig mange andre ting med sig selv. Derved stiller en del af jeg'et sig over for resten. Jeg'et er altså spalteligt; det spalter sig under mange af sine funktioner, i det mindste forbigående. Delene kan bagefter igen forene sig. Dette er ingen nyhed, måske kun en uvant betoning af almenkendte ting. På den anden side er vi fortrolige med den opfattelse, at patologien ved at forstørre og forgrove kan gøre os opmærksom på normale forhold, der ellers ville være undgået vor opmærksomhed. Hvor den viser os et brud eller en revne, vil der normalt være en struktur til stede. Når vi smider en krystal på jorden, går den i stykker, men ikke vilkårligt; den deler sig efter sine spaltninger i stykker, hvis afgrænsning, omend usynlig, dog var forudbestemt ved krystallens struktur. De sindssyge er sådanne revnede og splittede strukturer. Noget af den ærefrygtige skyhed, som oldtidsfolkene viste over for de sindssyge, kan heller ikke vi nægte disse. De har vendt sig bort fra den ydre realitet, men netop derfor ved de mere om den indre, psykiske realitet og kan røbe meget for os, som ellers ville have været utilgængeligt for os. Een gruppe af disse sindssyge klager over, at de uafbrudt og lige til deres intimeste gøren og laden iagttages og generes af ukendte magter, sandsynligvis dog personer, og hører hallucinatorisk, hvordan disse personer forkynder resultaterne af deres iagttagelse: Nu vil han sige dette, nu klæder

han sig om for at gå ud, o.s.v. Denne iagttagelse er endnu ikke det samme som en forfølgelse, men er ikke langt derfra; en forfølgelse forudsætter, at der næres mistillid til det pågældende menneske, at nogen forventer at gribe ham i forbudne handlinger, for hvilke han bør straffes. Hvordan ville det nu være, hvis sådanne sindssyge havde ret og der hos alle fandtes en sådan iagttagende og straffetruende instans i jeg'et, en instans, der hos de nævnte sindssyge kun havde isoleret sig skarpt fra jeg'et og ved en fejltagelse var blevet skubbet over på den ydre realitet?

Jeg ved ikke, om det vil gå Dem på samme måde som mig. Efter at jeg under stærkt indtryk af dette sygdomsbillede havde fået den idé, at isoleringen af en iagttagende instans fra det øvrige jeg kunne være et regelmæssigt træk i jeg'ets struktur, har tanken ikke senere forladt mig, og jeg blev drevet til at forske efter den således isolerede instans' yderligere egenskaber og relationer. Det næste skridt er hurtigt taget: Allerede den nævnte vrangforestillings indhold giver grund til at tro, at iagttagelsen kun er en forberedelse til dom og straf, og derved finder vi ud af, at en anden funktion af denne instans må være det, vi kalder vor samvittighed. Der findes næppe noget andet i os, som vi så regelmæssigt isolerer fra vort jeg og så let stiller over for dette, som netop samvittigheden. Jeg mærker tilbøjeligheden til at gøre noget, som jeg vender mig lystfølelse af, men jeg undlader det med den begrundelse, at min samvittighed ikke tillader det. Eller også har jeg af den for store forventning om lystfølelse ladet mig bevæge til at gøre noget, som samvittighedens stemme rejste indvending imod, og efter gjort gerning straffer min samvittighed mig da med ubehagelige bebrejdelser og lader mig føle anger over handlingen. Jeg kunne ganske simpelt sige, at den særlige instans, som jeg begynder at skelne i jeg'et, er samvittigheden, men det er forsigtigere at holde denne instans selvstændig og antage, at samvittigheden er een af dens funktioner og den selviagttagelse, der er uundværlig som forudsætning for samvittighedens dommerfunktion, en anden. Og da der til anerkendelsen af en isoleret eksistens hører, at man giver tingen et eget navn, vil jeg fra nu af betegne denne instans i jeg'et som »over-jeg'et« eller »over-ego'et«.

Nu er jeg forberedt på, at De hånligt spørger mig, om vor jeg-psykologi i det hele taget bare går ud på at tage brugelige abstraktioner bogstaveligt og forgrove dem, at forvandle dem fra begreber til ting, hvilket der jo ikke ville være vundet meget ved. Jeg svarer, at det vil være svært i jeg-psykologien at vige uden om det alment kendte; det vil komme mere an på nye anskuel-

ser og begrebsdannelser end på nye opdagelser. Lad derfor foreløbig Deres nedsættende kritik stå hen og afvent de fortsatte betragtninger. Patologiens kendsgerninger giver vore bestræbelser en baggrund, som De forgæves ville søge for populærpsykologien. Jeg fortsætter: Næppe har vi vænnet os til tanken om et sådant over-jeg, der nyder en vis selvstændighed, følger sine egne hensigter og i sin energibesiddelse er uafhængigt af jeg'et, før vi må mindes et sygdomsbillede, der i påfaldende grad tydeliggør denne instans' strenghed, ja, grusomhed, og dens omskiftelige relation til jeg'et. Jeg tænker her på *melankolien*, nærmere betegnet det melankolske anfald, om hvilket jo også De har hørt meget, selv om De ikke er psykiatere. Ved denne lidelse, om hvis årsagsforhold og mekanisme vi ved alt for lidt, er det mest påfaldende træk den måde, på hvilken over-jeg'et – sig blot i det stille: samvittigheden – behandler jeg'et. Medens melankolikeren, når han er rask, kan være mere eller mindre streng mod sig selv, ligesom alle andre, bliver over-jeg'et i det melankolske anfald overdrevet strengt, udskælder, ydmyger og mishandler det stakkels jeg, lader det vente de strengeste straffe, og retter bebrejdelser mod det for forlængst foretagne handlinger, der på daværende tidspunkt blev taget let, som om det i hele intervallet havde samlet anklager sammen og kun afventet sin nuværende forstærkning for at træde frem med dem og at afsige dom på grundlag af disse. Over-jeg'et anlægger den strengeste moralske målestok over for jeg'et, som er det hjælpeløst prisgivet; det repræsenterer jo i det hele taget moralitetens krav, og vi ser med et blik, at vor moralske skyldfølelse er udtryk for spændingen mellem jeg og over-jeg. Det er en meget mærkelig erfaring at se moralen, der angiveligt er givet os af Gud og blev indpodet os så dybt, som periodisk fænomen. Thi efter et vist antal måneder er hele det moralske spøgeri forbi, kritikken fra over-jeg'et tier, jeg'et er rehabiliteret og nyder påny alle menneskerettigheder indtil det næste anfald. Ja, ved mange former for lidelsen sker der i mellemtiden noget fuldstændig modsat: jeg'et befinder sig i en salig rustilstand, det triumferer, som om over-jeg'et havde mistet al kraft eller var flydt sammen med jeg'et, og dette befriede, maniske jeg tillader sig virkelig en hæmningsløs tilfredsstillelse af alle sine lyster. Dette er processer, der er fulde af uløste gåder!

De vil sikkert vente mere end en blot og bar illustration, når jeg fortæller, at vi har erfaret ikke så lidt om dannelsen af over-jeg'et, altså om samvittighedens opståen. I tilslutning til en kendt udtalelse af Kant, der nævner samvittigheden i os sammen med den stjernedækte himmel, kunne et fromt menneske vel være

fristet til at tilbede de to nævnte foreteelser som skabelsens mesterværker. Stjernerne er ganske vist storslåede; men hvad samvittigheden angår, har Gud her præsteret et uharmonisk og nonchalant arbejde, for et stort antal mennesker har kun fået en beskeden andel deraf eller knap så meget, at det er værd at tale om. Vi undervurderer på ingen måde en vis psykologisk sandhed i påstanden om, at samvittigheden er af guddommelig oprindelse, men sætningen behøver en tydning. Hvis samvittigheden er noget »i os«, er den det dog ikke fra begyndelsen. I så henseende er den en modsætning til seksuallivet, der virkelig findes fra livets begyndelse og ikke først kommer til senere. Men det lille barn er som bekendt amoralsk; det ejer ingen indre hæmninger mod sine impulser, der stræber efter lystfølelse. Den rolle, som over-jeg'et senere overtager, spilles til at begynde med af en ydre magt, nemlig forældrenes autoritet. Forældreindflydelsen styrer barnet ved tildeling af beviser på kærlighed og trusel om straffe, som for barnet dokumenterer tab af kærlighed og må frygtes i sig selv. Denne realangst er forløber for den senere samvittighedsangst; så længe den hersker, behøver man ikke at tale om over-jeg og samvittighed. Først efterhånden opstår den sekundære situation som vi alt for beredvilligt betragter som den normale, nemlig at den ydre, afholdende påvirkning går over til at komme indefra, at over-jeg'et træder i stedet for forældreinstansen og nu iagttager, styrer og truer jeg'et, ganske som forældrene tidligere truede barnet.

Over-jeg'et, der på denne måde overtager forældreinstansens funktion og endog dens metoder, er imidlertid ikke kun dens efterfølger, men virkelig dens legitime livsarving. Den fremgår direkte af den, og vi vil snart få at se, gennem hvilken proces dette sker. Først må vi dog dvæle ved en uoverensstemmelse mellem disse to – forældreinstansen og over-jeg'et. Over-jeg'et synes i ensidig strengthed kun at have tilegnet sig forældrenes hårdhed og strengthed, deres forbydende og straffende funktion, medens deres kærlige forsorg ikke finder optagelse og fortsættelse. Har forældrene ført et strengt regimente, mener vi at finde det letforståeligt, hvis der også udvikler sig et strengt over-jeg hos barnet, men erfaringen viser, at mod vor forventning kan over-jeg'et erhverve den samme karakter af ubønhørlig hårdhed, selv om opdragelsen har været mild og eftergivende og i videst mulig grad har undgået trusler og straf. Vi vil senere komme tilbage til denne modsigelse, når vi behandler driftsomsætningerne ved over-jeg'ets dannelse.

Om forældreinstansens omdannelse til over-jeg'et kan jeg ikke sige Dem så meget, som jeg gerne ville, dels fordi denne proces er så kompliceret, at dens fremstilling ikke lader indføre i en elementær fremstilling, sådan som jeg gerne vil give Dem, men dernæst, fordi vi ikke mener at have gennemskuet den fuldstændigt. Lad Dem altså nøje med følgende antydninger: Grundlaget for denne proces er en såkaldt identificering, d.v.s. jeg'ets tilknytning til et fremmed jeg, som følge af hvilket det første jeg i visse henseender opfører sig som det andet, efterligner det og på en vis måde optager det i sig. Man har ikke uden grund sammenlignet identificeringen med den orale, kannibalistiske »indkorporering« af den fremmede person. Identificeringen er en meget vigtig form for binding til et andet menneske, sandsynligvis også den oprindeligste – ikke det samme som et objektvalg. Man kan udtrykke forskellen nogenlunde således: Når drenge identificerer sig med faderen, så vil han være ligesom faderen; når han gør ham til objekt for sit valg, vil han have ham, besidde ham; i det første tilfælde forandres hans jeg efter forbillede af faderen, i det andet tilfælde er dette ikke nødvendigt. Identificering og objektvalg er i vid udstrækning uafhængig af hinanden; man kan dog godt identificere sig med en person, – og ændre sit jeg efter ham – som man f.eks. har taget som seksualobjekt. Man siger, at jeg'ets tendens til at lade sig påvirke af seksualobjektet forekommer særlig hyppigt hos kvinder og er karakteristisk for kvindeligheden. Om den allermost lærerige relation mellem identificering og objektvalg må jeg have fortalt Dem allerede ved de tidligere forelæsninger. Den er lige let at iagttage hos børn og voksne, hos normale og syge mennesker. Når man har mistet et objekt eller har måttet opgive det, skaffer man sig tit erstatning derved, at man identificerer sig med det, retablerer det i sit jeg, så at objektvalget her ligesom fører regressivt til identificeringen.

Jeg er ikke ganske tilfreds med disse betragtninger om identificeringen, men dog tilstrækkeligt hvis De kan indrømme mig, at over-jeg'ets indsættelse kan beskrives som et vellykket tilfælde af identificering med forældreinstansen. Den for denne opfattelse afgørende kendsgerning er nu, at denne nyskabelse af en overlegen instans i jeg'et er på det inderligste forbundet med Oedipuskompleksets skæbne, så at over-jeg'et fremtræder som arving til denne for barndommen så betydningsfulde følelsesbinding. Vi forstår, at med Oedipuskompleksets svinden måtte barnet give afkald på de intensive objektbesættelser, som det havde placeret

hos forældrene, og til skadesløsholdelse for dette objekttab forstærkes de sandsynligvis forlængst etablerede identificeringer med forældrene i overordentlig grad i dets jeg. Sådanne identificeringer i form af aflejring efter objektbesættelser, der er opgivet, vil ofte gentage sig senere i barnets liv, men det svarer absolut til følelsesstyrken af dette første tilfælde af en sådan omdannelse, at der indrømmes dennes resultat en særstilling i jeg'et. Indgående undersøgelse viser os også, at over-jeg'et degenererer i styrke og grad af udformning når overvindelsen af Oedipus-komplekset kun lykkes ufuldkomment. I løbet af udviklingen modtager over-jeg'et også indflydelser fra de personer, der er trådt i forældrenes sted, altså fra opdrager, lærere, ideale forbilleder. Det fjerner sig normalt stedse mere fra de oprindelige forældreindivider – bliver så at sige upersonligere. Vi må heller ikke glemme, at barnet vurderer sine forældre forskelligt i forskellige perioder af sit liv. På det tidspunkt, da Oedipus-komplekset viger pladsen for over-jeg'et, er de noget aldeles storartet, men senere mister de overordentlig meget af denne position. Der kommer da også identificeringer i stand med disse senere forældre, og de leverer endda regelmæssigt vigtige bidrag til karakterdannelsen, men disse vedrører da kun jeg'et og påvirker ikke længere over-jeg'et, der er blevet bestemt af de tidligste forældre-*imagines*.

Jeg håber, at De allerede har fået indtryk af, at teorien om over-jeg'et virkelig beskriver et strukturforhold og ikke blot personificerer en abstraktion som f.eks. samvittigheden. Vi må nævne endnu en vigtig funktion, som vi tildeler over-jeg'et. Det er også bærer af det jeg-ideal, som jeg'et måler sig ved, som det stræber efter, og hvis krav på stedse videregående fuldkommengørelse det bestræber sig for at opfylde. Der er ingen tvivl om, at dette jeg-ideal er en aflejring efter den gamle forældreforestilling, udtryk for beundringen af den fuldkommenhed, som barnet dengang tilskrev dem. Jeg ved, at De har hørt meget om den mindreværdsfølelse, der netop skal udmærke neurotikerne. Den spørger navnlig i den såkaldte skønlitteratur. En forfatter, der bruger ordet mindreværdskompleks, mener dermed at have tilfredsstillet alle psykoanalysens krav og hævet sin fremstilling op i et højere psykologisk niveau. I virkeligheden anvendes kunstordet »mindreværdskompleks« knap nok i psykoanalysen. For os betyder det ikke noget simpelt, endsige noget elementært. At føre det tilbage til selviagttagelsen af eventuelle organiske defekter, sådan som de såkaldte individualpsykologers skole ynder at gøre, synes os at være en kortsynet vildfarelse. Mindreværdsfølelsen har stærke erotiske rødder. Barnet føler sig mindreværdigt, når

det mærker, at det ikke elskes, og det samme gør den voksne. Det eneste organ, der virkelig bliver betragtet som mindreværdigt, er den forkrøblede penis, nemlig pigens klitoris. Men hovedparten af mindreværdsfølelsen stammer fra jeg'ets relation til dets over-jeg og er ligesom skyldfølelsen et udtryk for spændingen mellem disse to. Mindreværdsfølelse og skyldfølelse er i øvrigt vanskelige at holde ude fra hinanden. Man gjorde måske klogt i i den førstnævnte at se det erotiske supplement til den moralske mindreværdsfølelse. Vi har i psykoanalysen kun skænket dette spørgsmål om den begrebsmæssige afgrænsning ringe opmærksomhed.

Netop fordi mindreværdskomplekset er blevet så populært, tillader jeg mig her at underholde Dem med en lille digression. En endnu levende historisk personlighed, der dog nu er trådt i baggrunden, fik ved fødslen en skade, der resulterede i degeneration af en af ekstremiteterne. En meget kendt moderne forfatter, der gerne skriver biografier af fremtrædende personer, har også skildret den omtalte personligheds liv. Nu kan det jo være vanskeligt at undertrykke trangen til psykologisk fordybelse, når man skriver en biografi. Forfatteren af den omtalte biografi har derfor vovet forsøget på at opbygge hele heltens karakterudvikling over den mindreværdsfølelse, som nævnte legemlige defekt måtte fremkalde. Herved har han overset en lille, men ikke uvæsentlig kendsgerning. Det er almindeligt, at mødre, som skæbnen skænker et sygt eller på anden måde handicappet barn, søger at give dette erstatning for det uretfærdige handicap ved et overmål af kærlighed. I det omtalte tilfælde bar den stolte moder sig anderledes ad og unddrog tværtimod barnet sin kærlighed på grund af dets defekt. Da barnet var blevet en mand med stor magt, beviste han ved sine handlinger utvetydigt, at han aldrig havde tilgivet moderen. Når De tænker nærmere over moderkærlighedens betydning for barnets sjæleliv, vil De nok i Deres tanker korrigere biografens mindreværdssteori.

Lad os vende tilbage til over-jeg'et. Vi har tilskrevet det selviagttagelse, samvittighed og idealfunktion. Af vore betragtninger om dets opståen fremgår det, at det har en ganske overordentlig vigtig biologisk og en lige så betydningsfuld psykologisk kendsgerning som forudsætninger, nemlig menneskebarnets langvarige afhængighed af sine forældre, og Oedipus-komplekset, der atter begge er snævert forbundet med hinanden. Over-jeg'et er for os repræsentationen af alle moralske begrænsninger, advokat for individets stræben efter fuldkommenhed, kort sagt det, der er blevet os psykologisk håndgribeligt af det såkaldte højere i men-

neskelivet. Da det jo begrundes i indflydelse fra forældre, opdragere og lignende, får vi endnu mere at vide om dets betydning, når vi vender os til disse dets kilder. I reglen følger forældrene og de med disse analoge autoriteter i barnets opdragelse forskrifterne fra deres eget over-jeg. Hvordan deres jeg end har klaret sig med deres over-jeg, er de strenge og krævende i barnets opdragelse. De har glemt vanskelighederne fra deres egen barndom, og er tilfredse med nu at kunne identificere sig med deres egne forældre, som i sin tid pålagde dem de alvorlige indskrænkninger. Derfor bliver barnets over-jeg i grunden ikke dannet efter forbillede af forældrene, men efter forbillede af disses over-jeg; det fyldes med det samme indhold, det bliver til bærer af traditionen, af alle de tidsbestandige vurderinger, der på denne måde har forplantet sig gennem generationer. Man kan let se, hvilken vigtig hjælp der kan hentes til forståelsen af menneskenes sociale adfærd, f.eks. ungdomskriminaliteten, måske også hvilke praktiske vink for opdragelsen, der resulterer af at tage over-jeg'et i betragtning. Sandsynligvis synder de såkaldte materialistiske historieopfattelser derved, at de undervurderer denne faktor. De affærdiger den med den bemærkning, at menneskenes »ideologier« ikke er andet end resultatet af og overbygningen på deres aktuelle økonomiske forhold. Dette er sandheden, men højst sandsynligt ikke hele sandheden. Menneskeheden lever aldrig helt i nutiden; i over-jeg'ets ideologier lever fortiden, racens og folkets tradition videre og viger kun langsomt for indflydelse fra nutiden og nye forandringer; og så længe fortiden virker gennem over-jeg'et, spiller den en mægtig, af de økonomiske forhold uafhængig rolle i menneskelivet.

I 1921 har jeg forsøgt at anvende differentieringen af jeg og over-jeg ved studiet af massepsykologien. Jeg nåede til en formel af omtrent denne ordlyd: En psykologisk masse er en forening af enkeltvæsner, der har indført den samme person i deres over-jeg og på grundlag af dette fællesskab har identificeret sig med hinanden i deres jeg. Den gælder naturligvis kun for masser, der har en fører. Havde vi flere anvendelsesmuligheder af denne art, ville antagelsen af over-jeg'et miste den sidste del af sin fremmedhed for os, og vi ville helt blive fri for den forvirring, der trods alt endnu griber os, når vi, der er vant til underverdensens atmosfære, bevæger os i overfladen, i de højere lag af det sjælelige apparat. Vi mener naturligvis ikke, at vi med over-jeg'ets isolering har sagt det sidste ord om jeg-psykologien. Det er snarere en første begyndelse, men i dette tilfælde er det ikke kun begyndelsen der er vanskelig.

Men nu venter der os en anden opgave, så at sige i den modsatte ende af jeg'et. Den stilles af en iagttagelse under det analytiske arbejde, en iagttagelse, som i grunden er meget gammel. Som det så tit sker, gik der lang tid, før man besluttede sig til at tage problemet op. Som De ved, er hele den psykoanalytiske teori i grunden bygget op over erkendelsen af den modstand, som patienten gør mod os ved forsøget på at gøre hans ubevidste bevidst for ham. Det objektive tegn på modstanden er, at hans indfald svigter eller fjerner sig langt fra det tema, der behandles. Han kan også subjektivt kende modstanden på, at han mærker pinlige følelser, når han nærmer sig temaet. Men dette sidste tegn kan også udeblive. Så siger vi til patienten, at vi af hans forhold slutter, at han nu befinder sig i modstand, og han svarer, at det ved han ikke noget om, og at han kun mærker en vanskeliggørelse af indfaldene. Det viser sig, at vi havde ret, men så var hans modstand også ubevidst, lige så ubevidst som det fortrængte, på hvis fjernelse vi arbejdede. Man burde forlængst have opkastet spørgsmålet: Fra hvilken del af hans sjæleliv udgår en sådan ubevidst modstand? Begynderen i psykoanalysen vil hurtigt være parat med svaret: Det er netop modstanden fra det ubevidste. Et tvetydigt, ubrugeligt svar! Hvis der dermed menes, at den udgår fra det fortrængte, må vi sige: bestemt ikke! Det fortrængte må vi snarere tilskrive en stærk opdrift, en trang til at trænge igennem til bevidstheden. Modstanden kan kun være et udslag af jeg'et, der i sin tid har gennemført fortrængningen og nu vil opretholde den. Sådan har vi også altid tidligere opfattet den. Efter at vi i jeg'et antager en særlig instans, der repræsenterer de indskrænkende og afvisende fordringer, nemlig over-jeg'et, kan vi sige, at fortrængningen er dette over-jeg's værk og gennemføres enten af dette selv eller på dets vegne af det lydige jeg. Hvis der nu foreligger det tilfælde, at modstanden i analysen ikke bliver patienten bevidst, så vil dette enten sige, at over-jeg'et og jeg'et kan arbejde ubevidst i vigtige situationer, eller, hvad der ville være endnu mere betydningsfuldt, at dele af dem begge, jeg og over-jeg selv, er ubevidste. I begge tilfælde må vi tage den ubehagelige erkendelse til efterretning, at »(over-) jeg« og »bevidst« på den ene side, »fortrængt« og »ubevidst« på den anden side, på ingen måde falder sammen.

Mine damer og herrer! Jeg føler trang til at holde en åndepause, som også De vil hilse som velgørende, og at gøre Dem en undskyldning, inden jeg fortsætter. Jeg vil give Dem tilføjelser til den indføring i psykoanalysen, jeg påbegyndte for femten år siden, og må opføre mig, som om også De i denne mellemtid

ikke havde beskæftiget Dem med andet end psykoanalyse. Jeg ved, at det er et upassende forlangende, men jeg kan ikke gøre det anderledes. Det ligger vel i, at det i det hele taget er så vanskeligt at give den, der ikke selv er psykoanalytiker, et indblik i psykoanalysen. De kan tro mig, når jeg siger, at vi ikke gerne vil have det til at se ud, som om vi er hemmelighedskræmmere og driver okkult videnskab. Og dog måtte vi erkende og forkyn- de som vor overbevisning, at ingen har ret til at gå i rette med psykoanalysen, hvis han ikke har skaffet sig visse erfaringer, som man kun kan skaffe sig ved en analyse af sin egen person. Da jeg for femten år siden holdt mine forelæsninger for Dem, søgte jeg at forskåne Dem for visse spekulative dele af vor teori, men netop til disse knytter sig de nyerobringere, som jeg i dag må tale om.

Jeg vender tilbage til emnet. M.h.t. problemet: om jeg og over- jeg selv kan være ubevidste eller kun kan udfolde ubevidste virk- ninger, har vi med gode grunde bestemt os til at vælge den før- ste mulighed. Ja, store dele af jeg'et og over-jeg'et kan forblive ubevidst, er normalt ubevidst. Det vil sige, at personen intet ved om deres indhold, og der kræves en indsats, for at de skal blive vedkommende bevidst. Det sker, at jeg og bevidst, fortrængt og ubevidst, ikke falder sammen. Vi føler trang til grundigt at revi- dere vor indstilling til problemet bevidst-ubevidst. Først er vi til- bøjelige til at reducere værdien af bevidsthedskriteriet temmelig stærkt, da det har vist sig så upålideligt. Men deri ville vi gøre forkert. Det forholder sig dermed ligesom med vort liv: det er ikke meget værd, men det er alt, hvad vi har. Uden bevidstheds- kvaliteten lygte ville vi være fortabt i dybdepsykologiens mørke; men vi har lov til at forsøge at orientere os påny.

Hvad man skal kalde for »bevidst«, behøver vi ikke at dis- kutere; det er hævet over enhver tvivl. Den ældste og bedste betydning af ordet »ubevidst« er den deskriptive; vi betegner som ubevidst en psykisk proces, hvis eksistens vi må antage, f.eks. fordi vi slutter os til den ud fra dens virkninger, men som vi intet ved om. Vi har da den samme relation til den som til en psykisk proces hos et andet menneske, blot at den er en af vore egne. Hvis vi vil være endnu mere konkrete, vil vi modificere sætningen derhen, at vi kalder en proces ubevidst, når vi må antage, at den i et givet øjeblik er aktiveret, omend vi i det giv- ne øjeblik intet ved om den. Denne indskrænkning får os til at tænke på, at de fleste bevidste processer kun er bevidst i kort tid; de bliver meget snart *latente*, men kan let påny blive bevid- ste. Vi kunne også sige, at de er blevet ubevidste, hvis det over-

hovedet var sikkert, at de i latenstilstanden endnu er noget psy- kisk. Så vidt ville vi nu intet nyt have erfaret og heller ikke erhvervet ret til at indføre et »ubevidst« begreb i psykologien. Men så kommer den nye erfaring, som vi allerede kan gøre ved fejlhandlingerne. Vi ser os f. eks. nødsaget til for at forklare en fortalelse at antage, at der hos vedkommende havde dannet sig en bestemt hensigt bag talen. Vi slutter os med sikkerhed til den ud fra den stedfundne forstyrrelse i talen, men den havde ikke sejret og var altså ubevidst. Når vi bagefter fortæller taleren om den, kan han anerkende den som værende ham bekendt; den var da kun midlertidigt ubevidst. Eller også kan han fornægte den som værende ham fremmed, og så var den varigt ubevidst. Af denne erfaring henter vi, idet vi griber tilbage, retten til også at erklære det som latent betegnede for noget ubevidst. Når vi tager disse dynamiske forhold i betragtning, kan vi tillade os at sondre mellem to slags ubevidst: et, der let, under hyppigt ind- træffende betingelser, forvandler sig til bevidst, og et andet, ved hvilken denne omdannelse sker vanskeligt, kun under betydelig energianvendelse og måske aldrig. For at undgå tvetydighed, om vi mener det ene eller det andet ubevidste, eller bruger ordet i de- skriptiv eller dynamisk betydning, anvender vi et tilladeligt, sim- pelt middel. Vi kalder det ubevidste, der kun er latent og således let bliver bevidst, for det *førbevidste*, og forbeholder betegnelsen »ubevidst« for det andet. Vi har nu tre udtryk: bevidst, førbevidst og ubevidst, med hvilke vi kan klare os i beskrivelsen af de sjæle- lige fænomener. Lad mig gentage: Rent deskriptivt er også det før- bevidste ubevidst, men vi betegner det ikke sådan undtagen i løs fremstilling, eller når vi skal forsvare eksistensen af ubevidste processer overhovedet i sjælelivet.

De vil forhåbentlig give mig ret i, at det foreløbig ikke var så slemt, og at vi herigennem får midlet til lettere at operere med begreberne. Jovist – men desværre har det psykoanalytiske ar- bejde set sig nødsaget til at anvende ordet »ubevidst« i endnu én, altså tredje, betydning, og det kan godt have givet anledning til forvirring. Under det nye og stærke indtryk af, at et stort og vigtigt område af sjælelivet normalt er unddraget jeg'ets kend- skab, så at processerne deri må anerkendes som ubevidste i den rette, dynamiske betydning, har vi også forstået udtrykket »ube- vidst« i en topisk eller systematisk forstand, talt om et det før- bevidstes og det ubevidstes system, om en konflikt mellem jeg'et og det ubevidstes system, og stedse mere ladet ordet betyde et sjæleligt domæne end en kvalitet ved det sjælelige. Den egentlig ubekvemme opdagelse af, at også dele af jeg'et og over-jeg'et er

ubevidste i dynamisk forstand, virker her som en lettelse og tillader os at rydde en komplikation af vejen. Vi ser, vi ingen ret har til at kalde det jeg-fremmede sjæleområde det ubevidstes system, da ubevidstheden ikke er dets eneste karakteristikum. Nuvel, så vil vi ikke længere bruge »ubevidst« i systematisk betydning, men give det hidtil således betegnede et navn, som ikke kan misforstås. I tilslutning til sprogbrugen hos *Nietzsche* og efter en tilskyndelse fra *G. Groddeck* kalder vi det fra nu af for Id'et. Dette upersonlige stedord synes særlig egnet til at udtrykke hovedtrækket ved dette sjæledomæne, dets jeg-fremmedhed. Over-jeg, jeg og Id er nu de tre riger, områder, provinser, i hvilke vi indleder sjæleapparatet hos mennesket, og hvis gensidige relationer vi i det følgende vil beskæftige os med.

Først en kort parentetisk bemærkning. Jeg formoder, at De er utilfredse med, at de tre bevidsthedskvaliteter bevidst, ubevidst og førbevidst og de tre provinser i det sjælelige apparat jeg, Id og over-jeg ikke har fundet sammen til tre fredelige par, og deri ser noget i retning af en svækkelse af vore resultater. Jeg mener imidlertid, at vi ikke bør beklage det, men sige til os selv, at vi ikke havde ret til at vente så ligetil et arrangement. Lad mig foretage en sammenligning; ganske vist afgør sammenligninger intet, men de kan bevirke, at man føler sig trygkere. Jeg forestiller mig et land med talrige terrainerformer, bakkelandskab, slette og søer med blandet befolkning – og i landet bor der tyskere, magyarer og slovakker, der også driver forskellig virksomhed. Nu kunne fordelingen være sådan, at tyskerne, der er kvægavlere, bor i bakkelandet, magyarerne, som dyrker korn og vin, bor på sletten, og slovakkerne, der fanger fisk og fletter vidiekurve, ved søerne. Hvis denne fordeling var helt klar og entydig, ville en *Wilson* have sin glæde derved; det ville også være let for geografileren. Men det er sandsynligt, at De vil finde mindre orden og mere sammenblanding, når De rejser gennem landet. Tyskere, magyarer og slovakker lever overalt mellem hinanden, i bakkelandskabet er der også agre, og på sletten holdes der også kvæg. Noget er naturligvis sådan, som De har ventet det, for på bjergene kan man ikke fange fisk, og i vandet vokser der ingen vin. Ja, det billede, De har medbragt af egnen, kan i det store og hele passe, men i detaillien må De finde Dem i afvigelser.

De venter ikke, at jeg kan fortælle Dem meget nyt om Id'et ud over det nye navn. Det er den dunkle, utilgængelige del af vor personlighed; det lidt, vi ved om det, har vi fået at vide ved studiet af drømmearbejdet og den neurotiske symptomdannelse, og det meste deraf har negativ karakter og lader sig kun beskrive

som modsætning til jeg'et. Vi nærmer os Id'et med sammenligninger, kalder det et kaos, en kedel fuld af sydende affekter. Vi forestiller os, at det er åbent i den ene ende over for det somatiske, at det her optager driftsbehovene i sig, der finder deres psykiske udtryk i det, men vi kan ikke sige, i hvilket substrat. Fra drifterne fylder det sig med energi, men det har ingen organisation, mobiliserer ingen samlet vilje, kun bestræbelsen for under overholdelse af lystprincippet at skaffe driftsbehovene tilfredsstillelse. For processerne i Id'et gælder de logiske love for tænkningen ikke, fremfor alt ikke sætningen om modsigelsen. Modsatte tendenser består ved siden af hinanden uden at ophæve hinanden eller fjerne sig fra hinanden, eller søger højst under den herskende økonomiske tvang til afledning af energien sammen til kompromisdannelser. Der findes i Id'et intet, som man kunne ligestille med negationen, og man erkender også med forbavselse undtagelsen fra filosofernes sætning om, at rum og tid er nødvendige former for vore sjælelige handlinger. I Id'et findes der intet, der svarer til tidsforestillingen, ingen anerkendelse af et tidsmæssigt forløb, og, hvilket er højst besynderligt og endnu ikke er blevet taget i betragtning i den filosofiske tænkning, ingen forandring i den sjælelige proces gennem tidsforløbet. Ønsker, som aldrig har overskredet Id'ets grænse, men også indtryk, der ved fortrængning er blevet sænket i Id'et, er praktisk taget udødelige og forholder sig efter tiårs forløb, som om de netop var opstået. De kan først erkendes som fortid, devalueres, og berøves deres energibesætning, når de er blevet bevidst gennem det analytiske arbejde, og ikke mindst herpå beror den terapeutiske virkning af den analytiske behandling.

Jeg har atter og atter indtryk af, at vi i tidens løb har gjort alt for lidt ud af denne over enhver tvivl faststående kendsgerning: det fortrængtes uforanderlighed, inden for vor teori. Her synes jo at åbne sig adgang til den dybeste erkendelse. Desværre er heller ikke jeg kommet videre i så henseende.

Naturligvis kender Id'et ingen vurderinger, ikke godt og ondt, ingen moral. Det økonomiske eller, om De vil, kvantitative moment behersker, inderligt sammenknyttet med lystprincippet, alle processer. Driftsbesættelser, der kræver afløb, er, mener vi, alt hvad der findes i Id'et. Det synes endog, som om energien fra disse driftsrørelser befinder sig i en anden tilstand end i de andre sjælelige områder og er langt lettere bevægelig og lettere i stand til at finde udløsning, thi ellers ville der ikke ske de forskydninger og fortætninger, der er karakteristiske for Id'et, og som så fuldkomment ser bort fra det besatte objekts kvalitet – i jeg'et

ville vi kalde det en forestilling. Ja, man ville give meget for at forstå noget mere af disse ting. De ser i øvrigt, at vi er i stand til at påpege endnu andre egenskaber hos Id'et, end at det er ubevidst, og De erkender muligheden af, at dele af jeg'et og over-jeg'et er ubevidste uden at besidde de nævnte primitive og irrationelle karaktertræk. Til en karakteristik af det egentlige jeg, for så vidt det lader sig sondre fra Id'et og over-jeg'et, kommer vi snarest, når vi betragter dets relation til den yderste, overfladiske del af det sjælelige apparat, som vi betegner som sansnings-bevidst-systemet (det system, der repræsenterer sansningen og det bevidste). Dette system er vendt mod omverdenen, det formidler sansningerne fra denne, og som en funktion af dette opstår bevidsthedens fænomen. Dette system er et slags sanseorgan for hele det sjælelige apparat og det er ikke blot modtageligt for de påvirkninger, der kommer udefra, men også for sådanne, som kommer fra sjælelivets indre. Den opfattelse behøver næppe motiveering, at jeg'et er den del af Id'et, som blev modificeret ved at fungere nærmere omverdenens indflydelse indrettet til optagelse af og beskyttelse mod stimuli, og det kan sammenlignes med det barklag, med hvilket en klump levende substans omgiver sig. Forholdet til omverdenen er blevet afgørende for jeg'et; det har nemlig til opgave at repræsentere dette forhold til omverdenen hos Id'et, til gavn for Id'et, der, hvis det ikke tog hensyn til denne overvældende ydre magt, ikke ville undgå tilintetgørelsen i sin blinde stræben efter driftstilfredsstillelse. For at opfylde denne funktion må jeg'et tage omverdenen i åsyn, nedlægge et korrekt billede af den i sine sansningers erindringsspor og gennem realitetsafprøvningen holde borte, hvad der i dette billede af omverdenen er tilskud fra indre kilder. På Id'ets vegne behersker jeg'et det udløb af bevægelighed, der fører til igangsættelse af handling, men det har mellem behov og handling indskudt tænkearbejdet som en frist, under hvilket det anvender erindringer af tidligere erfaringer. På denne måde har jeg'et detroniseret lystprincippet, der uindskrænket behersker processernes forløb i Id'et, og erstattet det med realitetsprincippet, der lover større sikkerhed og bedre resultat.

Også den så vanskeligt beskrivelige relation til tiden formidles til jeg'et gennem sansningssystemet; der er næppe tvivl om, at dette systems arbejdsområde giver oprindelsen til tidsforestillingen. Men hvad der ganske særligt udmærker jeg'et til forskel fra Id'et, er dets tendens til at danne syntese, til at sammenfatte og homogenisere de sjælelige processer, der foregår i det. Dette er et træk som Id'et fuldstændig mangler. Når vi næste gang behandler drif-

terne i sjælelivet, vil det forhåbentlig lykkes os at føre dette væsentlige træk ved jeg'et tilbage til dets kilde. Det alene medfører den høje grad af organisation, som jeg'et betjener sig af under sine bedste præstationer. Dette træk udvikler sig af driftsagttagelse til driftsbeherskelse, men sidstnævnte nås kun derved, at driftsrepræsentationen indordnes i en større sammenhæng. Når vi tilpasser os den populære talemåde, kan vi sige, at jeg'et i sjælelivet repræsenterer fornuft og betænkssomhed, men Id'et de utæmmede lidenskaber.

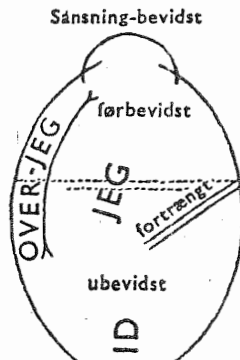
Vi har hidtil ladet os imponere ved opregningen af jeg'ets fortrin og evner; nu er det på tide også at se på reversen. Jeg'et er jo dog kun en del af Id'et, en som følge af den faretruende omverdens nærhed hensigtsmæssigt forandret del. I dynamisk henseende er det svagt, dets energi har det lånt af Id'et, og vi er ikke helt uden indsigt i de metoder – man kunne sige: smugveje, ad hvilke det unddrager Id'et yderligere energimængder. En sådan vej er f. eks. identificeringen med forskellige objekter, enten det er objekter, der allerede er opgivne eller de stadig er bibeholdt. Sådanne objektbesættelser udgår fra Id'ets driftskrav og jeg'et må først registrere dem. Idet jeg'et dernæst identificerer sig med objektet, sker der imidlertid det, at jeg'et anbefaler sig til Id'et i stedet for til objektet, og dermed leder det Id'ets libido hen til sig. Vi har allerede hørt, at jeg'et i løbet af livet optager et stort antal sådanne aflejringer fra tidligere objektbesættelser i sig. Når jeg'et nu i det hele taget har til opgave at gennemføre Id'ets hensigter, så løser det sin opgave, når det finder de omstændigheder, under hvilke disse hensigter bedst kan nås. Man kunne sammenligne jeg'ets forhold til Id'et med rytterens forhold til hesten. Hesten leverer energien til bevægelsen, og rytteren har det privilegium, at han kan bestemme målet og lede det stærke dyrs bevægelse. Men mellem jeg og Id sker alt for hyppigt det ikke ideale tilfælde, at rytteren må føre gangeren derhen, hvor den selv vil.

Jeg'et har udskilt sig fra en del af Id'et som en følge af den modstand, der opstår i forbindelse med fortrængning. Denne fortrængningsproces fortsættes imidlertid ikke i Id'et. Her flyder det fortrængte sammen med det øvrige Id.

Et ordsprog advarer mod samtidig at tjene to herrer. Det stakels jeg har det endnu vanskeligere: det tjener tre strenge herrer og bestræber sig for at bringe deres krav og fordringer i harmoni med hverandre. Disse krav går altid i forskellige retninger og synes ofte at være uforenelige; det er intet under, at det så tit mislykkes for jeg'et at løse sin opgave. De tre strenge herrer er omverdenen, over-jeg'et og Id'et. Når man følger jeg'ets anstren-

gelsler for at være dem tilpas på samme tid, eller rettere sagt: at adlyde dem samtidig, kan vi ikke angre, at vi har fremstillet dette jeg personificeret, som et specielt væsen. Det føler sig trængt fra tre sider, truet af tre farer, på hvilke det i nødens stund reagerer med angstudvikling. Gennem sin oprindelse af sansnings-systemets erfaringer er det bestemt til at repræsentere omverdenens krav, men det vil også være Id'ets tro tjener, forblive enigt med det, anbefale sig til det som objekt og trække dets libido til sig. I sin formidlingsbestræbelse mellem Id og realitet er det ofte nødsaget til at tildække Id'ets ubevidste befalinger med førbevidste rationaliseringer, at dysse Id'ets konflikter med realiteten ned, med diplomatisk uoprigtighed at foregøgle en hensyntagen til realiteten, selv om Id'et er forblevet stift og ueftergivende. På den anden side bliver det ustandselig iagttaget af det strenge over-jeg, der foreskriver det bestemte normer for dets adfærd, uden at tage hensyn til vanskelighederne fra Id'ets og omverdenens side, og i tilfælde af ikke-opfyldelse straffer det med mindreværdets og skyldbevidsthedens spændingsfølelser. Når jeg'et således drives af Id'et, trænges af over-jeg'et og stødes tilbage af realiteten, kæmper det for at beherske sin økonomiske opgave, nemlig at etablere harmonien mellem de kræfter og indflydelser, der virker i og på det, og vi forstår, hvorfor vi så tit ikke kan undertrykke udråbet: Livet er ikke let! Når jeg'et må indrømme sin svagheit, bryder det ud i angst, realangst for omverdenen, samvittighedsangst for over-jeg'et, neurotisk angst for lidenskabernes styrke i Id'et.

De strukturforhold i den sjælelige personlighed, som jeg har udviklet for Dem, vil jeg gerne anskueliggøre i en fordringsløs tegning, som jeg viser Dem her.

De ser her, at over-jeg'et dukker ind i Id'et; som Oedipus-kompleksets arving har det jo intime sammenhænge med det; det ligger længere borte fra sansningssystemet end jeg'et. Id'et har kun forbindelse med omverdenen via jeg'et, i det mindste i dette skema. Det er ganske vist i dag vanskeligt at sige, hvorvidt tegningen er rigtig; på eet punkt er den det sikkert ikke. Den plads, som det ubevidste Id indtager, burde være uforholdsmæssigt større end jeg'ets eller det førbevidstes. Jeg beder om, at De vil forbedre den i Deres tanker.

Og ved afslutningen af disse anstrengende og måske ikke indlysende betragtninger endnu en formaning! De må ved denne sondring af personligheden i jeg, over-jeg og Id ikke tænke på skarpe grænser, sådan som de kunstfærdigt er draget i den politiske geografi. Det psykiskes egenart kan vi ikke honorere ved lineære konturer sådan som i tegningen eller den primitive malerkunst, men snarere ved udflydende farvelader som hos de moderne malere. Efter at vi har adskilt, må vi atter lade det sondrede flyde sammen. Døm ikke for hårdt om mit første forsøg på at anskueliggøre det så vanskeligt fattelige psykiske. Det er meget sandsynligt, at udformningen af disse differentieringer er underkastet store variationer hos de forskellige personer, muligt at de ved funktionen selv kan forandres og midlertidigt ophæves. Særligt for den fylogenetisk sidste og mest delikate, differentieringen af jeg og over-jeg, synes dette at gælde. Det er utvivlsomt, at det samme kan fremkaldes af psykisk sygdom. Man kan også godt forestille sig, at det ved visse mystiske øvelser kan lykkes at omstyrte de normale forhold mellem de enkelte sjælelige områder, så at f. eks. sansningen kan fatte forhold i jeg'ets dyb og i Id'et, som ellers var utilgængelige for den. Om man ad denne vej vil få fat på den yderste visdom, af hvilken man venter sig universel lykke, tør man dog trøstigt betvivle. Alligevel vil vi indrømme, at psykoanalysens terapeutiske anstrengelser har valgt sig et lignende angrebsspunkt. Dens hensigt er jo at forstærke jeg'et, at gøre det mere uafhængigt af over-jeg'et, udvide dets erkendelsesfelt og udbygge dets organisation, så at det kan tilegne sig nye dele af Id'et. Hvor der var Id, skal der vorde Jeg.

Det er kulturarbejde, omtrent som tørlægningen af Zuydersee.

Angst og driftsliv

Mine damer og herrer! Det vil ikke forbyse Dem at høre, at jeg har mange nyheder at fortælle Dem om vor opfattelse af angsten og sjælelivets grunddrifter, og heller ikke, at ingen af disse nyheder kan betragtes som en definitiv løsning af de svævende problemer. Jeg taler her med bestemt hensigt om *opfattelser*. Det er de vanskeligste opgaver, der stilles os, men vanskeligheden ligger ikke i iagttagelsernes utilstrækkelighed, for det er netop de hyppigste, os mest bekendte fænomener, som stiller os over for disse gåder; den ligger heller ikke i den verdensfjerne karakter af de spekulationer, som de kunne indbyde til; for spekulativ forarbejdning kommer kun lidet i betragtning på dette område. Det drejer sig virkelig om opfattelser, d. v. s. om at indføre de rigtige abstrakte forestillinger, hvis anvendelse på iagttagelsens råstof lader orden og klarhed opstå i dette.

Jeg har allerede viet *angsten* en forelæsning i den tidligere række, nemlig den femogtyvende. Jeg må gentage dennes indhold stærkt forkortet. Vi har sagt, at angsten er en affekttilstand, altså en forening af bestemte fornemmelser på dimensionen lyst-ulyst med de til disse svarende udløsnings-innervationer og sansningen af disse, og at den sandsynligvis var aflejringer af en vis betydningsfuld begivenhed, indkorporeret ved arv, altså at sammenligne med det individuelt erhvervede hysteriske anfald. Som den begivenhed, der har efterladt et sådant affektspor, har vi taget fødselsprocessen, ved hvilken de for angsten karakteriske påvirkninger af hjertefunktion og åndedræt var hensigtsmæssige. Den allerførste angst var altså ifølge denne teori af toksisk karakter. Vi gik derefter ud fra sondringen mellem realangst og neurotisk angst: førstnævnte var en reaktion, der forekom os naturlig, på fare, d. v. s. på en ventet skadevoldende handling udefra, og sidstnævnte absolut gådefuld, ligesom formålsløs. I en analyse af realangsten reducerede vi den til en tilstand af øget sensorisk opmærksomhed og motorisk spænding, som vi kalder for *angstberedskab*. Af denne udvikler sig da ifølge vor teori angstreaktionen. Denne kan resultere i to udveje: Enten indskrænker *angstudviklingen*, gentagelsen af den gamle traumatiske oplevelse, sig til et signal, og

da kan den øvrige reaktion tilpasse sig til den nye faresituation og resultere i flugt eller forsvar, eller også beholder det gamle traume overmagten; den samlede reaktion finder udtryk i angstudviklingen, og så bliver affekttilstanden lammende og uhensigtsmæssig for den aktuelle situation.

Vi vendte os derefter til den neurotiske angst og sagde, at vi iagttager den under tre slags forhold. For det første som frit svævende, almindelig *ængstelighed*, der er parat til forbigående at forbinde sig med enhver nyopdukkende mulighed som såkaldt forventningsangst, som f. eks. ved den typiske angstneurose. For det andet fast bundet til bestemte forestillingsindhold i de såkaldte *fobier*, ved hvilke vi ganske vist endnu kan erkende en relation til den ydre fare, men må anse angsten for denne for helt urimeligt overdrevet. Endelig for det tredje *angsten ved hysterien og andre former for svære neuroser*, en angst som enten ledsager symptomer eller optræder uafhængigt som anfald eller længerevarende tilstand, men altid uden synlig begrundelse i en ydre fare. Vi stillede derefter os selv to spørgsmål: Hvad er man bange for ved neurotisk angst? og: Hvordan kan man bringe denne i sammenhæng med realangsten for ydre farer?

Vore undersøgelser er på ingen måde forblevet resultatløse: vi har fået nogle vigtige oplysninger. Med hensyn til forventningsangsten har den kliniske erfaring vist os en regelmæssig sammenhæng med libidøkonomien i seksuallivet. Den almindeligste årsag til angstneurosen er den frustreerede ophidselse. En libidinøs ophidselse fremkaldes, men tilfredsstillendes ophidselse, anvendes ikke; i stedet for denne fra sin anvendelse bortledte libido optræder da ængsteligheden. Jeg mente mig endda berettiget til at sige, at denne utilfredsstillende libido forvandler sig direkte til angst. Denne opfattelse fandt støtte i visse ganske regelmæssige fobier hos små børn. Mange af disse fobier er aldeles gådefulde for os, men andre, såsom angsten for at være alene og for fremmede personer, tillader en sikker forklaring. Både ensomheden og det fremmede ansigt vækker længslen efter moderen, som barnet kender og har tillid til; barnet kan ikke beherske denne libidinøse ophidselse, ikke holde den svævende, men forvandler den til angst. Denne barneangst skal altså ikke henføres til realangsten, men til den neurotiske angst. Barnefobierne og angstneurosens angstforventning giver os to eksempler på den ene måde, på hvilken neurotisk angst opstår: Ved direkte forvandling af libido. Vi vil straks lære en anden mekanisme at kende; det vil vise sig, at den ikke er meget forskellig fra den første.

Vi gør nemlig fortrængningsprocessen ansvarlig for angsten

ved hysterien og andre neuroser. Vi mener, at vi kan beskrive denne proces fuldstændigere end tidligere, når vi holder den forestillings skæbne, der skal fortrænges, adskilt fra den skæbne, der overgår den til forestillingen klæbende libidomængde. Det er forestillingen, som udsættes for fortrængning, eventuelt forvanskes til ukendelighed; men dens affektomængde bliver regelmæssigt forvandlet til angst, ligegyldigt hvilken art den er af, det være sig aggression eller kærlighed. Nu gør det ingen væsentlig forskel, af hvilken grund en libidomængde er blevet uanvendelig: om det skyldes infantil svaghed af jeg'et, således som ved børnefobierne, somatiske processer i seksuallivet sådan som ved angstneurosen, eller fortrængning, som ved hysterien. De to mekanismer ved den neurotiske angsts opståen falder altså i grunden sammen.

Under disse undersøgelser er vi blevet opmærksomme på en såre betydningsfuld relation mellem angstudvikling og symptomdannelse, nemlig at disse to repræsenterer og afløser hinanden. Agorafobikeren f.eks. begynder sin lidelseshistorie med et angstanfald på gaden. Dette ville gentage sig hver gang han igen gik på gaden. Han skaber nu gadeangstens symptom, som man også kan kalde en hæmning, funktionsindskrænkning af jeg'et, og sparer sig derved for angstanfaldet. Det omvendte ser man, når man, som det f. eks. er muligt ved tvangshandlinger, interfererer med det dannede symptom. Hindrer man patienten i at udføre sit vaskeceremoniel, kommer han i en vanskeligt udholdelig angsttilstand, mod hvilken hans symptom åbenbart havde beskyttet ham. Og det synes tilmed, som om angstudviklingen er det tidligere og symptomdannelsen det senere, som om symptomerne blev skabt for at undgå udbruddet af angsttilstanden. Dermed passer det også, at barnealderens første neuroser er fobier, tilstande i hvilke man så tydeligt erkender, hvordan en angstudvikling, som viser sig først, afløses af den senere symptomdannelse: man får indtryk af, at man ud fra disse relationer vil finde den bedste adgang til forståelsen af den neurotiske angst. Samtidig er det også lykkedes os at besvare spørgsmålet om, hvad man er bange for ved den neurotiske angst, og således at etablere forbindelsen mellem neurotisk angst og realangst. Det, man er bange for, er åbenbart éns egen libido. Forskellen fra realangstens situation ligger i to punkter: at faren er en indre i stedet for en ydre, og at den ikke erkendes bevidst.

Ved fobierne kan man meget tydeligt erkende, hvordan denne indre fare omsættes til en ydre, altså neurotisk angst forvandles til en tilsyneladende realangst. Lad os, for at forenkle en meget kompliceret sammenhæng, antage, at agorafobikeren regel-

mæssigt er bange for de fristelser, der vækkes hos ham ved møderne på gaden. I sin fobi foretager han en forskydning og ængster sig nu for en ydre situation. Hans gevinst herved er åbenbart, at han mener således at kunne beskytte sig bedre. En ydre fare kan man redde sig fra ved flugt, medens flugtforsøget fra en indre fare er et vanskeligt foretagende.

Ved slutningen af min oprindelige forelæsning om angsten gav jeg selv udtryk for den tanke, at disse forskellige resultater af vor undersøgelse nok ikke strider mod hinanden, men at de dog på en eller anden måde alligevel ikke stemmer overens. Angsten er jo som affekttilstand forbundet med erindringen af noget faretruende ved en tidligere oplevet begivenhed; angsten står i selvo-pholdelsens tjeneste og udgør et signal til en ny fare; den opstår af en libido, der på en eller anden måde er blevet uanvendelig – f. eks. i forbindelse med fortrængningsprocessen; den afløses af symptomdannelsen og bliver ligesom psykisk bundet. Her mærker man, at der her mangler noget, som kan skabe en enhed af disse brudstykker.

Mine damer og herrer! Den inddeling af den sjælelige personlighed i et over-jeg, et jeg og et Id, som jeg redegjorde for i min sidste forelæsning, har også pånøddet os en ny orientering i angstproblemet. Med den sætning, at jeg'et er det eneste »angststed« og at kun jeg'et kan producere og mærke angst, har vi indtaget en ny, fast position, ud fra hvilken mange forhold tager sig anderledes ud. Og vi ved virkelig ikke, hvilken mening det kan have at tale om en »Id'ets angst« eller at tilskrive over-jeg'et evnen til angstelighed. Derimod har vi hilst det som ønskeligt, at angstens tre hovedarter: realangsten, den neurotiske angst og samvittighedsangsten, således uden vanskelighed lader sig henhøre til jeg'ets tre afhængighedstilstande: af omverdenen, af Id'et og af over-jeg'et. Med denne nye opfattelse er også angstens funktion som signal til varsling af en faresituation – en opfattelse, der jo ikke var os fremmed tidligere – trådt i forgrunden, spørgsmålet om, af hvilket stof angsten skabes, har tabt i interesse, og relationerne mellem realangst og neurotisk angst er opklaret og forenklet på overraskende måde. Det er i øvrigt værd at mærke, at vi nu forstår de tilsyneladende mere komplicerede tilfælde af angstens opståen bedre end dem, der ansås for simple.

Vi har nemlig nylig undersøgt, hvorledes angsten opstår ved visse fobier, som vi regner til angsthysterien, og valgt tilfælde, i hvilke det drejede sig om den typiske fortrængning af ønsker fra Oedipus-komplekset. Ifølge vor forventning havde vi skullet konstatere, at det er den libidinøse besættelse af moderobjektet, der

på grund af fortrængningen forvandler sig til angst og nu i det symptomatiske udtryk optræder som knyttet til fadersurrogatet. Jeg kan ikke vise Dem de enkelte trin i en sådan undersøgelse; det må være tilstrækkeligt at sige, at det overraskende resultat var det modsatte af vor forventning. Det er ikke fortrængningen, som skaber angsten; denne er der på forhånd – det er angsten, som skaber fortrængningen! Men hvad kan det være for en angst? Kun angsten for en truende ydre fare, altså en realangst. Det er rigtigt, at drengen føler angst for et krav fra sin libido, i dette tilfælde kærligheden til sin moder; det er altså virkelig et tilfælde af neurotisk angst. Men denne forelskelse forekommer ham kun at være en indre fare, som han må unddrage sig ved afkaldet på dette objekt, fordi den fremkalder en ydre faresituation. Og i alle de tilfælde, vi undersøger, får vi det samme resultat. Lad os blot indrømme, at vi ikke var indstillet på, at den indre driftsfare ville vise sig at være en betingelse for og forberedelse til en ydre, real faresituation.

Men vi har endnu ikke sagt, hvad den reale fare er, som barnet frygter som følge af sin forelskelse i moderen. Det er *kastrationsstraffen*, tabet af sit lem. Naturligvis vil De indvende, at dette jo ikke er nogen real fare. Vore drenge bliver jo ikke kastreret, fordi de i Oedipus-kompleksets fase er forelsket i moderen. Men dette kommer man ikke så let uden om. Fremfor alt kommer det ikke an på, om kastrationen virkelig praktiseres; det afgørende er, at faren er en udefra truende, og at barnet tror på den. Det har det en vis grund til, thi man truer det tit med afskæring af lemmet under dets phalliske fase, i dets tidlige masturbationsperiode, og antydninger om denne straf vil regelmæssigt finde en fylogenetisk forstærkning hos barnet. Vi formoder, at i den menneskelige families tidligste tider blev kastrationen virkelig foretaget på den opvoksende dreng af den skinsyge og grusomme fader, og at den omskærelse, der hos primitive folk så ofte er en del af mandbarhedsritualet, er en letkendelig rest deraf. Vi ved, hvor langt vi derved fjerner os fra den almindelige anskuelse, men vi må holde fast ved, at kastrationsangsten er en af de hyppigste og stærkeste drivkræfter til fortrængningen og dermed til neurosedannelsen. Analyser af tilfælde, i hvilke ganske vist ikke kastration, men omskærelse af drenge blev foretaget som terapi eller som straf for masturbation, hvilket slet ikke skete så sjældent i det engelsk-amerikanske samfund, har givet vor overbevisning den endelige sikkerhed. Det er meget fristende på dette sted at gå nærmere ind på kastrationskomplekset, men vi vil holde os til vort emne. Kastrationsangsten er naturligvis

ikke det eneste motiv til fortrængningen; den har jo f. eks. intet holdepunkt hos kvinderne, der ganske vist har et kastrationskompleks, men ikke kan have nogen kastrationsangst. I dens sted træder hos det andet køn angsten for kærlighedstab, åbenbart en videredannelse af spædbarnets angst, når det savner moderen. Man vil forstå, hvilken real faresituation der varsles ved denne angst. Når moderen er fraværende eller har unddraget barnet sin kærlighed, er det jo ikke længere sikker på tilfredsstillelsen af sine behov, men muligvis udsat for de pinagtigste spændingsfølelser. Afvis ikke den tanke, at disse angstbetingelser i grunden gentager den oprindelige fødselsangsts situation, der jo også betydede en adskillelse fra moderen. Ja, hvis De følger en tankegang af *Ferenczi*, kan De også slutte kastrationsangsten til denne række, thi tabet af det mandlige lem har jo umuligheden af en genforening med moderen eller surrogat for hende i seksualakten til følge. Jeg nævner parentetisk, at den så almindelige fantasi om tilbagevenden til moderskødet er surrogatet for dette koitusønske. Der ville her være mange andre interessante ting og overraskende sammenhænge at fortælle, men jeg kan ikke gå ud over rammen af en introduktion til psykoanalysen og vil kun gøre Dem opmærksom på, hvordan psykologiske konstateringer her mødes med biologiske kendsgerninger.

Otto Rank, som psykoanalysen kan takke for mange smukke bidrag, har også fortjenesten af eftertrykkeligt at have betonet betydningen af fødselsakten og adskillelsen fra moderen. Vi fandt det dog allesammen umuligt at antage de ekstreme konklusioner, som han af dette moment har draget for neurosernes teori og endog for den analytiske terapi. Kernen i hans lære: at angstoplevelsen ved fødslen er forbilledet for alle senere faresituationer, havde han allerede forefundet. Når vi dvæler ved disse, vil vi kunne sige, at hver udviklingsalder i grunden har en bestemt angstbetingelse, altså faresituation, som særligt passer til den. Faren ved den psykiske hjælpeløshed passer til jeg'ets tidlige umodenhedsstadium, faren for objekt-(kærligheds-)tabet til de første barneårs uselvstændighed, kastrationsfaren til den phalliske fase, og endelig angsten for over-jeg'et, der indtager en speciel stilling, til latenstiden. I udviklingens løb bør de gamle angstbetingelser slippes, da de til disse svarende faresituationer devalueres ved styrkelsen af jeg'et. Men dette er kun tilfældet i meget ufuldkommen grad. Mange mennesker kan ikke overvinde angsten for kærlighedstab; de bliver aldrig tilstrækkeligt uafhængige af andres kærlighed, men fortsætter i så henseende deres infantile adfærd. Angsten for over-jeg'et bør normalt ikke finde nogen af-

slutning, da den som samvittighedsangst er mundværlig i de sociale relationer og den enkelte kun i de sjældneste tilfælde kan blive uafhængig af det menneskelige fællesskab. Nogle af de gamle faresituationer forstår også at redde sig over til senere tider, idet de modificerer deres angstbetingelser, så at de svarer til tidspunktet. Således bevares eksempelvis kastrationsfaren under syfilisfobien maske. Man ved nok som voksen, at kastrationen ikke længere anvendes som straf for seksuelle udskjelser, men man har til gengæld fået at vide, at en sådan given driften frit løb trues af alvorlige sygdomme. Der er ingen tvivl om, at de personer, vi kalder neurotikere, forbliver infantile i deres forhold til faren og ikke har overvundet forældede angstbetingelser. Lad os tage dette som et faktisk bidrag til karakteristikken af neurotikere; hvorfor det er sådan, kan man ikke forklare så hurtigt.

Jeg håber, at De ikke har mistet overblikket, og at De stadig ved, at vi er i færd med at undersøge relationerne mellem angst og fortrængning. Vi har her fået to nye ting at vide: for det første at angsten skaber fortrængningen og ikke, som vi mente, omvendt, og desuden at en frygtet driftssituation i grunden viser tilbage til en ydre faresituation. Det næste spørgsmål vil lyde: Hvordan forestiller vi os nu, at en fortrængning finder sted under indflydelse af angsten? Jeg tror som følger: Jeg'et mærker, at tilfredsstillelsen af et opdykkende driftskrav ville fremkalde en af de velerindrede faresituationer. Denne driftsbesættelse må altså på en eller anden måde undertrykkes, ophæves, gøres afmægtig. Vi ved, at denne opgave lykkes for jeg'et, når det er stærkt og har inddraget den pågældende driftsrørelse i sin organisation. Fortrængningssituationen kan beskrives ved at driftsrørelsen endnu tilhører Id'et og jeg'et føler sig svagt. Så hjælper jeg'et sig ved hjælp af en teknik, der i grunden er identisk med den normale tænkning. Tænkningen er en forsøgsvis handlen med små energimængder, svarende til de forskydninger, som feltherren foretager med små figurer på landkortet, inden han sætter sine troppemasser i bevægelse. Jeg'et anticiperer altså tilfredsstillelsen af den betænkelige driftsrørelse og tillader den at fremkalde ulystfønelserne ved begyndelsen af den frygtede faresituation. Dermed er lyst-ulyst-princippets automatik bragt i gang hvorefter fortrængningen af den farlige driftsimpuls kan føres igennem.

Stop! vil De nu råbe til mig – nu kan vi ikke gå med læn- gere! De har ret; jeg må sige noget mere, før jeg kan gøre teorien antagelig for Dem. Først vil jeg tilstå, at jeg har forsøgt at oversætte noget til vor normale tænkningssprog, der i virkeligheden må være en ikkebevidst eller førbevidst proces der foregår

i energimængder i et substrat, man ikke kan forestille sig. Men dette er ikke nogen alvorlig indvending; man kan jo ikke gøre det anderledes. Vigtigere er det, at vi klart sonderer mellem, hvad der foregår ved fortrængningen i jeg'et, og hvad der sker i Id'et. Vi har netop sagt, hvad jeg'et gør. Det anvender en prøvebesættelse og vækker lyst-ulyst-automatikken gennem angstsignalet. Så er flere reaktioner mulige eller en blanding af disse i vekslende forhold. Enten udvikles angstanfaldet fuldt ud og jeg'et trækker sig totalt tilbage fra den anstødelige rørelse, eller også stiller det over for rørelsen i stedet for en prøvebesættelse en kontrabesættelse og denne træder sammen med energien fra den fortrængte rørelse sammen til symptomdannelse eller optages i jeg'et som reaktionsdannelse, som forstærkning af bestemte dispositioner, som kommer til at udgøre en blivende forandring. Jo mere angst-udviklingen kan begrænses til et blot signal, desto mere anvender jeg'et på de afværgereaktioner, der er ensbetydende med en psykisk binding af det fortrængte, og desto mere nærmer processen sig også en normal forarbejdning, ganske vist uden at nå den. Vi vil dvæle et øjeblik her. De har sikkert allerede selv antaget, at hint vanskeligt definerbare, som man kalder *karakter*, absolut må tilskrives jeg'et. Vi har allerede fattet noget af det, som skaber denne karakter. Frem for alt indkorporeringen af den tidligere forældreinstans som over-jeg, vel den vigtigste, afgørende bestanddel, derefter den efterfølgende tids identificering med begge forældre såvel som med andre indflydelsesrige personer, samt lignende identificeringer, der ligger som aflejringer af løsnede objektrelationer. Lad os nu – som et aldrig manglende bidrag til karakterdannelsen – tilføje de reaktionsdannelser, som jeg'et først erhverver sig gennem sine fortrængninger og senere, ved tilbagevisningerne af uønskede driftsimpulser, ved hjælp af mere normale midler.

Nu vender vi tilbage til emnet og betragter Id'et. Hvad der ved fortrængningen foregår med den bekæmpede driftsrørelse er ikke så let at finde ud af. Vor interesse gælder jo hovedsagelig, hvad der sker med energien, med denne rørelsens libidinøse lading, hvordan den bliver anvendt. De husker jo, at den tidligere antagelse gik ud på, at netop denne energi gennem fortrængningen forvandles til angst. Det tør vi ikke længere sige; det beskedne svar vil derimod lyde: sandsynligvis er dens skæbne ikke hver gang den samme. Sandsynligvis består der en intim samhørighed – som vi bør lære at kende – mellem processen i jeg'et og den i Id'et ved den fortrængte rørelse stedfindende. Efter at vi nemlig har ladet lyst-ulyst-princippet, der vækkes ved angst-

signalet, gribe ind i fortrængningen, har vi lov til at ændre vore forventninger. Dette princip behersker processerne i Id'et ganske uindskrænket. Vi kan tiltro det, at det resulterer i dybtgående forandringer i den pågældende driftsrørelse. Vi er forberedt på, at der vil findes meget forskellige resultater af fortrængningen, mere eller mindre vidtgående. I mange tilfælde vil den fortrængte driftsrørelse måske beholde sin libidobesættelse og bestå uforandret i Id'et, omend under det konstante tryk fra jeg'et. Andre gange synes den at rammes af en fuldstændig ødelæggelse, ved hvilken dens libido definitivt ledes over i andre baner. Jeg mente, at det sker således ved den normale afvikling af Oedipus-komplekset, der altså i dette ønskværdige tilfælde ikke blot bliver fortrængt, men ødelagt i Id'et. Den kliniske erfaring har endvidere vist os, at der i mange tilfælde i stedet for det vante fortrængningsresultat sker en libidodevaluering, en regression af libidoorganisationen til et tidligere trin. Dette kan naturligvis kun ske i Id'et, og når det sker, da under indflydelse af den samme konflikt, der indledes ved angstsignalet. Det mest påfaldende eksempel af denne art frembyder tvangsneurosen, ved hvilken libidoregressionen og fortrængningen virker sammen.

Mine damer og herrer! Jeg frygter, at disse betragtninger vil forekomme Dem vanskeligt forståelige, og De vil synes, at de ikke er fremstillet på udtømmende måde. Jeg beklager at måtte vække Deres misfornøjelse. Men jeg kan ikke sætte mig andet mål, end at De modtager et indtryk af vore resultaters art og vanskelighederne ved deres bearbejdelse. Jo dybere vi trænger ind i studiet af de sjælelige processer, desto mere erkender vi deres righoldighed og komplicerede karakter. Mangen en simpel formel, der i begyndelsen syntes os tilstrækkelig, har senere vist sig at være utilstrækkelig. Vi bliver ikke trætte af at ændre og forbedre den. I forelæsningen om drømmeteorien har jeg ført Dem ind i et område, på hvilket der i femten år så at sige ikke er sket nogen udvikling; men her, hvor vi behandler angsten, ser De, at alt er midt i en rivende udvikling og forvandling. Disse nye ting er endnu heller ikke blevet grundigt gennemarbejdet, og måske er det også derfor, at de er vanskelige at fremstille. Men hold ud: vi vil snart kunne forlade spørgsmålet om angsten. Jeg hævder ikke, at det vil blive opklaret til vor tilfredshed; forhåbentlig er vi dog dommet et lille stykke videre. Og undervejs har vi skaffet os erkendelse på mange andre områder. Således bliver vi også nu gennem studiet af angsten foranlediget til at føje et nyt træk til vor skildring af jeg'et. Vi sagde, at jeg'et er svagt over for Id'et, at det er dettes tro tjener, der anstrenger sig

for at gennemføre dets befalinger og opfylde dets krav. Vi tænker ikke på at tage denne sætning tilbage. Men på den anden side er dette jeg dog den bedst organiserede, i retning af realiteten orienterede del af Id'et. Vi må ikke overdrive sondringen mellem disse to for meget og heller ikke blive forbavset, når der må tildeles jeg'et en indflydelse af processerne i Id'et. Jeg mener, at jeg'et udøver denne indflydelse, idet det ved hjælp af angstsignalet bringer det næsten almægtige lyst-ulyst-princip i virksomhed. Men umiddelbart derefter viser det dog igen sin svaghed, thi gennem fortrængningsakten giver det afkald på en del af sin organisation og må tillade, at den fortrængte driftsrørelse varigt forbliver unddraget dets indflydelse.

Og nu endnu en bemærkning om angstproblemet! Den neurotiske angst er under vort arbejde forvandlet til realangst, til angst for bestemte ydre faresituationer. Men derved kan det ikke blive: vi må gøre et yderligere skridt, der imidlertid vil blive et skridt tilbage. Vi spørger os selv: Hvad er nu i grunden det farlige, det frygtede i en sådan faresituation? Åbenbart ikke objektivet skadetilføjelse på personen – et forhold, der psykologisk intet behøvede at betyde – men det, som den tilføjer i sjælelivet. Eksempelvis kan fødslen, der er vort forbillede for angsttilstanden, vel næppe i sig selv betragtes som en skadetilføjelse, omend der kan være fare for skader derved. Det væsentlige ved fødslen, som ved enhver faresituation, er, at den i den sjælelige oplevelse fremkalder en tilstand af højspændt pirring, der spores som ulyst, og som man ikke kan blive herre over ved udløsning. Når vi kalder en sådan tilstand, på hvilken lystprincippet anstrengelser strander, for et *traumatisk* moment, så er vi via rækken neurotisk angst-realangst-faresituation nået til den simple sætning: det frygtede, angstens genstand, er hver gang, at der optræder et traumatisk moment, der ikke kan afvikles efter lystprincippet norm. Vi forstår straks, at lystprincippet ikke sikrer os mod objektive skadetilføjelser, men kun mod en bestemt form for beskadigelse af vor psykiske økonomi. Fra lystprincippet til selvopholdelsesdriften er der endnu en lang vej: der mangler meget i, at de dækker hinanden fra begyndelsen. Men vi ser også noget andet; måske er dette den løsning, vi søger, nemlig at det overalt drejer sig om spørgsmålet om relative kvantiteter. Kun affektsummens størrelse gør et indtryk til et traumatisk moment, lammer lystprincippet præstation og giver faresituationen betydning. Og når det forholder sig sådan, d.v.s. gåden løftes ved en så nøgtern oplysning, hvorfor skulle det så ikke være muligt, at slige traumatiske momenter i sjælelivet indtræffer uden relation til de antagne

faresituationer, når angsten ikke vækkes som signal, men opstår med frisk begrundelse? Den kliniske erfaring siger med bestemt-
hed, at det virkelig er sådan. Kun de senere fortrængninger vi-
ser den mekanisme, som vi har beskrevet, og ved hvilken angsten
vækkes som signal fra en tidligere faresituation; de første og op-
rindelige fortrængninger opstår direkte ved jeg'ets sammentræf
med et særlig libidokrav under traumatiske momenter, de nydan-
ner deres angst, således at kun fødslen er forbilledet. Det samme
kan gælde for angstudviklingen ved angstneurose som følge af so-
matisk beskadigelse af seksualfunktionen. At det er libidoen selv,
der derved forvandles til angst, vil vi ikke længere hævde. Men
jeg ser ingen indvending mod teorien om angstens dobbelte op-
rindelse – snart som direkte følge af det traumatiske moment, og
snart som signal til, at gentagelsen af et sådant truer.

Mine damer og herrer! Nu er De sikkert glade for, at De ikke
behøver at høre mere om angsten. Men det hjælper Dem ikke,
for der kommer intet bedre efter. Jeg har til hensigt endnu i dag
at føre Dem ind på libidoteoriens eller driftslærens område, hvor
der ligeledes er meget, som har taget ny form. Jeg vil ikke sige,
at vi har gjort store fremskridt heri, så at det ville være al umage
værd for Dem at få kendskab hertil. Nej, det er et område, hvor
vi møjsommeligt kæmper for at orientere os og vinde indsigt; De
skal kun være vidner til vore bestræbelser. Også her må jeg gribe
tilbage til meget, som jeg tidligere har fortalt Dem om.

Driftslæren er så at sige vor mytologi. Drifterne er mystiske
væsner, storslåede i deres ubestemthed. Vi kan i vort arbejde
ikke se bort fra dem et eneste øjeblik og er samtidig aldrig sikre
på at se dem skarpt. Det er Dem jo bekendt, hvordan den popu-
lære tænkning finder sig til rette med drifterne. Man antager så
mange og så forskelligartede drifter, som man netop har brug
for: en selvhævdelses-, efterlignings-, lege- og selskabelighedsdrift
og mange andre af samme slags. Man ligesom tager dem op, lader
enhver gøre sit specielle arbejde og slipper dem så igen. Vi har
altid haft anelse om, at der bag mange af disse mange små drif-
ter skjuler sig noget alvorligt og mægtigt, som vi må nærme os
med forsigtighed. Vort første skridt var beskedent nok. Vi sagde
til os selv, at man sandsynligvis ikke går fejl, hvis man i første
omgang sonderer mellem to hoveddrifter, driftsarter eller drifts-
grupper, efter de to store behov: Sult og kærlighed. Hvor skin-
sygt vi end forsvare psykologiens uafhængighed af enhver an-
den videnskab, står man dog her i skyggen af den urokelige bio-
logiske kendsgerning, at det levende enkeltvæsen tjener to hen-
sigter: selvopholdelsen og artsopholdelsen, der synes at være uaf-

hængig af hinanden, så vidt vi ved endnu ikke har fundet nogen
fælles oprindelse, og hvis interesser ofte strider mod hinanden i
det dyriske liv. Man driver her i grunden biologisk psykologi,
og studerer de psykiske ledsagefænomener til biologiske processer.
Som repræsentant for denne opfattelse er »jeg-drifterne« og »sek-
sualdrifterne« draget ind i psykoanalysen. Til de første henreg-
nede vi alt, hvad der har med personens selvbevarelse, selvhæv-
delse eller selvudvidelse at gøre. Seksualdrifterne måtte vi give
den righoldighed, som det infantile og det perverse seksualliv
kræver. Da vi ved undersøgelsen af neuroserne lærte jeg'et at
kende som den indskrænkende, fortrængende magt, og seksual-
tendenserne som det indskrænkede, fortrængte, mente vi ikke
alene at gribe forskellen, men også konflikten mellem de to drifts-
grupper med hænderne. Vort studiums emne var i første omgang
kun seksualdrifterne, hvis energi vi betegnede som »libido«. Ved
hjælp af dem søgte vi at klare vore forestillinger om, hvad en
drift er, og hvad man har lov til at tilskrive den. Dette er libido-
teoriens plads.

En drift adskiller sig altså fra en stimulus eller ydre piring
derved, at den stammer fra parringskilder i legemets indre, virker
som en konstant kraft, og at personen ikke kan unddrage sig
den ved flugt, sådan som det er muligt ved den ydre piring. I
driften kan man skelne mellem kilde, objekt og mål. Kilden er
en ophidselsestilstand i det organiske, målet en ophævelse af denne
ophidselse, og på vejen fra kilden til målet bliver driften psykisk
aktiv. Vi forestiller os den som en vis energimængde, der presser
på i en bestemt retning. Man taler om aktive og passive drifter,
men burde snarere sige: aktive og passive driftsmål; også til op-
nåelse af et passivt mål hører der en indsats af aktivitet. Målet
kan nås på personens eget legeme; i reglen er der dog indskudt
et ydre objekt, på hvilket driften når sit ydre mål; dens indre
mål forbliver hver gang de som tilfredsstillelse oplevede organi-
ske forandringer. Om relationen til den somatiske kilde giver drif-
ten en specifik karakter og da hvilken, er ikke blevet os klart. At
driftsrørelser fra een kilde slutter sig til sådanne fra andre kilder
og deler deres videre skæbne, og at i det hele taget en driftstil-
fredsstillelse kan erstattes med en anden, er, efter den analytiske
erfarings vidnesbyrd, utvivlsomme kendsgerninger. Lad os kun
tilstå, at vi ikke forstår dem særlig godt. Også driftens relation
til mål og objekt tillader ændringer: begge kan ombyttes med
andre, og relationen til objektet er i særlig grad let at løsne. En be-
stemt art af modifikation af målet og skiften af objektet, hvor vor
sociale vurdering kommer med ind i billedet, fremhæver vi som

sublimering. Vi har desuden grund til at udskille *målhæmmede* drifter, driftsrørelser der stammer fra velkendte kilder og som har et utvetydigt mål, men som standser på vejen til tilfredsstillelsen, så at der fremkommer en varig objektbesættelse og en permanent stræben efter tilfredsstillelse. Af sådan karakter er f. eks. ømhedsrelationen, der utvivlsomt stammer fra kilderne til det seksuelle behov, hvor der regelmæssigt har været tale om at give afkald på tilfredsstillelse. Man vil se, hvor meget af drifternes egenskaber og skæbne der endnu unddrager sig vor forståelse; vi bør her også tænke på en forskel, der viser sig mellem seksualdrifter og selvopholdelsesdrifter, og som teoretisk ville være yderst vigtig, hvis den berørte hele gruppen. Seksualdrifterne virker påfaldende ved deres plasticitet, deres evne til at veksle mål, ved deres evne til at lade sig repræsentere af en anden, og ved deres evne til at lade sig opholde, hvilket de målhæmmede drifter netop har givet os et godt eksempel på. Disse egenskaber vil vi gerne frakende selvopholdelsesdrifterne og om disse sige, at de er ubøjelige, uopholdelige, på en helt anden måde imperative og har et ganske andet forhold både til fortrængningen og til angsten. Men allerede den næste betragtning siger os, at denne undtagelsesstilling ikke tilkommer alle selvopholdelsesdrifter, men kun sulten og tørsten, og åbenbart er begrundet i en særegenhed ved driftskilderne. En hel del af det forvirrende indtryk kommer ydermere af, at vi ikke specielt har betragtet, hvilke forandringer de oprindelig Id'et tilhørende driftsrørelser kommer ud for under det organiserede jeg's indflydelse.

På fastere grund bevæger vi os, når vi undersøger, på hvilken måde driftslivet tjener seksualfunktionen. Her har vi erhvervet en helt afgørende erkendelse, der heller ikke vil være ny for Dem. Det er ikke sådan, at man erkender en seksualdrift, der fra begyndelsen bærer en stræben efter seksualfunktionens mål, d.v.s. forening af de to kønsceller. Nej, vi ser et stort antal partialdrifter, stammende fra forskellige dele og egne af legemet; disse partialdrifter stræber temmelig uafhængigt af hinanden efter tilfredsstillelse og finder denne i noget, som vi kan kalde for *organlyst*. Kønsgorganerne er de sidste blandt disse *erogene zoner*, og deres organlyst vil man ikke kunne nægte betegnelsen *seksuellyst*. Ikke alle disse efter lyst stræbende rørelser optages i seksualfunktionens definitive organisation. Mange af dem fjernes som uanvendelige, ved fortrængning eller på anden måde, nogle bliver på den tidligere omtalte besynderlige måde ledet bort fra deres

mål og anvendes til forstærkning af andre rørelser, og atter andre bevares i biroller og tjener til gennemførelse af indledende akter: til frembringelse af forlyst. De, mine tilhørere, har hørt, at der i denné langtrukne udvikling kan skelnes flere foreløbige organisationsfaser, og også, hvordan man ud fra denne seksualfunktionens historie forklarer dens abnormiteter og forkrøblinger. Den første af disse *prægenitale* faser kalder vi for den *orale*, fordi den erogene mundzone – svarende til den måde, på hvilken spædbarnet ernæres – behersker, hvad man har lov til at kalde denne livsperiodes seksuelle aktivitet. På et andet trin trænger de *sadistiske* og *anale* impulser frem, sikkert i sammenhæng med tandbruddet, muskulaturens forstærkning og beherskelsen af sphinkterfunktionerne. Vi har netop erfaret mange interessante enkeltheder om dette interessante udviklingstrin. Som det tredje optræder den *phalliske* fase, i hvilken hos begge køn den mandlige lem og det hos pigen tilsvarende organ får en uoverskuelig betydning. Navnet: den *genitale* fase, har vi endelig forbeholdt den definitive seksualorganisation, der etableres efter puberteten, og i hvilken det kvindelige kønsorgan først finder den anerkendelse, som det mandlige forlængst har erhvervet.

Hidtil er alt dette kun afbleget gentagelse. Og tro ikke, at alt det, som jeg denne gang ikke har nævnt, heller ikke gælder længere. Denne gentagelse var nødvendig for, at jeg kunne knytte beretningen om fremskridtene i vor erkendelse til den. Vi kan rose os af, at vi netop har fået mange nye oplysninger om de tidlige organisationer af libidoen og fattet betydningen af vor gamle viden klarere, hvilket jeg vil vise Dem ved enkelte eksempler. *Abraham* har i 1924 godtgjort, at man kan sondre to trin i den sadistisk-anale fase. På det tidligste af disse dominerer de destruktive tendenser – i retning af at tilintetgøre og lade gå tabt – på det seneste derimod de objektvenlige: at ville holde fast og besidde. I midten af denne fase optræder først hensynet til objektet som forløber for en senere kærlighedsbesættelse. Lige så berettiget er det også at antage en sådan underinddeling for den første, orale fase. På det første understadium drejer det sig kun om den orale »indlemmelse«; der mangler også enhver ambivalens i forholdet til moderbrystet som objekt. Det andet stadium, der udmærker sig ved bideaktivitetens optræden, kan betegnes som det *oralt-sadistiske*; det opviser for første gang ambivalensens fænomener, der derpå bliver så meget tydeligere i den næste, d.v.s. den sadistisk-anale fase. Værdien af disse nye sondringer viser sig særlig, når man ved bestemte neuroser – tvangs-

neurosen, melankolien – søger efter dispositionsstederne i libido-udviklingen. De bør her erindre, hvad vi har erfaret om sammenhængen mellem libidofiksering, disposition og regression.

Vor indstilling til libidoorganisationens faser har i det hele taget forskudt sig en smule. Når vi tidligere navnlig understregede, hvordan den ene af dem forgår før den næste, så er vor opmærksomhed nu vendt mod de kendsgerninger, der viser os, hvor meget der, af hver tidligere fase, forbliver bestående ved siden af og bag de senere modifikationer. Dette erhverver sig en varig repræsentation i libidøkonomien og personens karakter. Endnu større betydning har de studier fået, der har lært os, hvor hyppigt der under patologiske betingelser sker regressioner til tidligere faser, og at bestemte regressioner er karakteristiske for bestemte sygdomsformer. Men dette kan jeg ikke behandle her; det hører hjemme i en speciel neurosepsykologi.

Driftsomsætninger og lignende processer har vi særlig kunnet studere ved analerotikken, ophidselsestilstandene ud fra den erogene analzones kilder, og vi blev overrasket over, til hvor mangfoldige anvendelser disse driftsrørelser fører. Det er måske ikke let at frigøre sig for den ringeart, som i udviklingens løb netop har ramt denne zone. Lad os derfor af *Abraham* erindre om, at anus embryologisk svarer til urmunden, som er vandret nedefter, til tarmåbningen. Vi får da at vide, at med devalueringen af individets ekskrementer går denne driftsinteresse af anal oprindelse over på objekter, der vil kunne gives som *gave*. Og dette med rette, da ekskrementet var den første gave, spædbarnet kunne give, og som det skilte sig af med af kærlighed til den kvinde, som plejede det. Senere hen, ganske analogt med betydningsforvandlingen i sprogudviklingen, forandres denne oprindelige ekskrementinteresse til høj vurdering af guld og penge (*Gold und Geld*), men den giver også sit bidrag til den affektive vurdering af *barn* og af *penis*. Ifølge overbevisning hos alle børn, der jo længe holder fast ved kloakteorien, fødes barnet som et ekskrement fra tarmen; defækationen er forbilledet for fødselsakten. Men også penis har sin forløber i ekskrementsojlen, der udfylder og pirrer tarmens slimhinderør. Når barnet, omend modvilligt, har taget til efterretning, at der findes menneskelige væsner, som ikke besidder dette lem, fremtræder penis for det som noget fra legemet frigørligt og betragtes i umiskendelig analogi med ekskrementet, der jo var det første organistiske element, som det måtte give afkald på. En betydelig mængde analerotik overføres således til penisbesættelse, men interessen for denne legemsdel har foruden den analerotiske en måske endnu stærkere oral rod, thi ef-

ter diegivningens ophør arver penis også noget fra det moderlige organs brystvorte.

Det er umuligt at orientere sig i menneskets fantasier, i de af det ubevidste påvirkede indfald og i menneskets symptomsprog, hvis man ikke kender disse dybtliggende relationer. Ekskrement-penge-gave-barn-penis bliver her behandlet som ensbetydende, og repræsenteret af fælles symboler. Glem heller ikke, at jeg kun har kunnet give Dem meget ufuldkomne oplysninger. Jeg kan f.eks. skynde mig at tilføje, at også den senere vægnende interesse for vagina hovedsagelig er af analerotisk oprindelse. Det er ikke så mærkeligt, thi vagina selv er, for at benytte et træffende udtryk af *Lou Andreas-Salomé*, »lejet« fra endetarmen; hos de homoseksuelle, der ikke har gjort et vist stykke af seksualudviklingen med, bliver den da også påny repræsenteret af denne sidste. I drømme forekommer hyppigt en lokalitet, der hidtil kun havde eet rum, men nu er delt i to ved en væg, eller omvendt. Dermed menes altid vaginas forhold til tarmen. Vi kan også med lethed følge, hvordan hos pigen det aldeles ukvindelige ønske om besiddelse af en penis normalt forvandler sig til ønsket om et barn og derefter om en mand som bærer af penis og giver af barnet, således at det også her bliver synligt, hvordan en del oprindelig analerotisk interesse skaffer sig optagelse i den senere genitalorganisation.

Under sådanne studier af libidoens prægenitale faser har vi også fået nogle nye indblik i karakterdannelsen. Vi er blevet opmærksom på en trehed af egenskaber, der temmelig regelmæssigt optræder sammen: ordentlighed, sparsommelighed og egensindighed, og har af analysen af sådanne personer sluttet, at disse egenskaber er opstået som følge af at analerotikken er opbrugt og anvendt på anden måde. Vi taler altså om en *analkarakter*, hvor vi finder denne påfaldende forening, og bringer analkarakteren i en vis modsætning til den ubearbejdede analerotik. En lignende, måske endnu fastere relation fandt vi mellem ærgerrigheden og uretralerotikken (knyttet til urinrøret). En mærkelig hentydning til denne sammenhæng hentede vi fra sagnet om, at Alexander den Store blev født den samme nat, som en vis *Herostrat* af lutter forfængelighed og lyst til berømmelse stak det beundrede Artemistempelet i Efesos i brand. Som om en sådan sammenhæng ikke måtte være ubekendt for Oldtidens mennesker! Hvor meget vandladningen har at gøre med ild og ildslukning, ved De jo. Naturligvis venter vi, at også andre karakteregenskaber på lignende måde vil vise sig at være aflejringer eller reaktionsdannelser af be-

stemte prægenitale libidoformationer, men vi kan endnu ikke dokumentere det.

Men nu er det på tide, at jeg griber tilbage både i historien og i emnet og genoptager driftslivets mest almindelige problemer. Til grund for vor libidoteori lå i første række modsætningen mellem jegdrifter og seksualdrifter. Da vi derpå senere begyndte at studere jeg'et nærmere og anlagde det narcissistiske synspunkt, mistede denne sondring sin jordbund. I sjældne tilfælde kan man erkende, at jeg'et tager sig selv til objekt — at det opfører sig, som om det var forelsket i sig selv. Deraf den fra det græske sagn lånte betegnelse »narcissisme«. Men det er kun en ekstrem overdrivelse af en normal sammenhæng. Man lærer at forstå, at jeg'et altid er libidoens hovedreservoir, fra hvilket der udgår libidinøse besættelser af objekterne, og til hvilket disse besættelser atter vender tilbage, medens størstedelen af denne libido konstant forbliver i jeg'et. Altså forvandles jeg-libido uafsladeligt til objektlibido og objektlibido til jeglibido. Men da kan disse to ikke være forskellige i deres natur, og det tjener intet formål at sondre den enes energi fra den anden; man kan lade betegnelsen libido falde eller bruge den ensbetydende med psykisk energi overhovedet.

Vi blev dog ikke stående ret længe på dette standpunkt. Anelsen om en modsætning inden for driftslivet skaffede sig snart et andet, endnu skarpere udtryk. Men denne nyhed i driftslæren vil jeg ikke så gerne begrunde for Dem; også den hviler i alt væsentligt på biologiske overvejelser, og jeg vil demonstrere den for Dem som færdigt produkt. Vi antager, at der findes to væsensforskellige arter af drifter: seksualdrifterne, forstået i videste forstand, eller *Eros*, hvis De foretrækker denne betegnelse, og *aggressionsdrifterne*, hvis mål er ødelæggelsen. Når De hører det sådan, vil De næppe opfatte det som en nyhed; det synes at være et forsøg på teoretisk forklaring af den banale modsætning mellem elskov og had, den modsætning, der måske falder sammen med den polaritet af tiltrækning og frastødning, som fysikken antager for den uorganiske verden. Men det er besynderligt, at denne teori alligevel af så mange opfattes som en nyhed, tilmed som en meget uønsket nyhed, der snarest muligt påny bør fjernes. Jeg antager, at et stærkt affektivt moment gør sig gældende ved denne afvisning. Hvorfor måtte vi selv bruge så lang tid, før vi besluttede os til anerkendelse af en aggressionsdrift? Hvorfor anvendte vi ikke uden tøven kendsgerninger, som ligger klart for dagen og er bekendt for alle, til teorien? Sandsynligvis ville det kun støde på ringe modstand, hvis man ville tilskrive dyrene en drift med

et sådant mål. Men at optage den i den menneskelige konstitution synes formasteligt; det strider mod for mange religiøse forudsætninger og sociale konventioner. Nej, mennesket må af naturen være godt eller i det mindste godmodigt. Når det lejlighedsvis viser sig brutalt, voldsomt og grusomt, er dette kun forbigående formørkelser af des følelsesliv, i reglen provokeret, måske kun en følge af de u hensigtsmæssige samfundsordninger, som det hidtil har evnet at skabe.

Desværre taler det, historien fortæller, og hvad vi selv har oplevet, ikke til gunst for en sådan antagelse, men motiverer snarere en teori om, at troen på den menneskelige naturs »godhed« er en af de slemme illusioner, af hvilke menneskene venter sig en forskønnelse og lettelse af deres liv, men som i virkeligheden kun gør skade. Vi behøver ikke at fortsætte denne politik, thi det er ikke på grund af historiens og livserfaringens lærer, at vi har talt om en speciel aggressions- og destruktionsdrift hos mennesket; det gjorde vi på grund af almindelige overvejelser, som vi førtes til ved studium af *sadismen* og *masochismen*. De ved, at vi kalder det for sadisme, når seksuel tilfredsstillelse er knyttet til den betingelse, at seksualobjektet lider smerte, mishandlinger og ydmygelser, og masochisme, når der består behov for selv at være dette mishandlede objekt. De ved også, at et vist mål af disse to tendenser er optaget i den normale seksualrelation, og at vi betegner dem som perversioner, når de trænger de andre seksualmål tilbage og sætter deres egne i stedet. Det er næppe heller undgået Dem, at sadismen står i et nært forhold til maskuliniteten og masochismen til femininiteten, som om der her bestod et hemmeligt slægtskab, uagtet jeg straks må sige Dem, at vi ikke er kommet videre ad denne vej. Såvel sadisme som masochisme er for libidoteorien ret gådefulde fænomener, ganske specielt masochismen, og det er kun i orden, når det, der har dannet anstødsstøten for den ene teori, bør afgive hjørnestenen til den, som skal erstatte den.

Vi mener altså, at vi i sadismen og masochismen har to udmærkede eksempler på blandingen af de to driftsarter, af *Eros* med aggressionen, for os, og fremsætter nu den antagelse, at dette forhold er forbilledligt, at alle driftsrørelser, som vi kan studere, består af sådanne blandinger eller legeringer af de to driftsarter. Naturligvis i de mest forskelligartede blandingsforhold. Derved ville de erotiske drifter indføre mangfoldigheden i deres seksualmål i blandingen, medens de andre kun tillod formildelser og gradueringer af deres ensformige tendens. Ved denne antagelse har vi skaffet os udsigt til undersøgelser, der en gang kan få stor

betydning for forståelsen af patologiske processer. Thi blandinger kan også dissocieres, og sådanne opløsninger af driftsblandinger har man lov til at tiltro de alvorligste følger for funktionen. Men disse synspunkter er endnu for nye; ingen har hidtil forsøgt at udnytte dem i arbejdet.

Vi vender tilbage til det specielle problem, som masochismen stiller os overfor. Hvis vi et øjeblik ser bort fra dens erotiske komponent, garanterer den os eksistensen af en tendens, der har selvødelæggelsen som mål. Selv om det også gælder for destruktionsdriften, at jeg'et – men vi mener her snarere Id'et, hele personen – oprindeligt omfatter alle driftsbevægelser, så resulterer der dog den opfattelse, at masochismen er ældre end sadismen, men denne er udadventt destruktionsdrift, der dermed erhverver karakter af aggression. Så og så meget af den oprindelige destruktionsdrift kan endnu forblive i det indre; det synes, som om vor erkendelse kun fatter den under disse to betingelser: når den forbinder sig med erotiske drifter til masochisme, eller når den som aggression – med større eller mindre erotisk tilskud – vender sig mod den ydre verden. Nu aktualiseres for os i høj grad betydningen af muligheden for, at aggressionen ikke kan finde tilfredsstillelse i omverdenen, fordi den støder på reale hindringer. Den vil da måske træde tilbage og udvide omfanget af den i det indre herskende selvødelæggelse. Vi vil få at høre, at dette virkelig sker, og hvor vigtig denne proces er. Forhindret aggression synes at betyde en alvorlig skade; det ser virkelig ud, som om vi må ødelægge andet og andre for ikke at ødelægge os selv – for at bevare os selv mod tendensen til selvdestruktion. Det er visselig en trist opdagelse for etikeren!

Men etikeren vil endnu længe kunne trøste sig med vore spekulations usandsynlighed. En besynderlig drift, der beskæftiger sig med ødelæggelsen af individets eget organiske hjem! Digterne taler ganske vist om sådanne ting, men digtere er uansvarlige, de nyder den poetiske friheds privilegium. Dog er lignende forestillinger ikke fremmede for fysiologien – f. eks. m. h. t. maveslimhinden, der fordøjer sig selv. Men det må indrømmes, at vor selvødelæggelsesdrift behøver en bredere fundering. En antagelse af en sådan rækkevidde kan man jo ikke blot vove, fordi nogle stakkels tåber har knyttet deres seksualtilfredsstillelse til en besynderlig betingelse. Jeg mener, at et dybere studium af drifterne vil give os, hvad vi behøver. Drifterne styrer ikke alene det sjælelige, men også det vegetative liv, og disse organiske drifter opviser et karaktertræk, der fortjener vor mest intense interesse. Om det er et almindeligt træk ved drifterne vil vi først senere

kunne dømme om. De afslører sig nemlig som bestræbelsen efter at retablere en tidligere tilstand. Vi kan antage, at fra det øjeblik, da en sådan een gang nået tilstand forstyrres, opstår der en drift efter atter at skabe den og derved frembringes fænomener, som vi kan betegne som *gentagelsestvang*. Således er embryologien eet eneste stykke gentagelsestvang; langt op i dyreriget strækker der sig en evne til at nydanne tabtgæede organer, og den helbredelsesdrift, som vi kan takke vore helbredelser for (foruden de terapeutiske hjælpemidler), turde være resten af denne hos de lavere dyr så storslået udviklede evne. Fiskenes legevandringer, måske fugletrækkene, måske alt, hvad vi hos dyrene betegner som ytringer af instinkter, sker under gentagelsestvangens bud – en tvang, der bringer drifternes *konservative natur* til udtryk. Heller ikke på det sjælelige område behøver vi at lede længe efter udslag af driften. Vi har lagt mærke til, at de glemte og fortrængte oplevelser fra den tidligere barndom reproducerer sig i drømme og reaktioner under det analytiske arbejde, navnlig ved overføringen (transferensen), omend deres genopvækkelse strider mod lystprincipets interesse, og vi har givet os selv den forklaring, at det i disse tilfælde er en gentagelsestvang, der sætter sig ud over lystprincippet. Også uden for analysen kan man iagttage noget sådant. Der findes mennesker, der i deres liv uden korrektur altid gentager de samme reaktioner til skade for sig selv, eller som synes forfulgt af en ubønhørlig skæbne, medens en nøjere undersøgelse viser, at de uden at vide det selv bereder sig denne skæbne. Det er altså denne gentagelsestvang, som vi har tilbøjelighed til at opfatte som noget dæmonisk.

Men hvad kan dette konservative træk i drifterne give os til forståelse af vor selvødelæggelse? Hvilken tidligere tilstand ville en sådan drift retablere? Nuvel: svaret ligger ikke langt borte, og det åbner vide perspektiver. Hvis det er sandt, at livet – for ufatteligt længe siden og på ufatteligt måde – en gang er fremstået af den døde materie, så må der efter vor forudsætning dengang være opstået en drift, der påny vil ophæve livet, altså retablere den uorganiske tilstand. Genkender vi i denne drift vor antagelse af en selvdestruktion, tør vi opfatte denne som udtryk for en *dødsdrift*, som ikke kan savnes i nogen livsproces. Og vor betragtning deler nu de drifter, vi tror på, i de to grupper: de erotiske, der vil sammenknytte den stedse mere levende substans til større enheder, og dødsdrifterne, der modsætter sig denne stræben og fører det levende tilbage til den uorganiske tilstand. Af de to driftsgruppers virke med og mod hinanden fremgår livsfænomenerne, som døden sætter punktum for.

De vil måske med et skuldertræk sige: Dette er ikke naturvidenskab, men *Schopenhauer'sk* filosofi. Men hvorfor, mine damer og herrer, skulle ikke en dristig tænker have gættet, hvad nøgtern og nøjsommelig detailforskning derefter bekræfter? Og desuden er det altsammen jo blevet sagt før; før Schopenhauer har mange sagt noget lignende. Dernæst: Det, vi siger, er ikke engang »rigtigt« Schopenhauer. Vi hævder ikke, at døden er livets eneste formål; vi ignorerer ikke livet i forhold til døden. Vi anerkender to grunddrifter og giver hver af dem dens eget mål. Hvordan de blander sig med hinanden i livsprocessen, hvordan dødsdriften bringes til at tjene Eros' hensigter, nemlig i sin udadvending som aggression – dette er opgaver, der forbliver overladt til fremtidens forskning. Vi kommer ikke længere end til det sted, hvor en sådan udsigt åbner sig for os. Også spørgsmålet, om den konservative karakter ikke præger alle drifter uden undtagelse, om ikke også de erotiske drifter vil genskabe en tidligere tilstand, når de tilstræber det levendes syntese til større enheder – også dette spørgsmål vil vi være nødt til at lade ubesvaret.

Vi har fjernet os lidt langt fra vor basis. Jeg vil naturligvis nu meddele Dem, hvad der var udgangspunktet for disse betragtninger vedrørende driftslæren, nemlig det samme, der har ført os til revision af forholdet mellem jeg'et og det ubevidste – indtrykket ud fra det analytiske arbejde: at den patient, som yder modstand, så tit intet ved om denne modstand. Men ikke blot modstandens faktum er ham ubevidst – det gælder også modstandens motiver. Vi måtte forske efter disse motiver eller dette motiv og fandt det til vor forbavselse i et stærkt straffebehov, som vi kun kunne indføje i de masochistiske ønsker. Den praktiske betydning af denne opdagelse står ikke tilbage for den teoretiske, thi dette straffebehov er den værste fjende af vor terapeutiske bestræbelse. Det tilfredsstillende gennem den lidelse, der er forbundet med neurosen, og holder derfor fast ved den sygelige tilstand. Det synes, som om dette moment: det ubevidste straffebehov medvirker i enhver neurotisk lidelse. Direkte overbevisende virker her tilfælde, i hvilke den neurotiske lidelse lader sig afløse af en lidelse af anden art. Jeg vil fortælle Dem en sådan erfaring. Det var en gang lykkedes mig at befri en ældre ugift kvinde for det symptomkompleks, der igennem cirka femten år havde dømt hende til en pinefuld tilværelse og udelukket hende fra deltagelse i livet. Hun følte sig nu rask og kastede sig ud i en ivrig aktivitet for at udvikle sine ikke uanseelige talenter og opnå, hvad muligt var i henseende til anseelse, nydelse og succes. Men ethvert af hendes forsøg endte med, at man lod

hende vide, eller hun selv indså, at hun var blevet for gammel til at udrette noget på dette område. Efter ethvert sådant forløb ville tilbagefaldet til sygdommen have været det der måtte ventes, men det var hun ikke længere i stand til; i stedet kom hun hver gang ud for ulykkestilfælde, der for en tid satte hende ud af virksomhed og tilføjede hende lidelser. Hun faldt og forstuvende en fod, eller beskadigede sit knæ, eller kom til skade med hånden under udførelse af et eller andet arbejde. Da hun blev gjort opmærksom på, hvor stor hendes egen andel var i disse tilsyneladende ulykkestilfælde, ændrede hun så at sige sin teknik. I stedet for ulykkestilfældene optrådte ved de samme anledninger lette sygdomstilfælde: forkølelser, halsbetændelser, influenzaagtige tilstande, reumatiske hævelser, indtil hele plagen omsider ophørte med den resignation, som hun besluttede sig til.

Vi mener, at der ingen tvivl er med hensyn til dette ubevidste straffebehovs oprindelse. Det opfører sig ligesom en del af samvittigheden, som vor samvittigheds fortsættelse ind i det ubevidste; det må også have den samme oprindelse som samvittigheden, altså svare til en vis mængde aggression, der blev vendt indefter og overtaget af over-jeg'et. Hvis ordene blot passede bedre sammen, ville det for alle praktiske formål være velmotiveret at kalde det »ubevidst skyldfølelse«. Teoretisk er vi i grunden i tvivl om, hvorvidt vi skal antage, at al fra omverdenen tilbagevendt aggression bindes af over-jeg'et og dermed vendes mod jeg'et, eller at en del af denne aggression øver sin stumme og uhyggelige virksomhed som fri destruktionsdrift i jeg'et og Id'et. En sådan fordeling er sandsynligst, men vi ved ikke yderligere derom. Over-jeg'et etableredes oprindeligt ved hjælp af en aggressionsmængde, som barnet havde rettet mod forældrene, fordi det på grund af sin kærlighedsfiksering og p. gr. a. ydre vanskeligheder ikke havde kunnet skaffe afløb for aggressionen. Derfor behøver over-jeg'ets strengthed ikke at svare til opdragelsens hårdhed. Det er såre vel muligt, at driften ved senere anledninger til undertrykkelse af aggressionen tager samme retning som den, der på nævnte afgørende tidspunkt blev åbnet for den.

Personer, hos hvem denne ubevidste skyldfølelse er af overvældende styrke, røber sig under den analytiske behandling gennem den prognostisk så ubehagelige negative terapeutiske reaktion. Når man har meddelt dem en symptomløsning, efter hvilken der normalt skulle følge et i hvert fald midlertidigt svind af symptomet, opnår man hos dem tværtimod en momentan forstærkning af symptomet og lidelsen. Det er ofte tilstrækkeligt at rose dem

for deres adfærd under kuren, at sige nogle optimistiske ord om analysens fremadskriden, for at hidføre en umiskendelig bedring i deres befindende. Ikke-analytikeren ville sige, at han savner »viljen til helbredelse«; efter analytisk tænkemåde ser De i denne adfærd en ytring af den ubevidste skyldfølelse, som sygdommen med sine lidelser og forhindringer kommer rigtig tilpas. De problemer, som den ubevidste skyldfølelse har oprullet, dets relationer til moral, pædagogik og kriminalitet er i øjeblikket psykoanalytikernes foretrukne arbejdsområde. På et uventet sted er vi her brudt fra den psykiske underverden ud i åbent terrain. Jeg kan ikke føre Dem længere, men før vi skilles i dag, må jeg alligevel gøre rede for en speciel tanke. Vi er blevet vant til at sige, at vor kultur er opbygget på bekostning af seksuelle tendenser, der af samfundet hæmmes og delvis ganske vist fortrængtes, men for en anden dels vedkommende nyttiggøres for nye mål. Vi har også trods al stolthed over vore kulturelle resultater tilstået, at det ikke vil være let for os at opfylde denne kulturs krav, at føle os tilpas i den, fordi de driftsindskrænkninger, der er pålagt os, betyder en alvorlig psykisk belastning. Nuvel: Det, vi har erkendt for seksualdrifternes vedkommende, gælder i samme, måske i endnu højere grad for de andre, for aggressionsdrifterne. Det er frem for alt disse, der vanskeliggør menneskenes samliv og truer dettes fortsatte beståen; indskrænkning af den enkeltes aggression er det første, måske det største offer, samfundet må kræve af ham. Vi har erfaret, på hvilken sindrig måde denne tæmning af den genstridige fuldbyrdes. Indsættelsen af over-jeg'et, som river de farlige aggressive rørelser til sig, foretager en slags besættelse af det område, der har tilbøjelighed til oprør. Men på den anden side, rent psykologisk set, må man bekende, at jeg'et ikke føler sig vel tilpas derved, når det således ofres for samfundets behov: når det må underkaste sig de destruktive tendenser i den aggression, som det selv gerne havde aktiveret mod andre. Det er ligesom en fortsættelse af det dilemma mellem at æde og blive ædt, der behersker den organiske verden, på det psykiske område. Heldigvis er aggressionsdrifterne aldrig alene, men altid blandet med de erotiske. Disse sidste må under den af mennesket skabte kulturs betingelser mildne og forebygge mangt og meget.

Kvindeligheden

Mine damer og herrer! I al den tid, i hvilken jeg forbereder mig til at tale med Dem, kæmper jeg med en indre vanskelighed. Jeg følger mig så at sige ikke sikker på min kompetence. Det er jo rigtigt, at psykoanalysen i løbet af femten arbejdsår har forandret sig og er blevet beriget med nyt materiale, men derfor kunne en indføring i psykoanalysen jo godt stå uforandret og uden tilføjelser. Det foresvæver mig stadig, at disse foredrag mangler eksistensberettigelse. Til analytikerne siger jeg for lidt og overhovedet intet nyt, men til Dem siger jeg for meget og ting, til hvis forståelse De ikke er udrustet, og som ikke er noget naturligt område for Dem. Jeg har søgt efter undskyldninger og villet motivere hver enkelt forelæsning ved en anden begrundelse. Den første – om drømmeteorien – skulle med eet slag atter føre Dem midt ind i den analytiske atmosfære og vise Dem, hvor holdbare vore anskuelser har vist sig at være. Ved den anden, der følger vejene fra drømmen til den såkaldte okkultisme, pirredes jeg af lejligheden til at sige nogle åbenhjertige ord om et arbejdsområde, på hvilket i dag fordomsfulde forventninger kæmper mod lidenskabelig modstand, og jeg turde håbe, at Deres ved psykoanalysens eksempel til tolerance opøvede dom ikke ville nægte mig ledsagelse på denne udflugt. Den tredje forelæsning: om personlighedens bestanddele stillede sikkert de hårdeste krav til Dem på grund af dens indholds fremmedartethed, men jeg kunne umuligt forholde Dem denne første ansats til en jeg-psykologi, og hvis vi havde haft den for femten år siden, havde jeg allerede måttet nævne den dengang. Endelig bragte den sidste forelæsning, som De sikkert kun har kunnet følge med stor anstrengelse, nødvendige korrektioner, nye forsøg på løsning af de vigtigste gådefulde spørgsmål, og min indføring ville være blevet til en vildføring, hvis jeg havde tiet med hensyn hertil. De ser, at når man begynder på at undskylde sig, ender det til sidst med, at det alt sammen var uundgåeligt, skæbenedvendigt. Jeg underkaster mig; jeg beder Dem om at gøre det samme.

Heller ikke dagens forelæsning burde finde optagelse i en introduktion, men den kan give Dem en prøve på analytisk detail-

arbejde, og jeg kan sige to ting til dens anbefaling. Den bringer intet andet end iagttagne kendsgerninger, næsten uden islet af spekulation, og den beskæftiger sig med et tema, der har krav på Deres interesse som måske næppe noget andet. Over kvindelighedens gåde har menneskene grublet til alle tider:

»Häupter in Hieroglyphenmützen,
Häupter in Turban und schwarzem Baret,
Perückenhäupter und tausend andere
Arme, schwitzende Menschenhäupter — — —
(Heine: Nordsee).

Også De vil, hvis De er mænd, have deltaget i denne grublen; af kvinderne iblandt Dem venter man det ikke, for de er jo selv denne gåde. Mandlig eller kvindelig er den første sondring, De foretager, når De møder et andet menneske, og De er vant til at foretage denne sondring med kategorisk sikkerhed. Den anatomiske videnskab deler Deres sikkerhed på eet punkt og ikke langt ud over dette. Mandligt er det mandlige kønsprodukt, spermatozoet og dets bærer, og kvindeligt er ægget og den organisme, som optager det. Hos begge køn har der dannet sig organer, der udelukkende tjener kønsfunktionerne; de er formodentlig af samme anlæg udviklet til to forskellige modifikationer. Hos begge viser ydermere de andre organer, legemsformerne og vævene en påvirkning fra kønnet, men denne er inkonstant og dens grad vekslende — de såkaldte sekundære køns karakterer. Og så siger videnskaben Dem noget, der strider mod Deres forventninger og sandsynligvis er egnet til at forvirre Deres følelser. Den gør Dem opmærksom på, at der også findes dele af det mandlige kønsapparat i kvindens legeme, omend i forkrøblet tilstand, og det omvendte er ligeledes tilfældet. Videnskaben ser i dette fænomen tegnet på en tvekönnethed, på *biseksualitet*, som om individet ikke er mand eller kvinde, men begge væsner på een gang, blot en vis »mængde« mere af det ene end af det andet. Jeg opfordrer Dem til at gøre Dem fortrolige med den tanke, at det forhold, i hvilket det mandlige og det kvindelige blandes i individet, kan være genstand for ret betydelige svingninger. Men da der, fraset de allersjældneste tilfælde, kun er een slags kønsprodukter — æg eller sædceller — til stede hos en person, må De forvirres med hensyn til den afgørende betydning af disse elementer og drage den slutning, at det, der udgør mandligheden eller kvindeligheden, er en ubekendt egenskab, som anatomien ikke kan fatte.

Kan psykologien det måske? Vi er vant til også at anvende »mandlig« og »kvindelig« som sjælelige kvaliteter og har ligeledes overført biseksualitets-synspunktet på sjælelivet. Vi taler altså om, at et menneske, det være sig hanligt eller hunligt, på et punkt opfører sig mandligt og på et andet punkt kvindeligt. Men De vil snart indse, at dette kun er fjøjelighed mod anatomien og mod konventionen. De kan *ikke* give begreberne mandlig og kvindelig noget nyt indhold. Sondringen er ikke psykologisk; når De siger mandlig, mener De i reglen »aktiv«, og når De siger kvindelig, mener De »passiv«. Nu er det rigtigt, at der består en sådan relation. Den mandlige kønscelle er aktivt bevægelig, opsøger den kvindelige, og denne, ægget, er ubevægelig, passivt afventende. Dette forhold fra de kønslige elementarorganismers side er endog forbilledligt for kønsindividernes adfærd ved kønsomgangen. Hannen forfølger hunnen med henblik på den seksuelle forening, angriber den og trænger ind i den. Men dermed har De for psykologien reduceret det mandliges karakter til aggressionsmomentet. De vil tvivle på, om De dermed har ramt noget væsentligt, når De betænker, at i mange dyrearter er hunnerne de stærkeste og de aggressive, medens hannerne kun er aktive ved selve den kønslige forening. Således er det f. eks. hos edderkopperne. Heller ikke yngelplejens og opdragelsens funktioner, der forekommer os så udpræget kvindelige, er altid knyttet til hunkønnet hos dyrene. Hos ret højststående arter iagttager man, at kønnene er fælles om yngelplejen, eller endog, at det kun er hannen, som tager sig af denne. Selv på det menneskelige seksuallivs område mærker De snart, hvor utilstrækkeligt det er at dække den mandlige adfærd med aktivitet og den kvindelige med passivitet. Moderen er i enhver forstand aktiv mod barnet, og selv om diegivning kan De lige så godt sige, at hun ammer barnet, som at dette dier hende. Jo længere De da fjerner Dem fra det snævrere seksuelle område, desto tydeligere bliver denne »overdækningsfejl«. Kvinder kan udfolde stor aktivitet i forskellige retninger, og mænd kan ikke leve sammen med kvinder af denne slags, hvis de ikke udvikler en høj grad af fjøjelighed. Hvis De nu siger, at disse kendsgerninger netop rummer beviset for, at både mand og kvinde i psykologisk forstand er biseksuelle, så slutter jeg deraf, at De inderst inde har besluttet at lade »aktiv« falde sammen med »mandlig« og »passiv« sammen med »kvindelig«. Men jeg råder Dem fra det. Det forekommer mig uhensigtsmæssigt, og det fører ikke til nogen ny erkendelse.

Man kunne tænke på at karakterisere kvindeligheden psykologisk ved »foretrækkelsen af passive mål«. Dette er naturligvis

ikke det samme som passivitet; en betydelig mængde aktivitet kan være nødvendig for at nå et passivt mål. Måske går det sådan til, at der hos kvinden, ud fra hendes andel i seksualfunktionen, udgår en forkærlighed for det passive forhold og passiv målstræben, og at denne forkærlighed strækker sig et vist, kortere eller længere stykke ind i livet, alt efter hvordan denne seksuallivets forbilledlighed begrænser eller udbreder sig. Men herved må vi vogte os for at undervurdere indflydelsen fra de sociale ordninger, der ligeledes trænger kvinden ind i passive situationer. Dette er altsammen endnu meget uafklaret. En særlig konstant relation mellem kvindelighed og driftsliv vil vi dog ikke ignorere: Den kvinden konstitutionelt foreskrevne og socialt pålagte undertrykkelse af hendes aggression begunstiger udviklingen af stærke masochistiske tendenser, for hvilke det jo lykkes at binde de indadvendte destruktive tendenser. Masochismen er altså, som man siger, ægte kvindeligt. Men når De, som det så hyppigt sker, møder masochismen hos mænd, hvad er der da andet for Dem at gøre end at sige, at disse mænd opviser meget tydelige kvindelige træk?

Nu er De allerede forberedt på, at heller ikke psykologien vil kunne løse kvindelighedens gåde. Denne opklaring må altså komme andetsteds fra og kan ikke komme, før vi har erfaret, hvordan de levende væsners differentiering i to køn i det hele taget er opstået. Derom ved vi intet, og tokønnetheden er dog en så påfaldende egenskab ved det organiske liv, ved hvilken dette skiller sig skarpt fra den uorganiske natur. Imidlertid finder vi nok at studere ved de menneskelige individer, der ved besiddelsen af kvindelige genitalia er karakteriseret som manifest eller overvejende kvindelige. Det svarer da til psychoanalysens egenart, at den ikke vil beskrive, hvad kvinden er – dette ville være en opgave, den næppe kunne løse – men undersøger, hvordan det går til, at kvinden udvikler sig af det biseksuelt anlagte barn. Herom har vi i den senere tid fået en del at vide takket være den omstændighed, at flere af vore fortræffelige kvindelige kolleger i analysen er begyndt på at bearbejde dette spørgsmål. Diskussionen herom har fået en særlig charme ud fra kønsforskellen, thi hver gang en sammenligning syntes at falde ud til ugunst for de kvindelige analytikeres eget køn, ytrede de mistanke om, at vi, de mandlige analytikere, ikke havde overvundet visse dybt indgroede fordomme mod kvindeligheden, hvilken nu hævnede sig ved vor forsknings partiske karakter. Vi havde derimod på biseksualitetens grund let ved at undgå enhver uhøflighed. Vi behøvede kun at sige: Dette gælder ikke for Dem. De er en undtagelse, på dette punkt mere mandlig end kvindeligt!

Vi går også til undersøgelsen af den kvindelige seksualudvikling med to forventninger: Den første er, at konstitutionen heller ikke her vil føje sig ind i funktionen uden protest. Den anden forventning er, at de afgørende forandringer allerede vil være stærkt på vej eller fuldbyrdet inden puberteten. Endvidere siger sammenligningen med forholdene hos drengen os, at den lille piges udvikling til normal kvinde er vanskelig og mest kompliceret, for den omfatter yderligere to opgaver, som mandens udvikling ikke rummer noget modstykke til. Lad os forfølge parallellen fra dens begyndelse. Ganske vist er allerede materialet hos drengen og pigen forskelligt; der behøves ingen psykoanalyse til at konstatere dette. Forskellen i genitaliernes dannelse ledsages af andre legemlige forskelligheder, der er for bekendt til, at de behøver at nævnes. Også i driftsanlægget fremtræder der differenser, der lader kvindens senere væsen ane. Den lille pige er i reglen mindre aggressiv, mindre trodsig og selvtilstrækkelig; hun siges at have mere behov for ømhed, som man bør vise hende, og derfor at være afhængigere og føjeligere. At hun lettere og hurtigere lader sig opdrage til beherskelse af ekskretionerne er højst sandsynligt kun følgen af denne føjelighed; urin og fæces er jo de første gaver, som barnet giver sine plejepersoner, og beherskelsen af disse funktioner er den første indrømmelse, det barnlige driftsliv lader sig aftvinge. Man får også det indtryk, at den lille pige er intelligentere og livligere end den jævnaldrende dreng; hun kommer omverdenen mere i møde og foretager samtidig stærkere objektbesættelser. Jeg ved ikke, om dette forspring i udviklingen er blevet dokumenteret ved eksakte konstateringer, men det står i hvert fald fast, at pigen ikke kan siges at stå tilbage intellektuelt. Men disse kønsforskelle kommer ikke meget i betragtning; de kan opvejes ved individuelle variationer. Vi kan ignorere dem med henblik på de hensigter, vi i første række forfølger.

De tidlige faser af libidoudviklingen synes begge køn at gennemleve på samme måde. Man havde kunnet vente, at der hos pigen allerede i den sadistisk-anale fase ville ytre sig en formindskelse i aggressionen, men dette sker ikke. Analysen af børnenes leg har vist vore kvindelige analytikere, at de små pigers aggressive impulser intet lader tilbage at ønske i rigelighed og heftighed. Med indtrædelsen i den phalliske fase træder forskellene mellem kønnene ganske tilbage i forhold til overensstemmelserne. Vi må nu anerkende, at den lille pige er en lille mand. Denne fase udmærker sig som bekendt hos drengen derved, at han forstår at skaffe sig lystbetonede fornemmelser ved hjælp af sin lille penis

og fører dennes ophidsede tilstand sammen med sine forestillinger om kønsomgangen. Det samme gør pigen med sin endnu mindre klitoris. Det synes, som om hos hende alle masturbatoriske akter finder sted ved denne penisækvivalent – at den egentligt kvindelige vagina endnu er uopdaget af begge køn. Enkelte røster betynder ganske vist også om tidlige vaginale sanseindtryk, men det turde ikke være let at adskille sådanne fra anale- eller forgårdsansninger; de kan under ingen omstændigheder spille nogen større rolle. Vi har lov til at holde fast ved, at klitoris er den ledende erogene zone i pigens phalliske fase. Men sådan skal det jo ikke blive ved med at være; med udviklingen til kvindelighed bør klitoris afstå sin følsomhed og dermed sin betydning helt eller delvis til vagina, og dette er da en af de to opgaver, der skal løses af kvindens udvikling, medens den heldige mand under kønsmodningen kun behøver at fortsætte, hvad han har øvet i den seksuelle blomstrings tidlige periode.*

Vi vil senere vende tilbage til klitoris' rolle, men vender os nu til den anden opgave, med hvilken pigens udvikling er belastet. Drengens første kærlighedsobjekt er moderen; hun bliver også ved med at være dette i Oedipus-kompleksets dannelse og i grunden gennem hele livet. Også for pigen må moderen – og de med denne sammensmeltende figurer: ammen, barnepigen o. s. v. – være det første objekt; de første objektbesættelser sker jo støttet til tilfredsstillelsen af de store og enkle livsfornödenheder, og barneplejens forhold er de samme for begge køn. Men i Oedipus-situationen er faderen blevet kærlighedsobjekt for pigen, og vi venter, at hun ved et normalt forløb af udviklingen vil finde vejen til det definitive objektvalg ud fra faderobjektet. Pigen skal altså i tidens løb ombytte erogen zone og objekt, som drengen for begges vedkommende beholder. Der opstår da det spørgsmål, hvordan dette foregår, specielt: hvordan kommer pigen fra moderen til bindingen til faderen, eller med andre ord: fra sin mandlige til den for hende biologisk bestemte kvindelige fase?

Nu ville det være en løsning af ideal simpelhed, hvis vi turde antage, at fra en bestemt alder gør den elementære indflydelse af kønstiltrækningen sig gældende og driver den lille kvinde mod manden, medens den samme lov tillader drengen at blive ved moderen. Ja, man kunne tilføje, at børnene derved følger de vink, som den kønslige foretrækning fra forældrenes side giver dem. Men så let skal vi ikke have det; vi ved knap, om vi for alvor

* Som det vil være de fleste bekendt er antagelsen af et naturligt skift fra clitoris til vagina som erogen zone for ganske nylig blevet et omstridt punkt.

tør tro på hin hemmelighedsfulde, analytisk ikke videre opløselige magt, som digterne sværmer så meget for. Vi har skaffet os viden af en helt anden art ved besværlige undersøgelser, til hvilket materialet i det mindste var let at skaffe. De må nemlig vide, at tallet på de kvinder, der til sene tider forbliver i kærlig afhængighed af faderobjektet, ja, af den reale fader, er meget stort. Med hensyn til sådanne kvinder med intensiv og langvarig faderbinding har vi gjort overraskende konstateringer. Vi vidste naturligvis, at der var et forstadium af moderbinding, men vi vidste ikke, at det kunne være så indholdsrigt, vare så længe, efterlade så mange anledninger til fikseringer og dispositioner. I denne tid er faderen kun en generende rival; i mange tilfælde varer moderbindingen ud over det fjerde år. Næsten alt, hvad vi senere finder i faderrelationen, var allerede til stede i moderbindingen og er senere blevet overført til faderen. Vi når kort sagt til den overbevisning, at man ikke kan forstå kvinden, hvis man ikke tager denne den *præ-oedipale moderbindings* fase i betragtning.

Nu vil vi gerne vide, hvilke pigens libidinøse relationer til moderen er. Svaret lyder: De er yderst mangfoldige. Da de strækker sig gennem alle tre faser af den barnlige seksualitet, antager de også de enkelte fasers særpræg og udtrykker sig gennem orale, sadistisk-anale og phalliske ønsker. Disse ønsker repræsenterer både aktive og passive rørelser; hvis man ser dem i relation til kønnens senere differentiering, hvilket man dog så vidt muligt skal undgå, kan man kalde dem mandlige og kvindelige. De er ydermere fuldt ud ambivalente, lige så vel af kærlig som af fjendtlig-aggressiv natur. De sidstnævnte træder ofte først frem, efter at de er blevet forvandlet til angstforestillinger. Det er ikke altid let at påvise formuleringen af disse tidlige seksualønsker; tydeligst udtrykker ønsket sig om at »gøre« moderen med barn, ligesom det dertil svarende, at føde hende et barn; begge ønsker tilhører den phalliske tid og er jo højst besynderlige, men ved analytisk iagttagelse fastslået ud over enhver tvivl. Det særligt tillokkende ved disse undersøgelser ligger i de overraskende detailopdagelser, de bringer os. Således opdager man f. eks. allerede i denne præ-oedipale tid, at den angst for at blive dræbt eller forgiftet, der senere kan danne kernen i en paranoid lidelse, har relation til moderen. Eller et andet tilfælde: De husker en interessant episode fra den analytiske forskning, en episode, der har beredt mig mange pinlige stunder. I den tid, da hovedinteressen var rettet mod opdagelsen af seksuelle barndomsdrømme, fortalte næsten alle mine kvindelige patienter mig, at de var blevet

forført af deres fader. Jeg måtte tilsidst komme til den erkendelse, at disse beretninger var usande, og lærte således at forstå, at de hysteriske symptomer afledes fra fantasier og ikke fra reale begivenheder. Først senere kunne jeg erkende det typiske Oedipuskompleks hos kvinden i denne fantasi om forførelse fra faderens side. Og nu genfinder man forførelsesfantasi i pigernes præoedipale forhistorie, men forførelseren er regelmæssigt moderen. Men her rører fantasien virkelighedens grund, thi det var virkelig moderen, der ved barnets pleje og hygiejne måtte fremkalde lystfornemmelser ved kønsorganet, måske endog først vakte dem.

Jeg ventet, at De er parat til at nære mistanke om, at denne skildring af righoldigheden og styrken af den lille piges seksuelle relationer til sin moder er meget overdrevet. Man har jo da lejlighed til at se små piger og mærker intet i den retning hos dem. Men indvendingen betyder intet; man kan se tilstrækkeligt af iagttagelse af børnene, når man forstår at iagttage, og desuden må De tænke på, hvor lidt af sine seksuelle ønsker barnet kan bringe til forbevidst udtryk eller endog meddele. Vi benytter os da kun af en god ret, når vi senere studerer denne følelsesverdens rester og konsekvenser på personer, hos hvilke disse udviklingsprocesser har nået en særlig tydelig eller endog overdreven stærk udformning. Patologien har jo altid gjort os den tjeneste, at den ved isolering og overdrivelse har gjort forhold, der ville være forblevet skjult i normaliteten, kendelige for os. Og da vore undersøgelser på ingen måde er foretaget på svært abnorme mennesker, mener jeg, at vi har lov til at anse deres resultater for troværdige.

Vi vil nu rette vor interesse mod dette ene spørgsmål: på hvilken måde da denne pigens voldsomme moderbinding går til grunde. Vi ved, at det er dens normale skæbne; den er bestemt til at vige pladsen for faderbindingen. Her støder vi på en kendsgerning, der viser os den videre vej. Det drejer sig ved dette skridt i udviklingen ikke om et simpelt skifte af objektet. Bortvendingen fra moderen sker i fjendtlighedens tegn: moderbindingen løber ud i had. Et sådant had kan blive meget påfaldende og vare ved gennem hele livet; det kan senere blive omhyggeligt overkompenseret; i reglen bliver en del af det overvundet, og en anden del bliver bestående. Herpå har naturligvis begivenhederne i senere år en stærk indflydelse. Men vi indskrænker os til at studere det på den tid, da vendingen til faderen finder sted, og at spørge efter dets motiveringer. Vi hører da en lang liste af anklager og beskyldninger mod moderen; disse skal retfærdiggøre barnets fjendtlige følelser og er af meget forskellig værdi, men vi vil ikke undlade at tage dem i betragtning. Mange er åbenlyse rationalise-

ringer; fjendskabets virkelige kilder må vi finde. Jeg håber, at De vil interessere Dem for det, når jeg denne gang fører Dem gennem alle detaljer i en psykoanalytisk undersøgelse.

Den bebrejdelse mod moderen, der går længst tilbage, lyder, at hun har givet barnet for lidt mælk, hvilket udlægges som mangel på kærlighed fra hendes side. Nu har denne bebrejdelse en vis berettigelse i vore familier. Mødrene har tit ikke næring nok til barnet og nøjes med at amme det nogle måneder, et halvt eller trekvart år. Hos primitive folk bliver børnene ernæret ved moderens bryst, til de er både to og tre år. Den nærende ammes skikkelse bliver i reglen smeltet sammen med moderen; hvor dette ikke er sket, forvandler bebrejdelsen sig til den, at hun for tidligt har sendt ammen bort, der ernærede barnet så beredvilligt. Men hvordan sagen end virkelig har forholdt sig, er det umuligt, at barnets bebrejdelse er motiveret lige så tit, som man møder den. Det synes snarere, som om barnets begærlighed efter sin første næring i det hele taget er umætteligt, og at det aldrig forvinder tabet af moderbrystet. Det ville slet ikke overraske mig, om analysen af et »primitivt« barn, der fik lov til at die ved moderbrystet, efter at det kunne gå og tale, ville komme med den samme bebrejdelse. Med tabet af brystet hænger sandsynligvis også angsten for forgiftning sammen. Gift er den næring, som gør individet sygt. Måske begrunder barnet også sine første sygdomstilfælde i denne svigten. Der hører allerede en ikke ringe intellektuel skoling til at tro på tilfældet; den primitive, den udannede, sikkert også barnet, kan angive en grund til alt, hvad der sker. Måske var det oprindelig et motiv i animismens forstand. I mange lag af vor befolkning kan den dag i dag ingen dø, uden at han menes ombragt af en anden, fortrinsvis doktoren. Og den hyppige neurotiske reaktion efter en nærstående persons død er jo selvanklagen for, at man selv har forårsaget denne død.

Den næste anklage mod moderen flammer op, når det næste barn dukker op i barneværelset. Når det er muligt, fastholdes her sammenhængen med den orale skuffelse: Moderen kunne eller ville ikke give barnet mere mælk, fordi hun behøvede næringen til den nyankomne. I det tilfælde, at det andet barn følger så nær på det første, at laktationen lider skade ved den anden graviditet, får denne bebrejdelse jo en real begrundelse, og besynderligt nok er barnet selv ved en aldersforskel på kun 11 måneder ikke for lille til at blive klar over sagens sammenhæng. Men ikke alene mælkeernæringen misunder barnet den uønskede fredsforstyrrelse og rival, men også alle andre tegn på den moderlige omsorg. Det føler sig detroniseret, bestjålet, skadet i sine rettigheder, retter et

skinsygt had mod den yngste og udvikler sig til den utro moder, et nag, der ofte skaffer sig udtryk i en ubehagelig forandring i dets opførsel. Det bliver »uartigt«, pirreligt, ulydigt og annullerer sine fremskridt med hensyn til beherskelsen af urin- og fæcesfunktionen. Dette er altsammen forlængst bekendt og betragtes som selvfølgelig, men vi gør os sjældent den rigtige forestilling om disse skinsygerørelseres styrke, om den sejhed, med hvilken de bliver hængende, og om den stærke indflydelse, de har på den senere udvikling, navnlig da denne skinsyge i de senere barneår stedse får tilført ny næring og hele den sjælelige rystelse gentages, hver gang familien forøges. Det ændrer ikke meget heri, når barnet bliver ved med at være moderens foretrukne yndling; barnets krav på kærlighed er ikke moderate, kræver eksklusivitet og tillader ingen deling.

En rigelig kilde til barnets fjendtlighed mod moderen findes i dets mangfoldige, alt efter libidofasen vekslende seksualønsker, der oftest ikke kan tilfredsstilles. Den stærkeste af disse ikke-opfyldelser sker i den phalliske tid, da moderen forbyder den lystbetonede aktivisering af kønsorganet – ofte under hårde trusler og med alle tegn på modvilje – en aktivisering, som barnet selv har fundet vejen til. Man skulle mene, at dette var motiver nok til at begrunde pigens bortvendning fra moderen. Man ville da skønne, at denne fjendtlighed uundgåeligt resulterer af den barnlige seksualitets natur, af de umoderate kærlighedskrav, og af seksualønskernes uopfyldelighed. Ja, måske tror man, at dette barnets første kærlighedsforhold netop er dømt til undergang, fordi det er det første, thi disse tidlige objektbesættelser er regelmæssigt i høj grad ambivalente; ved siden af den stærke kærlighed findes der altid en stærk aggressionstilbøjelighed, og jo lidenskabeligere barnet elsker sit objekt, desto følsommere bliver det over for skuffelser og ikke-opfyldelser fra dette objekts side. Til sidst må kærligheden da bukke under for den ophobede fjendtlighed. Eller også kan man afvise en sådan oprindelig ambivalens i kærlighedsbesættelserne og henvise til, at det er den specielle natur af moder-barn-forholdet, der med den samme uundgåelighed fører til forstyrrelse af den barnlige kærlighed, thi selv den mildeste opdragelse kan ikke udøve andet end tvang og indføre indskrænkninger, og ethvert sådant indgreb i barnets frihed må hos dette som reaktion fremkalde tilbøjeligheden til protest og aggression. Jeg mener, at diskussionen af disse muligheder ville kunne blive meget interessant, men da melder der sig pludselig en indvending, der presser vor interesse i en anden retning. Alle disse momenter: at barnet skubbes i baggrunden, at det skuffes ved at modtage for

ringe kærlighed, skinsygen, forførelsen med efterfølgende forbud, kommer jo også til virksomhed i drengens forhold til moderen og er alligevel ikke i stand til at gøre ham fremmed for moderobjektet. Hvis vi ikke finder noget, der er specifikt for pigen, og som ikke forekommer hos drengen, eller dog ikke på samme måde, har vi ikke forklaret moderbindingens ophør hos pigen.

Jeg mener, at vi har fundet dette specifikke moment, tilmed på det ventede sted, omend i overraskende form. På det ventede sted, siger jeg, thi det ligger i kastrationskomplekset. Den anatomiske forskel må jo vise sig i psykiske følger. Men det var en overraskelse, da man af analyserne erfarede, at pigen gør moderen ansvarlig for sin penismangel og ikke tilgiver hende denne fordeling.

De hører, at vi også tilskriver kvinden et kastrationskompleks. Med god grund; men det kan ikke have det samme indhold som hos drengen. Hos denne opstår kastrationskomplekset, efter at han ved synet af et kvindeligt kønsorgan har erfaret, at det af ham så højt vurderede lem ikke nødvendigvis må findes på legemet. Han mindes da de trusler, som han pådrog sig ved sin leg med lemmet, begynder at fæste tiltro til dem, og kommer fra da af under indflydelse af *kastrationsangsten*, der bliver den mægtigste drivkraft i hans videre udvikling. Også pigens kastrationskompleks indledes ved synet af det andet kønsorgan. Hun mærker straks forskellen og – det må man indrømme – også dens betydning. Hun føler sig alvorligt generet deraf, udtaler tit, at hun »også gerne ville have sådan noget«, og forfalder nu til *penismisundelsen*, der efterlader udslettelige spor i hendes udvikling og karakterdannelse og selv i det gunstigste tilfælde ikke overvindes uden en stor psykisk indsats. At pigen anerkender sin penismangels faktum, vil ikke sige, at hun let underkaster sig dette. Tværtimod holder hun endnu længe fast ved ønsket om også at få noget sådant, tror på denne mulighed til et usandsynligt sent tidspunkt, og endnu på tidspunkter, da hendes viden om realiteten forlængst har skubbet dette ønskes opfyldelse til side som uopnåeligt, kan analysen dokumentere, at det er bevaret i det ubevidste og har opretholdt en betydelig energibesættelse. Ønsket om endelig at få den begærede penis kan yderligere yde sit bidrag til de motiver, som får den modne kvinde til at søge analysen, og det, som hun forstandigvis kan vente af analysen, f. eks. evnen til at udøve et intellektuelt erhverv, lader sig ofte erkende som en sublimeret modifikation af dette fortrængte ønske.

Man kan ikke let tvivle på penismisundelsens betydningsfuld-

hed. Hør som et eksempel på mandlig uretfærdighed, at misundelse og skinsyge spiller en endnu større rolle i kvindernes sjæleliv end hos mændene. Ikke således, at disse egenskaber savnes hos mændene, eller at de hos kvinderne ikke har andre rødder end penismisundelsen, men vi er tilbøjelige til at tilskrive overvægten i så henseende hos kvinderne indflydelsen af denne sidste faktor. Hos mange analytikere har der imidlertid været en tilbøjelighed til at reducere betydningen af den nævnte første bølge af penismisundelse, i den phalliske fase. Disse analytikere mener, at det, man hos kvinden finder af denne indstilling, i hovedsagen er en sekundær dannelse, der i tilfælde af senere konflikter etableres ved regression til den nævnte tidlige infantile rørelse. Nu er dette et almindeligt problem i dybdepsykologien. Ved mange patologiske – eller også blot usædvanlige – driftsindstillinger, f.eks. ved alle seksuelle perversionser, må man spørge, hvor meget af disses styrke der må tilskrives de tidlige infantile fikseringer, og hvor meget der må tilskrives indflydelsen af senere oplevelser og udviklingsfaktorer. Det drejer sig derved næsten altid om komplementære rækker, sådan som vi har antaget dem ved omtalen af neuroseætiologien. Begge momenter optræder i vekslende grad i årsagsforholdet; et mindre på den ene side opvejes af et mere på den anden. Det infantile er i alle tilfælde retningsgivende, ikke altid afgørende, men dog ofte. Netop f.s.v. angår penismisundelsen vil jeg gerne kategorisk hævde det infantile moments overvægt. Opdagelsen af sin kastration er et vendepunkt i pigens udvikling. Fra denne opdagelse udgår der tre udviklingsretninger; den ene fører til seksualhæmningen eller til neurosen, den næste til karakterforandring i form af et mandlighedskompleks, og endelig den sidste til den normale kvindelighed. Om dem alle tre har vi fået temmelig meget at vide, omend ikke alt. Det væsentlige indhold af den første er, at den lille pige, der hidtil havde levet mandligt, ved parring af sin klitoris forstod at skaffe sig lystfølelse og bragte denne virksomhed i relation til sine ofte aktive seksualønsker, der gjaldt moderen, ved penismisundelsens indflydelse lader sin nydelse af den phalliske seksualitet ødelægge. Da hun ved sammenligningen med den så meget bedre udrustede dreng er krænket i sin kærlighed til sig selv, giver hun afkald på den masturbatoriske tilfredsstillelse ved klitoris, forkaster sin kærlighed til moderen og fortrænger derved ikke sjældent en god del af sine seksualtendenser overhovedet. Bortvendingen fra moderen sker vel ikke med eet slag, thi pigen betragter til at begynde med sin kastration som en individuel ulykke; først efterhånden udstrækker hun ka-

strationen til andre kvindelige væsner og endelig også til moderen. Hendes kærlighed gjaldt den phalliske moder; med opdagelsen af, at moderen er kastreret, bliver det muligt at lade hende falde som kærlighedsobjekt, så at de længe koncentrerede motiver til fjendtlighed får overtaget. Det vil altså sige, at kvinden ved pigens opdagelse af penisløsheden bliver lige så devaluert i hendes øjne som i drengens og måske senere i mandens.

De ved jo allesammen, hvilken dominerende ætiologisk betydning vore neurotikere indrømmer deres masturbation. De giver den skylden for alle deres vanskeligheder, og vi har stort besvær med at få dem til at tro, at de har uret. Men i grunden burde vi indrømme for dem, at de har ret, thi masturbationen er udslag af den barnlige seksualitet, under hvis fejludvikling de jo lider. Nu anklager neurotikerne som regel pubertetstidens masturbation; den tidlige barndoms, som det i virkeligheden kommer an på, har de oftest glemt. Jeg ville ønske, at jeg en gang havde lejlighed til udførligt at forklare Dem, hvor vigtige alle faktiske enkeltheder fra den tidlige masturbation er for den senere neurose eller den enkelte karakter – om den blev opdaget eller ej, hvordan forældrene bekæmpede eller tillod den, og om det lykkedes vedkommende selv at undertrykke den. Alt dette har efterladt uforgængelige spor i hans udvikling. Men jeg er snarere glad for, at jeg ikke behøver at gøre dette; det ville være en vanskelig og langvarig opgave, og tilsidst ville De bringe mig i forlegenhed, fordi De ganske sikkert ville kræve praktiske råd af mig om, hvordan man som forældre eller som pædagog skal forholde sig over for de små børns masturbation. I den udvikling, som jeg forklarer Dem med hensyn til pigerne, skal De nu høre et eksempel på, at barnet selv bestræber sig for at blive fri for masturbationen. Men det lykkes ikke altid. Hvor penismisundelsen har vakt en stærk impuls mod den klitoridiske masturbation og denne alligevel ikke vil vige, udspiller der sig en voldsom befrielseskamp, i hvilken pigen ligesom selv påtager sig den nu afsatte moders rolle og bringer hele sin utilfredshed med den mindreværdige klitoris til udtryk i protest mod tilfredsstillelsen ved denne. Mange år senere, når den masturbatoriske aktivitet forlængst er undertrykt, fortsættes endnu en interesse, som vi må tyde som forsvar mod en stadig frygtet fristelse. Den ytrer sig i opdukken af sympati for personer, hos hvem man formoder tilsvarende vanskeligheder; den indgår som motiv for indgåelse af ægteskab, ja, kan bestemme valget af ægteskabs- eller elskovspartner. Afviklingen af den tidlige barnlige masturbation er viselig ikke nogen let eller ligegyldig sag.

Med opgivelsen af den klitoridiske masturbation gives der afkald på en vis aktivitet. Nu har passiviteten overtaget, og vendingen mod faderen bliver overvejende fuldbyrdet med hjælp af passive driftsrørelser. Man ved jo, at et sådant udviklingsstød, der rydder den phalliske aktivitet af vejen, bereder jordbunden for kvindeligheden. Når der herved ikke går for meget tabt ved fortrængning, kan denne kvindelighed blive normal. Det ønske, med hvilket pigen vender sig til faderen, er vel oprindelig ønsket om den penis, som moderen har nægtet hende, og som hun nu venter af faderen. Men den kvindelige situation er først etableret, når ønsket om penis erstattes af ønsket om barnet, og barnet altså efter gammel symbolsk ækvivalens træder i penis' sted. Det undgår ikke vor opmærksomhed, at pigen allerede tidligere, nemlig i den uforstyrrede phalliske fase, havde ønsket et barn; dette var jo meningen med hendes leg med dukker. Men denne leg var ikke egentligt udtryk for hendes kvindelighed; den tjente moderidentificeringen i den hensigt at erstatte passiviteten med aktivitet. Hun legede moderen, og dukken var hende selv; nu kunne hun gøre alt det med barnet, som moderen plejede at gøre ved hende. Først med penisønskets udmundning bliver dukkebarnet et barn af faderen og fra da af det stærkeste kvindelige ønskemål. Lykken er stor, når dette barneønske senere en gang finder sin reale opfyldelse, men ganske specielt, når barnet er en dreng, som medbringer den inderligt ønskede penis. I sammenstillingen »et barn med faderen« hviler trykket hyppigt på barnet og lader faderen ubetonet. Således skinner det gamle mandlige ønske om besiddelsen endnu igennem den fuldendte kvindelighed. Men måske bør vi snarere anerkende dette penisønske som udpræget kvindeligt.

Med overføringen af barn-penis-ønsket på faderen er pigen trådt ind i Oedipus-kompleksets situation. Fjendtligheden mod moderen, en fjendtlighed, der ikke behøvede at skabes fra grunden, modtager nu en betydelig forstærkning, thi hun bliver til rivalinden, der fra faderen får alt det, som pigen begærer af ham. Pigens Oedipus-kompleks har længe forhindret os i at få indblik i hendes præ-oedipale moderbinding, der dog er så vigtig og efterlader så blivende fikseringer. For pigen er Oedipus-situationen slutningen på en lang og vanskelig udvikling, en slags foreløbig afvikling, en hvileposition, man ikke forlader så snart, særlig da begyndelsen til latensiden ikke ligger langt borte. Og nu bemærker vi i Oedipus-kompleksets forhold til kastrationskomplekset en forskel mellem kønnene – en forskel, der sandsynligvis har vidtrækkende følger. Drengens Oedipus-kompleks, i hvil-

ket han begærer sin moder og gerne vil fjerne sin fader som rival, udvikler sig naturligt af hans phalliske seksualitets fase. Men kastrationstruslen tvinger ham til at opgive denne indstilling. Under indtryk af faren for at miste penis forlades Oedipus-komplekset, det fortrænges og ødelægges i det normale tilfælde totalt; som dets arving indsættes et strengt over-jeg. Det, der sker hos pigen, er næsten det modsatte. Kastrationskomplekset forbereder Oedipus-komplekset i stedet for at ødelægge det; som følge af penismisundens indflydelse drives pigen ud af moderbindingen og løber ind i Oedipus-situationen som i en havn. Med kastrationsangstens bortfald falder også det hovedmotiv bort, der havde nødtet drengen til at overvinde Oedipus-komplekset. Pigen forbliver i dette på ubestemt tid og afvikler det kun sent og da ufuldkomment. Dannelsen af over-jeg'et må lide under disse forhold; det kan ikke nå den styrke og uafhængighed, som dets kulturelle betydning giver det, og – feminister hører det ikke gerne, hvis man henviser til dette moments følger for den kvindelige gennemsnitskarakter.

For nu at gribe tilbage: som den anden af de mulige reaktioner efter opdagelsen af den kvindelige kastration har vi nævnt muligheden af et stærkt mandlighedskompleks. Dermed menes, at pigen ligesom vægrer sig ved at anerkende den ubehagelige kendsgerning, i trodsig protest overdriber sin hidtidige maskulinitet, holder fast ved sin klitoridiske aktivitet og tager sin tilflugt til en identificering med den phalliske moder eller med faderen. Hvad kan være afgørende for dette resultat? Vi kan ikke forestille os andet end en konstitutionel faktor, en højere grad af aktivitet, sådan som det ellers er karakteristisk for hannen. Det væsentlige i processen er dog, at der på dette sted af udviklingen undgås det passivitetsstød, der åbner vendingen mod kvindeligheden. Som den yderste resultant af dette mandlighedskompleks ser vi påvirkningen af objektvalget i en manifest homoseksualitets forstand. Den analytiske erfaring lærer os ganske vist, at den kvindelige homoseksualitet sjældent eller aldrig forsætter den infantile mandlighed i ret linie. Det synes at høre med dertil, at også sådanne piger for en stund tager faderen til objekt og begiver sig ind i Oedipus-situationen. Men derefter drives de af de uundgæelige skuffelser over faderen til regression til deres tidlige mandlighedskompleks. Man må ikke overvurdere betydningen af disse skuffelser; heller ikke de til kvindelighed bestemte piger skånes for dem, omend skuffelserne ikke fører til samme resultat. Det konstitutionelle elements overmagt synes ubestridelig, men de to faser i den kvindelige homosek-

sualitets udvikling afspejler sig meget klart i omgangen mellem de homoseksuelle, der lige så ofte og lige så tydeligt leger moder og barn med hinanden, som mand og kone.

Det, jeg her har fortalt Dem, er så at sige kvindens forhistorie. Den er en landvinding fra de allersidste år og vil måske interessere Dem som prøve på analytisk detailarbejde. Da kvinden selv er emnet, tillader jeg mig denne gang at nævne navnene på nogle kvinder, som har ydet vigtige bidrag til denne undersøgelse. Dr. *Ruth Mack Brunswick* har som den første beskrevet et tilfælde af neurose, der gik tilbage til en fiksering i det præ-oedipale stadium og overhovedet ikke havde nået Oedipus-situationen. Det havde form af en skinsygeparanoia og viste sig tilgængeligt for terapi. Dr. *Jeanne Lampl-de Groot* har konstateret pigens så utrolige phalliske aktivitet over for moderen ved sikre iagttagelser. Dr. *Helene Deutsch* har vist, at kærlighedsakterne mellem homoseksuelle kvinder reproducerer moder-barnrelationerne.

At følge kvindelighedens forhold gennem puberteten til den voksne alder ligger ikke inden for min hensigt. Vor viden ville også være utilstrækkelig hertil. Jeg vil dog sammenstille nogle træk i det følgende. I tilknytning til forhistorien vil jeg kun her fremhæve, at udfoldelsen af kvindeligheden forbliver udsat for forstyrrelser som følge af restfænomenerne fra den mandlige fortid. Regressioner til fikseringerne fra de nævnte præ-oedipale faser sker meget hyppigt; i mange livsskæbner ser man en gentagen vekslen mellem perioder, i hvilke mandligheden eller kvindeligheden har fået overtaget. En del af det, som vi mænd kalder »kvindens gåde«, skyldes måske dette udslag af biseksualiteten i kvindelivet. Men et andet spørgsmål synes at være blevet modent til behandling under disse undersøgelser. Vi kaldte seksuallivets drivkraft for libido. Seksuallivet beherskes af polariteten mandlig-kvindelig; det ligger derfor nær at betragte libidos forhold til denne modsætning. Det ville ikke være overraskende, hvis det viste sig, at der er tilforordnet enhver seksualitet sin specielle libido, så at een slags libido ville forfølge målene for det mandlige, og en anden målene for det kvindelige seksualliv. Men noget sådant er slet ikke tilfældet. Der findes kun een libido, som stilles i såvel den mandlige som den kvindelige seksualfunktions tjeneste. Vi kan ikke give den noget køn; hvis vi ville kalde den for mandlig ud fra den konventionelle ligestilling af aktivitet og mandlighed, må vi ikke glemme, at den også repræsenterer tendenser med passive mål. Udtrykket »kvindelig libido« ville dog savne enhver rimelighed. Det er da vort indtryk, at der øves

mere tvang på libidoen, når den presses ind i tjeneste for den kvindelige funktion, og at – for at tale teleologisk – naturen tager mindre omhyggeligt hensyn til dens krav end i mandlighedens tilfælde. Og dette kan – atter teleologisk tænkt – have sin årsag i, at gennemførelsen af det biologiske mål er betroet til mandens aggression og er gjort nogenlunde uafhængig af kvindens samtykke.

Kvindens seksuelle frigiditet, hvis hyppighed denne mindre gunstige stilling synes at bekræfte, er et foreløbigt utilstrækkeligt forstået fænomen. Den er ofte psykogen og i så fald tilgængelig for påvirkning, medens den i andre tilfælde muliggør antagelsen af en konstitutionel betingethed, ja, endog indvirkning af en anatomisk faktor.

Jeg lovede at vise Dem endnu nogle psykiske ejendommeligheder ved den modne kvindelighed, sådan som den træder os i møde i den analytiske iagttagelse. Vi påstår ikke, at disse påstande har sandhedsværdi for mere end gennemsnittet; det er heller ikke altid let at holde ude fra hinanden, hvad der må tilskrives indflydelsen af seksualfunktionen og påvirkning fra den sociale tvang. Vi tilskriver altså kvindeligheden en højere grad af narcissisme, der påvirker hendes objektvalg, så at dette: at være elsket, for kvinden er et stærkere behov end at elske. Ved kvindens legemlige forfængelighed spiller penismisundelsens virkning en rolle, da hun må vurdere sine ynder desto højere som en sen erstatning for den oprindelige seksuelle mindreværdighed. Blufærdigheden, der anses for en udpræget kvindelig egenskab, men er langt mere konventionel, end man skulle tro, tilskrives vi den oprindelige hensigt at tilsløre kønsorganets ufuldkommenhed. Vi glemmer ikke, at den senere har overtaget andre funktioner. Man mener, at kvinderne har ydet få bidrag til kulturhistoriens opdagelser og opfindelser, men måske har de dog alligevel opfundet en vis teknik, nemlig fletningens og vævningens. Hvis dette er tilfældet, er man fristet til at gætte på det ubevidste motiv til denne præstation. Naturen har – kunne man mene – selv givet forbilledet for denne efterligning, idet den lader pubesbehåringen vokse med kønsmodningen med henblik på tilsløring af kønsorganet. Det skridt, der da stod tilbage, bestod i at få trevlerne der sad fast i legemets hud og kun var filtret løst sammen, til at hænge fast i hverandre. Hvis De tilbageviser denne tanke som fantastisk og betragter penismanglens indflydelse på kvindelighedens udformning som en fiks idé, er jeg naturligvis værgeløs.

Betingelserne for objektvalget hos kvinden er meget ofte ble-

vet gjort ukendelige som følge af sociale forhold. Hvor det tør vise sig frit, sker det ofte efter det narcissistiske ideal af den mand, som kvinden havde ønsket at blive. Er pigen forblevet i faderbindingen, altså i Oedipus-komplekset, vælger hun efter fadertypen. Da under vendingen fra moderen til faderen fjendtligheden i den ambivalente følelsesrelation er forblevet hos moderen, skulle et sådant valg sikre et lykkeligt ægteskab. Men tit indtræffer det resultat, der almindeligvis truer en sådan afvikling af ambivalenskonflikten. Den tilbageladte fjendtlighed kommer efter den positive binding og griber over på det nye objekt. Ægtemanden, der først havde arvet fra faderen, modtager i tidens løb også mødrearven. Sådan kan det let ske, at anden del af en kvindes liv opfyldes af kampen mod hendes mand, ligesom den kortere første del optoges af oprøret mod hendes moder. Efter at reaktionen er gennemlevet, kan et andet ægteskab let forme sig meget mere tilfredsstillende. En anden forandring i kvindens væsen – en forandring, som de elskende ikke er forberedt på – kan indtræde, efter at det første barn i ægteskabet er født. Under indtryk af kvindens eget moderskab kan en identificering med hendes moder påny vækkes til live, efter at kvinden har protesteret mod den lige til ægteskabet, og tilrive sig al disponibel libido, så at gentagelsestvangen reproducerer et lykkeligt ægteskab mellem forældrene. At penismanglens gamle moment endnu ikke har tabt sin kraft, viser sig i den forskellige reaktion fra moderens side på en søns eller en datters fødsel. Kun forholdet til sønnen bringer moderen uindskrænket tilfredsstillelse; det er overhovedet det mest fuldkomne, mest ambivalensfrie af alle menneskelige forhold. På sønnen kan moderen overføre den ærgerrighed, som hun måtte undertrykke hos sig selv, og af ham kan hun vente tilfredsstillelse af alt det, der er blevet tilbage hos hende af hendes mandlighedskompleks. Selv ægteskabet er ikke sikret, før det er lykkedes kvinden at gøre sin mand også til sit barn og at agere moder over for ham.

Kvindens moderidentificering lader erkende to lag: det præoedipale, der beror på den ømme binding til moderen og som tager hende til forbillede, og den senere binding ud fra Oedipuskomplekset: en binding, der vil fjerne moderen og finde en erstatning for hende hos faderen. Af begge disse lag bliver der meget tilbage til fremtiden, og man har vel ret til at sige, at ingen af dem overvindes i tilstrækkelig grad i udviklingens løb. Men den ømme, præoedipale bindings fase er den for kvindens fremtid afgørende; i denne forberedes erhvervelsen af de egenskaber, med hvilke hun senere skal bestride sin rolle i seksualfunktionen og

sine uvurderlige sociale præstationer. Gennem denne identificering opnår hun også mandens tiltrækning hvis oedipale moderbinding hun opflammer til forelskelse – blot at det så hyppigt først er sønnen, der får det, han har gjort sig sådan umage for at få. Man har indtryk af, at mandens og kvindens kærlighed er en psykologisk fasedifferens ude af takt.

At man må tilkende kvinden ringe sans for retfærdighed, hænger vel sammen med misundelsens domineren i hendes sjæleliv, thi retfærdighedskravet er en forarbejdning af misundelsen og angiver den betingelse, under hvilken man kan lade den fare. Vi siger også om kvinderne, at deres sociale interesser er svagere og deres evne til driftsublimering ringere end mændenes. Det første skyldes vel den usociale karakter, der utvivlsomt udmærker alle seksualreaktioner. De elskende har nok i hinanden, og også familien gør modstand mod optagelse i mere omfattende enheder. Egnetheden til sublimering er underkastet de største individuelle svingninger. Herimod kan jeg ikke undlade at nævne et indtryk, man gang på gang modtager i den analytiske virksomhed. En mand omkring de tredive fremtræder som et ungdommeligt, nærmest ufærdigt individ, af hvilket vi venter, at han kraftigt vil udnytte de udviklingsmuligheder, som analysen åbner for ham. En kvinde i samme alder forskrækker os derimod ofte ved sin psykiske stivhed og uforanderlighed. Hendes libido har indtaget definitive positioner og synes ude af stand til at forlade dem til fordel for andre. Der viser sig ikke veje til videre udvikling; det er, som om hele processen allerede er afsluttet og fra nu af er upåvirkelig, ja, som om den vanskelige udvikling til kvindelighed har udtømt personens muligheder. Vi beklager som terapeuter denne tingenes tilstand, selv når det lykkes os at gøre ende på lidelsen ved likvidering af en neurotisk konflikt.

Dette er alt, hvad jeg havde at sige Dem om kvindeligheden. Det er ganske vist ufuldstændigt og fragmentarisk og lyder heller ikke altid venligt. Men glem ikke, at vi kun har beskrevet kvinden, for så vidt som hendes væsen bestemmes gennem hendes seksualfunktion. Denne indflydelse rækker ganske vist meget vidt, men vi glemmer ikke, at den enkelte kvinde også i andre henseender er et kvindeligt væsen. Vil De vide mere om kvindeligheden, så spørg Deres egne livserfaringer eller henvend Dem til digterne, eller vent, til videnskaben kan give dem dybere og bedre sammenhængende oplysninger.

Forklaringer – Anvendelser – Orienteringer

Mine damer og herrer! Mon jeg – efter til en vis grad at være blevet træt af at bruge den tørre tone – må have lov til at fortælle Dem om nogle ting, der har meget lidt teoretisk betydning, men som dog angår Dem direkte, hvis De er psykoanalysen venligt sindede? Lad os f.eks. tage det tilfælde, at De i Deres ledige stunder tager en tysk, engelsk eller amerikansk roman i hånden, hvori De venter at finde en skildring af nutidens mennesker og forhold. Efter få sider støder De på en første udtalelse om psykoanalysen og derefter snart på en anden, selv om sammenhængen ikke synes at kræve det. De må ikke tro, at det derved drejer sig om anvendelser af dybdepsykologien med henblik på en bedre forståelse af personerne i teksten eller disses handlinger; der findes dog også alvorligere digterværker, i hvilke dette virkelig forsøges. Nej, det er som regel hånlige bemærkninger, med hvilke romanens forfatter vil demonstrere sin belæsthed eller sin intellektuelle overlegenhed. Det er ikke altid, De får indtryk af, at han virkelig ved, hvad han taler om. Eller De går i en selskabelig forening for at hygge Dem; det behøver ikke netop at være i Wien. Efter kort tids forløb drejer samtalen hen på psykoanalysen, og De hører de mest forskellige mennesker afgive deres dom, oftest med yderst kategorisk tonefald. Denne dom er i mange tilfælde ringeagtende, ofte smædende, i hvert fald hånlig eller ironisk. Hvis De er så uforsigtig at røbe, at De forstår noget af emnet, falder alle over Dem, kræver oplysninger og forklaringer og giver Dem efter kort tids forløb den overbevisning, at alle disse strenge domme er fældet, før de pågældende besad nogen som helst oplysninger, og at næppe een af disse modstandere har haft en analytisk bog i hånden eller i hvert fald er nået ud over den første modstand under mødet med stoffet.

Af en indføring i psykoanalysen venter De måske også en anvisning på, hvilke argumenter man skal anvende til korrigerende af åbenlyse vildfarelser m.h.t. analysen, hvilke bøger man skal anbefale til bedre information, eller endog hvilke eksempler fra Deres læsning eller erfaring De skal påberåbe Dem i diskussio-

nen for at ændre selskabets indstilling. Jeg beder Dem om ikke at gøre noget af alt dette. Det vil være unyttigt; det er klogest, hvis De skjuler Deres bedre viden totalt. Hvis dette ikke er muligt, så indskrænk Dem til at sige, at De, så vidt De er orienteret, mener, at psykoanalysen er en særlig gren af videnskaben, at den er ret vanskelig at forstå og bedømme, og at den beskæftiger sig med alvorlige ting, så at man ikke kan komme den på nært hold med et par vittigheder, og at man hellere bør finde et andet legetøj for selskabelige samtaler. Naturligvis må De ikke deltage i tydningsforsøg, hvis uforsigtige mennesker fortæller deres drømme, og skal også modstå fristelsen til at gøre propaganda for analysen ved at fortælle om helbredelser.

Men De kan stille det spørgsmål, hvorfor disse mennesker, der skriver bøger eller fører konversation, opfører sig så ukorrekt, og De vil hælde til den antagelse, at dette ikke kun skyldes menneskene, men også psykoanalysen. Det mener jeg også; det, De i litteraturen og selskabslivet møder som fordom, er eftervirkningen af en tidligere dom, nemlig den, som repræsentanterne for den officielle videnskab havde fældet over den unge psykoanalyse. Jeg har allerede tidligere beklaget mig derover i en historisk fremstilling og vil ikke gøre det igen – måske var allerede denne ene gang for meget – men der fandtes virkelig ikke den krænkelse af logikken, ejheller af anstændigheden og den gode smag, som psykoanalysens videnskabelige modstandere ikke tillod sig dengang. Det var en situation af den slags, der aktualiseredes i Middelalderen, når en forbryder eller blot en politisk modstander blev sat i gabestokken og prisgivet pøbelens mishandling. Og De gør Dem måske ikke klart, hvor langt op i vort samfund pøbelagtigheden når, og hvilke grovheder menneskene tillader sig, når de føler sig som bestanddel af massen og hævet op over det personlige ansvar. Jeg var ved denne tids begyndelse temmelig ensom og indså snart, at polemisering ikke nyttede, men at også beklagelser og påkaldelse af bedre ånder var tåbelig, da der jo ingen instanser fandtes, til hvilke man kunne rette klagen. Jeg gik derfor en anden vej; jeg foretog den første anvendelse af psykoanalysen, idet jeg forklarede mig massens adfærd som udslag af den samme modstand, som jeg måtte bekæmpe hos de enkelte patienter. Jeg afholdt mig fra polemik og påvirkede mine tilhængere, da disse efterhånden kom til, i samme retning. Metoden var god, og det band, som analysen dengang blev lyst i, er sidenhen blevet ophævet; men ligesom en forladt tro lever videre som overtro og en af videnskaben opgiven teori bevares som folkemening, så

fortsættes i dag den oprindelige fordømmelse af psykoanalysen fra de videnskabelige kredses side i spottende ringeagt fra lægmænd, der skriver bøger eller konverserer. Dette skal De altså ikke undre Dem over.

Nu må De dog ikke vente at høre det gladelige budskab, at kampen om analysen er til ende og er sluttet med dens anerkendelse som videnskab og dens tilladelse som lærestof ved universitetet. Det er der ikke tale om; kampen fortsætter, blot i mere sømmelige former. En nyhed er det også, at der i det videnskabelige selskab har dannet sig en slags stødpudelage mellem analysen og dens modstandere, nemlig folk der anerkender dele af analysen og også indrømmer dette under pudsige forbehold, men til gengæld afviser andre ting, hvilket de forkynder overmåde højroset. Det er ikke let at gætte, hvad det er, som bestemmer deres udvalg. Det synes at være personlige sympatier. Den ene tager anstød af seksualiteten, den anden af det ubevidste; særlig upopulær synes symbolikkens kendsgerning at være. At psykoanalysens bygning, skønt ufærdig, dog allerede i dag danner en enhed, af hvilken ikke enhver efter-forgodtbefindende kan bryde elementer ud, synes ikke at komme i betragtning for disse eklektikere. Jeg har ikke af nogen af disse halveller kvartilhængere fået det indtryk, at deres afvisning var grundet på efterprøvning. Også mange fremragende mænd hører til denne kategori. De er ganske vist undskyldt ved den kendsgerning, at både deres tid og deres interesse tilhører andre ting, nemlig dem, i hvis beherskelse de har ydet så betydningsfuld en indsats. Men burde de da ikke hellere være tilbageholdende med deres dom i stedet for så kategorisk at tage parti? Med en af disse stormænd lykkedes det mig en gang at foretage en hurtig omvendelse. Det var en verdensberømt kritiker, der havde fulgt tidens åndelige strømninger med velvillig forståelse og profetisk skarpsyn. Jeg lærte ham først at kende, da han var over firs, men han var stadig yderst charmerende i en samtale. De gætter let, hvem jeg tænker på. Det var heller ikke mig, der førte samtalen ind på psykoanalysen. Han gjorde det på den beskedneste måde, idet han sammenlignede mig med sig selv. »Jeg er kun litterat«, sagde han, »men De er naturforsker og opdager. Men een ting må jeg sige Dem: jeg har aldrig næret seksuelle følelser for min moder«. »Men det behøver De jo slet ikke at have vidst«, lød mit svar, »for det er processer, der er ubevidst for den voksne.« »Åh, nå, det mener De?« sagde han lettet og trykkede min hånd. Vi snakkede endnu nogle timer sammen i bedste forståelse. Jeg hørte senere, at han i den korte

tid, der endnu var ham forundt, ofte udtalte sig venligt om analysen og gerne brugte det for ham nye ord »fortrængning«.

Et bekendt mundheld opfordrer til, at man skal lære af sine fjender. Jeg tilstår, at dette aldrig er lykkedes mig, men jeg tænkte alligevel, at det kunne være lærerigt for Dem, hvis jeg sammen med Dem foretog en mønstring af alle de bebrejdelser og indvendinger, som psykoanalysens modstandere har rettet mod den, og derpå henviste til de urimeligheder og forseelser mod logikken, der er så lette at opdage. Men *on second thoughts* har jeg sagt til mig selv, at dette slet ikke ville være interessant, men trættende og pinligt, og netop være det, som jeg i alle disse år omhyggeligt har undgået. Undskyld mig altså, når jeg ikke følger denne vej videre, men forskåner Dem for vore såkaldt videnskabelige modstanderes domme. Det drejer sig jo næsten udelukkende om personer, hvis eneste kompetence er den fordomsfrihed, de har bevaret ved at holde sig langt fra psykoanalysens erfaringer. Men jeg ved, at De ikke vil slippe mig så let i andre tilfælde. De vil foreholde mig: Der findes dog så mange personer, på hvilke Deres sidste bemærkning ikke passer. Disse er ikke gået af vejen for den psykoanalytiske erfaring, men har analyseret patienter, er måske selv blevet analyseret, var en tid lang Deres medarbejdere og er alligevel kommet til andre opfattelser og teorier, på grund af hvilke de er faldet fra Dem og har grundet selvstændige skoler inden for psykoanalysen. De bør give os oplysning om grundene til og betydningen af disse i analysens historie så hyppige frafaldsbevægelser.

Jo, det vil jeg forsøge; ganske vist i korthed, for der kommer mindre ud af det for forståelsen af analysen, end De ville vente. Jeg ved, at De i første række tænker på den *Adler'ske* individualpsykologi, der f.eks. i Amerika betragtes som en ligeberettiget sidelinie af vor psykoanalyse og regelmæssigt nævnes sammen med den. I virkeligheden har den meget lidt med denne at gøre, men fører som følge af visse historiske omstændigheder en slags parasitagtig tilværelse på dens bekostning. På dens grundlægger træffer de betingelser, vi har antaget for modstandere i denne gruppe, kun i ringe grad til. Selve navnet er upassende og synes at være et produkt af forlegenhed; vi kan ikke hindre dens berettigede anvendelse som modsætning til massepsykologien; også det, vi praktiserer, er hovedsagelig og fortrinsvis det menneskelige individs psykologi. Jeg vil ikke i dag inlade mig på en objektiv kritik af den *Adler'ske* individualpsykologi; det ligger ikke i denne indførings plan, jeg har allerede tidligere forsøgt det og har ringe anledning til at ændre noget i denne kritik. Men

det indtryk, denne psykologi fremkalder, vil jeg illustrere ved en lille begivenhed fra årene før analysen.

I nærheden af den lille by i Mähren, hvor jeg er født, og som jeg forlod i en alder af tre år, ligger der et beskedent kursted i smukke grønne omgivelser. I gymnasieårene var jeg flere gange på ferie her. Cirka tyve år senere blev en nær slægtnings sygdom anledning til at gense dette kursted. I en samtale med kurlægen, der havde behandlet min slægtning, spurgte jeg også om hans forhold til de – mener jeg – slovakkeiske bønder, der om vinteren var hans eneste klientel. Han fortalte, at den lægelige virksomhed fandt sted på følgende måde: Når hans konsultation begyndte, kom patienterne ind i hans stue og stillede sig op i en lang række. En efter en trådte de da frem og klagede over deres problemer – hvad enten det nu drejede sig om lændesmerter eller mavekrampe eller træthed i benene o.s.v. Derpå undersøgte lægen den pågældende, og efter at have orienteret sig, råbte han diagnosen til ham, i hvert enkelt tilfælde den samme. Han oversatte ordet for mig, der betød så meget som »forhekset«. Jeg spurgte forbausset, om bønderne ikke tog anstød af, at han konstaterede samme lidelse hos alle patienterne. »Ih nej«, svarede han, »de er meget tilfredse med det, for det er det, de har ventet. Enhver, der træder tilbage til rækken, viser der miner og gebærder de andre: 'Ja, den mand kan sit kram'.« Lidet anede jeg dengang, under hvilke forhold jeg skulle komme ud for en analog situation.

Hvad enten det drejer sig om en homoseksuel eller en nekrofil, en angstpræget hysteriker, en tvangsneurotiker eller en frådende sindssyg vil individualpsykologen af den Adler'ske skole som drivende motiv for patientens tilstand angive, at han vil hævde sig, overkompensere sit mindreværd, blive øverst, nå fra den kvindelige til den mandlige linie. Noget ganske tilsvarende hørte vi som unge studenter på klinikken, da der en gang blev vist et tilfælde af hysteri! De hysteriske patienter fremkalder deres symptomer for at gøre sig interessante – for at tiltrække sig opmærksomheden. Hvor de gamle sandheder dog vender tilbage! Men denne smule psykologi forekom os allerede dengang ikke at dække hysteriens gåde; den forklarede f.eks. ikke, hvorfor patienterne ikke benytter sig af andre midler til at nå deres hensigt. Noget i denne individualpsykologernes lære må naturligvis være rigtigt – en lille del i stedet for helheden. Selvopholdelsesdriften vil forsøge at udnytte enhver situation, og jeg'et vil også benytte lidelsen til sin fordel. Man kalder i psykoanalysen dette for »den sekundære sygdomsgevinst«. Men når man tæn-

ker på masochismen, det ubevidste straffebehov og den neurotiske selvbeskadigelse, fænomener, som motiverer antagelsen af driftsrørelser, der strider mod selvopholdelsen, går man også vild med hensyn til almengyldigheden af den banale sandhed, på hvilken individualpsykologiens doktrin er opbygget. Men for den store mængde må en sådan lære være yderst velkommen, der er ingen komplikationer anerkender, ikke indfører nye, vanskeligt fattelige begreber, intet kender til det ubevidste, med eet slag fjerner det på alle tungt hvilende seksualitetsproblemer og indskrænker sig til at opdage de kunstgreb, med hvilke man vil gøre sig livet mageligt. Thi massen selv er magelig, kræver ikke mere end een grund til forklaring, takker ikke videnskaben for dens vidtløftigheder og vil have simpel løsninger og vide problemer afviklet. Overvejer man, hvor meget individualpsykologien imødekommer disse krav, kan man ikke undlade at mindes en sætning i *Wallenstein*:

»Wär' der Gedank' nicht so verwünscht gescheidt,
Man wär' versucht, ihn herzlich dumm zu nennen.«

Den kritik fra fagkredse, der er så ubarmhertig mod psykoanalysen, har i almindelighed taget med fløjlschandsker på individualpsykologien. Det er ganske vist sket i Amerika, at en af de mest ansete psykiatere offentliggjorde en artikel mod *Adler* med overskriften *Enough*, og hvori han gav energisk udtryk for sin ærgrelse over individualpsykologernes »gentagelsestvang«. Når andre har opført sig langt elskværdigere, har fjendskabet mod analysen sikkert bidraget meget dertil.

Om andre skoler, der har skilt sig ud fra vor psykoanalyse, behøver jeg ikke at sige meget. At det er sket, lader sig hverken udnytte for eller mod psykoanalysens sandhedsindhold. Tænk på de stærke affektive momenter, der gør det vanskeligt for mange at ind- eller underordne sig, og på den endnu større vanskelighed, som mundheldet *quot capita tot sensus* med rette understreger. Når meningsforskellighederne havde overskredet en vis størrelse, blev det det hensigtsmæssigste at skilles og derfra at gå forskellige veje, navnlig når den teoretiske uoverensstemmelse havde en ændring i den praktiske handlen til følge. De kan f.eks. antage, at en analytiker tillægger den personlige fortid ringe betydning og udelukkende søger neurosernes årsag i nuværende motiver og mod fremtiden rettede forventninger. I så fald vil han også ignorere analysen af barndommen, i det hele taget slå ind på en anden teknik og være nødt til at opveje de mang-

lende resultater af barndomsanalysen ved forøgelse af sin pædagogiske indflydelse og ved direkte henvisninger til bestemte livsmål. Vi andre vil da sige: Dette kan måske være en visdommens skole, men er ikke længere nogen analyse. Eller en anden kan være nået til den opfattelse, at angstoplevelsen ved fødslen er kimet til alle senere neurotiske forstyrrelser; i så fald kan det forekomme ham rigtigt at indskrænke analysen til virkningerne af dette ene indtryk og at vente terapeutisk resultat af en tre eller fire måneder lang behandling. De mærker, at jeg har valgt to eksempler, der udgår fra diametralt modsatte forudsætninger. Det er et næsten generelt træk ved disse »frafaldsbevægelser«, at hver af dem har bemærget sig en del af psykoanalysens motivrigdom og på grundlag af denne tilegnelse gør sig selvstændig – f.eks. f.s.v. angår magtdriften, den etiske konflikt, moderen, genitaliteten o.s.v. Når det forekommer Dem, som om sådanne frafald i dag er hyppigere i psykoanalysens historie end ved andre åndelige bevægelser, ved jeg ikke, om jeg skal give Dem ret. Hvis det er tilfældet, må man gøre de inderlige relationer mellem teoretiske anskuelser og terapeutisk handlen, som består i psykoanalysen, ansvarlige derfor. Meningsforskelle alene ville udholdes langt længere. Man ynder at bebrejde os psykoanalytikere intolerance. Det eneste udslag af denne grimme egenskab var netop adskillelsen fra de anderledestænkende. Ellers blev der ikke tilføjet disse noget som helst; de er tværtimod faldet meget blødt, har derefter fået det meget bedre end før, thi ved deres frafald har de som regel frigjort sig fra en af de belastninger, vi stønner under – f.eks. fra det vanskelige spørgsmål om den barnlige seksualitet eller fra symbolikkens latterlighed – og står nu for omverdenen som halvvejs ærlige, hvad vi, de tilbageblevne, endnu ikke er. Desuden er det – med en enkelt bemærkelsesværdig undtagelse – dem selv, der har lukket sig ude.

Hvilke krav stiller De yderligere i tolerancens navn? At vi, hvis nogen har ytret en mening, som vi anser for absolut forkert, siger til ham: »Vi takker Dem for, at De har udtalt denne protest. De beskytter os mod selvbehagelighedens fare og giver os lejlighed til at bevise for amerikanerne, at vi virkelig er så *broadminded*, som de overhovedet kan ønske sig. Vi tror ganske vist ikke et ord af, hvad De siger, men det gør intet. Sandsynligvis har De lige så meget ret som vi. Hvem kan overhovedet vide, hvem der har ret? Tillad os, at vi trods Deres modsatte anskuelse repræsenterer Deres mening i litteraturen. Vi håber, at De vil være så elskværdig til gengæld at repræsentere vor mening,

som De forkaster? Dette vil åbenbart i fremtiden blive skik og brug i videnskaben, når misbruget af den *Einstein'ske* relativitet har fundet fuldstændig udbredelse. Ganske vist har vi foreløbig ikke bragt det så vidt. Vi indskrænker os efter gammel skik til kun at repræsentere vore egne overbevisninger, udsætter os for faren ved at tage fejl, fordi man ikke kan beskytte sig imod den, og afviser det, der strider mod vor teori. Vi har i psykoanalysen gjort rigelig brug af retten til at modificere vore anskuelser, når vi mener, at vi har fundet noget bedre.

Det var en af psykoanalysens første anvendelser, at den lærte os at forstå det fjendskab, som omverdenen viste os, fordi vi beskæftigede os med psykoanalyse. Andre anvendelser, af objektiv natur, kan gøre krav på mere almen interesse. Vor første hensigt var jo at forstå forstyrrelserne i det menneskelige sjæleliv, fordi en ejendommelig erfaring havde vist, at forståelse og helbredelse her næsten falder sammen – at der fører en farbar vej fra den ene til den anden. Dette var længe også den eneste hensigt. Men så erkendte vi de nære relationer, ja, den indre identitet mellem de patologiske og de såkaldte normale processer; psykoanalysen blev til dybdepsykologien, og da intet, som mennesker udretter eller foretager sig, er forståeligt uden psykologiens hjælp, resulterede heraf automatisk psykoanalysens anvendelser på talrige videnskabelige, navnlig åndsvidenskabelige områder, trængte sig på og krævede bearbejdelse. Desværre stødte løsningen af disse opgaver på hindringer, der er begrundet i sagsforholdet og endnu ikke er overvundet. En sådan anvendelse forudsætter fagkundskab, som analytikeren ikke besidder, medens de, der besidder den, fagfolkene, intet ved om analyse og måske intet vil vide. Det er altså sket, at analytikerne som dilettanter, med mere eller mindre tilstrækkelig udrustning, der ofte er skrabet sammen i hast, har foretaget strejftog ind i de nævnte videnskabelige domæner såsom mytologi, kulturhistorie, etnologi, religionsvidenskab o. s. v. Af de her bosiddende forskere blev de ikke behandlet bedre end fredsforstyrrelser i det hele taget, og såvel deres metoder som deres resultater – hvis disse overhovedet vakte interesse – blev i første omgang afvist. Men disse forhold er i stadig bedring, og på alle områder vokser tallet på personer, der studerer psykoanalyse for at anvende den i deres særlige fag og som kolonister at afløse pionererne. Vi har her lov til at håbe på en rigdom af ny erkendelse. Anvendelser af analysen er også altid bekræftelser af denne. Hvor det videnskabelige arbejde er længere fjernet fra en praktisk anvendelse, vil de uundgåelige meningskampe vel også være mindre forbitrede.

Jeg føler det som en stærk fristelse at føre Dem gennem alle psykoanalysens anvendelser på åndsvidenskabernes. Det er ting, som er værd at vide for ethvert menneske med åndelige interesser, og det ville være en velfortjent rekreation en tid lang intet at høre om abnormitet og sygdom. Men jeg må give afkald derpå: det ville påny føre os ud over rammen for disse foredrag, og når jeg skal være ærlig, ville jeg heller ikke være denne opgave voksen. På nogle af disse områder har jeg ganske vist selv gjort det første skridt, men i dag kan jeg ikke længere overse stofmængden og måtte studere meget for at beherske den viden, der er kommet til, siden jeg begyndte. De tilhørere, der skuffes over mit afslag, kan søge erstatning i vort tidsskrift »Imago«, der er bestemt for analysens ikke-medicinske anvendelser.

Kun eet emne kan jeg ikke gå så let forbi, ikke fordi jeg forstår særlig meget deraf eller selv har bidraget ret meget dertil. Tværtimod: jeg har næppe beskæftiget mig med det. Men det er så overmåde vigtigt, så rigt på forhåbninger for fremtiden, måske det vigtigste af alt, hvad analysen beskæftiger sig med. Jeg tænker på psykoanalysens anvendelse på *pædagogikken*, opdragelsen af den næste generation. Det glæder mig i det mindste at kunne sige, at min datter *Anna Freud* har sat sig dette arbejde som livsopgave og på denne måde gjort min forsømmelse god. Den vej, der har ført til denne anvendelse, er let at overse. Når vi under behandlingen af en voksen neurotiker forskede efter determineringen af hans symptomer, blev vi normalt ledet tilbage til hans tidlige barndom. Kendskabet til de senere ætiologier var hverken tilstrækkeligt for forståelsen eller for den terapeutiske virkning. Således blev vi nødsaget til at gøre os bekendt med barnealderens ejendommeligheder og fik en mængde ting at vide, der ikke kunne erfares på anden måde end ved analyse, og kunne også korrigere mange almindeligt antagne anskuelse vedrørende barndommen. Vi erkendte, at der af flere grunde tilkommer de første barneår (indtil femårsalderen) en særlig betydning. For det første, fordi de indeholder den tidlige blomstring af seksualiteten, der efterlader afgørende impulser for den modne alders seksualliv. For det andet, fordi denne tids indtryk rammer et ufærdigt og svagt jeg, på hvilket de virker som traumer. Jeg'et kan ikke værges sig mod de affektstorme, de fremkalder på anden måde end ved fortrængning og erhverver på denne måde i barnealderen alle dispositioner til senere sygdomme og funktionsforstyrrelser. Vi har forstået, at barndommens vanskelighed ligger i, at barnet i et kort spand af tid skal tilegne sig resultaterne af en kulturudvikling, der strækker sig over titusinder af år, driftsbeherskelse

og social tilpasning – i det mindste de første dele af disse to faktorer. Kun en del af denne forandring kan det nå gennem sin egen udvikling; meget må påtvinges det ved opdragelsen. Vi undrer os ikke, når barnet ofte kun klarer denne opgave på ufuldkommen måde. Mange børn gennemlever i disse første år tilstande, som man har lov til at ligestille med neuroserne, og det gælder sikkert alle, der senere hen bliver manifest neurotiske. Hos mange børn afventer den neurotiske lidelse ikke den modne alder; den bryder allerede frem i barnealderen og giver forældre og læger nok at bestille.

Vi har ikke næret betænkelighed ved at anvende den analytiske terapi på sådanne børn, som enten viser utvetydige neurotiske symptomer eller er på vej til en ugunstig karakterudvikling. Den bekymring, som modstandere af analysen har givet udtryk for: at analysen skulle skade barnet, har vist sig ugrundet. Vor gevinst ved disse initiativer var, at vi på det levende objekt kunne bekræfte, hvad vi – så at sige ud fra historiske dokumenter – havde kunnet slutte os til hos den voksne. Men også gevinsten for børnene var meget glædelig. Det viste sig, at barnet er et meget gunstigt objekt for analytisk terapi; resultaterne er positive og varige. Naturligvis må man i vid udstrækning ændre den for voksne udarbejdede behandlingsteknik, når det gælder behandling af børn. Barnet er psykologisk set et andet objekt end den voksne; det besidder endnu intet over-jeg, den frie associations metode fører ikke vidt, og overføringen spiller, da de reale forældre endnu eksisterer, en anden rolle. De indre modstande, som vi bekæmper hos den voksne, erstattes hos barnet oftest af ydre vanskeligheder. Hvis forældrene gør sig til bærere af modstanden, trues ofte analysens mål eller selve denne, og det er derfor ofte nødvendigt at forbinde analysen af barnet med en vis analytisk påvirkning af forældrene. På den anden side bliver barneanalysens uundgåelige afvigelser fra analysen af voksne forringet ved den umstændighed, at mange af vore patienter har bevaret så mange infantile karaktertræk, at analytikerens, påny i tilpasning til objektet, ikke kan lade være med over for disse patienter at benytte sig af visse metoder fra barneanalysen. Det fulgte af sig selv, at barneanalysen blev de kvindelige analytikerens domæne, og sådan vil det vel også blive ved med at være.

Konstateringen af, at de fleste af vore børn gennemlever en neurotisk fase i deres udvikling, bærer i sig kimet til en hygiejnisk fordring: Man kan opkaste det spørgsmål, om det ikke ville være hensigtsmæssigt at komme barnet til hjælp med en analyse, selv om det ikke viser tegn på nogen forstyrrelse – altså som en foran-

staltning i forsorgen for dets sundhed, ligesom man i vore dage vaccinerer raske børn mod difteri uden at afvente, om de skulle blive angrebet af sygdommen. Diskussionen om dette spørgsmål har i dag kun akademisk interesse; jeg kan tillade mig at nævne den for Dem; for den store mængde af vore samtidige ville allerede projektet stå som en uhyrlig formastelighed, og i betragtning af de fleste forældres stilling til analysen må man foreløbig opgive ethvert håb om dets gennemførelse. En sådan profylakse mod nervøsiteten, en forebyggelse, der sandsynligvis ville være meget effektiv, forudsætter også en helt anden ordning af samfundet. Stikordet for psykoanalysens anvendelse på pædagogikken falder i dag på andet sted. Lad os gøre os klart, hvad den næste opgave for opdragelsen er. Barnet skal lære driftsbeherskelse. At give det frihed til uindskrænket at følge alle sine impulser er umuligt. Det ville være et meget lærerigt eksperiment for psykologer, men forældrene ville ikke kunne eksistere samtidig, og børnene selv ville lide stor skade, som ville vise sig umiddelbart såvel som senere hen. Opdragelsen må altså hæmme, forbyde, undertrykke, og dette har den da også i rigelig udstrækning gjort til alle tider. Men ud fra analysen har vi fået at vide, at netop denne driftsundertrykkelse medfører fare for neurotisk lidelse. De vil erindre, at vi indgående har undersøgt, på hvilken måde dette sker. Opdragelsen må altså søge sin vej mellem *laissez-faire's* Scylla og nægtelsens Charybdis. Hvis opgaven ikke overhovedet er uløselig, må der kunne findes et optimum for opdragelsen: hvorledes denne kan yde mest og skade mindst. Det vil dreje sig om at afgøre, hvor meget man bør forbyde, på hvilke tider og med hvilke midler. Og så må man yderligere tage i betragtning, at objekterne for den pædagogiske påvirkning medbringer meget forskellige konstitutionelle anlæg, så at samme fremgangsmåde fra opdragerens side umuligt kan være lige god for alle børn. Den næste betragtning lærer os, at opdragelsen hidtil har løst sin opgave meget dårligt og tilføjet børnene stor skade. Hvis den finder det nævnte optimum og løser sin opgave på ideel måde, kan den håbe på at eliminere den ene faktor i lidelsens ætiologi: indflydelsen fra de akcidentale barndomstraumer. Den anden faktor: en uhensigtsmæssig driftskonstitutions magt, kan den under ingen omstændigheder fjerne. Betragter man nu de vanskelige opgaver, opdrageren er stillet overfor: at erkende barnets konstitutionelle egenart, af små udslag at slutte, hvad der foregår i dets ufærdige sjæleliv, at tildele det det rigtige mål af kærlighed og dog at opretholde en effektiv mængde autoritet – så må man sige til sig selv, at den eneste hensigtsmæssige forberedelse til

opdragerens gerning er en grundig psykoanalytisk skoling. Bedst er det, når han selv er blevet analyseret, thi uden erfaring på sig selv kan han ikke tilegne sig analysen rigtigt. Analysen af lærere og opdragere synes at være en vigtigere profylaktisk foranstaltning end analyse af børnene selv, og en sådan foranstaltnings gennemførelse møder også mindre vanskeligheder.

Vi vil kun parentetisk omtale en indirekte forbedring, som analysen kan bevirke i børneopdragelsen, og som med tiden kan få større indflydelse. Forældre, der selv har været genstand for en analyse og kan takke denne for meget, derunder indsigt i fejlene i deres egen opdragelse, vil behandle deres børn med bedre forståelse og spare dem for meget, som de selv ikke blev sparet for. Parallelt med analytikerens bestræbelser for at påvirke pædagogikken løber andre undersøgelser om opståen og forebyggelse af ungdomsforbrydelser og milieuskade. Også her åbner jeg kun dørene for Dem og viser Dem gemakkerne bagved, men fører Dem ikke derind. Jeg ved, at hvis Deres interesse forbliver psykoanalysen tro, vil De kunne høre meget nyt og værdifuldt om disse ting. Jeg vil dog ikke forlade spørgsmålet om opdragelsen uden at mindes et bestemt synspunkt. Det er – sikkert med rette – blevet sagt, at enhver opdragelse er politisk orienteret og tilstræber at indordne barnet i den bestående samfundsorden uden hensyn til, hvor værdifuld eller holdbar denne i sig selv er. Når man er overbevist om vore nuværende sociale institutioners mangler, kan man ikke forsvare at stille den psykoanalytisk orienterede opdragelse i disses tjeneste. Man må sætte den et andet, højere mål, der har frigjort sig fra de herskende sociale krav. Jeg mener imidlertid, at dette argument ikke er på sin plads her. Kravet går ud over analysens funktionsberettigelse. Lægen, der tilkaldes til behandling af pneumoni, skal jo heller ikke bekymre sig om, hvorvidt den syge er en brav mand, en selvmorder eller en forbryder, om han fortjener at forblive i live, og om man skal ønske ham dette. Også dette andet mål, som man vil sætte for opdragelsen, vil være partisk, og det er ikke analytikerens opgave at dømme partierne imellem. Jeg ser ganske bort fra, at man vil nægte psykoanalysen enhver indflydelse på opdragelsen, hvis den bekender sig til hensigter, der er uforenelige med den bestående sociale orden. Den psykoanalytiske opdragelse tager et uønsket ansvar på sig, hvis den sætter sig for at forme sin discipel til oprører. Den har gjort sin skyldighed, hvis den slipper ham løs i så sund og ydedygtig en tilstand som muligt. I selve psykoanalysen rummes der tilstrækkelig mange revolutionære momenter til at garantere, at den af denne opdragne ikke vil stille sig på reaktionens

tionens og undertrykkelsens side. Jeg mener endog, at revolutionære børn i ingen henseende er ønskværdige.

Mine damer og herrer! Jeg agter endnu at sige nogle ord til Dem om psykoanalysen som terapi. Det teoretiske derom har jeg allerede omtalt for femten år siden og kan ikke formulere det anderledes i dag; erfaringen fra den tid, der er gået, skal nu komme til orde. De ved, at psykoanalysen er opstået som terapi; den er vokset langt herudover, men har ikke opgivet sit oprindelige terrain og er, f. s. v. angår dens fordybelse og videreudvikling, endnu bundet til omgangen med syge mennesker. De opkobede indtryk, af hvilke vi udvikler vore teorier, kan ikke vindes på anden måde. De fiaskoer, vi oplever som terapeuter, stiller os atter og atter over for nye opgaver; kravene fra det reale liv er en virksom beskyttelse mod en overdrivelse af den spekulation, som vi dog heller ikke kan undvære i vort arbejde. Vi har allerede forlængst drøftet, med hvilke midler psykoanalysen hjælper patienterne, når den hjælper, og ad hvilke veje; i dag vil vi spørge, hvor meget den yder.

De ved måske, at jeg aldrig har været nogen terapeutisk entusiast; der er ingen fare for, at jeg skal misbruge dette foredrag til anprisninger. Jeg siger hellere for lidt end for meget. Dengang jeg endnu var den eneste analytiker, plejede jeg fra personer, der angiveligt var min sag venligt sindet, at høre: Det er altsammen meget kønt og åndrigt, men vis mig et tilfælde, som De har kureret ved analyse. Dette var en af de mange formler, der i tidens løb har afløst hinanden med den opgave at skubbe den ubekvemme nyhed til side. Den er i dag lige så forældet som mange andre – bunken af takkebreve fra helbredte patienter findes også i analytikerens mappe. Men her standser analogien ikke. Psykoanalysen er virkelig en terapi som så mange andre. Den har sine triumfer og sine nederlag, sine vanskeligheder, begrænsninger og indikationer. I en vis periode lød anklagen mod psykoanalysen, at den ikke skulle tages alvorligt som terapi, da den ikke turde offentliggøre en statistik over sine resultater. Siden har det af dr. *Max Eitingon* oprettede psykoanalytiske institut i Berlin offentliggjort en rapport over sit første tiår. Helbredelsesresultaterne giver hverken grund til at prale eller skamme sig. Men sådanne statistikker er i det hele taget ikke meget lærerige; det bearbejdede materiale er så heterogent, at kun meget store tal ville sige noget reelt. Man gør bedre i at spørge sine enkelt-erfaringer. Jeg vil her sige, at jeg ikke tror, at vore helbredelsesresultater kan konkurrere med resultaterne fra Lourdes. Der findes så mange flere mennesker, der tror på Den hellige Jomfrus

mirakler end på det ubevidstes eksistens. Vender vi os mod den jordiske konkurrence, så må vi sammenstille den psykoanalytiske terapi med psykoterapiens andre metoder. Organiske, fysiske behandlinger af neurotiske tilstande behøver man næppe at nævne i dag. Som psykoterapeutisk metode står analysen ikke i modsætning til de andre metoder i dette lægelige speciale; den devaluerer dem ikke og udelukker dem ikke. Det ville i teorien udmærket kunne tænkes, at en læge, der vil kalde sig psykoterapeut, anvendte analysen ved siden af alle andre helbredelsesmetoder over for sine patienter, alt efter tilfældets egenart og de ydre forholds gunst eller ugunst. I virkeligheden er det teknikken, som tvinger til lægegerningens specialisering. Således måtte også kirurgien og ortopædien sondres fra hinanden. Den psykoanalytiske virksomhed er vanskelig og krævende; den lader sig ikke håndtere som et par briller, man tager på ved læsning og lægger, når man skal ud at spadserere. I reglen beslaglægger psykoanalysen lægen helt eller slet ikke. De psykoterapeuter, der lejlighedsvis også benytter sig af analysen, står, så vidt jeg ved, ikke på sikker analytisk grund; de har ikke antaget hele analysen, men udvandet den, måske »desinficeret« den; man kan ikke regne dem med til analytikerne. Jeg mener, at det er beklageligt; men et samvirke i lægegerningen mellem en analytiker og en psykoterapeut, der indskrænker sig til fagets andre metoder, ville absolut være hensigtsmæssigt.

Sammenlignet med psykoterapiens andre metoder er psykoanalysen ud over enhver tvivl den stærkeste. Det er også ret og rimeligt, da den er den besværligste og mest tidkrævende; man vil ikke anvende den i lette tilfælde; i egnede tilfælde kan man med dens hjælp eliminere forstyrrelser og fremkalde forandringer, som man ikke vovede at håbe på i tiden før analysens indførelse. Men den har også sine meget følelige begrænsninger. Den terapeutiske ærgerrighed hos mange af mine tilhængere har gjort sig den største ulejlighed for at komme ud over disse hindringer, for at alle neurotiske forstyrrelser kunne blive helbredelige ved psykoanalysens hjælp. De har søgt at tvinge det analytiske arbejde ind i en forkortet varighed, at øge overføringen (transferensen) så stærkt, at den bliver alle modstande overlegen, og at forene andre former for påvirkning med den for at gennemtvinge helbredelsen. Disse anstrengelser er nok prisværdige, men jeg mener, at de er forgæves. De indebærer også den fare, at man selv bliver trængt ud af analysen og kommer ind på en bundløs eksperimenteren. Forventningen om at kunne helbrede alle neurotiske lidelser har jeg mistanke om stammer fra den lægmandsopfattelse, at

neuroserne er noget ganske overflødig, der overhovedet ingen ret har til at eksistere. I virkeligheden er de alvorlige, konstitutionelt fikserede affektioner, der sjældent indskrænker sig til nogle udbrud, men oftest varer ved gennem lange perioder eller hele livet. Den analytiske erfaring, at man i vid udstrækning kan øve indflydelse på dem, når man bemægtiger sig de historiske sygdomsanledninger og de akcidentale hjælpemomenter, har fået os til i den terapeutiske praksis at forsømme den konstitutionelle faktor; vi kan jo heller ikke gøre noget ved den, men i teorien bør vi altid tænke på den. Allerede psykosernes generelle utilgængelighed for den analytiske terapi burde i betragtning af disses nære slægtskab med neuroserne få os til at moderere vore krav med hensyn til disse sidste. Psykoanalysens terapeutiske virksomhed forbliver begrænset af en række betydningsfulde og næppe angribelige momenter. Hos barnet, hvor man kunne regne med de største resultater, er det forældresituationens ydre vanskeligheder, omend disse jo hører til dette: at være barn. Hos den voksne er det i første række to momenter: graden af psykisk stivnethed, og sygdomsformen med alt, hvad den dækker af dybere bestemmelser. Det første moment ignoreres ofte med urette. Hvor stor sjælelivets plasticitet og muligheden for opfriskning af gamle tilstande end er, er det ikke alt, som påny lader sig vække til liv. Mange forandringer synes definitive og svarer til ardannelser efter afsluttede processer. Ved andre lejligheder får man indtryk af en generel stivnen af sjælelivet; de psykiske processer, som man meget vel kunne henvise til andre baner, synes ude af stand til at forlade de gamle veje. Men måske er dette det samme som før, blot anderledes set. Hyppigt mener man at spore, at det kun skorter terapien på den nødvendige drivkraft til at gennemtvinge en ændring. En bestemt afhængighed, en vis driftskomponent er for stærk i sammenligning med de modkræfter, vi kan mobilisere. Generelt er dette tilfældet ved psykoserne. Vi forstår dem så vidt, at vi nok ved, hvor vi skal sætte løftestangen til i givet fald, men den kan blot ikke flytte byrden. Her knytter sig endog den fremtidsforhåbning til, at kendskabet til hormonvirkningerne – De ved jo, hvad det er – vil låne os midlerne til at kæmpe med held med lidelsernes kvantitative faktorer, men i dag er vi endnu meget langt fra noget sådant. Jeg forstår, at usikkerheden i alle disse forhold betyder en stadig tilskyndelse til at fuldkommengøre analysens og navnlig overføringen teknik. Særlig begynderen i analysen vil ved en fiasko forblive i tvivl om, hvorvidt han skal lægge skylden på tilfældets egenart eller på sin ubehændige udøvelse af den terapeutiske metode. Men jeg har allerede sagt, at

jeg ikke mener, at man kan nå meget ved anstrengelser i denne retning.

Den anden indskrænkning i de analytiske resultater er givet gennem sygdomsformen. De ved allerede, at anvendelsesområdet for den analytiske terapi er overføringsneuroserne, fobier, hysterier, tvangsneuroser, og desuden karakter-abnormiteter, der er blevet udviklet i stedet for sådanne lidelser. Alt, hvad der ligger derudover: narcissistiske, psykotiske tilstande, er mere eller mindre uegnet. Nu ville det jo absolut være tilladeligt ved omhyggelig udelukkelse af sådanne tilfælde at beskytte sig mod fiaskoer. Analysens statistikker ville ved en sådan forsigtighed tegne sig væsentlig gunstigere. Men herved er der en hage. Vore diagnoser følger meget ofte først bagefter; de er af samme art som den skotske konges heksprøve, som jeg har læst om hos *Victor Hugo*. Denne konge hævdede at være i besiddelse af en ufejlbarlig metode til at kende en heks. Han lod hende koge i en kedel og smagte derefter på suppen. Derefter kunne han sige, om hun var heks eller ej. På lignende måde er det hos os, blot at vi er de skadelidte. Vi kan ikke bedømme den patient, der kommer til behandling, eller ligeledes den kandidat, der kommer til uddannelse, før vi i nogle uger eller måneder har studeret ham analytisk. Vi køber faktisk katten i sækken. Patienten kommer med ubestemte, almindelige klager, der ikke tillader en sikker diagnose. Efter denne prøvetid kan det vise sig, at det er et uegnet tilfælde. Vi sender da kandidaten væk, men forsøger endnu en tid med patienten, om vi ikke kan se ham i et gunstigere lys. Patienten hævner sig derved, at han forøger listen over vore fiaskoer, og den afviste kandidat – dersom han er paranoid – måske derved, at han selv forfatter psykoanalytiske bøger. De ser, at vor forsigtighed ikke nyttede noget.

Jeg befrygter, at disse detaljerede betragtninger går ud over Deres interesse. Men det ville gøre mig endnu mere ondt, hvis De skulle mene, at det var min hensigt at reducere Deres agtelse for psykoanalysen som terapi. Måske har jeg virkelig taget ubehændigt fat på opgaven; jeg ville nemlig det modsatte: at undskylde analysens terapeutiske begrænsninger ved henvisning til disses uundgæelighed. I den samme hensigt vender jeg mig nu mod et andet punkt, nemlig den indvending, at den analytiske behandling kræver uforholdsmæssigt lang tid. Dertil er at sige, at psykiske forandringer netop foregår langsomt; når de indtræder hurtigt, pludseligt, er det et dårligt tegn. Det er rigtigt, at behandlingen af en svær neurose let kan strække sig over flere år, men tænk, hvis behandlingen lykkes, på, hvor længe lidelsen har varet. Sand-

synligvis et tiår for hvert års behandling, det vil sige, at sygdommen, sådan som vi så tit ser det hos ubehandlede patienter, aldrig er hørt op. I mange tilfælde har vi grund til efter mange års forløb at genoptage en analyse; livet har da på nye anledninger udviklet nye sygelige reaktioner, og vor patient har været rask i den mellemliggende tid. Den første analyse havde ikke afsløret alle hans patologiske dispositioner, og det var naturligt, at analysen blev indstillet, efter at resultatet var nået. Der findes også stærkt handicappede mennesker, som man beholder under analytisk opsyn hele deres liv og fra tid til anden atter tager i analyse, men disse personer ville ellers overhovedet ikke være i stand til at eksistere, og man må være glad for, at man kan holde dem på fode med denne brudstykkeagtige, periodiske behandling. Også analysen af karakterforstyrrelser kræver lange behandlingstider, men den er ofte resultatrig, og kender De nogen anden terapi, med hvilken man blot kunne tænke på at løse denne opgave? Den terapeutiske ærgerrighed kan måske føle sig utilfredsstillet af disse betragtninger, men vi har af eksemplet fra tuberkulose og lupus lært, at man først kan nå resultater, når man har tilpasset terapien til lidelsens særlige egenskaber.

Jeg sagde til Dem, at psykoanalysen begyndte som terapi, men at jeg ikke ville anbefale den til Deres interesse som terapi, men på grund af dens sandhedsindhold, på grund af de oplysninger den giver os om det, som angår mennesket mest direkte, nemlig dets eget væsen, og på grund af de sammenhænge, som den klarlægger mellem de mest forskellige af dets aktiviteter. Som terapi er den en blandt mange, omend en *prima inter pares*. Hvis den ikke havde sit terapeutiske værd, ville den ikke være fundet og udviklet gennem mere end tredive år ved arbejdet med syge mennesker.

Om en verdensanskuelse

Ved vort sidste samvær beskæftigede vi os med små hverdagsbetyrninger; det var, som om vi gjorde orden i vort eget, beskædnede hus. Nu vil vi tage et dristigt tilløb og vove besvarelsen af et spørgsmål, der gentagne gange er blevet stillet fra anden side: Om psykoanalysen fører til en bestemt verdensanskuelse, i bekræftende fald til hvilken?

Jeg frygter, at »verdensanskuelse« er ét specifikt tysk begreb, hvis oversættelse til visse andre sprog vil kunne volde vanskeligheder. Når jeg forsøger en definition på ordet, vil den sikkert forekomme Dem klodset. Jeg mener altså, at en verdensanskuelse er en intellektuel konstruktion, der løser alle vor tilværelses problemer ud fra en overordnet antagelse, og hvori følgelig intet spørgsmål forbliver åbent og alt, hvad der har vor interesse, finder sin bestemte plads. Det er let at indse, at besiddelsen af en sådan verdensanskuelse hører til menneskenes idealønsker. I troen på den kan man føle sig sikker i livet, vide hvad man skal stræbe efter, og hvordan man bedst kan placere sine affekter og interesser.

Hvis dette er kriteriet på en verdensanskuelse, så bliver svaret for psykoanalysens vedkommende let. Som en specialvidenskab, en gren af psykologien – dybdepsykologi eller det ubevidstes psykologi – er den ganske uegnet til at danne en egen verdensanskuelse; den må antage videnskabens. Den videnskabelige verdensanskuelse fjerner sig imidlertid allerede væsentligt fra vor definition. Verdensforklaringens *enhed* antages ganske vist også af videnskaben, men kun som et program, hvis opfyldelse er skudt ud i fremtiden. Ellers udmærker den sig ved negative kriterier, ved indskrænkningen til det til det givne tidspunkt erkendelige og den skarpe afvisning af visse elementer, der er fremmede for den. Den hævder, at der ikke findes nogen anden kilde til verdenskundskab end den intellektuelle bearbejdning af omhyggeligt kontrollerede iagttagelser, d. v. s. det, man kalder for forskning, men ved siden heraf ingen kundskab ud fra åbenbaringen, intuition eller devination. Det synes, som om denne opfattelse i de sidste århundreder har været meget nær ved at opnå almen

anerkendelse. Det blev forbeholdt vort århundrede at finde den pralende indvending, at en sådan verdensanskuelse er lige så ussel som trøstesløs og ignorerer menneskeåndens krav og den menneskelige sjæls behov.

Man kan ikke energisk nok tilbagevise denne indvending. Den er ganske uholdbar, thi ånd og sjæl er på præcis samme måde som alle ikke-menneskelige ting objekter for den videnskabelige forskning. Psykoanalysen har en særlig ret til her at føre ordet for den videnskabelige verdensanskuelse, fordi man ikke kan beskyldte den for at have forsømt det sjælelige i verdensbilledet. Dens bidrag til videnskaben består netop i forskningens udstrækning til det sjælelige område. Uden en sådan psykologi ville videnskaben være meget ufuldstændig. Men optager man udforskningen af menneskets (og dyrenes) intellektuelle og emotionelle funktioner i videnskaben, så viser det sig, at der intet ændres ved videnskabens samlede indstilling; der resulterer ingen nye kilder til viden eller metoder i forskningen. Intuition og divination ville være sådanne, dersom de eksisterede, men man tør roligt henregne dem til illusionerne, til opfyldelser af ønsketendenser. Man erkender også let, at de nævnte krav til en verdensanskuelse kun er affektivt begrundet. Videnskaben tager til efterretning, at det menneskelige sjæleliv skaber sådanne krav og er parat til at kontrollere deres kilder, men har ikke den ringeste anledning til at anerkende dem som berettigede. Den ser sig tværtimod opfordret til omhyggeligt at adskille alt, hvad der er illusion og resultat af et sådant affektkrav, fra viden.

Dette betyder på ingen måde, at disse ønsker skydes foragteligt til side, eller at deres værdi for menneskelivet undervurderes. Man er parat til at undersøge, hvilke resultater de har skabt i kunsten, i religionens og filosofiens systemer, men man kan dog ikke ignorere, at det ville være uretmæssigt og i høj grad uhensigtsmæssigt at tillade disse krav overføring på erkendelsens område. Thi dermed åbner man de veje, der fører ind i psykosens rige, det være sig den individuelle eller massepsykosen, og unddrager hine tendenser værdifulde energimængder, der vender sig mod virkeligheden for, så vidt det er muligt, at tilfredsstille ønsker og behov i denne.

Ud fra videnskabens standpunkt er det uundgåeligt her at øve kritik og at gå frem med afvisninger og tilbagevisninger. Det er utilladeligt at sige, at videnskaben er eet område for den menneskelige åndsvirksomhed, og at religion og filosofi andre, der i det mindste er den jævnbyrdige og som videnskaben ikke kan inklade sig på at kritisere, eftersom de alle har samme krav på

sandhed og det står det enkelte menneske frit for at vælge, hvor det vil tage sin overbevisning, og hvor det vil lægge sin tro. En sådan anskuelse anses for at være særligt fornem, tolerant, omfattende og fri for snæversynede fordomme. Desværre er den ikke holdbar; den rummer alle de skadelige elementer i en helt uvidenskabelig verdensanskuelse og er praktisk taget ensbetydende med en sådan. Det er nu engang sådan, at sandheden ikke kan være tolerant, ikke tillader nogen kompromis'er og indskrænkninger, og at forskningen betragter alle områder af den menneskelige aktivitet som sine objekter og må blive ubønhørligt kritisk, når en anden magt vil beslaglægge en del deraf til eget brug.

Af de tre magter, der kan kæmpe med videnskaben om terrainets besiddelse, er kun *religionen* en alvorlig fjende. *Kunsten* er næsten altid harmløs og velgørende; den ønsker ikke at være andet end en illusion. Undtagen hos nogle få personer, der, som man siger, er besat af kunsten, vover den ingen overgreb ind i virkelighedens rige. *Filosofien* er ikke en modsætning til videnskaben; den opfører sig selv som en videnskab, arbejder delvis med de samme metoder, men fjerner sig fra den, idet den holder fast ved den illusion, at den kan levere et totalt og sammenhængende verdensbillede, der dog må bryde sammen ved hvert nyt fremskridt i vor viden. Den går, metodisk set, vild derved, at den overvurderer erkendelsesværdien af vore logiske operationer og anerkender andre kilder til viden, som f. eks. intuitionen. Og tit mener man, at digterens spot (*H. Heine*) ikke er uberettiget, når han om filosofien siger:

»Mit seinen Nachtmützen und Schlafrockketzen
Stopft er die Lücken des Weltenbaus«.

Men filosofien har ingen umiddelbar indflydelse på den store mængde af mennesker; den er en interesse for et ringe antal af den lille overklasse af intellektuelle, men knap fattelig for alle andre. Derimod er religionen en uhyre magt, der disponerer over menneskenes stærkeste emotioner. Det er bekendt, at den en gang tidligere omfattede alt, hvad der som åndelig virksomhed spiller en rolle i menneskelivet, at den indtog videnskabens plads, da der endnu knap fandtes en videnskab, og at den har skabt en verdensanskuelse af uforlignelig logik og sluttethed – en verdensanskuelse, der nok er rokket, men alligevel består videre i dag.

Vil man gøre sig religionens storslåede væsen klart, må man se på, hvad den sætter sig for at give menneskene. Den giver dem oplysning om verdens oprindelse og opståen, den garanterer

dem beskyttelse og endelig lykke i livets omskiftelser, og den styrer deres tanker og handlinger ved forskrifter, som den repræsenterer med hele sin autoritet. Den opfylder altså tre funktioner. I den første tilfredsstiller den den menneskelige videbegærlighed, gør det samme, som videnskaben forsøger med sine midler, og træder her i rivalitet med denne. Sin anden funktion kan den vel takke for hovedparten af sin indflydelse. Når den besværges menneskenes angst for livets farer og omskiftelser, garanterer dem en god afslutning og yder dem trøst i ulykken, kan videnskaben ikke tage konkurrencen op. Videnskaben docerer ganske vist, hvordan man kan undgå visse farer og med held bekæmpe mange lidelser; det ville være meget forkert at bestride, at den er en mægtig hjælper for menneskene, men i mange situationer må den overlade mennesket til dets lidelse og evner kun at råde det til underkastelse. I sin tredje funktion, hvor religionen giver forskrifter og udsteder forbud og indskrænkninger, fjerner den sig mest fra videnskaben. Thi denne lader sig nøje med at undersøge og konstatere. Af dens anvendelsesformer kan dog afledes regler og råd for adfærden i livet. Under visse omstændigheder er det de samme, som religionen påbyder, men da med anden grundelse.

At disse tre indholdsområder i religionen er truffet sammen er ikke straks klart. Hvad kan oplysning om verdens opståen have at gøre med indskærpelse af visse etiske forskrifter? Garantierne om beskyttelse og lykke er snævrere forbundet med de etiske krav. De er lønnen for opfyldelsen af disse bud; kun den, der følger sig efter dem, tør regne med disse velgerninger, og den ulydige kan vente straf. I øvrigt findes der noget lignende ved videnskaben. Den, der lader dens erfaringer uagtet, udsætter sig – mener den – for at lide skade.

Man forstår først det mærkværdige sammentræf af belæring, trøst og krav i religionen, når man underkaster denne en genetisk analyse. Denne bør udgå fra det mest påfaldende punkt i helheden, nemlig belæringen om verdens opståen, thi hvorfor skulle en kosmogoni være en regelmæssig bestanddel af det religiøse system? Læren er altså, at verden blev skabt af et menneskelignende, men i alle henseender: magt, visdom, lidenskabernes styrke, overdimensioneret væsen, altså et idealiseret overmenneske. Dyr som verdensskabere henviser til indflydelse af totemismen, som vi senere i det mindste må strejfe med en bemærkning. Det er interessant, at denne verdensskaber altid kun er een, selv hvor der troes på mange guder. Ligeledes at det i reglen er en mand, uagtet det på ingen måde skorter på antydninger af kvindelige

guddomme og mange mytologier netop lader verdensskabelsen begynde med, at en mandlig gud fjerner en kvindelig guddom, der er blevet fornædret til uhyre. Her melder der sig overordentlig interessante enkeltproblemer, men vi må haste videre. Den fortsatte vej er gjort let kendelig for os, idet denne gud-skaber direkte kaldes for »fader«. Psykoanalysen konkluderer, at det virkelig er faderen, så storslået, som han en gang forekom det lille barn at være. Det religiøse menneske forestiller sig verdens skabelse ligesom dets egen opståen.

Så bliver det let at forklare, hvordan de trøstende forsikringer og strenge etiske fordringer finder sammen med kosmogenien. Thi den samme person, som barnet kan takke for sin eksistens, altså faderen (eller vel rettere: den af fader og moder sammensatte forældreinstans) har også beskyttet og våget over det svage, hjælpeløse, for alle de i omverdenen lurende farer udsatte barn; i hans varetægt har det følt sig sikkert. Når mennesket er blevet voksent, ved det sig ganske vist i besiddelse af større kræfter, men også dets viden om livets farer er tiltaget, og det slutter med rette, at det i grunden stadig er lige så hjælpeløst og ubeskyttet som i barndommen – at det stadig er et barn over for verden. Det kan altså heller ikke nu give afkald på den beskyttelse, det nød som barn. Men det har også forlængst erkendt, at dets fader er et i sin magt snævert begrænset, ikke med alle fortrin udstyret væsen. Derfor griber det tilbage på erindringsbilledet af den af det så overvurderede fader fra barnetiden, løfter dette billede op til guddom og rykker det frem til nutiden og til virkeligheden. Den affektive styrke af dette erindringsbillede og menneskets fortsatte behov for beskyttelse bærer i fællesskab dets tro på Gud.

Også det tredje hovedpunkt i det religiøse program, den etiske fordring, følger sig utvungent ind i denne barndomssituation. Jeg minder Dem atter om den berømte udtalelse af Kant, der nævner stjernehimlen og moralloven i vort bryst i samme åndedrag. Hvor mærkelig denne sammenstilling end lyder – thi hvad kan himmellegemerne have med det spørgsmål at gøre, om det ene menneske elsker eller myrder det andet? – strejfer den dog en stor psykologisk sandhed. Den samme fader (forældreinstansen), der har givet barnet livet og vogtet det mod livets farer, belærte det også om, hvad det må gøre og skal lade være med at gøre, henviste det til at finde sig i visse indskrænkninger i dets driftsønsker, lod det vide hvilke hensyn der af barnet ventes til forældre og søskende, hvis det ville blive et anerkendt og velset medlem af familiekredsen og senere af større enheder. Ved et system af kærlighedspræmier og straffe opdrages barnet til kendskab til

sine sociale pligter og belæres om, at dets livs sikkerhed afhænger af, at forældrene og derefter også de andre elsker det og kan tro på dets kærlighed til dem. Alle disse forhold fører mennesket da uforandret med ind i religionen. Forældrenes forbud og krav lever som moralsk samvittighed videre i dets bryst; ved hjælp af det samme system af løn og straf styrer Gud menneskenes verden, og af de etiske fordringers opfyldelse afhænger det, hvilken grad af beskyttelse og lykketilfredsstillelse der anvises den enkelte; i kærligheden til Gud og bevidstheden om at blive elsket af Ham begrundes den sikkerhed, med hvilken man væbner sig mod farerne både fra den ydre verden og den menneskelige medverden. Endelig har man i *bønnen* sikret sig en direkte indflydelse på den guddommelige vilje og dermed en andel i den guddommelige almagt.

Jeg ved, at medens De her har hørt på mig, har talrige problemstillinger trængt sig på hos Dem, på hvilke De gerne ville høre et svar. Det kan jeg ikke indlade mig på her i dag, men jeg er vis på, at ingen af disse detailundersøgelser vil anfægte vor påstand om, at den religiøse verdensanskuelse er determineret gennem vor barndomssituation. Det er da desto mærkeligere, at den trods sin infantile karakter alligevel har en forløber. Der fandtes uden tvivl en tid uden religion, uden guder. Man kalder den for animismen. Verden var også dengang fuld af menneskelignende, åndelige væsner – dæmoner kalder vi dem; alle omverdenens objekter var sæde for dem eller måske identiske med dem, men der fandtes ingen over-magt, der havde skabt dem alle og også fortsat beherskede dem, og til hvilken man kunne henvende sig om beskyttelse og hjælp. Animismens dæmoner var oftest menneskene fjendtligt sindet, men det synes, som om mennesket dengang tiltroede sig selv mere end senere. Det led ganske vist konstant under den voldsomme angst for disse onde ånder, men det forsvarede sig mod dem ved bestemte handlinger, som det tilskrev kraft til at forjage dem. Heller ikke på andre områder anså det sig for at være magtesløst. Hvis det ville rette et ønske til naturen, f. eks. om regn, rettede det ikke en bøn til vejrguden, men udførte en troldomsakt, af hvilken det ventede sig en direkte indflydelse på naturen, og foretog en handling med relation til regnen. I kampen mod omverdenens magter var dets første våben *magien*, den første forløber for vor moderne teknik. Vi antager, at tilliden til magien er afledt af overvurderingen af individets egne intellektuelle operationer, af troen på »tankernes almagt«, en tro, vi i øvrigt genfinder hos vore tvangsneurotikere. Vi kunne forestille os, at den tids mennesker var særlig stolte

over deres nyvindinger på sprogets område, med hvilke der måtte ske en stor lettelse af tænkningen. De tildelte ordet tryllekraft. Dette træk blev senere overtaget af religionen: »Og Gud sagde: Der vorde lys, og der blev lys«. I øvrigt viser de magiske handlingers faktum, at det animistiske menneske ikke blot stolede på sine ønskers kraft. Det ventede snarere resultat af udførelsen af en akt, der skulle foranledige naturen til efterligning. Når det ønskede regn, spredte det selv vand; når det ville stimulere jorden til frugtbarhed, bød det den et samleje på marken som skuespil.

De ved jo, hvor vanskeligt noget forgår, der een gang har skaffet sig psykisk udtryk. Det vil altså ikke forbavse Dem at høre, at mange udslag af animismen har holdt sig helt til vore dage, hovedsagelig som såkaldt overtro, ved siden af og bag ved religionen. Men ydermere vil De næppe kunne afvise den påstand, at vor filosofi har bevaret væsentlige træk af den animistiske tænkemåde: overvurderingen af ordmagien, troen på, at de reale processer i verden går de veje, som vor tænkning vil anvise dem. Det ville ganske vist være en animisme uden magiske handlinger. På den anden side har vi lov til at tro, at der allerede i nævnte tidsalder har eksisteret en eller anden slags etik, forskrifter for menneskenes omgang med hinanden, men intet taler for, at den var knyttet inderligere til den animistiske tro. Sandsynligvis var disse forskrifter det umiddelbare udtryk for magtforholdene og de praktiske behov.

Det ville være interessant at vide, hvad der har gennemtvunget overgangen fra animisme til religion, men De kan forestille Dem, hvilket mørke der i dag tilslører disse første tider i menneskeåndens udviklingshistorie. Det synes at være en kendsgerning, at religionens første ytringsform var den besynderlige totemisme, dyretilbedelsen, i hvis følge også de første etiske bud, tabuerne, optrådte. Jeg har i sin tid i en bog, »Totem und Tabu«, udarbejdet en teori, der begrundet denne udvikling i en revolution i den menneskelige families forhold. Religionens hovedpræstation i sammenligning med animismen ligger i den psykiske binding af angsten for dæmonerne. Dog har den onde ånd bevaret en plads i religionens system som en relikv fra fortiden.

Hvis dette er den religiøse verdensanskuelses forhistorie, så lad os nu vende os til det, der siden er sket og endnu foregår for vore øjne. Den videnskabelige ånd, der er styrket ved iagttagelsen af naturfænomenerne, er i tidens løb begyndt på at behandle religionen som et menneskeligt anliggende og underkaste den en kritisk prøvelse. For en sådan kunne religionen ikke stå. Det

gjaldt i første omgang dens mirakelberetninger, der fremkaldte forbløffelse og vantro, fordi de stred imod alt, hvad den nøgterne iagttagelse havde lært, og mere end tydeligt røbede indflydelse af menneskelig fantasivirksomhed. Derefter måtte dens lære til forklaring af den bestående verden afvises, thi de røbede en uvidenhed, der bar gamle tiders stempel, og som man takket være den øgede fortrolighed med naturlovene vidste sig overlegen. At verden skulle være opstået ved avlings- eller skabelsesakter, analogt med det enkelte menneskes opståen, forekom ikke længere at være den nærmeste, selvfølgelige antagelse, efter at sondringen mellem organiske og besjælede væsner på den ene side og den uorganiske natur på den anden havde trængt sig på i tænkningen, en sondring, med hvilken en fastholden ved den oprindelige animisme blev umulig. Man må heller ikke overse indflydelsen af det sammenlignende studium af forskellige religiøse systemer og indtrykket af deres gensidige udelukkelse og deres intolerance over for hverandre.

Efter at være styrket ved disse forberedende øvelser har den videnskabelige ånd endelig fået mod til at driste sig til prøvelsen af de mest betydende og affektive værdifulde dele af den religiøse verdensanskuelse. Man ville altid have kunnet se det, men vovede først sent at udtale det: at også de religionens påstande, der lover mennesket beskyttelse og lykke, dersom det blot opfylder visse etiske krav, viser sig utroværdige. Det synes ikke at passe, at der i verdensaltet findes en magt, der med forældreadtig omhu våger over den enkeltes velfærd og fører alt, hvad der angår ham, til lykkelig afslutning. Tværtimod lader menneskenes skæbner sig hverken forene med antagelsen af en verdensgodhed eller med den en sådan godhed delvis modsigende antagelse af en verdensretfærdighed. Jordskælv, stormfloder, 'ildebrande' gør ingen forskel på den gode eller fromme og banditten eller den vantro. Også i de tilfælde, hvor det ikke er den uorganiske natur, der drejer sig om, og hvor det enkelte menneskes skæbne for så vidt afhænger af dets forhold til andre mennesker, er det på ingen måde reglen, at dyden belønnes og det onde straffes; tværtimod tilriver voldsmanden, den snu og hensynsløse person sig ofte de hedt attråede verdensgoder, medens den fromme intet får. Dunkle, følelsesløse og kærlighedsløse magter bestemmer den menneskelige skæbne; det system af belønninger og straffe, som religionen har tilskrevet verdensherredømmet, synes ikke at eksistere. Her er nåen anledning til at lade en del af den besjæling falde, som fra animismen havde reddet sig over i religionen.

Det sidste bidrag til kritikken af den religiøse verdensanskuelse har psykoanalysen ydet, idet den henviste til religionens oprindelse i den barnlige hjælpeløshed og afledede dens indhold fra barndommens til den modne alder fortsatte ønsker og behov. Dette betød ikke direkte en »modbevisning« af religionen, men det var dog en nødvendig afrunding af vor viden om denne og i det mindste på eet punkt en modsigelse, da religionen selv postulerer guddommelig oprindelse. Ganske vist har den ikke uret deri, hvis man antager vor tyding af Gud.

Videnskabens sammenfattende dom om den religiøse verdensanskuelse lyder altså: Medens de enkelte religioner kives med hinanden om, hvilken af dem der er i besiddelse af sandheden, mener vi, at man overhovedet har lov til at se bort fra religionens sandhedsindhold. Religion er et forsøg på at beherske den sanseverden, vi er anbragt i, ved hjælp af den ønskeverden, som vi som følge af biologiske og psykologiske nødvendigheder har udviklet i os. Men den kan ikke løse opgaven. Dens lære bærer præg af de tider, i hvilke den er opstået, menneskehedens uvidende barneår. Dens trøst fortjener ingen tiltro. Erfaringen lærer os: Verden er ingen børnehavn. De etiske fordringer, som religionen vil give eftertryk, kræver tværtimod en anden begrundelse, thi de er uundværlige for det menneskelige samfund, og det er farligt at knytte deres efterlevelse til den religiøse tro. Søger man at indføje religionen i menneskehedens udviklingshistorie, fremtræder den ikke som en varig nyvinning, men som et modstykke til den neurose, som det enkelte kulturmenneske må gennemleve på sin vej fra barndommen til den modne alder.

Det står Dem naturligvis frit for at øve kritik mod denne min fremstilling; jeg vil selv komme Dem i møde derved. Det, jeg har sagt Dem om den religiøse verdensanskuelses succesive nedbrydning, var ganske vist ufuldkomment i sin korthed; de enkelte processers rækkefølge var ikke angivet helt rigtigt, og de forskellige kræfters samvirken ved den videnskabelige ånds opvågning blev ikke påvist nærmere. Jeg har også ladet de forandringer ude af betragtning, der er sket i den religiøse verdensanskuelse selv i den tid, da den var ubestridt herre, og derefter under indflydelse af den vågnende kritik. Endelig har jeg strengt taget indskrænket min drøftelse til en eneste modifikation af religionen, nemlig de vestlige folkeslags. Jeg har så at sige skabt mig et fantom med henblik på at give en hastig og så stærkt som muligt virkende demonstration. Lad os lade det spørgsmål ligge, om min viden overhovedet ville have strakt til at gøre det bedre og fuldstændigere. Jeg ved, at alt det, jeg har sagt Dem, vil kun-

ne findes bedre andetsteds – intet af det er nyt. Lad mig udtale den overbevisning, at selv den omhyggeligste bearbejdning af religionsproblemerne stof ikke ville røkke vort resultat.

De ved, at den videnskabelige ånds kamp mod den religiøse verdensanskuelse ikke er afsluttet; den foregår endnu i dag for vore øjne. Hvor lidet psykoanalysen end ellers gør brug af polemikkens våben, vil vi dog ikke undlade at tage stilling i denne strid. Vi når derved måske en yderligere klaring af vor stilling til verdensanskuelserne. Det vil ses, hvor let nogle af de argumenter, som religionens tilhængere fremlægger, lader sig tilbagevise; andre unddrager sig dog nok gengrivelse.

Den første indvending, man hører, lyder, at det er formasteligt af videnskaben at gøre religionen til genstand for sine undersøgelser, eftersom denne er noget suverænt, noget enhver menneskelig forstandsvirksomhed overlegent, som man ikke har lov til at nærme sig med hårdkløverisk kritik. Med andre ord: Videnskaben er ikke kompetent til at bedømme religionen. Den er nok ganske anvendelig og anerkendelsesværdig, så længe den indskrænker sig til sit eget område, men religionen er, hedder det, ikke dens område, og her har den intet at gøre. Hvis man nu ikke lader sig standse af denne barske afvisning og videre spørger, hvorpå dette krav på en undtagelsesstilling blandt alle menneskelige anliggender grunder sig, så får man til svar – hvis man overhovedet værdiges et svar – at religionen ikke må måles med menneskeligt mål, da den er af guddommelig oprindelse, er givet os ved åbenbaring fra en ånd, som menneskeånden ikke evner at begribe. Man skulle mene, at intet er lettere at afvise end dette argument; det er jo et åbenlyst *petitio principii*, et *begging the question* – jeg kender intet godt udtryk derfor på tysk. Der spørges jo netop, om der findes en guddommelig ånd og dens åbenbaring, og det er da visselig ingen afgørelse, når der svares, at man ikke må spørge, eftersom guddommen ikke må drages i tvivl. Det er her som lejlighedsvis i det analytiske arbejde: Hvis en ellers forstandig patient tilbageviser en bestemt sigtelse med en dum begrundelse, garanterer denne logiske svaghed eksistensen af et særligt stærkt motiv til modsigelsen, et motiv, der kun kan være af affektiv natur: en følelsesbinding.

Man kan også få et andet svar, i hvilket et sådant motiv åbent indrømmes. Religionen må ikke vurderes kritisk, da den er det højeste, værdifuldeste, ædleste, som den menneskelige ånd har frembragt – fordi den giver udtryk for de dybeste følelser og er det eneste, som gør verden udholdelig og livet menneskeværdigt. Herpå behøver man ikke at svare med at bestride vurderingen af

religionen, men idet man retter opmærksomheden mod et andet sagsforhold. Man betoner, at det slet ikke drejer sig om et overgreb af den videnskabelige ånd ind på religionens område, men tværtimod om et overgreb fra religionens side ind i den videnskabelige tænkings sfære. Hvilken værdi og betydning religionen end kan have, har den ikke ret til at begrænse tænkningen på nogen måde og altså heller ikke at undtage sig selv fra anvendelsen af tænkningen.

Den videnskabelige tænkning er i sit væsen ikke forskellig fra den normale tankevirksomhed, som vi alle, troende såvel som vantro, anvender ved forvaltningen af vore anliggender i livet. Den har kun formet sig specielt i nogle træk; den interesserer sig også for ting, der ikke har nogen umiddelbar, håndgribelig nytteværdi; den bestræber sig omhyggeligt for at holde individuelle faktorer og affektive påvirkninger borte; den prøver de sansindtryk, på hvilke den bygger sine slutninger, strengere med hensyn til deres pålidelighed, skaffer sig ny erkendelse, der ikke kan nås med hverdagens midler, og isolerer betingelserne for disse nye erfaringer med bevidst varierede forsøg. Dens bestræbelse går ud på at nå overensstemmelse med realiteten, d.v.s. med det, der består uden for os, uafhængigt af os, og, som erfaringen har lært os, er bestemmende for opfyldelsen eller ikke-opfyldelsen af vore ønsker. Denne overensstemmelse med den reale omverden kalder vi sandhed. Den forbliver målet for det videnskabelige arbejde, selv når vi lader dettes praktiske værdi ude af betragtning. Når altså religionen hævder, at den kan erstatte videnskaben, og at den må være sand, fordi den er velgørende og opløftende, så er dette reelt et overgreb, som man bør tilbagevise i den mest almene interesse. Det er et stærkt krav til det menneske, der har lært at føre sine vanlige anliggender efter erfaringens regler og under hensyn til realiteten, at samme menneske nu skal overdrage varetagelsen af sine intimeste interesser til en instans, der kræver frigørelse fra den rationale tænkings forskrifter som sit privilegium. Og hvad angår den beskyttelse, som religionen lover sine troende, så mener jeg, at ingen af os ville stige ind i en bil, hvis chaufføren erklærer, at han uanfægtet af trafikreglerne kører efter impulserne af sin af den høje flugt bårne fantasi.

Det tænkeforbud, som religionen udsteder i sin selvopholdelses tjeneste, er desuden på ingen måde ufarligt, hverken for den enkelte eller for det menneskelige fællesskab. Den analytiske erfaring har lært os, at et sådant forbud, oment oprindeligt begrænset til et bestemt område, har tilbøjelighed til at brede sig

og da bliver en årsag til alvorlige hæmninger i menneskets livs- holdning. Denne virkning kan man også iagttage hos kvindekøn- net som følge af forbudet mod selv i tanken at beskæftige sig med seksualiteten. Biografien er i stand til at påvise den reli- giøse tænkehæmnings skadelighed i livshistorien hos næsten alle fremragende individer i tidligere tider. På den anden side hører intellektet – eller lad os kalde det ved det navn, vi er fortrolige med: fornuften – til de magter, af hvilke man snarest tør vente en forenende indflydelse på menneskene, der er så svære at holde sammen på og derfor næsten umulige at regere. Man fore- stille sig, hvor umuligt det menneskelige samfund ville blive, hvis enhver blot havde sin egen lille tabel og sin særlige længde- og vægtenhed. Det er vort bedste fremtidshåb, at intellektet – den videnskabelige ånd, fornuften – med tiden vil tilkæmpe sig dik- taturet i det menneskelige sjæleliv. Fornuftens væsen garanterer for, at den da ikke vil undlade at indrømme de menneskelige følelsesrørelser og det, der bestemmes af dem, den stilling, der tilkommer dem. Men den fælles tvang af et sådant fornuftens herredømme vil vise sig som det stærkeste enighedens bånd mel- lem menneskene og bane vejen for yderligere forening. Det, der – således som religionens tænkeforbud – modsætter sig en sådan udvikling, er en fare for menneskehedens fremtid.

Man kan nu spørge: Hvorfor gør religionen ikke ende på den- ne for den selv håbløse kamp, idet den rent ud erklærer: »Det er rigtigt, at jeg ikke kan give jer det, som man almindeligvis kalder sandhed; i så henseende må I holde jer til videnskaben. Men det, jeg har at give, er ulige smukkere, mere trøsterigt og opløftende end alt, hvad I kan få af videnskaben. Og derfor siger jeg til jer, at det er sandt i en anden, højere forstand«. Svaret er let at finde. Religionen kan ikke gøre denne indrøm- melse, fordi den dermed ville miste enhver indflydelse på mæng- den. Menigmand kender kun een sandhed i ordets almindelige forstand. Han kan ikke forestille sig, hvad der skal være en højere eller højeste sandhed. Sandheden forekommer ham lige så lidt i stand til at være noget højere som døden, og han kan ikke gøre springet med fra det skønne til det sande. Måske mener De ligesom jeg, at han gør vel heri.

Kampen er altså ikke forbi. Tilhængerne af den religiøse ver- densanskuelse handler efter den gamle sætning: Angrebet er det bedste forsvar, idet de spørger: Hvem er da denne videnskab, der anmasser sig til at devaluere vor religion, som gennem år- tusinder har givet millioner af mennesker trøst og frelse? Hvad har den på sin side ydet? Hvad kan vi vente af den? Ifølge dens

egen tilståelse evner den ikke at bringe trøst og opløftelse. Lad os altså se bort derfra, selv om det ikke er noget let afkald. Men hvordan er det med dens lære? Kan den sige os, hvordan ver- den er blevet til, og hvilken skæbne den går i møde? Kan den bare tegne os et sammenhængende verdensbillede, vise os hvor livets uforklarede fænomener hører til, og hvordan de åndelige kræfter evner at virke på den træge materie? Hvis den kunne det, ville vi ikke nægte den vor agtelse. Men intet af alt dette har den præsteret, intet problem af denne art har den endnu løst. Den giver os brudstykker af angivelig erkendelse, som den ikke kan bringe i overensstemmelse med hverandre, og den sam- ler iagttagelser af regelmæssigheder i begivenhedernes forløb, gi- ver dem navn af love og underkaster dem sine dristige tydnin- ger. Og med hvilken ringe grad af sikkerhed udstyrer den ikke sine resultater! Alt, hvad den docerer, gælder kun foreløbigt; det, man i dag priser som den højeste visdom, forkastes i mor- gen og erstattes påny kun på prøve med noget andet. Den sene- ste vildfarelse kaldes da sandheden. Og denne sandhed skulle vi prisgive vort højeste gode for!

Mine damer og herrer! Jeg tror, at hvis De selv er tilhængere af den her angrebne videnskabelige verdensanskuelse, vil De ikke være blevet alt for dybt rystet over denne kritik. I det kejserlige Østrig faldt der en gang et ord, som jeg gerne vil minde om her. Den gamle kejser skrev en gang til repræsentanterne for et parti, som ikke passede ham: »Dette er ikke længere en normal opposition, men en faktisk opposition«. Omtrent sådan vil De finde, at bebrejdelserne mod videnskaben for, at den endnu ikke har løst verdensgåderne, er overdrevet på uretfærdig og hadsk måde; den har virkelig for liden tid til disse store opgaver. Vi- denskaben er meget ung, en sent udviklet menneskelig virksom- hed. Lad os, for blot at vælge nogle enkelte data, huske, at der er gået cirka 300 år, siden *Kepler* fandt lovene for planeternes bevægelser; *Newton*, der dissocierede lyset i dets farver og op- stillede læren om tyngdekraften, døde i 1727, altså for kun lidt over 200 år siden; og kort før den franske revolution opdagede *Lavoisier* ilten. Et menneskeliv er meget kort i sammenligning med, hvor længe menneskehedens udvikling har varet; jeg er nok i dag en meget gammel mand, men levede dog allerede, da *Charles Darwin* overgav sit værk om arternes oprindelse til of- fentligheden. I samme år, 1859, fødtes opdageren af grundstof- fet radium, *Pierre Curie*. Og hvis De går længere tilbage, til den eksakte naturvidenskabs begyndelse hos grækerne, til *Arki- medes*, *Aristarch fra Samos* (ca. 250 f.K.), forløberen for *Koper-*

nikus, eller endog til de første begyndelser til astronomien hos babylonierne, så dækker De dermed kun en lille brøkdel af det tidsrum, som anthropologien nævner som sandsynligt for menneskets udvikling fra dets abeagtige urform, og som sikkert omfatter mere end hundredtusind år. Og lad os ikke glemme, at det sidste århundrede har bragt en sådan mængde af nye opdagelser, en så stærk fremskyndelse af det videnskabelige fremskridt, at vi har al grund til at imødesee videnskabens fremtid med optimisme.

De andre indvendinger må vi til en vis grad tage til efterretning. Videnskabens vej er netop langsom, famlende og besværlig. Dette kan ikke nægtes og ikke ændres. Det er ikke underligt at herrerne på den anden side er utilfredse; de er forvænt, de har haft det lettere med åbenbaringen. Fremskridtet i det videnskabelige arbejde sker på ganske samme måde som i en analyse. Man medbringer forventninger til arbejdet, men man må trænge dem tilbage. Man erfarer ved iagttagelse noget nyt snart her, snart der, og stykkerne passer i første omgang ikke til hinanden. Man opstiller formodninger, skaber hjælpekonstruktioner, som man opgiver, hvis de ikke bekræftes, man behøver megen tålmodighed og beredskab for alle muligheder, giver afkald på tidligere overbevisninger for ikke under disses tvang at overse nye, uventede momenter, og til sidst belønnes hele indsatsen, de spredte fund føjer sig sammen, man får indblik i et helt område af sjælelivet, har løst opgaven og er nu parat til den næste. Kun den hjælp, som eksperimentet giver forskningen, må man undvære i analysen.

I den nævnte kritik af videnskaben er der også en god portion overdrivelse. Det er ikke sandt, at den tumler blindt fra det ene forsøg til det andet og ombytter den ene vildfarelse med den anden. Som regel arbejder den ligesom kunstneren på lermodelen, når han utrætteligt ændrer på det rå udkast, føjer til og tager fra, indtil han har opnået en for ham tilfredsstillende grad af lighed med det sete eller forestillede objekt. Desuden findes der, i det mindste i de ældre og mere modne videnskaber, allerede i dag et solidt fundament, der kun modificeres og udbygges, men ikke længere nedbrydes. Det ser ikke så dårligt ud for videnskaben.

Og endelig: Hvad skal disse lidenskabelige smædeord mod videnskaben til? Trods sin nuværende ufuldkommenhed og de vanskeligheder, der knytter sig til den, forbliver den dog uundværlig for os og kan ikke erstattes af noget andet. Den er i stand til at opnå uanet fuldkommenhed; det er den religiøse verdensanskuelse ikke. Denne er i alle væsentlige henseender færdig; hvis

den var en vildfarelse, må den nødvendigvis blive ved med at være det for stedse. Ingen bagatellisering af videnskaben kan ydermere ændre noget ved den kendsgerning, at den forsøger at tage hensyn til vor afhængighed af den reale omverden, medens religionen er en illusion og henter sin styrke af imødekommendehed mod vore driftsønske-tendenser.

Jeg har pligt til også at nævne andre verdensanskuelser, der befinder sig i modsætning til den videnskabelige; jeg gør det dog nøddig, da jeg ved, at jeg mangler den rette kompetence til at bedømme dem. Modtag derfor de følgende bemærkninger under indtryk af denne indrømmelse, og vækkes Deres interesse, så søg bedre belæring fra anden side.

I første række måtte her nævnes de forskellige filosofiske systemer, der har ovovet at tegne billedet af verden, sådan som det spejlede sig i sindet hos den mest verdensfjerne tænkere. Men jeg har allerede søgt at give en generel karakteristik af filosofien og dens metoder, og til at bedømme de enkelte systemer er jeg vel så uegnet, som tænkes kan. Begiv Dem derfor sammen med mig til to andre fænomener, som man netop i vor tid ikke kan gå forbi.

Den ene af disse verdensanskuelser er ligesom et modstykke til den politiske anarkisme, måske en udstråling fra denne. Der har ganske vist allerede tidligere eksisteret sådanne intellektuelle nihilister, men for tiden synes den moderne fysiks relativitetsteori at være steget dem til hovedet. De går ganske vist ud fra videnskaben, men de forstår at nøde den til selvopløsning, til selvmord, giver den til opgave at rydde sig selv af vejen ved at gendrive dens postulater. Man får herved tit indtryk af, at denne nihilisme kun er en midlertidig indstilling, der fastholdes, indtil den nævnte opgave er løst. Har man fjernet videnskaben, så kan en eller anden mysticisme eller dog påny den gamle religiøse verdensanskuelse brede sig. Ifølge den anarkistiske lære findes der overhovedet ingen sandhed, ingen sikret erkendelse af omverdenen. Det, vi udgiver for at være videnskabelig sandhed, er ifølge denne filosofi kun produktet af vore egne behov, således som disse må ytre sig under de vekslende ydre betingelser, altså også illusion. I grunden finder vi, hedder det, jo alligevel kun, hvad vi behøver, og ser kun hvad vi vil se. Vi kan ikke andet. Da sandhedens kriterium: overensstemmelsen med omverdenen, bortfalder, er det temmelig ligegyldigt, hvilke meninger vi hylder. Alle er lige sande og lige falske. Og ingen har ret til at beskyldte den anden for vildfarelse.

For en erkendelsesteoretisk orienteret ånd kunne det være fri-

stende at efterspore, ad hvilke veje og ved hvilke sofismer det lykkes anarkisterne at aflokke videnskaben sådanne slutresultater. Man måtte da støde på situationer af den slags, som udledes af det bekendte eksempel: En kretenser siger: Alle kretensere er løgnere, o.s.v. Men jeg mangler lyst og evne til at gå nærmere ind på dette. Jeg kan kun sige, at den anarkistiske lære lyder så storslået overlegen, så længe den anvendes på meninger om abstrakte ting; den svigter ved det første skridt ind i det praktiske liv. Nu ledes menneskene af deres meninger, deres kundskaber, og det er den samme videnskabelige ånd, der spekulerer over atomets bygning og menneskets afstamning, og tegner en bæredygtig bro. Hvis det virkelig var ligegyldigt, hvad vi mener, og fandtes der ingen kundskaber, der blandt vore meninger udmærker sig ved overensstemmelse med virkeligheden, så kunne vi lige så godt bygge broer af pap som af sten, sprøjte et decigram morfin ind i den syge i stedet for et centigram, bruge tåregas til narkose i stedet for æter. Men selv de intellektuelle anarkister ville energisk afvise sådanne praktiske anvendelser af deres teori.

Den anden modstander må tages langt alvorligere, og i dette tilfælde beklager jeg allermest min orienterings utilstrækkelighed. Jeg formoder, at De ved mere om denne sag end jeg, og at De forlængst har taget stilling for eller imod marxismen. *Karl Marx'* undersøgelser over samfundets økonomiske struktur og de forskellige økonomiformers indflydelse på alle områder af menneskelivet har i vor tid vundet en stærk autoritet. Hvorvidt de i enkeltheder rammer det rigtige eller er forkerte kan jeg naturligvis ikke vide. Jeg hører, at det heller ikke er let for andre, bedre underrettede. I den Marx'ske teori har jeg med forundring læst sådanne sætninger, som at samfundsformernes udvikling er en naturhistorisk proces, eller at vandringerne i den sociale lagdeling sker bort fra hinanden ad en dialektisk proces' vej. Jeg er slet ikke sikker på, at jeg forstår disse påstande rigtigt; de lyder heller ikke »materialistiske«, men snarere som en aflejring af den dunkle *Hegel'ske* filosofi, gennem hvis skole også Marx er gået. Jeg ved ikke, hvordan jeg kan komme fri af min lægmands mening, der er vant til at søge begrundelsen til klassedannelsen i samfundet i de kampe, der siden historiens begyndelse har udspillet sig mellem de kun lidt forskellige menneskehorder. Jeg troede, at de sociale forskelle oprindeligt var stamme- eller raceforskelle. Psykologiske faktorer som f.eks. graden af konstitutionel aggressionslyst, men også organisationens fasthed inden for horden, og materielle, såsom besiddelsen af de bed-

ste våben, afgjorde sejren. I samlivet på den samme jord blev sejrherreerne herrer og de besejrede slaver. Heri kan man intet se af nogen naturlov eller begrebsforvandling; tværtimod er den indflydelse umiskendelig, som den fremadskridende beherskelse af naturkræfterne øver på menneskenes sociale forhold, idet de stedse stiller de nyvundne magtmidler i aggressionens tjeneste og anvender dem mod hverandre. Indførelsen af metal: bronze og jern, har gjort ende på hele kulturer og deres sociale institutioner. Jeg tror virkelig, at krudtet og dermed skydevåbnene gjorde ende på ridderskab og adelsvælde, og at den russiske despotisme allerede var fordømt før den tabte krig, da intet indgifte inden for de familier, som beherskede Europa, havde kunnet frembringe en slægt af czærer, der var i stand til at modstå dynamittens sprængkraft.

Ja, måske betaler vi med den nuværende økonomiske krise, der følger efter verdenskrigen, kun prisen for den sidste storslåede sejr over naturen: erobringen af luftrummet. Det lyder ikke meget indlysende, men de første led af sammenhængen er dog lette at anerkende. Englands politik hvilede på den sikkerhed, som havet omkring dets kyster garanterede det. I det øjeblik, da *Blériot* var fløjet over Kanalen, var denne isolation brudt, og den nat, da en tysk zeppelin i fredens tid og kun som øvelse kredsede over London, var krigen mod Tyskland vel en besluttet sag*.

Jeg skammer mig næsten over her at behandle et emne af sådan vigtighed og så kompliceret karakter med så få og utilstrækkelige bemærkninger, og jeg ved også, at jeg dermed ikke har sagt Dem noget, De ikke vidste i forvejen. Det ligger mig kun på sinde at gøre Dem opmærksom på, at menneskets forhold til beherskelsen af den natur, fra hvilken det tager våbnene til kampen mod sine egne, nødvendigvis også må påvirke dets økonomiske institutioner. Vi synes at have fjernet os langt fra verdensanskuelsens problemer, men vi vil snart være tilbage igen. Marxismens styrke ligger åbenbart ikke i dens opfattelse af historien og den derpå grundede forudsigelse af fremtiden, men i den skarpsindige påvisning af den tvingende indflydelse, som menneskenes økonomiske forhold øver på deres intellektuelle, etiske og kunstneriske indstillinger. Dermed opdagedes en række sammenhænge og afhængighedsforhold, som indtil da havde været næsten fuldstændig ignoreret. Men man kan ikke antage, at de økonomiske motiver er de eneste, der bestemmer menneske-

* Sådant sagde man mig i det første krigsår fra pålidelig kilde.

nes forhold i samfundet. Allerede den utvivlsomme kendsgerning, at forskellige personer, racer og folkeslag kan opføre sig forskelligt under de samme økonomiske vilkår, udelukker de økonomiske momenter eneherredømme. Man forstår overhovedet ikke, hvordan nogen kan ignorere psykologiske faktorer, hvor det drejer sig om levende menneskers reaktioner, thi ikke blot medvirkede disse faktorer ved dannelsen af de pågældende økonomiske forhold, men selv under disses herredømme kan menneskene ikke gøre andet end at operere med deres oprindelige driftsrørelser: deres selvopholdelsesdrift, deres aggressionslyst, deres kærlighedsbehov, deres trang til lystopnåelse og ulystundgåelse. I en tidligere undersøgelse har vi også påpeget det vigtige krav fra over-jeg'et, der repræsenterer fortidens tradition og idealdannelser og en tid lang vil byde modstand mod impulserne fra en ny økonomisk situation. Endelig vil vi ikke glemme, at den menneskemasse, der er underkastet de økonomiske nødvendigheder, også undergår kulturudviklingens – andre siger: civilisationens – proces, der sikkert påvirkes af alle andre faktorer, men sikkert er uafhængig af dem i sin oprindelse og kan sammenlignes med en organisk proces, som selv meget vel er i stand til at virke ind på de andre momenter. Denne proces forskubber driftsmålene og bevirker, at menneskene gør modstand mod det, som hidtil var uholdeligt for dem; den videnskabelige ånds fremadskridende forstærkning synes desuden at være en væsentlig del af processen. Hvis nogen var i stand til i detaljer at påvise, hvordan disse forskellige momenter: det almene menneskelige driftsanlæg, dets racemæssige variationer og dets kulturelle omdannelser opfører sig under den sociale indordnings, professionens og erhvervsmulighedernes betingelser – hvordan de hæmmer og fremmer hinanden – så ville han have suppleret marxismen på en sådan måde, at den var blevet til en virkelig samfundslære. Thi også sociologien, der handler om menneskenes adfærd i samfundet, kan jo ikke være andet end anvendt psykologi. Strengt taget findes der jo kun to videnskaber: psykologien – den rene og den anvendte – og naturvidenskaben.

Med den nyvundne indsigt i den vidtrækkende betydning af de økonomiske forhold opstod også fristelsen til ikke at overlade deres forandring til den historiske udvikling, men selv at gennemføre den ved et revolutionært indgreb. I sin virkeliggørelse i den russiske bolshevisme har den teoretiske marxisme nu vundet en verdensanskuelses energi, sluttethed og eksklusivitet, men samtidig også en uhyggelig lighed med det, som den bekæmper. Skønt den oprindelig selv var et stykke videnskab, der i sin

gennemførelse var opbygget på videnskab og teknik, har den alligevel skabt et tænkeforbud, der er lige så ubønhørligt som i sin tid religionens. En kritisk undersøgelse af den marxistiske teori er forbudt, og tvivl om dens rigtighed forfølges på samme måde som i sin tid kætteri af den katolske kirke. *Marx'* værker har som kilde til åbenbaring indtaget Bibelens og Koranens plads, omend de ikke menes at være mere fri for modsigelser og dunkelheder end disse ældre hellige bøger.

Og skønt den praktiske marxisme har gjort ubarmhjertigt op med alle idealistiske systemer og illusioner, har den dog selv udviklet illusioner, der ikke er mindre problematiske og ubelidelige end de tidligere. Den håber i løbet af få generationer at forandre den menneskelige natur sådan, at det vil resultere i et næsten gnidningsløst samliv mellem menneskene i den nye samfundsorden, og at de uden tvang vil tage arbejdets opgaver på sig. Imens forlægger den de i samfundet uundværlige driftsrørelser andetsteds hen og styrer de aggressive tilbøjeligheder, der truer ethvert menneskeligt fællesskab, udefter, støtter sig på de fattiges fjendtlighed mod de rige – de hidtil afmægtige mod de tidligere magthavere. Men en sådan forvandling af den menneskelige natur er meget usandsynlig. Den entusiasme, med hvilken massen for tiden følger den bolshevikiske impuls, så længe den nye orden er ufærdig og trues udefra, giver ingen sikkerhed for en fremtid, i hvilken den måske er udbygget og ikke truet. Ganske mo religionen må bolshevismen give sine tilhængere erstatning for det nuværende livs lidelser og savn ved løfte om et bedre hinsidigt, i hvilket der ikke længere vil findes noget utilfredsstillet behov. Dette paradys skal dog være »dettesidigt«, indrettes på jorden og åbnes i løbet af overskuelig tid. Men lad os huske, at også jøderne, hvis religion intet kender til et hinsidigt liv, har ventet Messias' ankomst på jorden, og den kristne Midalder troede gentagne gange, at Guds rige var nært forestående.

Det er ikke tvivlsomt, hvordan bolshevismens svar på disse indvendinger vil lyde. Den vil sige: Så længe menneskene endnu ikke er omdannet i deres natur, må man benytte de midler, der indvirker på dem i dag. Man kan ikke undvære tvangen i deres opdragelse, ikke undvære tænkeforbudet, magtanvendelsen indtil blodsudgydelsen, og hvis man ikke vækker de nævnte illusioner hos dem, ville man ikke få dem til at indordne sig under denne tvang. Og den kunne høfligt anmode om, at man skulle sige den, hvordan man kunne gøre det anderledes. Dermed ville vi være slået af marken. Jeg ville ikke kunne give noget råd. Jeg

ville tilstå, at betingelserne for dette eksperiment ville have afholdt mig og mine meningsfæller fra at foretage det, men vi er ikke de eneste, det kommer an på. Der findes også handlingens mænd, der er urokkelige i deres anskuelse, utilgængelige for tvivl, ufølsomme for andres lidelser, når disse andre står i vejen for deres hensigter. Det er sådanne mænd, der har ansvaret for, at det storslåede forsøg på en sådan nyordning nu gennemføres i Rusland. I en tid, hvor store nationer forkynder, at de kun venter deres frelse af en fastholden ved den kristne fromhed, virker omvæltningen i Rusland – trods alle ubehagelige enkelttræk – dog som budskab om en bedre fremtid. Desværre giver hverken vor tvivl eller de andres fanatiske tro noget vink om, hvordan forsøget vil falde ud. Fremtiden vil vise det; måske vil den vise, at forsøget blev foretaget for tidligt, at en gennemgribende ændring i den sociale orden har ringe udsigt til held, så længe ikke nye opdagelser øger vor beherskelse af naturkræfterne og dermed letter tilfredsstillelsen af vore behov. Først da kan det blive muligt, at en ny samfundsordning ikke blot forjager menneskenes materielle nød, men også tilgodeser den enkeltes kulturelle krav. Vi vil dog, i betragtning af de vanskeligheder, som den menneskelige naturs genstridighed bereder enhver form for socialt fællesskab, selv da være nødt til at kæmpe i uoverskuelig tid.

Mine damer og herrer! Lad mig til slut sammenfatte det, jeg havde at sige om psykoanalysens forhold til problemet om verdensanskuelsen. Jeg mener, at psykoanalysen er ude af stand til at skabe en for den særegen verdensanskuelse. Den behøver det ikke, den er en videnskabsgren og kan tilslutte sig den videnskabelige verdensanskuelse. Denne fortjener imidlertid næppe det stort klingende navn, thi den anskuer ikke alt, den er for ufuldendt, gør ikke krav på at være et sluttet hele og at udgøre et system. Den videnskabelige tænkning er endnu meget ung blandt menneskene og har endnu ikke kunnet klare så mange af de store problemer. En på videnskab opbygget verdensanskuelse har foruden betoningen af den reale omverden i det væsentlige negative træk, såsom kravet om sandhed og afvisning af illusionerne. De af vore medmennesker, der er utilfredse med denne tingenes tilstand, de, der til dens øjeblikkelige besværgelse kræver mere, må skaffe sig det, hvor de kan finde det. Vi vil ikke tage dem det ilde op, og vi kan ikke hjælpe dem, men ejheller for deres skyld tænke anderledes.

INDEKS

- »Aba« 372
- Abel, K. 138, 178
- Abine(o) navneassociationseksperiment 83
- Abraham, K. 252, 319, 372, 395, 431, 432
- Abstinens, seksuel 309
- Abstinenstilstande 299
- Accentforskydning 134 f.
- Adler, A. 185, 293, 313
- Adler, Alfred 363, 365
- Adspredthed 21
- Affekt 304
- Afføring, lyst ved 243
- Afhængighed, børns af forældre 407
- Afvænnning, fra bryst 282
- Afværgemekanisme 425
- Afværgereaktion 425
- »Agamemnon«-fejlreaktion 30, 55
- Aggression og kultursamfund 440
- Aggressionsdrift 435 ff.
- Agorafobi 209, 307, 356 420
- Aktiv-passiv 252, 443 f., 454
- Aktualneuroser 297, 306
- Alexander d. Store 14, 184
- Alexander, Franz 374
- Almagt, tankernes 482
- Altruisme 321
- Alvidenhed, forældres 398
- Ambivalens 431
- Ambivalente følelsesindstillinger 256, 329, 342
- Amnesøvn 80
- Amnesi, infantil 154 ff., 251, 376
- neurotisk 218
- Amperes lille mand 228
- Anagogisk drømmetydning 184
- Analfase 451
- Analkarakter 433
- Ananke, Ἀνάγκη 274
- Andreas-Salomé, Lou 242, 433
- Anekdoter, om den forbrøderiske smed 135
- om pølser 167 f.
- Anger 402 f.
- Angst 302-316, 418-440
- beredskab 418
- hos børn 311
- og driftsliv 418, 440
- og flugt 421
- fobier 419
- for forgiftning 449
- for forventning 306
- og fortrængning 424
- fødsels- 418, 423, 427
- gade- 420
- hysterisk 419 f., 421 f.
- kastrations- 422 f., 451
- for kærlighedstab 423
- neurose 419 f.
- neurotisk 416, 419
- for pladser og gader, se agorafobi
- real- 404, 416, 419
- samvittigheds- 404, 416
- som signal 305
- signal for fare 421, 427 f.
- sted og Jeg'et 421
- og traumatisk moment 427
- uddefineret 419
- udvikling 416, 418
- Angsthysteri 223 f., 281, 301, 308
- Angstneurose 306
- Animisme 449, 482
- Anthropophytia 126
- Antikatexis, se kontrabesættelse
- Arbejdsforstyrrelse 387 f.
- Archaiske træk i drømmearbejdet 139, 154 ff.
- Ariadnetråd 373
- Aristandros 184
- Aristarch fra Samos 489
- Aristoteles 67, 366
- Arkimedes 489
- Armbrud, anekdoter 136
- Arrian 14
- Artemidorus fra Daldis 65, 184
- Artemistempel 433
- Asketiske træk ved neurosen 231 f.

Association, fri 82, 87
Associationer ved drømmetydning 463 f.
Associationseksperiment 84
Associationskædens længde ved drømmearbejdet 90
Autoerotisk driftsorientering 253, 282, 320
Autoerotisme 183
Autoritet, i opdragelse 404 og samvittighed 404

Barndomsamnesi 154 ff., 251
Barndomsoplevelser, sandheden af 283
Barnedrømme, se drømme
Barneneuroser 280
Barnlige unoder, se unoder
Basedows sygdom 299
Beduiner, brudeceremonier 372
Begrebsdannelse, flygtig 133
Bennett 392
Bernheim 79, 85, 344, 345
Berøringsangst 238
Besiddelse 135
Betlheim, Stefan 371
Bevidst-ubevidst 410 ff.
Bibevdst 228
Billedgåde 93
Binet 268
Binz 66
Biologisk psykologi 428 f.
Biologiske overvejelser ang. driftslæren 428 f., 434
Bisexualitet 442
Blandingsperson 133
Blériot 493
Bleuler 84, 329
Bloch, Iwan 236
Blufærdighed 457
Bogudlån 57 f.
Bolshevisme 494
Breccie-sammenligning 140
Breuer, J. 198, 208, 211, 212, 215, 216, 225, 226, 346
Breughel, P. 234
Brill, A. A. 40 amn. 2
Brudeceremonier 372
Brunswick, Ruth Mack 456
Burlingham, Dorothy 398
Böcklin 33
Bölsche, W. 273
Bøn 482

Børn, uægteskabelige 60
Børneanalyse 468
Børneanalyse profylaktisk 470

Censur 229, se endv. drømmecensur
Charcot 112
Cleopatra 41
Clitoris 244
»Coup de foudre«-overbevisning 188
Curie, Pierre 489

Dagdrømme 75 f., 287
Dagsrester 176, 362, 383
Darwin, Charles 59, 220, 306, 489
Darwins »gyldne regel« 59 f.
Defækation 243
Defækation som forbillede for fødselsakt 432
Dégenerés supérieurs 201
Dementia praecox 228, 324
»Den stjernerækte himmel« 403 f.
Destruktionsdrift 435
Determinisme i psykologien 21, 37, 82
Deutsch, Helene 396, 456
Diderot 260
Digterisk produktion 260
Diodor 14
Divination 478
Dobbelt-sidede symptomer 232
Drift 428-440
 aggressions- 434 ff.
 aktiv og passiv 429
 -begreb 429
 -beherskelse 415
 -blandinger 436
 destruktions- 434 ff.
 døds- 437
 inddeling 431
 konservativ natur af 437
 -legeringer 435
 -liv og angst 418-440
 -lære 429
 målhammet 429
 -omsætninger 432
 partial- 429 f.
 seksual- 430
 seksual- og Jeg'et 428 f.
Drøm:
 angst 168 ff.
 definition 68 f., 104
 døds-klausul 184
 dødsønsker 156 ff., 257

forsæt 172
infantilisme 154-165
logiske partikler 137, 143
længde 69
tal 65
tale 141
tydelighed 69
ufuldkommen ønskeopfyldelse 167
vittighed 183
ønskeopfyldelsesteori, kritik 166
ønskeopfyldende funktion 165-173
Drømmearbejde 103, 105, 131-142
Drømme, bestemte:
 Alexanders drøm foran Tyrus 65, 184
 autoerotisme 183
 om blik 150
 om broder 93, 99
 om dame, der trækkes frem foran sengen 93
 om Eau de Cologne 70
 om fader, der lever videre efter døden 145
 om filt på klaveret 74
 om at foretrække nogen 93
 om Gud med papirhat 90 f.
 Hildebrands vækkedrøm 70 f.
 om hulning i vinhave 148
 om hund, der forfølger den drømmende 144
 om kanal 91
 om kufferter 151 f.
 om kærlighedstjeneste 105 ff.
 om landstrygere 150
 om lysekroner 148
 om lænkeballon 93
 om mord i jernbanetog 153
 Mungo Parks sultdrøm 103
 om møde i Wienerrestaurant 74
 Nordenskjølds sultdrøm 102
 om officer med rød kappe 149
 onkel ryger ... 143
 om Orvieto 70
 Paven er død ... 72
 om rundskue 93
 Satyros 65, 184
 om skrivebordsskuffe 148
 om sortkantet visitkort 153
 om spøgelse 152
 om sult 102 f.
 om teater 94 f., 108, 171, 175
 Tischler 92
 om toldeftersyn 152

Trencks sultdrøm 103
 om trækplaster 70
 urmenneske 183
Drømme, om afstand i tid 374 og amnesi 376
 om anal fødsel 373 f.
 angst- 375 f.
 -arbejde 361, 367 ff.
 -beretning, efterskrift til 364
 -censur 365, 375
 med eventyrmotiver 373
 -facade 370
 og fiksering til traumer 376 ff.
 og formelle ejendommeligheder 374
 -forskydning 369 f.
 -fortætning 369
 -forvanskning og modstand 365, 370
 med hallucinatorisk ønskeopfyldelse 367 f.
 om hyppighed 373 f.
 med kunstneriske motiver 373
 lære, revision af 359-377
 manifeste 361, 367
 med mytologiske motiver 372, 373
 og okkultisme 378-399
 -par 374 f.
 som patologiske produkter 366
 posttraumatiske 379
 og psykose 366
 med sagnmotiver 373
 og sekundær bearbejdelse 370
 straf- 375
 og søvnløshed 377
 med tal 385 f.
 -tanker, latente 361, 367
 -tanker, ubevidste 368
 og tankerrelationer 369
 og telepati 383
 -tydning 361 ff.
 vække- 367
 og ønskeopfyldelsesteorien 375 ff.
Drømme, særlige
 intrauterin 373 f.
 krigstraumer 375 f.
 »Kun for damer« 371
Drømme, typiske 208 ff., 255
 barnedrømme 96-104
 barnedrømme, bestemte:
 om jordbær, blåbær ... 102
 om kirsebær 97
 om sejltur 97, 99

- om Simony-hytte 97 f.
 bekvemmelighed 104
 hypnose 80
 incest 260
 neurotiske 351
 onde 163
 partiale 137
 perverse 260
 pollution 103
 somatisk stimulus 71 f., 72 f.
 straf 170
 sult 102 f.
 tilpasning 184
 Drømmecensur 105-114, 169
 Drømmeelement 81 ff., 87-96
 stumt 115
 Drømmeforskydning 134
 Drømmeforvrængning 103, 105 ff.,
 115, 149
 ved accentforskydning 108
 Drømmeindhold, manifest 87-96, 140
 Drømmetanker, latente 87-96, 361,
 367
 Drømmetydere i Oldtiden 65
 Drømmetydning, kritik 177
 modstandsreaktion 111
 regler 88, 98 f., 169 ff.
 teknik 76 ff.
 Du Prel 103
 Dubletter 137
 Dynamisk opfattelse af sjælelige fæ-
 nomener 52, 108 f., 217
 Dækerindringer 155 f.
 Dæmoner 482
 Dæmonisk karakter af gentagelses-
 tvang 437
 Død 449
 Dødsdrift 437
 Edderkopper 372, 443
 Efesostempel 433
 Egoisme 320
 Egoismo, sacro 110
 Einstein, Albert 467
 Eisler, J. 373
 Eisler, Robert 372
 Eitington, Max 477
 Ekskrementer 432 f.
 Eksperimenter og psykoanalyse 371,
 490
 Embryologi og gentagelsestvang 437
 Endogene sygdomsårsager 267
 Energi, psykisk 227, 276
 Erogene zoner 241 f. 430
 Eros 435 ff.
 Erstatningsnavn 85
 Etik 336, 481
 Euripides 255
 Exhibitionisme 235
 Exogene sygdomsårsager 267
 Familiekompleks 257
 Fantasi 287
 om forførelse 285
 om forældrene 285
 »skabende« 133
 Faresignal 421, 427 f.
 Faser af libidoudvikling 432
 Fechner, G. Th. 69
 Federn, P. 120
 Fejlhandlinger 411
 Fejlslæbning 54 f.
 Fejlreaktioner:
 mening 25, 30
 ophobning 43 f.
 opmærksomhedsteori 22, 34
 sammenkædning 23
 smitsomme 52
 suggererede 23 f.
 tydning 36 f.
 Fejlreaktioner, bestemte:
 Agamemnon 30, 55
 apopos 33
 aufgepatzt 26 f.
 aufstossen 24 f., 33, 37
 begleidigen 25, 32, 39, 133
 Bisenz 58
 Briefkasten 25
 Cæsar og Cleopatra 41
 diæt 27, 31, 39 f., 48
 draut 32, 36
 eigennützig 48
 Eisscheissweibchen 33
 forsøg på mennesker 54
 geneigt 25, 31
 geschlossen (hævet) 25, 31
 Klosethaus 55
 Knor (Korn) prins 23
 komfortabel 23 f.
 Købmanden fra Venedig 28 ff.
 laboratorieskade 61 f.
 Milo fra Venus 24
 Monaco 86
 nach Hose 49
 Piccolomini 27 f.
 rückgratlos 48
 Schweinskarré 32
 Schwest ... 18
 Siemens & Haske 26
 tælle på fingrene 26, 48
 Versuchungen 25
 Vorschwein 32, 36, 48
 Fejlreaktionsteori 18-62
 almengyldighed 34, 45 f.
 Feminisme 455
 Ferenczi, S. 270 372
 Fetichisme 235, 268
 Fiksering, af drift 262, 277
 til trauma, se trauma
 Fiksering af perversjoner 451 f.
 Filosofi 479, 483, 491
 Flaubert, G. 234
 Fletning og vævning 457
 »Fliegende Blätter« 296
 Fliess, W. 246
 Flugt, ind i sygdommen 294
 Fobi 306, 316, 419, 421 f.
 dyrefobi 306
 situationsfobi, hos børn 314
 slangefobi 306
 Folklore 123, 206
 Fontane, Th. 287
 Fordomme ang. okkultisme 379
 Fordomme mod psykoanalysen 17,
 63 f.
 Forførelsesfantasier 448
 Forglemmelse, ikke som fejlreaktion
 59 f.
 af forsæt 41, 56
 Forkølelse 439
 Forlovelsesskik 207
 Forlæggelse 41 ff.
 Forskydning 134 f. 368 ff.
 Forsyth 391 ff.
 Forsøgshandling, tænkning som 424
 Fortalelse, smitsom 52
 Fortrængning 221-233, 263 f., 424 ff.
 mildning 290 f.
 Fortrængningsmodstand 365
 Fortætning 132 ff. 369
 Forventningsangst 306
 Fox Talbot 181
 Frafaldsbevægelser inden for psyko-
 analysen 465 f.
 Freud, Anna 468
 Freud-Ottorego 393
 Frigiditet 457
 Frustran ophidselse som årsag til
 angst 419
 Frustration, ydre og indre 269
 som neuroseårsag 231, 267, 270
 Frygt 303
 Fugletræk 437
 »Funktionales Phänomen« 372
 Funktionsindskrænkning af Jeg'et 420
 Fylogenetiske forbilleder for libi-
 doudviklingen 273
 Fødselsaffekt 305
 Fødselsangst 418, 423, 427
 Fødselsteorier hos børn 432
 Førbevidst 228, 411
 Fører og masse 408
 Galsworthy 402
 Gave 432
 Genital fase 431
 Gentagelsestvang 437
 Glæmsel af drømme 464 f.
 Godhed, den menneskelige naturs
 435
 Goethe 260, 321
 Grafologi 390
 Groddeck, G. 412
 Grundregler, analytiske 88 f., 209 f.
 Grundsprog 129, 130
 Gud 480 f.
 Guld og penge 432
 Guldstykke, telepatisk erindring
 398 f.
 Hallucinatorisk drømmearbejde
 135 ff.
 Hallucinatorisk ønskeopfyldelse i
 drøm 368 f.
 Halsbetændelse 439
 Hamlet 259
 Harmoni, psykisk 416
 Hartmann, Heinz 371
 Hegel 492
 Heine, H 442, 479
 Helbredelse gennem psykoanalyse
 335, 350, 472 f.
 Helene, den skønne, melodi fra 83 f.
 Hentydning, bevidst 134
 Hermes 373
 Herodot 125
 Herostrat 433
 Hesnard 7
 Hieroglyfskrift 179
 Hildebrand 70
 Hitchmann, E. 7
 Hoffmann 285

- Homoseksualitet 234 f., 237
 latent 238
 Homoseksualitet, kvindelig 455
 Hormonterapi 474
 Horus 252
 Hug-Hellmuth 105, 109
 Hugo, Victor 475
 Hypnotisk behandling 225, 346, 358
 Hypnotiske fænomener 79 ff., se
 endv. posthypnotisk
 Hypokondri 299
 Hysteri, almindelig 209, 219, 249,
 264, 310
 angst, se angsthysteri
 Hæmning 261
 Hæmning af Jeg'et 420
- Idagtagelsesillusion 401 f.
 Id 413
 Ideal-jeg 330
 Identificering, hysterisk 328
 narcissistisk 229-30
 Identificering 405, 415, 425
 og objektvalg 405 f., 416
 Ideologier 408
 Ild 433
 Imago 130 468
 Incest, forbud 258
 ønsker 163
 Indikation for psykoanalyse 473 f.
 Indikation for psykoanalytisk terapi
 353
 Individualpsykologi 463
 Induktion 385
 Infantil-neuroser 280
 Infantil-scener, sandheden af 283
 Influenza 439
 Instans 365, 375, 400, 402 f.
 forældre- 404 f.
 over-Jeg som 402 ff., 408 f.
 Intellekt 228
 Interesse 319
 Interferens, mellem talehensigter 32,
 48 ff.
 Intoksikationstilstande 299
 Intolerance hos psykoanalytikere 466
 Intrauterin fantasi 375 f.
 Introversion 288
 Intuition 478
- James Lange'ske affektteori 305
 Janet, P. 198
- »Jeg« 270
 drifter 269, 317
 psykologi 325
 regressioner 262-63
 Jeg'et, og angstsigtal 400 ff., 424 f.,
 427 f.
 det ideale 406
 det ubevidste 408
 det umodne 393
 Jenner 357
 Jokaste 255
 Jones, E. 43 anm. 4, 493 ff.
 Jung, C. G. 84, 208, 288, 317
- Kannibalistisk indkorporering 405
 Kant 403, 481
 Kapitalist, anekdote til belysning af
 drømmenes opståen 176
 Kaplan, L. 7
 Karakter 425
 anal- 419 ff., 433
 analyse 476
 -stivhed hos kvinder 459
 uretral- 533
 Kastration, og angst 322 f., 451
 som straf 422 f.
 Kastrationskompleks 161 ff., 244
 trusel 285
 Kastrationskompleks hos kvinder 451
 »Ken« 173, 179
 Kepler 489
 Kinesisk sprog og skrift 179 f.
 Klasedannelse 492
 Klimakteriet, psykiske følger 195 f.
 Klitoris 407, 446
 Klæbrighed, libidos 268
 Kock 357
 Koitus interruptus 309
 Kokteri hos piger 257
 Kollateral opstemning af perverse
 tilbøjeligheder 18
 Kompleks 84 f.
 slægting 85
 Komplementære rækker 267, 279
 Konflikt 365 ff., 400
 Konflikt, psykisk 264-333
 tilbøjelighed 271
 Konstitutionel uduelighed til viden-
 skabelig forskning 358
 Konstitutionelle anlæg 278
 Konstitutionelle faktorer og psyko-
 analyse 474
 Kontrabesættelse 277, 316
- Konversionshysteri 301
 Konversionssymptomer af seksuel
 karakter 237 f., 249 f.
 Kopernikus 220, 489 f.
 Korsakoff-eksperimenter 371
 Kosmogoni 480
 Krauss, F. S. 126
 Kriminalitet 440
 Krudt 492
 Krænkelse, kulturhistorisk 220
 Kulance i videnskaben 172
 Kultur 17 f.
 Kulturkrav 440
 Kunst 479
 og drøm 373
 Kunst og kunstnere 289-90
 Kvindelig aggressivitet 445
 Kvindelig driftskonstitution 446
 Kvindelig karakter 443 f.
 Kvindelig og mandlig 442 f.
 Kvindelig psykisk stivhed 459
 Kvindelig seksualudvikling 444-456
 Kvindelighed 441-459
 Kvindeligt objektvalg 457 f.
 Kvindens »Gåde« 456
 Kys 233, 247
 Kærlighed, og sanselighed 321
 Kærlighed, som rus 299
 til søskende 158 f.
 Kærlighedskrav hos børn 449 f.
 Kærlighedsobjekt, moder som det
 første 254
 Købmanden fra Venedig 28 f.
- Labyrintsagn 373
 Lampl-de Groot, Jeanne 456
 Latensperiode 251
 Latente drømmetanker, se drømme-
 tanker, latente
 Lavoisier 489
 Leg med dukker 454
 Legevandringer, hos fisk 437
 Legimation for psykoanalysens på-
 stande 14 f.
 Letlevende dame 389 f.
 Leuret 198
 Levy, L. 125
 Libido 110, 241
 -besættelse 426
 devaluering 426
 klæbrighed 268
 mandlig og kvindelig 456 f.
 -regression 426
- teori 317-331, 428 f., 456 f.
 -udvikling 246-261, 430 ff.
 Lichtenberg 30, 55
 Liébault 79
 Lindner, Dr. 241, 242
 Lourdes 472
 Löwenfeld 188
 Lyst-ulystprincip 275, 289, 418,
 424 ff.
 Lære-analyse 14
 Læreruddannelse, psykoanalytisk
 470 f.
 Løssluppenhed, seksuel 333
- Macbeth 74
 Macduff 305
 Madeira 124
 Maeder, A. 43 anm. 1, 45, 184
 Magi 482
 Mandlig-kvindelig 443
 Mani 330
 Manifest drømmeindhold, se
 drømmeindhold, manifest
 Mareridt 393
 Mare's nest 392
 Marmeladehypotese 378 f.
 Marx 492, 495
 Marxisme 492 ff.
 Masochisme 235, 435 f., 444
 Massepsykologi 398, 408, 461 f.
 Masturbation 422, 452 f.
 Masturbation, se onani
 Mater 124
 Materialistisk historieopfattelse 408
 Maury 66, 70, 72
 Mayer 24, 33
 Medalje, fejreaktion 43 f.
 Medusahoved 372
 Meijer 7
 Mekanistisk tænke måde 397
 Mekonium 305
 Melankoli 329, 403
 Mellembesvidt 228
 Melodi, som forfølger en 83 f.
 Mening, fejreaktionernes 25, 30
 psykiske processers 30
 Meningsløshed, fremstillet i drøm-
 me 137 ff.
 Meringer 24, 33
 Messias 495
 Metafor 93
 Migræne, som tegn på begyndende
 fejreaktionstendens 21

- Mindreverdsfølelse 313, 416
 Mindreverdskompleks 406 f., 464
 Mirakeltro 380 ff.
 Mnemoteknik 59
 Moder og søn-forhold 458
 Moder, som første kærlighedsobjekt 254
 Moderbinding, præ-oedipal 446 f., 458
 Moderskødsfantasi 423
 Modsatte tendenser 413
 Modstand 89 f., 109, 221-232
 Modstand mod drømmetydning 364 f.
 Modstandstryk 364
 Modsætninger i sjælelivet 112, 200
 Molière 217
 Monaco, fejlreaktion 86
 Moralske fordomme mod psykoanalysen 270
 Moses 14, 124
 Motilitet, adgang til 366
 Mourly Vold, J. 66, 70, 120, 185
 Mungo Park 103
 Mystik 378, 417
 Mælk, afsky for 282
- Narcissisme 317-331, 434
 hos kvinder 458
 sekundær 329
 Narcissistiske neuroser 270, 293, 325, 337, 344
 »Naturfredningsområde« af sjælelig karakter 287
 Naturlæge 380
 Navneforglemmelse 58 f.
 Navnefortalelse, med smædende hensigt 32
 Navneindfaldssekspertiment 83 f., 85
 Negativ terapeutisk reaktion 439
 Nekrofil 235
 Nervøsitet 291-301
 Nestroy 271
 Neurasteni 300
 Neurose, hos børn 279
 ætiologi, se ætiologi
 Newton 489
 Nietzsche 412
 Night-mare 393
 Nihilisme, videnskabelig 491
 Nimrod 14
 Nordenskjöld 102
 Näcke, P. 319
- Oberländer 296
 Objekt og subjekt 401 f.
 Objektvalg 328
 Obskøne ord 33
 Oedipuskompleks 160 ff., 254 ff., 258, 259 ff., 446, 454 ff., og over-Jeg 404, 416, 426
 Oedipussagn 254 f.
 Oedipussituation 158 ff.
 Okkultisme 378-399
 Omina 45
 Omskærelsesritualer 426
 Onani 244, 422, 452 f., infantil 250
 kompleks 147
 Ondskab i den menneskelige natur 113
 Opdragelse 469 ff.
 Opmærksomhedsteori, til forklaring af fejlreaktioner 22, 34
 Oppert 181
 Oralfase 431
 Oral-sadistisk fase 431
 Ordenes magt 13
 Organ mindreverd 407
 Organlyst 249, 430
 Overdetermination af drømmeelement 96
 Overdækningsfejl 443
 Overføring, negativ og positiv 224, 331-345
 Overføringsneurose 231, 342
 Over-Jeg 375, 402 ff., 455
 og aggression 439
 og moral 417
 og opdragelse 404
 Overtro 483
 Overtydning 134
- Pansekualisme, som bebrejdelse mod psykoanalysen 149, 270
 Paradis 495
 Parafreni 301, 326
 Paranoia, og homoseksualitet 237, 327
 kombinatorisk 52
 persecutorisk 327
 Partialdrifter 243 f.
 Partialdrømme 137
 Passiv-aktiv 252, 443 f., 453 f. 252
 Penge og gaver 242
 Penis 432 f.
 Penisundelse 450 f.
- Periander fra Korinth 125 f.
 Perioditetslære, af W. Fliess 146
 Perversion og fiksering 451 f.
 Perversitet 161, 233 ff., 146 ff., 265 f., 268, 273
 Pessimisme 306
 Pfister 7, 181
 Phallisk fase 452 f., 455
 Piccolomini 27 f.
 Plasticitet, af seksuelle drifter 266
 Platon 113
 Plutarch 14, 184
 Polaritet i sjælelivet 112, 200
 Polymorf pervers 162
 Polære symptomer 232
 Posthypnotisk mandat 214
 Praxiteles 373
 Profetier 385 ff.
 Profylaxe, mod neuroser 281
 Prægenitale faser 431
 Præ-oedipal moderbinding 446 f., 458
 Prøvebesættelse af Jæg'et 425
 Pseudopodie-sammenligning 320
 Psykiatri 16, 187, 197
 Psykisk personlighed 400-417
 Psykisk økonomi 427
 Psykiske, det, definition 17, 46
 Psykoanalyse:
 og eksperimenter 371, 490
 og frafaldsbevægelser 466 f.
 og kritik 460 f.
 modstand mod 17 f.
 og pædagogik 468 ff.
 og reformbestræbelser 473 f.
 undervisning i 12 f.
 og åndsvidenskaberne 130, 467
 Psykoanalytisk terapi, se terapi
 Psykosebehandling 474
 Psykoterapi, uanalytisk 473
 Pubertet 310
 Pædagogik 440, 468 ff.
 Pædagogik og neuroseforebyggelse 281
- Rank, Otto 28, 103, 124, 130, 143, 161, 260, 423
 Rationalisering 370, 416
 Rawlinson 181
 Reaktionsdannelse 289, 425
 Realangst 404, 416, 419
 Realitet, materiel-psykisk 284
 Realitetsfortrængning, psykotisk 366
 Realitetsagttagelse 416
- Realitetsprincip 275
 Régies 7
 Regression 261-276, 432
 i drømme 368 f.
 »jeg« 276
 til incestuøst objekt 263
 Regressiv behandling af drømmeelementer 140
 Reik, Theodor 372
 Reikin, Th. 258
 Relativitet 467, 491
 Religion 378 ff., 479
 Retfærdighedssans, hos kvinder 459
 Reumatisme 439
 Roux 279
 Rus, se kærlighed
 Rytter-hest lignelse 415
 Røveri, sammenligning til forklaring af fejlreaktioner 34 f.
- Sachs, Hanns 130, 160
 Sadisme 235, 435 f.
 Sadistisk fase 431
 Sagndannelse 284
 Samvittighed 229, 402, 403 f., 439
 Samvittighedsangst og realangst 404, 416
 Sandsigere 385 ff.
 Sanserverden og ønskeverden 485
 Sansnings-bevidsthedssystem 414
 Sargon fra Agade 124
 Scherner 73, 117, 123
 Schiller 27 f.
 Schopenhauer 438
 Schrötter 373
 Schubert 126
 Schwind 104
 Seksualakt, sadistisk interpretation 245
 Seksualdrifter 17, 274, 317
 uforståelighed 274
 Seksualforskning, hos børn 244
 Seksualitet, definition 233 ff., 248
 infantil 240
 Seksualliv 233-246
 Seksualmoral og psykoanalyse 332-33
 Seksualorganisation 246-261
 anal 252
 prægenital 252
 sadistisk 252, 265
 Seksualovervurdering 319
 Sekundær drømmebearbejdning 140
 paranoisk 294

Sekundær sygdomsfunktion 296
Selvbeskadigelse 439
Selvmordsforsøg 390
Selvopholdelsesdrift 274
Sfinx 244
Shakespeare 28
Shaw, Bernard 41, 159
Silberer, Herbert 184, 233, 371
Skabelseshistorie 480 f.
Skinsyge 452
 hos børn 448 ff.
Skinsygevrangforestilling 191 ff.
Skræk 304
Skyldfølelse 403, 407, 416, 439
 kilder 255
Skæbnebesværgelse 60
Skændighed 236
Smerte, libido attraktion gennem 322
Socialt miljø, og neurosernes opståen 272
Sociologi 494
Sofokles 254, 255
Sokratiske læresætninger 216
Soveceremonier 204 ff.
Sperber, H. 129
Sprog 483
Sprogteori og symboler 129 f., 141 f.
Spændingsfølelser 416
Stanley Hall 305, 316
Stärke, A. 43 anm. 4
Stekel, W. 185
Stimuli-beskyttelse 414
Stimulusdrøm, somatisk 71 f., 72 f.
Stimulusord 84, 85
Store Bastian, den 285
Storhedsforestillinger 319
Straffebehov 438
»Striden er altings fader« 188
Subjekt og objekt 401 f.
Sublimering 17, 266, 289, 309 430, 459
Suggestibilitet 344
Suggestion 346
Sult 241
Sultdrøm 102 f.
Sutning 241, 284
Svigermor-svigersøn forhold 191 ff.
Syfilisfobi 424
Sygdom, organisk, som anstød til psykiske symptomer 300 f.
 begreb 276, 253
 gevinst, primær og sekundær 295
Symboler, bestemte:

for bryster 121, 152
for defloration 125
for død 118, 152 f.
for ekskrementer 432
for forældre 118
for fødsel 124
for jomfruelighed 125
for kastration 121, 148
for kønsbehåring 121
for kønslig omgang 121
for kvindelige kønsorganer 120 f.
for livmoderen 120, 373 f.
for mandlige kønsorganer 119 f., 149 f.
for mennesket 118, 125
for nates 121
for nøgenhed 118
for onani 121, 150 f.
for penis 119 f., 149 f.
for præservativ 149
for søskende 118, 123
for tarm 373
for tænder 73
for vagina 120
Symboler, definition 117 f.
 relation og sproggrænse 128 ff.
 tydning 122 ff.
Symboler, enkeltsymboler
 afrivning af gren 121, 127 f.
 ariadnetråd 373
 arne 126
 barn, søn eller datter 121
 bjerg 122
 blomster 122
 blyant, penneskaft 120
 bog 120
 bord 122, 125
 bord og seng 201 f.
 borg 126
 bro 373
 dans 121
 dyr, vilde 131
 dolke 119
 dåse 120
 edderkop 372
 fersken 121
 fisk 120
 flamme 126
 flaske 120
 flyvning 120
 for navlesnor 373
 frakke 120, 122
 frugter 121, 122

fæstning 126
gange, lange og snoede 73
gevær 119
glide, rutsche 121
guld 432
grube 120
hammer 119
hat 120, 122
have 122
hule 120
hus 118, 123, 126
håndværk 121
ild 433
instrumenter 119
kappe 372
kar 120, 125
kasse 120
kejser og kejserinde 118, 123
kirke og kapel 121
klippe 122
klæder 118
kløverblad 127
kuffert 120, 151 f., 371
labyrinth 373
lanse 119
landskab 121, 126, 150
lilje, fransk 127
luftskib 120
maskine 121
medusahovede 372
»moder Jord« 126
mund 120
musling 119
neglefil 119
nøgle 122
ovn 120, 125 f.
papir 120
paraply 119
penge 432
port og dør 120
(jernbane)rejse 118, 125
reptil 120
revolver, pistol 119
ridning 121
sabel 119
skab 120
skåkt 120
skat 121
skib 120, 125
sko og tøffel 122
skov 121
slange 120
slips 122

slot 126
smykke og smykkeskrin 121
snegl 120
spil 120
springvand 119
stad, by 126
stige 122, 127
stigning 121, 127
stok 119
søde sager 121
tal 119, 127, 151, 171
todelt rum 433
trappe 122, 127
Triskeles 127
tønde 120
tænder 121, 146
undertøj og linned 122
uniform 118
ur 206
utøj 118, 123
vand 118, 124
vandhane 119
vandkande 119
vilde dyr 122
værelse 120, 122, 126
våben og våbentrassel 121
æble 121
Symboler, definition 115 f.
Symbolik, alm. seksuel 118 f.
 i drømme 115-131
Symbolik og eksperimenter 371 f.
Symptom 400
Symptomdannelse, hos normale 352
 veje 276-290
Symptomer, som erstatningstilfredsstillelse 229 ff.
 mening 198-210
 typiske 209 f.
Symptomhandlinger 46 ff., 190
Sætternissen 23
Søvn 67 f., 320
 stilling 67
Søvnløshed 169, 377

Tabuforskrifter 196
Tal i drømme 385 f.
Tale, i drømme 141
Taleeksperiment 82
Talmud 125
Tankeoverføring 385 ff.
Tankeprocesser 368
Tankepsykologi 141 f.
Tankernes almagt 482

Taskespillerkunst 381
 Terapi 413, 423, 472 ff.
 Terapi, analytisk 11, 331-332, 346-358
 Tidsforestillinger 413
 Tilbagefantasieren 259, se endv. dag-drømme
 Tildækningsfejl 233
 Tilfældighedshandlinger 47 ff.
 Topiske synspunkter 263, 336
 Topofobi 209
 Totemisme 258 480, 483
 Transferens, se overføring
 Trauma, fiksering til 210, 220
 Traumatisk moment som genstand for angst 427
 Traumatisk neurose 211 f., 293
 Traumatisk neurose og drøm 376
 Trenck 103
 Triskeles 127
 Tro 343
 Trolddom 482
 Trykfejlsdjævlen 23
 Tvangsforestilling, følelsen af at have forvoldt barn eller hund fortræd 64
 Tvangsforestillinger 420
 Tvangsneurose 198 ff., 218 ff., 265 f. 426 bestemte:
 plet på bordet 201 f., 218, 230
 soveceremoni 204 f., 218 f., 230
 Tvangstvivl 200
 Tydning af drømme 361 ff.
 Tydning, af fejlreaktionerne 33 f.
 Tydningsarbejde 132
 Tydningsmodstand 109
 Tyngdepunktsforskydning 134 f.
 Tænkeforbud, politisk 495
 religiøst 487 f.
 Tænkelove 413
 Tænkning som forsøgshandling 424

 Ubevidst, midlertidigt 114
 varigt 114
 systematisk 227
 Ubevidst symbolrelation 130
 Ubevidst-bevidst 410 ff.
 Ubevidste, det, almindeligt 210-220
 indvendinger 17 f.
 Ubevidste drømmetanker 368
 Udløsningsinnervationer 418
 Udødelige ønsker 413
 Uforståelighed af seksualdrifterne 273 f.

Underbevidst 228
 Undervisning i psykoanalyse 12 f.
 Ungdomskriminalitet 408
 Unoder, barnlige 240
 Urfantasi 286
 Urord, og deres antitetiske betydning 138 f., 178
 Uægteskabelige børn 60

 Vagina 433
 Vanskelige børn 468 ff.
 Vaskeceremonier 420
 Vasketvang 238
 Verden, den omvendte 139
 Verdensanskuelse 477-496
 Videnskabelig verdensopfattelse 477 f.
 Vilje til helbredelse, og skyldfølelse 439 f.
 Visuelle billeder 372
 Vittighed 369
 v. Brücke 261
 v. Freund, Anton 393
 Voyeurs 236
 Vrangforestillinger 193 ff., 328
 Vædskefyldte kanaler, sammenligning med partialdrifternes gensidige forhold 265 f.
 Vække-drømme 367
 Væmmelse 161 f.
 Vævning og fletning 457

 Wallace 220
 Wallenstein 465, 27 f.
 Westöstlicher Divan 321
 Wilson, W. 412
 Wundt 35, 66, 84

 υλη, 123
 'Yngelpleje 443

 Zeppelin 493
 Zola, Emil 201
 Zuydersee 417

 Ægteskabelige forstyrrelser hos kvinden 458
 Ængstelig - nervøs 302
 Æstetiske fordomme mod psykoanalysen 16
 Ætiologi, af neuroser 261-276
 social 271

Ødipuskomplekset, se Oedipuskompleks
 Økonomisk betragtning af sjælelige processer 212, 274, 289
 Økonomisk krise 493
 Ømhedsrelation 430
 Ønskeopfyldelsesteori 375 ff.

Ønskeopfyldelsesteori 165-17
 kritik 166
 Ønskeopfyldende drømmefunktion 98 f., 165-177
 Østersforgiftning 389

 Åndssvaghed, affektiv 226